

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

27
2015

До 25-річчя створення кафедри історії України Інституту історії,
політології і міжнародних відносин

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ЧАСОПИС

До 25-річчя створення кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

27'2015

НБ ІНУС

805474

Івано-Франківськ

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
(протокол № 11 від 1 грудня 2015 р.)

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна рада: Микола Кугутяк, Сергій Адамович, Мирослав Волощук, Олег Жерноклеєв, Володимир Комар, Василь Марчук, Ігор Райківський, Борис Савчук, Петро Сіреджук, Петро Федорчак, Ігор Цепенда

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Ігор Райківський, Олег Єгрешій, Андрій Королько, Олександр Марущенко, Галина Стефанюк, Лілія Шологон

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис «Галичина» затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06. 2009 р.

СТОРИНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

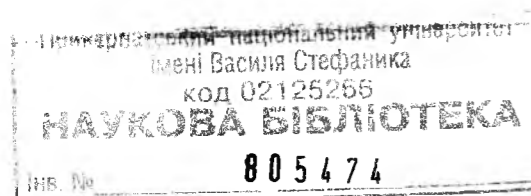
На обкладинці – роботи художника Олега Чуйка "Церква Святого Духа" (2009 р.), "Провесень. Криворівня" (2009 р.) (На звороті)

ГАЛИЧИНА. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. 2015. Ч. 27.

До 25-річчя створення кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

GALICIA. Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical. 2015. № 27.

To the 25th anniversary of the Department of History of Ukraine the Institut History, Political Science and International Relations in the Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015
© Інститут історії, політології і міжнародних відносин, 2015

ЗМІСТ

	ЮВІЛЕЇ <i>Оксана СЕМАК</i> ЖІНКА, ЗАКОХАНА В ЖИТТЯ (ДО 50-ЛІТТЯ МАРІЇ РОМАНІВНИ ТКАЧІВСЬКОЇ).....	12
	ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ <i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧВЕРТЬВІКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ..... <i>Андрій КОРОЛЬКО</i> ФОТОЛІТОПИС ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	14 24
	ЕТНОЛОГІЯ <i>Петро СІРЕДЖУК</i> ГУЦУЛИ В РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ І НЕОГОЛОШЕНІЙ ВІЙНІ..... <i>Світлана БОЯН, Назар БАЮРЧАК</i> МОЛЬФАРИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	32 45
	MEDIUM AEVUM <i>Леонтій ВОЙТОВИЧ</i> РОСТИСЛАВИЧІ – РОДИЧІ АРПАДІВ..... <i>Андрій ПАВЛЮК</i> ФРАНКО-ЛАНГОБАРДСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПОХІД ПРОТИ "ДЕРЖАВИ" САМО..... <i>Сергій ДУБЧАК</i> ЦЕРКОВНА ІЄРАРХІЯ В АРІАНСЬКІЙ ЦЕРКВІ ВАНДАЛО-АЛАНСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (НА ОСНОВІ ДАНИХ ВІКТОРА ВІТЕНСЬКОГО)..... <i>Марія ГАВРИЛИШИН</i> КИЇВСЬКА ЗАГАДКА АГАТИ, ДРУЖИНИ АНГЛІЙСЬКОГО ПРИНЦА ЕДВАРДА ВИГНАНЦЯ..... <i>Дмитро ЛІСІН</i> СЛІДИ ВПЛИВУ ВІКІНГІВ НА КУЛЬТУРУ ІРЛАНДІЇ У VIII–XI ст.	52 61 67 73 77
	ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ <i>Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙНОЇ ПЛАТФОРМИ РУСОФІЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ "СЛОВО" В ГАЛИЧИНІ (1862–1866 pp.) <i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ</i> СХІДНІ КОРДОНИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ (КІНЕЦЬ 1919 – СЕРЕДИНА 1920 pp.)..... <i>Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА</i> ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У СФЕРІ КООПЕРАЦІЇ У 1920–1930-х pp. <i>Данило КРАВЕЦЬ</i> СТАЛІНСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ТЕРОР В УСРР/УРСР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (1930-ті pp.)..... <i>Петро ГАВРИЛИШИН</i> ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩІ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ <i>Ігор ЛЮБЧИК</i> РОЗСЕЛЕННЯ ТА ПІСЛЯВОЄННІ РЕАЛІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	84 101 115 132 139 145

Юлія ШЕЛЕП

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗІВ ПАРТІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1960–1980-х РОКІВ..... 149

Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА

МАСОВІ НЕСАНКЦІОНОВАНІ ЗІБРАННЯ НА ПРИКАРПАТТІ 1989 РОКУ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ РЕГІОНУ.. 157

Оксана НАЩОЧИН

ВИШЕГРАДСЬКА ГРУПА ЯК ФОРМА СПІВПРАЦІ В СУБРЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1989–2004 рр.)..... 168

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Василь БУРДУЛАНЮК

РОЛЬ НТШ У НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКАХ ГАЛИЧНИНИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст. 177

Андрій КОРОЛЬКО

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОКУТТІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ..... 183

Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЮЛІАНА ЦЕЛЕВИЧА..... 196

Володимир КОСТЮК

МИХАЙЛО ПАВЛИК І ЖУРНАЛ “НАРОД”..... 201

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

Олег ЄГРЕШІЙ

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І МОДЕРНІЗМОМ (СПРОБА ІСТОРИЧНОЇ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ)..... 208

Іванна ГАВРИШ

РОЗВИТОК БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У “КАТАКОМБНИЙ” ПЕРІОД ІСНУВАННЯ УГКЦ (1960–1980-ті рр.)... 229

Ольга МАСЛІЙ

РАДЯНСЬКА РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЖІНОЧИХ ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ У ГАЛИЧИНІ (1953 р. – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-х рр.)..... 234

Наталія КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ

ПОЧАТОК ШИРОКОМАСШТАБНОЇ КАМПАНІЇ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З ЛІКВІДАЦІЇ УГКЦ..... 243

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

Галина СТЕФАНОК, Юрій КЛОНовський

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СТАНИСЛАВОВІ (1715–1946 рр.): ІСТОРИКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ..... 249

Олена ДУТЧАК

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ГАЛИЧНИНИ 1830–1930-х рр.: ІСТОРИОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ..... 257

Лілія ШОЛОГОН

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ “ДІЛО” (1880–1914 рр.)..... 263

Богдан ПАСКА

ПОСТАТЬ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА У РОСІЙСЬКОМУ САМВИДАВЧОМУ ЧАСОПИСІ “ХРОНИКА ТЕКУЩИХ СОБЫТИЙ” (англ.)..... 268

Надія КІНДРАЧУК

ВСЕСОЮЗНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ 1959 р. І 1970 р. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТИТУЛЬНОЇ НАЦІЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1960-х рр. ... 272

Степан БОРЧУК, Степан НЕДІЛЬСЬКИЙ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ “УКРАЇНСЬКА МОВА” 1990-х рр.: ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ НАПИСАННЯ..... 277

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марія ДЯКІВ

ДО ІСТОРІЇ СВІТОВОГО МЕБЛЯРСТВА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... 282

Олена ДЯКІВ

ВИТОКИ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА..... 286

Тарас КМЕТЮК

МУНІЦИПАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКТИВИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИКАРПАТТЯ..... 291

ДОКУМЕНТИ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ-ГІМНИ В ГАЛИЧИНІ ХІХ ст. До 150-ліття першого виконання Національного гімну України “Ще не вмерла Україна” (1865 р.)..... 297

ПІСНЯ-ВІРШ І. ГУШАЛЕВИЧА “МИР ВАМ, БРАТТЯ” 1848 р. – ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН ГАЛИЦЬКИХ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ..... 305

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

Олена БЛИК

САКРАЛЬНІ ВИРОБИ ГАЛИЦЬКОЇ ЮВЕЛІРНОЇ МАЙСТЕРНІ ХІІІ ст. 306

Ольга КОРУНЯК

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПІВПРАЦЯ БРАТІВ БАРВІНСЬКИХ З НАДДНІПРЯНСЬКИМИ ДІЯЧАМИ В 60–80-х рр. ХІХ ст. (англ.)..... 311

Марія ДОРОЖИНСЬКА

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ..... 316

Віра КОЧКОДАН

ГАЗЕТА “ДІЛО” ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ТОВАРИСТВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД..... 321

Богдан РЕВА

ВЕРТЕП ЯК ОСНОВНА ФОРМА ТЕАТРАЛЬНОЇ ВИСТАВИ У РІЗДВЯНОМУ РЯДЖЕННІ НА ОПІЛЛІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ с. МЕДИНЯ ГАЛИЦЬКОГО РАЙОНУ)..... 329

Андрій ЯВОРСЬКИЙ

ОСОБЛИВОСТІ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО РОБІТНИЦТВА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (КІНЕЦЬ 20-х – ПОЧАТОК 30-х рр. ХХ ст.)..... 334

Галина РІККАРДІ

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 60-х рр. ХІХ ст. – ПОЧ. ХХ ст.: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ..... 339

Ірина САВІЦЬКА

УКРАЇНСЬКІ ГІМНАЗІЇ СТАНИСЛАВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 рр.)..... 346

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ, Василь МАРЧУК

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ БОТУШАНСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ БУКОВИНИ... 356

Олег ЄГРЕШІЙ

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ В РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОМУ І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ..... 363

MEMORY

Микола КУГУТЯК, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТІ ІВАНА МИХАЙЛОВИЧА ШУМЕЙКА..... 368

НАШІ АВТОРИ..... 370

СОДЕРЖАНИЕ

	ЮБИЛЕИ <i>Оксана СЕМАК</i> ЖЕНЩИНА, ВЛЮБЛЕННАЯ В ЖИЗНЬ (К 50-ЛЕТИЮ МАРИИ РОМАНОВНЫ ТКАЧИВСКОЙ).....	12
	ИСТОРИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ <i>Игорь РАЙКОВСКИЙ</i> КАФЕДРА ИСТОРИИ УКРАИНЫ: ВЗГЛЯД СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЧЕТВЕРТЬВЕКОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА.. <i>Андрей КОРОЛЬКО</i> ФОТОЛЕТОПИСЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА КАФЕДРЫ ИСТОРИИ УКРАИНЫ.....	14 24
	ЭТНОЛОГИЯ <i>Петр СИРЕДЖУК</i> ГУЦУЛЫ В РЕВОЛЮЦИИ ДОСТОИНСТВА И НЕОБЪЯВЛЕННОЙ ВОЙНЕ..... <i>Светлана БОЯН, Назар БАЮРЧАК</i> МОЛЬФАРЫ УКРАИНСКИХ КАРПАТ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	32 45
	MEDIUM AEVUM <i>Леонтий ВОЙТОВИЧ</i> РОСТИСЛАВЫЧИ – РОДСТВЕННИКИ АРПАДОВ..... <i>Андрей ПАВЛЮК</i> ФРАНКО-ЛАНГОБАРДСКИЙ ВОЕННЫЙ ПОХОД ПРОТИВ “ГОСУДАРСТВА” САМО..... <i>Сергей ДУБЧАК</i> ЦЕРКОВНАЯ ИЕРАРХИЯ АРИАНСКОЙ ЦЕРКВИ ВАНДАЛО-АЛАНСКОГО КОРОЛЕВСТВА (НА ОСНОВЕ ДАННЫХ ВИКТОРА ВИТЕНСКОГО)..... <i>Мария ГАВРИЛИШИН</i> КИЕВСКАЯ ЗАГАДКА АГАТЫ, СУПРУГИ АНГЛИЙСКОГО ПРИНЦА ЕДВАРДА ИЗГНАННИКА..... <i>Дмитрий ЛИСИН</i> СЛЕДЫ ВЛИЯНИЯ ВИКИНГОВ НА КУЛЬТУРУ ИРЛАНДИИ В VIII–XI ВВ.	52 61 67 73 77
	ПРОБЛЕМЫ НОВОЙ И НОВЕЙШЕЙ ИСТОРИИ <i>Игорь РАЙКОВСКИЙ</i> ЭВОЛЮЦИЯ ИДЕЙНОЙ ПЛАТФОРМЫ РУСОФИЛЬСКОЙ ГАЗЕТЫ “СЛОВО” В ГАЛИЦИИ (1862–1866 гг.) <i>Тамара ГАЛИЦКАЯ-ДИДУХ</i> ВОСТОЧНЫЕ ГРАНИЦЫ ВТОРОЙ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ПОЛЬСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА (КОНЕЦ 1919 – СЕРЕДИНА 1920 гг.) <i>Людмила ДРОГОМИРЕЦКАЯ</i> ОПЫТ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАПАДНОУКРАИНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В СФЕРЕ КООПЕРАЦИИ в 1920–1930-х гг. <i>Даниил КРАВЕЦ</i> СТАЛИНСКИЙ ВЕЛИКИЙ ТЕРРОР В УССР В ЗАПАДНОУКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОМ МНЕНИИ (1930-е гг.)..... <i>Петр ГАВРИЛИШИН</i> ПРОБЛЕМА УТВЕРЖДЕНИЯ ВОСТОЧНЫХ ГРАНИЦ ПОЛЬШИ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ..... <i>Игорь ЛЮБЧИК</i> РАССЕЛЕНИЕ И ПОСЛЕВОННЫЕ РЕАЛИИ ЕЖЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ ЗАКЕРЗОННЯ В ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ..... <i>Юлия ШЕЛЕП</i> КОНСТРУИРОВАНИЕ ОБРАЗОВ ПАРТИЙНЫХ РАБОТНИКОВ В УКРАИНСКОЙ СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ 1960–1980-х гг.	84 101 115 132 139 145 149

<i>Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА</i> МАССОВЫЕ НЕСАНКЦИОНИРОВАННЫЕ СОБРАНИЯ НА ПРИКАРПАТЬЕ 1989 ГОДА КАК ФАКТОР ДЕМОКРАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ РЕГИОНА.....	157
<i>Оксана НАЩОЧИН</i> ВИШЕГРАДСКАЯ ГРУППА КАК ФОРМА СОТРУДНИЧЕСТВА В СУБРЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ (1989–2004 гг.).....	168

	ИСТОРИЧЕСКОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ <i>Василий БУРДУЛАНЮК</i> РОЛЬ НТШ В НАУЧНЫХ СВЯЗЯХ ГАЛИЦИИ С НАДДНЕПРЯНСКОЙ УКРАИНОЙ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в. <i>Андрей КОРОЛЬКО</i> ВОЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РОССИЙСКОЙ ОККУПАЦИОННОЙ АДМИНИСТРАЦИИ НА ПОКУТЬЕ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ..... <i>Андрей МИЩУК, Марьяна МИЩУК</i> ИССЛЕДОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ В ТВОРЧЕСТВЕ ЮЛИАНА ЦЕЛЕВИЧА..... <i>Владимир КОСТЮК</i> МИХАИЛ ПАВЛЫК И ЖУРНАЛ “НАРОД”.....	177 183 196 201
---	---	--------------------------

	ИСТОРИЯ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ <i>Олег СГРЕШИЙ</i> РИМО-КАТОЛИЧЕСКАЯ ЦЕРКОВЬ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: МЕЖДУ ТРАДИЦИЕЙ И МОДЕРНИЗМОМ (ПОПЫТКА ИСТОРИЧЕСКОЙ ЭКСТРАПОЛЯЦИИ)... <i>Иванна ГАВРИШ</i> РАЗВИТИЕ БОГОСЛОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРЕТОРИИ СТАНИСЛАВОВСКОЙ ЕПАРХИИ В “КАТАКОМБНЫЙ” ПЕРИОД СУЩЕСТВОВАНИЯ УГКЦ (1960–1980-е гг.)..... <i>Ольга МАСЛИЙ</i> СОВЕТСКАЯ РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА ОТНОСИТЕЛЬНО ЖЕНСКИХ МОНАШЕСКИХ ОБЩИН В ГАЛИЦИИ (1953 г. – ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1980-х гг.)... <i>Наталья КОНЦУР-КАРАБИНОВИЧ</i> НАЧАЛО ШИРОКОМАСШТАБНОЙ КАМПАНИИ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ ПО ЛИКВИДАЦИИ УГКЦ.....	208 229 234 243
--	--	--------------------------

	ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ <i>Галина СТЕФАНЮК, Юрий КЛООНОВСКИЙ</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРДЕНА ИЕЗУИТОВ В СТАНИСЛАВОВЕ (1715–1946 гг.): ИСТОРИКО-ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ..... <i>Елена ДУТЧАК</i> ШКОЛЬНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ ГАЛИЦИИ 1830–1930-х гг.: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ..... <i>Лилия ШОЛОГОН</i> НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ ДВИЖЕНИЕ УКРАИНЦЕВ ГАЛИЦИИ НА СТРАНИЦАХ ГАЗЕТЫ “ДЕЛО” (1880–1914 гг.)..... <i>Богдан ПАСКА</i> ФИГУРА ДИССИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА НА СТРАНИЦАХ РОССИЙСКОГО ИЗДАНИЯ “ХРОНИКА ТЕКУЩИХ СОБЫТИЙ” (англ.)..... <i>Надежда КИНДРАЧУК</i> ВСЕСОЮЗНЫЕ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1959 г. И 1970 г. КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ЧИСЛЕННОСТИ ТИТУЛЬНОЙ НАЦИИ УКРАИНЫ ВТЕЧЕНИЕ 60-х гг. XX в. <i>Степан БОРЧУК, Степан НЕДИЛЬСКИЙ</i> ЭНЦИКЛОПЕДИЯ “УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК” 1990-х гг.: СОДЕРЖИМОЕ НАПОЛНЕНИЕ И ПРИНЦИПЫ НАПИСАНИЯ.....	249 257 263 268 272 277
---	--	--

	ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ <i>Мария ДЯКИВ</i> К ИСТОРИИ МИРОВОГО МЕБЕЛЬНОГО ДЕЛА: КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ	282
---	---	-----

АСПЕКТ.....	
<i>Елена ДЯКИВ</i>	286
ИСТОКИ ЗАПАДНОПОДОЛЬСКОГО ГОНЧАРСТВА.....	
<i>Тарас КМЕТЮК</i>	
МУНИЦИПАЛЬНЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ КОЛЛЕКТИВЫ ИВАНО-ФРАНКОВСКА В СИСТЕМЕ РАЗВИТИЯ МУЗИКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ПРИКАРПАТЯ.....	291
 ДОКУМЕНТЫ	
<i>Игорь РАЙКОВСКИЙ</i>	
УКРАИНСКИЕ ПЕСНИ-ГИМНЫ В ГАЛИЦИИ XIX ВЕКА. К 150-летию первого исполнения Национального гимна Украины "Ще не вмерла України" (1865 г.).....	297
ПЕСНЯ-СТИХОТВОРЕНИЕ И. ГУШАЛЕВИЧА "МИР ВАМ, БРАТЬЯ" 1848 г. – ПЕРВЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ГИМН ГАЛИЦКИХ РУСИНОВ-УКРАИНЦЕВ.....	305
НАУЧНЫЙ ДЕБЮТ	
<i>Елена БИЛЫК</i>	306
САКРАЛЬНЫЕ ИЗДЕЛИЯ ГАЛИЦКОЙ ЮВЕЛИРНОЙ МАСТЕРСКОЙ XIII ст. ...	
<i>Ольга КОРУНЯК</i>	
НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО БРАТЬЕВ БАРВИНСКИХ С ПРАВОБЕРЕЖНЫМИ ДЕЯТЕЛЯМИ В 60–80-х гг. XIX ст. (англ.).....	311
 <i>Мария ДОРОЖИНСКАЯ</i>	
ИСТОЧНИКИ К ИЗУЧЕНИЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА "ПРОСВИТА" В ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИЧЕСКОГО АРХИВА УКРАИНЫ В г. ЛЬВОВЕ.....	316
<i>Вера КОЧКОДАН</i>	
ГАЗЕТА "ДЕЛО" О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ЖЕНСКИХ ОБЩЕСТВ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД.....	321
<i>Богдан РЕВА</i>	
ВЕРТЕП КАК ОСНОВНАЯ ФОРМА ТЕАТРАЛЬНОГО ПРЕДСТАВЛЕНИЯ В РОЖДЕСТВЕНСКОМ РЯЖЕНЬИ НА ОПИЛЛИ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКА (ПО МАТЕРИАЛАМ с. МЕДЫНЯ ГАЛИЦКОГО РАЙОНА).....	329
<i>Андрей ЯВОРСКИЙ</i>	
ОСОБЕННОСТИ И УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ УКРАИНСКОГО ЭМИГРАЦИОННОГО РАБОТНИЧЕСТВА В ЧЕХОСЛОВАКИИ (КОНЕЦ 20-х – НАЧАЛО 30-х гг. XX в.).....	334
<i>Галина РИККАРДИ</i>	
ПОЛОЖЕНИЕ УКРАИНСКОГО ШКОЛЬНИЧЕСТВА В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ В 60-х – НАЧ. XX в.: ПОПЫТКА ИСТОРИЧЕСКОГО АНАЛИЗА.....	340
<i>Ирина САВИЦКАЯ</i>	
УКРАИНСКИЕ ГИМНАЗИИ СТАНИСЛАВОВА В МЕЖДУВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1921–1939 гг.).....	346
 ХРОНИКА НАУЧНОЙ ЖИЗНИ	
<i>Александр ДОБРЖАНСКИЙ, Василий МАРЧУК</i>	
ПРОФЕССОР ВАСИЛИЙ БОТУШАНСКИЙ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ИСТОРИИ БУКОВИНЫ.....	356
<i>Олег ЕГРЕШИЙ</i>	
МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦКИЙ В РЕЛИГИОЗНО-ЦЕРКОВНОЙ И ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ.....	363
 MEMORY	
<i>Николай КУГУТЯК, Игорь РАЙКОВСКИЙ</i>	368
ПАМЯТИ ИВАНА МИХАЙЛОВИЧА ШУМЕЙКО.....	370
НАШИ АВТОРЫ.....	

CONTENTS

 JUBILEE	
<i>Oksana SEMAK</i>	
THE WOMAN LOVE WITH LIFE.....	12
 THE HISTORY OF EDUCATION IN UKRAINE	
<i>Igor RAIKIVSKY</i>	
DEPARTMENT OF HISTORY OF UKRAINE: LOOK THROUGH QUARTER.....	14
<i>Andriy KOROL'KO</i>	
THE CHRONICLE THE ACTIVITIES PROFESSORS OF THE DEPARTMENT OF HISTORY UKRAINE.....	24
 ETHOLOGY	
<i>Petro SIREDZSHUK</i>	
GALICIAN HUCULSHTCHYNA IN THE PERIOD OF NONDECLARED HYBRID WAR.....	32
<i>Svitlana BOYAN, Nazar BAYURCHAK</i>	
MOLFARSTVO UKRAINIAN CARPATHIAN: TYPOLOGICAL ANALYSIS.....	45
 MEDIUM AEVUM	
<i>Leontiy VOITOVYCH</i>	
ROSTYSLAVYCHES – RELATIVES ARPADS.....	53
<i>Andriy PAVLYUK</i>	
FRANKO-LOMBARD MILITARY CAMPAIGN AGAINST SAMO "STATE".....	61
<i>Sergiy DUBCHAK</i>	
CHURCH HIERARCHY IN THE ARIAN CHURCH KINGDOMS OF THE VANDALS AND ALANS (BASED ON THE DATA VICTOR OF VITA).....	67
<i>Mariya HAVRYLYSCHYN</i>	
THE PROBLEM OF AGATHA'S THE WIFE OF EDWARD THE EXILE ANCESTRY.....	73
<i>Dmytro LISIN</i>	
THE PROBLEM OF CULTURAL TIES BETWEEN THE VIKINGS AND THE IRISH IN VIII – XI CENTURY.....	77
 THE PROBLEM MODERN AND CONTEMPORARY HISTORY	
<i>Igor RAIKIVSKY</i>	
EVOLUTION OF THE IDEOLOGICAL PLATFORM OF THE RUSSOPHILY NEWSPAPER "SLOVO" IN GALICIA (1862–1866).....	84
<i>Tamara HALYTSKA-DIDUCH</i>	
THE EASTERN BORDERS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC IN FOREIGN POLICY CONCEPT OF THE POLISH GOVERNMENT (LATE 1919 – MID. 1920)...	101
<i>Ludmila DROGOMYRECKA</i>	
EXPERIENCE OF WESTERN UKRAINIAN PARTIES IN COOPERATION IN THE 1920–1930's.....	115
<i>Danylo KRAVETS</i>	
STALIN'S GREAT TERROR IN UKRAINIAN SSR IN WESTERN-UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL OPINION (1930th).....	132
<i>Petro HAVRYLYSCHYN</i>	
THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF THE POLISH EAST BORDER IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS DURING THE WORLD WAR II...	139
<i>Igor LUBCHYK</i>	
SETTLEMENT AND POSTWAR REALITY OF EVERYDAY LIFE OF IMMIGRANTS FROM ZAKERZONNYA IN IVANO-FRANKIVSK REGION.....	145
<i>Yulia SCHELEP</i>	
THE STRUCTURAL MODELS OF THE PARTY WORKERS IN THE UKRAINIAN SOVIET LITERATURE 1960–1980.....	149

Stepan KOBUTA, Larysa KOBUTA

UNAUTHORISED MASS MEETINGS IN THE PRECARPATIAN REGION IN 1989 AS A DEMOCRATISATION FACTOR OF THE SOCIAL-POLITICAL LIFE OF THE REGION..... 157

Oksana NASCHCHOCHYN

VISEGRAD GROUP AS A FORM OF COOPERATION IN THE SUBREGION CENTRAL AND EASTERN EUROPE (1989–2004)..... 168

HISTORICAL LANDSTUDY

Vasyl BURDULANYUK

THE ROLE OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC ASSOCIATION IN THE SCIENTIFIC TIES OF GALICHINA AND NADDNIPRYANSKA UKRAINE..... 177

Andriy KOROL'KO

MILITARY ACTION AND THE ACTIVITY OF THE RUSSIAN OCCUPATION OF THE ADMINISTRATION IN POKUTTYA DURING WORLD WAR I (1914–1917).. 183

Andriy MISCHUK, Marianna MISCHUK

THE STUDY OF REGIONAL PROBLEMS IN CREATIVE WORKS OF JULIAN TSELEVYCH..... 196

Volodymyr KOSTYUK

MYKHAILO PAVLYK AND THE JOURNAL “NAROD”..... 201

HISTORY OF RELIGION AND CHURCH IN UKRAINE

Oleg YEGRESHIY

THE ROMAN CATHOLIC CHURCH AT THE PRESENT STAGE: BETWEEN TRADITION AND MODERNISM (THE TRYING HISTORICAL EXTRAPOLATION)..... 208

Ivanna GAVRYSCH

THE THEOLOGICAL EDUCATION ON THE TERRITORY OF THE STANISLAVIV'S DIOCESE OF THE UGCC IN THE “CATACOMB” PERIOD..... 229

Olga MASLIY

SOVIET RELIGIOUS POLICY CONCERNING FEMALE RELIGIOUS COMMUNITIES IN GALICIA (1953 – THE FIRST HALF OF 1980 s.)..... 234

Nataliya KONTSUR-KARABINOVYCH

BEGINNING OF LARGE-SCALE CAMPAIGN OF SOVIET POWER IS FOR LIQUIDATION OF UGCC..... 243

STUDY OF SOURCES AND HISTORIOGRAPHY

Galyna STEFANYUK, Yuriy KLONOVSKIY

ACTIVITY OF THE JESUIT ORDER IN STANISLAVIV (1715–1946): HISTORIC AND REFERENCE ASPECT..... 249

Olena DUTCHAK

SCHOOLI LOCAL LORE IN GALICIA in 1830–1930's: THE HISTORIOGRAPHICAL INTERPRETATION..... 257

Liliya SHOLOGON

NATIONAL AND CULTURAL MOVEMENT OF UKRAINIANS OF THE GALICIA AT THE PAGES OF NEWSPAPER “DILO” (1880–1914)..... 263

Bogdan PASKA

THE DISSIDENT VALENTYN MOROZ ON THE PAGES OF THE RUSSIAN JOURNAL “CHRONICAL OF CURRENT EVENTS”/“CHRONICLE OF CURRENT EVENTS”..... 268

Nadia KINDRACHUK

ALL-UNION CENSUSES IN 1959 AND 1970 AS THE SOURCE OF STUDYING THE NUMBER OF THE TITULAR NATION OF UKRAINE DURING THE 60's OF THE XX TH CENTURY..... 272

Stepan BORCHUK, Stepan NEDIL'SKY

ENCYCLOPEDIA “UKRAINIAN LANGUAGE” 1990-s CONTENT AND PRINCIPLES OF WRITING..... 277

STUDY OF ART

Mariya DYAKIV

THE WORLD HISTORY OF FURNITURE: CULTURAL ASPECT..... 282

Olena DYAKIV

THE ORIGINS OF POTTERY TO WESTPODILLYA..... 286

Taras KMETYUK

THE MUNICIPAL PERFORMANCE GROUPS IN IVANO-FRANKIVSK IN THE CONTEXT OF MUSICAL CULTURE DEVELOPMENT AT PRYKARPATTIA..... 291

DOCUMENTS

Igor RAIKIVSKY

THE UKRAINIAN AN ANTHEM SONGS IN HALYCHYNA XIX CENTURY DEVOTED TO 150 ANNIVERSARY OF THE FIRST PERFORMANCE OF THE NATIONAL ANTHEM OF UKRAINE “SHCHE NE VMERLA UKRAINA” (1865)... 297

SONG-VERSE I. HUSHALEVYCHA “PEACE BE WITH YOU, BROTHERS” 1848 – FIRST NATIONAL ANTHEM GALICIAN RUSYN-UKRAINIAN..... 305

– FIRST NATIONAL ANTHEM GALICIAN RUSYN-UKRAINIAN..... 305

SCIENTIFIC DEBUT

Olena BILYK

SACRAL PRODUCTS GALICIAN WORKSHOPS TO XIII CENTURY..... 306

Olga KORUNYAK

NATIONAL AND CULTURAL COOPERATION BARVINSKI BROTHERS WITH DNEIPER FIGURES IN THE 60–80-IES XIX CENTURY..... 311

Mariya DOROZCHYNSKA

POWER TO THE STUDY OF SOCIETY “ENLIGHTENMENT” IN THE CENTRAL STATE HISTORICAL ARCHIVES OF UKRAINE IN m. LVIV..... 316

Vira KOCHKODAN

NEWSPAPER “DILO” ABOUT ACTIVITIES OF UKRAINIAN SORORITY EASTERN GALICIA IN THE INTERWAR PERIOD..... 322

Bogdan REVA

DEN AS THE MAIN FORM OF THE ATRICAL PERFORMANCE IN THE CHRISTMAS ARRANGEMENT IN OPILLIA AT THE END OF XX – BEGINNING OF XXI CENTURY (ALONG THE MATERIALS S. MEDYN GALICIAN REGION).... 329

Andriy YAVORSKY

THE STANDING OF UKRAINIAN WORKING EMIGRANTS IN CZECHOSLOVAKIA AT THE TURN OF 20–30 TH YEARS OF THE XX-th CENTURY..... 334

Galyna RICCARDI

THE POSITION OF UKRAINIAN EDUCATION IN EASTERN GALICIA IN THE 60's. XIX CENTURY – EARLY XX CENTURY..... 339

Iryna SAVITSKA

UKRAINIAN GYMNASIUM OF STANISLAVIV IN THE INTERWAR PERIOD (1921–1939)..... 346

(1921–1939)..... 346

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE

Oleksandr DOBRZHANSKYI, Vasyl MARCYUK

PROFESSOR VASYL BOTUSHANSKY – THE RESEARCHER OF THE HISTORY OF BUKOVINA..... 356

Oleg YEGRESHIY

ANDREI SHEPTITSKY IN THE RELIGIOUS AND CHURCH AND PUBLIC AND CULTURE LIFE OF THE UKRAINE 363

ANDREI SHEPTITSKY IN THE RELIGIOUS AND CHURCH AND PUBLIC AND CULTURE LIFE OF THE UKRAINE 363

MEMORY

Mykola KUHUTYAK, Igor RAIKIVSKY

MEMORY OF IVAN SHUMEJKO..... 368

OUR AUTHORS..... 370

OUR AUTHORS..... 370

Оксана СЕМАК

ЖІНКА, ЗАКОХАНА В ЖИТТЯ*(до 50-річчя з дня народження завідувача кафедри іноземних мов і перекладу
Марії Романівни Ткачівської)*

Зараз неможливо уявити собі наш університет, науку й літературу без Марії Ткачівської. Енергійна, життєрадісна, повсякчас сповнена новими ідеями та творчими задумами, здатна горіти сама і запалювати інших, бути дороговказом і не боятися нових шляхів. Любить правду і живе за її законами. Принципова і відкрита, надійна і толерантна. Має серце для кожного, може порадити і підказати. Завжди може підкласти плече, але там, де потрібно, вміє вказати на недоліки. Марія Ткачівська – великий життєлюб та оптиміст. Усіма своїми чеснотами завдячує бабусі й дідусеві, батькам та добрим людям, які стрілися на її шляху. “Моя бабуся була для мене прикладом у житті. Її тепло і світло, її делікатність та непересічне відчуття гумору супроводжують мене у житті до сьогодні”, – розповідає пані Марія.

Марія Ткачівська належить до тих людей, які “виліплювали себе самі”: “Ще у шостому класі я вже знала, ким хочу бути у житті. Пам’ятаю, якими великими очима дивилася тоді на мене моя мама: у такому віці ще могло стільки всього змінитися”.

Марія Ткачівська народилася 11 серпня 1965 року. Все своє свідоме життя вона прожила в Івано-Франківську. Особливий вплив на її життєвий шлях мала середня школа № 5 із поглибленим вивченням німецької мови (м. Івано-Франківськ). “Якби не Ганна Іванівна Фічора, не знаю, чи я б стала викладачем німецької. Її неймовірна любов до свого предмета надихнула мене”, – каже Марія Романівна.

Після закінчення школи Марія вступила до Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича на факультет іноземних мов, який закінчила із дипломом з відзнакою. Її найпершою спробою у царині перекладу стала робота на посаді інженера-перекладача на виробничому об’єднанні “Хлорвініл”, яке тоді було відомим далеко за межами України. На свою найпершу вчительську стежку ступила швидше “з відчуття обов’язку”, ніж за власним бажанням. А було це після завершення навчання в університеті, коли вона як молодий спеціаліст відповідно до державного розподілу за направленням Міністерства освіти їде вчителювати у школу-інтернат в селі Селятин Путивльського району Чернівецької області, що на кордоні з Румунією. Вона вперше опиняється віч-на-віч з горами, сповна вбираючи в себе дух вільності та необмеженого польоту. Марія любить чужих та обділених долею дітей, ділиться з ними серцем і словом. Тільки два роки тривала праця в горах. Відтак М.Ткачівська повертається у рідний Івано-Франківськ і з 1989 року працює викладачем німецької мови у технікумі електронних приладів. З 1990 року і донині викладає німецьку мову у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. “Моя робота є змістом мого життя. Я дуже її люблю. Люблю своїх студентів, які інкрустують мої будні у яскравий калейдоскоп щастя, – ділиться враженнями М.Ткачівська. – І все це без перебільшення! Хіба не про таке мріє кожен, хто обирає собі професію?”

З 1996 по 1997 рік Марія Романівна як стипендіат Німецької академічної служби обмін навчається у Берлінському університеті імені Гумбольдта в Німеччині, де розпочинає написання дисертації під керівництвом відомого німецького лінгвіста доктора Норберта Фріза. У 1997 році вступає в аспірантуру Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича, після закінчення якої успішно захищає дисертацію на тему: “Сполучуваність та функціональні особливості прикметників на позначення портретної характеристики людини в су-

часній німецькій мові” за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. Науковим керівником її дисертаційного дослідження стає професор, доктор філологічних наук В.В.Левицький, світило у царині лінгвістики, чие вагоме слово десятиліттями звучало не лише в Україні, але й далеко за її межами.

З 2010 року у житті Марії Ткачівської розпочинається новий етап – завідування кафедрою іноземних мов і перекладу. “Не можу сказати, що робота на кафедрі є важкою, от тільки забирає вона весь мій вільний час”, – каже Марія Романівна. Оскільки кафедра створювалася “з нуля”, а подібних зразків для напрямку підготовки “Міжнародні відносини” у нашому регіоні нема, то й довелося їздити по інших містах, збирати досвід, аналізувати. Крім того, хотіла зробити так, щоб кожен, хто б мав до кафедри причетність, чи то викладач, чи студент, відчував комфорт, свою важливість і зреалізованість.

Будучи людиною великої притягальної сили, Марія Ткачівська формує потужну кафедру іноземних мов і перекладу. Завдяки її енергії та організаторським здібностям на кафедрі створена атмосфера творчого пошуку.

За час завідування кафедрою значну увагу приділяє науці. Так, тільки за останні 6 років – понад 70 публікацій, з них – 40 у фахових журналах, 7 публікацій побачили світ за кордоном. Серед них – одна колективна монографія, опублікована в Штутгарті (Німеччина), а також статті, що вийшли у Німеччині (Мюнхен), Литві (Вільнюс), Білорусі (Мінськ), Росії (Москва, Челябінськ), Канаді. Крім того, вона є співавтором двох словників та монографії, виданих в Україні. Марія Романівна читає лекційні курси з теорії і практики перекладу, є керівником дипломних і магістерських робіт, кандидатських дисертацій. Постійно виступає опонентом на захисті кандидатських дисертацій.

Варто зазначити, що М.Ткачівська дуже уважна, надзвичайно делікатна у стосунках із колегами-науковцями та підлеглими і завжди вміє захопити до науково-дослідної праці всіх, хто її оточує.

Її організаторський хист розкрився в умінні співпрацювати зі студентами, прищеплювати їм інтерес до свого предмета. Своім особистим прикладом М.Ткачівська надає простір для фахового зростання молодого покоління. Із допитливими студентами Марія Романівна часто обговорює після занять дискусійні питання. Визначальною її рисою є вміння дипломатично підходити до розв’язання різних життєвих проблем. М.Ткачівська завжди любить прикрашати життя студентів найрізноманітнішими заходами, згуртовуючи навколо себе молодь.

Невгамовна енергія ювілярки дає змогу поєднати лінгвістичні студії з іншим покликанням. Марія Ткачівська також належить до світу літератури – світу вищого, який сягає далеко за межі повсякденності. З 1997 року вона є членом Національної спілки письменників України. За роки літературної діяльності з-під пера письменниці з’явилися поетичні збірки “Просвічені силуети”, “Переповнений експрес”, “Коли я втікала із раю”, духовна поезія “А над нашою вірою вічність” (“Початок”). М.Ткачівська успішно заявила про себе також низкою прозових творів. Вона є авторкою новел та оповідок “Подарунок від динозавра”, фєсерії “День відбілює ніч”, роману “Тримай мене, ковзанко”, художніх замальовок та есе німецькою мовою “Die Ukraine von A bis Z (witzig, wüzig, interessant) – “Україна від А до Я (весело, цікаво і з перчинкою), дитячого роману “Обережно, діти!” Роздуми над життєвими ситуаціями знайшли своє втілення в авторських афоризмах (збірки “Вона – королева і колонізаторка”, “Він – повелитель і приборкувач”, “Любов – бруківка всіх доріг”).

Талант літератора дав змогу Марії Ткачівській стати лауреатом численних премій, зокрема премії імені Івана Франка (2006), премії ім. Василя Стефаника (2010), Міжнародного конкурсу “Коронація слова – 2007” (номінація “Романи”), “Коронація слова – 2012” (номінація “Дитяча проза”), “Коронація слова – 2014” (номінація “Пісенна лірика”), “Коронація Слова – 2015” (номінація “Кіносценарії”, анімація “Цокає час”). Шість книг Марії Ткачівської зараз очікують на публікацію.

Свій ювілей Марія Романівна Ткачівська зустрічає як завідувач кафедри іноземних мов і перекладу, авторитетний фахівець у галузі перекладознавства та інших лінгвістичних досліджень. Життєвий шлях Марії Ткачівської є добрим дороговказом для молоді до творчих звершень та втілення їхніх мрій.

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД КРИЗЬ ПРИЗМУ ЧВЕРТЬВІКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ

Кафедра історії України була створена на історичному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.Стефаніка у червні 1990 р. Заснування кафедри стало можливим в умовах новітнього національного відродження кінця 1980-х рр. та відбулося напередодні прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р., що стало рубіжним кроком на шляху до проголошення незалежної Української держави. Олександр Довженко писав про Україну як “єдину країну в світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним...”. Як відомо, в радянські часи історія України подавалася на тлі російської як сума місцевих подій, але навіть у такому вигляді її викладали тільки для спеціалістів-істориків в обмежених обсягах. Зокрема, серед студентів історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту історію України (під назвою “історія Української РСР”) наприкінці 1970-х – у 1980-х рр. викладали професор В.В.Грабовецький (період середньовіччя), доцент М.Ф.Кучернюк (період капіталізму другої половини XIX – початку XX ст.), професор О.Ю.Карпенко (соціалістичне будівництво в радянській Україні після 1917 р.).

У наказі ректора №70 а від 29 червня 1990 р. про створення кафедри йшлося: “У зв’язку із розділенням кафедри історії СРСР і УРСР на кафедру історії СРСР та кафедру історії України наказую:

Затвердити такий розподіл викладацького складу на кафедрах: <...> Кафедра історії України:

1. Професор Грабовецький В.В. 2. В.о. доцента Сворака С.Д. 3. Асистент кафедри Бурдуланюк В.М. 4. Асистент Кулик О.П. 5. Асистент Кочкін І.Т. <...> Старший лаборант Цепенда І.Я.”. Завідувачем кафедри був призначений доктор історичних наук, професор В.В.Грабовецький, який керував колективом протягом 17 років².

Кафедра пройшла нелегкий шлях становлення і розвитку, основою для якого послужило зміцнення кадрового потенціалу. На момент створення кафедри наукові ступені мали тільки два викладачі – крім самого завідувача професора В.В.Грабовецького, був кандидат історичних наук, в.о. доцента С.Д.Сворака (до 1996 р.). Після навчання в докторантурі Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (м. Київ) і захисту докторської дисертації *С.Д.Сворака* очолив новостворену кафедру політології (з 2000 р.). Починаючи з вересня 1990 р., на кафедрі працював (до липня 2001 р.) доктор історичних наук, професор *О.Ю.Карпенко*, який раніше (з 1986 р.) очолював кафедру історії СРСР і УРСР. Протягом 1990–1996 рр. серед членів професорсько-викладацького складу кафедри був колишній декан історичного факультету, кандидат історичних наук, доцент *І.М.Шумейко*. Від часу створення до 2009/2010 навчального року (включно) на кафедрі працював кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник культури України *Б.М.Гаврилів*, який вийшов на пенсію. Упродовж 1992–2003 рр. доцентом кафедри був кандидат історичних наук, доцент (нині – доктор історичних наук, професор) *І.В.Пилипів*, що пізніше перейшов працювати в Інститут менеджменту (нині – Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту) Тернопільського національного економічного університету на посаду директора, завідувача кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін.

Нинішній ректор *І.Є.Цепенда* працював доцентом кафедри історії України в 1993–1996 рр., водночас був заступником декана юридичного факультету, а з 1996 р. продовжив свій трудовий

шлях як II-й, пізніше – I-й секретар посольства України в Республіці Польща. Після дипломатичної служби (з 1996 р.) і навчання в докторантурі Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (1999–2002 рр.) *І.Є.Цепенда* повернувся до Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка на посаду проректора з міжнародного співробітництва, професора кафедри міжнародних відносин, у квітні 2012 р. був обраний ректором університету. З грудня 1991 р. членом професорсько-викладацького складу кафедри був кандидат історичних наук, доцент (нині – доктор історичних наук, професор) *В.В.Марчук*, що з квітня 2005 р. очолює кафедру політології Прикарпатського університету. У 2012–2015 рр. він працював проректором з міжнародного співробітництва, з початку 2015–2016 навчального року став завідувачем кафедри політичних інститутів та процесів Інституту історії, політології і міжнародних відносин. Кандидат історичних наук *О.П.Кулик* (Сагайдак) нині працює доцентом кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби на факультеті міжнародних відносин у Львівському національному університеті ім. І.Франка. Старший викладач *І.Т.Кочкін* викладає археологію України, історію первісного суспільства, антропологію на кафедрі етнології та археології Прикарпатського університету.

Отже, на кафедрі історії України відбулося становлення як науковців і педагогів цілого ряду відомих сучасних вчених, докторів наук, професорів, які здобули визнання серед наукової спільноти і громадськості. Кадри для поповнення викладацького складу давала аспірантура при кафедрі історії України, що була відкрита в 1991 р. (перший набір аспірантів – *О.С.Жерноклеєв*, *В.П.Педич* і *П.В.Дутчак*) та поновлювалася кращими випускниками факультету (Інституту). Серед випускників аспірантури сьогодні працюють на кафедрі доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри *І.Я.Райківський* (з 1996 р.), кандидати історичних наук, доценти *Л.Р.Дрогомирецька* (на посаді викладача – з 2000 р., до цього часу була старшим лаборантом), *А.З.Королько* (з 2001 р.), *С.Й.Кобута* (з 2001 р.), *Т.В.Галицька-Дідух* (з 2002 р.), *О.І.Єгрешій* (з 2003 р.), *А.І.Мишук* (з 2014 р. – як штатний викладач, до цього з 2005 р. працював сумісником кафедри, основним місцем його роботи був Навчально-науковий центр досліджень українського національно-визвольного руху ім. професора *О.Ю.Карпенка*). Заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин (з вересня 1999 р.) *М.В.Сигидин* працює на кафедрі з 1992 р., після закінчення аспірантури в Київському державному педінституті ім. М.Драгоманова.

Станом на 1 вересня 2015 р. на кафедрі налічувалося 10 штатних викладачів: завідувач кафедри (з квітня 2007 р.) доктор історичних наук, професор Ігор Ярославович Райківський, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Володимир Васильович Грабовецький, кандидати історичних наук, доценти Василь Миколайович Бурдуланюк, Тамара В’ячеславівна Галицька-Дідух, Людмила Романівна Дрогомирецька, Олег Ігорович Єгрешій, Степан Йосипович Кобута, Андрій Зіновійович Королько, Андрій Іванович Мишук, доцент Михайло Васильович Сигидин. Старшим лаборантом кафедри працює з листопада 1998 р. *С.П.Дзундза*. У кадровому потенціалі кафедра являє собою органічний сплав кількох поколінь науковців. Два викладачі – *В.В.Грабовецький* і *В.М.Бурдуланюк* – працюють на кафедрі з 1990 р., від часу її створення.

За чверть століття свого існування кафедра стала своєрідною “кузнею кадрів” для Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка. Так, на кафедрі в різний час працювали або навчалися в аспірантурі доктор політичних наук, професор, ректор Прикарпатського університету *І.Є.Цепенда*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політичних інститутів та процесів *В.В.Марчук*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії *О.С.Жерноклеєв*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії слов’ян *В.Л.Комар*, доктор історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії *С.М.Борчук*, доктори історичних наук, професори кафедри історії і теорії держави і права Юридичного інституту *С.Д.Сворака* і *С.В.Адамович*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних і фундаментальних дисциплін Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету *І.В.Пилипів* (нині за сумісництвом – професор кафедри історії України), кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних інститутів та процесів *М.А.Геник*, завідувач кафедри

міжнародних відносин Прикарпатського університету, кандидат історичних наук, доцент І.Ф.Гурак та ін.

Навчально-методична діяльність кафедри з проголошенням самостійності України була поширена на всі факультети та Інститути Прикарпатського університету, де викладається нормативний курс “Історія України”, що охоплює період від найдавнішого часу до сьогодення. Особливу увагу професорсько-викладацький склад приділяє фаховій підготовці студентів-істориків, забезпечуючи викладання нормативних курсів “Історія України” (I–IV курси), “Історичне краєзнавство, музеєзнавство” (I–II курси), “Методика викладання історії” (IV курс). Крім того, з третього курсу студенти обирали одну з двох спеціалізацій кафедри: 1) “Становлення української державності в контексті міжнародних відносин нового і новітнього часу”; 2) “Історичне краєзнавство і музеєзнавство”. У 2015–2016 навчальному році студенти стаціонарного відділення поглиблено вивчають на кафедрі спецкурси в рамках спеціалізації “Становлення української державності в контексті міжнародних відносин нового і новітнього часу”, а студенти заочного відділення – спеціалізації “Історичне краєзнавство і музеєзнавство”.

Однією з центральних ланок діяльності професорсько-викладацького складу кафедри історії України є наукова робота, що набула значного розвитку в незалежній Україні, коли відкрився доступ до вітчизняних і зарубіжних архівів, можливості для закордонних стажувань, ознайомлення із здобутками західної історіографії. Отже, виникли передумови для вільного й неупередженого наукового аналізу першоджерел, фахової літератури, видання наукової продукції без ідеологічного тиску, жорсткої цензури, як це було в радянські часи. Протягом 25 років вийшли друком десятки монографій, сотні статей в авторитетних українських і зарубіжних наукових виданнях, авторами яких виступили викладачі та аспіранти кафедри. Вони брали участь також у численних міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях³. Крім публікацій у фахових виданнях, значна увага традиційно приділяється популяризації серед населення маловідомих сторінок української історії в засобах масової інформації, в обласній періодичній пресі.

Свою наукову діяльність кафедра розгорнула в кількох напрямках. Зокрема, над проблематикою “Визвольні змагання в Галичині в період середньовіччя і нового часу” працюють В.В.Грабовецький і М.В.Сигидин. У рамках другого напрямку “Український національний рух у Галичині XIX–XX ст.” здійснюють наукові дослідження І.Я.Райківський, Т.В.Галицька-Дідух, А.З.Королько, О.І.Єгрешій, Л.Р.Дрогомирецька, С.Й.Кобута, А.І.Мишук. Третій науково-дослідний напрямок “Краєзнавство та пам’яткознавство Галичини” представляють у своїх дослідженнях передусім В.В.Грабовецький, А.З.Королько, В.М.Бурдуланюк. У 2007–2014 рр. кафедра працювала над науковою темою (в межах робочого часу викладачів) “Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти”, а з 2015 р. у Міністерстві освіти і науки України затверджена нова тема “Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство”.

Хотілося б більш детально розкрити біографічні дані та основні віхи діяльності викладачів кафедри історії України. Так, професор В.В.Грабовецький, уродженець смт. Печеніжина на Коломийщині в липні 1928 р., більш як півстоліття плідно працює на науковій і громадсько-культурній ниві. Після закінчення Львівського державного університету ім. І.Франка (1951 р.) він протягом 22 років був співробітником Інституту суспільних наук (нині – Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України), де захистив кандидатську (1958 р.) і докторську (1968 р.) дисертації, пройшов трудовий шлях від молодшого до провідного наукового співробітника. У 1975 р. перейшов працювати викладачем до Івано-Франківська в тодішній педагогічний інститут ім. В.Стефаніка. У 1982 р. отримав вчене звання професора. В.В.Грабовецький є автором близько сотні монографій, понад тисячі наукових статей і повідомлень. Перша стаття дослідника з’явилася ще в грудні 1953 р. на сторінках районної газети на Львівщині “Радянське життя”, була присвячена славному українському гетьману Б.Хмельницькому. “Бібліографічний покажчик” тільки основних наукових праць В.В.Грабовецького, підготовлений співробітниками кафедри до його 80-річного ювілею, нараховує близько 350 позицій⁴.

Попри різноманітність напрямів дослідницької діяльності предметом наукових інтересів В.В.Грабовецького завжди була історія рідної України – давньоруського періоду, стародавнього Галича, запорізького козацтва, історична урбаністика, життя вірменських поселенців у Галичині, наукова біографістика, дослідження зі спеціальних історичних дисциплін тощо. Однак свою найбільшу увагу В.В.Грабовецький приділив історії багатовікового визвольного руху карпатських опришків, зокрема діяльності Олекси Довбуша, історичного минулого рідного краю. Сьогодні неможливо уявити українську історіографію без таких книжок В.В.Грабовецького, як “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.” (1962 р.), “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.” (1962 р.), “Олекса Довбуш (1700–1745)” (1994 р.), “Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис” (1982 р.), тритомної “Ілюстрованої історії Прикарпаття” (2002–2004 рр.) тощо. Нині В.В.Грабовецький викладає студентам-історикам ряд спецкурсів на кафедрі. Під його керівництвом захистили кандидатські дисертації 23 аспіранти і пошукачі, він був науковим консультантом двох докторських дисертацій.

Завідувач кафедри І.Я.Райківський є автором понад сотні наукових публікацій, у тому числі трьох монографічних видань з історії українського національного відродження в XIX ст., західноукраїнської соціал-демократії та її лідерів у Галичині першої половини XX ст., був співавтором дев’яти колективних монографій, опублікував більше десятка статей у зарубіжних виданнях, численні статті в авторитетних вітчизняних журналах про український національний рух та українсько-польські зв’язки в XIX – першій половині XX ст. Уродженець м. Івано-Франківська в червні 1967 р., він закінчив міську середню школу №2 (нині – Івано-Франківський природничо-математичний ліцей), місцевий педагогічний інститут з відзнакою в 1991 р. (після першого курсу в 1985–1987 рр. проходив строкову військову службу в збройних силах), аспірантуру при кафедрі в 1995 р. У квітні 1996 р. в Інституті українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України у Львові захистив кандидатську дисертацію “Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.)”, а в жовтні 2014 р. – докторську дисертацію “Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття”.

І.Я.Райківський працює на кафедрі історії України з вересня 1996 р., спочатку як асистент, пізніше – старший викладач, доцент, професор. Вчене звання доцента отримав у 2002 р. Є членом редколегії всеукраїнського наукового культурно-просвітницького і краєзнавчого часопису “Галичина” з 1997 р. (до 2009 р. – вченим секретарем). Протягом 2003–2008 рр. був ученим секретарем новоствореної Спеціалізованої вченої ради у Прикарпатському університеті для захисту кандидатських дисертацій за спеціальностями “історія України” та “етнологія”, нині – член цієї ради. І.Я.Райківський викладає для студентів-істориків нормативний курс “Історія України XIX – початку XX ст.”, спеціалізовані курси, наукові семінари, курс для магістрів “Організація і методологія наукового дослідження”, а також “Історію України” для студентів неісторичних спеціальностей. Нині є керівником п’яти захищених кандидатських дисертацій.

Уродженець с. Стопчатова Косівського району в лютому 1951 р., В.М.Бурдуланюк навчався на історичному факультеті Львівського державного університету ім. І.Франка, після закінчення якого (з 1973 р.) працював учителем історії в с. Прибиліві Тлумачького району, а з 1974 по 1987 рр. – на різних посадах (консультант, вчений секретар, заступник голови правління) в обласній організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури. За його ініціативою в області у 80-х рр. XX ст. встановлено понад 30 пам’яток і пам’ятних меморіальних дошок відомим діячам науки і культури краю в Івано-Франківську, Коломиї, Калуші, Долині, с. Красноїллі Верховинського району та ін., зокрема Д.Січинському, М.Заньковецькій, В.Гнатюку, Михайлові та Анні Павликам тощо. Із грудня 1987 р. перейшов працювати на кафедру історії СРСР та УРСР Івано-Франківського педінституту, з 1990 р. – на кафедрі історії України. Сфера наукових зацікавлень – історія української науки і культури, історичне краєзнавство та пам’яткознавство Галичини. У 1996 р. захистив кандидатську дисертацію в Чернівецькому національному університеті ім. Ю.Федьковича на тему “Культурні зв’язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці XIX століття – початку XX століття”. В.М.Бурдуланюк є автором близько 200 наукових і науково-популярних публікацій. Викладає

для студентів-істориків історію України пізнього середньовіччя, спецкурси, а також нормативний курс “Історія України” на неісторичних спеціальностях.

Уродженець м. Єнакієве Донецької області в листопаді 1960 р., М.В.Сигидин здобув середню освіту в Ямницькій загальноосвітній школі неподалік Івано-Франківська. Працює на кафедрі історії України з 1992 р., закінчив з відзнакою історичний факультет Івано-Франківського педінституту 1987 р. та аспірантуру Київського державного педагогічного інституту ім. М.Драгоманова. З 1999 р. і до сьогодні – заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин, з 2006 р. – доцент кафедри. Наукові інтереси М.В.Сигидина стосуються проблем історії українського козацтва, визвольної боротьби українського народу XVII ст. Тема його кандидатської дисертації “Західне Поділля у середині XVII ст.: проблема возз’єднання з Козацькою державою Б.Хмельницького”. Усього з-під пера М.В.Сигидина вийшло понад півсотні публікацій, включаючи окремі видання, колективні монографії, наукові статті, навчально-методичні розробки. Викладає для студентів-істориків нормативні курси “Ранньомодерна історія України (XVII–XVIII ст.)”, “Історія українського козацтва”, “Історіографія історії України”. Як заступник директора Інституту зробив вагомий внесок у справу організації навчально-виховного процесу, акредитації спеціальностей тощо. З 2012 р. – директор Науково-освітнього центру українського козацтва імені полковника С.Височана Прикарпатського національного університету та Інституту історії України НАН України. Є членом правління і заступником голови обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Т.В.Галицька-Дідух народилася в червні 1974 р. у м. Івано-Франківськ. Закінчила Івано-Франківську середню школу №7 та історичний факультет Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка в 1996 р. з відзнакою. У 1997 р. стала першим магістром історії Прикарпатського університету. Під науковим керівництвом професора О.Ю.Карпенка в 2001 р. захистила кандидатську дисертацію в Інституті українознавства ім. І.Крип’якевича у Львові на тему “Східна Галичина і Ризька мирна конференція 1920–1921 рр.”. Працюючи на кафедрі історії України з 2002 р., Т.В.Галицька-Дідух займається дослідженням української революції 1917–1921 рр., опозиційного руху проти партійно-тоталітарного режиму на радянській Україні, суспільно-політичних і соціально-економічних процесів у західних областях УСРР. Викладає для студентів-істориків нормативні курси “Новітня історія України XX – початку XXI ст.”, “Методика викладання історії”. Сьогодні є керівником однієї захищеної кандидатської дисертації, експертом висновків щодо підручників з історії України. Як заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин з виховної роботи (на громадських засадах) з 2011 р. Т.В.Галицька-Дідух приділяє увагу вихованню серед студентської молоді патріотизму, моральних якостей. Вона координує благодійну діяльність викладачів і студентів, є керівником гуртка художньої самодіяльності Інституту, що неодноразово був переможцем і призером на конкурсах художньої самодіяльності Прикарпатського університету “Весняна хвиля”, виступав на загальноміських заходах.

А.З.Королько, уродженець смт. Заболотова Снятинського району в травні 1976 р., випускник історичного факультету Прикарпатського університету з відзнакою (1998 р.), аспірантури при кафедрі (2001 р.). Кандидатську дисертацію на тему “Громадсько-політична і наукова діяльність Антона Петрушевича” захистив у лютому 2002 р. у Чернівецькому національному університеті ім. Ю.Федьковича (науковий керівник – професор В.В.Грабовецький). Працює на кафедрі з вересня 2001 р., пройшов трудовий шлях від асистента до доцента. Вчене звання доцента кафедри присвоєно в 2006 р. Протягом грудня 2010 р. – листопада 2013 р. був докторантом Прикарпатського університету. З 2008 р. – вчений секретар спеціалізованої вченої ради в університеті для захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальностями “історія України”, “етнологія”. Основна сфера наукових зацікавлень – суспільно-політичні та етнокультурні процеси на Покутті в XIX – XX ст., історична регіоналістика, є автором понад ста публікацій з цієї проблематики.

А.З. Королько був науковим редактором низки колективних видань: “Покуття. Історико-етнографічний нарис” (Львів, 2010 р.), “Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ” (Івано-Франківськ – Львів, 2012 р.), “Стефаніківський край Черемошу і Пруту... Снятинщина. Історико-етнографічний нарис” (Снятин – Івано-Франківськ – Львів, 2014 р.) та ін. Є членом

редколегій університетського часопису “Галичина” та краєзнавчого і літературно-мистецького журналу “Снятин”. А.З.Королько читає нормативні і спеціалізовані дисципліни для студентів-істориків: “Історичне краєзнавство, музеєзнавство”, “Історія розвитку та організація туристсько-краєзнавчої роботи”, “Основи шкільного краєзнавства”, “Теорія екскурсійної справи”, “Основи музейної справи на Прикарпатті”, а також “Історія України” для студентів неісторичних спеціальностей. Він завершує написання докторської дисертації на тему “Суспільно-політичні та етнокультурні процеси на Покутті в контексті українського національного відродження (1890-ті рр. – 1919 р.)”.

Л.Р.Дрогомирецька народилася в червні 1965 р. у с. Зелена Надвірнянського району. Закінчила історичний факультет Івано-Франківського державного педінституту в 1987 р., навчалася заочно в аспірантурі на кафедрі історії України (1993–1997 рр.), водночас працювала старшим лаборантом кафедри. З вересня 2000 р. – на викладацькій посаді, спочатку на посаді асистента кафедри історії України, пізніше – старшого викладача, доцента (з 2005 р.). У 2004 р. захистила кандидатську дисертацію “Українська кооперація в громадсько-політичному житті Західної України (1920–1939 рр.)” у спеціалізованій вченій раді в Прикарпатському університеті (науковий керівник – професор В.В.Грабовецький). Співатор ряду колективних видань Інституту історії, політології і міжнародних відносин, автор статей з історії громадсько-політичного життя на Західній Україні у 1920–1939 рр., навчально-методичних матеріалів. Викладає для студентів-істориків нормативний курс “Давня і середньовічна історія України”, для магістрів – “Економічна історія України”, спецкурси, а також “Історію України” для неісторичних спеціальностей. Вчене звання доцента отримала в 2013 р. Л.Р.Дрогомирецька успішно виконує функції голови профспілкової організації кафедри історії України.

О.І.Єгрешій народився в жовтні 1974 р. у м. Івано-Франківськ. Випускник історичного факультету Прикарпатського університету (1996 р.), працював учителем історії і правознавства Богородчанського військово-спортивного ліцею в 1996–1999 рр. Навчався в стаціонарній аспірантурі при кафедрі історії України, після закінчення якої (з 2003 р.) працює викладачем цієї ж кафедри. Кандидатську дисертацію на тему “Суспільно-політична і культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.)” захистив 2003 р. у Прикарпатському університеті (науковий керівник – професор В.В.Грабовецький). З 2006 р. працює на посаді доцента кафедри історії України, в 2010 р. йому було присвоєно вчене звання доцента кафедри. Активно займається дослідженням церковно-релігійного життя в Україні в XX – на початку XXI ст., автор понад 70 наукових і науково-популярних публікацій із цієї проблематики. О.І.Єгрешій є членом громадської організації “Поступовий гурт франківців” (з 2015 р.). З 1996 р. працює викладачем Духовно-катехитичного інституту УГКЦ (з 2000 р. – Івано-Франківської Теологічної академії, з 2014 р. – Богословського університету ім. Івана Золотоустого). З жовтня 2014 р. – директор Інституту історії Церкви Богословського університету. Викладає для студентів-істориків “Історію релігії і церкви в Україні”, спецкурси, а також “Історію України” для політологів та інших студентів неісторичних спеціальностей.

С.Й.Кобута, уродженець с. Войнилова Калуського району на Івано-Франківщині в лютому 1963 р. Після закінчення місцевої школи в 1978 р. вступив до Львівського технікуму промислової автоматики, який закінчив у 1982 р. Працював деякий час за спеціальністю на підприємствах радіотехнічної та електронної промисловості. У 1984–1986 рр. проходив строкову військову службу в збройних силах. У 1987–1992 рр. навчався на історичному факультеті Івано-Франківського державного педінституту ім. В.Стефаніка, який закінчив з відзнакою. Викладав історію в середній школі №68 у м. Львові (1992–1994 рр.), історію, політологію і правознавство в Івано-Франківському коледжі електронних приладів (1994–1997 рр.). Із березня 1997 року перейшов на роботу в Прикарпатський університет, де працював на посадах асистента, старшого викладача, доцента. У 2001 р. захистив кандидатську дисертацію в Чернівецькому національному університеті ім. Ю.Федьковича на тему “Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988–1999 рр.)” під керівництвом професора О.Ю.Карпенка. Із грудня 2002 р. до червня 2005 р. перебував на державній службі на посаді начальника управління з питань внутрішньої політики Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Із серпня 2005 р. працює на посаді доцента кафедри історії України Прикарпатського

університету. Автор понад 70 наукових і науково-популярних праць з історії громадсько-політичного, національно-культурного і церковного життя в Україні кінця 1980-х рр. – початку XXI ст. Викладає “Історію України” для студентів неісторичних спеціальностей та спецкурси в Інституті історії, політології і міжнародних відносин.

А.І.Міщук народився в березні 1979 р. у м. Івано-Франківську. Після закінчення Івано-Франківської середньої школи №7 у 1996 р. вступив на навчання до Прикарпатського університету, в 2001 р. отримав диплом магістра і здобув кваліфікацію історика-викладача. З жовтня того ж року – стаціонарний аспірант Прикарпатського університету за спеціальністю “історія України”. У листопаді 2004 р. був призначений на посаду молодшого наукового співробітника Наукового центру досліджень українського національно-визвольного руху Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Кураса НАН України. У 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: “Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892 рр.)” (науковий керівник – професор В.В.Грабовецький). Згодом був переведений на посаду наукового співробітника, старшого наукового співробітника. Вчене звання старшого наукового співробітника присвоєно в грудні 2009 р. Після захисту дисертації працював сумісником на кафедрі історії України, з вересня 2014 р. обійняв посаду доцента кафедри як штатний працівник. Предметом наукових зацікавлень А.І.Міщука є проблеми українського національно-визвольного руху в XIX – першій половині XX ст. Викладає “Історію України” для студентів неісторичних спеціальностей.

Викладачі та аспіранти кафедри регулярно беруть участь у міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях у різних містах України (зокрема, в Києві, Львові, Чернівцях, Тернополі, Луганську, Миколаєві, Коломиї та багатьох ін.), а також за її межами, в Польщі, Росії, Словаччині, Румунії тощо. Науковий і суспільний резонанс мали проведені з ініціативи кафедри конференції до 500-річчя селянського повстання Мухи (1990 р.), виникнення українського козацтва, вшанування пам’яті легендарного опришківського ватажка О.Довбуша, ювілеїв видатних українських діячів Б.Хмельницького, М.Драгоманова, М.Костомарова, М.Шашкевича, К.Левицького та ін. Викладачі кафедри працювали в оргкомітетах конференцій до річниць утворення ЗУНР (1993, 1998, 2003, 2008, 2013 рр.); українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ” (2000, 2015 рр.); з історії українсько-польських відносин (1996 р.); святкування ювілейних дат видатних громадсько-політичних діячів, борців за українську державність Р.Шухевича (2007 р.), С.Бандери (2008 р.); 350-річчя Гадяцької унії (2008 р.); відзначення 20-річчя створення Народного Руху України (2009 р.); річниць депортаційних процесів українців з Польщі (2015 р.); ювілейних дат прикарпатських міст: 850-річчя Снятина (2008 р.), 950-річчя Тисмениці (2012 р.), 800-річчя Тлумача (2013 р.); на релігійну тематику – до 150-річчя митрополита А.Шептицького (2015 р.), 130-річчя створення Станіславівської єпархії (2015 р.) тощо.

Кафедра має міжнародні зв’язки з провідними вченими і науковими установами. Так, І.Я.Райківський проходив наукові стажування у Польщі (Варшаві, Кракові, Перемишлі), Словаччині (Кошице, Пряшеві, Свиднику), Москві, мав двомісячні гранти Польської академії наук (липень – серпень 2010 р.), Словацької академії наук (грудень 2013 р. – січень 2014 р.) для опрацювання зарубіжних архівів і бібліотек. А.З.Королько стажувався в Польщі (Кракові, Перемишлі), Румунії, Т.В.Галицька-Дідух – у Москві, О.І.Єгрешій – у Варшаві, М.В.Сигидин – у Кракові (Ягеллонський університет). Аспіранти кафедри працюють у зарубіжних архівах і бібліотеках, зокрема О.В.Дмитрук мала багатомісячну стипендію в Австрії, Н.Д.Федорак опрацьовував першоджерела в Англії, І.М.Стасюк – у Польщі тощо. Колишній аспірант кафедри В.М.Нагірний захистив дисертацію в Польщі, працює викладачем у Ягеллонському університеті, є автором численних публікацій з середньовічної історії.

При кафедрі успішно функціонує аспірантура, яку за 25 років закінчило понад півсотні аспірантів. Випускники аспірантури успішно захистили кандидатські, а частина з них – докторські дисертації, працюють не лише в Прикарпатському університеті, але й в інших вищих навчальних закладах і наукових інституціях, що свідчить про вагомий внесок кафедри в розвиток освіти і науки в нашому краї, як і загалом в Україні. Серед колишніх аспірантів кафедри виросли відомі вчені й педагоги, керівники структурних підрозділів не лише в Прикарпат-

ському університеті, а й далеко поза його межами. Так, Туранли Ферхад Гардашкан-оглу працює доцентом кафедри загального і слов’янського мовознавства факультету гуманітарних наук Національного університету “Києво-Могилянська академія”, О.Б.Ярошинський – провідний науковий співробітник відділу української історії Національного науково-дослідного Інституту українознавства та всесвітньої історії, Г.Л.Гладка – доцент юридичного інституту Львівського університету внутрішніх справ України.

В.П.Педич і Н.М.Концур – доценти кафедри історії і політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, В.І.Мельник – доцент кафедри філософії цього ж університету, О.В.Гайдукевич – доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету, В.Б.Скоморовський – доктор юридичних наук (з 2015 р.), завідувач кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права ім. короля Данила, Т.І.Гуменюк – викладач цієї ж кафедри, Л.М.Ілин – завідувач відділу аспірантури, доцент кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права ім. короля Данила, І.І.Дрогобицький – доцент кафедри теорії і методичного навчання гуманітарних дисциплін обласного Інституту післядипломної педагогічної освіти, Д.С.Зінчук – заступник директора з гуманітарної освіти Івано-Франківського коледжу Львівського національного аграрного університету тощо. П.В.Дутчак працювала доцентом кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, нині – на пенсії.

Окремо хотілося б зупинитися на внеску викладачів кафедри в діяльність спеціалізованої вченої ради з історії України та етнології в Прикарпатському університеті та видання всеукраїнського наукового і культурно-просвітнього красназничого журналу “Галичина”, що став першим фаховим виданням в Інституті історії, політології і міжнародних відносин. Спеціалізовану вчену раду для захисту кандидатських дисертацій за спеціальностями “історія України” та “етнологія” було відкрито у квітні 2003 р. (протягом 2008–2013 рр. – спецрада для докторських і кандидатських дисертацій за тими ж спеціальностями, голова ради – доктор історичних наук, професор М.В.Кугутяк). Вченими секретарями ради працювали викладачі кафедри І.Я.Райківський (від моменту створення ради до 2008 р.) та А.З.Королько (з липня 2008 р. до теперішнього часу). Журнал “Галичина” як один з перших фахових друкованих органів у Прикарпатському університеті почав виходити в 1997 р., станом на 2015 р. побачило світ 26 номерів часопису*, з них сім – спарених, завершується підготовка до випуску чергового, 27-го номеру. Відповідальним секретарем “Галичини” з 1997 р. до 2009 р. був І.Я.Райківський, а з 2010 р. – О.І.Єгрешій, членами редакційної колегії, що безпосередньо займається підготовкою до друку журналу, крім головного редактора професора М.В.Кугутяка, є викладачі кафедри історії України І.Я.Райківський, О.І.Єгрешій, А.З.Королько. Часопис був затверджений у 1998 р. фаховим виданням з таких галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство, в 2015 р. пройшов перереєстрацію як фаховий журнал з історії.

Для поглибленого засвоєння студентами нормативних курсів і спецкурсів, наукових семінарів зі спеціалізації при кафедрі створено навчально-методичні кабінети з історії України (ауд. 618), історії українського війська (ауд. 616). Окреме місце займають музеї, де відбуваються навчальні заняття зі спеціалізації: Державний історико-красназничий музей О.Довбуша та музей кафедри історії України (ауд. 617), що були створені з ініціативи академіка В.Грабовецького відповідно в 1995 і 2000 рр. Заснування навчально-методичних кабінетів у навчальних закладах такого типу узагальнено на державному рівні, що знайшло відображення на сторінках “Українського історичного журналу” (№4 за 1992 р.), у посібниках В.В.Грабовецького і Б.М.Гаврилів. Зокрема, в музеї кафедри історії України експонуються видання викладачів кафедри та її випускників: монографії, брошури, науково-популярні видання викладачів,

* Див.: Галичина. – 1997. – № 1. – 192 с.; 1998. – № 2. – 201 с.; 1999. – № 3. – 195 с.; 2000. – № 4. – 208 с.; 2001. – № 5–6. – 413 с.; 2001. – № 7. – 195 с.; 2002. – № 8. – 226 с.; 2003. – № 9. – 206 с.; 2004. – № 10. – 284 с.; 2005. – № 11. – 337 с.; 2006–2007. – № 12–13. – 483 с.; 2008. – № 14. – 582 с.; 2009. – № 15–16. – 774 с.; 2010. – № 17. – 374 с.; 2011. – № 18–19. – 417 с.; 2012. – № 20–21. – 551 с.; 2013. – № 22–23. – 582 с.; 2013. – № 24. – 390 с.; 2014. – № 25–26. – 419 с.

навчально-методичні розробки та посібники, історико-краєзнавчі видання випускників (більше 250 видань). Крім того, зберігаються примірники фахових видань Інституту – “Вісника Прикарпатського університету. Серія історія” (з 1998 р.), всеукраїнського наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого часопису “Галичина” (з 1997 р.) та наукового журналу з проблем карпатознавства “Карпати. Людина. Етнос. Цивілізація” (з 2007 р.).

У викладачів кафедри є успіхи в роботі з обдарованою студентською молоддю, вони неодноразово мали переможців і призерів на всеукраїнських олімпіадах з історії, конкурсах студентських наукових робіт. Зокрема, студентка V курсу Світлана Пристайчук стала лауреатом на II етапі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт з історії у м. Вінниця в 2007 р. (науковий керівник – доц. Королько А.З.), а студентка IV курсу Мар'яна Цапар – переможцем на цьому ж конкурсі у м. Вінниця в 2008 р. (науковий керівник – доц. Сигидин М.В.). Андрій Стасюк зайняв третє місце на II етапі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт у 2009 р. (науковий керівник – доц. Дрогомирецька Л.Р.). У 2011 р. студент IV курсу Дмитро Свінцицький здобув друге місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт у м. Херсоні, а в 2012 р. – третє місце на аналогічному конкурсі у м. Острозі (науковий керівник – доц. Сигидин М.В.). Студент спеціалізації кафедри історії України Богдан Паска (науковий керівник – доц. Галицька-Дідух Т.В.) був неодноразовим переможцем і призером II-го, загальноуніверситетського етапу Всеукраїнських студентських олімпіад з історії (друге місце в 2010 р., 2011 р. і 2014 р., перше місце в 2012 р.).

Студенти кафедральної спеціалізації регулярно друкують свої статті в університетському науковому журналі “Студентські історичні зошити”, що видається з 2009 р. (головний редактор – доктор історичних наук, професор М.В.Кугутяк, відповідальний секретар – доктор історичних наук, доцент М.М.Волошук), залучаючи до наукової діяльності і співпраці як українських, так і зарубіжних студентів з ряду європейських країн. Серед членів редколегії – викладачі кафедри І.Я.Райківський, Т.В.Галицька-Дідух, М.В.Сигидин. Усього станом на кінець 2015 р. вийшло шість номерів журналу, в яких надруковано понад два десятки статей студентів, що проходили спеціалізацію на кафедрі історії України. Для прикладу, в 2014 р. студенти по кафедрі історії України мали 11 наукових публікацій, у тому числі у “Віснику Прикарпатського університету”, “Науковому віснику Чернівецького університету”, журналі “Краєзнавець Прикарпаття”, збірнику матеріалів Всеукраїнської наукової студентської конференції “Велика війна 1914–1918: погляд через століття”, а також у студентських журналах “Еврика” та “Студентських історичних зошитах” (з них шість статей – у співавторстві з викладачами І.Я.Райківським, Т.В.Галицькою-Дідух, Л.Р.Дрогомирецькою, С.Й.Кобутою, А.З.Корольком, М.В.Сигидином). Більш детальну інформацію про наукову, навчальну і виховну роботу із студентами (як і інші аспекти діяльності кафедри) можна отримати на сайті кафедри історії України, відповідальним за ведення якого є доцент А.З.Королько.

Професорсько-викладацький склад кафедри традиційно приділяє значну увагу громадсько-патріотичній і виховній роботі серед студентської молоді, жителів міста та області. Так, В.В.Грабовецький – почесний громадянин одинадцяти міст і сіл – Коломиї, Калуша, Галича, Печеніжина, Княгинина, Уторопів, Іванівців, Грабівки, с. Долини Тлумацького району, а також Підлисса на Львівщині й Моринців на Черкащині, що стало відзначенням внеску вченого в написання історії населених пунктів і формування патріотизму серед підрастаючого покоління. Популярними серед населення були авторські передачі В.В.Грабовецького на обласному радіо і телебаченні. Викладачі кафедри докладають чималих зусиль щодо популяризації маловідомих сторінок історії України, діяльності видатних українських громадсько-культурних і політичних діячів, періодично виступаючи з відкритими лекціями серед учнів, учителів, студентів, працівників правоохоронних органів, громадськості краю, а також на телебаченні й радіо, на актуальні суспільно-політичні теми.

Викладачі кафедри є членами Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, в діяльності якої брали активну участь В.В.Грабовецький (як почесний голова спілки), М.В.Сигидин, А.З.Королько, О.І.Єгрешій. Більшість викладачів кафедри, зокрема Т.В.Галицька-Дідух (як голова з 2005 р.), А.З.Королько, О.І.Єгрешій, раніше – І.Я.Райківський, В.М.Бурдуланюк та ін., регулярно працюють у журі студентських та обласних

учнівських олімпіад з історії, а також конкурсів науково-дослідницьких робіт Малої академії наук. Зокрема, А.З.Королько з 2006 р. входить до складу журі IV загальноукраїнського етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з історії. У 2012 р. викладачі кафедри історії України брали активну участь у підготовці та проведенні Всеукраїнської олімпіади з історії в Івано-Франківську, в рамках якої підготували низку статей з історії Прикарпаття, опублікованих у двох номерах всеукраїнського видання для вчителів-істориків “Історія України” (№ 5–6, 9–10 за 2012 р.).

Викладачі кафедри є академнаставниками в студентських навчальних групах. Зокрема, доценти Т.В.Галицька-Дідух, Л.Р.Дрогомирецька, О.І.Єгрешій і С.Й.Кобута як академнаставники регулярно займаються виховною роботою зі студентами. Заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин Т.В.Галицька-Дідух бере активну участь в організації виховної роботи, художньої самодіяльності студентів. Зокрема, Інститут проводить шефську роботу в Містечку милосердя св. Миколая, Івано-Франківському навчально-реабілітаційному центрі та школі-інтернаті для дітей-сиріт, закупаючи одяг, взуття, предмети гігієни, книги, організовуючи свята св. Миколая, Новий рік тощо. Зусиллями академнаставників організовуються групові поїздки по Україні з метою ознайомлення з пам'ятними місцями історії та культури, патріотичного і духовного виховання студентської молоді.

За активну роботу на науковій, викладацькій і громадській ниві викладачі кафедри історії України неодноразово мали офіційні відзнаки. Так, професор В.В.Грабовецький нагороджений орденом “За заслуги” III, II і I ступенів (відповідно в 1996 р., 2006 р. і 2015 р.), двічі відмінник освіти України (1998 і 1999 рр.). І.Я.Райківський і Т.В.Галицька-Дідух були відзначені в 2015 р. подяками Міністерства освіти і науки України. І.Я.Райківський у 2005 р. отримав почесну грамоту голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації, а Т.В.Галицька-Дідух – грамоти Івано-Франківської обласної ради в 2010 та 2012 рр. М.В.Сигидин був нагороджений грамотами міністра освіти і науки України в 1999 і 2000 рр., а А.З.Королько – в 2007 р. В.М.Бурдуланюк відзначений почесною грамотою міського голови Івано-Франківська в 2015 р. О.І.Єгрешій і А.З.Королько були переможцями в номінації “Молодий вчений року” в Івано-Франківській області відповідно в 2008 р. та 2011 р. А.З.Королько – лауреат обласної історико-краєзнавчої премії ім. В.Полека 2012 р., літературно-мистецької премії ім. М.Черемшини 2010 р. У 2015 р. відзначений також пам'ятною медаллю “За заслуги перед Покуттям”. Колективна монографія під його науковою редакцією “Покуття. Історико-етнографічний нарис” на всеукраїнському конкурсі “Книжка року – 2010” виборола диплом у номінації “Візитівка”. М.В.Сигидин був лауреатом обласної премії у галузі краєзнавства ім. В.Полека за 2014 р.

До свого 25-річного ювілею кафедра історії України підійшла з вагомими здобутками, має реальні творчі плани для подальшого успішного розвитку. Сподіваємося, що свій творчий потенціал професорсько-викладацький колектив кафедри зможе вдало реалізувати в умовах розбудови Прикарпатського національного Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника як одного з провідних вищих навчальних закладів України.

¹ Довженко О. П. Сторінки щоденника (1941–1956) / Довженко О. П. – К., 2004. – С. 43.

² Грабовецький В. В. Кафедри історії України – 15 років, її здобутки / Грабовецький В. В. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 5.

³ Там само. – С. 10, 11.

⁴ Королько А. З. Бібліографічний покажчик основних наукових праць Володимира Грабовецького / Королько А. З. // Там само. – С. 331–355.

Андрій КОРОЛЬКО

ФОТОЛІТОПИС ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО
СКЛАДУ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Доктор історичних наук, професор
Володимир Грабовецький – засновник
кафедри історії України

Доктор історичних наук, професор
кафедри історії України
Олександр Карпенко (1921–2013)

Екскурсиводи-студенти історичного факультету на екскурсії в Скиту Манявському на Богородчаничині. В центрі – викладач і керівник музею історії освіти Прикарпаття Богдан Гаврилів. Крайній праворуч – керівник групи екскурсиводів музею Ігор Цепенда, нині ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Жовтень 1983 р.

Кандидат
історичних наук,
доц. Микола
Кучернюк – один з
перших в 1980-х рр.
читав "Історію
Української РСР"

Кандидат
історичних наук,
асистент О. Кулик –
одна з перших
викладачів кафедри
історії України

Доктор історичних наук,
професор Степан Сворака –
співзасновник кафедри
історії України

Один із перших
асистентів кафедри
історії України
Ігор Кочкін

Випускник історичного
факультету Івано-Франків-
ського державного
педагогічного інституту
імені В. Стефаника
проф. М. Вегеш – ректор
Ужгородського
національного університету

Науковий семінар зі студентами історичного факультету в кабінеті історії України проводить проф. В. Грабовецький. Початок 1990-х рр.

Другий Президент України Леонід Кучма вітає професора Володимира Грабовецького з присвоєнням почесного звання "Заслужений діяч науки і техніки України"

Професорсько-викладацький склад історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В. Стефаника в музеї археології Прикарпаття. Стоять зліва направо: доц. М. Кугутяк, доц. В. Бурдуланюк, доц. М. Калина, проф. В. Грабовецький, доц. М. Рехтман, доц. О. Марущенко, проф. О. Карпенко, доц. І. Шумейко, доц. В. Сілецький, доц. І. Іванцев, доц. І. Цепенда, доц. М. Кучернюк, доц. В. Духніч, доц. С. Сворац. Червень 1990 р.

У кабінеті історії України. У центрі – його завідувач, доцент кафедри історії України Богдан Гаврилів. Справа – студент першого курсу історичного факультету Сергій Адамович, нині доктор історичних наук, професор ПНУ імені Василя Стефаника. 1995 р.

Перший магістерський випуск історичного факультету Прикарпатського університету імені В. Стефаника. У першому ряді посередині стоять члени Державної екзаменаційної комісії: заступник декана, доц. О. Марущенко, декан, проф. М. Кугутяк, проф. П. Федорчак, другий ліворуч – магістр А. Королько, нині доц. кафедри історії України. 1998 р.

Зустріч ветеранів кафедри історії України Богдана Гаврилів та Івана Шумейка (1928–2015) (праворуч). 16 листопада 2003 р.

Обкладинка книги "Літопис кафедри історії України" (2005), присвячена 15-річчю структурного підрозділу Інституту історії, політології і міжнародних відносин

Професорсько-викладацький склад Інституту історії і політології на урочистому засіданні кафедри історії України, присвяченому 15-річчю заснування. 2005 р.

Обговорення проекту видання з історії перебування та шанування пам'яті українського козацтва в Галичині Богдана Гаврилів та зі співавтором Михайлом Сигидином (праворуч). 2007 р.

Прикарпатська історична школа Володимира Грабовецького. 2005 р.

Викладачі кафедри історії України в історико-меморіальному музеї Олекси Довбуша. 2010 р.

Дружнє коло викладачів кафедри історії України в історико-меморіальному музеї Олекси Довбуша. 2010 р.

Викладачі кафедри історії України. 2010 р.

Завідувач кафедри історії України доц. Ігор Райківський виступає на міжнародній конференції у Польщі. 2012 р.

Доц. Андрій Королько в польському державному архіві працює «теки А. Шнайдера» – важливі документи з історії повсякденного життя жителів Галичини кінця XVIII ст. – 70-х рр. XIX ст. м. Краків. Республіка Польща. Грудень 2013 р.

Ланцюг єднання. Посередині зі студентами стоїть заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин, доц. кафедри історії України Т. Галицька-Дідух. м. Івано-Франківськ. Березень 2014 р.

Доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Ігор Райківський

Завідувач кафедри історії України доц. І. Райківський виступає на захисті своєї докторської дисертації. м. Львів. 14 жовтня 2014 р.

Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Володимир Грабовецький

Співзасновник кафедри історії України кандидат історичних наук, доцент Василь Бурдуланюк

Заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин доцент Михайло Сигидин

Заступник директора Інституту історії, політології і міжнародних відносин кандидат історичних наук, доцент Тамара Галицька-Дідух

Кандидат історичних наук, доцент Людмила Дрогомирецька

Кандидат історичних наук, доцент Олег Єгрешій

Кандидат історичних наук, доцент Степан Кобута

Кандидат історичних наук, доцент Андрій Королько

Кандидат історичних наук, доцент Андрій Міщук

Засідання кафедри історії України. Грудень 2014 р.

Професорсько-викладацький склад кафедри в кабінеті історії України (ауд. 618). Грудень 2014 р.

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 94: 323.272 (477. 85/87)

Петро СІРЕДЖУК

ГУЦУЛИ В РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ І НЕОГОЛОШЕНІЙ ВІЙНІ

Проблема участі українців з регіонів у Революції Гідності і неоголошеній війні ще не стала предметом окремого дослідження у вітчизняній історіографії. У даній розвідці робиться спроба висвітлити вклад українців, що проживають на теренах Галицької Гуцульщини, в збереження суверенітету й територіальної цілісності України.

Ключові слова: війна, гуцули, вояки, добровольці, суверенітет, Україна.

Великі політичні події, що відбуваються в Україні, ніколи не були байдужими для українців, які населяють Українські Карпати. За здобуття української державності в ХХ ст. вони добровольцями воювали в січових легіонах, окремі “Гуцульській сотні” австрійського війська проти царських військ у Першій світовій війні, захищали рідну землю в українсько-польській війні 1918–1919 рр. На гадці також легендарний “Гуцульський курінь” сотника УГА Григорія Голинського, який боронив золотoverхий Київ від денікінців¹. До слова, з гуцулів був укомплектований 1-й полк морської піхоти УНР². Протягом десяти років гуцули вели безупинну національно-визвольну боротьбу проти сталінського тоталітарного режиму в повоєнній добі³.

Не стояли гуцули осторонь боротьби за честь, гідність, справедливість і демократичні цінності в часі Помаранчевої революції та Революції Гідності. Ось декілька прикладів: з гуцулів Верховинщини на Євромайдані сформували окрему “Гуцульську сотню” імені Олекси Довбуша, якою командував Василь Вепрук (Білогруд) із с. Волова, котре підпорядковане сільській раді села Кривополе. У цій сотні найбільше було гуцулів з сіл Бистрець, Буковець Ільці, Красник, Криворівня, Кривополе та райцентру – смт. Верховина. Ідея створення Гуцульської сотні належить жителю Косівщини Івану Корпанюку. На цю благородну справу верховинського гуцула В. Вепрука благословив о. Антон Кузів, а коштами допомагав о. Іван Рибарук з Криворівні. Саме за його сприяння виготовлено прапор-хоругву та шеврони з написом “Гуцульська сотня Олекси Довбуша”. Як згадує сотник, найважчими днями для сотні виявилися 20 і 22 січня та 18 і 20 лютого 2014 р., коли доводилося спати по дві години на добу. В протистоянні ворожа куля не минула відважного гуцула і влучила в голову. На щастя, поранення виявилось сумісним з життям⁴.

Найдовше з усіх верховинських гуцулів за європейські демократичні цінності у Києві на Майдані стояв житель села Бистрець Іван Потяк. Відрадно, що серед верховинських майданівців було чимало молоді, зокрема юнак Юрій Рогатинюк із с. Ільці. У день соборності України патріотичний юнак на вічу у Верховині закликав ровесників й усіх присутніх чоловіків їхати до Києва: “Ми повинні тепер бути там”. Девізом Гуцульської сотні Олекси Довбуша стали слова “Гуцули тут – режиму капут!”⁵.

Серед гуцульських патріотів на Майдані також була 32-га сотня, яку склали чоловіки Косівського району. Спочатку косівчани допомагали стояти в охороні афганцям, а згодом отримали свою ділянку оборони. Для облаштування умов свого побуту гуцули Косівщини збудували невеликий будинок, який став пунктом обігріву з двоповерховими дерев'яними ліжками. Крім того, з ініціативи Олега Соломченка, координатора Євромайдану від Косівського району, поблизу виходу з метро Майдан Незалежності на вулиці Хрещатик ними встановлено палатку, яка ввійшла в історію Революції Гідності як “Косівська палатка”. Учасник тих подій, косівський журналіст Тарас Пасимок, згадує: “Я не бачив на Майдані страху, а лише ментальну єдність. Це дуже сильне відчуття, коли Гімн України тисячі співають так щиро, що хочеться плакати”. Далі він зазначав, що в центрі Києва також справляло сильне враження ОУНівське вітання “Слава Україні!”⁶.

Небайдужими до майбутнього вибору історичного розвитку України були і гуцули Яремчанської околиці гуцульського краю. Дуже високу громадянську свідомість і позицію в загрозливій годині Євромайдану зайняли жителі гуцульського села Микуличин Надвірнянського району. На київському Майдані Незалежності європейський вибір українців відстоювало дві сотні микуличинських гуцулів. Такою кількістю учасників сьогодні не може похвалитися жодне село на Прикарпатті, а можливо, і цілої України⁷. Активним учасником Революції Гідності на Євромайдані з Яремчанської околиці був житель с. Дора Михайло Тоненький, який дещо пізніше став добровольцем 25-го територіального батальйону “Київська Русь”⁸.

На київському Євромайдані гуцули не тільки стримували міліцейські кордони, а й брали участь у затриманні так званих “тітушок”. Бойовий учасник їх затримання ворохтянець Руслан Бевзюк у газеті “Яремчанський вісник” 31 січня 2014 р. констатував: “Разом з хлопцями із самооборони ми виловлювали цих провокаторів і відправляли із Грушевського на Майдан”. Далі він зазначав, що до “тітушок” в жодному разі не застосовували силу, адже гуцули інтелігентні і виховані люди, для яких побиття, тортури і насилля є чужими. “У їхніх очах я бачив страх, і це – чітке відображення страху теперішньої влади перед українським народом”⁹.

Крім чоловіків у подіях на Майдані активну участь відігравали і жінки з різних теренів Галицької Гуцульщини. Так, учасницею Революції Гідності на Майдані Незалежності була Катерина Валевська з Верховинщини, яка входила до складу жіночої сотні. Згодом відчайдушна горянка в першій хвилі мобілізації перебувала у складі спецбатальйону жіночої розвідки в зоні АТО¹⁰. Із жителів села Черганівки на Косівщині учасницями Майдану були сестри Марія і Оксана Кнігніцькі, Марія Яремин, а із с. Татарова на Яремчанщині – Ганна Попович. Остання склала і опублікувала вірш “Лист пораненому майданівцю”. Активістка була однією з ініціаторів відкриття у Татарові стели пам'яті героїв Небесної сотні¹¹.

На місцях гуцули також не були байдужими до подій на Майдані. У січні 2014 р. декілька десятків водіїв Яремчанщини їздили по селах краю і закликали місцевих жителів не бути байдужими до подій, що відбувалися в рідній державі. Особливо активними були водії із Ворохти, Микуличина, Татарова та Яблуниці. Вони також розпочинали й пікетування. Зокрема, в Яремчі автомайданівці пікетували санаторій “Прикарпатський”, яким керував головний регіонал міста Лук'ян Василюк. Згодом протестувальники навідалися до міської прокуратури і міліції, закликавши правоохоронців бути з народом і в ТК “Буковель”¹².

Під революційним натиском народних мас ненависний режим В. Януковича зазнав краху. На теренах гуцульського краю, зокрема у самій Верховині, регіональний режим розвалився значно раніше – 4 лютого 2014 р. Цього дня голова районної адміністрації регіонал Василь Гондурак пішов у відставку, вийшов з партії регіоналів і розпустив її районну організацію. На сторону народу згодом перейшов і весь особовий склад Верховинського УМВС Івано-Франківської області. Його начальник Ігор Мартишук на вічу запевнив верховинців, що “ми будемо стояти на захисті жителів нашого району. А будь-яких дій щодо виконання злочинних наказів ми робити не будемо”¹³.

Найбільшим завоюванням Революції Гідності став волонтерський рух. На Яблунівщині він зародився з перших днів Євромайдану. У районному центрі Верховина патріотично налаштовані гуцули сформували громадське об'єднання “Майдан”, яке займалося перевезенням гуцулів до столиці та збором пожертв для нагальних потреб Євромайданівців у Києві. Так, станом на 24 січня 2014 р. верховинським “Майданом” зібрано 30 730, а на 14 лютого 2014 р. уже 78 357 гривень народних пожертв. Зокрема, церковна громада с. Буковець зібрала 2 000 гривень. Їх на Європейський Майдан передав отець Петро Соколовський¹⁴. Пізніше на підтримку київського Майдану, зокрема на лікування потерпілих та допомогу сім'ям загиблих Героїв, верховинці зібрали 237 591 гривню¹⁵. Жителі Яблунівського куша Косівського району з високою свідомістю поставилися до потреб, які були у майданівців. Гуцули передавали теплі речі, продукти харчування тощо¹⁶.

Гуцули Косівщини, що в силу різних причин залишалися вдома, морально і матеріально підтримували своїх земляків на столичному Майдані. Так, жителі дселища Кути на Косівщині (зокрема, релігійні громади, депутати та працівники селищної ради, громадські діячі, працівники медичних установ) зібрали 12 816 гривень для потреб Майдану в Києві. Серед кутських

патріотів, які допомагали Майдану, а тепер підтримують українську армію, теплих слів заслугує меценат, директор видавництва “Писаний Камінь” Михайло Васильович Павлюк. Йому за тверді демократичні переконання влада регіоналів намагалася знищити бізнес. Згодом для українського війська він пожертвував шість тисяч гривень та бензовоз¹⁷.

Більше того, 4 лютого 2014 р. для спротиву режиму В. Януковича в селах Верховинщини гуцули організували Загони народної самооборони (ЗНС). Першими у себе ЗНС сформували жителі сіл Красник, Ільці, Кривополе, Бистрець, Криворівня, Бережниця, Верхній Ясенів і смт. Верховина. В останньому на 14 лютого 2014 р. налічувалося 75 осіб, а очолив місцевий загін Василь Гординський¹⁸. Народна самооборона Верховинщини з перших днів свого існування взяла курс на наведення правопорядку в селах району і усунення від влади одіозних регіональних керівників місцевого рівня. Зокрема, 25 лютого 2014 р. у с. Ільці ними усунуто від влади директора школи Любов Шкрібляк і її матір – вчительку географії Марію Сухарчук. Це були, на думку представників місцевої самооборони, малограмотні педагоги, які навіть не вмели правильно написати заяви на звільнення. У школі ці педагоги займалися фальсифікаціями і використовували державні кошти не за призначенням¹⁹.

Загони самооборони були сформовані і на Яремчанщині. Тут під впливом бійців самооборони на вимогу пікетувальників заяви на звільнення написали начальник міського управління міліції Юрій Випна та його заступник Андрій Кіселюк; прокурор м. Яремча Віктор Мартинюк та суддя Яремчанського суду Дмитро Гандзюк. А колектив санаторію “Прикарпатський” висловив недовіру головному регіоналу м. Яремча, головному лікарю Лук’яну Василюку за те, що той змушував медперсонал під загрозою звільнення з роботи вступати в ряди партії регіоналів і звільнив з роботи “за власним бажанням” лікаря Юрія Гуцуляка з Делятина²⁰. Саме тому на центральній площі Яремча 3 лютого 2014 р. громадськість під звуки трембіт, Гімну України та під скандування “Ганьба” поховала у трунах “партквитки” регіоналів і комуністів²¹.

Вшанувати Героїв Революції Гідності на теренах Галицької Гуцульщини почали одразу “по гарячих слідах”. Тут почин задали жінки, чоловіки яких були учасниками київського Майдану. Зокрема, жінки майданівців с. Буковець на Верховинщині виступили з ініціативою присвоїти сільській школі ім’я Героя Майдану Михайла Жизневського, котрий 22 січня 2014 р. у День Соборності України загинув під час протистояння із силовиками. Цю пропозицію підтримала сільська влада і учасники верховинського Майдану²². У Делятині 22 лютого 2014 р. відбулося велелюдне віче із вшанування пам’яті загиблих Героїв на Майдані. Учні Катехитної школи ім. Блаженного Симеона Лукача із настоятелем о. Петром Голінеєм роздали присутнім свічки, священники відправили панахиду та вшанували хвилиною мовчання Героїв, які загинули у Києві під час кривавих сутичок. На завершення віча прозвучав Гімн України²³. Схожим чином з виконанням жалібних пісень відбулося вшанування пам’яті героїв Небесної сотні в лютому 2015 р. у с. Черганівці Косівського району. На заході також згадали активних учасників подій Євромайдану з числа мешканців села – Юрія Кустреюка, Михайла Павлюка, Івана Палійчука, Олександра та Руслана Яремина²⁴.

З акцій із вшанування світлої пам’яті Героїв Майдану слід назвати також вечори-спогади. Один із таких заходів на початку квітня 2015 р. провели у с. Бережниця на Верховинщині. Тут гуцули послушали виступ сільського голови В. Зеленчука, вірші про Небесну сотню, а отець І. Рибенчук відправив панахиду. Культпрацівники оформили стенд із фотографіями загиблих на Майдані “Герої не вмирають – Герої живуть”²⁵.

Патріотичні заходи, присвячені річниці Революції Гідності, Героям Небесної Сотні та загиблим героям АТО, відбулися і в інших селах Галицької Гуцульщини. Зокрема, в селі Великий Ходак на Верховинщині відбувся зворушливий концерт-реквієм. Тут декламували вірші не лише дорослі, а й діти. Найбільше присутніх вразила непідробна щирість виконання декламацій учениці Анни Сінітович та вчительки Таміли Жикаляк. Тріо місцевих хлопців під акомпанемент Івана Юрука виконали пісню “Три брати з Прикарпаття”. Нікого не залишила байдужим пісня “Стежина добра” з репертуару співачки Наталії Май у виконанні дуету дівчат Тетяни Ілюк та Анни Сінітович. На заході зворушливо виступила також вчителька із Донбасу Наталія Понамарьова, яка розповіла історію поневірянь своєї родини в ході війни. Насамкінець,

згадали і пом’янули героя із Білоберізки, який у 2014 р. загинув на Сході. Біля портрета воїна діти запалювали свічки, а всі присутні молилися і приносили квіти²⁶.

Своєрідну акцію із вшанування героїв Небесної сотні та АТО в другій половині квітня 2015 р. провели працівники Яремчанського міського комунального підприємства під керівництвом майстра Ніни Яворської, які в м. Яремча облаштували Алею пам’яті героїв. Вони висадили вісім кулястих кленів та 30 кущів самшиту, привезених із Калуша²⁷.

Революція Гідності, європейський вибір українців прийшлися не до душі путінському режиму, який ніяк не може змиритися, що на політичній карті Європи і світу існує незалежна українська держава. Не задовільнившись окупацією українського Криму, він розв’язав проти українців неоголошену війну.

Першими на захист Вітчизни стали вчорашні майданівці та бійці 95-ї окремої Житомирської аеромобільної бригади Сухопутних військ Збройних сил України. У складі цієї бригади нині воює вихідець із гуцульського села Середній Березів Ігор Перцович, який є випускником Івано-Франківського національного університету нафти і газу. У 2005 р. студент стаціонарного відділення взяв академічну відпустку і попросився до армії. Юнак служив у Львові в елітних десантних військах, згодом – у військовій частині проходив службу контрактником, після чого повернувся до цивільного життя. На початку квітня 2014 р. І. Перцович повторно призваний до українського війська, і у складі 95-ї ОАЕМБ вже 23 квітня 2014 р. опинився на Донбасі. Вся бригада з початку військових дій була на горі Карачун. Основне бойове завдання бійців і офіцерів-десантників було не допустити захоплення російськими бойовиками аеропорту в Донецьку. Його і побратимів постійно обстрілювали з важкої зброї російські спецназівці, бойовики, найманці та місцеві сепаратисти. Найбільш критичним днем для десантників став день виборів Президента України, 25 травня 2014 р. Як з’ясувалося, українські бійці півтори доби не мали води і в спеку пили глюкозу.

Крім І. Перцовича в складі 95-ї ОАЕМБ за територіальну цілісність і суверенітет України воює житель м. Надвірна Василь Боднар. Крім них у десантній бригаді проходять службу ще 32 краян, зокрема Іван Рубаняк із с. Грамітне, І. Данилюк та М. Айдарбеков з Верховинщини, Дмитро Михайлюк з Яблунова, Юрій Петрованчук з Космача на Косівщині. Два останніх несли військову службу на блокпостах у місті Слов’янськ: Д. Михайлюк був зенітником, а Ю. Петрованчук – військовим водієм²⁸.

Чимало гуцулів воюють у складі 5-го батальйону територіальної оборони “Прикарпаття”²⁹. Ряд прикордонників із застави в с. Шибене на Верховинщині також несуть прикордонну службу в зоні воєнних дій. Зокрема зі сходу на рідну заставу 15 серпня 2014 р. повернулися молодший сержант Любимир Зітинюк, старшина Юрій Гаврилук і старший сержант Андрій Жовтяк³⁰.

Із вихідців Верховинщини на полі бою полягли Богдан Шлемкевич (07.03.1993 – 09.05.2014) із с. Білоберізка, Дмитро Шкрібляк (19.05.1993 – 22.05.2014) із Криворівні, який до АТО проживав у селі Іллінці на Снятинщині, а також Дмитро Паціно (08.1989 – 29.08.2014). Юнак із Білоберізки Богдан Шлемкевич, що є випускником Волинської духовної семінарії (2012 р.), навесні 2013 р. добровольцем пішов на військову службу у підрозділ внутрішніх військ, який дислокувався на території Львова. Протягом квітня – травня того року проходив навчання у Києві і Донецьку. В місто Маріуполь Б. Шлемкевич прибув 8 травня 2014 р., а наступного дня, під час антитерористичної операції, загинув. Похований 13 травня 2014 р. на цвинтарі села Білоберізка³¹. Дмитро Шкрібляк загинув у бою поблизу селища Волноваха на Донеччині – бронетранспортер з повним боєкомплектом, у якому перебував Дмитро, бойовики підірвали. Крім нього загинуло ще два побратими. Д. Шкрібляка поховали на цвинтарі в с. Іллінці Снятинського району³².

Житель села Голови Дмитро Паціно народився 8 листопада 1989 р. Тут у 2005 р. закінчив загальноосвітню школу І–ІІ ступенів. Після 9-го класу продовжив навчання в Івано-Франківському коледжі фізичного виховання Національного університету фізичного виховання і спорту України. Деякий час працював у пришкольному інтернаті рідного села. Однак його покликанням стала військова служба. Служив Д. Паціно у Збройних силах України, а з 2014 р. в УМВС України в Івано-Франківській області. У складі батальйону особливого призначення

МВС України “Івано-Франківськ” брав участь у бойових діях. Дмитро Пацино відрізнявся міцним характером, був ініціативним, відповідальним, здатним оперативно приймати обґрунтовані рішення. Загинув 29 серпня 2014 р. під Іловайськом. Жителі населених пунктів Верховинщини Кривополе, Ільці, Верховина, Верхній Ясенів, Рівня, Вигода, Красноїле тіло загиблого героя зустрічали із запаленими свічками. Поховали загиблого бійця на сільському цвинтарі в рідному селі Голови³³.

З числа гуцулів Косівщини на сході України загинуло троє бійців добровольчого батальйону “Айдар”: Василь Васильович Андріюк, Василь Степанович Білик з Косова (1992 – 27.07.2014) та Олексій Васильович Лепкалюк (1956 – 20.07.2014) зі Старого Косова³⁴. В. Андріюк загинув у бою під Северодонецьком Донецької області. Він, до слова, був активним учасником Революції Гідності на Євромайдані³⁵. Василь Білик загинув під Луганськом, не доживши кілька днів до свого 22-річчя. Вдома у В. Білика залишилася дружина і дворічна дочка. Поховали бійця в Івано-Франківську³⁶. Третій воїн, Олексій Лепкалюк, волею обставин проживав в Лисичанську, де народилося його двоє синів і дочка. Як справжній гуцул, на своєму обійсті в Лисичанську він викопав криницю і посадив чудовий сад, хоча місцеві люди говорили, що в спекотних умовах сад не приживеться. Олексію Лепкалюку біля хати навіть вдалося спорудити басейн. Тож гуцул з Косівщини власним прикладом показував оточуючим, яким слід бути господарем на власній землі. Після побиття студентів, у листопаді 2013 р., він одним із перших вийшов на столичний Майдан і, як справжній батько, став на захист дітей, зазнавши при цьому багатьох травм. Він був членом 8-ї афганської сотні, працював санінструктором, охороняв поранених, яких безжально викрадали з державних лікарень. У травні 2014 р. разом з афганцями 8-ї сотні О. Лепкалюк добровольцем вступив до батальйону “Айдар” і з ними пішов на схід. Загинув 20 липня 2014 р. о 21 годині під час мінометного обстрілу, скоєного терористами в с. Георгіївка. Похований на кладовищі в с. Черганівка (присілок Волійця)³⁷.

Чотирьох вірних синів втратили і гуцули Надвірнянщини – з Вороненки, Делятина та Яремчі. В липні 2014 р. жертвою війни став начальник штабу територіальної оборони 5-го батальйону територіальної оборони “Прикарпаття” майор Юрій Баран із Делятина. Загинув також житель Делятина Володимир Файфура³⁸. 13 липня 2014 р. у неділю підірвався на міні уродженець Яремчі Андрій Степанович Шудравий. Він народився 15 вересня 1989 р. у Яремчі, а після закінчення школи вступив до Стороженецького лісового технікуму. На Буковині він одружився і невдовзі замешкав у Сторожинці. У жовтні 2011 р. став контрактником Збройних сил України. 5 липня 2014 р. А. Шудравого було відправлено воювати на схід, де він того ж місяця і загинув. Поховали Андрія в Яремчі³⁹.

18 липня 2014 р. у ході бойових дій у зоні антитерористичної операції загинув 23-річний легінь із села Вороненки Павло Миколайович Ільчук. Після закінчення Надвірнянського автомобільного коледжу юнак проходив строкову службу у 8-му окремому полку спеціального призначення міста Хмельницький. У зоні АТО Павло Ільчук із військовими побратимами займався конвоюванням та охороною блокпостів. Під час чергової ротачії на Луганщині його бригада потрапила під шалений мінометний обстріл сепаратистів. П. Ільчук загинув на полі бою, вписавши своє ім'я у пантеон слави Героїв України⁴⁰.

Окремі захисники Вітчизни в зоні АТО зазнали поранень. Зокрема, з Верховинщини під час бойових дій отримали рани гуцули: Іван Рубаняк з Грамітного, Іван Потяк із Краснолілі, Іван Мойсюк з Буківця та Дмитро Сумарук із Кривополя⁴¹.

Окремі гуцули, бійці АТО, потрапили в полон. Зокрема, Михайло Якіб'юк (1985 р. н.) із Кривополя, що проживав у с. Великий Ходак. У полоні перебував також Василь Аксюк (22.01.1994 р. н.), який жив у с. Рибне на Косівщині. Обидва потрапили в полон до сепаратистів на Луганщині і були звільнені в лютому 2015 р.⁴².

Наразі важко сказати точну кількість гуцулів, задіяних в АТО. Достеменно відомо, що нині з Верховинщини і Косівщини на сході України воює 140 гуцулів, у тому числі Михайло Гергелюк (під Лисичанськом, у штурмовій групі батальйону “Донбас”), Василь Вепрук (боєць “Айдару”), Ілля Данилюк (вояк 80-ї аеромобільної бригади), Микола Секіра і Василь Шикман із Черганівки, 12 гуцулів із села Космач на Косівщині, а також 19 осіб із Микуличина Яремчанської околиці⁴³. Зазначимо, що їхнє медичне забезпечення несприятливе, зокрема, на 100 бійців –

три бинти гемостатики для швидкої зупинки крові. З метою кращого забезпечення медикаментами своїх земляків 11 січня 2015 р. гуцули у Косові провели благодійний концерт Різдв'яної Коляди, в якому взяли участь колядницькі колективи Верховинського, Вижицького, Коломийського, Косівського і Снятинського районів.

На сході України воїни-гуцули є зразком виконання військового обов'язку. Так, юнак із Верховини Василь Кирильчук ніс службу на блокпості у Золотому. Він ніколи не зважав на агресивні репліки місцевих росіян, які осіли тут у час голодомору. Нерідко верховинець ділився з ними харчами, хоча чув від них невдячне: “Хунта – дураки! Вони нас ще кормят”. Тут, у Золотому, верховинський юнак зустрів свою долю – російськомовну Валю із Первомайська. Не зважаючи на погрози з боку сепаратистів, що їй можуть відрізати голову, а “бандера может отрезать уши, засушивать их и есть под пиво”, вона подалася з В. Кирильчуком у Карпати, до його батьків⁴⁴.

У перші дні неоголошеної війни поживали свою діяльність волонтери, які возили для українських військовослужбовців на Донбас продукти харчування, воду, речі першої необхідності. Серед волонтерів було чимало й гуцулів. Піонером волонтерського руху допомоги українським воякам на теренах Галицької Гуцульщини стала сестра десантника Ігоря Перцовича із Середнього Березова Наталія. Уже 18 травня 2014 р. енергійній гуцулці вдалося закупити бронезилети для всієї п'ятої роти другого батальйону 95-ї ОАЕМБ, у якій служив її брат. Відтак вона купувала для всієї роти футболки, фески, дошовики, літні берці, шкарпетки, спідню білизну, каву, сигарети тощо. Згодом Наталя збирала гроші на тактичні рукавиці, окуляри, наколінники і налокітники, засоби для чищення зброї, рації тощо. Певну суму зібраних грошей вона відправила пораненому бійцю цієї бригади Юрію Веселовському, якому ампутували ногу, а на лікування в Ізраїлі потрібно було 100 тисяч американських доларів. Кошти на військову амуніцію та на лікування пораненого бійця Наталя Перцович збирала серед небайдужих гуцулів Косівщини, а також гуцульської діаспори, яка проживає в США. Зокрема, їй пощастило налагодити прямий контакт із відомою громадською діячкою гуцулів Чикаго, колишнім вченим секретарем Гуцульського Дослідного Інституту, уродженкою Делятина на Надвірнянщині, дочкою посла парламенту Австро-Угорщини Миколи Лагодинського – Мирославою Роздольською. Вона разом із сином Юрієм та з місцевими друзями українського і американського походження зібрали певну суму грошей і переказали на Київ, де волонтерами було закуплено бронезилети. Значною мірою саме завдяки гуцулам-волонтерам українські вояки забезпечуються кевларовими касками, засобами гігієни, взуттям. Тільки у Верховинському районі за 2014 р. таких коштів для наших вояків було зібрано 500 000 гривень. Завдяки цим коштам верховинських волонтерів вдалося повністю екіпірувати 30 вояків АТО, які є вихідцями з Верховинщини. У цій благородній справі велика заслуга, зокрема, волонтера Валентини Василівни Іванійчук⁴⁵.

Водночас, через злочинну халатність окремих “паркетних” генералів, а нерідко і їх зрадництво та бездарність, на полі бою загинули і продовжують гинути незахищені сучасним військовим спорядженням українські вояки. Значною мірою саме на їхній совісті смерть гуцула-айдарівця О. Лепкалюка. Щоби сколихнути українську громадськість, розігнати бездарний генералітет і позбутися зрадників у штабному середовищі командування АТО, а також привернути увагу до проблем українського війська на сході України, бойові побратими труну з тілом загиблого добровольця вирішили понести під Верховну Раду. Мета акції – показати чиновникам реальні наслідки АТО. Ця подія мала великий резонанс в українських та іноземних ЗМІ. Ходу побратимів айдарівця і друзів-майданівців до Парламенту показали більшість центральних телеканалів, “Громадське телебачення” України, відео також було розміщене на сайтах інтернет-ЗМІ та соціальних мережах⁴⁶.

До пасиву генералітету і Генштабу ЗСУ України можна віднести й те, що українські вояки АТО з відпустки назад в зону бойових дій повертаються за свій кошт. Так, бійцю полку особливого призначення “Азов” Сергію Юрійовичу Цісику (жителю с. Устеріки) в січні 2015 р. кошти на повернення в зону АТО збирали сім'ї Д. Бельмеги і М. Бельмеги із села Криворівня, працівники Устеріківської ЗОШ I–II ступенів та колядники села⁴⁷.

Активну громадську роботу проводить і Самооборона Верховинщини. Зокрема, на нагальні потреби бійців Збройних сил України станом на 21 липня 2014 р. було зібрано 84 242 гривні. Із цих коштів грошові перекази на суму 11 177 гривень отримали гуцули – військово-службовці М. Айдарбеков та І. Данилюк із с. Полянки, І. Могорук із Криворівні, М. Кутащук та В. Чупрінчук із с. Верхній Ясенів, які проходять службу в Луганську, а також військовослужбовець Національної гвардії В. Савін. На решту коштів закуплено продукти, воду, сигарети, засоби гігієни і одяг. Усе необхідне було доставлено на передову воякам безпосередньо в руки на блокпостах у міста Краматорськ, Слов'янськ, Рубіжне, Оріхово. Бійці АТО були вражені сміливістю верховинців. Українські вояки висловлювали шире подяку керівнику районної самооборони Івану Юр'яку, його заступнику Петру Текинюку, які супроводжували вантаж на схід та водію власного транспорту Мирославу Дзураку, що не побоявся в'їхати у найнебезпечніші місця⁴⁸.

На Верховинщині активно працює волонтерська група “Народної самооборони” у складі Миколи Данилюка, Миколи Джурака, Миколи Мінайлюка, Івана Потяка та Івана Юр'яка. Вони систематично відвідують 18-х бійців Верховинського району, які несуть службу в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, Микола Мінайлюк доставив їм автомобіль “УАЗ”, який передали жителі с. Білоберізка своїм односельчанам Василю Медвідчуку та Валерію Павлюку під Іловайськом. В Артемівську капелану медичної роти, священникові Миколі Будзану із села Зелене вручили одяг, продукти харчування, носії, маскувальну сітку. Волонтери-гуцули відвідали також військовослужбовців із Верховинщини, які проходять вишкіл у навчальному центрі “Десна”. Волонтер Іван Потяк виступив перед солдатами з авторськими патріотичними піснями⁴⁹.

Волонтери на теренах Галицької Гуцульщини, зокрема Косівщині, започаткували районну акцію із підтримки українських вояків “Свій за свого”. Пункт збору коштів, продуктів, спеціальних засобів і речей першої необхідності облаштували біля редакції газети “Гуцульський край” в магазині “Світ техніки”⁵⁰. За інформацією Косівської РДА, з 28 по 31 липня 2014 р. жителями Косівщини для батальйону “Прикарпаття” зібрано 43 972 гривні, в тому числі Вишній Березів офірував 700 гривень, Нижній Березів – 800, Лючки – 1 000, Яблунів – 2 000, Середній Березів – 1 610, Сгодна – 4 550, Космач – 6 000, Трач – 6 480, Розтоки – 7 257, Черганівка – 8 985 і Микитинці – 11 600 гривень⁵¹. Крім того, космачани для потреб Української армії перерахували ще 15 тисяч гривень – винагороду за перше місце у дійстві “Парад вишиванок”, організованому міністерством культури України в Києві на Софіївській площі у День Державного Прапора і День незалежності України⁵². Дещо пізніше для потреб Збройних сил України мешканці с. Космач у фонд розбудови і зміцнення ЗСУ станом на 1 листопада 2014 р. додатково збрали 66 480 гривень добровільних коштів. Організатором чергового збору пожертвувань був довголітній активіст громадського життя села, член управи Косівської районної станиці ОУН-УПА Олексій Кушнірчук⁵³.

До патріотичного руху “Свій за свого” активно приєдналися також мешканці смт. Кути, які збрали 15 тисяч гривень для придбання необхідного воякам на сході. Особливою активністю серед кутчан відзначилися волонтери Наталя Джумарик, Андрій Марчук, Руслан Марусяк, Юрій Мельничук, Петро Петрусеняк та Олег Філіпович⁵⁴.

Варто зазначити, що в благодійній акції допомоги гуцулів українському війську “Свій за свого” беруть участь і діти. Зокрема, упродовж трьох тижнів в Івано-Франківську діяла виставка-продаж дитячих картин. З теренів Галицької Гуцульщини у виставці брала участь Надвірнянська дитяча художня школа та Верховинська школа мистецтва. Кожна така картина оцінювалася в 1 000 гривень⁵⁵.

На Косівщині також діяв громадський рух “Активна громада”, який провадив акції з підтримки українського війська. Зокрема, 26 липня 2014 р. на Сгоднянському ринку поблизу Косова рух “Активна громада” провів чергову акцію-ярмарок “Позбудьмося зайвих речей”. Учасники руху збрали 420 гривень, які були використані на придбання медикаментів для українських військових, що служать у 5-му батальйоні “Прикарпаття”⁵⁶. На зібрані гроші для військових потреб бійців батальйону “Прикарпаття” гуцулами Косівщини закуплено позашляховик, який у зону дислокації доправив сержант 2-ї роти Дмитро Никифорчин (родом із с. Ко-

баки на Косівщині), тепловізор “Пульсар – 38” HD-50, а також нову військову форму, взуття, нижню білизну, шкарпетки та багато інших, вкрай потрібних на фронті речей⁵⁷. Варто також додати, що завдяки тепловізору бійцям батальйону “Прикарпаття” вдалося відстежити і виявити замаскованого бойовика-спеца⁵⁸.

Упродовж 2014 р. українському війську допомагали і жителі Яремчанщини. Зокрема, станом на 18 липня 2014 р. вони перерахували бійцям АТО більше 200 000 гривень, в тому числі виконавчий комітет міської ради Яремчі передав 9 537 гривень, санаторій “Гірське повітря” – 9 804, ЦМЛ – 21 631, управління освіти – 24 000, КНПП – 29 356 і санаторій “Смерічка” – 35 192 гривні⁵⁹.

Із благодійницьких акцій, проведених у 2014 р. для потреб українського війська, слід згадати захід “Гуцульські згарди – на захист українських вояків”. За словами координатора благодійно-мистецького заходу Наталії Голомидової з Івано-Франківська, вдалося продати 120 гуцульських згард та зібрати 35 тисяч гривень. На виручені кошти благодійники замовили частину амуніції для українських військових, які воюють на сході України, зокрема каски та маскувальні сітки. Їх згодом передали добровольчому батальйону “Айдар”, 5-му батальйону територіальної оборони “Прикарпаття” і 95-й аеромобільній бригаді⁶⁰.

Гуцули активно надають допомогу захисникам Вітчизни і в 2015 р. Так, на підтримку своїх земляків, які воюють у зоні АТО, долучилися жителі сіл Білого Черемошу. Вони на зібрані кошти придбали автомобіль “Опель Фронтера”. Військовослужбовці 24-ї окремої механізованої бригади Богдан Ватащук із с. Яблуниця та Михайло Рильчук із Гриняви, повертаючись з відпустки, доправили авто в зону бойових дій на Луганщину. До шляхетної акції долучилися також В. Джурак, С. Джурак, В. Дроняк, П. Кіцнак, В. Кубайчук, В. Михайлюк, М. Молчанов, В. Стусяк із Довгополя, А. Андріцький із Чернівців, М. Аксук та М. Мороз із с. Стебнів, В. Кічеряк та С. Савчук із Яблуниці⁶¹.

ДП “Верховинське лісове господарство” закупило для бійців 128-ї бригади акумулятор, набір ключів для ремонту автомобіля, домкрат, два генератори, три мобільні телефони зі стартовими пакетами, п'ять рацій, які особисто передав директор підприємства Олександр Олександров у м. Артемівськ, в якому побував у складі делегації з Верховинщини у січні 2015 р. Школи Верховинського району передали бійцям маскувальні сітки⁶².

Доцільно зазначити, що сьогодні гуцули також повсюдно на теренах краю підтримують солдатів ЗСУ. На підтримку наших воїнів відбуваються благодійні концерти, різдвяні колядування. Так, в будинку культури с. Красноіль в день Соборності України, 22 січня 2015 р., відбувся благодійний концерт на підтримку воїнів АТО. Загальна сума зібраних коштів становила 730 гривень, які передали в ГО “Народна самооборона” в Верховині. У цьому селі в ресторані “Сяйво Карпат” за участі заслуженого артиста України Богдана Кучера відбувся благодійний концерт, на якому було зібрано 4 789 гривень. З них 1 000 гривень передано учаснику АТО Михайлу Гергелюку з Верхнього Ясенова, а решту – волонтеру Валентині Іванійчук⁶³.

Добру справу в 2015 р. зробила церковна громада с. Бистрець. За ініціативи голови церковного комітету Івана Потяка – активіста Майдану, волонтера, члена ВО “Свобода”, із закладених коштів п'ять тисяч гривень виділено на підтримку хлопців-бійців АТО з Верховинщини, які воюють на сході України⁶⁴. Схоже поступили колядники із Криворівні, які на заколядовані 40 тисяч гривень від громади криворівнянської церкви Різдва Пресвятої Богородиці за участі отця Івана Рибарука жертвували на підтримку наших хлопців-гуцулів, які воюють на сході України⁶⁵.

З нагоди цьогорічного Великодня жителі с. Микуличина Надвірнянського району стали ініціаторами акції “Збери великодній кошик для бійця АТО”. Великодні кошики, до яких вклали твердокопчену ковбасу, паштети, копчене сало, твердий сир, пампушки, печиво, цукерки, чай, каву, сигарети і засоби гігієни, були відправлені “Новою поштою” до місць перебування наших бійців у зоні АТО⁶⁶.

Завідувач Будинку культури села Бистрець Верховинського району Іван Потяк на Різдва свята 2015 р. підготував святковий концерт для захисників Вітчизни. Виступ відбувся в місті Сіверодонецьк, де базується 80-та бригада ВДВ. Він разом з однодумцями Андрієм Гро-

з'яком, Іваном Сав'юком та Валерієм Федорківим відвідали батальйони, блокпости, де несли службу бійці – вихідці з Верховинського району⁶⁷.

Варто відзначити і вагомий внесок окремих організацій та громадських діячів краю, зокрема депутата обласної ради Володимира Ковальчука, який залучає потенціал керівників ПП “Фірма Інтерлок” та ТОВ “Гідроенергобуд”, що виділяли значні суми для військовослужбовців, а також гуцула – уродженця с. Акришори на Косівщині, депутата обласної ради Дмитра Івановича Дзвінчука за благодійний внесок у сумі три тисячі гривень⁶⁸.

З 1 січня до 10 квітня 2015 р. волонтерка Олександра Жіляк за підтримки церковних громад церкви Святої Трійці та церкви Вознесіння Господнього с. Микуличин на Надвірнянщині збрала 21 000 гривень, з яких бійцям АТО закуплено термобілизну, термошкарпетки, зимовий одяг на суму 4 450 гривень; сигарет на суму 1 300 гривень; твердокопченої ковбаси для великодніх кошиків на 1 500 гривень. Витрати на кур’єрську службу “Нової пошти” становили 675 гривень. Решту коштів буде надано 19 микуличинським бійцям зони АТО. На гроші, зібрані Микуличинською сільською радою (8 300 гривень), було куплено шість “натівських” спальників по 950 гривень за одиницю та 10 карматів по 200 гривень, які роздали під час відправлень нашим солдатам. Значний вклад також зробили Марія Полінко, яка напекла 600 пампушків, Андрій Миронюк, який постійно підтримує наших солдатів, діти Микуличинської ЗОШ I–III ступенів тощо⁶⁹.

Гуцули упродовж 2015 р. також допомагають добровільним батальйонам: “Азов”, “Сармат”, “Чернігів”, роті розвідки Національної гвардії. Зокрема, волонтерська група ДУК “Правий сектор” з Яблунова для згаданих підрозділів станом на 1 квітня 2015 р. збрала в Лючі 106 кг продуктів і 8 955 гривень, а в Текучі – 217 кг продуктів харчування та 4 285 гривень⁷⁰.

На Великодні свята 13–16 квітня 2015 р. волонтери БО “Надвірнянський фонд сприяння армії” доправили в зону АТО, в Маріуполь, бійцям полку “Азов” та 129-го ОРБ свячені паски, інші продукти, уніформу, військове спорядження: бронезилети, каски, яких вкрай не вистачає добровольчим підрозділам. До слова, поїздка відбулася завдяки коштам, наданим НГВУ “Надвірнанафтагаз”. Для збору вантажу великий вклад зробили гуцули із Зеленої та Пнева. Зокрема, громада с. Пнів спекла та передала 300 духмяних пасок. Акцію “Великдень” для бійців ініціював отець Надвірнянського деканату УГКЦ Іван Качанюк, щоби кожний військовослужбовець відчув підтримку під час Великодніх свят, тепло рідної домівки⁷¹.

До священної справи захисту України від її одвічного ворога долучилися і заокеанські гуцули. Найбільший вклад внесли українці США М. Роздольська та Ю. Роздольський з Чикаго. Хотілося б також відзначити значну допомогу владики Стемфордської єпархії США Павла Хомницького⁷². Бійців зони АТО фінансово підтримувало також канадське товариство “Милосердя” м. Вінніпег, яке співпрацювало з ворохтянською волонтеркою Олесею Гасюк. У лютому 2015 р. на кошти українців Канади закуплено п’ять комплектів тактичних наколінників та налокітників. Один із цих комплектів волонтерка в березні 2015 р. передала в зону АТО для вояка-ворохтянця. До слова, отець Василь Михайлюк з Ворохти профінансував придбання ще п’яти ідентичних комплектів для ворохтянців зони АТО⁷³. Заслуговує окремої похвали німецька громада м. Віттенберг. Косівські волонтери перед Великоднем 2015 р. від німців ФРН отримали одяг, взуття та іншу цивільну допомогу, яка була розподілена серед потребуючих. У травні 2015 р. косівські волонтери очікують наступної частини допомоги від жителів Віттенберга⁷⁴.

Хочеться наголосити, що гуцули не забули про родини загинувших вояків і тих, хто воює нині в зоні АТО. Зокрема, в липні 2014 р. комісія з розподілу коштів цільового фонду Верховинської РДА виділила п’ять тисяч гривень на ремонт будинку матері загинувшого бійця АТО Б. Шлемкевича. Його матір, Олену Шлемкевич, в Івано-Франківську взято на квартирний облік. Ще по дві тисячі гривень надали Тарасу Маковічу, жителю с. Хороцево, та Івану Могоруку з села Криворівня, які несуть військову службу в зоні бойових дій⁷⁵. На зібрані кошти верховинців придбано бронезилет і кевларову каску для морського піхотинця – бійця в/ч АО669 Олександра Шкрібляка із Криворівні, який воює в зоні АТО. Він, до слова, до анексії Криму служив у Керчі, але не захотів слугувати російським окупантам і перейшов на військову службу на материкову Україну до військової частини, що дислокується у м. Миколаїв⁷⁶.

Велику роботу з проблем соціального захисту бійців АТО та їхніх родин проводять координаційні ради з питань оборони та мобілізації, які функціонують при РДА. Дуже дієвою є рада при РДА Верховинського району. Тут в березні 2015 р. цільовим розподіленням виділено 13 тисяч гривень допомоги, зокрема, Петру Причині (с-ще Верховина) – 1 000 гривень; Марії Кознюк (с. Буковець) – 1 000 гривень, оскільки чоловік, Мирослав Кознюк, знаходиться в зоні АТО; Марії Цісарук (с. Устеріки) – 1 000 гривень (син Сергій Цісарук знаходиться в зоні АТО); Тарасу Маковічу (с. Хороцево) – 2 000 гривень на лікування (після поранення, отриманого в зоні АТО); Дмитру Сумаруку (с. Кривополе) – на лікування як учаснику АТО; Ользі Федорчук (с. Грамітне) – 1 000 гривень для поліпшення житлово-побутових умов (чоловік Олег Федорчук несе службу в зоні АТО); Світлані Іванюк (с-ще Верховина) – 2 000 гривень на лікування демобілізованого брата із зони АТО Віталія Савіцького, який отримав важкі травми під час проходження військової служби; Любові Лабудяк (с. Білоберізка) – 1 000 гривень для поліпшення житлово-побутових умов (син Олег Лабудяк – учасник АТО); Уляні Тимчук (с. Голови) – 1 000 гривень для поліпшення житлово-побутових умов (чоловік Віталій Тимчук знаходиться в зоні АТО)⁷⁷.

Для бійців АТО в с. Красник організовано центр реабілітації. У цьому селі 2014 р. відбулося сім заїздів учасників бойових дій, які на сході України отримали важкі поранення. Оздоровлювалися поранені хлопці в зелених садибах. Творчі спілкування, чарівна природа та гостинність гуцулів дуже позитивно допомогли їм у проходженні психологічної та соціальної реабілітації. У 2015 р. з ініціативи і підтримки українсько-американського фонду “Лелека фондейшн” ГО “Творча краївка” буде працювати в Краснику у трьох напрямках: “Творча криївка для бійців”, “Гостина у родині” і “Творча криївка для мам і діточкам” – для тих родин, які втратили тата на війні⁷⁸. Яремчанський міськвиконком на квітневому засіданні 2015 р. прийняв рішення, що діти із сімей учасників АТО з Яремчанщини будуть з кінця червня відпочивати в міжнародному таборі Республіки Польща⁷⁹.

Доцільно зазначити, що волонтерські штаби діють не лише в районних центрах краю, а й в окремих селах, один з яких ефективно працює в приміщенні Довгопільської ЗОШ I–III ступенів. Керує волонтерським рухом Марія Маргаль. Члени штабу займаються збором коштів, продуктів, речей. Довгопільські волонтери надсилали гуманітарну допомогу не лише бійцям АТО, а й дітям Донбасу⁸⁰. Щоправда, попри загальноукраїнську акцію збору коштів для українського війська, і досі бійцям бракує елементарного – бронезилетів, тепловізорів, оптики, належного харчування тощо⁸¹.

Незважаючи на погану забезпеченість амуніцією військових АТО, гуцули й надалі зголошуються добровольцями до військоматів. Так, до українського війська вирішив піти голова Надвірнянської районної ради та голова районного осередку ВО “Свобода” Михайло Іваночко, який раніше ніколи не служив. Разом з головою райдержадміністрації у Надвірнянський військомат також зголосилися і 12 свободівців – депутатів від м. Надвірна⁸².

Політичною подією, що отримала широкий суспільний резонанс на Прикарпатті, є квітнєве рішення 2015 р. тридцять першої сесії Яремчанської міської ради, яка односторонньо підтримала звернення до ряду міжнародних інстанцій з приводу визнання Російської Федерації країною-агресором. Яремчанські депутати написали листа до Верховної Ради України, в якому наполягли на прийнятті законодавчих актів про заборону на ввезення та продаж російських товарів. Крім того, міські обранці нагадали підприємцям краю, які працюють у сфері торгівлі, про необхідність і надалі маркувати російські товари та запропонували не використовувати у ресторанно-готельних закладах музику російських і українських виконавців, що підтримують анексію Криму та окупацію Донбасу⁸³.

Разом з тим гуцули не залишалися байдужими до горя переселенців з Криму та південно-східних областей України. Першими на території Галицької Гуцульщини долучилися до акції прийняття на тимчасове проживання біженців з “гарячих” точок власники готелю “Верховель”, ЛОК “Верховина” та 30 сімей смт. Верховина⁸⁴.

Поруч з високим патріотизмом краян на теренах Галицької Гуцульщини відчувається і градус соціальної напруги. Нерідко до місцевих, районних і обласної адміністрацій надходять численні скарги щодо переселенців зі сходу України і Криму, які не завжди поводитимуть себе гідно, не мають бажання брати участь у мобілізаційних заходах та захищати територіальну

- ⁴⁵ Гаврилюк М. Наталя Перцович: “Брат обіцяв повернутися живим і здоровим. Я йому вірю” / М. Гаврилюк // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 2; Стенчук Ю. Захист Вітчизни – святе! / Ю. Стенчук // Верховинські вісті. – 2015. – 23 січ. – С. 3; Зузяк Л. Гуцули проти війни / Л. Зузяк // Верховинські вісті. – 2015. – 23 січ. – С. 4.
- ⁴⁶ Пасимок Т. Твої, Україно, сини / Т. Пасимок // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 1.
- ⁴⁷ Слова подяки // Верховинські вісті. – 2015. – 23 січ. – С. 8.
- ⁴⁸ Юряк О. Самооборона Верховинщини передала допомогу військовим у найгарячіші точки Луганщини і Донеччини / О. Юряк // Верховинські вісті. – 2014. – 25 лип. – С. 3.
- ⁴⁹ Юряк І. Бійців забезпечують найнеобхіднішим / І. Юряк // Верховинські вісті. – 2015. – 13 берез. – С. 5.
- ⁵⁰ Свій за свого // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 2.
- ⁵¹ Інформація Косівської РДА // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 3.
- ⁵² Юсипчук Г. Космачани – переможці передали грошову винагороду українській армії / Г. Юсипчук // Гуцульський край. – 2014. – С. 1.
- ⁵³ Для потреб армії // Гуцульський край. – 2014. – 14 лист. – С. 1.
- ⁵⁴ Гаука П. Триває збір коштів для наших військових / П. Гаука // Гуцульський край. – 2014. – 29 серп. – С. 1.
- ⁵⁵ Іваніцька О. Дитячими малюнками допомагають війську / О. Іваніцька // Галичина. – 2014. – 26 лип. – С. 2.
- ⁵⁶ Пасимок Т. Підтримують рідне військо / Т. Пасимок // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 3.
- ⁵⁷ Пасимок Т. Допомога батальйону “Прикарпаття” триває! / Т. Пасимок // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 3.
- ⁵⁸ Сусак І. “Пульсар рятує життя” / І. Сусак // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 3.
- ⁵⁹ Допомагаємо війську // Яремчанський вісник. – 2014. – 18 лип. – С. 1.
- ⁶⁰ Активісти зібрали 35 тисяч для армії // Галичина. – 2014. – 29 лип. – С. 2.
- ⁶¹ Петрусеняк І. Повернення додому / І. Петрусеняк // Верховинські вісті. – 2015. – 27 лют. – С. 4.
- ⁶² Там само.
- ⁶³ Мицканюк В. Верховинці підтримують наших солдатів / В. Мицканюк // Верховинські вісті. – 2015. – 1 січ. – С. 3.
- ⁶⁴ Інформація “Верховинських вістей” // Верховинські вісті. – 2015. – 23 січ. – С. 3.
- ⁶⁵ Мицканюк В. Верховинці підтримують наших солдатів / В. Мицканюк // Верховинські вісті. – 2015. – 1 січ. – С. 3.
- ⁶⁶ Дарунки від микуличинців // Яремчанський вісник. – 2015. – 10 квіт. – С. 6.
- ⁶⁷ Юряк І. Бійців зігріють... пісні, листи й обереги / І. Юряк // Верховинські вісті. – 2015. – 30 січ. – С. 2.
- ⁶⁸ Подяка за дієвий патріотизм // Галичина. – 2014. – 26 лип. – С. 5; Гаврилюк М. Наталя Перцович: “Брат обіцяв повернутися живим і здоровим. Я йому вірю” / М. Гаврилюк // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 2.
- ⁶⁹ Дарунки від микуличинців // Яремчанський вісник. – 2015. – 10 квіт. – С. 6.
- ⁷⁰ Синеджук І. Про волонтерів, волонтерство і не тільки... / І. Синеджук // Гуцульський край. – 2015. – 10 квіт. – С. 5.
- ⁷¹ Котлярів В. Чергова поїздка в зону АТО / В. Котлярів; Допомога добровольцям. Надвірнянські націоналісти – землякам на передовій // Народна воля. – 2015. – 24 квіт. – С. 3.
- ⁷² Подяка за дієвий патріотизм // Галичина. – 2014. – 26 лип. – С. 5; Гаврилюк М. Наталя Перцович: “Брат обіцяв повернутися живим і здоровим. Я йому вірю” / М. Гаврилюк // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 2.
- ⁷³ Дзем’юк О. Захисне обмундирування для ворохтянських бійців / О. Дзем’юк // Яремчанський вісник. – 2015. – 13 берез. – С. 8.
- ⁷⁴ Пасимок Т., Костинюк Я. Звіт волонтерського руху “Свій за свого” / Т. Пасимок, Я. Костинюк // Гуцульський край. – 2015. – 24 квіт. – С. 12.
- ⁷⁵ Верховинці – армії // Верховинські вісті. – 2014. – 21 серп. – С. 2.
- ⁷⁶ Допомогли воякові // Верховинські вісті. – 2014. – 1 серп. – С. 2.
- ⁷⁷ Цільове направлення коштів // Верховинські вісті. – 2015. – 13 берез. – С. 5.
- ⁷⁸ Реабілітація героїв у Краснику // Верховинські вісті. – 2015. – 30 січ. – С. 3.
- ⁷⁹ Дзем’юк О. Діти учасників АТО відпочиватимуть за кордоном / О. Дзем’юк // Яремчанський вісник. – 2015. – 30 квіт. – С. 1.
- ⁸⁰ Штаб волонтерської допомоги // Верховинські вісті. – 2015. – 13 берез. – С. 5.
- ⁸¹ Мобілізаційна лихоманка // Захід. – 2004. – 24 лип. – С. 3.
- ⁸² Голова РДА і депутати зголосились до військкомату // Захід. – 2004. – 24 лип. – С. 2.

- ⁸³ Дзем’юк О. Міські депутати визнали Росію країною-агресором! / О. Дзем’юк // Яремчанський вісник. – 2015. – С. 1.
- ⁸⁴ Чужої біді не буває // Верховинські вісті. – 2014. – 21 берез. – С. 1.
- ⁸⁵ Гапчук О. Чому ж ти такий наглий, брате-східняче? / О. Гапчук // Верховинські вісті. – 2014. – 1 серп. – С. 12.
- ⁸⁶ Власник готелю в Делятині вигнав біженця з Донбасу // Яремчанський вісник. – 2014. – 18 лип. – С. 4.
- ⁸⁷ Інформація Романа Клима. Записано 7 серпня 2014 р.; Голова районної ради провів нараду з керівниками правоохоронних органів району // Гуцульський край. – 2014. – 1 серп. – С. 3.

Проблема участія українців із регіонів в Революції Достоинства і необ’явленій війні ще не стала предметом окремого дослідження в отечественній історіографії. В статті зроблено спробу відобразити вклад українців, які проживають на території Галицької Гуцульщини, в збереженні суверенітету і територіальної цілісності України.

Ключеві слова: війна, гуцуль, воїни, добровольці, суверенітет, Україна.

The problem of the Ukrainian taking part in nondeclared hybrid war has not been viewed as a subject of research in Ukrainian historiography yet. An attempt to show the contribution of Ukrainian living on the territory of Galician Huculshtchyna to getting independence and territorial integrity of Ukraine has been made in the article.

Keywords: war, hutculy, soldiers, volunteer, independence, Ukraine.

УДК 394

Світлана БОЯН, Назар БАЮРЧАК

МОЛЬФАРИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ: ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

На основі вивчення джерельної бази розглядається з етнологічного ракурсу явище мольфарства українських Карпат, виділяються характерні особливості мольфарів та проводиться типологічний аналіз цього магічного ремесла. Огляд етнографічних збірників кінця ХІХ – початку ХХ ст. і сучасної літератури періоду незалежності України дає змогу дійти висновку про відсутність наукової розробки цієї проблеми у вітчизняній науці. Дослідивши і проаналізувавши етимологію мольфарів, розроблено певну класифікацію за кількома типами, а це дає змогу твердити, що мольфари у своїй діяльності є різномасштабованими.

Ключові слова: мольфарство, типологічний аналіз, магічне ремесло, етнографічні збірники, етнографічна література, етимологія мольфарів.

Українські Карпати є дещо відмежованими різними географічними чинниками від усієї території України, тому тут залишилося чимало проявів дохристиянської культури нашого народу. Особливо багатю колоритністю відзначається гуцульська традиційна культура, серед якої важливе місце посідає збережена магічна практика. У Карпатах носієм цієї галузі здавна прийнято вважати мольфарів, які займалися різного роду видами діяльності, а також мали ряд особливостей, що дозволяє виділити окремі типи серед мольфарів українських Карпат.

Процес історіографічного дослідження з даної тематики можна поділити на два основні етапи, де перший із них охоплює кінець ХІХ – початок ХХ ст., – це період інтенсивного збору етнографічних матеріалів, пов’язаний з національним відродженням і, відповідно, пробудженням зацікавлення до власної культури, побуту і звичаїв українців. На цьому етапі варто відзначити внесок вітчизняних дослідників: В. Шухевича¹, А. Онищука², В. Гнатюка³. Серед іноземних дослідників даного періоду цю проблему розробляли О. Кольберг⁴, В. Поль⁵, А. Фішер⁶, Я. Фальковський⁷ та ін.

Слід також зазначити, що до проблеми мольфарства звертався один з найвизначніших українських письменників М. Коцюбинський у своїй повісті “Тіні забутих предків”⁸, де вперше в українській літературі було детально описано образ мольфара.

Велика пауза у дослідженні мольфарства припадає на радянську добу. Причиною цього є позиція влади, яка стверджувала, що карпатської магії не існує, оголосивши мольфарів шарлатанами, а їхню практику, обряди та ритуали – пережитком. Мольфари змушені були переховуватися від радянського режиму.

В період незалежної України відновлюється інтерес до власної матеріальної й духовної культури, що призводить і до поступового дослідження мольфарства. Утім нині комплексних наукових досліджень про мольфарів не існує. Низка вітчизняних дослідників (Н. Хобзей⁹, Г. Бердник¹⁰, В. Ятченко¹¹) доволі побіжно характеризує мольфарство. Таким чином, ступінь наукової розробки проблеми мольфарства українських Карпат сьогодні знаходиться на початковому етапі, що і зумовлює актуальність проблеми.

Метою нашого дослідження є класифікація мольфарів за певними критеріями та аналіз джерельної бази. Відповідно до мети, поставлено завдання виділити характерні особливості мольфарів і на їхній основі провести типологічний аналіз мольфарів українських Карпат.

Українська дослідниця Г. Бердник, досліджуючи проблеми української магії, стверджує, що “кожен мольфар – маг у прямому розумінні цього слова. Він володіє умінням і змогою керувати стихіями та силами природи, володіє і білою, і чорною магією, а також низкою проміжних мистецтв. Різниця чорних і білих мольфарів – у меті, з якою проводиться ритуал, і в тому, чи зловживає мольфар подарованою йому силою”¹². Мольфари відрізняються один від одного різними ознаками і характеристиками.

Різниця між мольфарами є також в силах, які вони закликають на допомогу. Зокрема, чорний мольфар просить допомоги в померлих, вбитих, у безіменних та нехрещених, в упирів і упирят, у “заложних покійників”. Закликає він на допомогу й стихії, але, як правило, це стихії руйнівні: град, хуртовина, спека, “вітри буйні, нічні й опівнічні, денні й полуденні”). Світлий мольфар просить допомоги в предків роду, у світлих духів-охоронців, у святих, тих, кого наші предки-язичники називали світлими богами-кумирами¹³. Коли є потреба, запрошуються до помочі стихії та духи природи.

Мольфарство, як і весь стан речей у суспільстві й весь світ загалом, є явищем двостороннім. Воно може бути як добрим (з метою допомагати людині), так і злим (з метою їй нашкодити), і відповідно до мети використовуються засоби її досягнення – “чорні” і “білі”.

Особливо часто діяльність “чорних” мольфарів спостерігалася на межі XIX–XX ст. Видатний український етнограф В. Шухевич у своїй праці “Гуцульщина” описує випадки зловживання мольфарами власними уміннями: “Йик мольфар має зависть на другого, то просит дівку, аби взяла з его убрань йику шматинку и набрала его сліду. Из сліду робит мольфар куклу чоловіка, а в шматку убирає тоту куклу. Йик би не мож волось дістати, треба дзеркала, бо там є образ чоловіка того, що мольфар хоче збавити. Тоту куклу поставит так, аби тот на котрого заважив си мольфар, і переступив. Йик і пеерступит, купує мольфар у місті игли, що завзяв си на него, довго в ліжку, де тот усихає, а йик добре потисне, то зараз умирає”¹⁴. Тут можна провести порівняння з шаманами вуду, які використовують ляльку вуду у своїх ритуалах. Цей культ зародився на острові Гаїті. Його представники вважають, що після спеціального обряду лялька вуду отримує особливий зв’язок з певною людиною. Згідно з цим поданням, після встановлення зв’язку у власника ляльки з’являється можливість впливати через неї на людину, яку вона символізує (зазвичай для нанесення шкоди). Для приготування ляльки обов’язково використовуються фрагменти тіла жертви (нігті, волосся, виділення), а також річ або фрагмент речі, що належать жертві. Після створення лялька зазвичай ховається у відносній близькості від жертви або закопується недалеко від місця, де жертва часто буває.

Крім шкоди людям, мольфари, за словами В. Шухевича, могли і шкодити тваринам: “Вони богуют; то такі люде, що можут стратити чоловіка або худобу. Вони закопуют під ворота або инчий перехід або під поріг мольфу: Йик хоче збавити худобу, набере шерсти, набере сьліду з тої худоби, зробит із того сліду куклу (вола ци корову), а з шерсти зробит фіст, купити гол несе їх на перехід корові, йику хоче збавити и кладе так, аби корова тоту переступила. Досьвіта відкопує игли и кладе у каглу; потім натиче куклі тих игол усюди: у хробак, у йизик, аби худоба не могли їсти ані пити, потому кладе у хату, аби тота худоба схла, держит і у каглі та бе игли у тоту зроблену худобину, а правдива від того болит та сушит і так,

йик тамта схне у каглі”¹⁵. Тобто ми бачимо, що принцип нанесення шкоди як тваринам, так і людям однаковий, і, відповідно, поділу “злих” мольфарів за критерієм нанесення шкоди людям чи тваринам бути не може, оскільки способи є ідентичними і не вимагають окремого вивчення.

Отже, з’ясувавши, що мольфари – це люди з надприродними здібностями, тобто маги, слід вивчити диференціацію об’єкта нашого дослідження – мольфарів.

Сучасна дослідниця Г. Бердник вказує, що “мольфари” є “вроджені”, яким їхній дар і майстерність перейшли у спадок від предків, і є “вивчені”, тобто люди зі схильністю до магічного мистецтва. Щодо відмінностей між вродженими і навченими мольфарами варто зазначити, що у деяких галузях мольфарства вроджені чародії сильніші, бо родова генетика має для мольфарського мистецтва більше значення. Як правило, мольфари, котрі передають своє вміння по родинній спадковості, передають спадкоємцю і галузь, у якій працюють. Навчений мольфар не обов’язково займатиметься тим самим, що й учитель. Наставнику у випадку з навченим учнем стає лише провідником енергетики¹⁶. Така типологія вказує нам на розподіл мольфарів за принципом отримання сил і знань.

Окремої уваги потребує розгляд видів діяльності мольфарів. Аналізуючи джерельні матеріали та наукові версії етнографів XIX–XX ст., можна розподілити мольфарів за видом діяльності на чотири типи:

- 1) віщунів або ворожбитів – тих, хто відгадує минуле і передбачає майбутнє;
- 2) градівників, хмарників або громівників – тих, хто відвертає град і бурю;
- 3) знахарів або примірників – тих, хто лікує недуги травами, замовляє хвороби;
- 4) звідарів – тих, хто вмє читати людські долі по небесних тілах.

Про віщунів або ворожбитів писав відомий дослідник Гуцульщини Антін Онишук: “Ворожбитом називають такого, що знає ворожити та відгадувати минувшину і будуще інтересованого, його родини, худоби і т.д. Ворожбит чи ворожка подивиться на долоню, загасить ватру, зілле воску або олова і викладає інтересованому, хто зауєвсі на нього, яка висит на него придибашка, з чого йому паде щіске. Коли прийде хтось в нещастє (худоба, процес, крадіж), то Ворожбит подає йому близші інформації про причини нещастя та як лихові зарадити”¹⁷. Звідси бачимо, що ворожбити – це люди, які могли заглянути в минуле і майбутнє, їхня діяльність безпосередньо пов’язана з побутом і буденністю.

Щодо градівників, то їх поважали і боялись водночас, адже наші предки вірили, що град – кара Божа за гріхи, а насилають його злі сили. Для початку варто з’ясувати походження терміна. Звертаючи увагу на дослідження українського етнолога Н. Хобзей, у якому йдеться про те, що “на позначення людини, яка вмє розганяти хмари, в українських говірках карпатського ареалу зафіксовано градівник, градобурник, планітник, тучник, хмарник. Усі вони є відіменниковими утвореннями”¹⁸. Тому термін “градівник” має чимало синонімів, а всі ці назви походять від явищ природи.

Крім того, в словнику Н. Хобзей знаходимо інформацію про аналоги градівників в інших слов’янських народів. “Ареал поширення вірувань про захисника земельних угідь від демонів непогоди має достатньо чіткі контури в південнослов’янському мовно-культурному просторі, відомий цей сюжет також албанцям і грекам. На балканослов’янській території вірування про боротьбу покровителя села з повітряним демоном поширені в Болгарії, Македонії, східній та західній Сербії, Чорногорії, східній Герцеговині, деяких регіонах Примор’я. Їхню наявність у південнослов’янських традиціях можна трактувати як одну з типологічних ознак балканської мовно-культурної спільності, а ареал поширення – як один з можливих карпато-балканських різновидів”¹⁹. Звідси бачимо, що в багатьох народів південних слов’ян були свої “градівники”. І в цілому, в карпато-балканському регіоні це явище було досить буденним.

Досить суперечливим є питання, звідки саме походять “градівники”. З цього приводу можна виокремити три версії їхнього походження. Перша – це карпатський регіон, друга – балканський і третя версія – незалежне один від другого виникнення і поширення “градівників” серед слов’янських народів. Обмежуючись скупкою джерельною базою, ми не можемо дати однозначну відповідь, а просто констатуємо факт, що не тільки на теренах України були

подібні вірування, а й в інших слов'янських народів, які, можливо, перейняли ці традиції і вірування саме від нас.

Одним з перших, хто з'ясував походження градівників в етнографічних джерелах, був відомий український етнограф А. Онишук, який описав градівників: "Гравітники, се люди, що "знають відвертати бурю". До сього мають они "ружні ковалки из церкви" та знають усякі закляття й молитви"²⁰. З цього бачимо, що градівники – це люди, які відвертали буревій і грозу силою слова.

Крім того, в дослідженнях А. Онищука знаходимо ще кілька цікавих відомостей: "Кожде село має своїх градівників і всякий боронить лиш свої громади. З сего виходить, що буває не раз – один градівник, відвернувши від свого села, наверне на друге, розуміється, де слабший градівник, і часом "зіпре сі один на другим, моцуют сі: той хоче від свої гміни відвернути, а той від свої тай котрий душой, то перемаже. Нираз як дуже зіпрут сі, то и котрись из світа піде..."²¹. Таке твердження автора засвідчує про те, що градівників на межі XIX–XX ст. було досить багато і це явище на той час було достатньо розповсюджене.

Інший визначний український етнограф початку XX ст. В. Гнатюк подає ще один доказ того, що градівники на межі XIX–XX ст. були досить чисельні: "Деякі громади тримають собі градівників і платять їм за те, що ті розганяють хмари. Коли градівник побачить градову хмару, хрестить її, промовляє відповідне зашіптування і хмари розходяться. Деколи замість зашіптування відмовляє градівник молитви від кінця. Дзвонення буває також помічне від хмар, тому градівники виходять подекуди на дзвіниці і дзвонять, скоро появляються небезпечні хмари"²². Можна припустити, якщо сільські громади платили градівникам за їхню роботу, то це і була основна причина їх чисельності. Не факт, що кожен з них володів справжніми здібностями градівника, але платня за таку неважку роботу могла спокушати різних шарлатанів і авантюристів, чим і можна пояснити те, що чи не в кожному карпатському селі того часу був свій градівник.

Разом із тим В. Гнатюк також дає нам широку характеристику градівників і описує спосіб, за допомогою якого можна стати градівником. "Гравітники є природжені і вчені. Хто хоче стати градівником, повинен вирізати літорость (паросток) розігнати нею гадюку й жабу, коли гадюка хоче їсти, потім присвятити ту літорость разом із зіллям на зелені свята, а по сім зможе нею відігнати хмати. Коли літоростями обведе поле, то град його також не ткне". "Можна стати ще градівником, коли хто вкраде палицю в діда, або патик, при помочі якого запалюють свічки в церкві, поставити його так, аби над ним відправлено дев'ять служб, а потім буде переховувати його. Коли ж побачить, що гадина хоче пожерти жабу, розжене їх ним. На Св. Вечір не має ні їсти, ні пити, ні говорити, зате кожної страви має надібрати по дев'ять раз, завити в платок і сховати. Як надійде туча, має вийняти той патик, поставити на нього приховані страви в платку, стати голий проти тучі і виголосити окрему формулку проти граду, а град піде куди інде"²³.

Як бачимо, сама процедура становлення градівника, описана в джерелах є досить складною. Недаремно тут згадано про зміїв (гадів), адже як змій так і жаба – споконвіку священні символи мудрості, символи дощу, води, які простежуються у багатьох традиціях світу, їх шанують і водночас бояться, адже непосвяченим можуть принести і шкоду. Також слід звернути увагу на те, що тут переплітаються язичницькі і християнські мотиви. По-перше, віра в можливість людини розганяти хмари – це вже є пережитками язичництва, по-друге, для того, щоб стати такою людиною, потрібно ритуал провести у тісному зв'язку з християнськими релігійними традиціями.

Цікавим є також і сам обряд розгону градівником хмар і граду, описаний П. Чубинським у "Працях етнографічно-статистичної експедиції в Західно-Руський край":

1. Взяти прутик (ліщини), освячений 7 раз ніж (градовий).

2. Прийти на місце, увіткнути ніж і прочитати молитву (замовляння).

3. Витягти ніж і взяти разом з прутиком в праву руку та навести в той бік, де бушує град зі словами:

"Граде лукавий, рабе лукавий!

Нехай тебе хмари не носять,

бо тебе люде не просять.

Буйні вітри! Візьміть Ви цю хмару
на свої тонкі крила,
занесіть її за океан-море,
за теплі води, за круті гори,
за жовті піски, щоб він там розтав і пропав нині,
во віки віків, най буде так! Тьфу, тьфу, тьфу!
Щезни, пропади од лица Божого
і од мене! (повторити 3 рази)"²⁴.

На прикладі цього обряду ми ще раз переконаємося в тому, що в діяльності мольфарів (градівників) переплітаються як язичницькі, так і християнські мотиви.

Сучасних досліджень про градівників є дуже мало і тому особливо цінними є свідчення останнього відомого мольфара в Карпатах – Михайла Нечая, записаних дослідницею Г. Бердник. "Громівниками або градівниками в Карпатах здавна називають тих мольфарів, котрі вміють повелівати небесними стихіями. Їм підвладні громи та блискавки, хмари й вихори, град, дощ та інші "води небесні". "Коли влітку наближається грозова чи градова хмара, я виходжу на межу людських полів і читаю спеціальне заклинання, – розповідає мольфар. За інструменти мені слугують градовий ніж, громова палиця – гілка дерева, якою колись я розборонив жабу й гадюку, і особливий громовий оберіг. Силами небесними та сильним словом мольфарським я відводжу хмару від людських полів, "розрізую" своїм замольфованим ножем і пускаю на ліс, на ріку, на каміння, на неживе й невжиткове. Ні в якому разі не можна допустити блискавки. Бо як блискавка блисне – то вже мольфар не зможе відвернути грозу"²⁵. Як бачимо, сам процес розганяння хмар є досить чітким і послідовним, який можна зробити за певних умов і за допомогою спеціальних мольфарських знарядь.

Дослідниця зазначає, що Михайло Нечай поділився спеціальним чаклунським обрядом для того, щоб навчитися відвертати град: "Найперше треба зробити градовий ніж. Ніж у шаманській атрибутиці взагалі і в мольфарській зокрема – важливий символ сили й боротьби, захисту й жертви, справедливої помсти, але й ворожнечі. В мольфарських обрядах він виконує дуже важливу оберегову функцію. Але за законом протидії і рівноваги, разом із тим, його застосовували для виготовлення мольфи на розпалювання ворожнечі. Тож мольфар, який хоче отримати владу над грозовими стихіями, виконує спеціальний обряд. Удосвіта, перед Святвечором, чоловік іде надвір зовсім голий і з вістря коси виклепає собі чепелик – спеціальний ніж. Для градового ножа годиться не всяка коса, а тільки та, яка зламалася під час першої весняної косовиці, або та, якою випадково перерізали змію. При цьому надворі має бути тихо, аби мольфар не почув нічийого голосу. Коли він виклепає ножа, то стає навколішки і триста разів промовляє спеціальну молитву, щоразу одним подихом"²⁶. Пояснити наготу можна тим, що в язичницькій традиції людина, на якій немає одягу, отримує більший зв'язок з природою і стихіями, особливо сильним цей зв'язок є зранку, коли випадала роса, а ще сильнішим він був перед великими святами, яким в нашому випадку є Святвечір.

Дослідниця Г. Бердник під час розмови з мольфаром з'ясувала, як можна стати громівником: "... цілий день той, хто вирішив стати громівником, не має права розмовляти, а ввечері, коли родина сідає до святвечірнього столу, мольфар набирає в горщик потроху всякої страви, бере в праву руку свій ніж-чепелик, а в ліву – горщик зі святвечірньою стравою і обходить за рухом сонця навколо хати. Потім стає на порозі дому обличчям до сходу і просить градового царя до вечері: "Прошу тебе до тайної вечері, білий царю, водяний чорнокнижнику, тепер маю право тебе до тайної вечері зазивати, закликати, запрошати, заклинати, а відтак – не пускати. Тепер я маю право тебе зазивати, закликати, а у літі ти не маєш права мені си показати. Маю право тепер тебе до тайної вечері зазивати, а у літі буду тебе спирати. Буду тебе не допускати, відвертати. Божими молитвами, первовічними словами буду тебе від своїх мешт і хитарів вивертати, водицею-орданицею розсичувати, розпускати. Так мольфар просить чотири рази – на всі боки, кланяючись за кожним разом на схід сонця, потім вертається до хати з тією вечерою, сідає за стіл і просить усіх рідних до вечері. І вже того вечора мольфар не сміє нікуди йти з подвір'я. Так він отримує владу над небесними стихіями. Так зміцнює своє мольфарське мистецтво і власну силу"²⁷. Грозова, громова стихія – це одна зі складових мольфарської тра-

диції. Грім і блискавка – символи праці мольфара, одна з утаєних назв якої – “небесний вогонь”. Такий складний обряд, в якому тісно переплітаються пережитки давніх вірувань, а також страх і повага перед блискавкою і громом, – це, на нашу думку, ніщо інше, як відгомін давніх язичницьких обрядів, пов’язаних з віруванням у Перуна. Відповідно, можна припустити, що градівники існували ще за часів Русі. І ми вкотре спостерігаємо, як у мольфарській практиці переплітаються язичництво і християнство.

Щодо **знахарів**, то відомий український лінгвіст Б. Кобилянський зазначав: “... Знахар рятує пошкодованих примівками та зіллям”. Були серед них й такі, які могли керувати звіром: “Є такі знахарі, що наверне звір, куди хоче. Они мают припис тим орудувати. Они є так, як слуга у газди, тоти знахарі, над ними є росказники”²⁸. Сама назва “знахар” відома багатьом слав’янським мовам і, у більшості випадків, тлумачиться як народний лікар, який користується власними немедичними способами лікування, травами, обкурюванням, нашіптуваннями. Знахарство є ще одним різновидом заняття мольфарів, важливим у повсякденному житті. Знахарі не обов’язково повинні були володіти надзвичайними здібностями, але вони дуже добре знали на природній “магії”, тобто вміло володіли знаннями про лікувальні властивості тої чи іншої рослини та інших природних засобів лікування.

Можна виокремити таке мольфарське мистецтво, як **звіздарство**. Звіздарями називали тих мольфарів, котрі вміли читати людські долі по небесних тілах. Це не обов’язково була традиційна астрологія, бо, крім знання шляхів небесних тіл та значення їхнього впливу на долі, звіздарство також включало справжню магичну практику. Наприклад, якщо дівчині не щастило вийти заміж (усе при ній: і врода, й посаг, і розумом Бог не обділив, а вродилася, як кажуть мольфари, “бездольною”), то вона йшла до звіздаря чи звіздарки, й ті проводили ритуал “парування зірок”. Темної, безмісячної, але ясної ночі (коли всі зорі видно на небі) йшов чародійник разом із дівчиною до старої криниці, у воді, де відбивалося зоряне небо, попарно лічив зорі, за визначеними і відомими тільки йому ознаками. І коли знаходилася зоря без пари, то й була доля людини. І за тією зорею звіздар розповідав дівчині, де живе її суджений, бідний він чи багатий, яку має вдачу та до чого здатний, із якої він родини та в якій стороні світу живе. І якщо дівчина погоджувалася на такого чоловіка, звіздар проводив ритуал, щоб люди, суджені одне одному, зустрілися²⁹.

Тут ми бачимо, що звіздарство тісно перепліталось з традиційними космогонічними віруваннями, а вже потім із традиційною астрологією. І з цього виходило, що ті ритуали – ворожіння, за допомогою яких і впливали звіздарі на сімейно-шлюбні та любовні відносини.

Таким чином, можна виділити наступну типологію карпатських мольфарів: 1) за способами творення магичних ритуалів та кінцевої мети, яку вони несуть. Відповідно до даної типології виділяємо “чорних” і “білих” мольфарів. Вказана типологія є найбільш загальною і допомагає зрозуміти, чи може мольфар надати допомогу, чи, навпаки, нашкодити; 2) за способом отримання магичних знань та навичок. За цією типологією слід виділити “вроджених” і “навчених” мольфарів. Важливість такої типології полягає в тому, що на її основі ми можемо дізнатись джерело отримання мольфарських умінь; 3) за видом діяльності. Відповідно до неї можна виокремити віщунів або ворожбитів, градівників або громівників чи хмарників, знахарів або примірників і звіздарів. Ця типологія є найбільш вичерпною та детальною і дає нам підстави стверджувати, що мольфарство є багатогранним явищем і кожна з його сторін потребує детального вивчення з метою кращого розуміння самої природи та сутності мольфарів українських Карпат.

¹ Шухевич В. Гуцульщина : в 5 ч. / В. Шухевич. – Львів, 1899–1908. – Ч. 5. – 1908. – 300 с.

² Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології, записані у Зеленці Надвірнянського повіту 1907–1908 / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1909. – Т. 11. – С. 1–139.

³ Гнатюк В. Нарис Української міфології / В. Гнатюк. – Львів, 1998. – 264 с.

⁴ Kołberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / O. Kołberg. – Krakow, 1882. – Т. 1. – 358 s.

⁵ Pol W. Obrazy z życia i natury / W. Pol. – Krakow, 1869. – Т. 1. – 623 s.

⁶ Fischer A. Rusini / A. Fischer. – Lwow ; Warszawa ; Krakow, 1928. – 190 s.

- ⁷ Фальковський Я. З. бойківсько-гуцульського пограниччя : (Начерк етнічного розміщення) / Я. Фальковський // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1937. – Ч. 9. – 170 с.
- ⁸ Коцюбинський М. М. “Тіні забутих предків” та інші твори / М. Коцюбинський. – Донецьк : БАО, 2007. – 352 с.
- ⁹ Хобзей Н. Гуцульська міфологія : етнолінгвістичний словник / Н. Хобзей. – Львів : НАН Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича, 2002. – 215 с.
- ¹⁰ Бердник Г. Знаки карпатської магії : (Таємниця старого мольфара) / Г. Бердник. – К. : Зелений пес, 2006. – 368 с.
- ¹¹ Ятченко В. Ф. Український шаманізм / В. Ятченко. – К. : Міленіум, 2011. – 216 с.
- ¹² Бердник Г. Указана праця. – С. 46.
- ¹³ Там само. – С. 57.
- ¹⁴ Шухевич В. Указана праця. – С. 145.
- ¹⁵ Там само. – С. 63.
- ¹⁶ Бердник Г. Указана праця. – С. 68.
- ¹⁷ Онищук А. Указана праця. – С. 84.
- ¹⁸ Хобзей Н. Указана праця. – С. 47.
- ¹⁹ Там само. – С. 48.
- ²⁰ Онищук А. Указана праця. – С. 91.
- ²¹ Онищук А. Там само. – С. 92.
- ²² Гнатюк В. Указана праця. – С. 112.
- ²³ Гнатюк В. Там само. – С. 113.
- ²⁴ Чубинський П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край / П. Чубинський. – СПб., 1872. – Т. 1. – С. 104.
- ²⁵ Бердник Г. Указана праця. – С. 90.
- ²⁶ Бердник Г. Там само. – С. 91.
- ²⁷ Бердник Г. Там само. – С. 92.
- ²⁸ Карпатські мольфи і мольфари. Таємниці, факти, припущення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viche-boruslava.org.ua/index.php/ukrainskyi.../113-molfarstvo-karpaty>.
- ²⁹ Бердник Г. Указана праця. – С. 102.

На основе изучения этнографических источников проблема мольфарства в Украинских Карпатах является очень важной. Выделяются характерные особенности мольфаров и проводится типологический анализ этого магического ремесла. Обзор этнографических сборников конца XIX – начала XX вв. и современной украинской литературы позволяет сделать вывод об отсутствии научной разработки данной проблемы в отечественной науке. Мольфаров можно распределить по нескольким типам, что дает возможность утверждать о том, что мольфары в своей деятельности являются разнонаправленными.

Ключевые слова: мольфарство, типологический анализ, этнографические сборники, характерные особенности, этнографическая литература, мольфары, типы, деятельность.

Based on the study of sources is treated ethnological perspective phenomenon molfarstva Ukrainian Carpathians out molfary characteristics and typological analysis conducted in this magical craft. Review ethnographic collections late XIX – early XX century and modern literature period of Ukraine’s independence allows to conclude that the lack of scientific research of the problem in science. Examining and analyzing the etymology molfary developed a classification of several types, which allows you to say that Molfars in their activities is multi-directional.

Keywords: molfarstvo, typological analysis, magical craft, ethnographic collections, ethnographic literature, etymology molfary.

MEDIUM AEVUM

УДК 371.214114: 94 (4)

Леонтій ВОЙТОВИЧ

РОСТИСЛАВИЧИ – РОДИЧИ АРПАДІВ

У статті розглянуто малодосліджені епізоди ранньої історії Галицької землі, зокрема обставини появи тут князів Ростиславичів та епізоди з життя їх матері Ілони (Ленке), яка пізніше стала хорватською королевою. Основна увага приділена стосункам Ростиславичів з їх родичами Арпадами та роль цих стосунків у становленні та розвитку Галицької землі.

Ключові слова: Ростиславичі, Арпади, Ленке, Перемишльське князівство, перемишльська ротонда.

Рання історія пізнішої Галицької землі з різних причин явно недостатньо досліджена, а діяльність перших її князів Ростиславичів висвітлюється переважно на базі літописних текстів, укладених за межами їх земель. Тому історіографія заповнена стереотипами і міфами, які доповнюються новими. Завданням цієї розвідки є спростування деяких з них та спроба реставрації подій на більш широкій джерельній базі.

Після приєднання князем Володимиром Святославичем хорватських земель в кінці X ст. Прикарпаття було включене до новоутвореної провінції, яка об'єднувала території колишніх волинських і хорватських племінних суперсоюзів-князівств під владою київського князя-намісника, який сидів у Володимирі¹. За гіпотезою Степана Томашівського², яку підтримав Юрій Діба³, Прикарпаттям (Marchia Rutenorum) у 1018–1031 рр. володів “князь русинів” (dux Ruisorum) Імре (Емеріх). Стосовно *руської марки* дискусія триває і важко пов'язувати її розташування навіть із Закарпаттям, не кажучи про Прикарпаття⁴. Скоріше ця назва пов'язана з руським (варязьким) корпусом, який перебував в Угорщині у X – на початку XI ст., як здогадувався Володимир Пашуто⁵, але, звичайно, не з одним поселенням Оросвар (букв. *Руська фортеця*, пізніше Оросфольво, нині Оросі) біля Вишеграда, а на значно більшій території, яка тягнулася до північно-західних кордонів з Австрією і колись мала назву Ruzararchia⁶, можливо і від купців-русів, які мали тут свої факторії⁷. Твердження про давню належність Прикарпаття до Угорщини не наважувалася підтримати навіть угорська націоналістична історіографія.

Ю.Діба як один з аргументів навів архітектурні особливості вавельської і перемишльської ротонд, які дозволяють пов'язувати їх з угорськими квадрифоліями того часу. Зокрема, спорудження перемишльської ротонди і прилеглого палацового комплексу він відніс до 1056–1064 рр., коли, на його думку, у Перемишлі сидів князь Ростислав Володимирович⁸, з чим випадає погодитися. Але це аж ніяк не свідчить про приналежність цих територій до Угорщини у 1018–1031 рр.

Загалом навколо ранніх перемиських кам'яних споруд триває запекла полеміка. Будівництво ротонди, виявленої у 1960 р. на Замковій горі у Перемишлі, її перший дослідник Анжей Жакі відніс до часу перед 981 р. або ж 1018–1031 рр., трактуючи однозначно як польську пам'ятку на підставі нібито використання як будівельної мірки римської (бenedиктинської) стопи (29,57 см)⁹. Після розкопок Єви Сосновської у 1982–1986 рр. було уточнено тільки датування пам'ятки – після 1018 р.¹⁰ Не зважаючи на те, що на підставі обмірів ротонди Іван Могитич виправив помилку А. Жакі, встановивши їх кратність грецькому ліктя (46,24 см) (внутрішній діаметр ротонди становить 16,5 ліктя, а товщина муру – 4 лікті)¹¹, а ряд українських дослідників, зокрема Вітольд Ауліх¹², Юрій Лукомський і Василь Петрик¹³, Михайло Рожко¹⁴ та Юрій Діба¹⁵ висловили обґрунтовані зауваження до попередніх висновків польських колег, польські дослідники і далі однозначно, без застережень, відносять ротонду і прилеглу палацову споруду до 1018–1031 рр., вважаючи їх одними з найдавніших пам'яток польської

кам'яної архітектури передроманського періоду¹⁶ (при цьому відносячи до них й іншу перемишльську ротонду св. Миколая¹⁷, збудовану десь на межі XI–XII ст.¹⁸). Винятком можна вважати хіба думку Є. Гаврота, який датував будівництво замкової ротонди IX–X ст., вказуючи на моравські паралелі¹⁹. Російський історик архітектури Олег Іоаннісян теж вважає, що обидві ротонди не пов'язані з руськими князями, зведення старшої він датує X ст., а молодшої – XI ст.²⁰ А Антоні Куниш був готовий віднести спорудження старшої перемишльської ротонди до XIV ст., але тільки пов'язавши її з польською архітектурою часів Казимира III²¹. Тенденційність цих поглядів цілком очевидна. Архітектурно-будівельні особливості старшої ротонди і палацової споруди, на угорські аналогії яких вказував Ю. Діба, дозволяють відносити час їх зведення до межі XI–XII ст. Вважати, що вони були споруджені у 1018–1031 рр., не дозволяють жодні джерела, хіба надмірно патріотичний запал дослідників. Перемишль залишався прикордонним цетром в умовах конфронтації Польщі і Русі, коли остання, завершуючи боротьбу за владу, переживала період піднесення, а перша, навпаки, період гострої кризи²². Постійні війни Болеслава Хороброго (992–1025) практично розорили країну. Незважаючи на Бауценський мир з германським імператором (30 січня 1018), за яким він утримав за собою Лужицьку марку і Моравію (втрачену знову у 1021 р.), його походи в Чехію та на Русь практично не принесли жодних політичних вигод, а через грабівницьку політику були втрачені захоплені території, а також частина поморських земель, звідки мусив втікати єпископ Рейборн. Християнство ще остаточно не утвердилося навіть у корінних польських землях, Болеслав нещадно карав тих, хто чинив йому опір, а будівництво храмів навіть у головних містах не було завершено²³.

Де тут можна було знайти ресурси для будівництва непотрібної резиденції на кордоні? Про те, щоб подібну резиденцію міг будувати намісник взагалі не доводиться говорити. Про такого намісника мусили б залишитися документальні чи матеріальні свідчення, як залишилися свідчення про діяльність палатина Сецеха. Навіть часу на будівництво нових укріплень у Перемишлі залишалось мало (фактично 1019–1025). Імперія, Русь, Чехія і Угорщина були ворогами Болеслава Хороброго. А його наступник Мешко II майже відразу ж зіткнувся із суперництвом з боку братів Бесприма і Оттона, а з 1029 р. – з новою війною з потужним німецьким сусідом. Чи можна було за таких умов будувати якісь резиденції на далекому руському кордоні, звідки незабаром вторгнулися війська Ярослава та Мстислава Володимировичів?

Деталі появи Ростиславичів у Прикарпатті у джерелах не висвітлені. У міру розростання чисельності династії Рюриковичів великий князь Ярослав Володимирович вніс обмеження у практику успадкування престолів, за яким син втрачав право на престол, якщо його батько помер за життя діда²⁴. І першою “жертвою” цих змін став його найстарший внук – Ростислав Володимирович. Він випав з княжого стану, перетворившись на *ізгоя*, подібно до сина священника, який не навчився грамоти і не міг отримати сану. Йому залишалася звичайна боярська служба у більш щасливих родичів. Історики *a priori* припускали, що Ростиславу Володимировичу було надано в уділ у Волинській землі територію майбутньої Галицької землі чи її частини з центром у Перемишлі²⁵. Правда, під 1081 р. Василь Татищев назвав перемишльським князем його сина Володаря Ростиславича²⁶, але це явне відбиття пізнішого статусу цього князя. І все ж Ростислав мусив бути намісником якихось земель на кордоні з Польщею або ж отримати там бенефіцій. До такого висновку схиляє факт одруження Ростислава з Ілоною (Ленке), дочкою угорського принца Бели²⁷. І цей шлюб було укладено між 1057–1060 рр., коли принц Бела теж був ізгоєм і шукав у Польщі союзників проти короля Андрія I, одруженого з тіткою Ростислава Володимировича, сестрою Ізяслава, Святослава і Всеволода Ярославичів²⁸. Саме ця трійка братів, які постійно суперничали між собою, і добилася позбавлення прав свого старшого племінника. Тому цей шлюб був радше укріпленням союзу ізгоїв, які збиралися боротися за свої права, і не міг отримати підтримки у Києві.

Якась надія засвітилася, коли у 6 грудня 1060 р. після смерті Андрія I, якого він двічі розгромив на р. Тиса і при Мошонмодьоварі, Бела I нарешті став королем Угорщини²⁹. Але король Бела I, відстоюючи свій престол у боротьбі з племінником, 11 вересня 1063 р. помер внаслідок нещасливого випадку або ж підготованого замаху (під ним рухнув трон і король отримав смертельну травму)³⁰. Престол захопив, спираючись на підтримку Германської імперії, син

Андрія I – Шоломон, племінник великого князя Ізяслава Ярославича. Схоже, що тоді Ростислава Володимировича позбавили бенефіція чи намісництва поблизу кордону і відправили кудись на схід, подалі від Угорщини, звідки він у 1064 р. перебрався до Тмутаракані, де утвердився, прогнавши князя Гліба Святославича. Але у Києві не могли змиритися із самовільним захопленням княжого престолу. Схоже, що у пригоді став союз із Візантією. 3 лютого 1067 року на бенкеті в Тмутаракані Ростислава отруїв візантійський намісник (катепан) Херсонесу³¹, який прибув туди на переговори.

За повідомленням В. Татищева княгиня, яку він називає Анною, після загибелі мужа хотіла разом з дітьми виїхати на батьківщину в Угорщину, але Ізяслав Ярославич відпустив її одну без дітей³². І тут зустрічаємося ще з однією загадкою, яка пройшла повз увагу істориків. Ленке не Анна, а Ілона, тобто Олена. На цю помилку Татищева звернув увагу Леонід Махновець³³. Прийнято вважати, що у 1063 р. дочка Бели I на ім'я Ілона була видана за бана Славонії Дмитра Звоніміра, який став потім королем Хорватії (1076–1089). У Хорватії королеву назвали Оленою Прекрасною (Jelena Lijera). Її народження відносять до 1050 р., а після 1091 р. звістки про неї зникають з джерел³⁴. Але літописець Никон (+ 1088), який був у цей час ігуменом монастиря св. Богородиці у Тмутаракані, чітко зафіксував дату смерті Ростислава Володимировича – 3 лютого 1067 р.³⁵, тобто Ілона не могла одружитися у 1063 р. із Дмитром Звоніміром. Угорські історики не згадують про Ленку, бо про неї немає згадок в угорських джерелах. Тому Мартін Дімініч вирішив, що у Бели I були дві доньки Ілона і Ленке³⁶. Однак ці імена тотожні (*Ленке* пестливе від *Ілона*), і Бела I не міг мати двох живих доньок з однаковими іменами – Ілона. Виходить, що 1063 р. як дата одруження Ілони з Дмитром Звоніміром помилкова. Зрештою у 1063 р. обставини не сприяли жодному політичному альянсу короля Бели I з словенським баном, а по його смерті банові було небезпечно одружуватись з його дочкою, не уникаючи конфронтації з сильним сусідом угорським королем Шоломаном. Напевно, права Нада Клаїч, датуючи цей шлюб часом бл. 1070 р.³⁷ Тобто Ленке (Ілона) по смерті мужа повернулася в Угорщину або, скоріше, була відслана до Шоломана, який невдовзі видав її за славонського бана. Враховуючи, що вона була вдовою і її тодішнє становище в цілому, подібний шлюб відповідав її рівню та інтересам угорської корони, а для бана він тим більше був престижним. Після 1091 р. Ілона повернулася на Русь до синів. У 1099 р., коли Перемишль обложив угорський король Калман Книжник, вона перебувала у місті і брала участь у переговорах³⁸.

Малолітні сироти-ізгої Ростиславичі опинилися під опікою двоюрідного діда Ізяслава Ярославича. І перші достовірні звістки про них пов'язують їх з Волинню, яка була уділом спадкоємця Ізяслава – Ярополка Ізяславича. Їх раптова поява бл. 1084 р. у Перемишлі, Звенигороді та Теревовлі, безперечно, була наслідком бажання великого князя Всеволода Ярославича досягнути компромісу, одночасно залагодивши проблему ізгоя і ослабивши волинського князя Ярополка Ізяславича, коронованого в Римі королем Русі згідно з папською буллою від 17 квітня 1075 р.³⁹ Але утриматися на своїх престолах Ростиславичі змогли виключно за рахунок двох чинників: потужної підтримки місцевої еліти, яка ще не забула традиції хорватських князівств-суперсоюзів, та не менш потужної підтримки Угорського та Хорватського королівств. В Угорщині правив рідний брат Ілони Ласло I (1077–1095), в Хорватії – муж.

У 1088 р. Владислав-Герман одружився з Юдітою-Софією, дочкою імператора Генріха III, вдовою за угорським королем Шоломаном. І хоча королева з 1074 р. жила в Регенсбурзі, польський хроніст Ян Длугош зазначив, що ініціатором шлюбу виступив якраз угорський король Ласло I⁴⁰. Через Владислава Германа Святополк Ізяславич, як спадкоємець київського престолу, теж добився союзу з угорським королем, скріпивши його у 1091 р. шлюбом свого сина Ярослава з дочкою Ласло I⁴¹. Ростиславичі почали шукати підтримки у Візантії. Теревовельська дружина взяла участь на боці імперії у битві на р. Маріці (29 квітня 1091 р.). Ласло I тим часом, втрутившись в боротьбу за хорватську спадщину, спробував силою приєднати більшу частину цієї країни, що зачепило інтереси Візантії⁴². Остання організувала вторгнення половців у Трансильванію зимою 1091/1092 р.⁴³ Угорський хроніст, автор “Gesta Ladislai regis” (“Діянн короля Ласло”), зазначив, що половців привели руські⁴⁴. Очевидно, що, як союзник Візантії, теревовельський князь Василько Ростиславич домовився з половцями і пропустив їх

військо до Трансильванії⁴⁵. Ласло I розгромив половців на р. Темеші. Далі у відповідь у 1092 р. Ласло I вторгнувся у землі Ростиславичів⁴⁶. Причому він виступив не проти Василька Ростиславича, а, схоже, підійшов до Перемишля. Угорський хроніст повідомив про руське посольство, яке визнало зверхність короля Ласло I⁴⁷.

Це повідомлення зазвичай історики пропускають як панігіричний уступ угорського хроніста. А між тим ситуація не була такою простою. У 1088 р. племінник Владислава Германа, син його старшого брата Болеслава Щедрого, князь Мешко одружився з руською княжною⁴⁸. Галл Анонім не знав імені і походження княгині⁴⁹. За Длугошем її звали Євдокія і вона була сестрою Святополка Ізяславича⁵⁰. Іван Вагілевич звернув увагу, що Євдокія не могла бути дружиною Мешка, бо її мати була рідною сестрою її батька⁵¹. Цей аргумент підтримали сучасні польські генеалоги Казимир Ясінський⁵² та Ян Тенговський⁵³. Будучи знайомий з цими працями, я, свого часу, пішов⁵⁴ за Миколою Баумгартенем, який довіряв інформації Длугоша⁵⁵. Мушу визнати, що ця позиція була помилковою. І.Вагілевич вважав, що Євдокія була дочкою тмутараканського князя Ростислава Володимировича і сестрою Рюрика, Володаря і Василька, наводячи як один з аргументів на підтримку цієї версії “пімсту” Василька Ростиславича⁵⁶. Таку версію підтримував і польський історик Август Бельовський⁵⁷. Підстави для такого твердження досить вагомі.

Опікуном Мешка був угорський король Ласло I. Він гарантував йому безпечне повернення до Польщі, де той виступав як спадкоємець Владислава Германа. Але саме така можливість привела до отруєння Мешка (можливо, разом з Євдокією) у 1089 р.⁵⁸ І за цим отруєнням стояли Владислав Герман, його нова дружина Юдіта-Софія і її коханець палатин Сецех. І відразу ж розгорнулася польсько-перемишльська війна 1089 р., у якій відзначився Василько Ростиславич⁵⁹.

Зрозуміло, що за таких умов Ростиславичі не могли воювати ще із Ласло I. Крім всього на їх землях вибухнула ще й епідемія, від якої, можливо, помер і князь Рюрик Ростиславич⁶⁰. За таких умов Ростиславичі могли погодитися навіть на васальну залежність від дядька. А угорський король, уклавши угоду з племінниками, поставив для контролю над ними королеву Ілону. Прибувши до Перемишля, королева відразу ж взяла сторону синів і це відбилосся у підтримці Ласлом I претензій Збігнева, бастарда Владислава Германа, який у 1092 р. силою захопив престол у Познані. Скориставшись тим, що сили Владислава Германа були сковані у Помор'ї, Ласло I у 1094 р. вторгнувся у Польщу і три місяці тримав Краків в облозі⁶¹. Тому можна припускати, що королева Ілона допомогла синам достойно вистояти у складних перипетіях, вийшовши з них переможцями, наслідком чого стало затвердження за ними їх земель на Любецькому снемі 1097 р.

Але Давид Ігоревич зі Святополком Ізяславичем, який вже став київським князем, захопилися планом оволодіння землями Ростиславичів. Підступно схопивши Василька Ростиславича після Любецького снemu, вони його осліпили. Коли ж головний противник Святополка Володимир Мономах організував коаліцію князів, київський князь зробив єдиним винуватцем Давида Ігоревича. А після вигнання останнього Святополк Ізяславич виступив проти Ростиславичів і був розгромлений на Рожни полі в середині квітня 1099 р.⁶² Відступивши із землі Ростиславичів, київський князь послав в Угорщину сина Ярослава, одруженого з дочкою Ласло I. Королем Угорщини по смерті Ласло I став Калман Книжник (1095–1116), двоюрідний брат дружини Ярослава Святополковича.

У Калмана Книжника були свої амбіційні плани стосовно принаймні Перемишльського князівства⁶³. У другій половині червня 1099 р. угорське військо, очолене королем, вже стояло під Перемишлем. Королева Ілона пробувала домовитися з племінником, але він відкинув можливість переговорів⁶⁴. Брутальна поведінка Кальмана на цих переговорах (він відштовхнув ногою тітку), можливо, викликана тим, що Ласло I свого часу посадив його брата Альмоша на хорватський трон (1091–1093), а потім призначив своїм наступником. Кальман, який був старшим, але мав фізичні вади (він кульгав), міг підозрівати Ілону у підтримці Альмоша, який у 1097 р. після проголошення Кальмана королем Хорватії відверто повстав проти брата. У 1098 р. війська обох братів зустрілися на Тисі поблизу Тисаварконь (Tiszavárkony), але барони не допустили до битви⁶⁵. Угорське військо стало на р. Вятрі (В'ярі), правій притоці Сяну. Чисель-

ність угорського війська джерела оцінюють у 8 тис.⁶⁶ (приведена в літописі чисельність у 100 тис.⁶⁷, безперечно, якась епічна гіпербола). У війську було навіть 2 єпископи.

Володар Ростиславич зачинився у Перемишлі. Він міг розраховувати тільки на єдиного не дуже надійного союзника – колишнього волинського князя Давида Ігоревича, винного в осліпленні Василька Ростиславича. Прогнаний з Волині, втративши все, Давид Ігоревич залишив у Перемишлі свою сім'ю (напевно, як заложників), а сам звернувся до половецького хана Боняка, який прийшов йому на допомогу з 300 вершниками (теж, певно, поетичне перебільшення літописного джерела). Розділивши своє військо на кілька частин, Боняк послав молодого хана Алтунопу, який імітував атаку і відразу ж кинувся втікати. Угорці піддалися на хитрість, кинулися його переслідувати, були відрізані Боняком та Давидом Ігоревичем від основних сил і перебиті. Поразка частини війська викликала паніку в угорському таборі, посилену вилазкою з Перемишля дружини Володаря Ростиславича. Багато угорців втопилося у В'ягрі та Сяні. Половці переслідували противника протягом двох днів⁶⁸. Втрати були великими.

Конфронтація з Угорщиною тривала недовго. Ростиславичі укріпили своє становище тіснішим союзом з Візантією. В той час стосунки Калмана Книжника з Києвом різко погіршилися. Особливо, коли його противник-вигнанець, колишній хорватський король Алмош, знайшов підтримку на Русі, одружившись 21 серпня 1104 р. із Предславою, дочкою Святополка Ізяславича⁶⁹. Спроба Калмана виправити ситуацію одруженням у 1112 р. з Євфимією, дочкою головного суперника Святополка Ізяславича – переяславського князя Володимира Мономаха, виявилася невдалою. У 1113 р. недовірливий Калман відіслав вагітну дружину до батька, звинувативши у подружній зраді⁷⁰. У 1117 р., вже за короля Стефана II, галицько-угорський союз, схоже, було відновлено шлюбом Володимирка Володаревича з сестрою короля, дочкою Калмана Книжника⁷¹. Ця версія, яка базується на інформації Василя Татищева⁷², логічно вписується у тодішню політичну ситуацію і підкріплюється побіжними аргументами, тому її підтримали і інші дослідники⁷³. Заперечення Ференца Макка⁷⁴, підтримані Михайлом Юрасовим⁷⁵, базуються тільки на тому, що на переговорах з Гейзою II у 1152 р. Володимирко не згадав своїх родинних зв'язків з Арпадами, а тільки те, що у 1135 р. був союзником Бели II у війні з Польщею. Володимирко був добрим дипломатом, він знав, що родинні зв'язки з Кальманом Книжником (який осліпив діда і батька Гейзи II) та його сином Стефаном II (який переслідував сліпого батька Гейзи II та його прихильників, змусивши Белу Сліпця таємно ховатися у Печварадському монастирі⁷⁶) не зможуть підкріпити його позицію на переговорах, скоріше навпаки. Тому він і нагадав про свою підтримку Бели II Сліпця.

Стефан II підтримав князя Ярослава Святополковича, прогнаного з Волині Мономаховичами у 1118 р, який втік в Угорщину. Після першої невдалої спроби повернути собі князівство, Ярослав у 1123 р. отримав підтримку угорських та польських військ. У поході мусили взяти участь Володар та Василько Ростиславичі. Володар тільки-но звільнився з польського полону. Угорське військо, очолене королем Стефаном II, з'єдналося з поляками і руськими союзниками Ярослава саме під Перемишлем⁷⁷. Об'єднані сили обложили Володимир, але під час вилазки у травні 1123 р. Ярослав Святополкович випадково загинув⁷⁸. Запальний Стефан II готовий був продовжувати війну, але угорські барони змусили його повернути назад⁷⁹. Скориставшись з волинського походу суперника, сліпий Алмош знову підняв бунт, після невдачі якого втік у Візантію⁸⁰. Стефан II розв'язав репресії проти родичів і прихильників Алмоша, а далі вторгнувся у візантійські володіння⁸¹. Військові дії відбувалися поблизу Белграда і Браничева. Використовуючи підтримку флоту, який ввійшов у Дунай, візантійці нанесли поразку угорцям у 1127 р.⁸² Війна завершилася миром аж 10 листопада 1129 р.⁸³

Після відходу угорських військ, зимою 1124 р., скориставшись з походу краківського князя Болеслава Кривоустого в Данію, Володар Ростиславич з племінниками вторгнувся в польські землі. Його військо дійшло аж до міста Беч. Це була помста за полон. Перемишльський князь збирав данину і брав полонених, аби повернути заплачені за нього гроші. Польський князь повернув назад і рушив йому назустріч. Під Велихувом Володар був розбитий. В цій битві загинули галицькі богатири Навротник і Захитник. Володар відступив нібито аж до Галича збирати нове військо, а поляки спалили кілька сіл на кордоні. Скоріше Володар вїхав у Тербовельсько-Галицьке князівство у зв'язку зі смертю його молодшого брата Василька

(28 лютого 1124 р.)⁸⁴. Похід у Польщу був останнім у житті Володаря. Він невдовзі помер у Перемишлі 19 березня 1124 р.⁸⁵. Війну з польським князем завершили вже сини Володаря, відтіснивши польську рать за Вислок⁸⁶. Те, що Длугошу була відома точна дата смерті і місце поховання князя Володаря Ростиславича, загалом дозволяє з довірою поставитися до передачі цих епізодів, припускаючи, що вони могли походити із втраченого перемишльського зведення⁸⁷. Ці та наступні події у землях Ростиславичів збереглися якраз у Длугоша та В. Татищева, чия інформація повторює Длугошеві помилки (король Стефан II в обох названий Калманом).

Таким чином, аналіз різноманітних джерел дозволяє спростувати окремі стереотипи ранньої історії Галицької землі та повніше показати роль перших Ростиславичів і їх матері Лони (Ленке) у наступному піднесенні цієї землі.

- 1 Див.: Брайчевський М. Адміністративна реформа Володимира Святого (Оцінка проблеми за літописною статтею 988 року) / М. Брайчевський // Записки НТШ. Т. 225. – Львів, 1993. – С. 147–166; Войтович Л. Волинські князівства у кінці XI–XII ст. / Л. Войтович // Войтович Л. Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 117–119.
- 2 Томашівський С. Дев'ятсот літ тому (1030–1930). З приводу ювілею міста Белза / С. Томашівський // Нова зоря (Львів). – 1930. – Ч. 1 (301). – С. 10–12; його ж. Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали // Там само. – 1930. – Ч. 29 (329). – С. 9–10; його ж. Св. Емерик в легенді й історії // Там само. – 1930. – Ч. 40 (340). – С. 6–7.
- 3 Диба Ю. До питання “угорської спадщини” на Прикарпатті (історичні, фольклорні, топонімічні та архітектурні свідчення) / Ю. Диба // Третє “Ольжині читання”, Пліснеськ, 31 травня 2008 року. – Львів, 2009. – С. 55–60.
- 4 Назаренко А. В. О “Русской марке” в средневековой Венгрии / А. В. Назаренко // Восточная Европа в древности и средневековье. – М., 1978. – С. 302–306.
- 5 Пашуто В. Т. Внешняя политика Киевской Руси. – М., 1968. – С. 51.
- 6 Диба Ю. Агіографічне джерело повідомлення ал-Масуді про споруди, вшановувані у слов'ян / Ю. Диба // Actis testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. – Львів, 2011. – С. 275–283.
- 7 Галенко О. Рутенська марка за джерелами IX–XII ст. / О. Галенко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Серія: Політологія і етнологія. Вип. 29. – К., 2006. – С. 6–16.
- 8 Диба Ю. До питання “угорської спадщини” на Прикарпатті / Диба Ю. – С. 58–59.
- 9 Żaki A. Pierwsze zabytki budownictwa kamiennego w Przemyślu / A. Żaki // Z otchłani wieków. – R. 26. – Wrocław ; Poznań, 1960. – Zesz. 3. – S. 210–215; Idem. Najstarsze reliktoty architektotoniczne na zamku w Przemyślu (doniesienie tymczasowe) / A. Żaki // Sprawozdania z posiezeń komisji. Styczeń – Czerwiec 1960 / Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. – Kraków, 1961. – S. 6–10; Idem. Wczesnopiastowskie budowle Przemyśla i problem ich konserwacji / A. Żaki // Ochrona zabytków. – R. 14. – Warszawa, 1961. – Zesz. 1–2 (52–53). – S. 38–49; Idem. Wstępne badania archeologiczne w Przemyślu (Prace w latach 1956–1957) / A. Żaki // Rocznik Przemyński. T. 9. – Przemyśl, 1962. – Zesz. 2. – S. 345–351; Idem. Preromańskie palatium i rotunda w Przemyślu / A. Żaki // Z otchłani wieków. – R. 28. – Wrocław ; Poznań, 1962. – Zesz. 2. – S. 128–131; Idem. Najstarsza architektura monumentalna Malopolski w świetle ostatnich badań archeologicznych / A. Żaki // Sprawozdania z posiezeń komisji. Lipiec – Grudzień 1961 / Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. – Kraków, 1962. – S. 515–518; Idem. Przemyśl w czasach Bolesława Chrobrego i Mieszka / A. Żaki // Rocznik Przemyński. T. 41. – Przemyśl, 2005. – Zesz. 2. – S. 145–256.
- 10 Sosnowska E. Rotunda i palatium na Wzgórzu zamkowym w Przemyślu w świetle badań z lat 1982–1985 / E. Sosnowska // Kwartalnik architektury i urbanistyki. Teoria i historia. T. 37. – Warszawa, 1992. – Zesz. 1. – S. 55–61; Idem. Przegląd badań archeologicznych na Wzgórzu Zamkowym w Przemyślu w latach 1956–1963 / E. Sosnowska // Rocznik Przemyński. T. 29–30. – Przemyśl, 1994. – Zesz. 1. – S. 24–42; Idem. Przedromański zespół rotunda-palatium w Przemyślu / E. Sosnowska // Dzieje Podkarpacia. T. 5. – Krosno, 2001. – S. 207–213.
- 11 Могитич І. Р. З історії міжслов'янських зв'язків у сфері ранньосередньовічної архітектури (Галицько-Волинська Русь та західні слов'яни X–XIII ст.) / І. Р. Могитич // З історії міжслов'янських зв'язків. – К., 1983. – С. 22–25; його ж. Нариси архітектури українських церков. – Львів, 1995. – С. 8.
- 12 Ауліх В. В. До історії давньої галицької архітектури / В. В. Ауліх // Нові матеріали з археології Прикарпаття та Волині : тези виступів на конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Маркіяна Юліановича Смішка. Вип. 2. – Львів, 1992. – С. 82–83.

- ¹³ Лукомський Ю. Княжий замок у Перемишлі / Ю. Лукомський, В. Петрик // Перемиські дзвони. – 1992. – № 10–12. – С. 2–6; їх же. Перемиський замок за княжої доби / Ю. Лукомський, В. Петрик // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 1995. – № 3. – С. 120–124.
- ¹⁴ Рожко М. Ф. Центричні храми в історії розвитку галицької архітектурної школи Х–XIII ст. / М. Ф. Рожко // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. – Івано-Франківськ; Галич, 1998. – С. 135–138.
- ¹⁵ Діба Ю. Українські храми-ротонди Х – першої половини XIV ст. / Діба Ю. – Львів, 2005. – С. 75–78.
- ¹⁶ Pianowski Z. “Sedes Regni Principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na edy europejskim. – Kraków, 1994; Idem. Królewska kaplica palacowa na Wzgórzu przemyskim w świetle najnowszych badań / Z. Pianowski // Rocznik Przemyski. T. 38. – Przemysł, 2002. – Zesz. 2. – S. 91–99; Idem. “Który Bolesław?”. Problem początku architektury monumentalnej w Małopolsce / Z. Pianowski // Początki architektury monumentalnej w Polsce / Red. T. Janiak, D. Stryniak. – Gniezno, 2004. – S. 257–281; Idem. Przemysł jako “sedes regni” monarchii pierwszych Piastów / Z. Pianowski // Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich / Red. J. Gancarski. – Krosno, 2006. – S. 355–372; Idem. Aula palatium przedrońskiego w Przemysłu po badaniach w roku 2006 / Z. Pianowski // Rocznik Przemyski. T. 42. – 2007. – Z. 2. – S. 129–132; Idem. Rzedromański zespół sakralno-palacowy na grodzie przemyskim w świetle badań z lat 2000–2006 / Z. Pianowski // Architektura romańska w Polsce. Nowe odkrycia i interpretacje / Red. T. Janiak. – Gniezno, 2009. – S. 419–431; Pianowski Z., Proksa M. Przedromańskie palatium i rotunda na Wzgórzu Zamkowym w Przemysłu. – Przemysł, 2003; Rodzińska-Choraży T. Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku. – Kraków, 2009. – S. 19.
- ¹⁷ Pianowski Z. Rotunda św. Mikołaja w Przemysłu. Stan badań i interpretacji do roku 2000 / Z. Pianowski, M. Proksa // Dzieje Podkarpacia. 5. Początki chrześcijaństwa w Małopolsce / Red. J. Gancarski. – Krosno, 2001. – S. 63–79.
- ¹⁸ Rodzińska-Choraży T. Wczesnopiastowski zespół palacowy na Wzgórzu Zamkowym oraz rotunda prosta pod katedrą w Przemysłu w świetle ostatnich badań / T. Rodzińska-Choraży // Początki sąsiedztwa. Pogranicze polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. – Rzeszów, 1995. – S. 133–149; Fenczak A. S. Kwestia chronologizacji budowy rotundy Św. Mikołaja w Przemysłu / A. S. Fenczak // Rocznik Przemyski. T. 33. – Przemysł, 1997. – Zesz. 3. – S. 121–138.
- ¹⁹ Hawrot J. Problematyka przedromańskich i romańskich rotund bałkańskich, czeskich i polskich w ujęciu W. Mole, w konfrontacji z wynikami ostatnich badań / J. Hawrot // Biuletyn historii sztuki. R. 24. – Warszawa, 1962. – Zesz. 3–4. – S. 255–283.
- ²⁰ Иоаннисян О. М. К вопросу об интерпретации перемишльских ротонд / О. М. Иоаннисян // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР. – К., 1981. – С. 121–122; его же. Зодчество Древнего Галича и архитектура Малопольши / О. М. Иоаннисян // Acta Archaeologica Carpathica. T. 27. – Cracoviae, 1988. – S. 210–216; его же. Храмы-ротонды в Древней Руси / О. М. Иоаннисян // Иерусалим в русской культуре / сост. А. Баталов, А. Лидов. – М., 1994. – С. 104–105.
- ²¹ Kunysz A. Przemysł w starożytności i wczesnym średniowieczu / A. Kunysz. – Rzeszów, 1966. – S. 7–70; Idem. Pradzieje Przemysła / A. Kunysz // Tysiąc lat Przemysła. Zarys historyczny. – Rzeszów, 1976. – S. 52–58; Idem. Przemysł za Piastów i książąt ruskich / A. Kunysz // Pradzieje Przemysła. – Rzeszów, 1976. – S. 49–54; Idem. Przemysł w pradziejach i wczesnym średniowieczu. – Przemysł, 1981.
- ²² Див.: Kętrzyński S. Polska X–XI wieku / Kętrzyński S. – Warszawa, 1961; Borawska D. Kryzys monarchii wczesnopiastowskiej w latach trzydziestych XI w. / Borawska D. – Warszawa, 1964; Strzelczyk J. Bolesław Chrobry / Strzelczyk J. – Poznań, 2003.
- ²³ Zientara B. Bolesław I Chrobry / Zientara B. // Poczet krolów i książąt polskich. – Warszawa, 1980. – S. 33–34.
- ²⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Войтович Л. – Біла Церква, 2006. – С. 27–30.
- ²⁵ Грушевський М. Історія України-Руси / Грушевський М. – Львів, 1905. – Т. 2. – С. 408; Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дорошенко Д. І. – Львів, 1991. – С. 59; Котляр М. Ф. Князи-ізгої та удільна роздробленість на Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – К., 2011. – № 3. – С. 7.
- ²⁶ Тагицев В. Н. История Российская / Тагицев В. Н. – Т. 2. – С. 124.
- ²⁷ Chronici Hungarici composition saeculi XIV (–1334) / Ed. A. Domanovszky // Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum T. 1 / Ed. E. Szentpétery. – Budapestini, 1937. – P. 423.
- ²⁸ Sroka S. A. Historia Węgier do 1526 roku / Sroka S. A. – Bydgoszcz, 2000. – S. 68.
- ²⁹ Kristó G. Magyarország története 895–1301 / Kristó G. – Budapest, 2006. – 122–123 old.
- ³⁰ Kosztolnyik Z. J. Five Eleventh Century Hungarian kings: Their Policies and their Relations with Rome. – Boulder, 1981. – P. 81; Manteuffel T. The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rule, 963–1194. – 1982. – P. 92; Kristó G., Makk F. Az Árpád-házi uralkodók. – Budapest, 1988. – 85 old.

- ³¹ Котляр М. Ф. Князи-ізгої та удільна роздробленість на Русі / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. – К., 2011. – № 3. – С. 8.
- ³² Тагицев В. Н. История Российская. – Т. 2. – С. 126.
- ³³ Махновець Л. Літопис Руський. – К., 1989. – С. 103.
- ³⁴ Див.: Krčelić B. A. De regnis Dalmatiae, Croatiae et Sclavoriae notitiae praelimiales. – Zagrebiae, 1770. – P. 101–192; Codex Diplomaticus Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae / Ed. I. Kukuljević-Saksinski. – Zagreb, 1874. – Vol. 1. – P. 177; Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Vol. 7. – Zagrebiae, 1877. P. 146; Babić A. Zgodovina narodov Jugoslavije. – Ljubljana, 1953. – S. 201–202; Šišić F. Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. – Zagreb, 1980. – S. 527; Goldstein I. Hrvatski rani srednje vijek. – Zagreb, 1995. – S. 401.
- ³⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 155.
- ³⁶ Dimnik M. The Dynasty of Chernigov, 1054–1146 / M. Dimnik // Pontifical Institute of Mediaeval Studies. – 1994. – P. 58–60.
- ³⁷ Klaić N. Povijest Hrvata u srednjem vijeku. – Zagreb, 1990. – S. 116–117.
- ³⁸ Густинская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. 40. – СПб., 2003. – С. 68; Шапов Я. Н. История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в. / Я. Н. Шапов, Ю. А. Лимонов // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования. 1975 г. – М., 1976. – С. 207; Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. / Л. Войтович // Український альманах. 1999 рік / відп. ред. С. Заброварний. – Варшава, 1999. – С. 105–110.
- ³⁹ Рапов О. М. Документы о взаимоотношениях папской курии с великим князем Изяславом Ярославичем и польским князем Болеславом II Смелым в 1075 г. / О. М. Рапов, Н. Г. Ткаченко // Вестник МГУ. Серия 9. – М., 1975. – С. 84–87.
- ⁴⁰ Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – Kraków, 1867. – S. 401.
- ⁴¹ Wertner M. Az Árpádok czaládi története. – Nagybeczkerek, 1892. – 205–210 old.
- ⁴² Deér J. A magyar-horvát államközösség keszetei / J. Deér // Jancsó Benedek Emlékkönyv. – Budapest, 1931. – 97–107 old. Див. також: Györfly G. Szent László. – Budapest, 1977.
- ⁴³ Bárányi A. The Expansion of the Kingdom of Hungary in the Middle Ages (1000–1490) / A. Bárányi // Berend N. The Expansion of Central Europe in the Middle Age. – Ashgate Variorum, 2012. – P. 339.
- ⁴⁴ Gesta Ladislai regis // Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. 1 / Ed. I. Szentpétery. – Budapest, 1937. – P. 417.
- ⁴⁵ Kristó D., Makk F. Az Árpád-haz uralkodói. – Budapest, 1996. – 120–122 old.
- ⁴⁶ Шушарин В. П. Раннефеодальная монархия (XI – середина XIII в.) / В. П. Шушарин // История Венгрии. Т. 1. – М., 1971. – С. 142; Kosztolnyik Z. J. Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and their Relations with Rome. – Boulder, 1981. – P. 103.
- ⁴⁷ Gesta Ladislai regis. – P. 417–418.
- ⁴⁸ Rocznik dawny // Monumenta Poloniae Historica. Pomniki Dziejowe Polski. Series nova. T. 5. – Warszawa, 1978. – P. 11; Rocznik kapituly krakowskiej // Ibidem. – P. 53.
- ⁴⁹ Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1864. – P. 423; Галл Аноним. Хроника. – М., 1961. – С. 60.
- ⁵⁰ Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – S. 401.
- ⁵¹ Wagilewicz J. Genealogia książąt i królów polskich od roku 880–1195. – Lwów, 1866. – S. 44–45.
- ⁵² Jasiński K. Rodowód pierwszych Piastów. – Warszawa; Wrocław, 1992. – S. 181.
- ⁵³ Тегowski J. Kontakty rodzinne dynastów polskich i ruskich w średniowieczu / J. Тегowski // Міędzy sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie / Pod red. prof. T. Chynczewskiej-Hennel i prof. N. Jakowenko. – Lublin, 2000. – S. 13.
- ⁵⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Войтович Л. – Біла Церква, 2006. – С. 354.
- ⁵⁵ Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle / N. de Baumgarten // Orientalia Christiana. IX. № 35. – Roma, 1927. – P. 11–12.
- ⁵⁶ Wagilewicz J. Genealogia. – S. 45.
- ⁵⁷ Див.: Monumenta Poloniae Historica. T. 1 / Ed. A. Bielowski. – Lwów, 1864. – P. 424, uw. 2.
- ⁵⁸ Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – S. 401.
- ⁵⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 206.
- ⁶⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 206.
- ⁶¹ Manteuffel T. The Formation of the Polish State: The Period of Ducal Rule, 963–1194. – 1982. – P. 101–102.
- ⁶² Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. / Войтович Л. – С. 109.
- ⁶³ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси / Пашуто В. Т. – М., 1968. – С. 53–54.

- ⁶⁴ Густынская летопись. – С. 68–69.
- ⁶⁵ Kristó D., Makk F. Az Árpád-haz uralkodói. – Budapest, 1996. – 137–138 old.; Font M. Koloman the Leamed, King of Hungary. – Pécz, 2001. – P. 22.
- ⁶⁶ Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – S. 403; Kronika Polska Marcina Bielskiego. T. 1. – Warszawa, 1828. – S. 206; Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmudska i wszystkiej Rusi etc. T. 1. – Warszawa, 1846. – S. 178; Щапов Я. Н., Лимонов Ю. А. История Руси в западноукраинской хронографической компиляции XVI в. – С. 207.
- ⁶⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 276.
- ⁶⁸ Войтович Л. Битва під Перемишлем у 1099 р. – С. 110.
- ⁶⁹ Лаврентьевская летопись. – Стб. 280; Ипатьевская летопись. – Стб. 256.
- ⁷⁰ Войтович Л. Княжа доба на Русі. – С. 459.
- ⁷¹ Баумгартен Н. А. Первая ветвь князей Галицких: потомство Владимира Ярославича / Н. А. Баумгартен // Летопись Историко-родословного общества. – М., 1908. – Вып. 4 (16). – С. 8–9; Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle. – P. 16; Forssman J. Die Beziehungen altrussischer Furstengeschlechter zu Westeuropa. – Bern, 1970. – Tabl. 3.
- ⁷² Татищев В. Н. История Российская. Т. 2. – М., 1963. – С. 232.
- ⁷³ Томенчук Б. Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст. / Б. Томенчук. – Івано-Франківськ, 2005. – С. 45; Котляр Н. Ф. Княжеский двор Галича в XII веке / Н. Ф. Котляр // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2006. – № 4 (26). – С. 56.
- ⁷⁴ Makk F. A Kálmán-ági királyok külpolitikájának néhány kérdése / F. Makk // Makk F. A turul-madár a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelmiről. – Szeged, 1998. – 186 old.
- ⁷⁵ Юрасов М. Была ли жена Владимира Володаревича венгеркой? / М. Юрасов // “Слово о полку Игоревім” та його доба. – Галич, 2007. – С. 136–140.
- ⁷⁶ Юрасов М. К. Мстислав Великий, Иштван II и междоусобица Володаревичей / М. К. Юрасов // Российская история. – 2011. – № 3. – С. 112–120.
- ⁷⁷ Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – S. 526.
- ⁷⁸ Лаврентьевская летопись. – Стб. 293; Ипатьевская летопись. – Стб. 288.
- ⁷⁹ Kristó D., Makk F. Az Árpád-haz uralkodói. – Budapest, 1996. – 156 old.; Engel P. The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895–1526. – 2001. – P. 49.
- ⁸⁰ Makk F. The Árpáds and the Comneni: Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th century. – Budapest, 1989. – P. 23.
- ⁸¹ Kristó D., Makk F. Az Árpád-haz uralkodói. – 158 old.; Trendgold W. A History of the Byzantine State and Society. – Stanford, 1997. – P. 631; Stephenson P. Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204. – Cambridge, 2000. – P. 208.
- ⁸² Успенский Ф. И. История Византийской империи. Т. 4 / Ф. И. Успенский. – М., 2002. – С. 223; Świat Byzancjum. Т. 2 / Pod red. J.-C. Cheynera. – Kraków, 2011. – S. 512.
- ⁸³ Makk F. The Árpáds and the Comneni. – P. 27.
- ⁸⁴ Лаврентьевская летопись. – Стб. 293; Ипатьевская летопись. – Стб. 288.
- ⁸⁵ Jana Długasza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście. T. 1. Ks. 4. – S. 533; Лаврентьевская летопись. – Стб. 293; Ипатьевская летопись. – Стб. 289.
- ⁸⁶ Грушевський М. Історія України-Русі / Грушевський М. – Львів, 1905. – Т. 2. – С. 415.
- ⁸⁷ Перфецький Е. Перемишльський літописний кодекс першої редакції в складі хронік Яна Длугоша // Записки НТШ. Т. 147. – Львів, 1927. – С. 1–54; Приселков М. Д. История русского летописания. – М., 1940. – С. 42–44.

В статье рассмотрены малоизвестные эпизоды ранней истории Галицкой земли, в частности обстоятельства появления здесь князей Ростиславичей и эпизоды из жизни их матери Илоны (Ленке), ставшей позже хорватской королевой. Основное внимание уделено отношениям Ростиславичей с их родственниками Арпадами и роли этих отношений в становлении и развитии Галицкой земли.

Ключевые слова: Ростиславичи. Арпады. Ленке. Перемишльское княжество. перемишльская ротонда.

The given article considers scanty problems of Halychyna's early history, such as circumstances of appearance the Postislamomyches dynasty in Halychyna and some episodes from Ilona's (Lenke) life, who once became Croatian queen. The main attention in the article is paid to relations between Rostislavowyches dynasty and their relatives from Arpads. The author also meticulously analyzes the influence of these relationships on becoming and development of Halychyna.

Keywords: Rostyslavyczs, Arpads, Lenke, Principality of Peremyshl, rotounda of Peremyshl.

УДК 94 (100) “05”

Андрій ПАВЛЮК

ФРАНКО-ЛАНГОБАРДСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ПОХІД ПРОТИ “ДЕРЖАВИ” САМО

У статті розглядається франко-лангобардський військовий похід проти “держави” Само. Окреслюється характер військового союзу варварських народів. Аналізується політична ситуація першої половини VII ст., причини виникнення германсько-слов'янського конфлікту, його перебіг і основні наслідки.

Ключові слова: “держава” Само, Франкське королівство, лангобарди, Псевдо-Фредегар, Тюрингія, Вогатісбург.

Дослідження присвячено широко витлумаченій військово-політичній історії, зокрема проблематиці германсько-слов'янських міжнародних відносин. На цьому тлі буде проаналізовано франко-лангобардський військовий похід проти “держави” Само. Обрана тема видається вельми перспективною, адже її вивчали недостатньо. Метою статті є реконструкція франко-лангобардської військової кампанії проти “держави” Само.

Окреслена проблематика не була предметом окремого дослідження. Проте частина науковців, досліджуючи історію “держави” Само, її частково торкалися. Дослідження германсько-слов'янського конфлікту розпочалося у другій половині XIX – на початку XX ст. відомими зарубіжними і російськими науковцями, серед яких варто виокремити Павла Шафарика (1795–1861 рр.)¹, Франтішека Палацького (1798–1876 рр.)², Федора Успенського (1845–1928 рр.)³. У XX ст. тему продовжили Любор Нідерле (1865–1944 рр.)⁴, Микола Граціанський (1886–1945 рр.)⁵, Герард Лябуда (1916–2010 рр.)⁶. У сучасній історіографії цінними є дослідження Яна Вуда⁷, Стефана Лебека⁸, Валентина Седова⁹, Олександра Авенаріуса¹⁰, Сергія Алексеєва та ін.¹¹.

На жаль, відображення окресленої проблематики у джерелах дуже фрагментарне, головним зводиться до свідчень так званої “Хроніка Псевдо-Фредегара”¹² (“*Chronicarum quae dicuntur Fredegarii*”¹³). Твір було створено у Франкському королівстві у VII ст. Оригінальна частина твору охоплює період 584–642 рр. Найкраще у тексті відображені 631–642 рр., записи чіткі й зрозумілі, створені добре проінформованим очевидцем¹⁴. Останній із авторів “Хроніки Псевдо-Фредегара” жив у Австралії, можливо, при дворі австралійських майордомів. Він близько 658 р. відредагував текст і вставив до нього ряд доповнень, зокрема свідчення, що стосуються конфліктів Франкського королівства з “державою” Само¹⁵. Фрагментарні згадки окресленої проблематики містяться у “Діяннях франкського короля Дагоберта I” (“*Gesta Dagoberti I. Regis Francorum*”¹⁶) та у “Наверненні баварів та карантанійців” (“*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”¹⁷). Однак їхній аналіз засвідчує, що автори згаданих творів користувалися і запозичували свої свідчення із “Хроніки Псевдо-Фредегара”. Важливі свідчення про відносини лангобардів зі слов'янами знаходяться в “Історії лангобардів”¹⁸ (Historia langobardorum¹⁹) Павла Диякона.

У 30-х рр. VII ст. відбулося зміцнення франко-лангобардських стосунків на тлі боротьби проти спільного ворога слов'ян. Геополітична ситуація в Європі сприяла формуванню слов'янських племінних союзів. Особливо цей процес посилювався після невдалої спроби аварів разом з персами штурмом взяти Константинополь 29 липня – 7 серпня 626 р. Поразка суттєво підірвала вплив і авторитет Аварського каганату (562–823 рр.). Підпорядковані аварам слов'яни, організували масштабні повстання. Головні слов'янські сили сконцентрувалися на півночі, де активну війну проти авар розпочав Само (623–658 рр.)²⁰.

Ще в 623–624 рр., за повідомленням Псевдо-Фредегара, Само, купець з Північній Галлії разом з іншими торговцями відправився у слов'янські землі²¹. Про минуле цього чоловіка нічого не відомо. В історіографії етнічність Само досі не встановлена*.

* Франкська гіпотеза ґрунтується на свідченнях Псевдо-Фредегара, який стверджував, що Само за походженням франк (*Samo natione Francos*). Позиція середньовічного наратора знайшла повну підтримку у працях Л. Нідерле та Г. Лябуди. Натомість Ф. Палацький, Ф. Успенський, М. Граціанський, посилаючись на “*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*”, в якому Само названо слов'янином, відстоювали

Само мав контакти зі слов'янами, розселеними у межах Середнього Подунав'я. Він встановив зі слов'янами, яких Псевдо-Фредегар називав "вініди" ("winidi")²², торгівельні відносини. Незабаром "вініди" виступили у похід проти авар, де Само, також відігравав не останню роль²³. Битва з аварами виявилася успішною. Само виявив неабияку хоробрість, тому: "вініди визнаючи корисність Само, вибрали його своїм королем"²⁴. Новообраний володар, як згодом виявилось, виправдав очікування і вдало захищав довірений йому слов'янський племінний союз Середнього Подунав'я. Для слов'ян Само залишався верховним воєначальником і суддею, а також представляв "державу" на міжнародній арені²⁵.

Політичне утворення, яке очолив Само, в історіографії часто називають "державою". Однак А. Авенаріус наразі вважає, що, по суті, політичне утворення Само ще не містило жодної ознаки держави в її навіть середньовічному розумінні²⁶. Так, дійсно володіння Само охоплювали значні території в області Середнього Дунаю (лівобережну Нижню Австрію, Південну Моравію і Південно-Західну Словаччину). Однак у цьому сенсі, на думку вченого, Само мало чим відрізнялося від інших тогочасних племінних об'єднань²⁷. Про ознаки державного апарату, якісь стабільні кордони і правову систему нічого невідомо. Проіснувало створене ним політичне утворення близько 35 років, однак зі смертю свого очільника (658 р.) розпалося. Отже, "держава" Само була виключно племінним союзом²⁸.

Західним сусідом "держави" Само було Франкське королівство. Відновлення могутності династії Меровінгів відбулося за часів правління Хлотаря II та його сина Дагоберта I (*Dagobertus*, 623–639 рр.), який і відновив у 629 р. єдність королівства. Політичні та господарські амбіції Дагоберта I все більше поширювалися на північ і північний-схід. Окреслений напрям, на думку С. Лебека, був привабливим для франкських купців, які бачили там нові ринки збуту товарів²⁹.

Східний кордон Франкського королівства межував із володіннями Само. Уздовж усього прикордоння уже декілька років мали місце жваві контакти слов'ян із германцями. Зокрема достеменно відомо, що між народами відбувалася активна торгівля³⁰. Відбувалися, звичайно, і конфлікти. Так, у 631/632 р. один із них закінчився трагічно, тому що в означений час, за повідомленням Псевдо-Фредегара, "вініди" у "держави" Само вбили і пограбували велику кількість франкських купців. Як наслідок, між Дагобертом I і Само виник конфлікт, про причини якого хроніст замовчував.

Франкський правитель відправив до Само посла Сіхарія (*Sycharius*) із вимогою відшкодувати збитки. Дізнавшись про прибуття делегації: "Само, не бажаючи бачити Сіхарія, не дозволив йому ввійти, проте Сіхарій одягнувся, як слов'янин, разом із своїм посольством проник до нього"³¹. Посол висловив вимогу про відшкодування Само завданих збитків. Володар слов'ян не визнав провини своїх людей і оголосив, що він з'ясує всі обставини і здійснить правосуддя³². Однак така відповідь Само не задовольнила франкського посла. Сіхарій почав говорити із Само погрозами, на які, за Псевдо-Фредегаром, не мав жодних повноважень³³. У результаті Само вигнав франкського посла, хоча міг навіть і вбити. Коли посол повернувся і доповів Дагобертові I про результати своєї посольської місії, король без додаткового з'ясування обставин оголосив Само війну.

Нам невідомі перипетії підготовки до військових дій. Однак у вторгненні до "держави" Само, за свідченням "Хроніки Псевдо-Фредегара", взяли участь франки (австралійці), алемани і лангобарди³⁴. Якщо спільні франко-алеманські військові кампанії були традиційним явищем ще починаючи з VI ст., то залучення лангобардів – непересічна подія. Це перший документально засвідчений військовий союз проти спільного ворога, адже до окресленого періоду між франками і лангобардами були доволі напружені відносини*. Історіографія цієї проблеми здебільшого обмежується констатацією факту допомоги лангобардів франкам у боротьбі із Само. Проте, на нашу думку, перші відстоювали у цій війні також і свої інтереси.

слов'янську версію походження Само. Однак послідовник галло-римської версії сучасний російський славіст С. Алексеев, аналізуючи етимологію імені Само, припустив його неслов'янське походження, а галльське чи галло-римське, в цілому, вкотре підкресливши дискусійність етнічної належності фігуранта.

* Лише в 616 р. лангобарди припинили платити франкам щорічну данину в розмірі 12 тис. солідів.

Свідчення Псевдо-Фредегара про участь лангобардів у поході проти "держави" Само надзвичайно скупі й повідомляють, що: "... а також лангобарди за плату Дагоберта, здійснили набіг на слов'янську землю"³⁵. Таким чином, ще до походу лангобардів проти слов'ян Само, із Дагобертом I були узгоджені конкретна сума грошей (невідома нам) та час вторгнення. Невідомими, однак, залишаються чимало аспектів проблеми, яка вивчається, зокрема керівництво лангобардськими військами, їхня чисельність тощо.

Складність вирішення поставлених проблем полягає в тому, що свідчення джерел окресленого періоду дуже лаконічні. Лангобардське королівство першої половини VII ст. не досягло суттєвих територіальних здобутків у Італії. Це було не до кінця політично сформоване королівство, конгломерат різноманітних політичних сил, керованих герцогами, які при ослабленій королівській владі взяли на себе ініціативу захисту контрольованих ними кордонів, особливо на північному сході, де їм загрожували авари, а згодом і слов'яни. Неспроможність королівської влади у першій половині VII ст. впоратися зі зростаючою могутністю герцогів значною мірою пояснюється тим, що королі самі були вихідцями із середовища герцогів і вибиралися ними, а не військовими дружинами, що ставило їх у певну залежність від герцогів. Таким чином, влада герцогів і короля у Лангобардському королівстві протиставлялася³⁶.

На тлі такої політичної ситуації правителем лангобардів, завдяки шлюбу з представницею баварської династії Гундепергою (*Gundeperga*), став не колишній туринський герцог Аріоальд (*Ariald*, 625/626–636 рр.). За допомогою герцогів аріанського віросповідання він усунув психічно хворого короля Адалоальда, за якого реально правили його мати Теоделінда. Вони намагався повернути лангобардів до ортодоксального християнства. Аріоальд, ставши правителем, надав аріанству статус офіційної релігії Лангобардського королівства. Тому правління Аріоальда в історіографії охарактеризовано як "національно-аріанська реакція"³⁷. Про інші аспекти правління Аріоальда відомо мало. Навіть Павло Диякон, який про попередніх і наступних лангобардських королів подав детальну інформацію, про Аріоальда лише зазначив: "щодо діянь цього короля до нас нічого не дійшло"³⁸. Таким чином, відсутність прямих свідчень Павла Диякона і Псевдо-Фредегара про те, хто очолив лангобардів у поході проти Само, на нашу думку, підтверджує той факт, що це не був лангобардський король Аріоальд, адже подія такого масштабу неодмінно знайшла б своє відображення у франкських чи лангобардських джерелах.

Аналізуючи фрагментарні свідчення Павла Диякона про взаємовідносини лангобардів з аварами і слов'янами, знаходимо цікаві факти. Слов'янські племена в кінці VI початку VII ст. розселилися на східних схилах Альп і у верхів'ях течії Мури, Драви і Сави. Вже 595 р. у "Історії лангобардів" Павла Диякона згадується Слов'янська провінція (лат. *provincia Sclavorum*)³⁹. В 611 р. між герцогом Фріуля Гізульфом II (*Gisulfus*, 590–611 рр.) і аварським каганом відбулася сутичка за володіння над "Слов'янською провінцією". Каган незліченною кількістю воїнів вторгся на землі Венеції⁴⁰. Гізульф II з військом виступив назустріч нападникам, проте загинув у боротьбі⁴¹. Територію герцогства авари піддали грабежам і руйнуванню. Населення "provincia Sclavorum" ("Слов'янської провінції") відійшло під контроль Аварському каганатові.

Після смерті Гізульфа II герцогами Фріуля стали його сини Тасо (*Taso*, 611–617 рр.) і Како (*Cacco*, 611–617 рр.). У цей час вони володіли землею слов'ян (*Sclavorum regionem... possiderunt*) Целлією (*Zellia*)⁴². Павло Диякон зазначив: "Слов'яни, аж до часу герцога Ратхиса (перебував при владі у 739–744 рр. – А. П.), платили данину герцогам Фріуля"⁴³. В 617 р. Тасо і Како були підступно вбиті екзархом Равенни й герцогом Фріуля став їхній дядько Гразульф II (*Grasulfus*, 617–651 рр.)⁴⁴. Тому, на нашу думку, на етапі збирання земель Само включив до складу своїх володінь окремі слов'янські землі (Карінтії і східного Тіролю), мешканці яких раніше платили данину лангобардам. Тому, намагаючись відшкодувати збитки, фріульський герцог Гразульф II спільно з франками та алеманами вирушив на слов'ян.

У 631 р. розпочалася військова кампанія Дагоберта I проти "держави" Само. Головні військові сили за наказом франкського короля склали австралійці. Вони рухалися північним

* Долина Гайля (Gail) у Карінтії і східному Тіролі.

шляхом уздовж рік Майн і Огрже. Центром, дулібським краєм в районі Богемського лісу, удар наносили алемани на чолі з герцогом Хродобертом (*Crodobertus*). Південним напрямом із Фріульського герцогства до південно-західних рубежів (приблизно суч. території Австрії – Карінтію і Тіроль) “держави” Само вторглись лангобарди. Незважаючи на те, що слов’яни підготувались до опору, лангобардам і алеманам на своїх ділянках вдалося здобути перемогу над “вінідами” і, за повідомленням хроніста, взяти велику кількість полонених (*captivorum de Slavos*)⁴⁵. Натомість на шляху головних австразійських сил знаходилось слов’янське укріплення – Вогастісбург (*Wogastisburc*). Місцем його знаходження могла бути долина Огрже або верхів’я Майну. Укріплення, на думку В. Алексєєва, не було столицею “держави” Само, а лише резиденцією одного з підвладних Само лучанських племінних вождів⁴⁶.

За повідомленням хроніста, франки взяли Вогастісбург у триденну облогу, унаслідок якої чимало франків загинуло, а інші повернулися у Франкське королівство⁴⁷. Псевдо-Фредегар зазначав, що не стільки хоробрість слов’ян дозволила їм здобути перемогу над франками, як: “божевілля австразійців, які бачили, що Дагоберт їх ненавидить”⁴⁸. Людям Само, таким чином, вдалося захистити свої землі. Проте однієї перемоги не було достатньо, особливо з урахуванням поразок від лангобардів і алеманів на заході та південному-заході. Тому Само перейшов у контрнаступ. “Хроніка” повідомляє, що “вініди” здійснили багато грабіжницьких походів у прикордонні землі франків, особливо постраждала Тюрінгія⁴⁹.

Конфлікт Дагоберта I й Само викликав занепокоєння інших, союзних франкам слов’янських племен. Перемога лучан і наступні військові походи Само у франкські землі суттєво підірвали авторитет Меровінгів. Тому герцог (*dux*) білих сербів Дерван (*Dervanus*) розірвав союзні відносини з франкським королем і приєднався до Само, що зумовило розширення володінь останнього на північ за рахунок межиріччя Лаби і Заали⁵⁰.

Само також укріпив сплюндровані лангобардами південні рубежі своєї “держави”, чому сприяли події у сусідніх землях. В Аварському каганаті відбулася міжусобиця, внаслідок якої болгарський хан Альцек (*Alciocus*) зазнав поразки у боротьбі за каганський титул. За Псевдо-Фредегаром, авари вигнали дев’ять тисяч болгар разом з жінками і дітьми з Паннонії. За таких обставин Альцек попросив захисту і притулку у Дагоберта I. Король, попри недовіру до втікачів, погодився і розселив їх на зимівлю серед залежних від себе баварів. З огляду на військові дії на східних кордонах королівства, франкський правитель не бажав спровокувати конфлікт з аварами. Тому, порадившись зі знаттю, король наказав баварам підступно перебити болгар, що відбулося протягом однієї ночі. Лише Альцеку і семистам, його одноплемінникам, вдалося втекти, знайшовши притулок у слов’янських землях⁵¹. Таким чином, Альцек став союзником слов’ян і у потрібний момент міг надійно захистити південні рубежі “держави” Само від ймовірного вторгнення франків чи лангобардів.

У 632/633 р. слов’яни Само вторглися у Тюрінгію. У відповідь Дагоберт I, перебуваючи у Меці – майбутній столиці Австразії, поспіхом зібрав військо і вирушив на зустріч “вінідам”. Псевдо-Фредегар особливо підкреслював, що ненадійне австразійське військо франкський король підсилював відбірними воїнами з Нейстрії і Бургундії⁵². Коли франки прибули до Майнцу і планували форсувати р. Рейн, їх зупинили послі саксів, які запропонували Дагоберту I зняти з них данину у розмірі 500 корів в обмін на боротьбу з “вінідами” і захист прикордонних територій королівства. Франкський правитель, порадившись із нейстрійцями, погодився, призупинивши кампанію. Однак, за повідомленням франкського хроніста, обіцянка саксів хоробро воювати проти Само на практиці так і не реалізувалася⁵³.

Наступного 633/634 р. “вініди” здійснили масштабні грабіжницькі напади у Тюрінгію і землі на південь від неї. За таких умов Дагоберт I був змушений задовольнити прохання австразійців і призначити їм власного короля. В Меці, за погодженням всіх єпископів і знатних осіб, правитель посадив свого малолітнього сина Сігеберта III на трон Австразії (632–656 рр.), дозволивши зробити це місто своєю столицею. Єпископа Хуніберта (*Chunibertus*) і герцога Адальгізела (*Adalgyselus*) вибрали для управління придворними справами і королівством. Після обрання Сігеберта III австразійці, за Псевдо-Фредегаром, хоробро захищали кордони Франкського королівства від набігів слов’ян⁵⁴.

У 634–635 рр. зі слов’янами Само у стані перманентного конфлікту перебував знатний франк Радульф (*Radulfus*), якого Дагоберт I призначив герцогом Тюрінгії (*dux Toringia*). Після декількох битв йому вдалося розгромити загопи Само і Дервана, які припинили вторгнення у герцогство⁵⁵. Поразка у Тюрінгії, зміцнення австразійського кордону змусили врешті Само відмовитись від регулярного спустошення прикордонних земель західних сусідів.

Отримавши перемогу над слов’янами Само, Радульф здобув визнання й авторитет серед тюрінгів. За повідомленням хроніста, герцог проявляв велику самостійність і протиставляв себе Сігебертові III⁵⁶. Після смерті короля Дагоберта I 29 січня 639 р. Франкське королівство знову розділилось, старший Сігеберт III став королем Австразії, а молодший Хлодвіг II (634–656 рр.) – Нейстрії і Бургундії⁵⁷. Однак при дворах обох реальна влада належала майордомам (“старшим у домі”) – управителям королівськими мастками і фінансами⁵⁸. За таких умов Радульф відмовився підпорядковуватись малолітньому австразійському королю Сігебертові III і в 641 р. розпочав відкрите повстання. Король Австразії зібрав військо і вирушив на його придушення, однак через брак належних навиків та зраду деяких герцогів зазнав поразки. Відтак, хоча Радульф визнав формальний сюзеренітет Сігеберта III, насправді вважав себе незалежним королем Тюрінгів. За Псевдо-Фредегаром, він, перш за все, підтвердив дружбу з вінідами Само (“... *amicicias cum Winidis firmans...*”)⁵⁹.

Таким чином, вважаємо, що, по-перше, ослаблення Аварського каганату у 20–30-х рр. VII ст. створило належні умови для формування “держави” Само. Загострення відносин між слов’янами і франками було викликане амбіційністю Дагоберта I, який прагнув розширити межі свого впливу на Схід, а вбивство купців 631/632 рр. стало лише причиною для початку воєнних дій. По-друге, спільні франко-лангобардські військові дії проти держави Само засвідчували наявність союзницьких відносин між королівствами, які у кампанії проти “держави” Само відстоювали власні інтереси. По-четверте, військова кампанія союзу германців проти слов’ян лише частково досягла успіху, адже, незважаючи на перемоги лангобардів і алеманів над слов’янами Само, франки зазнали поразки.

¹ Шафарик П. Славянскія древности / П. Шафарик ; пер. с чеш. О. Бодянского. – М. : Вь Университетской Типографии, 1847. – XIII. – 442 с.

² Палацкий Ф. Краткий очерк истории чешского народа / Ф. Палацкий ; пер. с чеш. Н. П. Задерацкого. – К. : Тип. М. П. Фрица, на больш. Владимирской, возльпам. св. Ирины, д. № 224, 1872. – 260 с.

³ Успенский Ф. Первые Славянскія монархія на северо-западе / Ф. Успенский. – СПб. : Вь типографіи Ф. С. Сушинского, 1872. – 266, XII с.

⁴ Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле ; пер. с чеш. Т. Ковалевой, М. Хазанова ; ред. А. Л. Монгайта. – М. : Новый Акрополь, 2010. – С. 744.

⁵ Грацианский Н. Славянское царство Само (к критике известий “Хроники Фредегара”) / Грацианский Н. // Исторический журнал. – 1943. – № 5. – С. 41–47.

⁶ Labuda G. Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona / G. Labuda. – Poznań : Księgarnia Akademicka, 1949. – 357 s.

⁷ Wood I. Królestwa Merowingów 450–751 / I. Wood. – Warszawa : PWN, 2009. – 397 s.

⁸ Лебек С. Новая история средневековой Франции : Происхождение франков. V–IX века / С. Лебек ; пер. В. Павлова. – М. : Скарабей, 1993. – 352 с.

⁹ Седов В. В. Славяне: Историко-археологическое исследование / В. В. Седов ; Ин-т археологии Рос. академии наук. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 624 с.

¹⁰ Авенариус А. “Государство Само”: проблемы археологии и истории / Авенариус А. // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М. : Наука, 1987. – С. 66–74; Авенариус А. Авары и славяне. “Державо Само” / Авенариус А. // Раннефеодальные государства и народности (южные и западные славяне. VI–XII вв.) / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М. : Наука, 1991. – С. 26–37.

¹¹ Алексеев С. В. Славянская Европа V–VIII веков / С. В. Алексеев. – М. : Вече, 2009. – 528 с.

¹² Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1955. – С. 65.

¹³ Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV / Ed. B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum. T. II. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 1–168.

¹⁴ Люблинская А. Д. Указ. сочинение. – С. 65.

- 15 Грацианский Н. Указ. сочинение. – С. 41.
- 16 Gesta Dagoberti I. Regis Francorum / Ed. B. Krusch // Scriptores rerum Merovingicarum. T. II. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXXVIII. – S. 396–425.
- 17 Deconversione Bagoariorum et Carantanorum libellus / Ed. G. H. Pertz // Scriptores (in Folio). T. XI. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, MDCCCLIII. – S. 1–15.
- 18 Дьякон П. История Лангобардов / П. Дьякон. – М. : Памятники средневековой латинской литературы IV–IX веков, 1970. – 264 с.
- 19 Pauli historia Langobardorum / L. Bethmann et G. Waitz // Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum. Saec. VI–IX. – MGH. – Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, MDCCCLXXVIII. – S. 12–219.
- 20 Седов В. В. Указ. сочинение. – С. 243.
- 21 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 144.
- 22 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 144.
- 23 Седов В. В. Указ. сочинение. – С. 243.
- 24 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 145.
- 25 Алексеев С. В. Указ. сочинение. – С. 241.
- 26 Авенариус А. “Государство Само”: проблемы археологии и истории / Авенариус А. // Этносоциальная и политическая структура раннефеодальных славянских государств и народностей / отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М. : Наука, 1987. – С. 73.
- 27 Там же. – С. 67.
- 28 Грацианский Н. Указ. сочинение. – С. 45; Алексеев С. В. Указ. сочинение. – С. 242.
- 29 Лебек С. Указ. сочинение. – С. 145.
- 30 Там же. – С. 254.
- 31 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 154.
- 32 Ibidem. – 154.
- 33 Ibidem. – S. 154–155.
- 34 Ibidem. – S. 155.
- 35 Ibidem. – S. 155.
- 36 История Италии : в 3 т. Т. 1 / редкол. С. Д. Сказкин, К. Ф. Мизиано, С. И. Дорофеев. – М. : Наука, 1970. – С. 47.
- 37 Дворецкая И. А. Из Паннонии в Италию (христианизация завоевателей и генезис варварской государственности в Италии VI–VIII вв.) / Дворецкая И. А. // Античность и раннее средневековье : Социально-политические и этнокультурные процессы : межвуз. сб. науч. трудов. – Новгород : НГПИ им. М. Горького, 1991. – С. 135.
- 38 Pauli historia Langobardorum. – S. 133.
- 39 Ibidem. – S. 118.
- 40 Ibidem. – S. 118.
- 41 Ibidem. – S. 118.
- 42 Ibidem. – S. 132.
- 43 Ibidem. – S. 132.
- 44 Ibidem. – S. 132–133.
- 45 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 155.
- 46 Алексеев С. В. Указ. сочинение. – С. 255.
- 47 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 155.
- 48 Ibidem. – S. 155.
- 49 Ibidem. – S. 155.
- 50 Ibidem. – S. 155.
- 51 Ibidem. – S. 157.
- 52 Ibidem. – S. 158.
- 53 Ibidem. – S. 158.
- 54 Ibidem. – S. 158–159.
- 55 Ibidem. – S. 159.
- 56 Ibidem. – S. 159.
- 57 Wood I. Królestwa Merowingów. – S. 174.
- 58 Лебек С. Указ. сочинение. – С. 188.
- 59 Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scholastici libri IV. – S. 164–165.

В статье рассматривается франко-лангобардский военный поход против “государства” Само. Определяется характер военного союза варварских народов. Анализируется политическая ситуация

первой половины VII в., причины возникновения германо-славянского конфликта, его ход и основные последствия.

Ключевые слова: “государство” Само, Франкское королевство, лангобарды, Псевдо-Фредегар, Тюрингия, Вогатисбург.

Franko-Lombard military campaign against Samo “state” is reviewed in the article. The character of the military union of barbarous nations is described. The analysis of political situation of the first half of the VII cent., the reasons for the appearance of Germanic-Slavic conflict, the course of the struggle and its consequences are suggested.

Keywords: Samo “state”, Frankish Kingdom, Langobards, Chronicle of Fredegar, Thuringia, Wogatisburk.

УДК 929.5

Сергій ДУБЧАК

ЦЕРКОВНА ІЄРАРХІЯ В АРІАНСЬКІЙ ЦЕРКВІ ВАНДАЛО-АЛАНСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (НА ОСНОВІ ДАНИХ ВІКТОРА ВІТЕНСЬКОГО)

У статті розглядається проблема функціонування Аріанської церкви в Вандало-аланському королівстві. Розглядається проблема функціонування тріступеневої ієрархії Християнської церкви в середовищі германців під час Великого переселення народів. Також розглядається проблема існування так званої “племінної церкви” готів під час їхньої мандрівки в Іспанію та можливість передачі такої форми церковної організації вандалам. Вказується на відсутність розробки таких проблем в історіографії після 20-х років ХХ ст., коли вивчалася “племінна церква”. Вказується на суперечність окремих аспектів предмета дослідження. Наводяться особливості функціонування церковної організації в умовах варварської державності в середині V ст.

Ключові слова: Аріанська церква, Вандало-аланське королівство, церковна ієрархія, “племінна церква”, германське аріанство, готи, Велике переселення народів.

Аріанство – це сукупність різноманітних доктрин, виникнення яких пов’язують із діяльністю александрійського пресвітера Арія (Άρειος, 256–336), котрий започаткував дискусію про Божу суть Ісуса Христа, тобто його співістотність (ομοούσιος, homoousios) із Отцем¹. Первинно вчення Арія зводилося до таких тверджень: Бог Отець – єдиний і трансцендентний; ніщо не може бути рівним Йому, а відповідно Син Божий не подібний та не рівний Отцю. Він створений Отцем, але Він є творінням досконалим – Логосом* Отця та Богом. Втім вказані атрибути не вважалися притаманними Синові відразу, а були даровані Отцем. Трійця в ученні Арія має субординаційну** структуру: Син нижчий Отця, Дух нижчий Сина. Вона є з’єднанням трьох не схожих одна на одну іпостасей: Бога Отця і створених ним Сина та Духа. Це вчення засудив Нікейський собор 325 р., але через несприйняття частиною церков запропонованої термінології (найбільше дискусій викликав термін співістотність – ομοούσιος, homoousios) розпочалась антинікейська реакція, яка породила ряд течій, відомих під узагальненою назвою аріанство.

Аріанські рухи, що виникли після собору, не відображали повною мірою вчення Арія, надихаючись тільки його ідеєю про неспівістотність Отця із Сином. Найрадикальнішого вчення набув рух **аномеїв** (від грецького ἀνόμοιος – неподібний), котрі стверджували про абсолютну неподібність Сина до Отця, а також про його створення Отцем із нічого². Поміркованішими вважалися **омії** (όμοιος, homoiios – подібний) із визнанням подібності Сина до Отця у всьому,

* Логос (λόγος) – один із основних термінів античної філософії та християнської теології, означає розумовий початок світу, а також використовується для іменування Другої Особи Трійці – Сина, чи Ісуса Христа.

** Субординаціонізм (subordinatio) – напрям в ранньохристиянській теології II – IV ст., котрий стверджував існування ієрархії між особами Святої Трійці.

крім істоти. Третьою групою нотуються **оміусіани** (від грецького терміна *ομοιουσιος*, *homoiousios* – схожий в істоті) – адепти подібності Сина до Отця в істоті (*ομοιουσιος*, *homoiousios*). Четвертим рухом були **македоняни** (від імені свого творця, константинопольського архієпископа Македонія (*Μακεδόνιος*, архієпископ в 342–360) – незгідні із божественністю Святого Духа, вважаючи його створеним (*κτισμα*), а не рівним Отцю і Сину. Дві останні групи аріан в джерелах та літературі часто називаються **напіваріанами** (*ημιαρειανοί*)³. Залежно від політичної кон'юнктури окремі імператори підтримували різні напрямки аріанства, доки всі його течії не засудили на Константинопольському соборі 381 р. Після цього аріанство зберігалося без державної підтримки в Імперії, але проникло в германські племена, серед котрих побутувало аж до середини VII ст.⁴.

Загальноприйнятим фактом вважається навернення готів до християнства єпископом Вульфילוю (Ульфіла, *Ulfilas*, 311–383)⁵, котрий за повідомленням Йордана (*Jordanis*, *Jordanes*, † 552) був для них єпископом та племінним вождем (*pontifex ipseque primas*)⁶, повноваження якого виходили за межі окремого міста і стосувалися всього *gentes*. Вульфіла поділяв ідеологію аріан-оміїв⁷, і саме через нього та готів аріанство перейшло нарешті до германських народів⁸. Посприяли утвердженню аріанства й закони Феодосія (*Theodosius*, 379–394), внаслідок яких, на думку російського історика кінця XIX ст. В.Н. Самуїлова, більшість вождів оміїв перенесла свою діяльність до готів⁹.

Прийняття аріанства вандалами відбулося на території сучасної Іспанії і пов'язувалося із протистоянням між новоутвореним Вандало-аланським королівством та Західною Римською імперією. Основними підтвердженнями навернення вандалів в аріанство є повідомлення іспанського хроніста Ідація (*Hydatii Lemici*, *Idatius*, *Idacius*; бл. 394–469 або 427–410) під 428 р., в якому читаємо: “Гундеріх, король вандалів захопивши Гіспалу, протягнув нечестиві руки на церкву міста, швидко захоплений Божою справедливістю знищений демоном; його спадкоємцем став брат Гейзерік, котрий, за розповідями багатьох, відпав від католицької віри і перейшов у віроломне аріанство¹⁰. Цю інформацію пізніше продублював Ісидор Сивільський (*Isidorus Hispalensis*; 560–634)¹¹. Обидва автори серед перших зрадників католицької віри нотували Гейзеріка (ванд. *Geisarix*; лат. *Gaisericus*, 428–477). Розграбування церкви в Гіспалі можуть засвідчувати прийняття аріанства Гундеріком (ванд. *Guntharix*, лат. *Gundericus*, 407–428). На нашу думку, перехід в аріанство пов'язувався із подіями 421 р. та відбувся незабаром після них. А саме під цим роком Ідацій занотував: “Кастін командувач армії з великим військом та допоміжними підрозділами готів розпочав війну із вандалами в Бетіці. Коли він їх облогами довів до голоду, що вони вже були готові здатися, обманутий допоміжними загонами втік в Тарркону”¹². Саме перехід значної групи готів на бік вандалів посприяв поширенню серед тих аріанства в часи короля Гундеріка.

Отже, імовірно процес християнізації вандалів (в аріанській формі) перманентно тривав під час їхньої “подорожі” до Африки, де й завершився. При цьому саме в Іспанії частина вандалів прийняла аріанство – пізніше домінуючу релігію королівства. В період правління перших “африканських” королів вандалів Гейзеріка та Гунеріка (ванд. *Hunarix*, лат. *Hunirix*, *Hunericus*; 477–484) відбулося становлення Аріанської церкви вандалів за значної підтримки держави та в процесі жорсткої конфронтації із місцевими структурами Католицької церкви.

Сучасний російський дослідник Іван Копилов вважає, що до свого вторгнення в Африку вандали уживали запозичену у готів систему церковної організації, котру очолювали *sacerdotes*, що об'єднували в собі функції єпископів та пресвітерів. І тільки після утвердження в Африці вони перейняли в місцевої церкви триступеневу модель ієрархії та інститут чернецтва¹³. На думку І. Копилова, існування “племінної церкви” вандалам не вважалося властивим, вони головню орієнтувалися на організаційні засади Католицької церкви¹⁴.

Втім, за словами Дітріха Клауде, постійні міграції племен відбулися й на церковній організації готів, утворивши інститут так званої “племінної церкви”, куди входив принаймні один єпископ¹⁵. Цей інститут, на переконання Х. Вольфрама, перейняли також інші народи, зокрема вандали¹⁶. Погляди німецьких колег перейняла радянська історіографія. Зокрема А.Р. Корсунський вважав церковну ієрархію пристосованою до військово-племінного устрою германців¹⁷.

Обидві запропоновані гіпотези все ж не мають достатнього обґрунтування в джерелах, а є, радше умовиводами дослідників на основі опрацьованих матеріалів (про які самі дослідники зазвичай не згадують).

Якщо можна розглядати припущення організації Аріанської церкви готів на основі опосередкованих даних, то екстраполювати концепцію на Аріанську церкву вандалів слід доволі обережно. Адже не існує жодних підтверджень про становище церковної ієрархії вандалів перед їхнім вторгненням в Африку. Достовірніші дані поставленого питання наводить Віктор Вітенський (*Victor Vitensis*, 430 – кінець V ст.) в “*Icmopii nepesliduвань*” (“*Historia persucutines Africanae provinciae sub Geiserico et Hunirico regibus Wandalarum*”).

За словами автора, аріанський клір очолював патріарх (*patriarch*), котрий виступав головним радником короля в релігійних питаннях та очолював аріанське духовенство на соборах¹⁸. Збереглися й імена двох осіб із вказаним титулом, зокрема Юкунд (*Iucundus*), котрий вперше був згаданий в контексті справи Армогаста (*Armogast*)¹⁹. Він заступився за життя, вважаючи, що страта останнього може зробити його мучеником в очах римлян-католиків. Тоді син царя Теодерік, що був його паном, наказав відрубати йому голову, але був стриманий своїм пресвітером Юкундом, котрий сказав: “Можеш його вбити, але, скаравши його мечем, римляни відразу назвуть його мучеником”¹⁹). Наступного разу Юкунда згадано в контексті справи сім’ї Теодоріка, котру провадив король Гунерік. У повідомленні читаємо: “В присутності великого натовпу, в центрі міста, біля входу на вулицю Нову, наказав спалити на вогнищі єпископа своєї релігії на ім’я Юкунд, котрого називали патріархом, через близькість до дому свого рідного брата Теодоріка, бо цей дім міг з його допомогою отримати королівську владу”²⁰.

Другим носієм цього титулу названо Кирила (*Cyryla*), згаданого серед основних сподвижників короля Гунеріка в протистоянні з католиками. Зокрема, він очолював спільний католицько-аріанський собор, де виступав від імені аріан: “Коли ці та інші слова були сказані, королівський секретар промовив: “Патріарх Кирила сказав дещо”. Наші єпископи обурені тим, що собі беззаконно та з марнославства взяв титул, сказали: “Хто дозволив щоби собі Кирила привласнював той титул?”²¹. Також Кирила виступав проти призначення католицьким єпископом Карфагена Євгенія (*Eugenius*, єпископ Карфагена в 481–505 рр.): “Отже, після висвячення єпископа Євгенія... розпочали переслідувати його аріанські єпископи, переповнені заздрістю, на чолі з єпископом Кирилою... та почали внушати королю, щоб заборонив тому сидіти на троні та промовляти до народу Божого...”²².

Обоє згадані аріанські патріархи носили й титул єпископа, будучи наближеними до королівського дому або окремих членів керівної династії. Ми вважаємо, що цей титул вандалських королів ввели вочевидь в останні роки правління Гейзеріка або ж на початку правління Гунеріка для підняття авторитету власних єпископів у дискусіях з католиками. Адже один із його носіїв Юкунд²³ названий пресвітером, і тільки після 477 р. занотований єпископом та патріархом²⁴. Також обурення “самопроголошення” патріарха Кирила католицькими єпископами свідчить про недавність такого призначення²⁵. Ймовірно, такий титул функціонував тільки при Гунеріку, адже ані до, ні після нього у Вандало-аланському королівстві нам не відомо єпископів, іменованих патріархами.

Аріанські єпископи відповідали за заміщення різноманітних посад при королівському дворі й залишалися особливо близькі королівській династії. У повідомленні Віктора з Віти читаємо: “Саме в цей час Гейзерік закликав своїх єпископів та наказав їм, щоб в його палаці на посади призначалися тільки діти аріан”²⁶. Архієреї також розпоряджалися конфіскованим майном²⁷, виконували функції королівських чиновників та намісників. Нариклад, єпископ Антоній (*Antonius*) був королівським намісником області на кордоні з Тріполітанією²⁸, де ко-

* Справа Армогаста – вандал, котрий, будучи католиком, став жертвою репресій Гейзеріка. Потрапив в опалу внаслідок заборони королем займати посади при дворі неаріанам. Був на службі в домі Теодоріка (*Theodoricus*).

** Йдеться про колишню римську провінцію Тріполітанію, розташовану на території сучасної північно-західної Лівії.

мандував залогою та здійснював нагляд за тими, хто перебував тут у вигнанні. Окрім цього до кліру Карфагена, що разом із єпископом Євгенієм відправили у вигнання, призначили єпископів-аріан, змушених супроводжувати вигнанців: “На довгу дорогу їм було призначено товаришувати єпископів-аріан, людей безжальних та безчесних, щоби забирали в них харчі, котрі їм давали через християнське милосердя”²⁸. Незважаючи на значну заангажованість єпископів у справах державного управління, вони також здійснювали активну душпастирську діяльність. Зокрема, відомим є призначення в місто Тіпаса (сучасне місто Тіпаса, Алжир) в 484 р. аріанського єпископа для навернення місцевих католиків до аріанства²⁹. Саме аріанські єпископи виступали основними учасниками теологічних дискусій із католиками, апелюючи до постанов аріанських соборів* в Ариміні (сучасне місто Ріміні, Італія) та Селевкії (сучасне місто Сіліфке, Туреччина), де виробили аріанську догматику³⁰.

Про пресвітерів та дияконів володіємо лише кількома згадками. Одним із таких занотовано наближеного до Гунеріка Маріавіда, який намагався навернути прокуратора володінь свого патрона: “Знали ми також і іншого праведника іменем Сатур, що був відвертим прихильником церкви Христової та негідність аріан численно підтверджував з гідністю католика. Був він прокуратором дому Гунеріка. Певний диякон Маріавід, котрого особливо шанував Гунерік, намагався змусити Сатура стати аріанином”³¹. Серед пресвітерів згадано відомого Юкунда³² та Андвіта (*Andvit*), занотованого зокрема очільником розгону пасхальної літургії католиків у місті Регія (сучасне місто Хенхір Таукх, Алжир), здійсненого на чолі загону королівських військ: “В той час було заборонено пасхальні торжества, і в одній місцевості, що називається Регія, наші в честь свята Пасхи вирішили відкрити замкнену церкву, про що довідалися аріани. Відразу один їхній пресвітер, на ім’я Андвіт, зібрав загін військ та на чолі його розігнав натовп”³³. Відомі й інші згадки пресвітерів і дияконів, зокрема під час переслідування маніхеїв, що вчинив на початку правління Гунерік: “Всіх маніхеїв серед ви знавців своєї віри знайшов, особливо серед пресвітерів та дияконів аріанської ересі: сильно того встидаючись, з більшим запалом проти них виступив”³⁴.

Окремого дослідження заслуговує присутність в аріан чернецтва. Так, Ганс-Йоахим Діснер переконаний у його відсутності³⁵. Втім, І. Копилов не згідний з поглядом колеги, припускаючи спроби аріан нав’язати свою віру місцевим католицьким чернечим спільнотам³⁶. Висновки історик базує на скупому повідомленні Віктора Вітєнського, в якому читаємо: “Серед них був один, ім’ям Клементіан, їхній чернець, що мав напис на бедрі: Маніхей учень Христа Ісуса”³⁷. Оскільки це повідомлення єдине у своєму роді, тому доволі часто сприймалося скептично. Імовірно, аріанське чернецтво залишалося довандальським, не набуло масовості, а залишалося спільнотами католицьких ченців-рenegатів, засвідченим також відверто римським ім’ям згаданого ченця – *Clementianus*.

Отже, впродовж IV ст. Християнську церкву Римської імперії сколихали “аріанські суперечки”, в процесі яких виробилося кілька рухів, започаткованих вченням Арія. Аномейство (*ἀνομειος*) відкидало будь-яку подібність Христа з Отцем, а помірковане омійство визнавало певну подібність (*ὁμοιος*). В ході теологічних дискусій та спроб церковного порозуміння впродовж IV–V ст. із середовища омійів виокремилися рухи омійусіан та македонян, відомі з текстів сучасників як напіваріани (*ἡμιαρειανοί*). Омійусіанство, котре визнало подібність істот (*ὁμοιουσιος*) Отця та Сина набуло найбільшої поширеності. Завдяки ж діяльності Вульфїли та інших омійських діячів поміркована форма аріанства набула широкого поширення серед готів. З часом омійство еволюціонувало в омійусіанство та остаточно закріпилося в германців. Готи, прийнявши нову віру, передали її вандалам, в котрих та набула організаційних форм. Процеси аріанізації вандалів остаточно завершилися в Африці, де сформувалася чітка організаційна структура Аріанської церкви. На вершині ієрархії стояв найавторитетніший серед аріанських єпископів – патріарх, основний радник короля в справах віри. Нижче патріарха перебували єпископи, котрі виступали не тільки хранителями аріанської спадщини, а й королівськими

* На цих соборах сформували догматичні положення аріан-омійусіан, котрі стали фундаментом для подальших дискусій із католиками.

чиновниками із функціями намісників окремих частин Вандало-аланського королівства. Вони поєднували душпастирсько-місіонерську діяльність із військово-політичним контролем. Характерним є близькість єпископів до королівської династії та двору, відомі й призначення аріанських архієреїв до окремих міст королівства на заміну католицьким. Нижче єпископів розташовувалися пресвітери і диякони із функціями церковних та державних діячів. Слід відмітити також, що вони користувалися меншим впливом, ніж єпископи. Про існування менших чинів в Аріанській церкві джерела “мовчать”.

Отже, в африканських аріан сформувалася традиційна для Християнської церкви триступенева модель церковної ієрархії, а також, імовірно, засади чернецтва.

- 1 Стасяк С.-Я. Основи догматичного богослов'я. Нотатки з лекцій о. проф. Романа Е. Роговського / о. С.-Я. Стасяк, о. Р. Завіла. – Львів : Місіонер, 1997. – С. 87.
- 2 Аріанство // Католическая Энциклопедия. Т. 1 : А–З. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – С. 342.
- 3 Македоний I // Католическая Энциклопедия. Т. 3 : М–П. – М. : Изд-во Францисканцев ; Изд-во “Научная книга”, 2007. – С. 30.
- 4 Аріанство // Католическая Энциклопедия. Т. 1 : А–З. – М. : Изд-во Францисканцев, 2002. – С. 343.
- 5 Самуилов В. История арианства на Латинском Западе (353–430) / Самуилов В. – СПб. : Аксион-этин, 2009. – С. 116.
- 6 Йордан. О происхождении и деяниях гетов. *Getica* / Йордан. – М. : Изд-во восточной литературы, 1960. – С. 174.
- 7 Самуилов В. Указ. сочинение. – С. 119.
- 8 Копылов И. А. Арианская церковь в Вандальской Африке V–VI вв. по данным “Истории гонений” епископа Виктора из Виты: иерархия и особенности вероучения [Электронный ресурс] / И. А. Копылов // Новый Исторический Вестник. – 2006. – № 2 (15). – Режим доступа : http://www.nivestnik.ru/2007_1/07.shtml.
- 9 Самуилов В. Указ. сочинение. – С. 130.
- 10 “Gundericus rex Vandalorum capta Hispali, cum impie elatus manus in ecclesiam civitatis ipsum extendisset, mox dei iudicio daemone correptus interit: cui Gaisericus frater succedit in regno. Qui, ut alioquorum relatione habuit, effectus apostate de fide catholica in Arrianam dictus est transisse perfidiam”, див. Hydatii Lemici. *Continuatio chronicorum Hieronymianorum* / Hydatii Lemici // *Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi* T. XI. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. Vol. II* / Ed. Teodorus Mommsen. – Berolini, MDCCCXCIV. – P. 21.
- 11 Isidorus Iunioris episcopi Hispalensis. *Historia Gothorum Vandalorum Sueborum* / Isidorus Iunioris episcopi Hispalensis // *Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi*. T. XI. *Chronica minora saec. IV. V. VI. VII. Vol. II* / Ed. Teodorus Mommsen. – Berolini, MDCCCXCIV. – P. 296.
- 12 “Castinus magister militum cum magna manu et auxiliis Gothorum bellum in Baetica Vandalis infert. Quos cum ad inopiam vi obsidionis artaret, adeo ut se traderet iam pararent, inconsulte public certamine confligens auxiliorum fraude deceptus ad Terraconam victus effugit”, див. Hydatii Lemici. *Continuatio chronicorum Hieronymianorum*. – P. 20.
- 13 Копылов И. А. Церковь в системе организации власти и общества в вандальской Африке V–VI вв. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 [Электронный ресурс] / И. А. Копылов. – М. : РГБ, 2007. – С. 232–233. – Режим доступа : <http://diss.rsl.ru/diss/07/0101/070101030.pdf>.
- 14 Копылов И. А. Арианская церковь в Вандальской Африке V–VI вв. по данным “Истории гонений” епископа Виктора из Виты: иерархия и особенности вероучения [Электронный ресурс] / И. А. Копылов // Новый Исторический Вестник. – 2006. – № 2 (15). – Режим доступа : http://www.nivestnik.ru/2007_1/07.shtml.
- 15 Диснер Ганс-Йоахим. Королевство вандалов / Г.-Й. Диснер ; пер. с нем. В. Л. Санина, С. В. Иванова. – СПб. : Евразия, 2002. – С. 44.
- 16 Вольфрам Х. Готы / Х. Вольфрам. – СПб. : Ювента, 2003. – С. 129.
- 17 Корсунский А. Р. Религиозный протест в эпоху раннего средневековья в Западной Европе / А. Р. Корсунский // *Средние века*. – 1981. – Вып. 44. – С. 53.
- 18 Копылов И. А. Указ. сочинение.
- 19 “Quem cum Theodoricus regis filiis, qui eius dominus erat, poenis non valentibus capite truncari inssisset, a suo prohibetur Iucundo presbytero dicente sibi: “Poteris eum diversis afflictionibus interficere; nam, si gladio peremeris, incipient eum Romani martyrem praedicare”, див. Victor Vitensis. *Historia persucutines Africanae provinciae sub Geiserico et Hunirico regibus Vandalorum* / Victor Vitensis // *Monumenta Germaniae Historica: Auctores antiquissimi*. Tomi III. *Pars prior*. Victor Vitensis *Historia*. – Berolini,

MDCCLXXXVIII. – P. 11; Wiktor z Wity. Dzieje przesładowań Kościoła w Afryce przez Wandalów. – Poznań, 2005. – S. 49; Виктор Витенский. История гонений в Африканской провинции. Рассказ о страданиях семи монахов. Перечень провинций и городов Африки (коммент. М. Ф. Высокий) // Церковные историки IV–V веков. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 110.

²⁰ “Adstande vulgo in media in media civitate pro gradibus plateau novae episcopum suae religionis, nomine lucundum, quem patriarcham vocitabant, praecipit incendio concremari, ob hoc quod in domo Theudericus germani regis acceptissimus habebatur; cuius forte suffragio memorata domus regnum pterat optinere”, див. Victor Vitensis. Op. cit. – P. 16; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 57; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 118.

²¹ “Et cum talia et alia dicerentur, notarius regis respondit: patriarcha Cyrila dixit aliquos. Superbe et illicite sibi nomen usurpatum nostril detestantes dixerunt: legatur nobis quo concedente istud sibi nomen Cyrila adsumpsit”, див. Victor Vitensis. Op. cit. – P. 25; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 71; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 131.

²² “Ordinatio itaque episcopo Eugenio... coeperunt exinde Arrianorum episcopi invidia gravi torqueri, cotidianis et praecipue cum Cyrilla calumnias insectantes... suggerunt regi de illo, ut suum nequaquam sederet thronum, neque dei populo verbum faceret consuetum...”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 15; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 55; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 116.

²³ Victor Vitensis. Op. cit. – P. 11.

²⁴ Ibidem. – P. 16.

²⁵ Ibidem. – P. 25.

²⁶ “Ipsa enim Geisericus praeeperat tempore suadentibus episcopis suis, ut intra aulam suam filiorumque suorum nonnisi Arriani per diversa ministeria ponerentur”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 11.

²⁷ Ibidem. – P. 40.

²⁸ “Quibus adhuc in itinere longioris viae constitutis destinantur, episcopis Arrianorum suggerentibus, homines in misericordes ac uiolentes, ut illud, quod eis forte miseratio Christiana uictui contulerat profuturum, crudeliter auferretur”, див.: Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 108; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 159; Victor Vitensis. Op. cit. – P. 50.

²⁹ Victor Vitensis. Op. cit. – P. 47.

³⁰ Ibidem. – P. 41.

³¹ “Nouimus et alium ea tempestate, nomine Saturum. Qui oum lucidum esset membrum ecclesiae Christi et prauitatem Arrianorum libertate catholica frequenter argueret (fuit hic procurator domus Hunirici) conuenitur accusanto Marivado quodam diacono, quem Huniricus infaustus singulariter honorabat, ut fieret Saturus Arrianus”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 12; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 50; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 112.

³² Victor Vitensis. Op. cit. – P. 11.

³³ “Quodam tempore paschalis sollempnitas agebatur; et dum in quodam loco, quae Regia uocatur, ob diem paschalis honoris nostri sibimet clausam ecclesiam reserarent, conpererunt Arriani. Statim quidam presbyter eorum, Andvit nomine, congregata secum armatorum manum ad expugnandam turbam accendit innocentum”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 10; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 48; Виктор Витенский. Указ. сочинение. – С. 110.

³⁴ “Quos paene omnes Manicheos suae religionis inuenit et praecipue presbyteros et diaconos Arrianae hereseos: unde magis erubescens amplius in illis exarsit”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 13; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 53.

³⁵ Диснер Г.-Й. Указ. сочинение. – С. 166.

³⁶ Копылов И. А. Указ. сочинение.

³⁷ “de quibus repertus est unus, nomine Clementianus, monachos illorum, scriptum habens in femore: Manicheos discipulus Christi Iesu”, див.: Victor Vitensis. Op. cit. – P. 13; Wiktor z Wity. Op. cit. – S. 53.

В статье рассматривается проблема функционирования Арианской церкви в Вандало-аланском королевстве. Рассматривается проблема функционирования трёхступенчатой иерархии Христианской церкви в среде германцев во время Великого переселения народов. Также рассматривается проблема существования так называемой “племенной церкви” готов во время их переселения в Испанию и возможность передачи такой церковной организации вандалам. Указывается на отсутствие работки таких проблем в историографии после 20-х годов XX ст., когда изучалась “племенная церковь”. Указывается на дискуссионность некоторых аспектов предмета исследования. Наводятся особенности функционирования церковной организации в среде варварской государственности в середине V в.

Ключевые слова: Арианская церковь, Вандало-аланское королевство, церковная иерархия, “племенная церковь”, германское арианство, готы, Великое переселение народов.

The scientific work dedicated to the problems functioning in the Arians Church Kingdoms of the Vandals and Alans. Dedicate to the problem functioning hierarchies of the Christian Church among Germans during the Barbarian invasions. Also dedicated the problem of existence so-called “Tribal Church” of the Goths during the migration in the Spain and the possibility of transferring this form of church organization Vandals. Specifies the lack of development of such problems in the historiography after 20 years of the twentieth century, when studied “Tribal Church”. Indicated on the contradiction of certain aspects of the research subject. We give peculiarities functioning church organization in a barbarous state in the middle of V century.

Keywords: Arian Church, Kingdom of the Vandals and Alans, church hierarchy, “Tribal Church”, Germanic Arianism, Goths, Migration Period (or Barbarian invasions).

УДК 929.5

Марія ГАВРИЛИШИН

КИЇВСЬКА ЗАГАДКА АГАТИ, ДРУЖИНИ АНГЛІЙСЬКОГО ПРИНЦА ЕДВАРДА ВИГНАНЦЯ

У статті розглянуто проблему походження Агати, дружини Едварда Вигнанця. Автор аналізує київську гіпотезу походження жінки у контексті зовнішньополітичних інтересів опікуна її чоловіка київського князя Ярослава Мудрого. Дебати щодо родинного коріння Агати продовжуються, однак київська версія є вірогідною, хоча поки не має однозначного підтвердження.

Ключові слова: династія Етелінгів, Едвард Вигнанець, Агата, матір Маргарити I Шотландської, Ярослав Володимирович.

Постать Агати, дружини англійського принца Едварда Вигнанця, є однією із найзагадковіших у ранньому середньовіччі. Писемні джерела у повідомленнях щодо її династичної належності відверто суперечать одне одному, як наслідок дискусії навколо походження Агати тривають вже кілька століть, а науковці до однозначного висновку досі не дійшли. Між тим особа Агати є надзвичайно важливою для дослідників генеалогії британських правлячих династій епохи середньовіччя. Попри те, що її спадкоємці так і не успадкували англійської корони, саксонський рід знайшов продовження у шотландській королівській династії Мак-Альпінів, оскільки донька Агати, Маргарита, у 1070 р. стала дружиною шотландського короля Малкольма III (1058–1093), а їхня донька Матильда-Едіт – першою дружиною англійського короля Генріха I (1100–1035). Відтак давня саксонська династія на деякий час повернулася на англійський трон. У зв'язку з цим постать Агати викликає жваве зацікавлення дослідників шотландської королівської династії Мак-Альпінів, норманської династії, і навіть істориків церкви, зацікавлених у з'ясуванні походження святої Маргарити.

В сучасній світовій історіографії побутує близько п'яти різних версій походження Агати, серед яких, зокрема, є й київська гіпотеза, котра приписує їй походження з Рюриковичів. На користь цієї гіпотези говорить тривале перебування чоловіка Агати, англійського принца Едварда Вигнанця (1016–1057) у вигнанні на території Русі¹.

Едвард Етелінг, син англійського короля Едмунда Залізнокобоного (989–1016), був висланий разом з братом Едмундом із англійського королівства після приходу до влади данського завойовника Кнута I (985–1037). За посередництва варягів, англійські принци знайшли притулок при дворі Великого київського князя Ярослава Володимировича, де проживали до 1046 р.

Едвард Вигнанець та його брат прибули на Русь між 1025–1028 рр.², будучи неповнолітніми, тому, вірогідно, їхнім опікуном упродовж всього часу проживання при цьому дворі був київський володар. Опікуном обох Етелінгів він міг стати з двох причин: по-перше, Ярослав доводився Едвардові Вигнанцю та його братові дядьком, оскільки його дружина княгиня Інгергерда-Ірина була двоюрідною сестрою матері принців Ельгіти, а отже, доводилася їм тіткою³. По-друге, із англо-нормандської метричної хроніки Жофре Гаймара, яка серед уцілілих

джерел містить найбільше інформації про континентальні поневіряння спадкоємців англосаксонського королівського дому, відомо, що князеві, за наказом шведського короля, обоє Етелінгів були передані на виховання від їхнього варязького опікуна Вальгара⁴.

Вірогідно, Ярослав Володимирович, як опікун, міг вирішувати й справу їхнього одруження. Нам достеменно не відомі причини, з яких київський князь вирішив надати притулок двом англійським вигнанцям, але присутність представників законної англійської династії Етелінгів при дворі відкривала для нього нові можливості впливу у міждинастичній політиці.

У хроніках немає інформації про одруження молодшого принца Едмунда, тому з'ясувати вплив Ярослава Володимирович на одруження Етелінгів можна, лише визначивши місце укладення шлюбу між Едвардом Вигнанцем та Агатою.

Джерела про цей союз наводять суперечливу й неточну інформацію. У хроніках британського походження укладення шлюбу занотоване *post factum* повернення Едварда Етелінга до Англії 1057 р.⁵. Жодної інформації про місце укладення шлюбу немає, автори обмежуються іменами дітей, різними версіями походження дружини принца та тим, що сім'я прибула з Угорщини.

Визначити місце одруження Едварда із Агатою можна шляхом аналізу хронології. Нам відомо, що Едвард разом із братом до 1046 р. перебували на Русі⁶. У 1046 р. у варязької армії Ярослава, наданої для допомоги іншому вигнанцю – угорському принцу Андрієві I (1046–1060), прибув до Угорського королівства, де взяв участь у війні проти короля Петра Орселло (1038–1046) та проницької групи знаті.

Наступною важливою датою, що дозволяє нам визначити рік, коли було укладено шлюб Едварда Вигнанця та Агати, є рік народження старшої дитини подружжя. Із джерел відомо, що подружжя повернулося до англійського королівства з трьома дітьми – Маргарет, Христіною та Едгаром⁷. Найбільшою кількістю інформації історики володіють щодо найстаршої із дітей подружжя Маргарет (1045–1093), котра стала королевою Шотландії, а у 1250 р. була канонізована католицькою церквою. Традиційно роком народження Маргарет вважається 1044 або 1045 рр.⁸. Відтак шлюб Едварда Вигнанця та Агати було укладено *terminus ante quem* 1045 р. Враховуючи, що Едвард покинув територію Русі з угорським принцом Андрієм 1046 р., то, очевидно, шлюб було укладено при дворі князя Ярослава.

Підтвердження нашого припущення занотоване англійським джерелом XII ст. “Законами Едуарда Сповідника” (*Leges Edwardi Confessoris*), написаними між 1130–1140 рр. анонімним автором французького походження, який мешкав поблизу містечка Ковентрі (Англія)⁹. До нашого часу Закони дійшли у 41 списку, з яких другий містить інформацію про одруження Едварда Вигнанця. Автор пише, що Едвард (Вигнанець), син Едмунда (Залізобоккого), шукав притулку після вбивства батька на Русі; він жив при дворі Малескладуса¹⁰ і там “одружився із жінкою благородного походження” (*ex genere et sanguine regum Rugorum*), що народила йому Едгара Етелінга, Маргарет і Христіну¹¹. Автор законів не навів дати укладення шлюбу, однак підтвердив факт укладення союзу із Агатою при київському дворі, де у різний час перебувало багато вінченосних вигнанців, кожен із яких використовувався князем у зовнішньополітичних інтересах Рюриковичів. Для прикладу, угорський принц Андрій отримав від нього підтримку у боротьбі із проницьким претендентом на престол Арпадів, створивши відтак своєрідну буферну зону між землями Русі та Імперії. Союз із Угорським королівством було остаточно закріплено династичним шлюбом між Андрієм та донькою Ярослава Анастасією¹².

Аналогічно київський князь використав присутність на своїй службі норвезького принца Гарольда, який із часом став королем під іменем Гарольда III Хороброго (1047–1066), одруженого із Єлизаветою Ярославною¹³.

Отож Ярослав Володимирович використовував вигнанців, що перебували при його дворі, як засіб впливу у власних інтересах і, вірогідно, шлюб Едварда Етелінга теж був частиною зовнішньої політики князя або наслідком укладення певної угоди, свідчення про яку не дійшли до нашого часу.

Агата могла походити з династії Рюриковичів. Це припущення знаходить підтвердження у деяких наративах. Закони Едуарда Сповідника переконують, що Едвард, перебуваючи на

Русі, одружився із жінкою знатного походження. Такої версії розвитку подій дотримувався і британський хроніст Роджер Ховденський¹⁴, котрий продублював розповідь законів Едуарда Сповідника.

Можливе руське коріння Агати відображене й англійським хроністом Вільямом Мальмесбургським у “Діяннях Королівства англів” (*De Gestis Regnum Anglorum*). За його словами, Едвард Вигнанець, перебуваючи при дворі угорського короля, одружився із сестрою королеви¹⁵, тобто Анастасії Ярославівни.

Грунтовні розвідки з приводу можливого родинного зв'язку дружини Едварда Вигнанця з родичкою князя Ярослава провели Р. Жетте¹⁶, Н. Інгхем¹⁷ та Л. Войтович¹⁸.

Зокрема Рене Жетте, досліджуючи перебування Етелінгів при дворі київського князя, базуючись на повідомленні законів Едуарда Сповідника, припустив, що Агата була донькою Ярослава Володимировича. Твердження це достатньо сумнівне, оскільки нам відомо лише про трьох доньок князя, серед яких Агати не було. Прихильники київської версії стверджували, що доказом існування четвертої доньки може бути фреска в соборі Святої Софії у Києві із зображенням Ярославичів, реконструйованої С. А. Висоцьким.

На думку автора, спершу поруч князя було зображено п'ятеро дітей з кожного боку¹⁹, яких, за словами Р. Жетте, мабуть, іконописець розділив за статтю, а відтак – четвертою в одному з рядів зображена Агата. Аргумент цей неоднозначний, оскільки помітно, що мета художника передбачала дотримання симетричності зображення, для чого молодших синів могли зобразити разом з доньками²⁰. Окрім того, на фресці зображено десять дітей князя Ярослава – саме стільки, як наводять писемні джерела.

Натомість Н. Інгхем у своїх студіях акцентує увагу на причині переїзду Едуарда Вигнанця з Русі до Угорщини, вважаючи єдиним мотивом зміни місця проживання нові родинні зв'язки між ним та угорським принцом Андрієм, котрі одружилися із рідними сестрами²¹.

У цілому можна припустити існування у Ярослава Володимировича четвертої доньки Агати, оскільки інформацію про трьох інших ми теж черпаємо з джерел не руського походження. Однак зрозуміло, що для князя шлюб доньки з англійським принцом-вигнанцем не мав далекоглядної політичної вигоди. По-перше, Едвард Етелінг був молодшим сином Едмунда Залізобоккого, а отже, другим у черзі на престол після брата Едмунда, який помер вже після переїзду до Угорщини. Тобто станом на момент укладення шлюбу в першій половині 1040-х рр. претензії Едварда Вигнанця на англійський трон були примарними, особливо зважаючи на реставрацію 1042 р. Саксонської династії і коронування Едуарда Сповідника (1042–1066).

Цікаво, що Ярослав Володимирович не спробував допомогти принцам у поверненні законного спадку навіть після смерті свого союзника – англійського короля Кнута I. Київський князь, завдяки тісним контактам зі скандинавськими країнами, був добре обізнаним із подіями політичного життя в Англії і тому видання своєї доньки за вигнанця виглядало б маловірогідним. Із саг нам відома відповідь князя іншому вигнанцеві – Гаральдові Сігурдсону, котрий просив руки Єлизавети. На прохання вікінга, батько відповів, що не може віддати руку доньки “чужоземцю, що немає держави до управління”²². Троє доньок Ярослава Володимировича вийшли заміж за майбутніх спадкоємців королівств згідно із зовнішньополітичними інтересами батька, а одруження їх із принцом, що фактично втратив можливість здобути владу, було для Рюриковичів невігідним.

Дослідники також звернули увагу й на те, що Вільям Мальмесбургський не навів вказівок щодо ступеня спорідненості угорської королеви та її сестри. Отож Агата могла бути не кровною донькою Ярослава, а, наприклад, дружиною когось із його синів. Існує й слабке і непереконливе припущення, що жінка могла бути вдовою старшого сина Ярослава Володимира, одруженого, вірогідно, із донькою Леопольда Фон Штадте²³.

Можна припустити, що Агата була не донькою, а близькою родичкою князя Ярослава – сестрою чи племінницею. Джерелам відомо про останній шлюб Володимира Святославовича з родичкою імператора Оттона I, донькою графа Енінгена. Якщо від цього шлюбу народилася дитина, це б сталося біля 1015 р.²⁴ Зважаючи на німецьке походження останньої дружини батька Ярослава, їхня донька мала б родинні зв'язки з німецькими імператорами, що пояснювало б

згадки інших джерел про Агату як родичку німецького імператора. Проте жодних підтверджень існування такої доньки у Володимира Святославовича немає. Тітмар Мерзебурзький, описуючи захоплення Києва польським князем Болеславом I у 1018 р., занотував полонення мачухи Ярослава, але не згадав про існування у неї доньки, яка тоді мала б бути зовсім дитиною.

Український історик Л. Войтович, аналізуючи київську версію походження Агати, дійшов висновку, що джерельна база доступна сучасним історикам, без пошуку нових документів, не дозволить зробити однозначних висновків²³.

Отож київська гіпотеза походження Агати є вірогідною, хоча однозначно її спростувати чи підтвердити поки неможливо. Однак однозначно зрозуміло, що заміжжя жінки відбулося за посередництва київського князя Ярослава Володимировича відповідно до його зовнішньополітичних інтересів.

¹ Детальніше про те, яким чином вигнанці потрапили на територію Київської Русі можна прочитати у статті: Гарилишин М. Київський слід у біографії Едварда Вигнанця / Гарилишин М. // Княжа доба. – 2013. – № VII. – С. 31–37.

² Там само.

³ Ronnay G. The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile / Ronnay G. – Woolbridge : The Boydell Press, 2000. – P. 53.

⁴ The Anglo-Norman metrical chronicle of Geoffrey Gaimar / Ed. by Writch T. – London, 1850. – P. 158–159.

⁵ The Saxon chronicle / Ed. by J. Ingram. – London, 1823. – P. 247–248; Simeon of Durham. History of the kings of England // Stevenson J. R. The historical works of Simeon of Durham. – London, 1905. – P. 540; Florence of Worchester. Chronicle / Ed. by T. Forester. – London, 1834. – P. 159; William of Malmesbury. Chronicle of the Kings of England / Ed. by J. A. Giles. – London, 1866; Chronica de Mailros E codice unico. – Edinburgi : Typis Societatis Edinburgensis, 1835. – P. 43–44.

⁶ Гарилишин М. Київський слід у біографії Едварда Вигнанця... – С. 36.

⁷ Ronnay G. The lost King of England... – P. 91.

⁸ The Saxon chronicle... – P. 266; Simeon of Durham. History of the kings of England... – P. 526; Florence of Worchester. Chronicle / Ed. by Forester T. – London, 1834. – P. 133; Henry of Huntingdon. The Chronicle // Translated and edited by Thomas Forester. – London, 1803. – P. 205–206; Chronica de Mailros E codice unico. – Edinburgi : Typis Societatis Edinburgensis, 1835. – P. 43–44.

⁹ Humphreys W. Agatha, Mother of St. Margaret: The Slavic versus Salian solution – a critical overview / Humphreys W. // Foundations. – 2003. – № 1. – P. 34.

¹⁰ Ronnay G. The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile. – P. 115.

¹¹ Malesclodus – пим ім'ям, на думку Габрієля Ронні, французькі хроністи називали Ярослава Мудрого. // Ronnay G. The lost King of England: the East European adventures of Edward the Exile. – P. 57.

¹² Iste supradictus Edmundus habuit filium quendam qui uocatus est Edwardus, qui mortuo patre timore regis Canuti aufugit de ista terra usque ad terram Rugorum, quam nos uocamus Russeiam. Quem rex ipsius terre, Malesclodus nomine, ut audiuit et intellexit quis esset et unde esset, honeste retinuit eum. Et ipse Edwardus accepit ibi uxorem nobili genere, de qua ortus est ei Edgarus apeling et Margareta regina Scocie et Cristina soror eius // Leges Edwardi Confessoris [Internet resource]. – Access regime : http://www.earlyenglishlaws.ac.uk/laws/texts/ecf2/view/#edition,1_0_c_35_1/commentary,1_0_c_34_3.

¹³ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Войтович Л. – Біла Церква, 2006. – С. 266.

¹⁴ Там само. – С. 267.

¹⁵ Chronica Rogeri de Hovedene // Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores / Ed. by W. Stubba. – London, 1868. – V. 51. – P. 236.

¹⁶ William of Malmesbury. Chronicle of the Kings of England / Ed. by Giles J. A. – London, 1866. – P. 253.

¹⁷ Jett R. Is the Mystery of the Origins of Asata, Wife of Edward the Exil, Finally Solved? / Jett R. // New England Historical and Genealogical Register. – 1996. – V. 150. – P. 417–432.

¹⁸ Ingham N. A Slavist's View of Agatha, Wife of Edward the Exile, as a Possible Daughter of Jaroslav the Wise / Ingham N. // New England Historical and Genealogical Register. – V. 152. – 1998. – P. 216–223; Ingham N. Has a Missing Daughter of Jaroslav Mudryj Been Found? / Ingham N. // Russian History. – 1999. – V. 25. – P. 231–270.

¹⁹ Войтович Л. В. Кров Рюриковичів у жилах шотландських королів. – С. 96–97.

²⁰ Висоцкий С. А. Светские фрески Софийского собора в Киеве / Висоцкий С. А. – К. : Наук. думка, 1989.

²¹ Humphreys W. Agatha, Mother of St. Margaret: The Slavic versus Salian solution – a critical overview... – P. 34.

²¹ Ingham N. A Slavist's View of Agatha, Wife of Edward the Exile... – P. 218–221.

²² Древняя Русь в свете зарубежных источников / под ред. Е. А. Мельниковой. – М. : Логос, 1999. – С. 524.

²³ Войтович Л. Княжа доба на Русі... – С. 305–306.

²⁴ Войтович Л. В. Кров Рюриковичів... – С. 96–97.

²⁵ Там само. – С. 97.

В статье рассмотрено проблему происхождения Агаты, жены Эдварда Изгнанника. Автор анализирует киевскую гипотезу происхождения женщины в контексте внешнеполитических интересов опекуна ее мужа, киевского князя Ярослава. Дебаты вокруг происхождения Агаты продолжаются, однако автор утверждает, что киевская гипотеза является одной из наиболее вероятных, хотя пока нельзя довести ее правоту однозначно.

Ключові слова: династия Этелингов, Эдвард Вигнанець, Агата, мать Маргариты I Шотландской, Ярослав Владимирович.

The article considers the problem of Agatha's, the wife of Edward the Exile, ancestry. The author analyzes the Kiev's version of the Agatha's ancestry in a context of internal policy of Yaroslav the Wise, who was the guardian of her husband. The debate about Agatha's origin continues, but the author concludes that Kiev's hypothesis has high level of probability

Keywords: Atheling dynasty, Edward the Exile, Agatha, mother of Margaret I of Scotland, Yaroslav the Wise.

УДК 316.7 (368: 417)“07/10”

Дмитро ЛІСІН

СЛІДИ ВПЛИВУ ВІКІНГІВ НА КУЛЬТУРУ ІРЛАНДІЇ У VIII–XI ст.

Стаття присвячена проблемі культурних зв'язків між вікінгами та ірландцями у VIII–XI ст. Автор аналізує умови культурного розвитку Ірландії напередодні епохи вікінгів. Приділено увагу суспільним передумовам взаємодії двох народів у цій галузі. Визначається ступінь впливу вікінгів на матеріальну та духовну культуру ірландців. Окреслено наслідки появи вікінгів для культурного життя острова. Автор доходить висновку, що даний вплив не був однорідним та одностороннім і можна говорити про створення окремого культурного симбіозу.

Ключові слова: епоха вікінгів, культура, мініатюра, Оркнейські острови, Кельтська книга, саги, Дублін.

Із початком військових походів на територію Ірландії наприкінці VIII ст. вікінги неминуче почали впливати на життя на острові. Так вони досить рано, із середини XI ст. включились в політичне та економічне життя острова. Не менш значущою сферою побуту Ірландії була культура. Залишаючись довгий час ізольованим унаслідок географічного розташування, населення острова зберегло свою власну культурну традицію, яка тісно перепліталась із язичницькою кельтською релігією. Така ситуація дозволила їй стати гідним конкурентом, коли в IV ст., внаслідок місії св. Патріка на острів прийшло християнство. За таких обставин процес християнізації Ірландії був відмінним від аналогічного в континентальній Європі. Нова релігія не замінила стару, а інтегрувала її, внаслідок чого з'явився феномен, який в історіографії має назву Ірландська, або Кельтська церква¹, яка відрізнялась від ортодоксального християнства і проіснувала до початку епохи вікінгів.

За таких обставин на острові вікінги зіткнулися із високорозвиненою культурною та світоглядною традицією і, поступово інтегрувавшись у життя Ірландії, не могли не контактувати з нею. У світлі цього виникає низка питань, зокрема який ступінь культурних контактів ірландців з вікінгами і чи існував взаємовплив двох культур в умовах протистояння? В даній статті автор робить спробу простежити можливі впливи вікінгів на розвиток ірландського мистецтва, а також визначити сфери та ступінь цих впливів.

На перший погляд, може здатися, що військове вторгнення вікінгів в Ірландію вплинуло на культурний розвиток виключно негативно. Так, в 1959 році на Міжнародному конгресі кельтології французька дослідниця Франсуаза Анрі підтримала цю думку². Її основний аргумент полягав у тому, що основними і чи не єдиними центрами розвитку мистецтва, як писемного, так і матеріального, в Ірландії на той момент були монастирі. Разом із тим всі місцеві хроніки того часу повідомляли про постійні напади та руйнування релігійних центрів. Таким чином, на думку дослідниці, на острові склалась ситуація, коли розвиток культури та релігійне життя ставали неможливими в IX ст. Таку думку підтримали і Марі та Ліам Де Паор у своїй праці “Рання християнська Ірландія”³.

Однак ця теорія має низку недоліків. По-перше, хибною є думка про те, що всі сфери мистецтва перебували у виключній компетенції релігії. Поза монастирями існували і інші центри культури, наприклад у королівських резиденціях. Одним з яскравих прикладів є ірландська сага “Про боротьбу ірландців з іноземцями”, яка була написана при дворі короля Муйрхертаха між 1103 та 1111 роками⁴. По-друге, військові походи вікінгів не були постійними і не охоплювали центральну частину острова. Це дозволяє говорити, що вплив вікінгів на культурне життя Ірландії не був виключно негативним і це питання потребує докладного вивчення.

Перш ніж зрозуміти, яким чином і якою мірою відбувалися міжкультурні контакти двох народів, необхідно зрозуміти, чи відбувалась між ними взаємодія на достатньому рівні, щоб ми могли говорити про культурні взаємини. Такі контакти могли виникнути лише тоді, коли самі вікінги перейшли від загарбницьких рейдів до створення окремих поселень на території Ірландії та включились в економічне життя населення. Такий перехід розпочався в середині IX ст. Так на сторінках “Анналів Ульстеру” у 841 році знаходимо запис про появу перших форти: “... Longport oc Linn Duachail asa rorta tuatha 7 cealla Tethbai*. Longport oc Duiblinn asrorta Laigin 7 Oi Neill** etir tuatha 7 cealla co rice Sliabh Bledhma...”⁵.

Поява таких поселень сприяла поширенню контактів між вікінгами і місцевим населенням, навіть попри постійну загрозу військових нападів. Хроніки не мають прямих свідчень такої взаємодії двох народів. Попри це підтвердженням цього можуть стати шлюби між представниками вікінгів і ірландців. На нашу думку такі факти сприяли появі контактів між двома традиціями. Діти цих союзів були виховані в умовах існування двох культур, традицій матері та батька. Британська дослідниця Айн Уолш у своїй праці наводить численні приклади використання ірландцями, і кельтами загалом, скандинавських імен. Очевидно, мова йде частково і про дітей, народжених в міжнаціональних шлюбах. Більше того, дослідниця говорить про те, що деякі з них існують досі, наприклад, такі, як: Маколіфф (від давньоскандин. *Óláfr*), Маккефрі (від *Guthöthr*), Маклаймонт (від *Lögmáthr*)⁶. На нашу думку, це є прямим свідченням культурних контактів двох народів.

В такий ситуації постає питання, чи був цей вплив одностороннім? Для Ірландії була характерна традиція, коли для підкріплення договорів між двома сторонами застосовувалася практика утримання і виховання дітей тих, хто укладав угоду. Такий ритуал був добре розвинений і навіть оберігався законом з давніх часів⁷. Не змінився він і в епоху вікінгів, а низка дослідників вважає його одним з джерел культурної взаємодії двох традицій. Так, Семюель Мак-Манус говорить про те, що ірландські діти, виховані з малих літ в середовищі вікінгів, забували релігію і традицію своїх батьків, сприймаючи лише традицію іноземців⁸. Натомість Клер Донхам згадує про зворотний вплив, коли виховані в ірландських сім'ях діти вікінгів приймали християнство⁹.

* Тетба (ірл. *Tethbae*) – регіон середньовічної Ірландії, який знаходився в центральній частині острова на території сучасних графств Уестміт та Лонгфорт. Слів Блум (ірл. *Sliabh Bladhma*) – гори в центральній частині Ірландії.

** Уї Нейлли (ірл. *Uí Néill*) – ірландські династії, які походили від Ніалла Дев'яти Заручників, напівісторичного Верховного короля V ст.

*** “... Фортеця в Лін Дуахаїлл, з якої території і церкви Тетба були пограбовані. Фортеця в Дубліні, з якої території Лейнстеру та Уї Нейллів були пограбовані, як і території та церкви Слів Блума...”

Як бачимо, навіть попри постійні військові напади вікінгів на острові склалися умови для культурної взаємодії двох народів. Залишається визначити, який ступінь культурних взаємодій був присутній на острові. Як зазначалось вище, на початковому етапі вікінги обмежувалися лише швидкими нападами і не створювали поселень. Відповідно до цього можна говорити, що вони не завдавали безпосереднього впливу. Проте їх дії не могли залишатися непоміченими. В такому випадку з'являвся побічний ефект. Так, на думку Кетлін Хьюз, у зв'язку із такими нападами монастирі східного узбережжя почали спрямовувати свою культурну діяльність в центр острова, який залишався вільним від насилля з боку вікінгів¹⁰. Доказом цього може послужити той факт, що створена близько 800 року на острові Йона (східне узбережжя Шотландії) книга внаслідок нападу вікінгів була перевезена в Келлське абатство, що знаходилось в королівстві Міт, резиденції верховного короля Ірландії¹¹.

Так чи інакше, найкраще вплив вікінгів на культуру Ірландії можна побачити у порівнянні пам'яток різних періодів. Британський дослідник Джеймс Грехам-Кемпбелл, спираючись на слова Донахада О'Коррена про сорокарічний період спокою з 840 по 880 рр., зазначає, що для визначення цього впливу потрібно зробити порівняння пам'яток пізнього VIII і раннього IX ст. із тими, що вироблені в пізньому IX та ранньому X ст.¹².

Найбільш відомими ірландськими пам'ятками ювелірного мистецтва першої половини VIII ст. є так звані брошка з Тари та кубок з Арди. Ці витвори лягли в основу висновків багатьох археологів, однак Дж. Грехам-Кемпбелл зазначає, що “є реальна загроза бути спокушеним переконанням, що якщо майстри змогли досягнути таких висот в ранньому VIII ст., ці знахідки репрезентують загальний рівень ювелірного мистецтва Ірландії напередодні епохи вікінгів”¹³. В дійсності, на думку дослідника, це не було так. Він зазначає, що ірландські вироби, більшість з яких зроблена в зазначений період, знайдені в похованнях вікінгів, показують абсолютно іншу картину¹⁴. Він зазначає, що в них немає нічого дивовижного або того, що б вказало на винятковий рівень технічних навичок майстра. Проте вони були якісні. В таких умовах, коли з одного боку ми маємо приклади високої майстерності, а з іншого – відсутність загальної тенденції такого рівня, постає питання, яке місце займали вікінги в цьому розвитку.

Загалом вплив вікінгів на цей вид мистецтва, на нашу думку, можна умовно поділити на дві фази. Одна стосується військових дій вікінгів, інша – їх власного мистецтва. Як зазначалось вище, немає жодних прямих доказів того, що напади вікінгів спричинили до занепаду ірландського мистецтва, однак це не означає, що вікінги не вплинули взагалі. Дж. Грехам-Кемпбелл зазначає, що вікінги стали відповідальними за поширення та розповсюдження обігу срібла в Ірландії¹⁵ і що це стало прямим впливом скандинавів на металеві вироби на острові. Більше того, срібло на той час було в моді в Англії, де попередньо діяли вікінги. Як бачимо, поява вікінгів на острові спричинила суттєві зміни в економіці острова, що, у свою чергу, вплинуло на мистецтво. Більше того, на нашу думку, військові дії та поява поселень вікінгів стали об'єднуючим фактором для кельтського мистецтва.

Перш ніж з'явиться в Ірландії, вікінги здійснювали напади та оселилися в Шотландії, яка є однією з кельтських країн. На думку Д. О'Коррена, більшість нападів на територію Ірландії у IX ст. здійснювалася вікінгами не з Норвегії чи Данії, а саме з Шотландії¹⁶. В таких умовах в подальшому завдяки вікінгам із цих територій, зокрема їх містам і торгівлі, контакти між Шотландією і Ірландією посилювалися. Доказом цього може слугувати той факт, що в IX ст. в розвитку металевих виробів на острові простежуються шотландські та піктські впливи, зокрема це повернення брошок до персневидної форми, характерні для кельтського ареалу¹⁷.

Що стосується іншої фази, то тут мова йде про запозичення ірландцями елементів, характерних для мистецтва вікінгів. Зокрема йдеться про запозичення відповідних стилів в оформленні виробів. На нашу думку, важливо зрозуміти, що підстави для цього могли бути викликані тим, що традиційний для кельтського ареалу латенський стиль схожий на стилі, поширені в Скандинавії.

Запозичення із культури вікінгів можна простежити в низці виробів, зокрема брошці, яка була знайдена в Скейлському кладі*. На відміну від брошки з Тари, яка являє собою суміш золотих, срібних та мідних елементів і інкрустована бурштином та склом, ця є виключно срібна і має в собі як ознаки кельтського стилю (персневидна форма), так і ознаки скандинавського – орнамент. Незважаючи на те, що вона знайдена на Оркнейських островах, в науці побутує думка про те, що вироби з цього скарбу не були зроблені в Шотландії, а Дж. Грехам-Кемпбелл переконаний, що майстер, який виробив дану брошку, працював чи тренувався в зоні Ірландського моря, на що вказують стилістичні паралелі із хрестами на о. Мен¹⁸. Якщо форма залишалась кельтською, то в орнаменті знахідок ми можемо побачити використання анімалістичного еллінгського стилю¹⁹. Назва цього стилю походить від селища Еллінг на півострові Ютланд, де було знайдено королівське кладовище X ст. із оздобленими новим орнаментом пам'ятками²⁰.

Характерною ознакою цього стилю є зображення тварин. Голови цих істот зображені в профіль, часто із відкритим ротом і висуненим язиком. Очі мають мигдалеподібну форму. Голова може бути прикрашена косичкою, яка потім переплітається із тілом²¹.

Ірландське мистецтво раннього середньовіччя важко уявити без книжного мистецтва. Довгий час мініатюри і зображення із сторінок Келльської книги, книги з Дарроу залишалися своєрідною “візитною карткою” всього кельтського світу. Вони стали прикладом поєднання та співіснування християнства і язичницької релігії. І саме тут, на нашу думку, чи не найчіткіше можна прослідкувати вплив вікінгів на ірландську культуру, достатньо лише звернутись до порівняння. Зокрема типовим прикладом еллінгського стилю є брошка з Траену (Норвегія). На ній зображено три звірі, голови яких знаходяться в центрі, а тіла переплітаються і займають всю іншу поверхню. Голови виконані в класичному стилі – зображені в профіль із розкритими ротами і мигдалевидними очима²². Такі ж елементи орнаменту ми знаходимо на сторінках Келльської книги, зокрема зображення голови можна добре прослідкувати в низці зображень, серед яких є символічне зображення євангеліста Марка у вигляді лева. Всі вони мають чіткі риси еллінгського стилю. Разом із тим мініатюри Келльської книги не є дублікатом скандинавського мистецтва. Досить поширеними на сторінках є використання латенського стилю, таким чином ми бачимо певний симбіоз кельтської і скандинавської традицій.

Мініатюри не стали яскравим винятком у взаємодії вікінгів і ірландців. Також вона прослідковується у кам'яному мистецтві, однак тут варто зазначити, що вплив є швидше зворотним, а саме можна говорити про запозичення вікінгами ірландських мотивів. В цьому контексті важливі пам'ятки, зокрема кам'яні хрести, які були знайдені на півночі Англії, зокрема в Камберленді. На цій території проживали норвежці, які прибули в середині X ст. з Ірландії²³.

Винятковим, на думку Оле Кінд-Дженсен та Девіда Уїлсона, є хрест із Госфорта. На ньому вирізьблені сцени, які несуть в собі християнські та язичницькі мотиви, зокрема сцени з життя Христа та Волюспи**.

Схожі сцени з життя Христа та перемоги християнства над язичництвом зустрічаються на багатьох хрестах IX – початку X ст. і, досить імовірно, що саме ірландська традиція була запозичена в хрестах Камберленду і суміжних територіях, зокрема Нортумберленді, де зустрічається типова для Ірландії сцена боротьби оленя і вовка, яка розцінюється як символ протистояння добра і зла²⁴. Поряд із цим зображення на хрестах виконані в типових для еллінгського стилю рисах, а отже, ми можемо говорити про певний симбіоз і взаємопроникнення двох культурних традицій.

Важливою складовою будь-якої культури залишається література. Відносини вікінгів і ірландців також зазначились на її розвитку. Військові події вплинули на сюжетну складову багатьох творів, починаючи з ісландських саг і закінчуючи псевдоісторичним твором “Про боротьбу ірландців з іноземцями”.

* Затока Скейл – затока на Оркнейських островах (північне узбережжя Шотландії).

** Волюспа (давньосканд. – Völuspá – Пророцтво Провидиці) – початкова пісня циклу скандинавської міфології Старшої Едди, що розповідає історію створення та подальшого занепаду світу.

На нашу думку, огляд літератури слід почати з ісландських саг, а саме з тих, що стосуються історичного, а не міфічного періоду. По-перше, вони виступають як джерела до історії вікінгів, по-друге, часто містять інформацію, яка не зустрічається в анналах. У тому вигляді, в якому саги дійшли до нас, вони сформувались близько XIII ст., хоча деякі з них були написані дещо раніше²⁵.

Незважаючи на те, що записи саг датуються таким пізнім періодом, більшість з них існувала раніше і була створена в усній традиції, адже сама назва походить від давньоскандинавського слова *segja* – говорити²⁶. В такому випадку усні саги мали два рівні у своєму розвитку: 1) історії, що розповіли очевидці, 2) історії, переказані іншими людьми. В даному випадку мова йде в першу чергу про так звані королівські саги та саги про ісландців*. Як будь-яка усна традиція, такі саги збагачувалися вигаданими елементами і ми не маємо доказів, що навіть у першому випадку вони переказувалися з історичною достовірністю²⁷.

Проте для нас в даному випадку вони цікаві не як історичні джерела, а як феномен в цілому. Саги записувалися в умовах, коли християнська релігія вже панувала в Ісландії, однак ситуація ця кардинально відрізнялась від тої, що панувала в континентальній Європі. В той час, коли письмо так чи інакше було монополізоване церквою, язичницькі чи світські історії усної традиції вкрай рідко записувалися в інших країнах Європи. В самій же Ісландії церква, а відповідно і література контролювалися сім'ями вождів. На думку Ларса Лоннрота, ці вожді бачили себе як охоронці традицій дохристиянської епохи²⁸. Саме така ситуація створила умови для розвитку писемних саг, що дозволило не лише зберегти традицію, а й розвинути цей жанр при християнській церкві. Ісландські поети були відомими не лише в скандинавському світі, а й в Англії та Ірландії, куди вони прибули разом із вікінгами²⁹.

Таким чином, ми можемо побачити, що ісландські саги виникли як усна творчість і збереглися завдяки тому, що церква перебувала під впливом місцевої еліти. Часто світський характер цих історій дозволив їм здобути популярність серед дворів не лише скандинавських, але й англійських та ірландських королів.

У свою чергу, ірландська література, стала єдиним схожим прикладом в Європі того часу³⁰. Ірландські міфи, і зокрема королівський цикл, виростили з усної традиції і були записані ченцями у період становлення християнської релігії на острові. На перший погляд, можна стверджувати, що вона зазнала впливу з боку традиції скандинавських саг. Однак, на нашу думку, така ідея є хибною. Щоб зрозуміти це, достатньо побачити, в яких умовах перебувала література Ірландії на той час.

Ще в язичницьку епоху в кельтських племен сфера освіти перебувала в цілковитій монополії місцевих жерців – друїдів. Вони оберігали це право на навчання, тому суворо дотримувалися правила усного навчання³¹. Така традиція була характерна і для ірландців. Будь-який запис легенд карався законом, а передавалися виключно в усній формі. Самі вони з'явилися настільки давно, що визначити їх походження неможливо³². Однак міфи також збереглися завдяки церкві, яка, як зазначалось вище, мала особливий статус. Отже, ми бачимо, що схожість між скандинавськими сагами та ірландськими легендами викликана в першу чергу схожою історією походження, а не безпосередньою взаємодією вікінгів і ірландців. Так чи інакше, маємо відомості про те, що ірландські поети, як і скандинавські скальди, були популярними серед дворів королів вікінгів на острові. Так, можна навести приклад Мак-Ліга, поета при дворі верховного короля Ірландії Бріана, який був присутній на весіллі Зігфріда, де залишався протягом року³³.

Як бачимо, літературні традиції Скандинавії та Ірландії розвивалися цілком автономно. Проте вони не могли не перетнутися в умовах, коли протягом декількох століть вікінги впливали на усі сфери життя місцевого населення. Так дослідники знаходять багато спільних

* Існує три найбільш відомі жанри саг: міфічно-героїчні (давньосканд. *fornaldarsögur*), королівські саги (давньосканд. *konungasögur*), що описували переважно діяння королів Норвегії, та сімейні саги або саги про ісландців (давньосканд. *islendingasögur*), що були присвячені відомим ісландським сім'ям у 850 – 1050 pp. (Докладніше див. *Lönnroth L. The Icelandic Sagas // The Viking World / Edited by Brink S., Price N. – London, 2008. – P. 304–310.*)

елементів у героїчних легендах Уладського циклу* і скандинавських сагах, наприклад у сазі про Сігурда, вбивцю Фафніра³⁴. Більшість спільних рис між цими двома традиціями характерна для усього індо-європейського простору і не пов'язана із контактами ірландців та вікінгів. Тим не менше є низка дуже близьких подібностей, які вказують на тісний взаємовплив двох культур³⁵. В цьому процесі важливу роль відіграло Оркнейське графство. Знаходячись на півночі Британських островів, ці території стали однією з перших жертв набігів вікінгів. Саме тут найдовше зберігалися скандинавські впливи, свідченням чого є той факт, що до початку XIX ст. тут продовжувала вживатися вже не існуюча сьогодні скандинавська мова норн³⁶.

Епоха вікінгів залишила відбиток і в змісті ірландської літератури. Так, із початком набігів скандинави стали героями різноманітних придворних історій та поем, а королі і вожді, що відіграли важливу роль у боротьбі із іноземцями, часто виступали головними персонажами цих творів. Наприклад, одним з найпопулярніших героїв став верховний король Бріан Бору (1002 – 1014), якому традиція приписує перемогу над вікінгами у битві при Клонтарфі³⁷. Він та його сини є головними персонажами низки творів, серед яких історія “Лікування ноги Кіана”. Більше того, А. Уолш зазначає, що в таких історіях присутній потужний фольклорний елемент, що наводить на думку про народне, а не літературне походження творів³⁷.

Таким чином, ми бачимо, що присутність вікінгів на острові вплинула і на літературну традицію Ірландії, сприяючи появі нової сюжетної лінії. Крім того, можна побачити спільні риси в походженні та розвитку літератури двох народів.

Отже, епоха вікінгів в Ірландії залишила вагомий відбиток на розвиток культури цієї країни. Із появою поселень вікінгів їх побут та культура почали активно впливати на місцеве населення. Попри те, що цей період відзначився протистоянням між ними і вікінгами, ірландці, як показує дослідження, досить стримано поставилися до іноземців, що дозволило останнім активно включитися в життя на острові, в тому числі і в його культурні процеси, що, у свою чергу, дало активний поштовх до взаємодії двох потужних традицій.

Сам вплив вікінгів, на нашу думку, можна поділити на прямий та опосередкований. Прямий вплив ми можемо побачити на прикладі окремих елементів, запозичених ірландцями в тій чи іншій сфері, як орнамент чи алфавіт. Натомість опосередкований впливає з того, що змінилось у культурному житті ірландців із появою вікінгів на острові. До цього впливу можна віднести зміни у сюжетах літературних творів, появу великої кількості срібних прикрас через приток матеріалу. Вікінги дали новий поштовх для розвитку ірландської культури, яка була доволі закритою через географічне розташування острова. У свою чергу, включившись у життя місцевого населення, іноземці теж зазнали культурного впливу, що дає змогу говорити про появу в регіоні специфічного кельто-скандинавського симбіозу культур.

¹ Диллон М. История кельтских королевств / Диллон М., Чедвик Н. К. – М., 2006. – С. 215.

² Graham-Campbell J. The Initial Impact of the Vikings on Irish Art / Graham-Campbell J. // Saga-Book. – London, 1981. – Vol. XX. – P. 42.

³ Ibidem. – P. 42.

⁴ Downham C. The Battle of Clontarf in Irish History and Legend / Downham C. // History Ireland. – Dublin, 2005. – Vol. 13. – P. 21.

⁵ Annals of Ulster / Ed. W. M. Hennessy, M. R. I. A. – Dublin, 1887. – Vol. I A. D. 431–1056. – P. 344.

⁶ Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period / Walsh Á. – Dublin, London, 1922. – P. 19.

* Уладський (героїчний) цикл – один з циклів ірландської міфології. Основною його відмінністю було те, що головними діючими особами були герої, які служили при дворі короля Уладу, древньої держави в Ірландії. Найвідомішими героями циклу є Кухулін, Конал Кернах та Фергус Мак Ройх. (Докладніше див. Широкова Н. С. Мифы кельтских народов. Москва, 2005. – 431 с.)

** Битва при Клонтарфі 23 квітня 1014 р. – битва між королем Бріаном і військами Лейнстеру, одного з ірландських королівств. В літературну традицію ввійшла як перемога ірландців над вікінгами, хоча насправді вони були присутні серед військ обох сторін як найманці.

- ⁷ Downham C. Religious and Cultural Boundaries between Vikings and Irish: The Evidence of Conversion / Downham C. // O'Byrne E., Ní Ghradaigh J. The March in the Islands of the Medieval West. – Leiden, Brill, 2012. – P. 19.
- ⁸ Downham C. The History of Irish Race / Downham C. – New York, 1974. – P. 274.
- ⁹ Downham C. Religious and Cultural Boundaries between Vikings and Irish: The Evidence of Conversion. – P. 19.
- ¹⁰ Hughes K. Early Christian Ireland: Introduction to the Sources / Hughes K. – London, 1972. – P. 265.
- ¹¹ Henry F. The Book of Kells / Henry F. – New York, 1974. – P. 150.
- ¹² Graham-Campbell J. The Initial Impact of the Vikings on Irish Art. – P. 44.
- ¹³ Ibidem. – P. 45.
- ¹⁴ Graham-Campbell J. The Initial Impact of the Vikings on Irish Art. – P. 45.
- ¹⁵ Ibidem. – P. 47.
- ¹⁶ Ó Corráin D. Vikings in Ireland and Scotland in the Ninth Century // Peritia, 12. – Cork, 1998. – P. 297.
- ¹⁷ Graham-Campbell J. The Initial Impact of the Vikings on Irish Art. – P. 47.
- ¹⁸ Graham-Campbell J. The Viking-age silver and gold hoards of Scandinavian character from Scotland / Graham-Campbell J. // Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland. – Edinburgh, 1976. – Vol. 107. – P. 121.
- ¹⁹ Ibidem. – P. 120.
- ²⁰ Kindt-Jensen O., Wilson D. M. Viking art. – New York, 1966. – P. 95.
- ²¹ Ibidem. – P. 97.
- ²² Ibidem. – P. 99.
- ²³ Kindt-Jensen O., Wilson D. M. Viking art. – P. 106.
- ²⁴ Ibidem. – P. 107.
- ²⁵ Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period. – P. 57.
- ²⁶ Lönnroth L. The Icelandic Sagas / Lönnroth L. // The Viking World / Ed. by Brink S., Price N. – London, 2008. – P. 304.
- ²⁷ Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period. – P. 64.
- ²⁸ Lönnroth L. The Icelandic Sagas. – P. 305.
- ²⁹ Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period. – P. 66.
- ³⁰ Ibidem. – P. 66.
- ³¹ Маккалох Дж. А. Религия древних кельтов / Маккалох Дж. А. – М., 2004. – С. 260.
- ³² Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period. – P. 67.
- ³³ Ibidem. – P. 70.
- ³⁴ Almqvist B. Scandinavian and Celtic Folklore Contacts in the Earldom of Orkney / Almqvist B. // Saga-Book. – London, 1981. – Vol. XX. – P. 88.
- ³⁵ Ibidem. – P. 89.
- ³⁶ Ibidem. – P. 82.
- ³⁷ Walsh Á. Scandinavian Relations with Ireland during the Viking Period. – P. 69.

Статья посвящена проблеме культурных связей викингов с ирландцами в VIII – XI ст. Автор анализирует условия культурного развития Ирландии накануне эпохи викингов. Уделено внимание общественным предпосылкам взаимодействия двух народов в этой сфере. Определяется степень влияния викингов на материальную и духовную культуру ирландцев. Очерчены последствия появления викингов для культурной жизни острова. Автор приходит к выводу, что данное влияние не было однородным и односторонним и можно говорить о создании отдельного культурного симбиоза.

Ключевые слова: эпоха викингов, культура, миниатюра, Оркнейские острова, Келльская книга, саги, Дублин.

Article is devoted to the problem of cultural ties between the Vikings and the Irish in VIII – XI century. The author analyzes the conditions of cultural development of Ireland on the eve of the Viking Age. Attention is paid to the social preconditions of interaction between two nations in this area. The degree of influence of the Vikings on the material and spiritual culture of the Irish is determined. Consequences of the appearance of the Viking on cultural life of the island are outlined. The author concludes that this effect was not uniform or unilateral and we can talk about the creation of a separate cultural symbiosis.

Keywords: Viking Age, culture, miniature, Orkney Islands, the Book of Kells, saga, Dublin.

ПРОБЛЕМИ НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (477.83/.86)“1860”

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙНОЇ ПЛАТФОРМИ
РУСОФІЛЬСЬКОЇ ГАЗЕТИ “СЛОВО” В ГАЛИЧИНІ
(1862–1866 рр.)

У статті висвітлюється еволюція ідейної платформи русофільської газети “Слово” у Львові – від заснування часопису в січні 1862 р. до середини 1866 р., коли публікація програмної статті І.Наумовича “Поглядъ въ будущность” виразно засвідчила поступову зміну національно-політичної орієнтації часопису в бік зближення з Росією. Серед причин цього були, з одного боку, поступове перетворення Галичини, при сприянні австрійського уряду, в польську автономію, а з іншого – активізація антиукраїнських репресій у Росії за Валувеським циркуляром 1863 р. Особливу увагу звернуто на прояви виразно “проукраїнських” позицій редакції “Слова”, що проявилися в публікації матеріалів про національну єдність півдастрієвських русинів з русько-українським, “малоруським” простором на сході, сприяли утвердженню в Галичині культу Т.Шевченка як національного ідеолога.

Ключові слова: газета, “Слово”, Галичина, русофіли, народовці, національна єдність.

У національному русі півдастрієвської Галичини важливе значення мала періодична преса, зокрема газета “Слово” – один із перших українських часописів, що виходив у Львові з 1862 до 1887 рр. Автор статті поставив перед собою завдання розкрити еволюцію ідейної платформи русофільської газети “Слово” впродовж перших п’яти років видання, до 1866 р. Обрана тема привертала увагу деяких дослідників¹, але й досі викликає науковий інтерес, є дискусійною. Пропонована стаття продовжує цикл публікацій автора про відображення різних аспектів національного життя в півдастрієвській Галичині в українській пресі другої половини XIX ст. – літературно-науковому місячнику “Основа”, що виходив у Петербурзі в 1861–1862 рр., громадсько-політичній і літературній газеті “Киевский телеграф” у 1875–1876 рр., щомісячному історико-етнографічному й літературному журналі “Киевская старина” у 1882–1906 рр.²

Народовські громади в Галичині, що виникли під визначальним ідейним впливом громадівців-українофілів з Наддніпрянської України, на початку 1860-х років не протиставляли себе старшому поколінню місцевих діячів русофільської (москвофільської) орієнтації³. М.Грушевський зауважив, що крім народовців-українофілів, другий напрям у національному русі в краї “досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси...”⁴. В особі галицьких русофілів національний рух отримав специфічний варіант “малоросійського” патріотизму, для якого була характерною відданість “Малій Русі”, її історії та особливій мовній традиції. Русофіли вважали русинів Галичини частиною більш широкої східнослов’янської спільноти, яку означувано поняттям “русскій” народ, але це не означало російський (великоруський, московський), бо в тій спільноті визнавалося існування також “малоруського”, часом – і “білоруського” масиву. Русофільський світогляд був різновидом національно-політичної свідомості діячів, в основу якого покладено не прагнення ідентифікувати півдастрієвських русинів як власне росіян (“московський народ”, “москалів”), а філософське й психологічне підґрунтя: консерватизм, династично-підданський тип світогляду, прихильність до традицій і кирилиці з історичним “етимологічним” правописом тощо⁵. Як справедливо зауважив громадсько-політичний діяч Л.Цегельський, “зводити генезу галицького москвофільства до самого лише рубля (тобто фінансової підтримки з Росії. – І.Р.) і саме рубля – значить: закривати правдивий стан справи...”⁶.

Важливу роль в інституційному розвитку русофільської течії, яка панруські (в політичній площині – проросійські) симпатії мирно поєднувала з демонстративним австрійським лоялізмом, відіграла заснована Б.Дідицьким у Львові в січні 1861 р. газета “Слово” (виходила

до 1887 р.). Навколо “Слова”, крім Б.Дідицького, що був редактором до 1870 р., сформувалася група проросійськи налаштованих діячів (М.Попель, М.Клемертович, І.Наумович, Я.Головацький, А.Петрушевич, В.Площанський та ін.). Серед тих, хто підтримував газету з російського боку, були професори С.Гогоцький, М.Погодін та ін. Уже протягом першого року видання часопис мав 1,5 тис. передплатників⁷. Майже без застережень, у тому числі на енциклопедичному рівні, “Слово” донедавна визначали не інакше, як “москвофільське”, виразно проросійське видання. Однак насправді аж до другої половини 1860-х рр., а в окремих публікаціях навіть протягом 70-х рр., переконує сучасний дослідник О.Сухий, газета в питаннях національної ідентичності галицьких русинів дотримувалася виразно “проукраїнських” позицій⁸.

На перших порах часопис “Слово” намагався виступати від імені усього галицько-руського населення. До першорядних проблем, що обговорювалися на сторінках газети, належали польсько-руські відносини, причому позиція редакції щодо поляків була досить жорсткою. Так, у часописі “Галичанинъ”, що виходив як додаток до “Слова”, відверто писалося: “Иде Днѣпро въ Чорне море, / Не потече въ гору, – / Не дасть Господь Украины / Въ ляцкую неволю”⁹. Редакція послідовно обстоювала мовно-культурну та історичну окремішність русинів Галичини, домагалася політичної переваги над поляками у східній частині провінції, що мала бути відокремлена від західної, польської, декларувала єдність із “руським” простором на сході, але без чіткого визначення його меж. Для тогочасних русофілів найважливішим було, з одного боку, протистояння в Галичині домінуючим польським впливам, а з іншого – збереження етимологічного правопису, що мав підкреслювати глибоку історичну традицію руськості. Водночас часопис “Слово” не мав єдиної і чіткої програми національного розвитку, вже з перших номерів були помітні певні хитання видавців щодо національної самоідентифікації галичан¹⁰.

Навколо часопису “Слово”, що деякий час був головною і фактично єдиною політичною трибуною руського населення Галичини, на початку 1860-х рр. об’єдналися діячі різних ідейно-політичних поглядів. У програмній заяві “Слова” питання про приналежність місцевих русинів до ширшого етнічного масиву взагалі вдалося уникнути, що було свідченням ідейного компромісу в національному таборі. У часописі прямо говорилося про винародовлення “галицько-русского народа” під польським правлінням протягом майже 400 років, поки руські землі не потрапили під владу австрійського монарха: “Жіємъ на свѣтѣ Божомъ Русинами, – и яко Русины маемъ свій особный родъ, обычай, языкъ и вѣру”¹¹. Ідея про приналежність галицьких русинів до “малоруського” народу не викликала в редакції “Слова” особливих заперечень. Уперше таку декларацію вміщено 11 лютого 1861 р. у статті “Русь и ей отношене къ сосѣдамъ”, однак у чіткому вигляді програма “малоруської” національної ідентичності була сформульована через місяць і мала насамперед антипольський характер¹².

У березні 1861 р. газета “Слово” з позицій єдності русько-українського, малоруського простору обабіч Збруча писала: “Говоримъ цѣлкомъ смѣло о 15 миліонахъ Русинѣвъ, бо разъ же и по правдѣ насъ стѣлько есть, во вторыхъ же знаючи близше отношенія и литературу Украины и всеи не австрійской Малой Руси объявити можемъ передъ свѣтомъ, що и не австрійская Русь смотритъ на политичное отношеніе къ сосѣдной Польщи зъ такого же становища, зъ якого и мы смотримъ”. І далі говорилося про етнічну самобутність русинів-українців, на відміну від росіян і поляків, за словами видавців, “Украина противна Москвѣ, но еще больше противна Польщѣ”¹³. Іншим разом було сказано, що “народность руска е со всѣмъ розна отъ польской и россійской, хотя и мае съ ними денекотры сходства; ... она существуетъ и жие собственнымъ житиемъ та слѣдственно мае право якъ каждая инша до слободного розвоая въ своемъ внутренномъ устройствѣ и въ своей словесности”¹⁴. Висловлювалося сподівання, що русини неминуче відродяться як єдиний самостійний народ після встановлення політичної свободи в Росії, коли “тамъ, якъ у насъ въ Австрії, розкуются вѣковыи пута рабства, пригнѣтаючи нашъ рускій народъ...”¹⁵.

Образ Росії у “Слові” з’являвся здебільшого в контексті протистояння з поляками в півдастрієвській Галичині. Видавці часопису відкидали звинувачення в національно-політичному москвофільстві, але при цьому не заперечували потребу мовно-культурних запозичень від

росіян, аргументуючи це тим, що великоруська літературна мова і культура розвинулися свого часу на давньоруській, тобто київській, “малоруській” основі¹⁶. Громадський діяч, письменник о. М.Устиянович у 1848 р. був прихильником “простонародного слова”, намагався “розвивати его всіма дрібними моїми силами в чистомъ его духу”, але з часом дійшов висновку, що “языкъ, которымъ пише Москва, есть развитый зъ чистого руского кореня, же Украинскіи писатели зъ политическихъ причинъ нуждаются розличною правописію своѣй языкъ безъуспѣшно отлучити отъ письменного московского...”¹⁷. Визначаючи себе “малорусинами”, русофіли, на відміну від народовців, писали макаронічним “язичієм”, тобто мовою, близькою до церковнослов’янської, вважали, що Мала Русь повинна мати спільну з Великою Руссю літературну мову та високу культуру.

На перших порах галицькі народовці, як і українські громадівці з Наддніпрянщини, співпрацювали з редакцією “Слова”, публікації в газеті сприяли утвердженню русинів як окремого самотнього народу, мали “проукраїнський” характер. Часопис відгукнувся на смерть Т.Шевченка в березні 1861 р. статтею, де говорилося, що “умолкла на вѣки тая широруская грудь, що горячою любовію обнимаючи всю Украину, наспѣвала ей тѣлько чудных думъ, протерпѣла тѣлько тяжкого горя и лихой доли”¹⁸. Десь через два місяці “Слово” знову згадало про Т.Шевченка та його смерть: “Не меньше почувствовали Русины во Львовѣ тую великую Украины страту”. Т.Шевченко любив “Малую Русь” і у своїх поезіях передав почуття “неприятни всѣхъ руско-украинскихъ поетѣвъ такъ для польской, якъ и для российской стихіи”¹⁹. Стаття, попри деякі фактологічні неточності (зокрема, поета помилково названо “Шевченка”), мала відгук серед місцевої молоді, яка вирішила вшанувати пам’ять Кобзаря виданням книжки “Китиця на могилѣ Тараса Шевченка”²⁰. Редакція пропонувала придбати цю книжку, в якій буде надруковано поезію Т.Шевченка “Послание Шафарикові”. Із гордістю було сказано про “украинского вѣщуна Тараса” (Шевченка), який “такъ глубоко прозрѣлъ рускую душу та жаркимъ, питомымъ словомъ на крылахъ цвѣтущей фантазіи підносилъ насъ до высоты правдивонародной идеи”. Пророчо звучали слова в кінці статті, що Шевченкова могила “на украинской земли мае быти патриотамъ малорусскимъ во вѣчныи времена”, як священна книга Коран – для мусульман²¹.

Короткі відомості на сторінках “Слова” про автора славнозвісного “Кобзаря”, за словом К.Студинського, “підготовлювали культ Шевченка в Галичині”, що засвідчила публікація в газеті в липні 1861 р. статті В.Бернатовича про його похорони²². Редакція зазначила в примітці, що це був перший допис із Києва, та висловила надію, що найближчим часом надійде “дописей зъ Украины еще больше”. “Поздоровляю Васъ, – писав В.Бернатович, – Галицьки Русины, братнымъ поклономъ отъ всѣхъ братьей нашихъ Киевскихъ Украинскихъ Русинѣвъ!”. У статті розповідалося про перепоховання праху Т.Шевченка під Каневом, звідки “видно далеко-широко обѣ Украины, Гетьманщину и Киевщину”²³. В.Бернатович опублікував статтю у “Слові”, коли побував проїздом у Львові влітку 1861 р., де особисто з прихильністю до українського руху розповідав молоді про Т.Шевченка²⁴. Протягом 1862–1863 рр. він неодноразово з-за кордону надсилав свої статті й оповідання для публікації в народовських “Вечерницах”, друкувався також у “Слові” (до 1865 р.). Так, у лютому 1865 р. В.Бернатович писав у листі до редакції “Слова” про потребу навчання “малоруського” народу рідною мовою²⁵. Показово, що некрологи В.Бернатовича як “руського патриота и народного дѣятеля” подали в 1866 р. як русофільське “Слово” (ч.1)²⁶, так і народовська “Русалка” (ч.2)²⁷. Зокрема, у “Слові” писалось, що В.Бернатович – поляк за походженням, який горів “любовію до рѣднои Украины”, вважав себе “настоящимъ Русинѣмъ”²⁸.

П.Куліш надіслав редакції “Слова” програму петербурзької “Основи”, яку вона передрукувала влітку 1861 р., із запрошенням галичан до передплати журналу²⁹. Б.Дідицький як редактор отримав від П.Куліша твори нової української літератури, що вийшли друком у його петербурзькій друкарні, заснованій в 1857 р., серед яких були власні видання й упорядковані ним збірники³⁰. “Слово” помістило прихильну звістку про отриману літературу в редакційній замітці в липні 1861 р.: “Украинска словесность движется значительно вперед”. Позитивно оцінювалася видавнича діяльність П.Куліша, що була поширена “по всей Украинѣ”, вказано

адресу, де можна було придбати опубліковані ним книжки³¹. Іншим разом у “Слові” писалось про Кулішеві плани видати найближчим часом невеликі нариси про гетьманів І.Виговського, І.Брюховецького, П.Дорошенка, І.Мазепу, К.Розумовського, полковника І.Поповича, які “поможуть усякому... исторію Украины зрозумѣти и багато де-чого зъ неї навчитися”³². Отримавши для редакції кращі зразки нової української літератури, Б.Дідицький звернувся до П.Куліша з пропозицією про співпрацю, що знайшла відгук у публікаціях у петербурзькій “Основі” та львівському “Слові”³³.

Поезію П.Куліша “З-за Дунаю”, надруковану у вересневому журналі “Основа” 1861 р., уже через кілька тижнів помістило львівське “Слово”³⁴. Вірш наддніпрянського письменника мав резонанс у Галичині, редакція опублікувала на нього дві віршовані відповіді – І.Гушалевича і Галичанина (псевдонім Я.Головацького)³⁵. У відповідь на Кулішеві слова “Покину, покину Чужую чужину Та на Украину Соколомъ полыну” І.Гушалевич писав:

Ой лети соколе
Та на Украину,
А з ѳттамъ къ Бескиду
По-надъ Галичину³⁶.

Українську національну єдність галичан і наддніпрянців по обидва боки Збруча обстоювала поезія Галичанина:

Коли ймешъ кидати
Чужую чужину,
Соколомъ вертати
В рѣдну Украину;
Не минай родини,
Старой Галичины.
Вступи милый брате
До нашої хаты!³⁷

Обидві відповіді галицьких письменників передрукувала редакція “Основи” в січні 1862 р.³⁸ з приміткою, автором якої, за припущенням К.Студинського, міг бути В.Білозерський³⁹. У примітці говорилося про “дорогихъ и близкихъ намъ Галичанъ”, “нашихъ братьевъ”, що на сторінках львівського часопису “Слово” привітно відгукнулися на вірш П.Куліша⁴⁰. Зворушливі поетичні відгуки галичан, мабуть, сподобалися П.Кулішеві, який у листі до О.Кониського в кінці 1861 р. зауважив, що в галицькому “Слові” “по-нашому наламуються писати”. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії і редагуванням петербурзької “Основи”, П.Куліш уже на початку 60-х рр. усвідомлював важливе значення галицької періодики як трибуни для українських письменників. Це знайшло підтримку, зокрема, серед членів Полтавської громади, яким було відмовлено в дозволі видавати власну газету⁴¹.

П.Куліш надіслав Б.Дідицькому журнал “Основа”, у якому містилася публіцистична стаття М.Костомарова⁴². Відомий історик у коментарі до поезії Б.Дідицького “Niema Rusi!”, опублікованої в “Основі” в лютому 1861 р., підкреслив з позицій єдності русько-українського простору, що за публікацію вірша “будуть благодарны 3 милліона Русинѣвъ” і що усвідомлення з етнографічної та історичної точки зору “единства Червоно-русской Земли съ остальною Русью не исчезло и до настоящего времени, не смотря на всѣ иноплеменные усилия”⁴³. Водночас у статті говорилося про відмінності між двома руськими (“южно-” і “велико-русскимъ”) народами, а також про окремішність Південної Русі та Польщі. М.Костомаров прямо писав, що “южно-русский народъ – не Поляки”, Червона Русь, тобто Галичина, була насильно приєднана до Польщі, захоплення “совершилось съ кровопролитіями...”⁴⁴. Статтю М.Костомарова передрукувало “Слово”⁴⁵, за винятком вірша Б.Дідицького “Niema Rusi...”⁴⁶, причому на початку статті містилася редакційна примітка, що висловлені автором думки збігаються “съ общимъ мнѣніемъ нашої Галицкой Руси”, читаючи ю, мимовольно думаєш, будто она писана для “Слова”⁴⁷. П.Куліш писав у “Слові”, що на Наддніпрянщині “теперь иде велике змагання за нашу, спільну зъ вашою словесность”. “Заспіває нашъ братъ за Дунаємъ або підъ Полтавою, –

наголошував український письменник, – а въ ві Львові і въ Бескидахъ голось лунає. Застогне Галицька Русь підъ Карпатами, а по надъ Дніпромъ у людей сердце болить⁴⁸.

Газета “Слово” відіграла важливу роль у поширенні в Галичині культу Т.Шевченка. У часописі до середини 1860-х рр. періодично публікувалися матеріали, присвячені вшануванню пам’яті поета. Зокрема, писалось про поминальне богослужіння у Львові в лютому 1862 р. за душу автора “Кобзаря”, що “загрѣвъ наши сердца до гадки великою, гадки, що единить роздартую лихолѣтьемъ родину у одну по Божій воли николи не розорвану цѣлѣсть”⁴⁹. Не-вдовзі редакція надрукувала короткий життєпис Т.Шевченка – “великого украино-русского поета”, де згадувалося про публікацію “надгробного” слова П.Куліша (передруком із петербурзької “Основи”, вміщеного у “Вечерницях” 1862 р., ч.22)⁵⁰. Часопис із захопленням писав про музично-декламаційний вечір у львівській духовній семінарії в грудні 1862 р. Д.Танячевич, за словами очевидця, майстерно прочитав “поему нашего великого Шевченка” “Невольник”, що викликала великі емоції (“громкое “слава!”)⁵¹. З поезій Т.Шевченка у “Слові” за 1862 р. поміщено три⁵²: “Хустина”, “Лілея” і “Садок вишневий коло хати”⁵³. “Слово” інформувало читачів про завершення роботи художника Г.Гутовського над портретом Т.Шевченка – “славного пѣвца Украины”⁵⁴. У газеті містилася інформація, що в книгарні Ставропігійського інституту у Львові продавалися видані в Парижі та Петербурзі портрети українських письменників і вчених: Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, Є.Гребінки, Марка Вовчка та ін.⁵⁵.

На сторінках “Слова” в січні 1862 р. з прихильністю писалось про поезію львівського народовця В.Шашкевича, де показано старого співака, через уста якого “Днѣперъ до Бескида и Бескиды до старенького Днѣпра промовляють, гомонять и про минувшую славу вспоминають”⁵⁶. Ідея національної єдності України поширювалася в суспільній свідомості галичан під впливом високої “шевченківської” української культури. К.Студинський зауважив, що до середини 1860-х рр. ставлення редактора газети “Слово” Б.Дідицького було приязним “до української справи, до українських письменників і до єднання галицьких діячів з українськими”⁵⁷. За влучним висловом дослідника В.Гнатюка, часопис не ставав “окунем до українського руху...”⁵⁸. Показово, що майбутні опоненти народовців, навіть Б.Дідицький, на перших порах ходили в козацьких шапках. Очевидно, є підстави стверджувати про “малоруську” свідомість тодішнього покоління русофілів як про перехідну, нескристалізовану форму національної ідентичності. “Малоруська” самоідентифікація сприяла відмежуванню від польської нації, була фактором становлення модерної української національної свідомості в Галичині⁵⁹. Б.Дідицький на схилі віку згадував, що під час свого 10-річного редагування “Слова” мав на меті розвиток “рідного русского языка, какое то занятие уже отъ выше 20 лѣтъ было для мене жизни идеаломъ. ... За все время (полныхъ 10 лѣтъ) моего редакторства тутъ-же я весьма рѣдко писалъ статьи политического содержания... преимущественно занимался лингвистичною коректою, стараясь больше всего о то, чтобы по языку каждая статья въ “Словѣ” была якъ лишь возможно понятна “такъ Украинцамъ, якъ и Россіянамъ”⁶⁰.

Свідченням “проукраїнських” позицій “Слова” першої половини 1860-х рр. стали численні публікації, в яких говорилось про особливості національного руху на Наддніпрянщині, переслідування царизмом української літератури. Так, у листі з Києва на початку 1862 р. прямо писалось про урядові перешкоди для відзначення “найльпшого сына удовствуючої Украины” Т.Шевченка, який у своїх творах виступав за права українського простолюду. Автор із сумом писав, що “на Украинѣ, по усей мало-россійской странѣ” знать, заможні люди швидше віддадуть шану поляку А.Міцкевичу та росіянину О.Пушкіну⁶¹. Редакція опублікувала звістку з Полтави про панахиду за Т.Шевченка, яку провели “наши украиньски братья”⁶². “Слово” давало кореспондентам певну свободу у висловлюванні своїх думок, про що, зокрема, свідчить стаття з Харкова, у якій було піддано критиці твердження українофобів, що “народъ украиньскій не выкуе собѣ литературного языка” і що николи не буде української літератури”. Харківський автор писав про необхідність “научити свой народъ усѣму доброму, выкувати свою рѣдну мову”⁶³. Щоправда, в короткій передмові редакції наголошувалося, що “богато добра выйшло бы изъ того для 80 миллионѣвъ народа”, якби “приняти или утворити для всѣхъ

славянскихъ племенъ одинъ въспѣльный языкъ...”⁶⁴. Очевидно, видавці не приховували симпатій до панрусських настроїв, але в перші роки існування газети публікували прихильні до українського руху матеріали.

Як і народовські видання “Вечерниці” (1862–1863 рр.) і “Мета” (1863–1865 рр.), русофільське “Слово” публікувало твори наддніпрянсько-українських авторів передруком із петербурзького журналу “Основа”. Як зауважив К.Студинський, “Основа” В.Білозерського і творчість українських письменників “були для “Слова” скарбницею наукового і літературного знання”⁶⁵. Так, у “Слові” повторно публікувалися наукові праці М.Костомарова⁶⁶, П.Куліша⁶⁷, а також невідомі статті, можливо, Я.Головацького⁶⁸ (хоча є й інші думки про її авторство)⁶⁹. Твори нової української літератури, зокрема П.Куліша, М.Костомарова, Д.Мордовцева⁷⁰, О.Кониського (останній серед наддніпрянських діячів того часу найбільш активно підтримував стосунки з галицькими часописами), друкувалися на початку 1860-х рр. у літературному збірнику “Галичанин”, додатку до “Слова”. Публікуючи бібліографію М.Костомарова⁷¹, редакція “Галичанина” з гордістю зауважила, що він був “родом Украинецъ”, як і Т.Шевченко та П.Куліш, становить “троезвѣздіе, що яркимъ свѣтломъ знанія и волѣ сіяє нынѣ для всей Малой Руси”⁷².

Дізнавшись про закупівлю на початку 1860-х рр. бібліотекою гімназії у Львові книжок П.Куліша, Т.Шевченка, І.Котляревського, Г.Квітки-Основ’яненка, редакція “Слова” наголошувала, що це потребує наслідування. “Галицко-руска и украинска словесность, – наголошувала газета, – має уже, Богу дякувати, значительное число прехорошихъ сочиненій, котори могутъ заняты одно изъ первыхъ мѣстцъ по библіотекахъ публичныхъ”⁷³. Щоправда, мова публікацій у часописі “Слово”, з використанням макаронічного “язичія”, була досить далекою від сучасної української літературної мови, що формувалася поступово на народнорозмовній, фонетичній основі за прикладом творчості східноукраїнських письменників І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша та ін., услід за М.Шашкевичем та його послідовниками в Галичині. За словами К.Студинського, у “Слові” до 1865 р. містилися статті “із симпатіями для українства”, але написані мовою, що була переповнена “церковщиною” і “російщиною”⁷⁴.

Інтерес видавців львівського “Слова” до наддніпрянсько-українського руху, внутрішньої ідейної боротьби в Росії викликали події 1863 р. – польське визвольне повстання та антиукраїнський Валуєвський циркуляр. Про національне життя під владою російського царизму читачів газети інформував О.Кониський (Верниволя, Сирота). Протягом 1862–1863 рр., мабуть, на запрошення Б.Дідицького він надіслав до “Слова” 14 дописів із Полтави⁷⁵. У статтях розповідалось про розвиток українського руху, політичне становище на Наддніпрянській Україні, зокрема скасування панщини, свавілля царських чиновників тощо⁷⁶. Як і раніше Кулішевий вірш “З-за Дунаю”, опублікована у “Слові” 1862 р. поезія О.Кониського (Ф.Верниволя) “Сестрам-галичанкам” знайшла відгук серед галицьких читачів. Звертаючись до галичанок, О.Кониський писав:

Гляньте сестры на Украину,
На нашу розмову,
Обѣзвѣтся теплымъ сердцемъ
И горячимъ словомъ.
Украина вамъ бажає
И счастья и долѣ;
Побажайте жъ для Украины
Предкѣвской воли⁷⁷.

У відповідь І.Якович надіслав поезію “Галичанки – сестрам українським”, у якій з позицій української національної єдності наголошував:

Галичанки, а я зъ ними
Въ отвѣтъ Украинѣ
Посылаемъ щире слово
Бодай на картинѣ.
Ах бо доля – зла розлука –

Що мати злучила –
Зь вами – зь вами, любви сестры,
Галичъ роздѣлила.

Поезія завершувалася закликом до національного єднання українців Галичини і Наддніпрянщини:

За руску родину:
Спаси Боже! Спаси Галичъ,
Спаси Україну!!⁷⁸

Характерно, що схожі думки про єдність галичан з етнічно однорідним простором на сході, але не тільки з Наддніпрянською Україною, а в ширшому панрусському контексті висловлював російський поет і літературний критик Б.Алмазов. У вірші “Нашимъ заграничнымъ братьямъ” 1867 р. він писав:

Привѣтъ вамъ, гости дорогие!
Москва вамъ низко бьетъ челомъ,
Она васъ чествуетъ впервые
И всеславянскимъ торжествомъ
Она впервые освящаетъ
Союзъ нашъ кровный, вѣковой,
Да крѣпнетъ онъ и возрастаетъ
Въ любви взаимной и живой⁷⁹.

Очевидно, заклики до всеслов'янської, панрусської єдності, що лунали з Москви, знаходили підтримку в середовищі галицьких русофілів для успішного протистояння польському наступу в Галичині. У свою чергу, відчуваючи посилення антиукраїнської політики російського царизму, О.Кониський в липні 1862 р. у розпачі написав з Наддніпрянщини: “пропало все, нема й надѣи, якъ мертвецъ народъ нашъ спить...”⁸⁰, що спроневірвало в перспективи національного розвитку. Дисонансом до його слів прозвучала заява галицького народовця В.Шашкевича, сина лідера “Руської трійці” Маркіяна Шашкевича, опублікована через кілька тижнів у “Слові”. Він закликав до передплати народовського часопису “Вечерницѣ”, що почав виходити у Львові в лютому 1862 р. з прагненням “розвивати нашу словесність на чисто-народної основѣ... не дѣлитись письмомъ одъ нашихъ надднѣпрянськихъ братѣвъ, зь котрими становимо одну народню цѣлѣсть”⁸¹.

Наприкінці 1863 р. у “Слові” (ч.85) з'явилося звернення за допомогою до галичан, підписане “Українець”⁸². У ньому, зокрема, говорилось про антиукраїнські репресії в Росії, що були спрямовані проти “Українцѣвъ за те тільки, що вони Українцѣ”. Автор від імені наддніпрянців емоційно переконував, що “будемо бороться за свою правду, поки життя стане... живої души не останеться на Українѣ”, водночас закликав “зъ нашого примѣру учѣтись розпознавати, що таке Москва”⁸³. Допис у газеті “Слово” з'явився майже одночасно з протестом проти репресій царизму на сторінках народовської “Мети” (ч.2)⁸⁴, що був спрямований проти Валуєвського циркуляру 1863 р. Наддніпрянський автор (під псевдонімом “Українець”, мабуть, ховався Левко Гончаренко)⁸⁵ звернувся з проханням, щоб відзив передрукували всі слов'янські газети. Він очікував від “братівъ Галичанъ” симпатії до “братського нещастя”, “будемо бороться за свою правду, поки життя стане”⁸⁶. Публікація викликала суспільний резонанс, була передрукована, за свідченням К.Студинського, польськими, німецькими і сербськими часописами⁸⁷. У відповідь “Українцю” редакція “Слова” заявила про намір стати “органомъ не самымъ галичко-русскимъ, но и вообще органомъ цѣлої Малої Руси”. В умовах антиукраїнських репресій царизму “мы цѣлкомъ естественно стояти должны... тільки за рідною братією, Мало-Русинами”⁸⁸.

“Слово” в першій половині 1860-х рр. відкрито стало на захист окремішності української (“малоруської”) мови: “... Малорускій языкъ былъ всегда самостоятельнымъ языкомъ и различнымъ такъ ѳтъ польского, якъ и московского”, незважаючи на багатолітній мовно-культурний гніт, “не змѣнился въ устахъ народа...”⁸⁹. На закиди тих, хто дорікав у бідності, неосвіченості “малоруської” мови, нездатності творити нею власну літературу, газета катего-

рично відповідала, що “языкъ малорускій такъ богатый, же ся на нѣмъ польскій выплекаль”. З іншого боку, наголошувалося, що “малорускій языкъ – той прадѣдъ въ порѣвнанію съ московскимъ”, був більш давній, мав державний статус у литовський період XIV–XVI ст., коли “о московскомъ еще чутки не было...” На завершенні статті висловлювалося переконання в збереженні й подальшому розвитку окремої “малоруської” мови як ознаки національної самобутності (“если Малорусины сами не почуваются быти Москалями, то годѣ й тое въ нихъ вговорити або до того присловати”) ⁹⁰. Іншим разом у газеті образно говорилося про необхідність дотримання національних прав українців:

Украина – то берѣзка, Москва – лѣсъ-дубина,
А Ляхове горделивѣ – то лѣсъ-яворина.
Най дубове, яворове берѣзку шанують,
Бо судъ Божій тыхъ досягне, которѣ гордуютъ⁹¹.

Редакція “Слова” до середини 1860-х рр. декларувала досить прихильне ставлення до народовських часописів у Галичині. Вона надала місце у своєму виданні редакторіві “Вечерницѣ” В.Шашкевичу, який у кінці 1862 р. підбадьорював: “Вечерницѣ не упали!” Було сказано, що завдяки видавничій діяльності місцевих народовців “нынѣ в кождѣмъ закутку Галича учуешъ вже про нашу Україну, а... портретъ великого Тараса (Шевченка. – *І.Р.*)... мирно царстvue... помѣжь нами...” Перед початком виходу “Вечерницѣ” була зовсім інша ситуація, коли “ледве сотній зь читаючої громады знавъ де-що про нашу рідну Україну, про батька Тараса”, українських письменників Г.Квітку-Основ'яненка, П.Куліша, М.Костомарова, Марка Вовчка та ін.⁹². “Слово” привітало початок видання у Львові народовського часопису “Мета” у вересні 1863 р., що виходив під редакцією К.Климковича як “літературно-політичний вістникъ”. Підкреслювалося, що поряд із галицькими письменниками в новому журналі, за прикладом “Вечерницѣ” (виходили до червня 1863 р.), будуть міститися твори “братей-Українцѣвъ”. Про це, зокрема, П.Куліш листовно повідомив редактора “Мети” К.Климковича. Будучи друкованим органом “закордонської Руси”, поза російською цензурою, “Мета”, як писалося у “Слові”, буде ознайомлювати “Родимцѣвъ нашихъ съ житьемъ-битьемъ другої, большої половины руского міра...”⁹³.

Отже, між ідейними поглядами раних народовців (“м'яких”) і русофілів (“твердих”) на перших порах не існувало чітких меж. У Галицькому крайовому сеймі від самого початку існував єдиний “Руський клуб”, що розколовся лише восени 1892 р. на окремі фракції народовців і русофілів. Модерна українська національна свідомість серед галицько-русського населення першої половини 1860-х рр., в основній масі, ще не сформувалася, основне було відмежуватися від поляків, а всі інші питання, у тому числі співвідношення “Галичина – Росія – Україна”, відійшли на другий план⁹⁴. А.Вахнянин згадував, що “Галицька Русь була під той час (на початку 60-х рр. – *І.Р.*) одноцільна. Ми не знали ще ніяких партій, ні котерий (котерія – кліка, олігархія. – *І.Р.*). Всюди віяла щирість і любов до свого”⁹⁵. “Інтелігентні Русини приходили лишень... до свідомости своєї народности, – писав пізніше Т.Ревакович, – знали, що вони не-Поляки, дарма, що ще в великій частині інтелігентних родин руських... говорено по найбільшій частині по польски, а лишень при публичних сходах або при спільних забавах зачали вживати мови руської”. Однак “ледве хто з інтелігентних Русинів” знав, що “то значить: бути Русином..., а тим менше” людей працювали в напрямку “двигнення мас руських...”⁹⁶. К.Устиянович зауважив, що в 1860-х рр. його серце нібито роздвоювалося: “я неначе до обохъ сторонництвъ належавъ”. Попри розбіжності в мовно-правописному питанні, “Русини жили спѣльно и сварились та мирились пѣдъ одною стрѣхою”⁹⁷. “... Москвофільство на селі не прокидувалося, – згадував Є.Олесницький, – в 60-их рр. не було... москвофільства в тім розумінні, в яким воно розвинулося, себто як течії, що нехтує самостійність українського народу і що прямує до політичної та релігійної злуки з Москвою”⁹⁸.

Подібні висловлювання про нескристалізованість національно-політичної думки галицьких русинів досліджуваного періоду можна продовжити. Серед сучасних дослідників існує думка, що своєрідною базою для формування в Галичині народовської і русофільської орієнтації концептуально виступало так зване “старорусинство”. Старорусини продовжували

вживати оригінальні терміни “русин” і “руський” (“рускій / русскій”), що обмежувало поняття “руськості” східними слов’янами Габсбурзької монархії, визнанням своєї не польськості. Однак вони не розглядали місцевих русинів як окрему національність, без зв’язку з ширшим “руським” світом. Якщо окремі особи в XIX ст. закликали керуватися інтересами “галицько-руської народності”⁹⁹, то це робилося або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань, але не виходило з позицій етнічної окремішності галичан¹⁰⁰. Основу “старорусинства” як світоглядної системи становила культурно-історична орієнтація на давньоруську спадщину, брак розуміння сутності процесу модерної національної самоідентифікації у слов’янському світі, відсутність чіткої відповіді на питання, де проходять північний і східний кордони своєї “уявної” батьківщини¹⁰¹. “Старорусинство” стало перехідним етапом у становленні модерної української національної свідомості в краї. Більш чіткий розподіл у національному русі з’явився лише наприкінці 1860-х рр., основні розбіжності полягали у відмінній інтерпретації історичного минулого та неоднаковому ставленні до основ формування української літературної мови: на народномовній основі, як вважали народовці, чи з використанням макаронічного “язичія” чи навіть російської літературної мови в розумінні русофілів¹⁰².

Ідейна платформа “Слова” суттєво змінилася в 1866 р., що стало реакцією на польсько-австрійське порозуміння. Призначення А.Голуховського в 1866–1868 рр. галицьким намісником вдруге після 1849 р. (у 50-х рр. він відіграв ключову роль у спробі перевести “руську” мову на латинський алфавіт, що призвело до “азбучної війни”) поклато початок формуванню союзу австрійських урядових кіл із польськими консерваторами, як наслідок, Галичина перетворювалася в польську автономію. А.Голуховський обійняв посаду намісника при підтримці Р.Белькреді, одного з прихильників перетворення монархії в напрямі федералізму, який влітку 1865 р. змінив на посаді відповідального за політику Австрії протягом останніх чотирьох років централіста Антона фон Шмерлінга. Останній був непопулярним політиком серед поляків, які, між іншим, закидали йому підтримку русинів і сприяння планам поділу Галичини на східну, руську і західну, польську. Зміна в політиці уряду щодо поляків стала виразно помітною наприкінці 1865 р. у зв’язку з ліквідацією наслідків надзвичайного стану, запровадженого в Галичині на початку антиросійського повстання 1863–1864 рр. на території Королівства Польського, оголошенням амністії¹⁰³.

Офіційний Відень дедалі частіше розглядав польський рух як серйозний чинник для забезпечення внутрішньополітичної рівноваги в реформованій державі. У свою чергу, польські політики в Австрії замість радикальних методів боротьби, військових повстань (згадаймо хоча б січневе польське повстання 1863–1864 рр. у Російській імперії, що зазнало поразки) зосереджували свої зусилля на створенні в Галичині форпосту майбутньої Польської держави. Польсько-австрійське порозуміння, надання автономній провінції польського національного характеру відкривало перед галицькими русинами малорайдужні перспективи¹⁰⁴. Ситуація значно ускладнювалася тим, що після Валуєвського циркуляру 1863 р. громадський рух на Надніпрянській Україні під владою російського царизму, під впливом якого активізувалося національне відродження в краї, потрапив під тиск урядових репресій. У міру перетворення півдавстрійської Галичини в польську автономію серед місцевих русинів наростали проросійські настрої, що відображалось насамперед на сторінках “Слова”.

Газета “Слово” змушена була визнати, що в 1866 р. австрійська Русь втратила своє попереднє значення: “Мадяри в Угорщині а Поляки в Галичині удостоїлися беззглядного уваження на счет другихъ народовъ и стремять до осуществленія своихъ централизаційно-гегемонистичныхъ цѣлей въ Австріи”¹⁰⁵. Народовська преса критично реагувала на прояви в Галичині політичного москвофільства. “... Московська агітація стремить до зправославлення и зруссификованія тимъ скоршого цілої руської Галичини, – писала “Мета”, – друге, що московській партії нашій не залежить нічого на добру ні краю нашого, ні нашої держави...”¹⁰⁶. Галицька інтелігенція староруського кола була вражена швидкими змінами в устрої Австрійської імперії, особливо тим, що офіційний Відень йшов на поступки діячам не лояльним, а, навпаки, найбільш опозиційним полякам. Навіть частина галицького селянства переносила свою наївно-монархічну лояльність з австрійського царя на російського царя, очікуючи від нього соціального визволення від польської шляхти, мовляв, “там (у Росії. – *І.Р.*) є дужий цар,

таки нашої, а твердої віри, та він не дасть нам загибати”¹⁰⁷. Процарські симпатії в Галичині відзначалися антипольським забарвленням, були пов’язані з тим, що російський царизм розправився з польським повстанням 1863–1864 рр., а проведені ним у той час аграрні реформи на Правобережжі мали каральний характер щодо місцевих польських поміщиків (для порівняння, в Галичині віра в “добротного цесаря” була сильно підірвана боротьбою селян за “ліси і пасовиська”, що за умовами скасування панщини в 1848 р. відійшли до панів)¹⁰⁸.

У “Слові” на початку 1866 р. підкреслювалося, що заходи польських послів у Галицькому сеймі за підтримки австрійського уряду перетворили галицьких русинів протягом однієї сеймової сесії з “малоросіянь” у “москалів”. Перед початком сейму “былисьмо Малороссіяне”, – відверто писала газета, – а тепер “мы Москаль... должны держатися уже готовон литературы общерусского языка, который они яко единственно рускій языкъ образованный узнають”¹⁰⁹. Іншим разом газета стверджувала, що будь-яка кривда, яку завдає польська сторона русинам у Галичині, створює підстави “руским” за кордоном гідно відплатити полякам (“всякая кривда въ Галичинѣ ей сделана, даетъ право Русскимъ за кордономъ сторицею вознаграждити ю (її. – *І.Р.*) коштомъ Полоніи”)¹¹⁰. Отже, староруська еліта шукала у протистоянні з поляками оперття на більш широкий панрусський світ. Своєрідним маніфестом, що засвідчив відому зміну національно-політичної орієнтації “Слова”, стала стаття І.Наумовича “Поглядъ въ будущность”, опублікована влітку 1866 р.¹¹¹. Характерно, що безпосереднім поштовхом для появи статті було призначення галицьким намісником А.Голуховського і викликане цим відчуття безпосередності, неможливості гідно протистояти полякам¹¹².

Дослідники здебільшого цитували два фрагменти з цієї статті: “Русь Галицка, Угорска, Кіевска, Московска, Тобольска и пр. подъ взглядомъ этнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь” і “Мы не Рутены зъ 1848 року, мы настоящіи Русскіи”, з яких робиться висновок про повне ототожнення українців із росіянами. Нерідко в літературі для підтвердження цього міститься дослівний переклад вислову “настоящіи Русскіи” на сучасну українську мову як “справжні росіяни”. Одне й друге є яскравим прикладом некритичного перенесення сучасних національних реалій в історичні умови Галичини середини 1860-х рр. Насправді автор статті зовсім не протиставляв українців і росіян, такого поділу в його свідомості просто не існувало. Головним для нього було включити галицьких “рутенив” у ширший всеруський, а не російський у сучасному розумінні, національний простір, що дало б змогу чинити гідний опір полякам у Галичині. Водночас обмеження практичної політики рамками вузького галицько-руського світу видавалося безперспективним, можливість ототожнювати себе з численним “руским” народом та могутньою імперією Романових знімала комплекс етносоціальної неповноцінності¹¹³.

Ближче знайомство з текстом статті, переконає дослідник О.Сухий, дає підстави для припущення, що автор мав на меті не власне російські, а традиційні “малоруські” орієнтири. Так, говорилося, що вже в 1848 р. варто було галичанам прямо заявити: “мы русскіи, що границею нашою народною ни Збручъ, но дальше Днѣпра”. “... Доки мы Рутенами, – підсумовував автор, – ограниченными съ языкомъ и литературою нашою на сельскіи хаты дванадцати округовъ галицкихъ (східної частини провінції. – *І.Р.*), а не признающимися до цѣлости русского міра: горе намъ отъ канцлерства польского!”. У кінці статті автор висловлював традиційну відданість “австрійському Монарху и свѣтлѣйшой династїи Габсбургѣвъ”, переконавав читачів, що “языкъ нашъ и литература наша русска давно и далеко перестигла (перевершила. – *І.Р.*) польску...”¹¹⁴. На думку автора публікації та, мабуть, у сприйнятті читачів “Слова”, виступ І.Наумовича мав сенс більше як елемент постійної політичної боротьби з поляками в Галичині, а не як маніфестація програми з метою визначення далекосяжних перспектив національного розвитку, питання самоідентифікації місцевих русинів. Очевидно, своїм виступом видавці часопису дещо наївно сподівалися збільшити повагу урядових кіл до руського населення в Австрії¹¹⁵.

“Попри таку голосну заяву, – писав К.Трильовський про згадану статтю у “Слові” 1866 р., – русофіли не розмовляли між собою російською мовою, бо не вмїли її...” Він, пізніше один із лідерів Української радикальної партії (УРП), засновник українського січового руху, згадував, що вдома в нього говорили по-польськи, як спілкувалися “тоді по всіх греко-

католицьких приходствах”, у більшості сімей священників¹¹⁶. Однак незалежно від того, як інтерпретувати наміри автора, стаття мала негативний вплив на розвиток українства на галицькому ґрунті, а пропагована в ній ідея всерусизму зневірювала громадськість у власних силах, відкривала шлях до поширення власне російських впливів. Характерно, що “Слово” перестало друкувати статті на підтримку українського руху в Росії, натомість з’явилося ще більше передруків із російських видань, головним чином слов’янофільської орієнтації¹¹⁷. Головним поштовхом для поширення русофільства К.Левицький справедливо вважав “зневіру в будучність руського народу в Австрії”, старорусини щораз виразніше перетворювалися “в партію руссофільську”¹¹⁸. З іншого боку, польські діячі вдало використали ситуацію на свою користь, трактували статтю у “Слові” як маніфест проросійськи налаштованих сил, що всіляко підкреслювала польська преса. Австрійському прем’єрові це стало додатковим аргументом, щоб призначити намісником поляка А.Голуховського для стримування зростаючих серед руського населення проросійських тенденцій¹¹⁹.

Ідею всерусизму редактор “Слова” Б.Дідицький, що помістив у газеті статтю І.Наумовича, пропагував у власній брошурі “Въ одинъ часъ научитися малорусину по великорусски”. Вона вийшла 1866 р. у Львові як додаток до часопису (ч.80)¹²⁰ і була безплатно розіслана усім 1 500 його передплатникам. У спогадах Б.Дідицького на схилі віку писалося, що такі думки він мав ще в 1849 р. під час свого знайомства з І.Наумовичем, вони обидва визнавали “мысль нашего племенного единства со всѣмъ прочимъ русскимъ міромъ...”¹²¹. Брошура Б.Дідицького переконувала, що на Русі є “одинъ рускій языкъ”, в якому “два выговора: малорускій и великорускій”. На думку автора, між ними існує тільки п’ять основних розбіжностей, звідси вважалося можливим, як видно з назви, за одну годину навчитися “малорусину” розмовляти “по-великорусски”. Власне, завданням брошури було пояснити розбіжності “малоруссаго нарѣчія отъ великоруссаго” в граматиці й лексиці, наголосах, щоб полегшити це навчання¹²².

Б.Дідицький писав у спогадах, що влітку 1866 р. з його брошурою (вона якраз перебувала тоді в друці) познайомився російський емігрант В.Кельсієв. Подорожуючи Галичиною, він зупинився на шість тижнів у Львові, майже щодня заходив до Б.Дідицького і за короткий час більш-менш навчився “говорити по мало-русски”, хоч був “настоящій Москаль”¹²³. Це посилювало русофільські погляди Б.Дідицького, що вважав своїм ідеалом спілкування “на чисто русскомъ языкѣ съ малорусскимъ словопроизношеніемъ”, зокрема збереження “немногихъ спеціальнихъ малорусизмівъ (що, якъ, то, дуже)” замість російськомовних слів “что, какъ, это, очень...”¹²⁴. Отже, Б.Дідицький об’єктивно виступав за російську мову для галичан, але з використанням “малоруської” вимови, недооцінював розбіжності між двома мовами – українською і російською, що були обґрунтовані в працях М.Максимовича, відомих українських філологів ХІХ ст. Він послідовно виступав проти фонетичного правопису, “кулішівки”, яку вважав “клятымъ коренемъ зла”, від якого “самое зло и родится”¹²⁵.

А.Голуховський на посаді намісника декларував своє бажання співпрацювати й підтримувати розвиток самостійної “руської” національності. Він доклав чимало зусиль для послаблення позицій русофільських діячів у провінції та їхніх впливів у Відні. Особливу увагу було спрямовано на усунення Я.Головацького з посади професора “руської” мови і літератури у Львівському університеті. Проросійські симпатії та контакти колишнього діяча “Руської трійці” були загальновідомі, але спроби А.Голуховського позбавити його професорської посади в 50-х роках виявилися безуспішними. За дорученням намісника в 1857 р. було проведено детальне розслідування причин проникнення русофільських ідей у Галичині та ролі в цьому Я.Головацького¹²⁶. Після нового призначення намісником А.Голуховський відновив свої заходи з подвоєною енергією. Поліція розпочала розслідування діяльності Я.Головацького, намагалася відвернути здійснювані ним, за сприяння редакції “Слова”, спроби вербування вчителів і священників для роботи в Росії, зокрема на Холмщині¹²⁷. Щоправда, сам Я.Головацький для поліцейський переслідувань у 1860-х рр. давав дедалі більше приводів. Підтвердженням цього, зокрема, стали тісні листовні контакти Я.Головацького з українофобами С.Гогоцьким і К.Говорським.

Професор Київського університету, колишній співробітник петербурзької “Основи” С.Гогоцький у листі до Я.Головацького з Києва 15 січня 1865 р. піддав нищівній критиці

публікації у “Слові” за редакцією Б.Дідицького. Львівський часопис, за словами С.Гогоцького, “много напортилъ”, “сообщаетъ такъ много фальшивыхъ свѣденій и такъ ошибочно ставитъ себя въ отношеніи къ Россіи...”¹²⁸. У листі до Я.Головацького в серпні 1863 р. С.Гогоцький вказав на дві найбільші помилки видавців “Слова”. По-перше, це була пропаганда “какой-то Украйны, ... слушааясь различныхъ Кулишей, людей очень недалеких”. Зневажливо висловившись про П.Куліша, адресант радив триматися “одного знамени – ... руссаго, это единственный верный путь”. По-друге, “Слово” не дбало про поступове наближення місцевої говірки до літературної російської мови, як наслідок, серед галичан існувало викривлене (“превратное”) уявлення про Росію¹²⁹.

Водночас російський вчений і журналіст К.Говорський у листі до Я.Головацького 30 березня 1864 р. зневажливо відгукнувся про редактора “Мети” К.Климковича (“полякъ въ русской шкурѣ или русской перевертень”), назвав народівський журнал органом ворогів єдності Росії і слов’янства, зміст якого охарактеризовано коротко – “бредни”, “Мета” стала “непрошенная опекунка судьбы нашей родины Малороссіи”¹³⁰. К.Говорський критично висловився про редаговане Б.Дідицьким “Слово” за публікацію на його сторінках “ложныхъ и клеветливыхъ корреспонденцій”¹³¹. Очевидно, автор мав на увазі “проукраїнські” статті газети. Ставши на захист Валуєвського циркуляра, він не бачив у введенні української простонародної мови (“малоросійського жаргона”) в літературу “никакой надобности”, наголошував, що на Наддніпрянщині говорити і навіть видавати дозволені цензурою книжки “по-малорусски” не заборонялося¹³². Характерно, що Я.Головацький хотів ознайомити з цим листом до себе читачів “Слова”, але, як скаржився К.Говорському, редактор Б.Дідицький “какъ-то не торопится помѣститъ его въ своей газетѣ, когда межъ тѣмъ печатаетъ такія нелѣпости”¹³³.

Кандидата на наступника Я.Головацького А.Голуховський шукав серед молодих діячів народівського напрямку. Очолити кафедру намісник, зокрема, запропонував А.Вахнянину, однак він відмовився, тож посаду обійняв Омелян Огоновський¹³⁴. Водночас було вжито заходів для обмеження політичних впливів уніатського духовенства як опори русофільських симпатій у Галичині. У контексті побороення проросійських сил у краї потрібно також розглядати ініціативу А.Голуховського про фінансову підтримку політичного часопису, який видавали народівці. Ймовірно, на новий часопис покладалося завдання переломити монополію русофільського “Слова” чи навіть скласти йому конкуренцію¹³⁵. Політична газета “Русь” почала виходити з 28 березня 1867 р. під редакцією Ф.Заревича у Львові, на протигагу “Слову”, дала поштовх розвитку народівського руху, що вступив у нову стадію. Суперечки між галицькими народівцями і русофілами дедалі загострювалися, що знайшло відображення у “Слові”, але це питання виходить за межі пропонованої статті.

Таким чином, газета “Слово” виходила у Львові протягом 1861–1887 рр., була органом русофільського руху, що наріжним каменем своєї ідеології визнавав історичну, культурну й духовну єдність галицьких русинів із народами єдиного панрусського (східнослов’янського) простору, користувався на письмі макаронічним “язичієм”. Однак на перших порах редакція “Слова” під проводом Б.Дідицького дотримувалася виразно “проукраїнських” позицій у питаннях національної ідентичності галичан. Зокрема, газета послідовно виступала за відокремлення східної, української Галичини від західної, польської та автономію етнічних українських (“русських”) земель під владою Австро-Угорщини, з редакцією часопису співпрацювали як галицькі народівці, так і наддніпрянські громадівці-українофіли. У “Слові” публікувалися матеріали, що сприяли утвердженню національної самобутності та єдності галицьких русинів з русько-українським (“малоруським”) простором на сході, їх окремішності від поляків і росіян (“великоросів”). Свідченням цього стали прихильні публікації про Т.Шевченка, вшанування його пам’яті і провідне значення в українському національному русі, статті відомих наддніпрянських діячів П.Куліша, О.Кониського, В.Бернатовича та ін. Як і народівські часописи, “Слово” публікувало твори наддніпрянсько-українських авторів передруком з українського журналу “Основа”, що виходив у Петербурзі в 1861–1862 рр.

Щоправда, редакція “Слова” в першій половині 1860-х рр. не мала єдиної і цілеспрямованої програми національного розвитку галицько-руського населення, поряд з “проукраїнськими” публікаціями неодноразово друкувалися статті, що відстоювали належність

галичан до єдиного панрусського, східнослов'янського простору. Образ Росії з'являвся здебільшого в контексті протистояння з поляками в Галичині, публікації у "Слові" мали антипольський характер, сприяли відмежуванню місцевих русинів від поляків. Ідейна платформа "Слова" зазнала суттєвих змін із середини 1860-х рр., що спричинило, з одного боку, польсько-австрійське порозуміння і поступове перетворення Галичини в польську автономію після призначення вдруге галицьким намісником А.Голуховського, а з іншого боку – Валуєвський циркуляр, посилення антиукраїнських репресій у Росії, що завдали потужного удару по українському рухові на Наддніпрянщині. Зворотним боком цього стало посилення проросійських настроїв у Галичині, що знайшло відображення у статті І.Наумовича, опублікованій влітку 1866 р., про мовно-культурну єдність руського населення краю з усіма "руськими". Стаття засвідчила зміну національно-політичної орієнтації "Слова" в бік зближення з Росією, тенденцію поглиблення розмежування між галицькими народовцями і русофілами (москвофілами).

- ¹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.; Серєда О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках (за матеріалами преси) / Остап Серєда // Россия – Украина: история взаимоотношений / отв. ред. А. И. Миллер, В. Ф. Репринцев, Б. Н. Флоря. – М., 1997. – С. 157–169; Аркуша О., Мудрий М. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза. етапи розвитку, світогляд / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 231–268; Хімяк О. М. Українська преса другої половини ХІХ – початку ХХ ст. як чинник формування національної свідомості українців Галичини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Хімяк Оксана Михайлівна. – К., 2003. – 18 с. *та ін.*
- ² Див.: Райківський І. Галичина на сторінках журналу "Киевская старина" (1882–1906 рр.) / Ігор Райківський // Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2, ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – С. 167–177; його ж. Галичина на сторінках літературно-наукового місячника "Основа" (1861–1862 рр.) / Ігор Райківський // Українознавчі студії. – Івано-Франківськ, 2005–6. – № 6–7. – С. 300–308; його ж. Ідея соборності України на сторінках журналу "Основа" (1861–1862 рр.) / Ігор Райківський // Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2006. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 188–194; його ж. Уявлення про національну єдність України у пресі ранніх народовців (1862–1866 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 23–24. – С. 26–38; його ж. Участь наддніпрянських діячів у виданні української преси в Галичині в 1860-х роках / Ігор Райківський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 171–192; його ж. Галичина на сторінках газети "Киевский телеграф" (1875–1876 рр.) / Ігор Райківський // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 25.
- ³ Питання термінологічного означення цієї течії у сучасній українській історіографії залишається дискусійним, серед пропозованих назв, крім слова "русофіли", найбільш часто зустрічаються терміни "москвофіли", "общероси". *Детальніше див.:* Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті) / Олексій Сухий. – Львів, 2003. – 498 с.
- ⁴ Грушевський М. Листи з-над Полтави. Лист перший / Михайло Грушевський // Грушевський М. Твори : у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. Серія "Суспільно-політичні твори (1894–1907)". – С. 131.
- ⁵ Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст. / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий. – С. 267, 268; Вендлярд А.-В. Русофільство: ще один український проект? Зауваги про невітлене прагнення / Анна-Вероніка Вендлярд // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – Ч. 18. – С. 118.
- ⁶ Цегельський Л. З австрійської України. Галицьке москвофільство в останній його фазі / Льонгін Цегельський // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1910. – Кн. V. – Май. – С. 390.
- ⁷ Отъ редакції // Слово. – 1861. – Ч. 12. – 4 марта. – С. 64; Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 103, 106.
- ⁸ Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 106.
- ⁹ Украинскіи пѣсни зъ г.1863 // Галичанинъ. Науково-белетристичная прилога до "Слова". – Львовъ, 1867. – Ч. 22. – 9 септембрія. – С. 337.

- ¹⁰ Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 104, 105, 107.
- ¹¹ Нашъ програмъ // Слово. – 1861. – Ч. 1. – 25 януаря. – С. 1.
- ¹² Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 108.
- ¹³ О що ту властиво ходить? // Слово. – 1861. – Ч. 13. – 8 марта. – С. 67.
- ¹⁴ Де-нещо о русской народности // Там само. – Ч. 36. – 31 мая (12 юнія). – С. 211, 212.
- ¹⁵ Там само. – Ч. 37. – 3 (15) юнія. – С. 215.
- ¹⁶ Серєда О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках / Остап Серєда. – С. 159.
- ¹⁷ Нѣскольکو словъ Николая Устыяновича // Слово. – 1861. – Ч. 6. – 11 лютого. – С. 26, 27.
- ¹⁸ Смерть Шевченка // Там само. – Ч. 15. – 15 марта. – С. 78.
- ¹⁹ Вспоминка о Шевченку // Там само. – Ч. 27. – 29 цвѣтня (11 мая). – С. 156.
- ²⁰ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський // Україна. Науковий двохмісячник українознавства. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 10.
- ²¹ Новинки // Слово. – 1861. – Ч. 40. – 17 (29) юнія. – С. 236.
- ²² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 362 (Студинський К. – академік), оп. 1, спр. 74, арк. 32.
- ²³ Б. Изъ Киева Похорони Тараса Шевченка // Слово. – 1861. – Ч. 49. – 19 (31) юлія. – С. 275–277.
- ²⁴ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський. – С. 10.
- ²⁵ Бесарабецъ Изъ-за кордону. О ученію малорусского народа въ его рѣднѣмъ языкѣ // Слово. – 1865. – Ч. 11. – 6 (18) лютого. – С. 3.
- ²⁶ Новинки // Там само. – 1866. – Ч. 1. – 1 (13) сѣчня. – С. 4.
- ²⁷ Русалка. – 1866. – Ч. 2. – 8 сѣчня. – С. 16.
- ²⁸ Новинки // Слово. – 1866. – Ч. 1. – 1 (13) сѣчня. – С. 4.
- ²⁹ Новинки // Там само. – 1861. – Ч. 43. – 28 юнія (10 юлія). – С. 252.
- ³⁰ ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 74, арк. 42.
- ³¹ Новинки // Слово. – 1861. – Ч. 44. – 1 (13) юлія. – С. 256.
- ³² Литературное извѣстие // Там само. – Ч. 47. – 12 (24) юлія. – С. 268.
- ³³ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський. – С. 16, 17.
- ³⁴ Кулишъ П. З за Дунаю / П. Кулишъ // Основа. – 1861. – Септєбрь. – С. 33, 34; Кулишъ П. Зъ-за Дунаю / П. Кулишъ // Слово. – 1861. – Ч. 71. – 4 (16) октобрія. – С. 366.
- ³⁵ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / Кирило Студинський. – С. 16.
- ³⁶ Гушалевиць І. Отвѣтъ зъ подъ Бискида на голось "Зъ-за Дунаю" / И. Гушалевиць // Слово. – 1861. – Ч. 76. – 21 октобрія (2 новембрія). – С. 388.
- ³⁷ Галичанинъ. Братови зъ-за Дунаю // Там само.
- ³⁸ Голось Галичанъ. I. Отвѣтъ зъ-подъ Бискида на голось "Зъ-за Дунаю". II. Братови зъ-за Дунаю // Основа. – 1862. – Січень. – С. 109, 110.
- ³⁹ ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 101, арк. 10, 11.
- ⁴⁰ Современная южнорусская лѣтопись // Основа. – 1862. – Січень. – С. 109.
- ⁴¹ Нахлік Є. Пантелеймон Кулиш: Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. Т. 1 : Життя П. Кулиша : Наукова біографія / Євген Нахлік. – К., 2007. – С. 203.
- ⁴² Костомаровъ Н. Отвѣтъ на выходки газеты (краковской) "Czas" и журнала "Revue contemporaine" / Н. Костомаровъ // Основа. – 1861. – Февраль. – С. 121–135.
- ⁴³ Там само. – С. 127.
- ⁴⁴ Там само. – С. 132.
- ⁴⁵ Отвѣтъ Костомарова на нѣкоторые лжеученія журналистовъ польскихъ // Слово. – 1861. – Ч. 67. – 20 септемврія (2 октобрія). – С. 349, 350; Ч. 68. – 23 септемврія (5 октобрія). – С. 353, 354; Ч. 69. – 27 септемврія (9 октобрія). – С. 357, 358; Ч. 70. – 30 септемврія (12 октобрія). – С. 361, 362.
- ⁴⁶ ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 74, арк. 44.
- ⁴⁷ Отвѣтъ Костомарова... // Слово. – 1861. – Ч. 67. – 20 септемврія (2 октобрія). – С. 349.
- ⁴⁸ Кулишъ П. Голось зъ України // Там само. – 1863. – Ч. 68. – 28 августа (9 септембрія). – С. 270.
- ⁴⁹ Новинки // Там само. – 1862. – Ч. 17. – 28 февруаря (12 марта). – С. 68.
- ⁵⁰ Коротка житєпись Тараса Шевченка // Там само. – Ч. 53. – 7 (19) юлія. – С. 207–209. У цьому ж номері було опубліковано вірш О. Кониського "Грїшниця" (Кониській А. Я. Грїшниця. Полтава, 1862 // Там само. – С. 209).
- ⁵¹ Новинки // Там само. – Ч. 100. – 19 (31) декемврія. – С. 390.

- ¹⁰⁸ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Ярослав Грицак. – К., 1996. – С. 75, 76; Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 115.
- ¹⁰⁹ Дописи. Зь Востока. (Русины-Москаль) // Слово. – 1866. – Ч. 24. – 23 марта (4 цвѣтня). – С. 2.
- ¹¹⁰ Дописи. Изъ Стрѣльча // Там само. – 1869. – Ч. 93. – 29 новембрія (11 декембрія). – С. 3.
- ¹¹¹ Дописи. Отъ Львова (Поглядь въ будущность) // Там само. – 1866. – Ч. 59. – 27 липня (8 августа). – С. 1, 2. Підпис: *Одинъ именемъ многихъ.*
- ¹¹² Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 110.
- ¹¹³ Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст. / Олена Аркуша, Мар'ян Мудрий. – С. 258, 259.
- ¹¹⁴ Дописи. Поглядъ въ будущность // Слово. – 1866. – Ч. 59. – 27 липня (8 августа). – С. 2.
- ¹¹⁵ Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 112, 113.
- ¹¹⁶ Трильовський К. З мого життя / Кирило Трильовський. – К.; Едмонтон; Торонто, 1999. – С. 43, 63.
- ¹¹⁷ Серета О. Місце Росії в дискусіях щодо національної ідентичності галицьких українців у 1860–1867 роках / Остап Серета. – С. 165.
- ¹¹⁸ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 / Кость Левицький. – С. 98.
- ¹¹⁹ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... / Станіслав Піяй. – С. 249, 250.
- ¹²⁰ [Дідицький Б.] Въ одинъ часъ научитьсѣ малорусину по великорусски. Додатокъ до “Слова”. – Ч. 80. – Львовъ, 1866. – 32 с.
- ¹²¹ Своежытьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Ч. I. – С. 5, 6.
- ¹²² Въ одинъ часъ научитьсѣ малорусину по великорусски. – С. 3, 6, 10, 11. У кінці брошури вміщено конкретні приклади (с. 12–31), автор писав про “малорусовъ на Украинѣ... народъ Украины, Вольни и Подоліи” (с. 9), що вважався невід’ємною частиною панрусського простору.
- ¹²³ Своежытьевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. – Ч. I. – С. 65.
- ¹²⁴ Там само. – Ч. II : Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. – Львовъ, 1908. – С. 98.
- ¹²⁵ Там само. – С. 53.
- ¹²⁶ Сухий О. Від русофільства до москвофільства / Олексій Сухий. – С. 82, 83.
- ¹²⁷ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... / Станіслав Піяй. – С. 253, 254.
- ¹²⁸ ЦДАЛ, ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 2295, арк. 8, 18 зв.
- ¹²⁹ Там само, ф. 362, оп. 1, спр. 97, арк. 48.
- ¹³⁰ Там само, ф. 309, оп. 1, спр. 2294, арк. 6, 6 зв., 19.
- ¹³¹ Там само, арк. 19.
- ¹³² Там само, арк. 15, 16.
- ¹³³ Там само, арк. 31, 31 зв.
- ¹³⁴ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-ті роки XIX ст.) / Мар'ян Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1997. – Вип. 3–4. – С. 82.
- ¹³⁵ Піяй С. Політика Агенора Голуховського щодо галицьких українців... / Станіслав Піяй. – С. 255, 256, 262.

В статтє освещаетсѣ эволюция идейной платформы русофильской газеты “Слово” во Львове – от основания журнала в январе 1862 г. до середины 1866 г., когда публикация программной статьи И.Наумовича “Поглядь въ будущность” выразительно показала постепенное изменение национально-политической ориентации журнала в сторону сближения с Россией. Среди причин этого были, с одной стороны, постепенное превращение Галиции, при содействии австрийского правительства, в польскую автономию, а с другой – активизация антиукраинских репрессий в России за Валуевским циркуляром 1863 г. Особое внимание обращено на проявления отчетливо “проукраинских” позиций редакции “Слова”, которые проявились в публикации материалов о национальном единстве подавстрийских русинов с русько-украинским, “малороссийским” пространством на востоке, способствовали утверждению в Галиции культа Т.Шевченка как национального идеолога.

Ключевые слова: газета, “Слово”, Галиция, русофилы, народовцы, национальное единство.

The article explores the evolution of the ideological platform of the Russophile newspaper “Slovo” (“The Word”), beginning from the establishment of the periodical in January 1866 to mid 1866, when the publication of I.Naumovych’s article “A Glimpse into the Future” testified the fact of gradual change in the national political orientation of the periodical toward rapprochement with Russia. The reason for this was twofold: on the one hand, the gradual transformation of Galicia, with the support of the Austrian government, into the Polish autonomy; on the other hand, intensification of anti-Ukrainian repressions in Russia following

the Valuev Circular 1863. The article focuses on the manifestation of the clear “pro-Ukrainian” editorial position of the “Slovo” revealed in the publications proclaiming the doctrine of the ethnic and national unity of the Austrian-ruled Rusyns (Carpathian Ruthenians) with Rus’-Ukrainian, “Little Russian” entity in the East, and contributed to the emergence of the cult of Taras Shevchenko as a national ideologist in Galicia.

Keywords: newspaper, “Slovo”, Galicia, Russophile, populists, national unity.

УДК 94 (477)

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДИДУХ

СХІДНІ КОРДОНИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПОЛЬСЬКОГО УРЯДУ (КІНЕЦЬ 1919 – СЕРЕДИНА 1920 рр.)

У статті висвітлюються заходи польського уряду кінця 1919 р. – середини 1920 р., спрямовані на розширення східних кордонів Другої Речі Посполитої за рахунок етнічних українських земель. Стверджено, що Східна Галичина у польських меморандумах і заявах поставала як історично польська територія, а галичани – як етнографічна група польського народу. Анексіоністські плани Польщі щодо Східної Галичини були поставлені в основу українсько-польських переговорів грудня 1919 р. – квітня 1920 р., які завершилися укладенням Варшавського договору від 21 квітня 1920 р.

Досліджена політика Польщі щодо врегулювання східногалицького питання влітку 1920 р. Оскільки уряди країн Антанти висловилися за тимчасовий характер польської окупації Східної Галичини, уряд Польщі розглядав радянсько-польські переговори як пролог до рішення Антанти щодо інкорпорації Східної Галичини до складу Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Східна Галичина, міжнародно-правовий статус, окупація, інкорпорація, Варшавський договір, радянсько-польські переговори.

Актуальність вивчення історії українсько-польських відносин у період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. зумовлена важливим місцем Республіки Польщі у зовнішній політиці сучасної України, її значною роллю у підтримці регіональної безпеки та суттєвим впливом на розвиток вітчизняної міжнародної діяльності. Актуальність теми також зумовлюється наявністю протилежних оціночних позицій польської та української історіографій щодо політики Другої Речі Посполитої у східногалицькому питанні кін. 1919 р. – сер. 1920 р.

Мета статті полягає в тому, щоби на основі вивчення архівного матеріалу, аналізу опублікованих документів, спеціальної наукової літератури проаналізувати зовнішньополітичну концепцію польського уряду щодо формування східних кордонів Другої Речі Посполитої протягом кінця 1919 р. – середини 1920 р.

Перші спроби дати загальну оцінку українсько-польським відносинам у вказаний період були зроблені сучасниками тих подій (І.Кедрином, М.Лозинським, С.Шелухіним та ін.¹). У радянський період ця проблема була предметом фальсифікацій та ідеологічних спекуляцій. Однак навіть і в таких умовах з’явилися праці О.Карпенка, Р.Симоненка, П.Ольшанського². На науковій цінності робіт українських істориків в еміграції позначилося обмежене коло доступних архівних джерел і однозначно антипольська позиція їх авторів³. У незалежній Україні учені мають можливість вільно вивчати найскладніші питання взаємин польського й українського народів⁴. Досить інтенсивно українські історики досліджують зовнішньополітичні концепції уряду Польщі в українському питанні⁵. Так О.Красівський висвітлює анексіоністські претензії Другої Речі Посполитої до Східної Галичини в 1918–1923 рр. Аналізуючи програми ендеків і пілсудчиків щодо національного питання, автор дійшов до висновку, що обидві вони обґрунтували польські претензії на східногалицькі землі й різнилися лише засобами досягнення мети⁶.

Польська міжвоєнна публіцистика та історична мемуаристика (праці Ю.Пілсудського⁷, Я.Домбського⁸, Т.Кутшеби⁹, Л.Василевського¹⁰, В.Вітоса¹¹ ін.) загалом ідеалізували політику правлячих кіл у 1918–1921 рр. та поділяли офіційну державну ідеологію, що виправдовувала експансіоністські претензії уряду і так звані “історичні права” Польщі на Східну Галичину і

Волинь. Л.Василевський – прихильник національно-культурної автономії, відомий своїми проукраїнськими симпатіями, хоча й обґрунтовував право українського народу на самовизначення, однак галицьким українцям у такому праві відмовляв, вважаючи Східну Галичину “історичною територією Речі Посполитої”. Услід за авторами спогадів польські історики Є.Куманецький¹², В.Левандовський¹³, І.Агнєнкі¹⁴, А.Айненкель¹⁵, Б.Ландау¹⁶, І.Галєський¹⁷, Ю.Юркевич¹⁸) відстоювали схожі погляди. Український національний рух у Східній Галичині 1912–1923 рр. досліджується у праці Т.Домбковського¹⁹. Польські історики в еміграції виправдовували національно-політичні погляди державних діячів Другої Речі Посполитої²⁰. Сучасна польська історіографія (Г.Лукомський²¹, А.Хойновський²²) також ще не уповні звільнилася від ідеологічних штампів попередньої доби. Однак частина сучасних польських істориків А.Чубінський²³, Л.Мрочка²⁴, Т.А.Ольшанський²⁵ визначають політику тогочасної Польщі щодо східних кордонів як таку, що не відповідала інтересам польської держави та негативно позначилася на її внутрішній стабільності у майбутньому.

Російська сучасна історіографія (М.Сергомасов, І.Міхутіна та ін.) стверджує, що причиною початку радянсько-польської війни є геополітичний фактор та встановлена в Польщі диктаторська форма правління на чолі з Ю.Пілсудським. І.Міхутіна початок польсько-радянської війни відносить до 1919 р.²⁶. Українську державність М.Сергомасов трактує як умовну, стверджуючи, що за Варшавським договором “Петлюра отримував можливість за допомогою поляків стати на чолі “самостійної” української держави антирадянської орієнтації, для Пілсудського це було першим вагомим кроком на шляху до створення майбутньої польської федерації”²⁷.

Таким чином, історіографія українсько-польських відносин, маючи у своєму доробку ґрунтовні дослідження, разом з цим містить ряд неоднозначних положень та деякі фактологічні помилки, що вимагають перегляду та виправлення. Зробити це дозволяє широка джерельна база цієї проблеми, яка збереглася в архівах України, Росії, Польщі.

Найвпливовіші польські політичні табори – національні демократи (ендеки) та пілсудчики (ідейні соратники Ю.Пілсудського) – ще напередодні Першої світової війни однозначно вважали Галичину споконвічно польською землею, а її належність до майбутньої польської держави – однією з ключових умов самого існування цієї держави.

Польські національні демократи відстоювали інкорпораціоністську концепцію й виступали за повну колонізацію українського та білоруського населення. Англійська газета “Morning Post” стверджувала, що цю думку поділяла більшість представлених у польському сеймі партій²⁸. За переконанням ендеків, кордони Польщі мали проходити вздовж Двіни і далі на південь вздовж ріки Горинь. Українські території на схід від польського кордону повинні були відійти до Росії²⁹.

Програма інкорпораціоністів спиралася на твердження про політичну, економічну й культурну відсталість українців, слабкість українського національного руху. Так, один із їх представників З.Березовський зазначав, що “українського народу в сучасному значенні зовсім немає”³⁰. Асимілювати українців ендеки планували шляхом зміни національної структури Східної Галичини та впливу польської культури. Інкорпораціоністи заперечували право ЗУНР на самостійне існування, аргументуючи свою позицію тим, що така держава неодмінно перебуватиме в залежності від берлінського імперіалізму³¹. Більше того, ендеки категорично виступали проти будь-якої форми автономії для Східної Галичини. На думку одного з їх лідерів С.Грабського, до Польщі мали відійти землі, які “всім своїм історичним минулим, своєю цивілізацією і етнографічним складом належать до польської національної території”³².

В основу федералістської концепції, головним виразником якої був начальник держави соціаліст Ю.Пілсудський, було покладено ідею боротьби польської армії проти “східного панування більшовиків з тим, щоб допомогти європейським народам зберегти свободу і перетворити Східну Європу у федерацію вільних народів, що об’єднаються навколо Польщі”³³. Щодо місця України в цій федерації, то Ю.Пілсудський пропонував створення Української республіки, “зложеної з правобережних, незайнятих поляками губерній Полтавщини і частини Катеринославщини... зв’язаної тісним союзом з Польщею”³⁴. Незважаючи на красномовні декларації федералістів про свободу і самовизначення європейських народів, вони, так само як

й інкорпораціоністи, відстоювали ідею відновлення кордонів Польщі зразка 1772 р., тобто включення до складу польської держави Східної Галичини і значної частини Правобережної України. Невипадково польські урядові верхи неодноразово заявляли, що “проблема Східної Галичини є внутрішньою справою Польщі”³⁵.

Представники партії “П’ясту” були противниками утворення незалежних держав на сході. Але в 1920 р. “П’яст” перейшов на федералістські позиції³⁶. П’ястівці погоджувалися на окремі поступки українцям у Польщі, як, наприклад, українські написи на вокзалах, використання української мови у шкільництві тощо. Однак ці поступки не могли допустити українців до сфери вищої культури. Промовисто свідчить про це факт, що п’ястівці категорично виступали проти створення українського університету у Львові³⁷.

Польське сторонництво людове “Визволенє” відстоювало близькі до федералістів погляди та виступало за незалежну Україну, яка б співпрацювала із Польщею. Його діячі не заперечували навіть проти приєднання до України частини Східної Галичини, однак за умови, щоб Львів залишився у складі Польщі³⁸.

Позиція Комуністичної робітничої партії Польщі [КРПП] у 1918–1920 рр. ґрунтувалася на ідеї світової революції, а отже, недоцільності існування національних держав.

Партія національної правіці наполягала на потребі враховувати факт, що західноукраїнські землі розвиваються в інших національно-політичних умовах, аніж терени етнічної Польщі. Один із діячів консервативного напрямку К.Пайгерт запропонував проект автономії для галицьких українців, правові підстави якої забезпечували б крайовий сейм та окремий міністр для Галичини у польському уряді³⁹. Але поміркована течія правцентристського табору не була організаційно сконсолідована і не мала визначального впливу на політику польського уряду в національному питанні.

На кінець 1919 р. федералісти зміцнили свої позиції, і 29 листопада кабінет І.Падеревського був замінений урядом на чолі з Л.Скульським. Протягом 1919 р. погляди федералістів на проблему Східної Галичини зазнали певних змін. На початку року лідери Польської Соціалістичної партії (ППС) пропонували поділити Східну Галичину вздовж річок Буг і Золота Липа. Львів і Бориславський нафтовий басейн передбачалося залишити в межах польської території⁴⁰. Та вже наприкінці року польський уряд в основу переговорів з Директорією поставив вимогу анексії всієї Східної Галичини. Причинами цього були, по-перше, невдача польської делегації на Паризькій конференції, коли Антанта не підтримала претензії Польщі на східногалицькі землі. Вища Рада у Парижі 21 листопада 1919 р. надала Польщі у Східній Галичині мандат лише на 25 років. Кордон Східної Галичини з Польщею мав проходити біля старого (за часів Австро-Угорщини) західного кордону Східної Галичини з тією різницею, що чотири повіти – Чесанівський, Ярославський, Перемишльський, Ліський – вилучалися з території Східної Галичини. Згідно з другим розділом, у Східній Галичині повинен був діяти власний сейм, який би вирішував окремі питання внутрішнього життя краю. Третій розділ обумовлював представництво галицького населення в польському сеймі. Наступні чотири розділи стосувалися адміністративної організації Східної Галичини. Восьмий розділ регламентував внутрішнє життя краю до виборів польського сейму⁴¹. На вимогу польської сторони 22 грудня 1919 р. Рада голів делегацій ухвалила запропоновану Ж.-Б.Клемансо постанову: “Рішення, прийняте недавно в Парижі, за яким Польща отримує мандат на Східну Галичину на 25 років, повинно бути відкладене і має стати предметом нового розгляду...”⁴².

По-друге, це протиріччя в українському державному таборі. Незважаючи на Акт злуки 1919 р., який залишався здебільшого декларацією намірів, продовжували існувати не тільки окремі уряди, адміністрації, війська, але й протилежні напрями внутрішньої і зовнішньої політики. Зокрема для західноукраїнського проводу ворогом №1 була Польща, для Директорії – Росія. У несприятливих воєнно-політичних умовах українські уряди так і не виробили єдину зовнішньополітичну концепцію. За визнанням ад’ютанта С.Петлюри О.Доценка, головний отаман України ще у квітні 1919 р. “був готовий зректися Галичини на користь поляків, щоб за їх посередництвом Антанта визнала Україну”⁴³. Вже 24 травня 1919 р. під час українсько-польських переговорів була укладена угода за підписами Б.Курдиновського та І.Падеревського, згідно з якою уряд УНР фактично визнав окупацію польською армією західноукраїнських

земель⁴⁴. 19 серпня місія В.Пилипчука підписала з поляками угоду, яка підтвердила анексію Східної Галичини і Західної Волині на користь Польщі.

Українсько-польські переговори продовжилися восени 1919 р., коли до Варшави прибула Надзвичайна дипломатична місія Директорії на чолі з А.Лівицьким. Польська сторона ультимативно вимагала відторгнення Західної України, тому дипломатична місія УНР, усупереч урядовим інструкціям, 2 грудня 1919 р. підписала політичну декларацію, за якою кордон між УНР і Польщею визначався “починаючи від Чорного моря по ріці Дністер і від Дністра між Польщею й Україною по ріці Збруч”⁴⁵. Згідно з такими кордонами Галичина й Західна Волинь залишались у межах польської держави. Ціною цієї поступки було досягнуто “визнання УНР з боку Польської Речі Посполитої”⁴⁶. Разом з тим польський уряд дозволяв транзит через свою територію військових вантажів і українських солдатів⁴⁷. Представники ЗУНР в українській місії на знак протесту вийшли зі складу делегації та заявили, що декларація “не може мати ніяких правних наслідків”⁴⁸. Противниками переговорів Бельведеру з С.Петлюрою виступали представники польської націонал-демократії⁴⁹.

Поразка білогвардійської армії Денікіна спонукала європейські уряди підтримувати Польщу як центр антибільшовицького руху. Також надії щодо польського наступу на більшовицьку Росію висловлював Б.Савінков у листі до Й.Пілсудського⁵⁰.

В умовах ведення громадянської війни та міжнародної ізоляції зовнішньополітична стратегія уряду РСФРР в кінці 1919 р. – на початку 1920 р. полягала в якнайшвидшому підписанні миру з Польщею. Потрібно зауважити, що Східна Галичина виступала основною “козирною картою” в мирних пропозиціях більшовицького уряду. Ще в липні 1919 р. під час таємних радянсько-польських переговорів у Барановичах, Білостоку і Мікашевичах представники РСФРР (уряд УСРР передав їм повноваження на ведення переговорів) запропонували Польщі вигідну лінію кордону, яка фактично буде повторена згодом у Ризькому мирі. Однак у грудні 1919 р. переговори припинилися через протиріччя щодо мирного врегулювання.

У ноті польському урядові від 28 січня 1920 р. Раднарком РСФРР запевнив від себе та від імені українського радянського уряду, що “війська федеративної республіки не будуть здійснювати воєнних дій на захід від лінії, яку вони займають тепер і яка проходить поблизу м. Чуднова, м. Пиляви, м. Дерафні і м. Бара”⁵¹. Подібні пропозиції були і у ноті радянського керівництва України до Бельведеру від 22 лютого 1920 р.⁵². Таким чином, радянське керівництво претендувало на Наддніпрянську Україну, декларуючи свою незацікавленість у східногалицькому питанні.

Однак урядові кола Польщі розцінювали радянські мирні ініціативи як засіб укріплення більшовизму в Росії та Україні. 13 лютого 1920 р. урядова “Rzeczpospolita” відзначала: “Мирні пропозиції більшовиків... є рівночасно дуже зручним політичним тягом, який в кожному випадку мусить скріпити становище уряду Рад”⁵³. Польська преса також звинувачувала уряд РСФРР у невідповідності його заяв реальній політиці радянських урядовців, зокрема у Східній Галичині. Так, 25 лютого 1920 р. “Kurjer Poganny” повідомляв: “Ціла Східна Галичина залита більшовицькими агітаторами. Вони змагають до прилучення Східної Галичини до України, а разом з нею – до большевицької Росії”⁵⁴.

В умовах підготовки Польщі до війни з радянськими республіками експансіоністські настрої в польському політичному середовищі посилювалися. Відсутність відповіді уряду Польщі на мирні пропозиції більшовиків українське прес-бюро у Відні, зокрема, пояснювало тим, що “в польських рішачих кругах немає одної думки про польську східну граничну межу”⁵⁵.

Однак уряд Польщі не міг не зважати на радянські ноти і на зростаючі антивоєнні настрої всередині країни та в Європі, адже це загрожувало йому політичною ізоляцією. На засіданні Міністерства закордонних справ Польщі 11 лютого 1920 р. обговорювалися перспективи початку мирних переговорів з РСФРР. Під час цих дебатів був вироблений проект умов, в основу якого покладено вимогу виведення радянських військ з території Польської республіки до кордонів, які існували до першого поділу Речі Посполитої 1772 р.⁵⁶. Цей проект ще раз підтвердив наміри польського уряду домогтися від радянської сторони згоди на анексію східногалицьких земель. Польський уряд також порушував питання про незалежне існування

УНР, але в межах кордонів, передбачених політичною декларацією від 2 грудня 1919 р. Аналізуючи політику Варшави в українському питанні, “Nowa Reforma” зазначала, що, з одного боку, польський уряд прагнув загарбати якнайбільшу частину України, а з іншого – бачив Україну як клин між Польщею та Росією⁵⁷.

Про анексіоністські плани Польщі щодо Східної Галичини також свідчать рішення, прийняті на засіданні польського уряду 8 березня 1920 р., згідно з якими як максимальну територіальну вимогу було поставлено кордон 1772 р., мінімальну – кордон по течії Збруча і Стира, або східніше Стира⁵⁸. 12 квітня 1920 р. “Kurjer Lwowski” констатував, що “рішачі політичні польські кола вирішили стояти на мирових переговорах з більшовиками при лінії 1772 р. Польське правительство не піде ні на який компроміс в цій справі”⁵⁹.

На засіданні кабінету міністрів польський прем’єр Л.Скульський заявив, що у випадку досягнення польським урядом на переговорах із радянською Росією згоди на встановлення кордонів Польщі зразка 1772 р. уряд сам вибере форму угоди з місцевим населенням щодо забезпечення його національних і політичних прав. В іншому випадку, зазначав прем’єр, Польща домагатиметься проведення плебісциту на території між лінією безпеки і кордоном 1772 р.⁶⁰. Таким чином, усі заяви польського уряду про сповідування ним принципів самовизначення українського народу насправді носили демагогічний характер, бо таке право не поширювалося на галицьких українців.

Більше того, польський уряд проводив політику асиміляції галицьких українців та поступової ліквідації автономних прав Галичини. Так, 30 січня 1920 р. було скасовано Галицький крайовий сейм і його виконавчий орган – Крайовий виділ, а їх майно перейшло в руки польських органів влади. У березні 1920 р. було заборонено вживати терміни “Галичина”, “українець”, “український”. Їх замінили: “Східна Малопольща”, “русин”, “русинський”. У Східній Галичині польська адміністрація розправлялася з українською інтелігенцією, греко-католицькими священиками, полоненими УГА. У листі головнокомандувача армією УНР М.Омеляновича-Павленка до голови української дипломатичної місії у Варшаві зазначалося, що польські війська вивезли з України майна на “мільярди карбованців, причому цінне майно вивозиться здебільшого без опису і без розписок”⁶¹.

Однак, незважаючи на дискримінаційну політику польської адміністрації на українських землях, уряд УНР продовжував розглядати Польщу як свого потенційного союзника. На українсько-польських переговорах, які продовжилися в березні 1920 р., польська сторона узалежнювала визнання Директорії від прийняття урядом УНР територіальної, військової та економічної угод⁶². Усі спроби українських делегатів домогтися поступок на засіданнях 9, 10 та 13 квітня закінчилися невдачею. Зокрема українські делегати заявляли, що кордони 1772 р., “зачіпляючи найбільш річеві інтереси України і таким чином порушують принцип самовизначення народів, на якому будується сучасне державно-політичне життя і міжнародні відносини”⁶³. Але ультимативна форма польських заяв змушувала делегацію УНР погодитися на їх умови, адже, за словами С.Петлюри, “без цього чи якогось іншого порозуміння з Польщею ми не відновимо нашої державності”⁶⁴.

21 квітня 1920 р. була підписана політична конвенція між урядами Польщі та УНР за підписами Я.Домбського і А.Левицького. Кордон між державами встановлювався по річках Збруч і Горинь, що залишав за Польщею споконвічні українські землі – Східну Галичину, Холмщину, Підляшшя, Полісся, Західну Волинь (територія 160 тис. км² з населенням близько 10 млн осіб).

Слід зазначити, що в польських політичних колах Варшавський договір отримав неоднозначну оцінку. Особливо різко виступили ендеки, вважаючи даний документ черговим дипломатичним ходом, бо “тільки Петлюра з усіх українських сил погодився з так далеко посунутим на схід кордоном Польщі”⁶⁵. В цілому ендеки рішуче засуджували “українську політику” Ю.Пілсудського, яку вважали нереальною і некорисною для міжнародного врегулювання проблеми східного кордону Польщі. Так, в “Kurjer Warszawski” від 13 квітня 1920 р. зазначалося: “Або ми обмежимо наші претензії на землі безумовно польські й ті, що, безумовно, тяжіють до Польщі, і створимо міцний організм, який зосереджуватиме всю енергію всередині країни, або ж, як це було в минулому, ми захочемо розмитися по східних областях,

втрачаючи кращі сили на екстенсивну політику, збільшуючи кількість своїх ворогів, відривати свій погляд від західного кордону, який знаходиться під постійною загрозою, і звертати свою увагу на національні й державні загадки на сході”⁶⁶.

Іншу позицію відстоювали представники ППС і військові. Проурядова преса розцінила Варшавський договір як “акт польського розуміння становища”, що відповідав польським історичним традиціям, а також гарантував безпеку Польщі зі сходу⁶⁷. Газета “Dziennik Ludowy”, своєю чергою, підкреслювала, що Варшавський договір утворив підґрунтя для польської незалежності⁶⁸.

Як бачимо, розбіжності польських політичних сил щодо оцінок Варшавської угоди виникали навколо взаємовідносин з урядом УНР, тоді як у східногалицькому питанні федералісти та інкорпораціоністи одностайно відстоювали “історичні права” Польщі на західно-українські землі. Польський уряд, крім того, обґрунтовував необхідність використання Варшавської угоди в переговорах з більшовиками, адже “Москва, бажаючи миру, віддасть Польщі більшу частину території на північ і в центрі, на яку вона претендує, але від України з її земельними багатствами й мінералами не може зрестися жоден політичний діяч, хай би то був Ленін, чи Керенський, чи Денікін”⁶⁹.

Таким чином, завдяки Варшавському договору польський уряд домігся офіційної відмови уряду УНР від території Східної Галичини, що дозволило йому використовувати цей факт на загальноєвропейських конференціях, послабити міжнародний авторитет ЗУНР, здобути в особі армії УНР союзника у війні з радянськими республіками, а також посилити свої військові та економічні впливи на Україні.

Важливою складовою Варшавського договору була військова конвенція, згідно з якою українські війська підпорядковувалися польському командуванню, а витрати на його утримання, а також польських військових частин, покладалися на український уряд. З лютого до квітня 1920 р. на польській території було сформовано українські дивізії: другу стрілецьку (4 тис.) і шосту стрілецьку (трохи більше 2 тис.) з колишніх полонених солдатів⁷⁰.

Польсько-українському наступу передував перехід на бік польсько-української армії 23 квітня 1920 р. двох галицьких бригад⁷¹. Ще 25 грудня 1919 р. представники Галицької армії підписали у Вінниці протокол про утворення спільного фронту з радянською армією проти Денікіна і Польщі. Таким чином командування розраховувало зберегти Галицьку армію для подальшої боротьби за державність⁷². 27 лютого УГА була перейменована в Червону Українську Галицьку Армію (ЧУГА). При цьому галицькі стрільці вимагали не використовувати їх “проти військ УНР і повстанців”⁷³. Але командування Червоної армії розпочало реорганізацію галицьких бригад на радянський зразок. Нехтування національними традиціями, скасування символіки, свавілля органів ЧК на Україні, масові арешти викликали опір серед стрілецьтва.

Перехід двох галицьких бригад на бік польсько-української армії відкрив більшовицький фронт у районі Летичева, Бара і Вінниці⁷⁴. Однак сподівання галичан на визволення Східної Галичини, як наслідок цього наступу, не виправдалися. Більше того, у надісланій С.Петлюрою до Варшави телеграмі зазначалося: “Повідомляється, що головний отаман не бажає мати в своїй армії галицьких старшин з огляду пануючого серед них більшовицького духу. Просить забрати їх до табору полонених”⁷⁵. Отже, галицькі старшини, яких С.Петлюра закликав взяти участь у поході на Київ, ним-таки були відправлені в польські табори. У секретному інформаційному зверненні II відділу Генерального штабу польської армії від 1 травня 1920 р. повідомлялося: “Три бригади галичан, які перейшли на нашу сторону, були нами роззброєні та інтерновані в таборах для військовополонених”⁷⁶.

На світанку 25 квітня 1920 р. польсько-українські війська розпочали наступ на широкому фронті в напрямку на Київ. За словами С.Томашівського, розпочалася боротьба ідей “історичної Польщі” та “нової Росії”⁷⁷.

Вже 7 травня польські війська ввійшли до Києва. Перші успіхи т. зв. “Київської виправи” зміцнили впевненість польських політичних кіл щодо перспектив зручного для Польщі розв’язання проблеми східних кордонів. Так, дипломатичне представництво Польщі в Парижі у звіті Міністерству закордонних справ зазначало, що лінія кордону, зайнята польською армією, “дає максимум гарантії сталості і безпеки”⁷⁸. Більше того, 4 травня 1920 р. на засіданні

сейму маршалок Д.Тремпушинський заявив: “Ми вимагаємо кордонів, у яких проживає польське населення. Ми не маємо права залишати наших співродичів у пануванні радянського уряду”⁷⁹.

Разом з тим Бельведер не був зацікавлений у створенні сильної української держави, яка б згодом проводила політику на об’єднання всіх українських земель. У статті, опублікованій у “Gazecie Warszawskiej”, С.Грабський відзначав, що польській державі вигідніше вести переговори з Росією, аніж із новоутвореною Україною, оскільки російський уряд погоджувався на лінію кордону по ріці Збруч, а самостійна Україна, покликаючись на засаду самовизначення націй, претендуватиме на Східну Галичину⁸⁰.

Польські політичні кола влаштовувало закріплення за Україною ролі держави-буфера, яка б, з одного боку, відгороджувала Польщу від безпосереднього сусідства з більшовицькою Росією, а з іншого, – була б об’єктом її колонізаторської політики, зокрема в господарчій сфері. Так І.Дашинський відзначав: “Україна має великі економічні ресурси, якими ми можемо вигідно скористатися”⁸¹. Незважаючи на те, що ще 26 квітня Ю.Пілсудський запевнював українське населення, що польські війська виступають як союзники у боротьбі проти більшовиків⁸², на захопленій польськими військами території України впроваджувався військовий стан, чинилися розправи над місцевим населенням. Звичайним явищем були грабінництво, мародерство, єврейські погроми⁸³. Українське прес-бюро у Відні повідомляло, що “польські війська, які зібрані в Галичині для боротьби з совітською Росією, улаштовують криваві погроми, грабують українське і жидівське населення. По українських селах поляки оточують церкви. Населення гониться на примусові роботи”⁸⁴. Разом з армією в Україну поверталися польські поміщики, до рук яких перейшли їх колишні маєтки. Тому широкого антибільшовицького руху в Україні не було⁸⁵.

Успіхи стрімкого військового наступу дозволяли польському урядові ігнорувати радянські ноти та меморандуми, хоча й у зверненні Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету до робітників, селян і солдатів Польщі від 7 травня 1920 р. вказувалося, що уряд РСФРР готовий погодитися на передачу Польщі “значних територій, навіть не населених у більшості поляками”⁸⁶. На засіданні Міністерства закордонних справ С.Грабський зазначав: “Польща не відповідає на мирні пропозиції (більшовиків. – Т.Г.-Д.), оскільки війна з польського боку не є загарбницькою, а проводиться в обороні власних інтересів польського народу”⁸⁷. Однак в основі зовнішньополітичної концепції польського уряду все ж було намагання відновити кордони Речі Посполитої до першого поділу 1772 р., і саме в цьому полягало одне із політичних завдань т. зв. “Київської виправи”. Тому на XVII з’їзді ППС у травні 1920 р. Перл, аналізуючи позицію польських владних кіл щодо можливих переговорів з радянською Росією, зазначав: “Наш уряд не хоче миру”⁸⁸.

Однак успішний наступ польських військ невдовзі був перерваний, а вже 5 червня 1920 р. головні сили I кінної армії (4-та, 11-та, 14-та радянські дивізії) прорвали фронт і вийшли в тил III польської армії, що перебувала в Києві. На 15 червня 1920 р. польське військо фактично було відкинуте на рубежі, з яких 25 квітня 1920 р. починався похід.

У новій воєнно-політичній ситуації урядові кола РСФРР поновили заходи щодо реалізації ідеї світової соціалістичної революції. Під впливом успіхів Червоної армії радянське керівництво розглядало не тільки питання про створення Галицького революційного комітету, але й уряду радянської Польщі. Командувач Західним фронтом М.Тухачевський у наказі від 2 липня 1920 р. підкреслював, що “на заході вирішуються долі світової революції, шлях до якої лежить через труп білої Польщі”⁸⁹. Л.Троцький у спогадах стверджував, що В.Ленін домагався від Червоної армії “вступити у Варшаву і допомогти польським робітничим масам скинути уряд Пілсудського й захопити владу”⁹⁰. Про це йшлося і у виступі В.Леніна 12 червня 1920 р. на 2-й Всеросійській нараді відповідальних організаторів роботи на селі: “Ми теж будемо говорити про мир, але не з вами, польські поміщики і польські буржуа, а з польськими робітниками і селянами, і побачимо, що з цих розмов вийде”⁹¹. На цьому шляху здійснювалися практичні заходи: з числа комуністів-поляків владні кола РСФРР планували створити радянський уряд Польщі.

- Вип. 10. – С. 65–72; Зарецька Т. І. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919–1920 рр.) / Т. І. Зарецька // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки : міжвід. зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 76–92; Калакура О. Польсько-українське порозуміння на тлі небезпеки більшовизму (1919–1921 рр.) / О. Калакура // Україна дипломатична : наук. щорічник. – К., 2006. – Вип. 7. – С. 443–462; Кобринська С. Б. Становлення і розвиток міждержавних стосунків між Українською Народною Республікою та Польщею (1918–1920 рр.) / С. Б. Кобринська // Науковий вісник. Сер.: Правознавство / Чернів. ун-т. – 1996. – Вип. 1. – С. 36–47; Литвин С. Симон Петлюра і проблема Варшавського договору в українській та польській історіографії / С. Литвин // Четвертий Міжнародний конгрес україністів, Одеса, 26–29 серп. 1999 р. : доп. та повідомл. Серія: Історія. – Одеса ; К. ; Львів, 1999. – Ч. 2 : ХХ століття. – С. 74–84; Михайлова О. Україна у східній політиці Ю. Пілсудського (кінець 1918 р. – квітень 1920 р.) / О. Михайлова // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 231–254; Срібняк І. Симон Петлюра на чолі держави та війська (до питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років / І. Срібняк // Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі : заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – С. 607–609; Терещенко Ю. Варшавський договір 1920 року і його оцінка українською дипломатією / Ю. Терещенко // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань : зб. наук. пр. – Фастів, 1999. – С. 130–139.
- 6 Красівський О. Концепції польського політикуму щодо українського питання (початок 20-х років ХХ ст.) / О. Красівський // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 284–290.
- 7 Piłsudski J. Rok 1920 / J. Piłsudski, Pochod za Wisle / Michail Tuchaczewski. – Łódź : Wyd. Łódzkie, 1989. – 237 s.
- 8 Dąbski J. Pokój Ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy / J. Dąbski. – Warszawa, 1931. – 225 s.
- 9 Kutrzeba S. Wyprawa kijowska 1920 roku / S. Kutrzeba. – Warszawa, 1937. – 360 s.
- 10 Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / L. Wasilewski. – Warszawa, 1934. – 146 s.
- 11 Witos W. Moje wspomnienie / W. Witos. – Paryż : In-t Literacki, 1964. – Т. 2. – 439 s.
- 12 Kumaniecki J. Dwa oblicza dyplomacji radzieckiej. Rokowania w Mińsku i Rydze / J. Kumaniecki // Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. – Warszawa, 1991. – С. 158–165.
- 13 Lewandowski W. W kręgu problematyki stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały / W. Lewandowski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1970. – Т. 6. – S. 183–195.
- 14 Agnienkie A. Od “Rządów ludowych” do przewrotu majowego / A. Agnienkie. – Warszawa, 1971. – 359 s.
- 15 Ajnenkiel A. Parlamentaryzm II Rzeczypospolitej / A. Ajnenkiel. – Warszawa, 1970. – 412 s.
- 16 Landau Z. Druga Rzeczpospolita / Z. Landau, I. Tomaszewski. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1977. – 427 s.
- 17 Haleski I. Historia Polski / I. Haleski. – Lublin ; London: Veritas, 1992. – 316 s.
- 18 Jurkiewicz J. Niektóre problemy stosunków polsko-radzieckich w okresie międzywojennym 1918–1939 / J. Jurkiewicz // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały. – Warszawa, 1966. – Т. 2.
- 19 Dąbkowski T. Ukraiński ruch w Galicji Wschodniej 1912–1923 / T. Dąbkowski, S. Kutrzeba. – Warszawa, 1985.
- 20 Jądzejewicz W. Józef Piłsudski 1867–1935 / W. Jądzejewicz. – London, 1985.
- 21 Łukomski G. Walka Rzeczypospolitej o kresy północno-wschodnie 1918–1920: polityka i działania militarne / G. Łukomski. – Poznań : WN, 1994. – 182 s.
- 22 Chojnowski A. Ukraina / A. Chojnowski. – Warszawa : Wydawnictwo Trio, 1997. – 234 s.
- 23 Czubiński A. Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921 / A. Czubiński. – Opole, 1993. – 314 s.
- 24 Mrocza L. Spor o Galicję Wschodnią (1914–1923) / L. Mrocza. – Kraków, 1998. – 220 s.
- 25 Olszański T. A. Historia Ukrainy XX w. / T. A. Olszański. – Warszawa, 1994.
- 26 Михутина И. В. Польско-советская война 1919 – 1920 гг. / Михутина И. В. – М., 1994.
- 27 Сергомасов М. Политические аспекты советско-польской войны 1920 года : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 – Отечественная история / М. Сергомасов ; Моск. пед. гос. ун-т. – М., 1997.
- 28 Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф. 3696 Міністерство іноземних справ Української Народної Республіки, оп. 2, спр. 580, арк. 30.
- 29 Карпенко О. Ю. Повалення Східної Галичини буржуазно-поміщицькою Польщею / О. Ю. Карпенко // Торжество історичної справедливості. – Львів, 1968. – С. 397–409.
- 30 Gazeta Warszawska. – 1920. – 11 marca.
- 31 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 144, арк. 135.

- 32 Gazeta Warszawska. – 1919. – 4 kwiet.
- 33 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 142, арк. 50.
- 34 Там само.
- 35 Archiwum Akt Nowych (AAN). Ambasada RP w Londynie, sygn. 51, k. 16.
- 36 Красівський О. Концепції польського політикуму щодо українського питання (початок 20-х років ХХ ст.) / О. Красівський // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 289.
- 37 Piast. – 1920. – 15 sierp.
- 38 Красівський О. Концепції польського політикуму щодо українського питання (початок 20-х років ХХ ст.) / О. Красівський // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 289.
- 39 Генік М. Українське питання в політичних концепціях польських правоцентристських партій (1918–1920) / М. Генік // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. – 1997. – № 2. – С. 42.
- 40 Красівський О. Концепції польського політикуму щодо українського питання (початок 20-х років ХХ ст.) / О. Красівський // Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис. – 2001. – № 5–6. – С. 286.
- 41 Карпенко О. Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 / О. Ю. Карпенко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – С. 189.
- 42 AAN. – Ambasada RP w Paryżu, sygn. 151, k. 70–71.
- 43 Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Український письменник, 1994. – С. 307.
- 44 Там само. – С. 308.
- 45 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 30, арк. 38–41.
- 46 Там само.
- 47 Мусял Б. Політика Польщі щодо України в 1918–1922 рр. / Б. Мусял // Україна між самовизначенням та окупацією: 1918–1922 роки / В. Дорнік, Г. Касьянов, П. Ліб та ін. – К. : Ніка-Центр, 2015. – С. 424.
- 48 Центральний державний історичний архів України в м. Львові (ЦДІАЛ), ф. 581 Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки (1914–1939 рр.), оп. 1, спр. 13, арк. 49–50.
- 49 Nowak A. Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku) / A. Nowak. – Kraków, 2001. – S. 559–583.
- 50 Там само. – S. 458–501.
- 51 Документы и материалы по истории советско-польских отношений / отв. ред.: И. Хренов, Т. Цесляк. – М. : Наука, 1964. – Т. 2. – С. 508–509.
- 52 Там же. – С. 543.
- 53 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 142, арк. 55.
- 54 Там само, арк. 76.
- 55 Там само, арк. 50.
- 56 Документы и материалы по истории советско-польских отношений / отв. ред.: И. Хренов, Т. Цесляк. – М. : Наука, 1964. – Т. 2. – С. 522.
- 57 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 145, арк. 16.
- 58 Документы и материалы по истории советско-польских отношений / отв. ред.: И. Хренов, Т. Цесляк. – М. : Наука, 1964. – Т. 2. – С. 569–570.
- 59 Kurjer Lwowski. – 1920. – 2 wrześ.
- 60 Документы и материалы по истории советско-польских отношений / отв. ред.: И. Хренов, Т. Цесляк. – М. : Наука, 1964. – Т. 2. – С. 569.
- 61 ЦДІАЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
- 62 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 144, арк. 154.
- 63 Там само, оп. 2, спр. 619, арк. 106 (зв.).
- 64 Potocki R. Idea restytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej (1920–1939) / R. Potocki. – Lublin, 1999. – S. 55.
- 65 Кондратюк В. ЗУНР: становлення і захист / В. Кондратюк, В. Регульський. – Львів : Аверс, 1998. – С. 124.
- 66 Зуев Ф. Международный империализм – организатор нападения панской Польши на Советскую Россию (1919–1920 гг.) / Ф. Зуев. – М., 1954. – С. 103.
- 67 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 611, арк. 14.
- 68 Dziennik Ludowy. – 21 lut.
- 69 ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 580, арк. 14.
- 70 Karpus Z. Ukraiński Sojusznik Polski w Wojnie 1920 roku / Z. Karpus // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2010. – № 7. – S. 16–33.

ганізації “Центросоюзу”; 7) прагнути до того, щоб на загальні збори ревізійного союзу, які мають відбутися в кінці ц. р. у Львові, були вибрані делегати-сельробівці; 8) зайнятися організацією власних пролетарських кооперативів”⁴⁶.

Декларація робітничо-селянських делегатів, подана на загальні збори РСУК, що відбулися першого березня 1929 р. у Львові, ще раз підтвердила прагнення партії зміцнити свій вплив на маси, що неминуче загострювало міжпартійну боротьбу навколо кооперації. В декларації сельробівська делегація заявляла, що “буде боротися за втягнення широких селянсько-робітничих мас до кооперативної організації з огляду на те, що сучасний провід західноукраїнських центральних кооперативних установ знаходиться в руках тих елементів, що перебувають під ідеологічним і політичним впливом УНДО, УВО, Радикалів та що західноукраїнська кооперація, керована ні своїм ідейним змістом, ні своєю кооперативною політикою не відповідає інтересам, прагненням і визвольним змаганням українських традиційних мас. Тому будемо змагати до того, щоби низові та повітові кооперативи стали до боротьби за повне соціальне і національне визволення західноукраїнських працюючих мас, за робітничо-селянський уряд, за соціалізм”⁴⁷.

Ці ідеї згодом знайшли втілення в багатьох партійних документах КПЗУ. Так, у резолюції розширеного засідання ЦК КПЗУ, що відбулося 3 червня 1931 р., підкреслювалося, що нашими (тобто комуністичними. – Л.Д.) гаслами на терені споживчої кооперації мусить бути: “Геть з проводом української буржуазії, що використовує кооперацію в своїх класових цілях!”, “Геть з кооперативними отаманами з Центросоюзів, що зловживають народним добром!”, “Робітничо-селянська кооперація – на службу робітникам і селянам!”⁴⁸.

Згідно з платформою КПЗУ, прокомуністичні сили вели наступ на українську кооперацію за всіма правилами “комуністичної тактики”, шляхом “бойового натиску”. Зокрема, 19 липня 1931 р. у Тисмениці сельробівці намагалися зірвати проведення господарсько-кооперативного віча, скликаного радикалами. На початку зібрання, під час виборів президії, приблизно 100 членів “Сельробу”, що були присутні в залі, почали кричати, свистіти, співати, чим змусили І. Макуха і його прихильників покинути приміщення Народного дому. Віче продовжило свою роботу в залі кредитної каси “Віра” за участю лише 40 осіб. У своєму виступі І. Макух критикував комуністичну і сельробівську діяльність, яка призводить до “розбиття українського народу”. Десятки подібних виступів мали місце й в інших місцевостях⁴⁹.

Станом на 1930 р., за даними архівних джерел, партійні впливи в кооперації розподілялися таким чином (див. табл. 1)⁵⁰:

Таблиця 1
Впливи політичних партій на українські кооперативні організації

1930 р.	Кількість кооперативів, що перебували під впливом			
	УНДО	УСРП	Сельроб-єдність	Невизначений вплив
Галичина	2 000	450	200	81
Волинь	26	66	211	15
Холмщина	-	-	67	-
Полісся	-	-	20	10
Всього	2 026	516	498	106

Узагальнення статистичних даних, що відображають партійний вплив на українські кооперативні організації станом на 1930 р., дозволяє накреслити таку, певним чином умовну, картину: 64,4% – українських кооперативів знаходились під впливом УНДО, 16,4% – УСРП, близько 15,8% – під впливом комуністичних політичних сил, невизначеними залишалися партійні впливи на 3,4% кооперативних організацій, проте певна частина цих кооперативів, ймовірно, перебувала під впливом ОУН і офіційна статистика це замовчувала, а іншу частину

кооперативних організацій можна вважати вільними від партійних впливів. Як свідчать дані, наведені в таблиці, цілком очевидними були домінуючі позиції партій національно-демократичного табору в Галичині і комуністичних політичних сил у північно-західних українських землях.

Те, що у 20-х – на початку 30-х рр. у кооперації у північно-західних українських землях значні позиції утримували “сельробівці”, частково обумовлювалося зростанням прорадянських настроїв місцевого населення, викликаних успіхами нової економічної політики та “українізації”, що проводилася в УРСР. Радянофільству сприяли терор поляків та незнання реального становища в Радянській Україні. Захопившись популістськими гаслами, селяни часто підтримували “Сельроб-єдність”, що, безумовно, сприяло зростанню його впливів і у кооперації. Так, в доносі до воєводи 19 вересня 1932 р. ковельський староста повідомляв, що під впливом партії Сельроб перебувають 98% кооперативів у повіті, в Горохівському повіті “Сельроб” контролював 43 з 54 існуючих кооперативів, а у Володимирському – 19 з 36 діючих кооперативних організацій (відповідно 79,6 і 52,8% – підрахунок наш)⁵¹. Проте, швидко розпізнавши справжнє обличчя та прагнення Сельробу, селяни охрестили членів організації “сельнеробами” і виступили проти них. Так, під час віча в с. Гощі Рівненського повіту, за руйнівничу роботу селяни почали вигукувати: “Ганьба Сельробу”⁵².

Безпосередньо на місцях партійні впливи були різними, що можна простежувати на прикладі окремих повітів Волинського воєводства (див. табл. 2)⁵³.

Таблиця 2

Вплив політичних партій на українські кооперативні організації у Волинському воєводстві (1930 р.)

Повіт	Кількість кооперативів, що перебували під впливом:				
	КПЗУ	Сельроб	УНДО	УСРП	Не встановлено
Кременець		2	2	21	9
Дубно	1	8	15	2	8
Луцьк		14			1
Ковель		22	1		8
Ровно		4	2	1	
Здолбунів		2		1	
Горохів		43	5		6
Володимир	2	19	13		2

Найбільш міцні позиції “сельробівці” утримували у Ковельському, Горохівському, Луцькому повітах, де зовсім незначними були впливи інших партій. У Кременецькому повіті переважали впливи УСРП, у Дубно – УНДО.

Форми і методи роботи “Сельробу” в масах не оправдовували себе, майже не давали результатів, а лише спричиняли репресії проти українського населення. Так, на Волині за участь у комуністичному русі були арештовані: І. Буковський – член правління кооперативу в Тишкевицях, О. Федорук – керівник кооперативу в Будятичах, Т. Ужвій – у Хворостові⁵⁴. Проте багатьох людей, серед яких значна частина – члени кооперативів, арештовували зовсім безпідставно.

Польський уряд визнав діяльність “Сельробу” ворожою для Польської держави і у 1932 р. заборонив її діяльність. Ліквідацію партії польські власті не забарилися використати для посилення репресивних дій проти українських кооперативних організацій. З приводу заборони “Сельробу” у 1932 р. відбулися ревізії діяльності українських кооперативів. За їх результатами у Косівському повіті Станіславського воєводства були закриті кооперативи, що перебували під впливом комуністів: “Згода” в Хімчині, “Зоря” і “Родина” в Кобаках, “Єдність” у Рожневі. Така ж доля спіткала кооперативи у Львівському воєводстві: “Рідний дім” у Львові, “Єдність” і районну молочарню в Добровлянах, “Поступ” в Нагуєвичах⁵⁵.

На Волині т. зв. “ліквідаційна акція” проводилася згідно з розпорядженням воєводського уряду від 20 січня 1932 р. і тривала майже рік. За цей час було закрито 52 українські кооперативи, діяльність яких власті вважали “прокомуністичною” (див. табл. 3)⁵⁶.

Таблиця 3

Хід “ліквідаційної акції” українських кооперативів у Волинському воєводстві у 1932 р.

Повіт	Кількість кооперативів перед ліквідаційною акцією	Кількість кооперативів, що перевірено	Кількість кооперативів, закритих у ході акції	Залишилось
Дубно	47	34	21	26
Горохів	54	12	-	54
Ковель	103	31	2	101
Костопіль	13	-	-	13
Кременець	99	34	27	72
Любомиль	13	-	-	13
Луцьк	40	15	2	38
Ровно	47	7	-	47
Сарни	2	-	-	2
Володимир	36	20	-	36
Здолбунів	13	3	-	13
Всього	467	156	52	415

Порівняльний аналіз даних, наведених у табл. 2 і 3, привертає увагу на малопомітну, на перший погляд, обставину, а саме: більшість українських кооперативів, заборонених в ході “ліквідаційної акції”, жодного відношення до “Сельробу” не мали. Так, у Дубнівському повіті, де більшість кооперативних організацій перебували під впливом націонал-демократів, було закрито 21 кооператив, з них опанованими “Сельробом” були тільки вісім, а в Кременецькому повіті, де домінуючі позиції утримували радикали, було закрито 27 кооперативів, з них “сельробівськими” були тільки два. Водночас у Ковельському повіті, де комуністами було опановано 22 кооперативні організації, в ході акції були закриті два кооперативи, в Горохівському повіті, де 98% кооперативів місцева влада визнала “комуністичними”, “ліквідаційною акцією” було охоплено лише 12 кооперативних організацій і до жодної з них уряд не застосував ніяких силових заходів.

Тлумачення дій польських властей щодо української кооперації на Волині на початку 30-х років можна знайти у листі волинського воєводи Г. Юзевського до міністерства внутрішніх справ у червні 1933 р., у якому він, аналізуючи проведення “акції оздоровлення відносин в українській кооперації” скаржився, що з 1932 р. Волинь стала “об’єктом особливо інтенсивного наступу Малопольщі – наступу на прорив сокальського кордону. Цей наступ, який ведеться надзвичайно спритно і на дуже широкому фронті, вимагає відповідного контрнаступу...”⁵⁷. Таким “контрнаступом”, поряд з іншими заходами, була ліквідація українських кооперативних організацій у повітах, де посилювалися впливи партій демократичного табору.

Представники влади в північно-західних українських землях на початку 30-х років з осторогою відзначали активізацію організаційної роботи УНДО і УСРП в напрямі зміцнення впливу на кооперативні організації. Так, комендант поліції Луцького постерунку в доносі до воєводи повідомляв, що “з огляду на те, що останнім часом пожвавилася діяльність легальних українських політичних організацій на терені повіту, спостерігається пожвавлення і культурно-освітніх, і господарсько-промислових” і що “кооперативи, опановані політичними організаціями, під прикриттям легальної діяльності проводять шкідливу роботу проти панства Польського”⁵⁸. У травні 1932 р. в донесенні до МВС волинський воєвода Г. Юзевський висловлював занепокоєння, що “кооперативи, опановані політичними партіями, з установ економічних перетворилися на осередки політичного руху...”⁵⁹.

Слід зауважити, що на початку 1930-х років Г. Юзевський у повідомленнях до міністерства внутрішніх справ неодноразово підкреслював, що політичне життя українського суспільства на Волині, “досить примітивне у своїх формах”, виявило значне пожвавлення. Причому піднесення суспільної активності “більших груп населення, дотепер політично і навіть національно малосвідомих, – вважав воєвода, – відбулося завдяки вмілому застосуванню українськими політичними угрупованнями тактики, що полягала на завоюванні впливів через господарські і культурно-освітні організації”⁶⁰. Така тактика, очевидно, виправдовувала себе, оскільки українські селяни були розчаровані агітаційними прокламаціями різних політичних сил, які періодично звинувачували одна одну в зраді національним інтересам, то найбільша довіра залишалася лише до економічних та просвітницьких товариств. Тому Г. Юзевський наголошував, що кооперативний рух повинен бути в центрі уваги польських властей, оскільки він “віддавна є ареною боротьби за впливи серед окремих політичних партій, з огляду на велику роль, яку вони (кооперативи. – Л.Д.) відіграють серед мас”⁶¹.

На початку 1930-х років УНДО і УСРП вибрали тактику активної співдіяльності з українськими кооперативними організаціями, форми і методи діяльності обох політичних сил у сфері кооперації, як і раніше, були схожими за характером. З метою підтримки кооперативного руху проводились збори, віча, на яких партійні діячі пропагували поширення ідей кооперації серед українського загалу, закликали українських селян вступати до кооперативних організацій.

Так, 30 квітня 1933 р. у виступі на повітових зборах націонал-демократів у Тернополі Ю. Павликовський наголошував, що кооперативний рух має надзвичайно важливе значення для українства, бо тільки “за допомогою кооперації населення краю “повинно і може собі створити незалежне господарське українське життя”⁶². П’ятого березня 1933 р. учасники націонал-демократичного селянського віча у Стрию ухвалили резолюцію, в якій засуджувалася “земельна, податкова, кредитова державна політика”, що привела народ “в голодні злидні”. Селяни вимагали: від уряду “дозволу заснування приватних хліборобських шкіл та курсів в Милованню, Угерцях, Скнилові”; від “Центробанку” – “подбати про всі оборотні кредити для сільських кооперативів”; від сільських та повітових кооперативних організацій – “налагоджувати найтісніші зв’язки з “Сільським господарем” для змоги селянам збувати через нього свої продукти”⁶³. 30 квітня 1933 р. відомі діячі УНДО Ю. Павликовський і С. Баран скликали віче в Тернополі, на яке прибуло 350 представників різних повітових кооперативних організацій. У своєму виступі на вічі Ю. Павликовський закликав селян “розбудувати українські кооперативи в кожному керунку”⁶⁴. В ухвалі згаданого вище віча пропонувалось закласти в Тернополі олійну фабрику для переробки зерен сої. 4 грудня 1933 р. сенатор А. Горбачевський провів селянські збори в с. Старуня Богородчанського повіту, на яких обґрунтував ідею створення в селах кооперативних кредитних кас “Селянська поміч”. Після завершення зборів відбулись установчі збори кредитної каси і 62 селян записались до новоствореної кредитівки”⁶⁵. Отже, на початку 30-х років УНДО вибрало тактику активної співдіяльності з українськими кооперативними організаціями.

Таку ж активну діяльність, спрямовану на підтримку кооперативного руху, в 30-х роках проводила УСРП. 28 червня 1931 р. члени УСРП І. Макух, І. Бігунський, З. Веселовський, В. Гринів скликали в с. Олеші Тлумацького повіту збори членів кооперативу “Хлібороб”, на які зійшло близько 250 селян. Виступаючи на зборах, І. Бігунський ознайомив присутніх зі станом розвитку української кооперації, вказав на проблеми і труднощі, з якими зустрічаються українські кооперативи. І. Макух у своєму виступі закликав селян до інтенсивної праці “в українському душі”, застерігаючи, що там, “де ми не проявили своєї діяльності і праці, то Польща вкорінюється в український край”. Посол запропонував у кожному селі обрати двох “мужів довір’я”, які будуть “єднати членів кооператив, організувати їх, щоб не допустити, щоб промисел і торгівля були в інших руках”⁶⁶. 12 липня 1931 р. посольське віче в Краснолі Косівського повіту скликав М. Вахнюк. У своєму виступі посол закликав людей до організації в кооперативи”⁶⁷. Таким чином, обидві партії вважали кооперацію джерелом формування національної свідомості і громадянської активності населення краю, прагнули донести ідеї кооперації до широкого загалу.

Проте, як і раніше, певні ідеологічні розбіжності не дозволили українським політикам об'єднати свої зусилля, спрямовані на організаційну підтримку кооперативного руху. Міжпартійна боротьба навколо кооперації у 30-х роках продовжувалась. Цю тенденцію, насамперед, відзначали у своїх донесеннях представники місцевої адміністрації. Так, станіславський воєвода у звіті про політичну обстановку у воєводстві за липень 1933 р. констатував, що “боротьба за впливи між УНДО і УСРП триває в дальшому часі і проводиться в основному за культурно-освітні і кооперативні товариства”⁶⁸.

Причиною загострення міжпартійного протистояння в середині 1930-х років став нормалізаційний курс УНДО. УСРП закидала націонал-демократам зраду національних інтересів, протестувала проти намагання втягнути кооперацію у фарватер нормалізаційного курсу. Натомість УНДО звинувачувало противників порозуміння “у відсутності почуття відповідальності за збереження національно-культурних та господарських надбань” українського народу і закликало “всіма силами старатись розбудувати кооперацію” і “прямувати до нормалізації українсько-польських взаємин під умовиною повної рівноправності обох народів на всіх ділянках державного і суспільного життя”⁶⁹.

Однак в 30-х роках завойовувати вплив серед українських кооператорів було досить важко. Прагненню соціалістів-радикалів утримувати і зміцнювати свої позиції в кооперації протидіяв швидкозростаючий вплив українських націоналістичних угруповань. Комендант повітової поліції з Калуша доповідав станіславському воєводі, що “останнім часом вплив УСРП починає значно послаблюватися, що відбувається внаслідок сильної пропаганди українських націоналістів”⁷⁰.

Організація українських націоналістів (ОУН) вважала себе виразником ідей національної демократії та намагалася створити політико-ідеологічний ґрунт для військового опору офіційній владі. Курс на опанування кооперативним рухом впливав із основного постулату визвольної доктрини – “опори на власні сили”, згідно з яким кооперативи, поряд з іншими масовими організаціями українського населення, мали служити “жолобом втягування” широких мас у боротьбу проти польського режиму⁷¹. Видані Крайовою езекутивною ОУН у 1929 р. інструктивні матеріали спрямовували членів на опанування кооперативних організацій, створення при них націоналістичних гуртків і секцій. Зокрема, у травні 1929 р. окружні езекутиви отримали наказ, щоб у місцевостях, де немає таких організацій, розпочати створення “самоосвітніх гуртків” при молочарнях та філіях “Маслосоюзу”⁷². Одне з “головних завдань сучасності”, які висунула Крайова езекутива в грудні, полягало в тому, щоб поставити кооперативи на “становище ідеології націоналізму”⁷³.

Як свідчать архівні джерела, вплив націоналістів на кооперативні організації був сильним в Монастириськах, Чорткові, Підгайцях, Рогатині, Стрию, Косові, Коломиї, Золочеві, Сокалі, Раві Руській, Перемишлі, Самборі⁷⁴.

Зміцнення позицій ОУН у сфері кооперації чітко простежується на прикладі Станіславського воєводства. Так, у 1937 р. у Косівському повіті під вплив ОУН перейшли 25% кооперативів, які у 20-х роках перебували під впливом УСРП, у Долинському повіті – 20% кооперативів, раніше опанованих УНДО. В селах Майдан, Височанка, Сапогів, Комарів Калузького повіту 80% членів УСРП змінили свій напрям у політиці і “перейшли в націоналісти”⁷⁵.

Інструкція Центрального проводу ОУН від 20 листопада 1936 р. вимагала охоплення членами організації “всіх українських інституцій в галузі економічній, кооперативній, спортивній і освітній, бо під їх вивіскою можна надалі продовжувати роботу підривної”⁷⁶. Виконуючи розпорядження Центрального проводу, націоналісти очолювали кооперативні структури. Так, член ОУН І. Прибитківський був директором кооперативу “Гуцульщина” в Косові, націоналісти М. Захарняк – директором районної молочарні в Рудках, М. Чопик – директором ПСК в Яворові⁷⁷. Станіславський воєвода у доносі до міністра внутрішніх справ повідомляв, що “в “Маслосоюзі”, як і в інших кооперативах, працює поважна кількість осіб, які є членами ОУН”, і констатував факт, що “ОУН в кооперації здобула вплив і створила собі добру базу для подальших акцій. Її члени в ролі ревізорів, інструкторів проводять пропаганду націоналістичних ідей у формі виголошення рефератів і лекцій з історії України, поширюють нелегальну літературу ОУН”⁷⁸. Комендант поліцейського постерунку в Крупцях, що на Волині, в доносі

про діяльність місцевого кооперативу зазначав, що “кооператив є прихильником ОУН. Підтримує зв'язки зі РСУКом. Дотримується конспірації. Кооператив має сильний вплив на населення як організатор кооперації і піднесення свідомості населення в напрямі націоналістичному”⁷⁹. Луцький повітовий староста інформував волинського воєводу про те, що кооператив “Українська праця” в с. Піддубцях у 1935 р. “розгорнув сильну націоналістичну діяльність, що проявляється в частих зборах в приміщенні магазину кооперативи. Спостереження за діяльністю кооперативи дуже утруднене, оскільки збори проводяться нібито з причини вирішення господарських питань. Однак це неправда, бо кооператива з 1935 р. попала під вплив ОУН. В червні 1935 р. в кооперативі були вивішені відозви ОУН з закликами до збройного виступу”⁸⁰.

Тактика припинення бойових акцій, до яких звикли і польські власті, і українське населення, як вирішило керівництво ОУН, повною мірою себе не оправдала. Серед українців почали поширюватися підтримувані ворожою пропагандою чутки про знищення ОУН, що викликало настрої зневіри й апатії, а польські урядовці тріумфували і заявляли, що ОУН знищена. Тому, всупереч новій тактиці, організація вирішила заявити про своє існування, зорганізувавши у травні 1935 р. акцію розповсюдження націоналістичних листівок з нагоди вшанування пам'яті полеглих борців за волю України. Розповсюдження здійснювалося через доставців молока для “Маслосоюзу”, які ввозили листівки зі Львова в порожніх бідонах і передавали на конспіративні склади ОУН по селах. Цією акцією було покладено початок відновленню видавництва і поширенню нелегальної націоналістичної літератури⁸¹.

Відновлення активної нелегальної діяльності ОУН призвело до масових арештів і репресій. Так, у Тернополі в червні 1935 р. за поширення підпільних видань і за приналежність до ОУН було засуджено до ув'язнення на 9 років кооператора В. Пастушенка, на 8 років – службовця ПСК П. Джуса, на 2 роки – учня кооперативної торгівельної школи Т. Серанта. В кінці 1937 р. відбувся політичний судовий процес на Волині проти 55 селян з Костопільського повіту, звинувачених в приналежності до ОУН. Серед засуджених селян було багато кооператорів⁸².

Таким чином, маючи на меті відродження української державності, ОУН намагалася використовувати кооперативні організації як джерело пробудження і формування націоналістичної свідомості українського громадянства. Реальної політичної підтримки з боку націоналістів кооперація не мала, що, очевидно, пов'язано з нелегальним статусом партії. Проте форми і методи діяльності ОУН для кооперації здебільшого призводили до негативних наслідків.

Протиборство політичних партій усередині українського табору спричинило до активізації і виходу на політичну арену греко-католицького духовенства. Суспільні настрої духовенства у 20-х роках йшли в руслі націонал-демократії, що обумовлювалося близькістю ідеології Української греко-католицької церкви (УГКЦ) з політичною платформою УНДО. І духовенство, і націонал-демократи вважали себе захисниками інтересів українського громадянства, ставили перед собою завдання стати консолідуючим чинником національного життя. У проекті програми УНДО під заголовком “Відношення до церкви”, вказувалося, що “Головною підвалиною духовного розвитку нації УНДО вважає християнську етику і мораль. Щоби церква мала змогу виконувати серед українського народу свою місію... УНДО боронитиме незалежність церкви від ворожих нації чинників”⁸³.

Визнаючи зростаючий вплив духовенства на релігійну і національну свідомість українства, націонал-демократи заохочували священників до активної співпраці. 5 січня 1927 р. повітовий з'їзд УНДО в Косові звернувся до священників того ж повіту із закликом, щоби “духовенство те вступило в УНДО; об'єднувало членів для УНДО; вияснювало своїм парафіянам програму УНДО; розширювало партійну працю; об'єднувало керівництво в читальнях і кооперативах”⁸⁴.

Клір позитивно реагував на такого роду пропозиції. Архівні документи свідчать, що духовенство на своїх деканатських зборах часто доходило думки про необхідність впливати на селян в дусі гасел націонал-демократії. Подібне рішення було прийнято представниками духовенства на зборах у Радехові. Предметом наради стали заходи, спрямовані на активізацію діяльності товариства “Просвіта”, кооперативних товариств, боротьби за українську школу⁸⁵.

Загострення польсько-українських стосунків у кінці 20-х – на початку 30-х років витворили нову розстановку сил в українському політичному таборі. Щоб домогтися більшого впливу на суспільно-політичне життя українців у Польщі, ієрархи церкви вирішили заснувати власні політичні організації в середовищі греко-католицького духовенства і в такий спосіб, як вважає львівський історик М. Швагуляк, посилити його політичну роль⁸⁶. У вересні 1930 р. за участі станіславського єпископа Г. Хомишина було засновано Українську католицьку народну партію (УКНП), яка з 1932 р. прийняла назву Українська народна обнова (УНО) і обстоювала ідею автономії всіх українських земель в межах Польщі⁸⁷. В січні 1931 р. з ініціативи митрополита А. Шептицького було створено Український Католицький Союз (УКС), який ставив собі за мету консолідацію всіх верств українського суспільства на національно-християнських (не тільки греко-католицьких) засадах для побудови власної державності⁸⁸.

Незважаючи на спільні намагання зміцнити роль греко-католицької церкви у краї, позиції УНО та УКС у відношенні до української кооперації суттєво відрізнялися. У своїй діяльності УНО спиралася на політичну платформу її опікуна Г. Хомишина. У зверненні “Про діяльність священика в світських товариствах і установах”, опублікованому в газеті “Нова зоря” 4 листопада 1937 р., Г. Хомишин підтвердив своє негативне ставлення до громадських організацій і категорично заборонив “всім священикам та душпастирям... належати до світських товариств і установ... котрі мають на цілі попірати справи Церкви...” Священикам дозволялося надавати кооперативам допомогу “радою, інформаціями”, але заборонялося “сповняти в них безпосередньо який-небудь уряд чи функцію”, тобто займати керівні посади⁸⁹. Таким чином, Г. Хомишин визнав доцільність існування українських кооперативних організацій і необхідність співпраці духовенства з ними. Але, маючи на меті перебудувати все суспільне життя на засадах католицизму, він суттєво обмежив можливості греко-католицького духовенства Станіславівської єпархії брати активну участь в українському кооперативному русі. Пріоритетним напрямком діяльності церкви, на переконання Г. Хомишина, мала стати робота над творенням нових, підпорядкованих лише ієрархії економічних установ, незалежних від ліворадикальних впливів.

Український католицький союз виступав за співпрацю священиків з українськими культурно-освітніми й економічними установами, в т. ч. й кооперативними. План праці УКС щодо кооперації був опублікований на сторінках партійного тижневика “Мета” у квітні 1934 р. і містив конкретні пропозиції, а саме: УКС у парохіях мав “основувати і провадити культурні і економічні товариства; існуючі обсаджувати практикуючими католиками; переводити анкетинаради над економічними потребами села; помагати парохів у кожній його праці для добра громади; інформувати його про все, що загрожує загальному добру; збирати фонди і вести доходи підприємства в користь Церкви і бідних; пособляти рідному промислові і торгівлі села; в кожній парохії побудувати церковний дім, що став би осередком вищезгаданої освітньої, харитативної і культурно-економічної праці”⁹⁰.

Намагаючись втілити цей план в життя, діячі УКС закликали духовенство активно працювати у сфері кооперації. “Загальна нужда народу змушує весь загал українського духовенства до цієї праці, – писав у 1934 р. часопис “Мета”. – Неоспоримим фактом є, що всі низові клітини громадянського життя... через молочарню, кооперативу і читальню, аж до пропагування полуниць, садівництва... – все це завдячує... своє існування... українському духовникові та гуртові сільських ідейників, які наш душпастир народів виховав...”⁹¹.

Своїм особистим прикладом А. Шептицький, який вважався патроном союзу, доводив, що душпастир не може стояти осторонь національних справ. Вже до середини 20-х років митрополит активно співпрацював із центральними кооперативними установами: “Центробанком”, “Центросоюзом”, “Маслосоюзом”⁹², був членом товариства “Сільський Господар”⁹³. Владика особисто опікувався діяльністю низових сільських кооперативів, фінансував ті з них, які зверталися до нього за допомогою. Так, у травні 1931 р. А. Шептицький надав позику в сумі 10 тис. зл. адміністрації ткацько-килимарського кооперативу “Гуцульщина” з Косова на розгортання господарської діяльності; у 1932 р. виділив кошти на купівлю приміщення для ремісничого кооперативу “Зоря” у Жовкві і будівництво будинку господарсько-споживчого кооперативу “Згода” в Протесах; надав кредит “Маслосоюзу” на купівлю приміщення для молочарської крам-

ниці на вул. Городоцькій у Львові; видав розпорядження про те, щоб з митрополичих маєтків в Уневі продали ліс для добудови будинку торгівельно-молочарської спілки “Будучність” в селі Лагодові біля Перемишля⁹⁴. І це далеко не повний перелік добродійних вчинків митрополита.

Посилення впливів на українські кооперативні організації для УНО й УКС не було самоціллю, більшу увагу вони акцентували на національно-просвітницькій та релігійній діяльності. Проте спроби лівого крила українського політичного спектра посилити свої позиції в кооперації католицькі партії розцінювали як приниження авторитету УГКЦ. “Многі наші кооперативи стали осередком радикальної або сельробівської агітації і звернули своє вістря головно проти Церкви й духовенства”, – із занепокоєнням писав у квітні 1928 р. орган УНО часопис “Нова зоря”⁹⁵. Тому політичні об’єднання духовенства намагалися захистити кооперативу від “небажаних” впливів. Зокрема, у березні 1938 р. УНО організувало антикомуністичну акцію в Рогатинському повіті, що проходила “не тільки в церквах у формі казань, але і в розмовах, посидіннях з членами українських організацій як “Просвіта”, “Скала”, “Луг”, кооперативи”. В ході акції священики вказували “на небезпеку, яку приносить з собою для українського народу комунізм, який осилюється опанувати собі ці організації”⁹⁶. Таким чином, політичні об’єднання греко-католицького духовенства Галичини визнавали важливість кооперації в житті українського народу і намагалися не допустити посилення впливу на кооперативний рух ворожих церкви течій.

Аналіз опрацьованих джерел переконує, що прагнення політичних сил використати кооперацію для поширення своїх впливів, з одного боку, об’єктивно підносило вагу та значення кооперативного руху в національно-визвольній боротьбі українського громадянства, втягуючи селян-кооператорів у вир національного суспільного життя, а з другого – міжпартійні чвари навколо кооперації давали привід польській владі для репресій. Українські політики усвідомлювали, що втягування кооперації у партійно-політичну колотнечу негативно позначається на її розвитку, проте не бажали шукати компромісів і не виявляли намірів принести партійні інтереси в жертву національним. Націонал-демократична течія, зберігаючи домінуючі позиції в кооперації, намагалася не виставляти цю проблему на широке публічне обговорення. Радикальний табір, навпаки, підходив до неї з властивою прямолінійністю і безкомпромісністю. Він відверто нав’язував свої ідеологічні постулати для посилення впливів. У протистоянні у цій сфері з націонал-демократами радикали найбільше програвали через антиклерикалізм, що, у свою чергу, зумовлювало зменшення в кооперативному русі ваги духовенства.

Об’єднуючи широкі верстви населення, українські політичні партії й кооперативні організації мали на меті консолідацію українського громадянства і на шляху до цієї мети тісно співпрацювали і взаємодоповнювали одне одного. За умов національної дискримінації українства діяльність більшості політичних партій спрямовувалася на правовий захист українських кооперативних організацій від сваволі й утисків з боку державних і адміністративних чинників і налагодження дієвої організаційної підтримки кооперативного руху, що, безумовно, створювало сприятливі умови для розвитку кооперації.

Кооперативні організації, у свою чергу, були джерелом матеріального забезпечення діяльності українських політичних партій. У фінансових документах українських кооперативних організацій відсутні звіти про призначення субсидій на підтримку національних політичних партій. Зрозуміло, що такого роду видатки суперечили кооперативним статутам і українські кооператори їх не облікували, щоб уникнути звинувачень у політичній діяльності і не викликати нової хвилі репресій. Однак підтвердження фінансової підтримки кооперацією національних політичних сил ми знаходимо у звітах представників польської влади. Зокрема, станіславський воєвода у звіті за квітень 1926 р. зазначав, що “кооперативи, створені УНДО, поза своєї економічної, господарської діяльності, служать для інших цілей, фінансують партію, її інституції і партійних діячів”⁹⁷. Про те, що майже всі українські кооперативи в Бережанському повіті “дають відповідний відсоток з річного доходу на потреби ОУН”, повідомив на судовому процесі над членами ОУН у Бережанах у жовтні 1934 р. свідок Владислав Врубель⁹⁸. А волинський воєвода доповідав Міністерству внутрішніх справ про те, що у Ковельському повіті при деяких кооперативах були створені аматорські театральні гуртки, виступи яких мали антипольський зміст. Воєвода висловлював занепокоєння, що “вилучені за виступи кошти лише

частково використовуються на розбудову кооперативів, в основному ці кошти переводяться до партійних кас, для антипольської пропаганди⁹⁹. Факт, що українські кооперативи були “єдиним джерелом матеріальної підтримки для національних громадсько-політичних організацій”, констатував відомий український кооперативний діяч, керівник статистичного відділу РСУК А. Жук¹⁰⁰. Таким чином, на перший погляд далекі від політики, українські кооперативні установи, просякнуті національною ідеєю, створювали матеріальне підґрунтя для діяльності національних суспільно-політичних організацій.

Взаємодія національних політичних партій і кооперативних організацій обумовлювалася їх спільним прагненням виховувати суспільну ініціативність та політичну активність українського громадянства, формувати його національну свідомість і таким чином підготувати народ до боротьби за українську державність. Партії не тільки ставали популяризаторами ідей кооперації серед населення краю. Діяльність суспільно-політичних організацій сприяла внутрішньому зміцненню системи української кооперації та зростанню її авторитету, а отже, стала важливим фактором розвитку українського кооперативного руху. Спираючись на організаційну підтримку національних політичних сил, кооперація спільно з іншими громадськими організаціями піднімала українців до рівня зрілості й гідності бути економічно незалежним і політично самостійним державним народом.

- 1 Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 1.
- 2 Там само.
- 3 Народний з'їзд // Діло. – 1926. – 21 лист. – С. 1.
- 4 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 696, арк. 14, 55.
- 5 Там само, арк. 38.
- 6 Там само, арк. 70, 82.
- 7 Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 344, оп. 1, спр. 33, арк. 3–4.
- 8 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 670, арк. 123, 151.
- 9 Перший листопад у Львові // Діло. – 1928. – 4 лист. – С. 2.
- 10 Інтервенція Українського Клубу у міністра внутрішніх справ // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 7. – С. 8.
- 11 Важкий білянс кількох місяців. Промова голови Українського клубу Д. Левицького на пленарному засіданні сейму 6 листопада 1934 р. // Діло. – 1934. – Ч. 301–304. – С. 1.
- 12 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 18.
- 13 Там само, арк. 36.
- 14 Там само, арк. 32.
- 15 Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 234, арк. 13; ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 36.
- 16 Там само, спр. 289, арк. 46.
- 17 Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 32.
- 18 Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 46, оп. 9, спр. 1019, арк. 22.
- 19 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 669, арк. 23, 55, 150.
- 20 Там само, спр. 665, арк. 48.
- 21 Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. 231, оп. 1 с, спр. 1226 а, арк. 8.
- 22 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 79–86.
- 23 Там само, арк. 86.
- 24 Макух І. На народній службі / І. Макух. – Детройт, 1958. – С. 399.
- 25 Голос українського політичного проводу // Кооперативна республіка. – 1934. – Ч. 11. – С. 339.
- 26 ЦДАІЛ України, ф. 205, оп. 1, спр. 840, арк. 11.
- 27 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 477, арк. 1–2.
- 28 Там само, спр. 668, арк. 145.
- 29 Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 6, оп. 1, спр. 168, арк. 290–291.
- 30 Макух І. Вказана праця. – С. 357–358.
- 31 ЦДАІЛ України, ф. 344, оп. 1, спр. 34, арк. 17.
- 32 Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 1, оп. 51, спр. 738, арк. 46.

- 33 Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1 с, спр. 1336, арк. 5.
- 34 ЦДАІЛ України, ф. 206, оп. 1, спр. 10, арк. 48.
- 35 Макух І. Вказана праця. – С. 358.
- 36 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 20.
- 37 Там само, спр. 671, арк. 115, 148.
- 38 Там само, арк. 244.
- 39 ЦДАГО, ф. 6, оп. 1, спр. 168, арк. 82–83.
- 40 Спогади колишніх членів Комуністичної партії Західної України. – Львів, 1958. – С. 115.
- 41 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 444, арк. 2.
- 42 Там само, спр. 477, арк. 5.
- 43 Там само, спр. 367, арк. 223–224.
- 44 Струк З. Організація української кооперації на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / З. Струк. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 2.
- 45 ЦДАІЛ України, ф. 351, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
- 46 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 6, оп. 1, спр. 247, арк. 5.
- 47 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1330, арк. 1.
- 48 Резолюції поширеного засідання ЦК КПЗУ 3 черв. 1931 р. – Львів, 1931. – С. 59.
- 49 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 25.
- 50 ЦДАГО, ф. 6, оп. 2, спр. 144, арк. 2.
- 51 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 25, 56.
- 52 З організаційного життя // Наше життя. – 1927. – 17 квіт.
- 53 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 55, 56, 83.
- 54 Там само, арк. 56.
- 55 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 84.
- 56 Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 26, 41.
- 57 Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II Світової війни / М. Сич. – Львів : НТШ у Львові, 2000. – С. 43.
- 58 Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 2117, арк. 3.
- 59 Там само, спр. 2030, арк. 56.
- 60 Сич М. Вказана праця. – С. 43.
- 61 Там само.
- 62 Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1 с, спр. 4438, арк. 24.
- 63 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 294, арк. 49–53.
- 64 Там само, спр. 969, арк. 13, 15.
- 65 Там само, арк. 16–17.
- 66 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 793, арк. 24.
- 67 Там само, арк. 22.
- 68 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 949, арк. 56.
- 69 Як повстало і розвинулось УНДО. З нагоди 10-ліття існування. – Львів, 1936. – С. 26.
- 70 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 10.
- 71 Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 : 1920–1939 (за ред. С. Ленкавського). – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968. – С. 137–139.
- 72 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 856, арк. 12.
- 73 Там само, арк. 92.
- 74 Там само, спр. 360, арк. 167.
- 75 Там само, ф. 68, оп. 1, спр. 719, арк. 103.
- 76 Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 973, арк. 28.
- 77 Мірчук П. Вказана праця. – С. 417–418, 433.
- 78 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 973, арк. 28.
- 79 Держархів Волинської обл., ф. 45, оп. 1, спр. 1156, арк. 23.
- 80 Там само.
- 81 Мірчук П. Вказана праця. – С. 441.
- 82 Там само. – С. 469, 457.
- 83 ЦДАІЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 110, арк. 3.
- 84 Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 488, арк. 14.
- 85 Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1 / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 317.

- ⁸⁶ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 99.
- ⁸⁷ Марчук В. Українська Греко-католицька церква : Історичний нарис / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 98.
- ⁸⁸ Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр): історико-політологічний аналіз / М. Москалюк // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 100.
- ⁸⁹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 730, арк. 4.
- ⁹⁰ План праці УКС в кооперації // Мета. – 1934. – Ч. 16. – С. 5.
- ⁹¹ Осташевський Й. До питань громадської діяльності українського духовенства: Реферат, виголошений на Великих Зборах священничого товариства ім. Св. Андрея, 8 лютого 1934 р.) / Й. Осташевський // Мета. – 1934. – Ч. 7. – С. 2.
- ⁹² ЦДАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 112, арк. 24–26, 40–44, 53.
- ⁹³ Там само, арк. 10.
- ⁹⁴ ЦДАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 126, арк. 14, 20–21, 53, 54, 58.
- ⁹⁵ Що тепер грозить нашій Церкві? // Нова зоря. – 1928. – Ч. 30. – С. 1.
- ⁹⁶ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 1523, арк. 26.
- ⁹⁷ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 9, арк. 31.
- ⁹⁸ Велика розправа під замітом приналежності до ОУН в Бережанах // Діло. – 1934. – Ч. 275. – С. 7.
- ⁹⁹ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2030, арк. 77.
- ¹⁰⁰ Zuk A. Lviv – the center of Ukrainian economics in Galicia. Role of cooperative movement in the Ukrainian liberation struggle / A. Zuk // Lviv : A symposium on its 700-th Anniversary. – New York, 1962. – S. 368.

В статтє определены формы и способы деятельности западноукраинских политических партий в кооперации в 1920–1930-х гг. Установлено, что большинство политических партий стремились оказать содействие развитию украинского кооперативного движения, но не сумели объединить усилия, направленные на идейно-организационную поддержку кооперации, так как стремились использовать её как трибуну в борьбе за массы.

Ключевые слова: политические партии, кооперативные организации, партийные влияния, украинская кооперация.

The article defines the forms and methods of Western [Ukrainian] political parties regarding the field of cooperatives. It is established that the majority of political forces in Western Ukraine in 1920–1930's aspired to adjust the effective organizational support of Ukrainian cooperative organizations while were trying to use the cooperative organizations in order to strengthen their influence in society.

Keywords: political parties, cooperative organizations, party influences, Ukrainian cooperation.

УДК 323.232 (47+57) “193” : 316.654 (477.8) “193”

Данило КРАВЕЦЬ

СТАЛІНСЬКИЙ ВЕЛИКИЙ ТЕРОР В УСРР/УРСР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (1930-ті рр.)

У статті проаналізовано ставлення мешканців західноукраїнських земель (Галичини і Волині) до сталінських “чисток” у радянській Україні 1930-х рр. Крізь призму газетних публікацій у найпопулярніших виданнях (“Діло”, “Вістник”), резолюцій з їздів політичних партій (УНДО, УСРП, УНДП) і громадських організацій (“Союз Українок”, “Праця”) розглянуто ставлення західноукраїнської громадськості до репресій в УСРР/УРСР. “Чистки” в лавах комуністичної партії та в уряді, арешти в рядах червоної армії та переслідування діячів науки та культури в радянській Україні – ці події, безперечно, мали вплив у публічному просторі українського населення Польщі. Особливо західноукраїнська громадськість обговорювала явище відкритих судових процесів над українськими діячами в СРСР.

Ключові слова: Західна Україна, радянська Україна, репресії, Великий Терор, 1930-ті рр.

У сучасній українській історіографії посилюється інтерес до вивчення міжвоєнного періоду, зокрема зв'язків між “обом Українами” – Західною, яка увійшла у склад II Речі

Посполитої, та радянською, що стала частиною СРСР. Актуальність теми визначають кілька аспектів. По-перше, досліджувана нами тематика є необхідною для осмислення суспільно-політичних поглядів західноукраїнського населення, що перебувало у складі Польщі. По-друге, цей аспект не достатньо ґрунтовно висвітлений в сучасній українській історіографії. Новизна теми полягає у тому, що вперше комплексно висвітлюється західноукраїнська суспільно-політична думка про сталінські репресії УСРР/УРСР. На основі газетних публікацій, особистих записів, партійних політичних програм і резолюцій проаналізовано ставлення до “чисток” керівництва радянської України.

В історіографії відсутнє спеціальне дослідження, яке б комплексно та всебічно охарактеризувало ставлення західноукраїнської громадськості до сталінських “чисток” в радянській Україні. Варто відзначити ґрунтовне дослідження І. Соляра, у якому автор аналізує ставлення провідних західноукраїнських партій до радянської України¹. Щодо джерельних матеріалів, то тут варто виділити публікації в найпопулярнішій на території Галичини газеті “Діло”, яка, безперечно, мала неабиякий вплив на формування західноукраїнської суспільно-політичної думки, а також матеріали інших західноукраїнських пресових видань. Використані архівні матеріали представлені фондами Центрального державного історичного архіву України у м. Львів.

З кінця 1920-х років, після розгрому “ухилів” і “опозицій” та остаточного утвердження Й. Сталіна при владі, намітилася різка зміна у внутрішній політиці партії. Вона полягала у поверненні до методів “воєнного комунізму” та масового революційного терору. Тоталітарній системі вкрай потрібно було знайти достатню кількість “шпигунів”, “диверсантів” та “шкідників”, на яких можна було б перекласти власні злочини та численні народногосподарські прорахунки. Фактично, сталінському режиму вдалося, незважаючи на наявність чисельних фактів, нав'язати своє бачення журналістам, соціологам та іншим іноземцям. У 1930-х рр. туристи приїжджали в СРСР набагато частіше, ніж коли-небудь раніше. Вони не бачили нічого. Відкриті суди періоду “чисток” були нічим іншим як великою, масштабною фальсифікацією. Але багатьом на Заході було надзвичайно важко повірити в те, що держава справді у величезних масштабах могла займатися таким брудним, третьосортним шахрайством. Можна сказати, що типовою реакцією на ці суди стало переконання, що обвинувачення були перебільшеними, а не фальшивими у своїй суті. Таке ставлення свідчило про неспроможність зрозуміти суть того, що відбувалося в Радянському Союзі, а понад те – про неправильну оцінку особисто Й. Сталіна².

Судові процеси періоду “чисток” влаштовувались відкрито. Інші дії не розголошувались. Зокрема, масштаби і характер системи таборів примусової праці стали відомими на Заході лише завдяки перебіжчикам.

У зв'язку із закритістю та фактичною ізоляваністю СРСР суспільність Західної України не мала змоги одержувати об'єктивну інформацію з теренів УСРР/УРСР. Кореспондент найпопулярнішої західноукраїнської газети “Діло”, розпочинаючи рубрику “Хроніка Совітської України”, зазначав: “Наше громадянство взагалі дуже мало знає про тамошнє життя, лихоліття наших братів під московсько-большевицькою окупацією. Це все зобов'язує нас не тільки до політичних протестів, але й до тіснішого духовного зв'язку з тамошнім народом до більшого зацікавлення подробицями його боротьби та стихійних виявів живучості”³. Також у статті зазначалося, що рубрику вестимуть знавці радянської дійсності, які опиратимуться насамперед на матеріали, опубліковані в СРСР.

Інформація про масові репресії в УСРР часто не доходила до Галичини, а тим більше до Волині, яка була надто слабко пов'язана із галицьким інформаційним простором. На думку американського дослідника Т. Снайдера, саме волинський воєвода Г. Юзевський першим в краю висловився щодо трагічних подій у радянській Україні. Г. Юзевський засвідчив смерть від голоду мільйонів українців у радянській Україні в 1932–1933 рр., етнічні чистки десятків тисяч поляків у радянській Україні у 1935–1936 рр. і знищення сотні тисяч радянських громадян, обвинувачених у шпигунстві на користь Польщі у 1937–1938 рр.⁴

Один з дописувачів популярного на теренах Галичини та Волині видання “Вістник” вважав, що радянська репресивна машина насамперед розправлялась із партійною молоддю,

яка, на думку автора, готувала бунт проти Й. Сталіна. “Совітська преса хоч і плете всім набридливую байку про змову контрреволюціонерів, але сама в це не вірить. За одного Кірова – “в порядку червоного терору” страчено понад 120 осіб. З кого ж складаються ті 120? Головно з молоді до 30-и років. Який зв’язок із “старою Росією” ці юнаки могли мати?”⁵. Згідно з О.В., радянська молодь втратила віру в ідеали революції та зневірилась у Й. Сталіні. У статті відзначалося: “Про дражливі питання совітської дійсності – молодь дискутує в Вузах, в Комсомолі, потайки, в Інтернатах, де проводяться “жаркіє спори”⁶. Репресії проти українських діячів свідчать про те, що і в УСРР молоді люди не бажають миритися з радянською системою. О.В. запевняє, що зерно зневіри серед молоді посіяли не вихідці з Галичини (Бачинські чи Крушельницькі), а ідейні наступники М. Хвильового: “Під час чистки КП(б)У – в кінці 1933 року (Постишевщина) – з партії викинута четверту її частину. Ледве пройшов рік – і Москва знов стоїть перед фактом бунту і “зневіри” в рядах партійної молоді на Україні”⁷. Не погоджувався з цим твердженням один із журналістів газети “Діло”, який запевняв своїх читачів в тому, що Й. Сталін знищує старі кадри, а замість них має намір поставити молодих людей, які “не мають зв’язків із дореволюційним минулим”⁸. Щоправда, на думку автора статті, українська молодь “згадає про свою українську кров” та розпочне спротив.

Ідеолог українського націоналізму, а за сумісництвом головний редактор часопису “Вістник”, Д. Донцов у своїх публікаціях намагався проаналізувати причини “чисток” у партійному керівництві радянської України. “Несамовите враження робить витереблювання совітсько-української “еліти”. Хоча не позбавлене логіки це божевілля. Покотилися голови советських ентузіастів (Крушельницький, Фальківський), потім – Шельменків “із малоросів” (Скрипник), далі – спантелечених Валєнродів... нарешті яничарів (Балицький, Любченко) – більших і менших. Серед них – високі достойники “незалежної УССР”, голови її “уряду” – пише Д. Донцов⁹. На думку автора М. Скрипника, П. Любченка та інших діячів, московська влада стратила не за їхню “українську кров”, а за “страх, що ця кров може колись прокинута” (“А ну ж вони нарешті схаменуться!”). Згідно з ідеологією Д. Донцова, Україна лиш тоді стане незалежною, коли у ній появиться група людей, яка матиме змогу “правити”, а цього і найбільше боялись у Москві: “Найдражливіше питання на совітській Україні є – щоби постала там каста людей, що “хочуть панувати”; тих що їх сама природа створила на те, щоби панувати і приказувати”¹⁰. Отож Д. Донцов вважав, що “чистками” Сталін завдає превентивного удару по Україні, позбавляючи її людей, які в теорії могли б “панувати” у цьому краї.

У західноукраїнській публіцистиці чимало уваги приділялось засобам та методам, які використовувало НКВС для морального і фізичного знищення своїх жертв. Так, український поет з Наддніпрянщини О. Бургардт, зустрівшись у Берліні з українськими втікачами, перепоїв їхні враження про радянську каральну систему: “Передо мною розгорнулася жахлива картина катувань, таких витончених, що доводиться припустити існування особливих шкіл, де методи слідчого допиту викладаються як окрема наука; як мистецтво, в якому можна досягти віртуозності”¹¹. Переселенці з УСРР розповіли О. Бургардту, що найбільш поширеним методом тортур у в’язницях НКВС було “цілковите позбавлення сну. Допитуваного тримають весь час сидячки на ріжку стільця під доглядом вартового, який його штовхає, тільки-но він очі заплющить. Найгірше, – казав мені один, – коли змушують стояти, перегнувшись наперед і тримаючись руками за кінчики черевиків”¹². Інший метод, який використовували слідчі, щоби добитися від підсудного “правильного” зізнання, – був карцер. “Про карцер докладно оповів мені чоловік, що мусив там тиждень відпокутувати за те, що побив слідчого. Се зовсім темна камера з кам’яними стінами, підлога виложена шпичастим камінням. До карцера садовлять людину майже зовсім голу” – зазначав автор¹³. О. Бургардт запевняв читачів, що він розмовляв з багатьма втікачами і всі вони підтверджували цю інформацію. Завершує свою статтю О. Бургардт таким висновком про характер радянських тортур: “Стан, що триває на сході, не можна інакше назвати, як Царством Сатани, де тортурі застосовують задля тортурі, задля почуття тої насолоди, яку вона дає zdeгенераваному катові. Він собі інакшого існування не уявляє”¹⁴.

Розмірковували над методами тортур у радянських в’язницях і дописувачі газети “Діло”: “Так англійська преса пише, що підсудних “підготовляли до зізнань” вприскуванням до

їх організму відповідних отрут, які позбавляли зовсім їх волі. Однаке ця гіпотеза, мабуть, неправдоподібна. Згідно з новою методою слідства ГПУ зганяє всіх підсудних до одної темної кімнати, де же їх психіатр, який шляхом гіпнозу “підсуває всім зізнання”. 200 годин без перерви грамофоном в’язневі повторюють його ж зізнання”¹⁵. Закордонна преса та свідчення очевидців були головними джерелами інформації про знущання над жертвами сталінських репресій. Посилаючись на американського журналіста, автор статті “Методи совітських процесів” повідомляв громадськість, що “жорстокі методи слідства ломлять мораль і силу спротиву підсудних”. Зокрема, йшлося про “катування власних дітей перед очима підсудних” та про “систему заручників”. Над близькими та родичами засуджених знущалися також таким чином: “Совітський режим не видає тіла страченого родині і так залишається червоним можновладцям можливість переслідувати та мучити своїх сумнівом, чи засуджений ще живий чи вже страчений”¹⁶. Західні українці не мали сумніву у тому, що радянські політичні в’язні піддавалися тортурам, адже за повідомленням преси більшість процесів проходила за закритими дверима.

Однією з резонансних подій періоду “чисток”, яка сколихнула західноукраїнську громадськість, було самогубство голови Раднаркому УСРР П. Любченка. Смерть П. Любченка, на думку оглядачів, була знаковою для всіх українців, які відгукнулися на комуністичні ідеї: “Трагедія Любченків є трагедією української нації, яка в переломовій історичній хвилині не використала нагоди і не здохнула собі волі, тому що мала забагато Любченків. Краше бажати б собі, щоби при найближчій історичній нагоді не було хитань між ідеєю оборони рідного краю та ріжними інтернаціональними ідеями”¹⁷. Вважалося, що своїм вчинком П. Любченко показав, що зрікається більшовицької ідеології та продемонстрував свою “українськість”: “З самогубством П. Любченка починається доба вже нічим не замаскованої Малоросії. Своім самогубством П. Любченко може і не викупив усіх своїх гріхів, але показав ясно, що в жилах його текла українська кров”¹⁸. Закордонна преса також аналізувала причини самогубства очільника уряду радянської України. Берлінський “Ангріф” відзначав, що московський уряд закидав П. Любченкові те, що він вимагав збільшення українського елемента в державному і партійному апараті. Життя П. Любченка та його кінець типові для політичного розвитку немосковських комуністів ССРСР, а особливо українців, які бачили в радянському режимі можливість вільного культурного розвитку свого народу. Лондонський “Таймс” також відкидав московські твердження, немовби П. Любченко був німецьким шпигуном. “Ньюс Кронікл” з одного боку вказував на відданість П. Любченка більшовицькому урядові та твердив, що населення “стрінуло спокійно вістку про його смерть бо рішення позбутися всіх ворогів совітської держави”¹⁹. У зв’язку зі смертю П. Любченка на шпальтах видання “Діло” з’явилась сатирична замітка про долю “типового радянського політичного діяча”: “Як відомо в країні рад, люди залишають свої посади у такий спосіб: 1) на підставі постанови уряду, де зазначено, що таку особу звільняють з посади у зв’язку з переходом на іншу роботу (цілком нормально); 2) на підставі постанови уряду, що таку-то особу “здіймають” з посади через такі-то дійсні чи здогадні гріхи (це, зрозуміло, кінець всякої кар’єри); 3) особа сезне з політично-адміністративного обр’ю без ніяких постанов та наказів (це в більшості випадків означає і кінець життєвій кар’єрі)”²⁰. Оглядач “Діла” Г. Лазаревський запевняв, що П. Любченка “змусили” покінути життя самогубством через права української мови: “Українські комуністи не мають змоги утриматися в кийвському уряді. Голова уряду Любченко покінув “самогубством” по дискусії в мовній справі, де він твердив, що впроваджувати московську мову з другої кляси хибно”²¹.

Пресові видання повідомляли західноукраїнську громадськість і про інші події, пов’язані зі сталінськими “чистками” керівництва УСРР. Великого розголосу набув “московський процес” (1937 р.), на якому судили чільних керівників радянської України, зокрема С. Косіора та Х. Раковського. Свої думки щодо причин та наслідків цього процесу на сторінках щоденника “Діла” виклав Г. Лазаревський. Автор не погоджувався із заявами закордонної преси, що, мовляв, цей процес був сфальсифікований ГПУ, а натомість Г. Лазаревський запевняв, що не варто переоцінювати “всемогутність” ГПУ: “Можливість для ГПУ якимись таємничими способами примушувати підсудних проти їхньої волі говорити все, що потрібне ГПУ. Нехай і так. Нехай того, що оповідали підсудні, не було насправді. Отже, значить там в

СССР усе гаразд, а цих людей комусь захотілось розстріляти. Зробили б це тоді без прилюдного судового процесу. Якщо все, що розповідають підсудні, не відповідає правді, то в першу чергу треба судити Єжова за видуману ним компрометацію СССР перед цілим світом. Чому ми так віримо всім сенсаційним відомостям про жахливі безладдя в СССР, а коли про це зізнають люди на суді, то ми їм не віримо”²². Автор статті запевняє читачів, що підсудні у цьому процесі (Х. Раковський, М. Крестинський, Г. Гринько) таки мали намір здійснити переворот як в радянській Україні, так і в цілому СРСР.

Хоча це ж “Діло” в іншій замітці спростовує Г. Лазаревського, посилаючись на відомого французького діяча і вченого А. де Моно, який заявляв, що не вірить самообвинуваченням Х. Раковського: “свого приятеля, якого знає 30 років. На підставі такої довгої знайомости можна якнайрішучіше ствердити, до яких вчинків був він здатний. А. де Моно був колись французьким послом у Москві і добре орієнтується у російських справах”²³.

Репресії в радянській Україні торкнулися і армії та її офіцерського складу. У галицькій пресі повідомлялось: “Арештування в червоній армії тягнуться вже від кількох днів. Арештованих старшин переводять до в’язниці або вони зникають без сліду. Дотепер не відомо, за які провини переслідують старшин червоної армії”²⁴. Також громадськість дізналась, що у київському військовому окрузі ГПУ викрило “сепаратистський осередок”, який мав на меті відділити Україну від СРСР та здійснити замах на К. Ворошилова²⁵, також “троцькістський центр” був і в чорноморському флоті України²⁶.

У публічному просторі Західної України велику увагу було приділено “чисткам” в культурних та наукових установах УСРР/УРСР: “По масових розстрілах українських комуністів, які займали вищі становища в адміністрації, господарському чи культурному житті в СРСР, прийшла отсе черга й на українських мистців. На днях розстріляли в Києві прімадону київської опери Петрусенко і славного оперного співаця Донця “за націоналістичну діяльність”²⁷. Автор статті вважав, що митці були страчені тільки за те, що працювали на користь української культури. Також у пресі повідомлялось, що ГПУ звинувачує у “шумськізмі” ректорів харківського та одеського університетів, яким закидали “шпигунство на користь Німеччини”²⁸. Вже згаданий вище поет та оглядач “Вістника” О. Бургарт наводить свою розмову про радянських діячів культури із українським переселенцем: “ – Де Зеров?; – На Соловках; – Підмогильний? – На засланнях невідомо де; – Драї Хмара?; – Теж давно висланий; – А Філіпович, такий же непричетний до політики? – На Соловках, а молода жінка його збожеволіла; – Ну а Рильський? – Чула, що заарештований незважаючи на гимни Сталінові”²⁹. З огляду на ці повідомлення західні українці не мали ілюзій щодо стану науки і культури в УСРР.

Різно засудили сталінські репресії в радянській Україні усі західноукраїнські політичні партії та сили. Найпопулярніша українська партія Галичини УНДО проводила антирадянську пропаганду, і в результаті у західноукраїнському суспільстві утверджувалась думка, що московська політика в УСРР несла зі собою терор – масові арешти, депортації, розстріли, які стали засобом винищення потенційної опозиції. Поступово такий погляд на радянську дійсність ставав панівним не тільки в рядах УНДО³⁰. Зокрема, у резолюції п’ятого народного з’їзду УНДО (1938 р.) повідомлялось: “В Совітах на землях українського материка, український нарід під режимом комуністичної дикатури переживає жахливі переслідування в національній, релігійній, соціальній, культурній і господарській ділянці. Кривавий більшовицький терор став там самотнім засобом правління над українським народом. Червоні пережитки старого російського імперіалізму намагаються здійснювати стару московську ідею: повного знищення українства, як політичного і національного чинника”³¹. Ситуацію у радянській Україні прокоментував також і заступник голови польського сейму, член УНДО В. Мудрий: “п. Мудрий, зазначив... про страшне гноблення українців – масове винищення інтелігенції, розстріли, заслання і планове вихолодження багатой країни на користь Москви”³².

Соціалісти-радикали (УСРП) констатували, що радянська влада “тримається” на терорі та “круговій поручі чекістів, які бояться народного гніву на випадок, коли б їм влада виповзала з рук. Вони ціпко зі собою зв’язані, але їх становище подібне в народній масі до довкруги обложеної ворожим військом твердині”³³. Починаючи із 1930-х рр., соціалісти радикали, проаналізувавши політику більшовицької партії, констатували, що вона “гірша від

царського режиму”. Передусім члени партії наголошували на репресіях серед української інтелігенції: “Московські наказні уряди на Великій Україні стараються знищити навіть тих українських діячів і вчених, котрі перейшли на їх віру, або ще за кордоном рішили піти на їх службу”. Така влада тероризує подвійно: “тюрмами, арештами й розстрілами й відбиранням хліба й засобів до життя”³⁴.

Ставлення третьою за популярністю політичної сили серед західних українців УСДП до радянської України ґрунтувалося на платформі грудневого з’їзду 1928 р. Лінію партії окреслив В. Темницький. Він визнав, що “український пролетаріат з жахом і болем глядить на все те, що в сектантським засліпленню твориться по тім боці Збруча”. 4 березня 1934 р. у Львові відбувся 7 конгрес УСДП, делегати якого висловили протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні” та “пошану і привіт всім його жертвам”³⁵.

Громадські організації Західної України на своїх з’їздах та зібраннях засуджували сталінський Великий Терор в Україні. Наприклад, Головний Відділ центрального українського жіночого товариства “Союз Українок” на своєму засіданні 24 грудня 1934 р. звернув увагу на останні трагічні вісті з теренів УСРР. Тому “Союз Українок” прийняв, засудивши антиукраїнську політику, таку постанову: “... Довівши Україну до стану повної руїни, забралася більшовицька влада до свого чергового кривавого завдання, а саме до винищення української інтелігенції, навіть партійно-комуністичної. Масовими розстрілами та масовим виселенням українських культурних діячів хочуть більшовики – відібравши народів його еліту та лишивши його без проводу – вести далі тим легше своє ганебне діло. Ці жахливі події проходять при повній мовчанці культурного світу, який, пішовши на співпрацю з совітським урядом та прийнявши його до Союзу Народів, узяв на себе тим самим моральну відповідальність за злочинну політику більшовицької влади. Українське зорганізоване жіноцтво поновлює свій рішучий заклик до українського громадянства залишити в обличчі народної трагедії міжусобиці та об’єднатися для захисту загибаючої батьківщини”³⁶. Майже усі західноукраїнські організації апелювали до міжнародної спільноти через репресії в УСРР, вважаючи, що Захід повинен втрутитися у ці події та стати на захист УСРР.

Антиукраїнські репресії в УСРР були засуджені навіть західноукраїнськими робітниками, прошарок яких чи не найбільше був підданий впливам більшовицької пропаганди “пролетарського раю за Збручем”. 20 січня 1935 р. у Львові у товаристві “Праця” відбулася святкова академія на честь померлих членів цього товариства. В академії взяли участь члени товариства, представники різних професійних робітничих союзів та політичних партій. Доповідач І. Бунак звертав увагу присутніх на терор, що панував на східноукраїнських землях: “Жертвами цього терору падають люди навіть зовсім невинні, що стоять осторонь усякої “контрреволюції”. Їх вина хіба така, що хоч є комуністами, але почувують себе... українцями. Однією з таких жертв є відомий у Львові український письменник і соціалістичний діяч Юліан Бачинський, що кілька років тому покинув есдеків і перейшов до компартії”³⁷. Звичайно, західноукраїнську громадськість надзвичайно цікавила доля їхніх земляків, які стали жертвою тоталітарного режиму в УСРР.

Події на Великій Україні мали вплив і на літературне життя в Галичині. На сторінках західноукраїнських часописів з’являлися вірші, в яких йшлося про страхіття, які творилися в середині 30-х рр. в УСРР. Один з таких творів був поміщений у щоденнику “Діло”: “Лютус Ірод – кат червоний / І ллеться вже рікою кров / І в Києві заглухли дзвони / лиш брязкіт чути з-під оков”.

Отже, Великий Терор та “чистки” в рядах керівництва радянської України викликали неабиякий резонанс у західноукраїнській суспільно-політичній думці. Репресивна політика більшовиків щодо представників українських радянських політичних, військових та культурних діячів була різко засуджена як галицькою пресою, так і провідними західноукраїнськими політичними партіями та організаціями.

¹ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939) / Ігор Соляр. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2011. – 356 с.

- ² Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Роберт Конквест. – Луцьк : Терен, 2009. – 663 с.
- ³ Хроніка Світської України // Діло. – 1937. – 14 верес. – С. 3.
- ⁴ Snyder T. Sketches from a secret war. A Polish artist's mission to liberate Soviet Ukraine / Timothy Snyder. – Yale : University Press, 2005. – P. 215.
- ⁵ О. В. Бунт молоді (ферменти в ССРСР) / О. В. // Вістник. – 1935. – Кн. 2, т. 1. – С. 122.
- ⁶ Там само. – С. 124.
- ⁷ Там само. – С. 125.
- ⁸ Остання ставка Москви // Діло. – 1937. – 14 жовт. – С. 1.
- ⁹ Донцов Д. Зрада амфіктіонів / Донцов Д. // Вістник. – 1938. – Кн. 7–8, т. 3. – С. 591.
- ¹⁰ Там само. – С. 595.
- ¹¹ Бургардт О. Царство Сатани / Освільд Бургардт // Вістник. – 1938. – Кн. 4, т. 2. – С. 301.
- ¹² Там само. – С. 305.
- ¹³ Там само. – С. 304.
- ¹⁴ Там само. – С. 305.
- ¹⁵ Отрута чи гіпнолізм? Тайна слідства ГПУ // Діло. – 1937. – 2 лют. – С. 2.
- ¹⁶ Методи світських процесів // Діло. – 1937. – 11 серп. – С. 3.
- ¹⁷ Після Скрипника і Хвильового – Любченко // Діло. – 1937. – 4 верес. – С. 1.
- ¹⁸ Останній з могиканів. Трагічна кар'єра Панаса Любченка // Діло. – 1937. – 7 верес. – С. 3.
- ¹⁹ Відгуки самогубства Любченка за кордоном // Діло. – 1937. – 21 верес. – С. 7.
- ²⁰ Містерії з посадою прем'єра УСРСР // Діло. – 1937. – 25 лист. – С. 1.
- ²¹ Лазаревський Г. Московський судовий процес і Україна / Гліб Лазаревський // Діло. – 1938. – 13 берез. – С. 2.
- ²² Там само. – С. 2.
- ²³ Бритійський прем'єр Чемберлен дементує ревеляції московського процесу // Діло. – 1938. – 11 жовт. – С. 1.
- ²⁴ Погром червоних старшин у ССРСР // Діло. – 1937. – 23 лип. – С. 1.
- ²⁵ Ягода стане перед судом за кримінальні провини // Діло. – 1937. – 6 квіт. – С. 4.
- ²⁶ За відізвання України від ССРСР // Діло. – 1937. – 9 берез. – С. 6.
- ²⁷ За що розстріляли українських артистів у Києві? // Діло. – 1937. – 11 груд. – С. 3.
- ²⁸ “Контрреволюціонери” на провідних становищах в УСРСР // Діло. – 1937. – 16 берез. – С. 2.
- ²⁹ Бургардт О. Царство Сатани / Освільд Бургардт // Вістник. – 1938. – Кн. 4, т. 2. – С. 301.
- ³⁰ Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939)... – С. 211.
- ³¹ Резолюції V-го Народнього З'їзду УНДО // Діло. – 1938. – 12 січ. – С. 7.
- ³² Два чужі поважні голоси про Україну // Діло. – 1938. – 30 січ. – С. 2.
- ³³ ЦДІАЛ України, ф. 148, оп. 8, спр. 3808, арк. 8–9.
- ³⁴ Соляр І. Ставлення УРП-УСРП до Радянської України / Ігор Соляр // Вісник Львівської комерційної академії. Серія “Гуманітарні науки”. – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 369.
- ³⁵ Там само. – С. 276.
- ³⁶ Протест українського жіноцтва проти нової хвилі червоного терору // Діло. – 1935. – 2 січ. – С. 3.
- ³⁷ Протест львівського робітництва проти терору на Світській Україні // Діло. – 1935. – 26 січ. – С. 2.

В статті проаналізовано отношение жителів западно-українських земель (Галичини і Волини) к сталинским “чисткам” в советской Украине 1930-х гг. Сквозь призму газетных публикацій в самых популярных изданиях (“Діло”, “Вістник”), резолюцій съездів політичних партій (УНДО, УСРП, УНДП) и общественных организаций (“Союз Українок”, “Праця”) рассмотрено отношение западно-української общественности к репрессиям в УСРСР. “Чистки” в рядах коммунистической партии и в правительстве, аресты в красной армии и преследование деятелей науки и культуры в советской Украине – эти события нашли свое место в информационном пространстве украинского населения Польши. Особенно западно-українская общественность обсуждала открытые судебные процессы над украинскими деятелями в СРСР.

Ключевые слова: Западная Украина, советская Украина, репрессии, Великий Терор, 1930-е гг.

The paper analyses attitude of Western Ukrainian community (Galicia and Volyn) towards Stalin's Great Terror in Soviet Ukraine in 1930th. Based on publications in most popular newspapers and journals (“Dilo”, “Vistnyk”), resolutions of political parties (UNDO, USRP, UNDP) and public organizations (“Soyuz Ukrainok”, “Pratsia”) describes the attitude on western Ukrainians toward repressions in Soviet Ukraine.

“Cleanings’ in communist party and in the government, arrests in the Red Army, persecutions of scientists and cultural leaders – this events found it’s place in information space of Ukrainians in Poland. With great interest Western Ukrainian community discussed open trials of Ukrainian officials in USSR.

Keywords: Western Ukraine, Soviet Ukraine, repressions, Great Terror, 1930th.

УДК 94 (477.8)

Петро ГАВРИЛИШИН

ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ СХІДНОГО КОРДОНУ ПОЛЬЩІ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Висвітлено перебіг дипломатичної боротьби провідних держав антигітлерівської коаліції щодо встановлення східного кордону Польщі. Встановлено, що найбільш вагому роль у цьому питанні відіграли рішення Тегеранської конференції.

Ключові слова: лінія Керзона, польсько-радянський кордон, дипломатія, польський еміграційний уряд, “велика трійка”.

Події Другої світової війни стали каталізатором низки процесів, пов’язаних із трансформацією як політичних устроїв, так і кордонів цілої низки держав Європи. У даному контексті неабияке зацікавлення викликає проблема встановлення кордонів Польщі. Ця тематика є широко відображеною у науковій історичній літературі¹, однак з огляду на стрімкі зміни, що відбуваються у сучасному глобалізованому світі та доволі непросте геополітичне становище України, проблема встановлення кордонів однієї з наших сусідніх держав викликає певний інтерес. Тим паче встановлений в 1945 р. польсько-радянський кордон закріпив за Україною так звані “kresy wschodnie”, таким чином втілюючи віковичне прагнення українців до об’єднання своїх етнічних земель. Актуальність статті підкреслює й те, що державна приналежність Західної України була каменем спотикання як у польсько-українських, так і польсько-радянських відносинах.

Протягом Другої світової війни проблема встановлення східного кордону Польщі перебувала у фарватері реалізованого у вересні 1939 р. пакту Молотова – Ріббентропа. За умовами цього договору Польща була силоміць розчленована між Радянським Союзом і Німеччиною. Власне, до повного завершення війни у Європі ця обставина була наріжним каменем у дипломатичних відносинах між польським еміграційним та радянським урядами. У разі перемоги у війні держав антигітлерівської коаліції представники польського еміграційного уряду сподівалися на збереження територіальної цілісності Польщі у кордонах до 1 вересня 1939 р. Натомість керівництво СРСР не хотіло втрачати приєднані восени 1939 р. території Західної України, Західної Білорусі та Віленщини.

Боротьба за польсько-радянський кордон також ускладнювалася через розбіжності, які виникли в ідеях та цілях лідерів держав “великої трійки”, до якої входили Великобританія, США і Радянський Союз. Позиції урядів цих держав кардинально різнилися між собою як у питанні територіальних меж Польщі, так і в облаштуванні післявоєнного устрою в Європі. За таких обставин розв’язання проблеми польських кордонів було одним з пріоритетних завдань у зовнішній політиці Польщі, СРСР та Великобританії.

Участь Радянського Союзу у територіальному розподілі Польщі отримала стримані оцінки урядів Великобританії та Франції. Це було пов’язано з тим, що політичні лідери цих держав не бажали погіршувати відносини з радянським керівництвом, яке на той час остаточно не перейшло на бік Німеччини. Водночас польський уряд зайняв тверду позицію, а саме: відродження Польщі у кордонах, які існували станом до 1 вересня 1939 р. Вказана позиція залишалася незмінною протягом усієї війни².

Обговорення проблеми польсько-радянського кордону на дипломатичному рівні мало місце вже у перші дні після початку радянсько-німецької війни. Поштовхом до цього стала

заява радянського уряду від 3 липня 1941 р., у якій зазначалося: “Ми стоїмо за створення незалежної Польської держави, в кордонах національної Польщі, включаючи деякі міста і області, які недавно відійшли до СРСР, при цьому питання про характер державного устрою в Польщі Радянський уряд вважає внутрішньою справою самих поляків”³.

Під час переговорів, що відбувалися у липні 1941 р. між прем'єром польського еміграційного уряду В. Сікорським та радянським посланцем І. Майським у Лондоні, було виявлено значні розбіжності у питанні східного польського кордону. Зокрема В. Сікорський наполягав на відродженні Польщі у кордонах до 1 вересня 1939 р., натомість радянський дипломат акцентував увагу на етнічному критерії визначення територіальних меж⁴. Підсумком цих переговорів стало підписання 30 липня 1941 р. договору, згідно з яким радянська сторона визнала угоди, підписані з Німеччиною у 1939 р., як такі, що втратили силу. Однак, з іншого боку, відновлення довоєнних польських кордонів договором не передбачалося⁵.

Новий етап переговорів стосовно польських кордонів мав місце у грудні 1941 р. під час візиту В. Сікорського до Москви. У ході бесіди з Й. Сталіним польський прем'єр рішуче заявив про збереження польського східного кордону за умовами Ризького договору 1921 р., після чого це питання більше не обговорювалося⁶. Щоправда, у грудні 1941 р. проблема кордонів також виплила на поверхню протягом британсько-радянських переговорів у Москві. Наполягання радянського керівництва на визнанні Великобританією кордонів СРСР станом на 22 червня 1941 р. представники британської делегації відкинули. Своєю відмовою міністр зовнішніх справ Великобританії Е. Іден обґрунтував умовами Атлантичної хартії. Зокрема у телеграфному повідомленні до лорда І. Галіфакса він зазначав: “Я використав Атлантичну хартію як аргумент проти вимоги Сталіна”⁷.

Польсько-радянські переговори, що мали місце влітку – восени 1941 р., засвідчили, що дійти спільного знаменника у територіальному питанні буде дуже складно. Водночас політичні лідери Великобританії та США У. Черчілль і Ф. Рузвельт виступили за відкладення розгляду проблеми європейських кордонів на післявоєнний період. Однак весною 1942 р. їхня позиція дещо змінилася. Це було пов'язано з погіршенням становища британських та американських військ на фронтах Середземномор'я і Тихого океану. Крім того, як У. Черчілль, так і Ф. Рузвельт побоювалися можливості встановлення сепаратного миру між СРСР і Німеччиною⁸.

У березні 1942 р. глави американського і британського урядів у питанні східного польського кордону висловилися на користь позиції СРСР. Зокрема, 12 березня 1942 р. під час зустрічі радянського посла у США М. Литвинова з американським президентом Ф. Рузвельт заявив, що не має ніяких розбіжностей з радянською стороною у питанні післявоєнного облаштування кордонів. Проте офіційно підтверджувати будь-які рішення на даному етапі він вважав недоцільним⁹.

До кінця 1942 р. польсько-радянські та радянсько-британські відносини поступово погіршувалися. Це було пов'язано з неспроможністю відкриття Великою Британією та США другого фронту, а також виведенням польської армії генерала В. Андерса з СРСР на Близький Схід у вересні 1942 р.¹⁰ Особливо західні союзники були стурбовані відмовою Й. Сталіна взяти участь у конференції, яку було заплановано провести у Касабланці (Марокко). Крім того, на поверхню знову ж таки виплила побоювання лідерів США і Великобританії щодо встановлення сепаратного миру між СРСР і Німеччиною. Ці побоювання були обумовлені перемогою радянських військ у Сталінградській битві¹¹.

Напруга у відносинах між державами антигітлерівської коаліції була доповнена розірванням дипломатичних відносин між СРСР і Польщею, яке відбулося 25 квітня 1943 р. Приводом до їх розірвання стала сумнозвісна “Катинська справа”. Спроби західних союзників чинити тиск на радянський уряд з метою відновлення польсько-радянських дипломатичних відносин були марними¹². Фактично, “катинське питання” було використане Й. Сталіним з метою політичного усунення польського еміграційного уряду, який стояв на заваді втілення геополітичних планів керівництва СРСР¹³.

До кінця 1943 р. політичним лідерам західних держав стало зрозуміло, що тиск на радянський уряд не тільки не сприяє відновленню польсько-радянських дипломатичних

взаємин, але й загострює їхні відносини з СРСР¹⁴. 19 листопада 1943 р. польський уряд надіслав урядам США та Великобританії два майже ідентичні за своїм змістом меморандуми. Зокрема, у них зазначалося, що за умови вступу радянських військ на територію Польщі без попереднього відновлення дипломатичних відносин, польським урядом будуть вжиті політичні заходи проти “насилля над суверенітетом Польщі”. Стосовно питання кордонів, яке також було відображене у меморандумах, позиція польського уряду залишилася без змін¹⁵.

Спроби польського еміграційного уряду схилити британців та американців на свій бік успіху не мали. Намагання польського прем'єра С. Миколайчика особисто зустрітися з Ф. Рузвельтом і У. Черчіллем напередодні запланованої конференції, що мала відбуватися у Тегерані, також закінчилися невдачею. Очевидно, лідери урядів США і Великобританії підійшли до Тегеранської конференції з чітко підготовленими і продуманими конкретними ідеями щодо проблеми польських кордонів.

На Тегеранській конференції (28 листопада – 1 грудня 1943 р.) Й. Сталіну вдалося досягти попередньої згоди союзників про встановлення польсько-радянського кордону по лінії Керзона. В цілому, радянська сторона мотивувала свою позицію етнічним принципом розподілу територій, наголошуючи на природному праві українців і білорусів до проживання в межах своїх національних республік¹⁶. Водночас У. Черчіллем було запропоновано задовольнити інтереси поляків за рахунок Німеччини, а дещо згодом підняти питання про відновлення польсько-радянських відносин¹⁷. Також з матеріалів засідань “великої трійки” було очевидним намагання британців виступити посередниками у справі подальшого налагодження стосунків між польським та радянським урядами.

Більш стриманою у “польському питанні” була позиція американського президента. Ф. Рузвельт побоювався відкрито виступити на боці СРСР, мотивуючи це майбутніми президентськими виборами у США. Під час однієї з розмов зі Й. Сталіним, він сказав: “В Америці є шість-сім мільйонів громадян польського походження і тому я, як людина практична, не хотів би втратити їх голоси. Я погоджуюсь з маршалом Сталіним у тому, що ми повинні відновити польську державу, і особисто я не маю заперечень, щоб кордони Польщі було відсунуто зі сходу на захід – аж до Одери, але з політичних міркувань в цей час я не можу брати участь у вирішенні цього питання”¹⁸.

Головним наслідком Тегеранської конференції для радянських представників стало досягнення згоди її учасників на проведення польсько-радянського кордону по лінії Керзона.

4 січня 1944 р. Червона армія перетнула колишній польсько-радянський кордон. За таких умов питання польських кордонів набуло ще більшої гостроти. Польський еміграційний уряд знову намагався отримати підтримку урядів США і Великобританії у даному питанні. Проте і британці, і американці розуміли, що через суттєву затримку у відкритті другого фронту визволення Польщі відбуватиметься виключно за участі радянських військ¹⁹.

11 січня 1944 р. радянський уряд зробив офіційну заяву про радянсько-польські відносини, у якій зазначалося, що “Польща повинна відродитися не шляхом захоплення українських і білоруських земель, а шляхом повернення до складу Польщі відібраних німцями у Польщі корінних польських земель”. Також радянський уряд заявив, що кордони 1939 р. не є незмінними й у районах з переважаючим польським населенням можуть підлягати виправленню на користь Польщі²⁰. Відповіддю на заяву радянського керівництва став меморандум міністерства закордонних справ польського еміграційного уряду від 13 січня 1944 р. У ньому головний акцент було зроблено на тому, що лінія Керзона не може слугувати основою міждержавного кордону, оскільки юридично вона не була підтверджена радянською конституцією²¹.

Протягом січня – лютого 1944 р. певний вплив на хід польсько-радянського порозуміння намагався здійснити британський уряд. 20 січня 1944 р. під час переговорів У. Черчілля з польськими міністрами, британський прем'єр наполягав на прийнятті ними лінії Керзона як основи кордону з СРСР. У підсумку переговори британців із представниками польського й радянського урядів не дали бажаних результатів. 15 лютого 1944 р. польський еміграційний уряд остаточно відхилив пропозиції У. Черчілля²².

Відмова поляків для Москви була вигідним варіантом розвитку подій, адже показувала небажання двостороннього вирішення зазначених проблем. Фактично здобуті у Тегерані

домовленості із західними союзниками, а також утворення Крайової Ради Народової були вагомими факторами, що обумовили позицію СРСР у “польському питанні”. Як вважає дослідник цієї проблеми І. Козловський, саме завдяки цим обставинам Й. Сталін повністю відкинув можливість компромісу з польським еміграційним урядом²³.

На думку дослідника Є. Чернишова, після проведення Тегеранської конференції відносини Великобританії та США з Польщею обумовлювалися двома факторами: з одного боку – на основі “формули”, яку було погоджено у Тегерані, з іншого – обіцянкою радянського керівництва розпочати наступ на підтримку відкриття другого фронту у травні 1944 р.²⁴

Незважаючи на всю складність ситуації, у якій опинився польський еміграційний уряд, його представники не припиняли спроб домогтися сприятливого розв’язання проблеми польського східного кордону. Під час візитів С. Миколайчика спочатку до Вашингтона, а пізніше до Москви у серпні 1944 р. відбулося кілька його зустрічей з В. Молотовим та Й. Сталінін. Можливість вирішення наболілих проблем на користь польського еміграційного уряду ускладнювалася не тільки у зв’язку з непоступливістю радянського керівництва. Важливим фактором також стало утворення тимчасового органу влади – Польського Комітету Національного Визволення, який очолив Едвард Осубка-Моравський²⁵.

На наш погляд, створення ПКНВ також засвідчило про два досить вагомні аспекти зовнішньої політики Радянського Союзу. По-перше, радянське керівництво продемонструвало повне ігнорування польського еміграційного уряду, по-друге, – значною мірою була втрачена можливість розбудови післявоєнної Польщі на демократичних засадах.

Зі створенням ПКНВ радянський уряд отримав ще один суттєвий “козир” у вирішенні “польського питання”. Зокрема керівництво Радянського Союзу здобуло можливість продемонструвати Великобританії та США, що воно стоїть осторонь польських проблем. При цьому наголос робився на тому, що лідери польського уряду в Лондоні мають змогу вирішувати свої справи безпосередньо з представниками ПКНВ²⁶. Зокрема під час зустрічі С. Миколайчика з В. Молотовим, що мала місце 31 липня 1944 р. у Москві, нарком закордонних справ СРСР підкреслив, що всі питання, у яких зацікавлений польський прем’єр, було б доцільно з’ясовувати з представниками ПКНВ. Свою позицію він обґрунтував кращою обізнаністю польських справ саме ПКНВ, а не радянським урядом, з яким потрібно вирішувати лише ті питання, які стосуються СРСР²⁷.

Не змогли бодай трохи похитнути радянську позицію й серпневі переговори С. Миколайчика зі Й. Сталінін. Радянський лідер надалі наполягав на проведенні східного кордону Польщі по лінії Керзона, що було б, на його думку, цілком справедливим рішенням. Власне Й. Сталін навів новий, доволі вагомий аргумент, а саме те, що так звана лінія Керзона була прийнята у 1919 р. у результаті арбітражного рішення Верховної Ради Антанти. При цьому росіяни у затвердженні такого рішення участі не брали. Остаточо вирішити це питання, як зазначив Й. Сталін, буде можливим, “... коли буде існувати єдиний польський уряд”²⁸.

Чергова спроба вирішити польську проблему мала місце у Москві в рамках британсько-радянської зустрічі, яка тривала з 9 по 19 жовтня 1944 р. У нарадах брали участь У. Черчілль, Е. Іден, Й. Сталін, В. Молотов з їх політичними радниками, а також польська делегація еміграційного уряду²⁹. Польські делегати прибули до Москви тільки 12 жовтня. Наступного дня на засіданні В. Молотов відверто оголосив польським делегатам про попередні домовленості глав урядів держав “великої трійки”, досягнуті ще в Тегерані. “... Отже, на цій підставі можемо засвідчити, що лінія Керзона відповідає не лише поглядам радянського уряду, але що вона є спільним виявом поглядів всіх трьох великих держав у цій справі”, – додав радянський міністр³⁰.

Кульмінацією московських дебатів став британський проект порозуміння від 16 жовтня, згідно з яким поляки висловили свою готовність прийняти лінію Керзона за основу майбутнього кордону³¹. Проте лондонським еміграційним урядом цей документ затверджений так і не був. Як наслідок, 24 листопада 1944 р. С. Миколайчик подав у відставку. Заново сформований польський уряд очолив Томаш Арцішевський³².

Новий етап у вирішенні “польського питання” започаткувало відкриття конференції у Ялті, яка проходила з 4 по 11 лютого 1945 р. Як і у Тегерані, у цій конференції брали участь

лідери держав “великої трійки” – Й. Сталін, У. Черчілль та Ф. Рузвельт. Щодо врегулювання польської проблеми було намічено основний блок питань, а саме: 1) формування єдиного тимчасового уряду; 2) встановлення кордонів Польщі на сході і заході; 3) проведення вільних демократичних виборів³³.

Під час роботи конференції Ф. Рузвельт і У. Черчілль намагалися “відкорегувати” лінію Керзона з розрахунком передачі Польщі Львівської області. Проте ці спроби виявилися марними, а У. Черчілль заявив, що “претензії росіян на Львів і на “лінію Керзона” ґрунтуються не на силі, а на праві”³⁴. У підсумку сторони досягли домовленості провести східний кордон по лінії Керзона “... зі змінами на користь Польщі у деяких районах на 5 – 8 кілометрів”³⁵.

Після закінчення конференції керівники союзних держав залишилися задоволеними її перебігом та прийнятими домовленостями. На думку І. Козловського, наполягання британського прем’єр-міністра на встановленні лінії Керзона було обумовлено його прагненням “... перетворити її на кордон двох політичних систем”³⁶. Так, 27 лютого 1945 р. У. Черчілль виступив з промовою у Палаті громад, у якій він зазначив: “Підтримуючи російську вимогу відносно лінії Керзона, я відхиляю і відкидаю всяке припущення, начебто ми йдемо на сумнівний компроміс чи поступаємося силі чи страху. Я з найглибшим переконанням заявляю про принципову справедливість політики, якою вперше керуються зараз всі три великі союзники”³⁷.

З наближенням Червоної армії до німецьких кордонів курс радянської зовнішньої політики ставав дедалі жорсткішим. З весни 1945 р. у відносинах радянської влади з урядами Великобританії і США з’явилася напруга. Спостерігалися певні відхилення Москви від ялтинських домовленостей, що обурювало союзників. Зокрема В. Молотов відмовився замінити люблінський прокомуністичний уряд Урядом Національної Єдності, що викликало протести з боку американців і британців. Натомість Москва погоджувалася лише на введення до складу уряду кількох нових членів³⁸.

Не останню роль у загостренні американо-радянських відносин відіграла смерть Ф. Рузвельта (12 квітня 1945 р.). Президентське крісло було зайняте Г. Труменом, який був менш лояльним за свого попередника. У зв’язку із цим у поляків з’явилася надія на появу пропольського курсу в політиці США. Ці сподівання були розвіяні 5 липня 1945 р., коли уряди США і Великобританії офіційно визнали Уряд Національної Єдності. Слідом за ними 6 і 7 липня новий польський уряд визнали Італія та Канада³⁹.

Потсдамська конференція, яка розпочалася 17 липня 1945 р., лише підтвердила попередні ялтинські домовленості. Фактично питання, пов’язані з польсько-радянським кордоном, навіть не розглядалися. Головну увагу учасники конференції приділили західним територіальним межах Польщі. 16 серпня 1945 р. між Радянським Союзом і Польщею було укладено договір про встановлення кордону. Обмін ратифікаційними документами між двома сторонами відбувся 4 лютого 1946 р.⁴⁰

Отже, у роки Другої світової війни відбувався тривалий процес дебатів між учасниками антигітлерівської коаліції довкола проблеми встановлення східного кордону Польщі. На Тегеранській та Ялтинській конференціях політичні лідери США та Великобританії прийняли пропозицію Й. Сталіна про розмежування польсько-радянських територій згідно з лінією Керзона. Це пояснюється тим, що в умовах важкої війни з Німеччиною та її сателітами Радянський Союз розглядався як більш вагомий стратегічний партнер, аніж окупована Польща. Незважаючи на це, польський еміграційний уряд до останнього не полишав надії на встановлення кордону у довоєнних межах. Спроби уряду С. Миколайчика заручитися підтримкою урядів Великобританії та США були марними. Ні У. Черчілль, ні Ф. Рузвельт не бажали вступати у конфлікт з радянською стороною, розважливо оцінюючи безпосереднє сусідство СРСР з Польщею та можливості Червоної армії. Зі звільненням радянськими військами Польщі від нацистів її територія автоматично опинилась у радянській сфері впливу. Поміркована політика американського й британського урядів, а також активні дії радянської дипломатії стали факторами, які посприяли розв’язанню територіальної суперечки на користь Кремля. Іншим вагомим наслідком зазначених чинників стало встановлення у Польщі влади з чітко вираженою прорадянською орієнтацією.

- 1 Макарчук В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження / В. С. Макарчук. – К.: Атіка, 2007. – 368 с.; Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951 / І. С. Козловський. – Львів: Каменяр, 1998. – 222 с.; Ботушанський В. Питання українсько-польського кордону під час Другої світової війни / В. Ботушанський // *Polacy i ukraińcy podczas II Wojny światowej / pod red. W. Bonusiaka.* – Rzeszów: Wydawnictwo wyższej szkoły pedagogicznej, 2000. – С. 113–122; Мрака І. Б. Проблема кордонів Польщі у зовнішній політиці Великої Британії у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. “Всесвітня історія” / І. Б. Мрака. – Львів, 2005. – 20 с.; Чернышов Е. Ю. Польский вопрос в политике Великобритании и США в 1939–1947 гг.: автореф. дис. на соискание учён. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03. “Всеобщая история” / Е. Ю. Чернышов. – Калининград, 2008. – 23 с.; Барабаш В. В. Дипломатическая борьба за белорусско-польскую границу в период Второй мировой войны / В. В. Барабаш // *Героический путь пограничных войск (1918–2008 гг.): материалы междунар. науч. конф. (Гродно, 18 апреля 2008 г.) / под ред. В. П. Верхося.* – Гродно: Изд.-полиграф. отдел УО “ГГАУ”, 2008. – С. 74–80; Sawicki T. Wschodnia granica Polski w polityce ZSSR, Wielkiej Brytanii i USA podczas II wojny światowej / T. Sawicki // *Wilno i kresy północno-wschodnie: materiały II międzynarodowej konferencji (Białostok, 17 września 1994 r.); w 4 t. Т. 1: Historia i ludzkie losy / pod red. E. Feliksiak, A. Mironowicza.* – Białystok, 1996. – S. 139–169.
- 2 Барабаш В. В. Дипломатическая борьба... – С. 74–75.
- 3 История внешней политики СССР. 1917–1980: у 2 т. Т. 1: (1917–1945 гг.) / под ред. А. А. Громыко, Б. Н. Пономарева. – М.: Наука, 1980. – С. 423.
- 4 Ботушанський В. Питання українсько-польського кордону... – С. 116.
- 5 Sawicki T. Wschodnia granica Polski w polityce ZSSR... – S. 150.
- 6 Ботушанський В. Питання українсько-польського кордону... – С. 117.
- 7 Трухановский В. Г. Антони Иден. Страницы английской дипломатии, 30–50-е годы / В. Г. Трухановский. – М.: Международные отношения, 1976. – С. 233.
- 8 Барабаш В. В. Проблема советско-польской границы во внешней политике государств антифашистской коалиции (1941–1945 гг.) / В. В. Барабаш // *Шлях да ўзаємнасці: матеріялы XV міжнар. навук. канф. (Гродна, 13–14 лістапада 2008 г.) / рэдкал.: І. Крэнь, С. Мусіенка, І. Папоў, Я. Роўба.* – Гродна: ГрГУ, 2009. – С. 78.
- 9 Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941–1945: документы и материалы: в 2 т. Т. 1: (1941–1943) / редкол. Г. А. Арбатов, В. Г. Комплектов, Г. М. Корниенко, П. П. Севостьянов, С. Л. Тихвинский. – М.: Политиздат, 1984. – С. 155.
- 10 Мрака І. Б. Проблема кордонів Польщі... – С. 12.
- 11 Макарчук В. С. Государственно-территориальный статус западно-украинских земель в период Второй мировой войны: Историко-правовое исследование / В. С. Макарчук. – М.: Историческая память, 2010. – С. 303.
- 12 Чернышов Е. Ю. Польский вопрос в политике Великобритании... – С. 13.
- 13 Барабаш В. В. Проблема советско-польской границы... – С. 79.
- 14 Чернышов Е. Ю. Польский вопрос в политике Великобритании... – С. 13.
- 15 Фейс Г. Черчилль. Рузвельт. Сталин. Война, которую они вели, и мир, которого они добились / Герберт Фейс. – М.: Центрполиграф, 2003. – С. 255–256.
- 16 Черчилль У. Вторая мировая война: в 6 т., 3 кн. / У. Черчилль. – М.: Воениздат, 1991. – Т. 5, 6, кн. 3. – С. 224–225, 231.
- 17 Тегеран – Ялта – Потсдам: сборник документов / сост. Ш. П. Санаков, Б. Л. Цыбулевский. – М.: Международные отношения, 1970. – С. 48–49.
- 18 Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.: сборник документов: в 5 т. Т. 2: Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября – 1 декабря 1943 г.) / глав. ред. А. А. Громыко. – М.: Политиздат, 1978. – С. 168.
- 19 Сиполс В. Я. На пути к великой Победе: Советская дипломатия в 1941–1945 гг. / В. Я. Сиполс. – М.: Политиздат, 1985. – С. 270.
- 20 Знешняя палітыка Беларусі: зборнік дакументаў і матэрыялаў: в 5 т. Т. 4: (чэрвень 1941 г. – жнівень 1945 г.) / склад. Н. М. Дзятчык, У. М. Міхнюк, У. К. Ракашевич і інш. – Мінск: БДУ, 2001. – С. 166–167.
- 21 Снапкоўскі У. Е. Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі. 1944–1953 гг. / У. Е. Снапкоўскі. – Мінск: Беларуская навука, 1997. – С. 78.
- 22 Сиполс В. Я. На пути к великой Победе... – С. 270–271.
- 23 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону... – С. 76.

- 24 Чернышов Е. Ю. Польский вопрос в политике Великобритании... – С. 15.
- 25 Радянська Україна. – 1944. – 25 лип. – С. 4.
- 26 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону... – С. 119.
- 27 Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг.: в 2 т. Т. 1: 1944–1948 / отв. ред. Г. П. Мурашко. – М.: Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. – С. 48–51.
- 28 Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг.: документы: в 2 т. / отв. ред. Т. В. Волокитина. – М.: РОССПЭН, 1999. – Т. 1. – С. 73–74.
- 29 Прикарпатська правда. – 1944. – 24 жовт. – С. 3.
- 30 Anders W. Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946 / W. Anders. – Newtown, Wales: Montgomeryshire Printing Company, LTD, 1950. – S. 318.
- 31 Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945 / komitet redakcyjny: H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otocky, T. Pełczyński. – Londyn: Studium polski podziemnej, 1981. – Т. 5 (październik 1944 – lipiec 1945). – S. 71.
- 32 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону... – С. 135.
- 33 Черчилль У. Вторая мировая война... – С. 529–530.
- 34 Трухановский В. Г. Антони Иден... – С. 19.
- 35 Черчилль У. Вторая мировая война... – С. 529–530.
- 36 Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону... – С. 142.
- 37 Прикарпатська правда. – 1945. – 28 лют. – С. 4.
- 38 Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель. – К.: Основи, 1999. – С. 358–359.
- 39 Червоний прапор. – 1945. – 10 лип. – С. 4.
- 40 Макарчук В. С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.) / В. С. Макарчук. – К.: Атіка, 2004. – С. 279.

Освещено течение дипломатической борьбы ведущих государств антигитлеровской коалиции по установлению восточной границы Польши. Установлено, что наиболее важную роль в этом вопросе сыграли решения Тегеранской конференции.

Ключевые слова: линия Керзона, польско-советская граница, дипломатия, польское эмигрантское правительство, “большая тройка”.

The article highlights the course of diplomatic struggle among the leading states of the anti-Hitler coalition which concerned the establishment of the east border of Poland. It concludes that the resolutions of the Tehran Conference played the major role in this problem solution.

Keywords: the Curzon line, Polish-Soviet border, diplomacy, Polish emigration government, the “Big Three”.

УДК 39 (477.86)

Ігор ЛЮБЧИК

РОЗСЕЛЕННЯ ТА ПІСЛЯВОЄННІ РЕАЛІЇ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗАКЕРЗОННЯ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті на основі архівних матеріалів зроблено спробу проаналізувати особливості розселення та післявоєнні будні українських переселенців із Закерзоння в Івано-Франківській області. Автор підсумовує, що географія розселення переселенців була широкою і включала переважно всі райони, за винятком гірських, де облаштування переселенців не набули масового характеру. Облаштування переселенців у Івано-Франківській області відбувалося переважно невеликими групами, які включали від кількох сімей до кількох десятків. Матеріали з листів-скарг прохального характеру чи не найкраще дають змогу охарактеризувати складні умови депортованих після прибуття на Прикарпаття.

Ключові слова: Закерзоння, українські переселенці, Івано-Франківська область.

Українсько-польський воєнно-політичний конфлікт на завершальному етапі Другої світової війни став приводом для радянського та польського керівництва вирішити міжетнічний

конфлікт шляхом проведення депортацій українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя до УРСР. У вересні 1944 р. з кандидатами до майбутнього комуністичного польського уряду було досягнуто угоди щодо східних кордонів Польщі, одночасно з якою було ухвалено постанову про “добровільне” виселення українського населення із території Закарпаття.

Проблеми дослідження українських переселенців з Польщі привертала увагу чималої кількості дослідників, кожен з яких обирав свій предмет вивчення та географічні рамки. Останнім часом можна виділити напрацювання українських вчених М. Литвина¹, Ю. Сороки², М. Якименка³ та ін.

Своїм завданням ставимо на основі раніше не опрацьованих архівних матеріалів вперше охарактеризувати становище переселенців із Польщі та умови їх соціальної адаптації на території Івано-Франківської області (до 1962 р. Станіславська область), що аргументує і наукову новизну постановки проблеми.

Прикарпаття стало одним із західноукраїнських регіонів, куди влада достатньо чисельно направляла переселенців із Закарпаття. Водночас тут масово почали оселятись переселенці-втікачі із східних та центральних областей України, де умови поселення були незадовільні, а бажання повернутися додому в рідне етносередовище змушувало переселятись ближче до західного кордону.

Документи засвідчують, що найбільше переселенців прибувало у Більшівцівський, Гвіздецький, Городенківський, Долинський, Заболотівський, Калуський, Коршівський, Обертинський та Отинійський райони.

Одним з районів, куди найперше прибували українські переселенці, був Городенківський. Джерела повідомляють, що вже станом на березень 1945 р. сюди групами прибуло 250 господарств. Перша група в кількості 64 господарства прибула 6 березня 1945 р., а друга в кількості 186 господарств – 23 березня 1945 р. Пізніше 54 господарства залишили район і переїхали у Тернопільську область⁴. Вивчаючи документи, можемо стверджувати, що переселенці виїжджали за власним бажанням, шукаючи кращих умов для свого розміщення. Найбільша кількість переселенців у Городенківському районі була у громадах: Ясенів Пільний, Фільварковий Кут, Монастирський Кут та Королівка.

В Отинійський район станом на травень 1945 р. прибуло українського населення, евакуйованого з Польщі, зокрема з Ярослава і Кросно, 68 сімей в кількості 224 особи. Переселенці були розміщені у громадах району: Отинія (46 господарств), Угорники (62), Глибока (52), Грабич (37), Тарновиця Пільна (66)⁵.

З інших районів, у які прибували українські переселенці з Польщі, вже у 1945 р. можемо виділити Снятинський (69 сімей), Більшівцівський (94 сім'ї), Гвіздецький (204 сім'ї), Заболотівський (167 сімей), Калуський (146 сімей)⁶.

Звітуючи про хід переселенської кампанії, власті свідомо намагалися приховати будь-які непорозуміння між місцевим населенням і новоприбулими українськими переселенцями. З цього приводу чиновники відверто перекичували реальну дійсність відзначаючи: “По заявленню переселенців відношення до них зі сторони місцевого населення добре і ніяких непорозумінь не було. Настрій дуже хороший і вони дуже раді, що переселились на Україну⁷”.

Після прибуття перших груп переселенців в область влада намагалась розв'язати політико-агітаційну роботу серед них в кожному селі, включаючи зокрема “завдання радянської держави”. Натомість власті Городенківського району повідомляли, що “агітаційно-масова робота серед переселенців майже відсутня. Лише у серпні 1945 р. відбулися збори переселенців за участю 180 чоловік, де було розглянуто одне питання із трудового влаштування. Надалі вирішили проводити збори переселенців не рідше одного разу на місяць. Як звітували представники влади, “внаслідок відсутності масово-політичної роботи мав місце факт, коли один з переселенців, який працював на цукрозаводі, був завербований до банди бандерівців (лав Української повстанської армії. – *Авт.*) В даний час він заарештований”⁸.

Загалом на березень 1946 р. на Прикарпаття з території Польщі прибуло 3 488 сімей українських переселенців, які включали 11 492 особи⁹. Проте з кожним місяцем їх кількість зростала. На початку 1948 р. в області було зареєстровано 7 341 господарств переселенців з

населенням 31 785 осіб, в тому числі самовільно прибулих з інших областей України – 644 сім'ї з населенням 3 036 осіб¹⁰.

Становище родин – втікачів з інших областей – було особливо складним. Джерела фіксують, що 473 сім'ї, які самовільно прибули в область з інших регіонів, тимчасово проживали по селянах (у Войнилівському, Долинському та Тисменицькому районах). Місцева влада часто не бажала прописувати переселенців-втікачів в області на постійне проживання, пропонуючи повернутися у попередні центральні та східні райони їх поселення. В одній із заяв, адресованих начальнику відділу розселення українського населення в області п. Радченку від 1 січня 1948 р., від Ф. Єдинака, який проживав у с. Липівка Тисменицького району, зауважується: “Я переселенець з Польщі, в 1945 р. виїхав в Полтавську область Зінківського району с. Будище і жив там до весни 1946 р. Допоможіть мені, нещасливому, вибратись з того місця, де мене так кривдять. Я вже більше двох років пишу і ніхто мені не скаже доброго слова. Я бував і в Польщі, замолоду служив по куркулях, а тут мене не розуміють”¹¹.

Матеріали про переселенців в Отинійському районі на початку 1948 р. засвідчують, що в район багато самовільно прибувало переселенців-втікачів, із центрально-східних регіонів України (зокрема Полтавської та Кіровоградської областей). Селами скупчення переселенців-втікачів на Отинійщині стали громади Тарновиця Пільна і Глибока. Слід констатувати, що незначна частина переселенців зуміли швидко зайняти впливове соціальне становище чи влитись в ряди місцевої інтелігенції. Джерела фіксують, що із числа переселенців на керівних посадах в органах влади працювало 347 осіб з них голів сільських рад 17, секретарів сільських рад 18, голів земельних відділів 14, вчителів 44, бухгалтерів 20, агрономів 11¹². Відомо, що переселенець М. Опарівський 1889 р. н., безпартійний був головою сільської ради в с. Глибока, а секретарем – переселенець Д. Совтисін. Серед українських переселенців, які працювали в місцевих закладах освіти, знаходимо заступника директора школи в с. Угорники І. Вербенця, вчительку в с. Угорники Р. Олійник, зуботехніка у районній поліклініці С. Совтисіна, вчительку в с. Голосків Я. Давидович¹³.

Життя переселенців у нових умовах було вкрай складним, про що свідчать багато листів та заяв до влади, в яких вони благали про допомогу. В одному з листів від 2 квітня 1947 р. до Й. Сталіна дописувач П. Лящука із с. Ворона Отинійського району ідентифікує себе “українським переселенцем з Польщі” і скаржиться на відсутність землі, яку забрали місцеві селяни, хоча земля була наділена йому. При цьому зауважує: “Приїхав в червні 1946 р. Ніхто мені не допоміг добитися правди. Просив громадського пасовища, але селяни не дали, бо це громадське, а ми переселенці – тут чужі, мусимо брати тільки те, що поляки залишили, але ж і того упустили не хочуть. Так що я не знаю на що я маю право, а на що ні. Як ми їхали на Україну (Україну. – *Авт.*), то їхали як додому, а опинились як в приймах. На нас дивляться як на якихось прибулуд, в селі ми чужі. Місцеве населення що хоче те й зробить і ніхто їх за самоправство не карає. Отже ще раз дуже Вас прошу допомогти мені, щоб я міг спокійно господарювати”¹⁴.

В іншому листі до М. Хрущова від 2 серпня 1949 р. один з переселенців, родом з Новосончівського повіту с. Мушинка, переселений в с. Маріямпіль Жовтневського району Станіславської області, на догоду владі намагається писати російською мовою: “Я мало прожив в СРСР, плохо мне владеть усяким языком и я не могу объяснить районным работникам о их по моему мнению неверных действиях... Мне материально очень тяжело, не имею на зиму хотя немного своего хлеба”. Він просить дозволу зібрати засіяний ним клапчик пшениці¹⁵.

Власті намагалися всілякими способами переманити та повернути переселенців-втікачів із західних областей у східні. У листі начальнику групи розселення виконкому Сталінської (Донецької. – *Авт.*) обласної ради депутатів трудящих п. Лавренкову від начальника управління при раді міністрів УРСР у справах евакуації від 6 червня 1948 р. писалось: “Враховуючи, що в період збирання врожаю в колгоспах вашої області буде багато проблем з робочою силою управління рекомендує вам повести роботу серед переселенців в тих колгоспах, де є вільні будинки, з тим щоб переселенці, які проживають в цих колгоспах, писали листи своїм знайомим переселенцям, що проживають у західних областях, і запрошували їх повертатися назад у східні області. Зверніть увагу переселенців на те, щоб в листах вони писали про звіль-

нення переселенців у східних областях від поставок і податків в 1948 р., а також про очікуваний великий урожай. Ті, хто повернеться із західних областей, будуть забезпечені і хлібом, і житлом”¹⁶.

Особливе значення у географії переселенців посідав Тисменицький район, у який станом на 20 жовтня в Тисменицю прибуло 14 сімей, у Підгірне – 10 сімей (тепер Липівка. – *Авт.*) і в Марківці – 6 сімей. В Тисменицький район прибули переселенці із с. Поворозник Новосончівського повіту, с. Перегримки, а також з Ярославського району, с. Сосниця¹⁷.

Слід додати, що перші переселенці з Лемківщини прибули у село Ляцьке-Шляхецьке (тепер с. Липівка. – *Авт.*) ще у 1940 р., яке за своїм складом було багатонаціональним. Вони заселили в селі частину звільненої німецької колонії Сіттауерівки.

В одній із заяв, виявлених нами в архівних фондах, переселенці, які проживали в Липівці Тисменицького району Станіславської області від 20 січня 1948 р., писали, що “вони, переселені з Польщі у 1940 р., не користають як переселенці із звільнення обов’язкових поставок сільськогосподарських продуктів державі і грошових податків, страхових платежів, яке дане урядом УРСР”¹⁸. А тому у своїй заяві вони просять звільнити їх від податків.

Хутір колишньої німецької колонії, в якому оселили переселенців, одразу отримав неофіційну назву Лемки, яка серед місцевих мешканців зберігається і сьогодні.

Загалом, підсумовуючи виконання наказу “Про господарсько-побутове облаштування українського населення, прибувшого з Польщі у Станіславську область, і робота серед них” на квітень 1948 р., власті звітували, що в область прибуло українського населення 7 412 сімей, в яких 31 996 осіб. В тому числі з інших областей УРСР самовільно прибули українських переселенців нараховувалось 716 господарств із загальною кількістю 3 268 осіб¹⁹.

Маючи проблеми із поселенням, зокрема нестачею вільних будинків, влада намагалась вирішити її, як повідомляють джерела, за рахунок “уплотнення”. Зокрема у Гвіздецькому районі таким способом було поселено 14 сімей”²⁰.

Зі спогадів Миколи та Анастасії Станко, уродженців с. Криве Ліського повіту на Східній Лемківщині, а тепер жителів с. Єзупіль на Івано-Франківщині, довідуємося, що в Єзуполі поселилося близько тридцяти сімей з одного села. Частина людей, які були спочатку вивезені в Тернопільську область, через деякий час також переїхали в Єзупіль, оскільки хотіли бути разом. Переселенці згадують: “Так як виселяли в червні, то ми своє посіяли і тут місцеві вже посіяли, то на перших порах довелося сутужно, багато з переселенців змушені були голодувати, пухли з голоду і вмирили”²¹.

Отже, Івано-Франківська область займала особливе місце у списку регіонів, куди влада поселяла українських переселенців із Закерзоння. Однією із причин цього був багатонаціональний етнічний склад населення краю (поляки, німці), які, виїжджаючи, полишали свої помешкання, а на їх місце власті заселяли українських переселенців з Польщі. Можна констатувати, що географія розселення переселенців була широкою і включала переважно всі райони, за винятком гірських, де облаштування переселенців не набули масового характеру.

Окрім безпосередньо переселених одразу із Закерзоння, на Прикарпаття багато прибувало переселенців-втікачів із центрально-східних областей України, які, будучи переселеними з Польщі, не бажали там проживати. Можна констатувати, що облаштування переселенців у Івано-Франківській області відбувалося переважно невеликими групами, які включали від кількох сімей до кількох десятків.

Аналіз джерел, зокрема заяв та листів переселенців, свідчить, що питання ідентичності серед переселенців не викликали непорозумінь. Більшість з них були свідомі що, є українськими переселенцями з Польщі. Проте місцеве населення часто намагалось ідентифікувати переселенців за їх регіональними самоназвами – лемки, русини, холмщаки і навіть поляки.

¹ Литвин М. Депортації українців з Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя 1944–1951 рр. / Микола Литвин // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2012. – № 20–21. – С. 311–318.

- ² Сорока Ю. Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944–1946) / Юрій Сорока // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць. Вип V. – К. : Унісерв, 2001. – С. 95–99.
- ³ Якименко М. Депортація лемків із Польщі на Полтавщину у 1944–1945 роках та її соціально-економічні наслідки / М. Якименко // Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. проф. М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – С. 3–12.
- ⁴ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 69.
- ⁵ Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 295, оп. 5, спр. 256 “а”, арк. 167.
- ⁶ Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 13, 48, 96, 99, 194.
- ⁷ Там само, ф. Р. 295, оп. 5, спр. 256 “а”, арк. 206.
- ⁸ Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 69.
- ⁹ Там само, ф. 249, оп. 1, спр. 10, арк. 41.
- ¹⁰ Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 2.
- ¹¹ Там само, ф. 249, оп. 1, спр. 29, арк. 279.
- ¹² Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 6.
- ¹³ Там само, ф. 249, оп. 1, спр. 25, арк. 89 зв., 90, 109.
- ¹⁴ Там само, спр. 21, арк. 15.
- ¹⁵ Там само, спр. 34, арк. 252.
- ¹⁶ Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”, арк. 139.
- ¹⁷ Там само, ф. Р. 295, оп. 5, спр. 256 “а”, арк. 216.
- ¹⁸ Там само, ф. 249, оп. 1, спр. 29, арк. 34.
- ¹⁹ Там само, ф. 295, оп. 5, спр. 294 “б”.
- ²⁰ Там само, ф. Р. 295, оп. 5, спр. 256 “а”, арк. 48.
- ²¹ Ядловський А. Під дулами автоматів : Спогади Миколи і Анастасії Станко / Анатолій Ядловський // Лемківщина. – 2013. – № 1. – С. 7.

В статті на основі архівних матеріалів зроблено спробу проаналізувати особливості поселення і післявоєнні будні українських переселенців із території Закерзоння в Івано-Франківській області. Автор підсумовує, що географія поселення переселенців була широкою і включала всі райони, за виключенням гірських, де поселення переселенців не мали масового характеру. Поселення переселенців в Івано-Франківській області походило в основному невеликими групами.

Ключевые слова: Закерзоння, українські переселенці, Івано-Франківська область.

There is attempt to analyze features of the settlement and postwar weekdays of Ukrainian immigrants from Zakerzonnyia in Ivano-Frankivsk region in the article. Author claims that the geography of the settlement was very wide and included mostly all the regions except mountain one where arrangement of immigrants was not so widespread. Arrangement of the immigrants in Ivano-Frankivsk region took place mostly by small groups that included from several to several decades of families. Materials from letter of complaint give a good opportunity to understand difficult conditions of deported people after their arrival to Carpathian.

Keywords: Zakerzonnyia, Ukrainian immigrants, Ivano-Frankivsk region.

УДК [329.8-051: 821.161.2.09](477) “196/198”

Юлія ШЕЛЕП

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗІВ ПАРТІЙНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1960–1980-х РОКІВ

У статті розглянуто уявлення про образ партійного працівника на прикладі художніх творів української радянської літератури, проаналізовано особливості конструктивних моделей уявлень про партійних працівників у контексті їх “ізоляваності” від суспільства, показана площина тих стереотипів образу партійного чиновника, що сформувалась ще в радянський період і трансформувалась в уявлення тогочасних громадян України. Проаналізовано особливості ділового та морально-етичного образу представника партійної еліти. Поєднання професійних та управлінських функцій з історією повсякденності дозволило реконструювати цілісний образ партійного функціонера.

Ключові слова: партійний працівник, символ, образ, колективна пам’ять, стереотипи, цінності.

Окремим аспектом вивчення соціально-професійної групи партійних працівників є формування та функціонування її образу у громадській думці. Специфікою вивчення даної теми є те, що тогочасні джерела були сформовані в умовах цензурних обмежень, тому потребують зіставлень з альтернативними формами збереження інформації. Партійні працівники були достатньо закритою групою, яка функціонувала за внутрішніми, нерідко відомими тільки зсередини, правилами і намагалася не виставляти своє життя напоказ. Тому проблема формування моделі образу партійного керівника досі містить у собі більше відкритих запитань, ніж відповідей. Метою даної статті є показати особливості конструювання образів партійних працівників у повоєнній українській радянській літературі, встановити специфіку художніх творів як історичного джерела та визначити можливості його використання для історичних досліджень.

Проблема конструювання образів партійної номенклатури у громадській думці належить у сучасній українській історіографії до малодосліджених, лише деякі її сюжети знайшли пряме чи опосередковане висвітлення. Історик із Запоріжжя Тетяна Молдавська на прикладі шести романів Павла Загребельного проаналізувала відображення в літературній творчості ключових подій історії українського суспільства другої половини ХХ ст. і поставила питання про співвідношення між баченням цих подій українським радянським письменником і тими фактами, які відомі сучасним історикам. За висновком авторки, деконструкція літературного тексту вимагає врахування суб'єктивізму автора, а також виокремлення моментів спотворення дійсності через певні обставини¹. Масштабна картина руйнації, розкрадання держави, моральної деградації людини та суспільства в перехідний період руйнації Радянського Союзу змальована в роботі дніпропетровської дослідниці К. Корнілової з акцентами на типових образах-символах у романі Павла Загребельного “Брухт”². Окремі аспекти даної проблеми в контексті ширших досліджень про формування образів партійних працівників були порушені авторкою цієї статті в попередніх дослідженнях³.

Конструювання образу партійного функціонера у громадській думці відбувалося навколо тих подій та явищ, що безпосередньо стосувалися номенклатури, та впливало з життєвих реалій і сприймання громадсько-політичних процесів тогочасним суспільством. Ключову роль у створенні “офіційного” образу партійного працівника відігравала преса, на шпальтах якої викристалізувалася своєрідна ідеальна модель партійного функціонера як слуги держави та суспільства. Намагаючись сформувати колективні уявлення, ЗМІ часто використовували сюжети з радянської історії, художні та ідеалізовані образи, а також міфи, ідеологічні та прагматичні штампи. Таким чином штучно утверджувався ізольований образ компартійного функціонера, що включав такі якості: компетентність, демократизм, чесність, принципова “правильність”.

Однак можна виокремити кілька моделей цього конструювання, що йдуть врозріз з тогочасними офіційними документами та сюжетами й рисами, на яких наголошувала преса. Такі моделі знаходимо у творах тогочасних опозиціонерів (дисидентів), у спогадах звичайних громадян – мешканців тогочасної УРСР, які записані та опрацьовані згідно з методикою усної історичних досліджень, а також у художній літературі. Ці підходи об'єднують альтернативний погляд на партійну номенклатуру, однак кожен із них має власну специфіку.

Отримані на підставі усної історичних досліджень матеріали показують, що образ партійного працівника конструювався суб'єктивно і щоразу відображав обидві задіяні сторони. Вони дозволяють історикам створити уявлення не лише про самі події, а й про те, як людина сприймала їх, простежити, в якій послідовності запам'ятовувала, а відтак краще зрозуміти думки, оцінки та мотивації учасників історичного процесу й пояснити наслідки для формування певної проєкції уявлень серед наступних поколінь⁴. На підставі матеріалів інтерв'ю можемо твердити, що у громадській думці образ партійних керівників конструювався на підставі того, що можна було дізнатися з газет, журналів, анекдотів (до речі, саме анекдоти стали фактично можливістю виразити громадську думку публічно, а також відтворити події повсякденності, використовуючи фольклор та інформацію безпосередніх учасників подій або спостерігачів) чи розповідей інших громадян.

Оскільки партійні чини всіляко уникали публічності і вміли приховувати своє життя від решти суспільства, головну роль в оціночних судженнях респондентів відігравав особистий досвід спілкування з ними чи вирішення якихось питань. Певну напругу можна простежити в оцінці пільг і привілеїв партійної номенклатури, яких була позбавлена решта суспільства. Респонденти згадували про чорні “Волги”, спецзамовлення залізничних та авіаквитків поза величезними чергами, окремі зали очікування в аеропортах, вагони першого класу та літаки⁵. На базі особистого досвіду деякі респонденти описували або надто “ідеальний”, або, навпаки, надто критичний образ партійного працівника. Відчуваючи різницю в “статусі”, респонденти твердили, що вони потребували “уваги” представників влади. Партійні працівники користувалися авторитетом, проте лише в тих випадках, коли були компетентними у своїй справі, діловими, освіченими, цілеспрямованими, грамотними, ерудованими, намагалися працювати для населення й допомагати йому⁶. Загалом висловлювання опитаних не мають конфронтаційного характеру і відзначаються прагненням зрозуміти людські мотиви і якості партійних функціонерів.

Інша модель образу компартійного працівника змальована у творах українських дисидентів і правозахисників⁷. Зауважимо, що дисиденти не просто не сприймали радянську владу, насамперед вони критикували саме суспільство, яке у “бажанні не виділятися” набуло “сірої безликості”, що призвело до нівеляції особистості, люди перестали самостійно розрізняти добро і зло, а період сталінських репресій перетворив їх у рабів⁸. Автор “Відкритого листа до членів ЦК КПРС і ЦК КП України” (1972) В. Лісовий відверто писав про всі проблеми партії: підбір кадрів не за здібностями, бюрократизм як культ бездушного ставлення до людини, фразерство – коли за високими словами приховувалися низькі інстинкти, а ідеологічна робота породжувала цинізм і жорстокість: “Настільки звикли гратись у секретності, що роблять це там, де так гра є вже просто смішною”⁹. Автор звинувачував партійні органи в “кабінетному мисленні”, приховуванні правди і поширенні неправдивих, проте оптимістичних настроїв, приниженні національної гідності українців. Цей твір став першим і найбільш розповсюдженим виданням українських дисидентів і правозахисників, у якому була змальована “чорна” сторона дій партійних працівників.

Образ партійного працівника, створений українською опозицією, містив насамперед наголос на його “чужинності” для української землі. Дисиденти визначали як біду України те, що вона була позбавлена мудрої та національно свідомої управлінської еліти. Натомість партноменклатура виступала в ролі аристократів, яких турбував лише власний добробут та кишені. Вони не були готові до співпраці, адже вміли лише керувати і не прислухались до інших, знали правила апаратної гри, але лише в контексті “панування”, а не співпраці. Особливо наголошував на антиукраїнському характері партійної номенклатури В. Чорновіл, який стверджував, що партійні працівники вважали “українське” чужим для себе, поводитися в Україні як загарбники, що прийшли захоплювати й підкорювати, а не працювати для громади¹⁰. У праці “Правосуддя чи рецидив терору” він наголошував на аморальності партійних органів влади, стверджував, що “вони сліпо виконують, те, що їм нав'язують, і вже забули, як-то думати самим, самим приймати рішення”¹¹.

Самостійною групою джерел, які суттєво доповнюють уявлення про формування й побутування образів партійних працівників у громадській думці мешканців радянської України, є твори художньої літератури. Для аналізу в даній статті обрано романи П. Загребельного “Розгін”, “Стовпотворіння”, “Брухт”, “Диво”, “Гола душа”, роман О. Гончара “Собор”, В. Барки “Жовтий князь” та сатиричні вірші Б. Олійника. Зауважимо, що кожен автор у творах змалював доволі суб'єктивні образи партійних працівників, однак у комплексі такі образи дозволяють сконструювати цілісну картину. Представлені в художній літературі образи лише частково створені художньою уявою авторів. Більшою мірою можна говорити про бачення тогочасних реалій і конструювання збірних образів партійних функціонерів очима людей, які належали до високоінтелектуальної і творчої еліти суспільства й відзначалися особливо тонким відчуттям дійсності та загостреним сприйманням несправедливості системи й моральних дилем особистості.

Образи партійних функціонерів у проаналізованих художніх творах здебільшого об'єднані негативними характеристиками. Насамперед – це фальшивість і жадоба влади. Проте часто письменники ставили й проблеми внутрішнього світу партійних службовців, потреби вибору між моральними чеснотами та цінностями і вимогами підпорядкування системі. Українські радянські письменники, як правило, добре розуміли позиції й особливості партійної роботи, бо нерідко самі тісно з нею були пов'язані, часто писали “за радянським зразком”, вивчали марксизм, однак трактували радянську дійсність по-іншому. Гострота критики радянської системи в художніх творах також залежала від особистої мужності авторів. Твори, що засуджували навіть окремі прояви радянської дійсності, могли бути забороненими, а їх автори зазнавали переслідувань і морального тиску з боку влади.

Ідейним підґрунтям для появи художніх творів з критикою радянської системи в Україні став написаний на заході та виданий у 1963 р. у США роман Василя Барки “Жовтий князь”. Роман був присвячений трагічним подіям голоду 1933 року в Україні та написаний автором на підставі численних свідчень очевидців, у тому числі родичів. Партійні працівники в романі представлені як слухняні раби системи, її маленькі, однак необхідні гвинтики, які в будь-який момент могли бути викинуті та замінені іншими¹². Образ партійного керівництва автор втілює у головному “хліботрусі” Григорію Отроходіну, який прагнув за будь-яку ціну зробити партійну кар'єру й отримати “великориб'ячу луску: ордени, “путьовки”, абонементи на видовища, грошові конверти”¹³. Поряд із цим автор також змалював “наївних Дон-Кіхотів комунізму”, які щиро вірили в комуністичні ідеї, проте намагалися щось зробити і для людей. В. Барка торкнувся проблеми втрати індивідуальності, її ігнорування владою аж до перетворення суспільства в безлику масу, якою легко керувати.

Одним із перших виступив проти радянської тоталітарної системи в Україні Олесь Гончар у романі “Собор”, де порушено низку актуальних, вельми неприємних для компартійного апарату проблем. Автор писав роман протягом 1963–1967 рр., у 1968 р. він уперше вийшов друком у журналі “Вітчизна” і двічі у видавництвах “Дніпро” і “Радянський письменник”, однак швидко потрапив у поле зору органів влади і в наступні 20 років фактично перебував під заборонаю. У романі Олесь Гончар велику увагу приділив насамперед внутрішньому світу головного героя, етико-моральним проблемам, вказав на небезпеку кар'єризму не тільки в морально-етичній, а й у суспільно-політичній площині. За його твердженням, епоху облуди й лицемірства відстоювали люди, яких виховала тоталітарна система і які сіяли зерна бездуховності. Партійною елітою в особі першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ О. Ватченка роман був сприйнятий як “ідейно-порочний, шкідливий, пасквільний”¹⁴.

Прикладом духовної деградації представників партійної еліти на місцях у романі став образ Володьки Лободи, який показаний як свідомий кар'єрист: “Що поганого, коли працівник прагне здорової кар'єри? Хіба ж не стимул, особливо для нашого брата-низовика? Чому тільки з трибун та в звірячих байках викривати зло? Треба брати владу і карати його”. Кар'єра, у його розумінні, мала бути відкритою для тих, “хто краще працює, хто вміліший, ініціативніший, хто зробив більше для суспільства”¹⁵. Володька Лобода став “висуванцем” не завдяки конкуренції, а лише завдяки кар'єристським здібностям, оскільки інших у нього просто не було. Його найвища мета – “працювати в тому високому головному будинку, де кроки твої гаснуть у килимах”. Для цього він був готовий на все – затопити плавні чи висушити їх, знести собор, аби возвеличитись на його руїні¹⁶, “не давати пощади старосвітчині”, нищити все, що втілює історичну, національну пам'ять: “наввипередки вгору, як мавпи за кокосовим горіхом”, “наркотик владолюбства, героїн кар'єризму”, “жадобою влади – тільки цим його очі й блищать”¹⁷.

Герой роману без вагань брав участь у кабінетних битвах, “де пощади нікому нема: або ти герой, або ти розчавлена жертва”, натомість свого батька віддав у Будинок ветеранів. Водночас О. Гончар звернув увагу на те, що самі партійні працівники страждали від подвійної моралі: “Якби можна було впасти до ніг батька, дитинчам малим стати”. Але для цього потрібно було відмовитися від кар'єри, а це виявилось зависокою ціною. Володька Лобода не міг критично оцінити свої вчинки, він не любив людей, не розумів те, що для них святе. Хоча він нищий у своїх прагненнях і мріях, сповнений вандалівською, руйнівною силою, однак

освічений, розумний, спостережливий, винахідливий, кмітливий. Прагнучи влади, він не цурався земляків: “Хоч угору йде зачіпляєць, а не зазнався, дбає, щоб не відірватися від маси”¹⁸; “цінять його на службі... побільше нам, кажуть, таких працівників”. Йому вдавалось аргументувати всі дії: “Володьку зачепи – на ходу вигодає сто пояснень, такого в ступі не влучиш”¹⁹. Цей образ насправді не належав слабкій людині. Він, як ствердив автор, порожня людина: без душі, без болю та сумнівів у серці, ніби робот²⁰.

У творчості С. Олійника діяльність партійної номенклатури відображена сатирично, з використанням українського звичаєвого гумору. Суть його памфлетів можна вловити вже за назвами: “По шкалі номенклатури”, “Недовложеніє в казан”, “А ми засідаєм”, “Повечеряли чудесно”, есе “Лікарня на замку”, “Номенклатурний Мацепура” та ін. У творах автора порушуються проблеми людської гідності, порядності, професійної етики, показано номенклатурну бундючність, службову непорядність і збайдужіння до основ суспільного життя. Кожна поезія С. Олійника – це своєрідна історія, яка висміює “кар'єрне осатаніння” партійних чиновників, зневагу до служіння народові, нехтування нормами та принципами моралі, чесності та дріб'язковості партійного діяча. С. Олійник висміював кар'єристів-балакунів, підлабузників, які добилися портфелів не за знання й уміння, а за номенклатурними даними, дбали не про колектив, не про справу, а про власне виживання, щоб “дотримуватися лінії партії”, підміняли роботу відвертою показухою²¹. У циклі “Бур'яни” автор змалював сатиричні портрети антигероїв – керівників районного масштабу. Вони так боялися критики, що воліли самі щоразу когось критикувати. За твердженням автора, чиновники закрили очі на порушення закону, злочини, їм притаманне лише пихацтво, зазнайство, тактичні хитрощі, номенклатурники не вміють працювати, господарювати, лише шукають різноманітні “культуки” для вшанування, щоб хоч чимось себе зайняти²².

Важливим джерелом для дослідження партійно-радянської номенклатури є твори Павла Загребельного, у яких простежуються елементи історизму та відображене бачення автором суспільних відносин. У центрі роману “Розгін” – дилема радянського наукового світу. Автор протиставив два образи, два різних шляхи в науку. Перший – це академік Карналь, талановитий учений-кібернетик, який пройшов шлях до високої посади, зберігши моральні цінності, винесені ще з рідного дому в селі²³. Другий – Кучмієнко – слабкий учений, який полишив науку заради партійної кар'єри, він навчився пристосовуватися і відігравати роль “завжди потрібного”²⁴. Кучмієнко – це персонаж, якого автор охарактеризував більше із соціологічного погляду, ніж із психологічного, бо він жив у річищі ідеології, за законами типового суспільства, що проходить рівень деградації²⁵. Однак це досить оригінальна постать, “не протилежний полюс головного героя, це особистість, що живе поряд з ним, що впливала на нього”. Тобто Кучмієнко – не лише маска Карналя, а толерування присутності чогось подібного в житті²⁶.

У романі Павло Загребельний частково ідеалізував кар'єрні практики П. Карналя. Так, до прикладу, його герой у віці 28 років захистив докторську дисертацію, швидко обійняв високі керівні посади, будучи безпартійним. Проте акценти такі поставлено на процесі вступу в члени КПРС, який розглядався не лише як правильний, а і як необхідний крок на кар'єрному шляху: “Тобі без партії негоже. Не зможеш на повну силу працювати, не розкриєш усіх своїх здібностей”²⁷. У романі порушено багато соціальних та етичних конфліктів, як-от наука проти лженауки, новатори й консерватори тощо. Автор гостро розкритикував тодішню систему, яка диктувала неформальні “правила виживання”: залишатись у “середнячках”, не бути надто ініціативним, використовувати громадську роботу як прикриття власної невідповідності посадовим обов'язкам. А всілякі комісії та перевірки на підприємствах письменник розглядав лише як спосіб “уникнути відповідальності”²⁸.

Ще критичнішим щодо середовища радянських партійних працівників є роман Павла Загребельного “Південний комфорт”, у якому показано боротьбу за можливість дотримання загальнолюдських моральних цінностей²⁹. На сторінках роману автор змалював середовище столичної районної прокуратури, яке чітко поділив на тих, хто намагався дотримуватися принципів моралі, і тих, хто на базі свого життєвого досвіду вважав, що моралі не існує, а поняття “добра” і “зла” дуже відносні. Головний герой роману Твердохліб – це людина, яка знаходиться на боці “добра”, проте все його середовище опинилося по інший бік і не може

зрозуміти мотивів його вчинків, погодитися з його “іншістю”. Автор висміяв шанувальників незаконного комфорту і показав проблеми радянського суспільства 1970–1980-х рр.: невідповідність працівників займаним посадам, прикриття “високими ідеалами” задля досягнення приватних цілей, аморальний кар’єризм, зловживання службовим становищем, незаконна торгівля, “анонімки”, розкрадання на виробництвах, затягування розгляду службового недбалства тощо³⁰. Не намагаючись поділити героїв роману на “хороших” і “поганих”, автор показав, як суспільство, в якому нівельовано моральні цінності, постійно змінює категорії “добра” і “зла”.

Головна героїня роману Павла Загребельного “Гола душа” – донька представника сільської інтелігенції, яка не відрізнялась особливими здібностями, проте стрімко просувалася щаблями кар’єри, шукаючи покровителів, які в обмін вимагали доступ до її тіла: “Звичайна жінка спить з тим чоловіком, що їй подобається... а керівна – з тим, що треба для кар’єри”³¹. Безглуздість “виборчого процесу” в СРСР автор показав на прикладі відбору “кандидатів у депутати”³². Героїня стала депутатом районної ради лише завдяки зв’язку з директором великого радгоспу. На прикладі управлінців середньої ланки – секретарів райкомів, райвиконкомів, директорів великих радгоспів та середніх підприємств у романі показано всю могутність “системи” і безликість її працівників, що звикли тільки виконувати вказівки. Автор зауважував, що “система” не вибирає геніїв, а сама здатна зробити генієм того, кого вважатиме за потрібне³³, а отримувати матеріальні блага зможе лише той, хто вимагатиме їх, незалежно від реальних здібностей³⁴. Відображене в романі радянське суспільство позбавлене будь-якого раціонального початку, ним керують працівники, що, у кращому випадку, просто неукі, але частіше вони ще й позбавлені моральних і професійних чеснот. Це суспільство складається із суцільного “блату” і зловживань, а головною метою безідейних керівників є власне благополуччя, відтак це суспільство приречене на занепад.

У романі Павла Загребельного “Брухт” відображено кризу суспільства в період “перебудови”. Автор показав масштабну картину руйнації, продажне суспільство, яке відзначилося розкраданням народного добра, всевладністю і всездозволеністю. Усе, що ще вчора вважалося державним чи загальнонародним добром, розкрадали, громадячи суми на закордонних рахунках. У романі автор чітко ствердив, що основна проблема сьогодення – це результат невирішених проблем радянського минулого, до яких додалися безвідповідальність і недалекоглядність нового керівництва³⁵.

Центральна постать роману – молодий учений, історик Ярема Совинський, який, осмислюючи історію, має стояти над дріб’язковістю світу, розуміти закони історичного розвитку, мати незалежні погляди щодо сутності суспільства. Він постає у творі знавцем не лише світової та національної історії, а й філософії, літератури, мистецтва. Ярема Совинський зображений як відсторонений спостерігач, який не намагається нічого зробити. На його прикладі Павло Загребельний показав біди суспільства без “громадянської позиції”, де люди, що отримали доступ до матеріальних благ, керують на свій лад, не зустрічаючи протидії своїм вчинкам³⁶. Звертаючись до історичних фактів радянського минулого, П. Загребельний намагався виписати їх так, щоб змусити читача аналізувати сучасний світ і навіть створювати проекцію на майбутнє. Історія служить для автора своєрідним аргументом, який не потрібно доводити або обґрунтовувати: “Історія свідчить, що всі багаті завжди були негідниками”³⁷, “історія це підтверджує”³⁸.

Ще одна постать у творі – колишній гендиректор Ягнич, що із “червоного директора” перетворився на “нікчемність із безнадійно втраченого минулого”³⁹, став “брухтом”. Саме явище “гендиректорства” Павло Загребельний пов’язував із “брежнєвською” епохою⁴⁰, коли партійне керівництво держави втратило контроль над управлінськими процесами, натомість “розплодилась ціла орда генеральних директорів, які заграбастали в свої жменяки всю державу”⁴¹. Автор розкритикував примітивність бажань і поглядів своїх героїв: “Десять років я жив в імперії, яка зветься “Імперія грошей”, і тепер для мене на цій землі не існує ніщо, окрім грошей”⁴². В особі Ягнича автор показав людину, що жила лише потребою власного збагачення, не думаючи, що гроші не завжди можуть врятувати від біди: “безмежно дорога нікчемність з безнадійно втраченого минулого”⁴³, “усе життя топтав людей, а тепер сам розтоптаний”⁴⁴. Таких особистостей, за висновком автора, породжувало суспільство, де цінності

культури замінили цінностями споживання, добропорядністю пожегали заради успішності, а задля досягнення “красивого життя” переступили через “життя духовне”.

Сарказмом і викривальною гостротою відрізняється з-поміж інших романів Павла Загребельного “Стовпотворіння”⁴⁵. У ньому автор вміло поєднав оригінальний зміст твору з сатиричним жанром, створивши політичну карикатуру на події, що відбувалися кілька років тому на території України. За його твердженням, “розбудова держави” здійснювалася за допомогою масових засобів дезінформації, які кожного переконували, що чорне – це біле, а біле – це чорне. Таким чином люди самі обрали перебування у сліпоті та підпорядкуванні. У цьому романі автор намагався показати подальшу долю радянського партійного керівництва, яке перейшло в український політикум, однак не змінило стиль своєї роботи, а, навпаки, чітко демонструвало свою неосвіченість, невміння мислити широко і далекоглядно. Автор говорив про те, що в новому суспільстві панувала стара система, яка існувала “сама в собі”, окремо від громадян і фактично не вірила у зміни на краще.

Таким чином, художні твори української радянської літератури відігравали важливу роль у конструюванні образів партійних працівників в українській громадській думці та можуть бути використані дослідниками як історичне джерело до вивчення настроїв і уявлень у радянському суспільстві, яке потрібно зіставляти з іншими джерелами. Образ партійного працівника в художніх творах є суб’єктивним, пов’язаний зі світоглядом і життєвим досвідом письменників, врешті, з реаліями радянської цензури. Проте проаналізовані твори дозволяють розуміти, що тодішнє радянське суспільство вже бачило певні проблеми, а представники творчої еліти намагалися їх донести до ширшого кола людей, усвідомити, шукати шляхи вирішення. Образам представників партійної номенклатури в художніх творах здебільшого притаманні негативні характеристики: фальшивість, кар’єризм, жадоба влади, лицемірство, життя у брехні, різноманітних пристрастях, службова непорядність, збайдужіння до суспільних проблем, дріб’язковість у прагненнях, підлабузництво, турбота про власне виживання, підміна роботи “показухою”. Водночас письменники звертали увагу й на внутрішні дилеми партійних працівників, показували, що вони страждали від подвійної моралі, або ж, навпаки, змальовували образ порожньої людини: без душі, без болю та сумнівів у серці. Важливим моментом у художніх творах є акцентування письменників на стані суспільства, яке не давало відпору негативним явищам у середовищі партійної номенклатури, і самої системи, яка виносила на поверхню осіб з умовними моральними якостями.

¹ Молдавська Т. Літературна спадщина П. А. Загребельного як джерело до вивчення суспільно-політичних процесів в Україні другої половини ХХ ст. // Історія і культура Придніпров’я : Невідомі та маловідомі сторінки. – 2014. – Вип. 11. – С. 91–98.

² Корнілова К. Метафора брухту як модель здеформованого світу у романі “Брухт” П. Загребельного. [Електронний ресурс] / К. Корнілова. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2Fukrtext.dp.ua%2Findex.php%2FTEXT%2Farticle%2Fdownload%2F52%2F49&name=49&c=561fa4c24cc4>.

³ Шелеп Ю. Партійний працівник 1970-х – початку 1980-х років: світогляд, повсякденне життя та образ у суспільстві / Шелеп Ю. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – С. 106–115; Шелеп Ю. Образ представника партійної номенклатури в Українській РСР 1970–1980 років (за матеріалами усної історії) / Шелеп Ю. // Комунікативні горизонти усної історії: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 17–18 травня 2013 р. / упоряд.: Г. Г. Грінченко, Т. Ю. Нагайко. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 168–178; Конструирование образа советской номенклатуры 1970–80-х годов (литература, публицистика, устная история) // Эволюция управления: от Древнерусского государства до современной России : сб. статей. – Чита : Забайкальский гос. ун-т., 2014. – С. 28–36.

⁴ Грінченко Г. Усна історія примусу до праці: метод, контексти, тексти / Грінченко Г. – Х. : НТМТ, 2012. – С. 34.

⁵ Інтерв’ю з Загоруйко А. М., 1950 р. н., записане у с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської області 08. 02. 2011 р.; Інтерв’ю з Сергієнком О. І., 1929 р. н., записане у м. Львові 28. 03. 2012 р.

⁶ Інтерв’ю з Балицькою А. В., 1937 р. н., записане в м. Червоноград Сокальського району Львівської обл. 18. 09. 2011 р.

- ⁷ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен: Сучасність, 1968. – 262 с.; Драч І. Політика. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. – К., 1997. – 392 с.; Ковтун В. Іван Драч. Спроба портрету українського політика. – К., 1998. – 80 с.; Лісовий В. Відкритий лист до членів ЦК КПРС і членів ЦК КП України // Зоря. – № 8. – 1994. – С. 125–148; Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертника. – К.: Нора-Друк, 2005. – 136 с.; Мороз В. Есеї, листи й документи. – Мюнхен: Сучасність, 1975. – 288 с.
- ⁸ Мороз В. Есеї, листи й документи. – С. 37–39.
- ⁹ Лісовий В. Відкритий лист до членів ЦК КПРС і членів ЦК КП України / Лісовий В. // Сучасність. – 1977. – № 10. – С. 62–63.
- ¹⁰ Чорновіл В. Я нічого у вас не прошу / В. Чорновіл. – Торонто, 1968. – С. 55; його ж Лихо з розуму (Портрети двадцяти “злочинців”). – Львів, 1991. – С. 20.
- ¹¹ Чорновіл В. Правосуддя чи рецидиви терору / Чорновіл В. // Твори: у 10 т. – К., 2003. – Т. 2. – С. 166.
- ¹² Жулинський М. В. Барка – літописець українського горя [Електронний ресурс] / Жулинський М. В. – К., 1998. – Режим доступу: <http://etno.kyiv.uar.net>.
- ¹³ Барка В. Жовтий князь / В. Барка. – Х.: Ранок, 2005. – С. 34.
- ¹⁴ Бокий І. Из “Собором” – у майбутнє! / І. Бокий // Собор / Гончар О. – К.: Веселка, 1992. – С. 5–16.
- ¹⁵ Гончар О. Собор... – С. 89.
- ¹⁶ Гончар О. Щоденники... – К.: Веселка, 2004. – Т. 3. – С. 312.
- ¹⁷ Гончар О. Собор... – С. 81.
- ¹⁸ Там само. – С. 75.
- ¹⁹ Там само. – С. 77.
- ²⁰ Дончик В. В ім'я України: До 75-річчя з дня народження Олеся Гончара [Текст] / В. Дончик // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 4. – С. 4–6.
- ²¹ С. Олійник: поет на тлі епохи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pilipyurik.com>.
- ²² Особливості творчості С. Олійника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua>.
- ²³ Волинський К. Знайомство з Петром Карналем. Нотатки на полях роману П. Загребельного “Розгін” / Волинський К. // Дніпро (Київ). – 1976. – № 10. – С. 8–9.
- ²⁴ Голубева З. С. Нові грані жанру. Сучасний український радянський роман / З. Голубева. – К., 1978. – С. 17.
- ²⁵ Кібернетики обговорюють “Розгін” // Літературна Україна. – 1977. – 16 груд. – С. 3.
- ²⁶ Жулинський М. Духовні параметри героя / М. Жулинський // Жовтень (Львів). – 1977. – № 2. – С. 4.
- ²⁷ Загребельний П. Розгін: роман / П. Загребельний; худож.-іл. Л. Е. Чайка; худож.-оформлювач І. Осипов. – Х.: Фоліо, 2003. – С. 253.
- ²⁸ Там само. – С. 212.
- ²⁹ Загребельний П. Південний комфорт: роман / П. Загребельний; вступ. ст. Г. Гіпніса; худож.-оформлювач І. Осипов. – Х.: Фоліо, 2002. – С. 63, 130.
- ³⁰ Там само. – С. 60, 216, 260.
- ³¹ Загребельний П. Гола душа: повість / П. Загребельний; худож.-оформлювач І. Осипов. – Х.: Фоліо, 2003. – С. 68.
- ³² Там само. – С. 233.
- ³³ Там само. – С. 251.
- ³⁴ Там само. – С. 186.
- ³⁵ Молдавська Т. Літературна спадщина П. А. Загребельного як джерело до вивчення суспільно-політичних процесів Україні другої половини ХХ ст. / Т. Молдавська // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. – 2014. – Вип. 11. – С. 96.
- ³⁶ Загребельний П. Брухт: роман / П. Загребельний; худож.-оформлювач І. Осипов. – Х.: Фоліо, 2003. – С. 60–66.
- ³⁷ Там само. – С. 64.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Там само. – С. 25.
- ⁴⁰ Там само. – С. 172.
- ⁴¹ Там само. – С. 70.
- ⁴² Там само. – С. 68.
- ⁴³ Там само. – С. 29.
- ⁴⁴ Там само. – С. 166.
- ⁴⁵ Загребельний П. Стовпотворіння: роман / П. Загребельний. – Х.: Фоліо, 2004. – 288 с.

В статті розглянуто представлення об образі партійного работника на прикладі художественних произведений української радянської літератури, проаналізовані особливості конструк-

тивних моделей образів партійних работников в контексті їх “ізолированности” от общества. Показана плоскість цих стереотипів образу партійного чиновника, котра сформувалась ще в радянський період і трансформувалась в представлення тогочасних громадян України. Проаналізовані особливості делового і морально-етичного образу представителя партійної еліти. Сочетання професійних і управлінських функцій з історією повсякденності дозволило реконструювати цілісний образ партійного функціонера.

Ключевые слова: партійний работник, символ, образ, колективна пам'ять, стереотипи, цінності.

In the article the idea of the image of the party workers as an example of artistic works of the Ukrainian Soviet literature, the peculiarities of structural models of representations of the party workers in the context of their “isolation” of society, the studies have shown the image plane of the stereotypes of party workers that formed during the Soviet period and were transformed into a contemporary representation of the citizens of Ukraine. In this paper examines the coverage of features of portrait descriptions, business, moral and ethical image of representative of the party elite. The combination of professional and management functions with everyday history, all of which allowed for the objectivity and integrity of the image of the party functionary.

Keywords: party worker, symbol, image, collective memory, stereotypes, values.

УДК 94 (447) 1989: 329.05

Степан КОБУТА, Лариса КОБУТА

МАСОВІ НЕСАНКЦІОНОВАНІ ЗІБРАННЯ НА ПРИКАРПАТТІ 1989 РОКУ ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ РЕГІОНУ

Розглядаються процеси проведення перших неформальних (несанкціонованих комуністичною владою) зібрань в Івано-Франківській області у 1989 році в рамках формування національно-визвольного руху за здобуття незалежності України. Здійснено аналіз рушійних сил, основних ідей і тем, що порушувалися на багатолюдних мітингах та були в центрі уваги тогочасного суспільства. Показано роль новітніх політичних організацій, що стали в авангарді національно-політичних перетворень, сприяли формуванню в області широкого демократичного руху.

Ключові слова: демократизація, сходи, Івано-Франківськ, збори, мітинги, Національний рух України, національно-демократичні сили, Українська Гельсінкська група, Українська греко-католицька церква.

У процесі формування українського визвольного руху за суверенітет і незалежність України під час так званої горбачовської “перебудови” важливе місце займали масові публічні зібрання – мітинги, віча, демонстрації, відкриті богослужіння прихильників відновлення ліквідованих комуністичним режимом національних церков, що сприяли процесу зростання громадянської активності населення, піднесенню його політичної культури та національної свідомості. За своїм характером вони умовно ділилися на санкціоновані (дозволені органами місцевої влади) та несанкціоновані, що проводилися всупереч забороні або ж небажанням цієї влади. Масштабні за кількістю учасників масові заходи представників національно-демократичних сил були дієвим інструментом поширення політичної інформації, вагомим важелем впливу на комуністичні партійно-державні органи, серйозним чинником мобілізації своїх прихильників до активних політичних дій.

Широкого розмаху опозиційний мітинговий рух в Україні набрав у 1989 році, при цьому лівора частина – дві третини несанкціонованих комуністичною владою виступів – припала на три галицькі області. Із 445 несанкціонованих зібрань, що відбулися в республіці за 10 місяці 1989 р., у Львівській області було проведено 201 мітинг, у Тернопільській – 44, в Івано-Франківській – 34 (для порівняння, стільки ж, 34 мітинги, відбулися і у тримільйонному Києві, що вважався одним із центрів демократичних сил)¹, і це не враховуючи кількості дозволених зібрань.

Тож метою даної публікації є визначення загальної динаміки мітингового руху на Прикарпатті у 1989 році, його ініціаторів та рушійні сили, суспільних наслідків та впливу на політичну ситуацію в краї. На науковому рівні це питання залишається ще малодослідженим. Окремі його аспекти порушувалися С.Кобутою в ряді наукових праць, присвячених розвитку політичних процесів на Івано-Франківщині та в західних областях України². Частково інформація про публічні виступи відображена у ряді опублікованих праць-спогадів безпосередніх учасників подій³. Основною джерельною базою дослідження стали архівні матеріали тогочасних комуністичних і державних органів, періодичної преси, а також інформація, почерпнута авторами при спілкуванні з учасниками та очевидцями тих подій.

Заявлені процеси “гласності” утверджували у тогочасному суспільному житті Радянського Союзу практику проведення неформальних публічних зібрань, що стали складовою та й власне символом справжньої демократизації. Ініціативу проведення демократичних мітингів брала на себе опозиція. В Україні до неї належали представники національно-демократичного руху з числа дисидентів і правозахисників, осіб, які відбули покарання радянського режиму за участь у збройній боротьбі ОУН і УПА, а також члени новітніх “неформальних” громадських організацій. Перші були переконаними опозиціонерами, створили ряд політизованих формувань – Українська Гельсінкська Спілка (УГС), Український християнсько-демократичний фронт (УХДФ) та ін., програмні засади яких мали виражений самостійницький характер, а діяльність була спрямована на здобуття Україною державного суверенітету.

“Неформали” були представниками молодшого покоління, яке прагнуло в умовах послаблення державного диктату розширити сферу громадянських прав і можливостей. На Прикарпатті у 1988–1989 роках теж виникли кілька самодіяльних організацій – культурно-наукове товариство “Рух” в Івано-Франківську, товариства “Поступ” в Коломиї, “Відродження” у Калуші, “Дзвін” у Рогатині. Їхні члени порушували питання культурницького й екологічного характеру, відновлення правди історичного минулого. Самодіяльні організації області активно долучилися до створення та діяльності Народного руху України за перебудову (НРУ), Товариства української мови ім. Т.Шевченка (ТУМ), історико-просвітницького товариства “Меморіал”, екологічної організації “Зелений світ” тощо. Специфікою демократичних процесів у західноукраїнських областях став також широкий суспільний рух за відновлення діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Тож представники цих організацій брали на себе ініціативу організації масових заходів, участь у яких тисяч учасників сприяла розвитку демократичних традицій в краї.

Перші публічні заходи на території області були пов’язані з рухом за легалізацію УГКЦ. У 1987–1988 роках вони проводилися у формі мирних богослужінь і мали чітко виражений релігійний характер. Головна мета таких зібрань – вимога надати дозвіл на відновлення своєї церкви. За умов контролю комуністичної влади над суспільством, значної уваги до таких зібрань з боку Комітету державної безпеки (КДБ), подібні заходи традиційно кваліфікувалися як “зборища уніатів і націоналістів”⁴. Суспільний резонанс від таких подій був незначний, а їхніх ініціаторів – священників та активістів церкви – систематично карали в адміністративний спосіб.

Натомість увага прикарпатських неформалів була прикута до несанкціонованих політичних мітингів та маніфестацій, що відбувалися у сусідній Львівщині. Ініціаторами їхнього проведення виступали члени УГС, Товариства Лева, УХДФ, в них брали участь десятки тисяч чоловік, інформацію про львівські події передавали західні “радіоголоси” та “самвидавна” преса. За даними партійних органів, що подавалися у Київ, за перше півріччя 1989 року на Львівщині було зафіксовано 24 політичні несанкціоновані зібрання, із яких у самому Львові – 13⁵. Натомість, за підрахунками львівської міської влади, тільки у Львові за цей час відбулося понад три десятки масових зібрань, значна частина з яких – без офіційного дозволу⁶. Особливого резонансу в Україні набула львівська першотравнева демонстрація 1989 року, коли колона активістів новітніх громадських організацій, прорвавши міліцейський кордон, взяла участь в офіційній маніфестації, пройшовши центральними вулицями міста під національними синьо-жовтими прапорами. Зрозуміло, що така активність львів’ян не могла не відобразитися на діяльності їхніх сусідів, а утворена на початку травня 1989 р. Львівська

регіональна рада НРУ стала своєрідним координаційним штабом зі взаємодії новітніх громадських організацій Львівської та сусідніх областей. Під впливом та за підтримки політично активніших львів’ян прикарпатські демократичні сили значно активізували власну роботу.

Першим неформальним публічним заходом на Прикарпатті вважають мітинг “Злочини сталінізму – злочини проти людства”, проведений 29 січня 1989 року в міському парку культури і відпочинку Івано-Франківська. Його ініціатором виступило місцеве неформальне товариство “Рух”, але Івано-Франківський міськвиконком затягував з дозволом і декілька разів переносив дату проведення мітингу. Зрештою, організаторам, по суті, був нав’язаний парткомівський сценарій проведення зібрання, визначено перелік обов’язкових промовців, членів товариства зобов’язали забезпечити під час мітингу громадський порядок. Та, незважаючи на такі обставини, для кількох сотень учасників це був перший досвід публічного обговорення суспільно дражливого питання, яке комуністична влада через “офіційних” промовців хотіла звести виключно до теми обговорення репресій членів КПЗУ та жертв політичної комуністичної верхівки сталінського періоду⁷.

Мітинг проходив під пильним контролем працівників КДБ, які фактично завадили виступити прибулому зі Львова лідеру УГС В’ячеславу Чорноволу⁸. Сам В.Чорновіл доволі скептично оцінив характер висловлювань більшості промовців зібрання, відзначивши позитивно тільки виступ члена товариства “Рух” Романа Гладша: “Свіжі гасла сьогодення – заклик боротися проти партійної бюрократії, критика антидемократичних законів про мітинги й про вибори та такої ж передвиборної практики, вимога створення народного фронту як найефективнішої зброї проти бюрократизму і шовінізму”⁹. З огляду на чималий досвід львівських політичних зібрань можна зрозуміти скептицизм В.Чорновола. Але для місцевих мешканців мітинг 29 січня 1989 року став першим в післявоєнній історії Прикарпаття заходом, організованим і проведеним невідконтрольною партійним чиновникам громадською організацією, де на добровільній основі зібралися сотні зацікавлених людей¹⁰. І саме їхня поведінка та реакція на виступи промовців, особливо пісню Левка Боднара “Невинним жертвам сталінських репресій”, а не власне лексика виступаючих стали найважливішим результатом цього зібрання.

Мітинг був успіхом місцевих “неформалів”, і щоб нівелювати їхній зростаючий вплив, партапарат через органи державної влади вдався до протидії подібним акціям. Така практика проявлялася у заборонах або ж ігноруванні звернень на проведення публічних зібрань, що ініціювалися новітніми організаціями. Найбільш популярною формулою відмови з боку радянських чиновників була “невідповідність оформлення заяв” на проведення масових заходів до положень Указу Президії Верховної Ради СРСР “Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР” від 28 липня 1988 р., яким обмежувалося коло ініціаторів проведення заходів громадськими організаціями, офіційно зареєстрованими в державних органах. Зрозуміло, що цей Указ спрямовувався перш за все проти “неформальних” об’єднань, і його вдало використовували на місцях. Серед формальних “зачіпок” були необхідність вказувати в заявці окрім часу та місця проведення заходу, кількості учасників і теми зібрання, також вік організаторів, їхнє місце роботи чи навчання, місце проживання, тобто особисті дані, що абсолютно не впливали на характер громадської діяльності. В умовах тотального контролю державних структур ці дані використовувалися каральними органами для індивідуальної “роботи” із заявниками, яка не мала публічного вияву, але, враховуючи широкий арсенал методів, була достатньо ефективною. Недотримання хоча б однієї формальної позиції у заявці створювало для влади зручний привід для відмов, які потім визнавала законними та ж таки прокуратура¹¹.

Тому навіть товариство “Рух”, що мало офіційну реєстрацію, та його дочірні філії в області отримували відмови. Так, на початку березня Коломийський міськвиконком не дозволив членам товариства “Поступ” провести самостійне вшанування пам’яті Т.Шевченка з покладанням вінків до його пам’ятника в селі Шепарівці, а трохи пізніше заборонив громадянську панахиду по відзначенню пам’яті відомого західноукраїнського письменника і громадського діяча Андрія Чайківського. У квітні Калуський міськвиконком відмовив ініціативній групі асоціації “Зелений світ” у проведенні екологічного мітингу, присвяченого річниці Чорнобильської трагедії¹². У Івано-Франківську працівники міському комуністичної партії під за-

грозою заборони діяльності примусили припинити збір підписів членами товариства “Рух” на підтримку вимоги введення мораторію на розбудову атомних об’єктів в Україні. Керівникам того ж таки товариства Івано-Франківський міськвиконком 4 рази відмовляв у проведенні заявлених на 28 травня, 4 червня, 18 червня і 16 липня зібрань в обласному центрі¹³.

Зрозуміло, що подібні дії владних структур були спрямовані на недопущення масових, неконтрольованих партійними органами публічних заходів, на яких піднімалися, як правило, злободенні питання суспільно-політичного і соціально-економічного характеру. Однак зупинити пробудження суспільної активності громадян їм так і не вдалося. У селі Воскресінці Коломийського району 14 травня, під час проведення Шевченківського свята, члени івано-франківського товариства “Рух” підняли синьо-жовте полотнище¹⁴. Цей вчинок став першим публічним актом використання національного стягу на території області під час багатолюдних зібрань.

У Калуші 4 червня, з ініціативи одного з лідерів УХДФ Петра Січка, був організований багатотисячний несанкціонований екологічний мітинг, в ході якого використовувався десяток національних полотнищ. За його організацію П.Січко був покараний адміністративним арештом на 10 діб¹⁵. А через тиждень, 11 червня, голова УХДФ Василь Січко організував і провів перший неформальний багатолюдний мітинг на екологічну тему в місті Долина. На ньому теж було піднято кілька синьо-жовтих полотнищ, що з піднесенням сприймалися учасниками зібрання. І тут не обійшлося без ексцесів. Місцева міліція затримала греко-католицького священника о. М.Гавриліву, який прибув зі Львова, щоб провести богослужіння за здоров’я хворих дітей. Звістка про такі дії місцевої влади обурювала присутніх і багатотисячний натовп взяв в облогу місцеve відділення міліції, вимагаючи звільнити священника. Налякане районне керівництво поспішило відправити о. М.Гавриліву до Львова, але під тиском народу змушене було повернути його з дороги і дати дозвіл на богослужіння. Ініціатор зібрання В.Січко наступного дня був затриманий, засуджений на 10 діб адміністративного арешту і доставлений в слідчий ізолятор Івано-Франківська¹⁶. А ще через тиждень, 18 червня, новий мітинг у Долині організував П.Січко, на якому присутні вимагали звільнення ув’язненого В.Січка. Учасники зібрання (за оцінкою очевидців, близько 20 тис.) пройшли під національними прапорами вулицями міста, скандуючи “Волю Василю Січку”. Вулична хода завершилася релігійним богослужінням¹⁷.

Та найбільш масштабним і резонансним стало несанкціоноване зібрання 18 червня 1989 р. у Івано-Франківську, яке можна вважати поворотною точкою відліку у процесі розгортання масового мітингового руху, що охопив Прикарпаття надалі. Воно було поєднанням двох складових – релігійного богослужіння українських греко-католиків та політичного мітингу, проведеного зразу ж після цього представниками УГС, УХДФ, товариства “Рух”. Місцем проведення цієї акції було обрано колишнє кладовище (меморіальний сквер) за готелем “Україна” у центрі міста.

Рішення про проведення даного заходу було заздалегідь узгоджено на зустрічі представників новітніх громадських організацій з греко-католицьким єпископом Павлом Василюком. До Івано-Франківського міськвиконкому було подано належним чином оформлену заявку на проведення урочистого богослужіння, хоч ініціатори твердо вирішили провести його незалежно від результату розгляду заяви. Інформацію про заплановану акцію було розповсюджено серед населення області через саморобні письмові оголошення та в усній формі. Місцеві члени УГС заручилися підтримкою львівських колег, і зранку, 18 червня, на івано-франківському вокзалі “висадився” тисячний десант львівської молоді¹⁸. Під національними прапорами, зі співом патріотичних пісень, львів’яни пройшли тогочасною вулицею Леніна (нині вул. Б.Лепкого) до місця зібрання, по ходу “втягуючи” в колону сотні місцевих мешканців. Їхня поява та синьо-жовті прапори остаточно деморалізували владних представників, а площа колишнього кладовища та усі підходи до нього заповнили учасники зібрання.

До запланованої акції готувалися і партійно-державні органи. Напередодні в івано-франківському міському комітеті КПУ була проведена нарада секретарів партійних організацій, керівників підприємств, установ, на якій їм ставилося завдання провести відповідну пропагандистську роботу в трудових колективах, спрямовану на нейтралізацію планів “неформалів”¹⁹. Неодноразово наголошувалося на протизаконності цього заходу, “рішучості влади”

щодо протидії його організаторам (з огляду на резонансні криваві події у Тбілісі 9 квітня 1989 р. таке формулювання мало глибокий підтекст і повинно було слугувати пересторогою для бажаних взяти участь у ньому).

Здійснювалися і більш практичні заходи для того, щоб зірвати богослужіння. Неділя 18 червня в обласному центрі була оголошена “днем екології”, із заборною в’їзду в центральну частину міста автотранспорту. Зранку представники “компетентних органів”, яких о. Микола Сімкайло іронічно назвав “хоронителями”, вели стеження і намагалися не допустити до місця богослужіння греко-католицьких священників. Ними були затримані єпископ Павло Василюк і о. Григорій Сімкайло, а добирання до місця події о. М.Сімкайла нагадувало сюжет пригодницького фільму. Але саме о. М.Сімкайлу судилося стати головним героєм того дня. Він не тільки провів святкове богослужіння на честь великого християнського свята Зіслання Святого Духа, але й по його завершенню виголосив високопатріотичну промову, яка зачепила серця і душі десятків тисяч присутніх.

Спроби опонентів від влади перешкодити богослужінню шляхом трансляції “веселих” народних пісень ледь не завершилися драматично для екіпажа машини із звукопідсиленням. Зрештою, музика була відключена, а разом із трансляцією “зникли” і ті нечисленні активісти, які мали завадити проведенню заходу. Після цього відбувся політичний мітинг, ініційований місцевою філією УГС і товариством “Рух”. Мітинг став демонстрацією національно-політичного піднесення учасників. У виступах промовці вимагали надання державного статусу українській мові, узаконення національної символіки, легалізації УГКЦ, створення НРУ, розвитку національної культури, що позитивно сприймалося присутніми. На мітингу були транспаранти з гаслами “Україні – самостійність!”, “Волю Україні!”, “Щербицький за русифікацію”, “Волю Українській католицькій церкві!”²⁰. По завершенню мітингу тисячі людей під національними прапорами пройшли вулицями Івано-Франківська, демонструючи деморалізованому партапарату своє національне і демократичне піднесення. А частина мітингуючих під стінами слідчого ізолятора вимагала звільнення лідера УХДФ В.Січка, якого утримували там за організований ним несанкціонований мітинг 11 червня у Долині²¹.

Незважаючи на усі запобіжні заходи влади, на той час це було наймасовіше неформальне зібрання в області. За різними оцінками, в ньому взяли участь від 30 до 40 тисяч осіб, а за переказами людей у різних куточках краю, із посиленням на передачі радіо “Свобода”, кількість учасників “досягла” рубежу у 100 тис. осіб. Натомість “бухгалтери” з міському партії у своєму письмовому звіті про події “вивели цифру” 2 тисячі учасників і згадали ще про 800 львів’ян, які приїхали на допомогу івано-франківцям. Щоб якось урівноважити сили, міськком партії “намалював” зі свого боку півтори тисячі партійного й ідеологічного активу, представники якого, за твердженням творців документа, у формі індивідуальної роботи “вступали в дискусії, переконували людей”, при чому так резонно, що “їхні активні дії збентежили організаторів та учасників зборища, зуміли погасити піднесення, викликане появою на зборищі жовто-синіх (так у документі. – Авт.) прапорів, тризубів і лозунгів”²². Що в цьому об’ємному документі було правдою, не знали мабуть і самі творці, але затверджена на бюро міському КПУ інформація невдовзі лягла на стіл обласного партійного керівництва, а звітти була скерована в ЦК КПУ²³, формуючи абсолютно викривлене і невідповідне дійсності сприйняття від проведеної акції.

Широкий суспільний резонанс на подію змусив відгукнутися на неї і партійний офіціоз – газету обкому КПУ “Прикарпатська правда”, що до того часу взагалі старалася замовчувати подібні факти. У публікації “Що нам пропонують” зібрання 18 червня в Івано-Франківську кваліфікувалось як “збіговисько”, промовців та учасників мітингу названо “політичними спекулянтами”, у коментарях до їхніх промов лунали неприховані погрози²⁴. Серед “перлів” партійної публіцистики – нагнітання ситуації висловами на кшталт: “у двадцяті – тридцяті роки в західній Україні теж починалося все з начебто невинних демонстрацій жовто-блакитних прапорів і тризубців, а закінчилося це страшним розгулом бандерівщини”. У черговий раз піддавалася нападкам УГКЦ, яку, за твердженням автора матеріалу Б.Михайлюка, “нав’язали українському народові, щоб відірвати від народу російського”, і “тепер продовжують нав’язувати, свідченням чого є організована акція”²⁵. Зрештою, волею чи не волею, але газета

донесла до сотень тисяч мешканців області хоч і викривлену, але конкретну інформацію про зазначені вище події, визнавши при цьому, що подібні зібрання і панахиди пройшли в інших населених пунктах західноукраїнського регіону.

Що ж до наслідків, то о. М.Сімкайла та голову міської організації УГС Миколу Кобрину, як організаторів зібрання, міський суд покарав адміністративним арештом на 15 діб. Такий судовий вердикт викликав обурення у багатьох віруючих, які організували біля будинків обкому партії та народного суду пікети з вимогою звільнення священика. За рішенням голови обласного суду термін арешту для о. М.Сімкайла був зменшений з 15 до 10 діб, після чого його випустили на волю. Проти 30 учасників зібрання були застосовані адміністративні штрафи в розмірі від 30 до 100 крб. Знову чинився психологічний тиск і на лідерів товариства “Рух”, яких вкотре “запросили” на розмову до управління КДБ.

Та подібні заходи влади не могли уже зупинити ні процесу зростання суспільної активності населення, ні діяльності новітніх громадських організацій, що виступали катализаторами цієї активності. У “спокійному” Прикарпатті за перше півріччя 1989 р. відбулося 11 несанкціонованих владою масових зібрань²⁶, після яких у людей росла надія на кардинальні зміни і зменшувалося почуття загального страху перед репресивною системою. Зростає авторитет новітніх організацій та їхніх активістів. Це розуміли і в партійних комітетах, погоджуючись на проведення спільних масових заходів заради локалізації впливів неформалів.

Показовим у цьому плані став мітинг “Вся влада Радам! Народ і перебудова”, який влада дозволила провести, щоб уникнути ініційованого товариством “Рух” на 16 липня несанкціонованого зібрання. Він відбувся 23 липня у міському парку культури Івано-Франківська і участь у ньому взяли як новітні громадські організації, так і представники міської влади. Партійні органи серйозно готувалися до цієї події, провівши відповідну організаційну та ідеологічну роботу із керівниками та секретарями парторганізацій великих підприємств, ідеологічним активом міському²⁷. В обов’язковому порядку були сформовані представницькі групи працівників з різних заводів, які під офіційно радянською символікою та контролем парткомівських наглядачів мали демонструвати високу свідомість робітничого класу.

Однак саме зібрання показало, що плани партійного керівництва потерпіли поразку. Головною промовцем від влади виступив голова міськвиконком, Богдан Яковишин, який зосередив увагу на питаннях соціально-економічного характеру. Проте учасники багатотисячного мітингу були налаштовані на обговорення більш вагомих проблем. За відгуком очевидця Юрія Андруховича, “всі намагання повернути його (мітинг. – Авт.) в русло мила, ковбаси, прального порошку і об’єктів соцкультпобуту зазнали фіаско. Люди хотіли чути про інше. Політична реформа. Выбори і навколо них. Влада – Рада (не фіктивним, а дійсним). Суверенітет республіки. Мова і її статус. Исторична пам’ять, національна символіка. Нарешті, Народний Рух України за перебудову та його перспективи”²⁸.

Присутні позитивно сприймали виступи активістів новітніх організацій Ігоря Андрухива, Юрія Андруховича, Олександра Волкова, Романа Круцика, Петра Марусика, Василя Січка, Ярослава Шевчука. Із запальною промовою до присутніх звернувся В’ячеслав Чорновіл. Суспільний настрій учасників зібрання був на стороні неформалів. Щоб запобігти прийняттю невігідної для себе резолюції мітингу, вони віддали наказ вимкнути озвучення.

Партійне керівництво змушене було визнати поразку. У протоколі засідання бюро Івано-Франківського міського КПУ вказувалося, що “міськвиконком, ідеологічний, організаційний відділи міському партії, разом з первинними партійними організаціями, не зуміли оволодіти ситуацією, не домоглися широкої участі в мітингу партійного, радянського, профспілкового активу. Частина активу проявила пасивність, боягузтво, політичну незрілість, не давала одкоша демагогам і крикунам <...> по суті, відмовилася демонструвати радянську символіку”²⁹. Психологічний страх партійних керівників перед публічною політикою відзначив у газетному дописі учасник мітингу Євген Повар: “У мітингу не взяв участі жодний з недавно обраних народних депутатів СРСР від нашої області, ні один з секретарів та ідеологічних працівників обкому, міському партії”, висунувши пропозицію: “пора вже відвкатити від сидіння перед народом у почесних президіях, треба виходити в народ”³⁰.

Серпень знаменувався піднесенням мітингового руху на території області. У неділю, 6 серпня, відбулися 2 масштабні політичні зібрання: санкціонований міською владою мітинг в Долині і несанкціонований у Калуші. Публічні заходи збирали дедалі більше народу, в населених пунктах формувались активні “групи підтримки”, які брали участь у проведенні подібних акцій в сусідніх містах та районах.

Прикладом такої солідарності членів новітніх формувань стало проведення 13 серпня установчих зборів місцевого осередку НРУ в селищі Бурштин Галицького району. Зібрання в місцевому будинку культури не могло вмістити усіх бажаючих, люди стояли на площі перед будинком і слухали через ретранслятори хід засідання. За підрахунками організаторів, акція збрала близько десяти тисяч осіб, частину з яких склали організовані групи з Івано-Франківська, Калуша, Долини, інших районів області³¹. По завершенні зборів вулицями Бурштина пройшла велика маніфестація учасників зібрання під національною символікою та демократичними гаслами.

Найбільш драматичні за своїм характером події серпня 1989 року відбулися в Івано-Франківську. У ніч з 11 на 12 серпня було вчинено розбійний напад групи осіб на члена товариства “Рух” Романа Левицького, внаслідок чого 28-річний інженер від одержаних травм помер у лікарні. Члени “Руху” встановили на площі Перемоги (нині – Вічевий майдан) плакат під синьо-жовтим прапором з траурною стрічкою і написом: “В п’ятницю по зв’язочному вбитий українець, член культурно-наукового товариства “Рух”, комуніст Роман Левицький”. По місту ширилися чутки про навмисний характер цього злочину. Враховуючи факт проведення в місті 12 серпня установчої конференції Івано-Франківської обласної організації НРУ за перебудову, цей трагічний випадок багатьом здавався не випадковим збігом обставин, а своєрідним попередженням активістам неформальних організацій.

Не зняло суспільної напруги й інтерв’ю “Прикарпатській правді” начальника міського управління МВС Станіслава Гончаренка, у якому міліцейський чин, замість наведення конкретної інформації про злочин, звинуватив товариство “Рух” у використанні факту загибелі Р.Левицького для “нагітання нездорової обстановки, підбурювання людей” з метою “надати злочину політичного забарвлення” і, відповідно, “кинути тінь на правоохоронні, партійні, і радянські, органи”³². Його заява про необхідність міськвиконкому рішучіше забезпечувати порядок на підвладній йому території, з огляду на події в Івано-Франківську 13 серпня, мала досить симптоматичний характер.

Саме 13 серпня партійно-державно влада вдалася до розв’язання проблеми несанкціонованих масових зібрань силовими методами, що різко загострило політичну ситуацію в місті й області. Тоді на околиці Івано-Франківська греко-католицьким духовенством було проведено багатотисячне богослужіння в рамках відзначення 1000-ліття хрещення Русі. Після його завершення частина учасників під національними прапорами попрямувала по вул. Радянській (нині Тисменицькій – Незалежності) у напрямку центру та вокзалу. Щоб не допустити мирного ходу в центральну частину міста і спрямувати людський потік на вул. Залізничну, міліція вишикувала кордон із 80-ти міліціонерів, якими були застосовані фізична сила та гумові палиці проти тих, хто намагався йти прямо. Застосування фізичної сили до мирної процесії обурило присутніх, відбулися спонтанні сутички її учасників із міліціонерами. У доповідній записці начальників обласних управлінь МВС і КДБ в обком КПУ винуватцями конфлікту вважались: “екстремісти і хуліганські елементи, учасники ходи, які, застосовуючи каміння, пляшки, палки та інші предмети, намагалися прорватися через заслін, завдавши при цьому тілесні ушкодження б працівникам міліції”³³.

Однак ці твердження не відповідали дійсності, адже серед учасників богослужіння і вуличної ходи основну масу склали жінки та люди похилого віку. У тому ж таки документі вказувалося: “Згідно з отриманою оперативною інформацією налаштовані по-екстремістські елементи заявляли, що у майбутньому у сумки замість продуктів харчування треба брати каміння, колочче-ріжучі предмети для нанесення тілесних ушкоджень працівникам міліції”³⁴, що спростовувало ініціативність їхнього нападу та готовність до фізичних сутичок з міліцією.

Інцидент в Івано-Франківську став предметом обговорення на зустрічі міліцейських чиновників республіканського МВС із з журналістами 18 серпня в Києві, де генерал Повстанний

заявив, що “міліція має право застосовувати силу проти усяких несанкціонованих масових зібрань і тому далі так чинитиме”, назвавши побиття прикарпатських віруючих “необхідним і доцільним”.

Така позиція міліції визначалася значною мірою директивами вищого партійного керівництва республіки. Мітинговий рух у західноукраїнських областях “ламав” монополію партійних органів на політичну істину, ставав фактором справжньої демократизації. Натомість в інформаційній довідці до ЦК КПРС від 11 серпня за підписом В.Щербицького мітингове піднесення у західноукраїнських областях трактувалось як “бажання націоналістичних груповань показати свою силу”, більшість його учасників називалася “колишніми бандпосібниками і уніатами”, а серед першочергових заходів із нейтралізації національного піднесення висловлювалася пропозиція “повернути в Україну (з “гарячих місць” СРСР. – *Авт.*) міліцейські контингенти і війська МВС”³⁵. Таким чином, ставка у взаємовідносинах з масовим національно-демократичним рухом робилася на силові методи розв’язання проблеми. Практичним наслідком такої позиції партійних керівників республіки стало перекидання в регіон спецзагонів міліції (ЗМОП) із центральних та східних областей України та спроби створення на місцях “робітничих загонів сприяння міліції”³⁶. До Івано-Франківська невдовзі були надіслані міліцейські спецпідрозділи з Миколаївської, Чернівецької і Одеської областей.

Незважаючи на жорстку протидію влади, мітинговий рух залишався найбільш вагомим і впливовим чинником суспільно-політичного життя в області. Уже 20 серпня в Івано-Франківську відбувся черговий багатолюдний захід, який вилився у масштабну маніфестацію з вшанування пам’яті убитого Р.Левицького. Десятки тисяч людей, всупереч воамоганням влади організувати підконтрольний мітинг на стадіоні “Локомотив”, пройшли вулицями міста, вимагаючи об’єктивного розслідування цього злочину. Тоді чи не вперше публічно, поряд із національними синьо-жовтими прапорами, над колонами був піднятий червоно-чорний (бандерівський) стяг³⁷. Радикальнішими ставали і виступи промовців, і гасла на транспарантах: “Геть шосту статтю Конституції!”, “Геть окупантів з України!”, “НРУ – наша надія!” Присутні на маніфестації склали присягу “на вірність боротьби за Самостійну Соборну Україну”, скандували гасла “Геть КПРС” і “Слава ОУН”³⁸. Багатолюдні мітинги цього ж дня відбулися також у Коломиї, місті Болехів, селищі Бурштин Галицького і селі Голинь Калуського районів. Ніби на застереження неформалам, 24 серпня у центрі Івано-Франківська на площі Перемоги (нині – Вічевий майдан) був розтрощений “куб гласності” – саморобний пропагандистський щит, на якому новітні організації вивішували свою агітаційну та інформаційну продукцію.

У розвитку мітингового руху відстежувалися нові тактичні прийоми, що забезпечували динамізм і наступальність з боку національно-демократичних сил. Серед них були тактика “мітингової хвилі” – одночасного проведення зібрань в різних населених пунктах, поєднання релігійних відправ з політичними виступами, переїзди численних “груп підтримки” з сусідніх міст чи областей, що мало особливий деморалізуючий ефект на місцеву владу тих населених пунктів, де суспільна активність мешканців була ще низькою. Наприклад, справжній шок від використання національної символіки представниками Львова та Івано-Франківська пережили партійні функціонери Сторожинецького райкому партії у вересні 1989 року, під час проведення у Чернівцях першого пісенного фестивалю “Червона рута”³⁹.

Бюро Івано-Франківського обкому КПУ в протокольному порядку зобов’язувало керівників обласних правоохоронних органів “проявляти рішучість і наступальність при дотриманні законодавства, оперативно приймати заходи по наведенню належного порядку, припиняти масові переїзди так званих “груп підтримки”, які дестабілізують обстановку в населених пунктах”⁴⁰. Але навіть правоохоронці усвідомлювали небезпечність та малоефективність адміністративних і силових підходів. Наприкінці серпня на пленумі Івано-Франківського міському КПУ заступник начальника обласного управління КДБ В.Харченко зазначав, що “багато хто був би задоволений розв’язанням питання силою, наші можливості дозволяють це зробити. Але розраховувати на силу – це зрадити перебудові”⁴¹. Ще більш відвертим був виступ начальника міського відділу МВС С.Гончаренка, який запропонував місцевим чиновникам замість загонів міліції зустрічати “групи підтримки” – тих же львів’ян, хлібом і сіллю, налаштуватися з ними на діалог, а не на конфронтацію. “Здається мені, що пора перестати

ігнорувати настрої людей, бо у багатьох склалося враження, що на вулицях не наші люди, а вороги, – підкреслив він у своєму виступі. – Думаю, що партійному активу пора залишити свої кабінети і бути з людьми, і якщо ви справжні лідери, то і там ви повинні боротися за лідерство”⁴².

Подібні настрої силовиків викликали бурхливу реакцію у секретаря міському КПУ Ярослава Федорчука: “Хочу висловити свої зауваження по виступу Станіслава Михайловича (Гончаренка. – *Авт.*), що молодчиків із жовто-голубими і чорно-бордовими знаменами треба зустрічати на вокзалі з хлібом і сіллю. Мені не зрозуміла ваша позиція. Вона хитка, у політичному відношенні. Націоналістів зустрічати не буду ні я, ні члени бюро міському і міськвиконкому. Ми часто запізнюємося і, як правило, шукаємо винних у своєму середовищі, а не випереджуємо події. Це наші стратегічні промахи”⁴³.

Відповідно, пленум затвердив комплекс дій міських комуністів під гаслом “Не оборонятися, а наступати!” Саме таку назву мав і мітинг 2 вересня, ініційований Івано-Франківським міським комуністичним партії, за участі представників новітніх організацій. Однак ні сам мітинг (проходив у полі на околиці міста у мікрорайоні Пасічна), ні виступ на ньому Я.Федорчука не стали помітною подією суспільно-політичного життя, а швидше засвідчили глибoku кризу в технологічних можливостях партійної влади. Більшість присутніх (за даними правоохоронців, близько 2 тис. осіб), підтримали виступи неформалів, а національна символіка і антивладні гасла на плакатах, негативна реакція на випадки проти історичного минулого українців перекреслили “бойовитість” номенклатурних промовців⁴⁴. Того ж дня подібне санкціоноване зібрання провів Рогатинський райком КПУ у Рогатині. За інформацією міліції, національної символіки плакатів і порушень громадського порядку на мітингу не було⁴⁵.

Осінь 1989 року буквально “зарвалася” мітинговою стихією, яка охопила міста і села багатьох районів області. Правоохоронці не встигали складати звіти про численні зібрання, санкціоновані і несанкціоновані, що прокотилися Прикарпаттям. У неділю, 3 вересня, дозволені масові заходи пройшли у Калуші, Бурштині, селі Остриня Тлумацького району. В Івано-Франківську, біля будівлі недіючого храму (на Майзлях), кількості віруючих взяли участь у прослуховуванні самочинної радіотрансляції богослужіння із Ватикану⁴⁶.

17 вересня, за закликом Львівської регіональної ради НРУ, у десятках тисяч домовок прикарпатців було виключено світло і запалені свічки скорботи і пам’яті по численних жертвах комуністичних “визволителів” 1939 року. Цього ж дня тисячі віруючих та активістів новітніх організацій взяли участь у масштабній маніфестації (за різними даними, від 150 до 250 тис. учасників), організованій греко-католицьким духовенством у Львові з вимогою легалізації УГКЦ. Через два тижні, 1 жовтня, релігійна акція з такими ж вимогами за участі 4 тис. осіб (версія правоохоронців) та кількох десятків тисяч (версія учасників) відбулася і в Івано-Франківську⁴⁷.

А з 22 вересня увага краян була прикута до страшних знахідок в урочищі Дем’янів Лаз на околиці Івано-Франківська, де активісти товариств “Рух” та “Меморіал” виявили таємні поховання жертв комуністичних репресій 1939–1941 рр. За два тижні розкопок було знайдено останки понад п’яти сотень осіб⁴⁸.

На цьому фоні обурення громадськості викликали спроби комуністичної влади провести в обласному центрі 26 вересня мітинг “За інтернаціональне братерство народів”, де планувалося утворення місцевої штучної структури на зразок інтернаціонального фронту. Перед початком зібрання міліція намагалася не допустити до місця проведення – стадіон “Електрон” колону активістів новітніх організацій під національною символікою. Неформали “прорвали” міліцейський кордон і взяли участь у мітингу. Мобілізовані парткомлами промислових підприємств його учасники відмовилися демонструвати радянську символіку, негативно сприймали промовців від влади. Плани партійних функціонерів вкотре зазнали фіаско⁴⁹. Після цього влада області не наважилася проводити масштабні заходи із відзначення 50-річчя “золотого вересня” 1939 року, обмежившись урочистим зібранням 20 жовтня у приміщенні обласного музично-драматичного театру та традиційним покладанням вінків до пам’ятника В.Леніну, що пройшли без ексцесів⁵⁰.

29 вересня санкціонований мітинг у Надвірній провів місцевий райком партії. Антирадянської символіки і гасел, як і виступів неформалів, на 3-тисячному зібранні не було.

А 1 жовтня у Бурштині та Галичі, при десятках національних прапорів, відбулися багатолюдні зустрічі виборців із кандидатом в народні депутати СРСР Дмитром Павличком. На запитання до кандидата про його ставлення до синьо-жовтого прапора Д.Павличко відповів, що “це його гордість, честь і совість”. Цього ж дня пройшов несанкціонований мітинг за участі неформалів у селі Вікторів Галицького району, а також санкціоновані зібрання у Городенці та селищі Отинія Коломийського району⁵¹.

У ніч на 7 жовтня на території області було здійснено наругу над 32 державними прапорами СРСР і УРСР, вивішеними на відзначення дня радянської конституції. Так, у Снятині були спалені 22 прапори, у Івано-Франківську та Калуші по кілька прапорів, частина з яких була зірвана і кинута у болото⁵². Через місяць, напередодні комуністичного свята 7 листопада, на недіючих культових спорудах в Івано-Франківську та у селищі Делятин Надвірнянського району невідомими були вивішені синьо-жовті прапори⁵³.

У Калуші 6 жовтня члени місцевого товариства “Відродження” під гаслами “Гласність без гласності” провели багатолюдне пікетування редакції місцевої газети “Зоря Прикарпаття”, вимагаючи змін у редакційній політиці. А 8 жовтня активістами Івано-Франківського товариства “Рух” були організовані масові зібрання у селах Ганусівка Тисменицького району, Дубівці Галицького, Перегінськ Рожнятівського районів та Угорники Івано-Франківської міськради. Цього ж дня у селі Крилос Галицького району місцевий осередок ТУМ провів зустріч односельців із львівським письменником Романом Федорівим, а у селищі Печеніжин Коломийського району греко-католицькими священиками було проведено релігійне богослужіння⁵⁴.

Особливо занепокоєння партaparату викликали події 15 жовтня у селі Старий Угринів Калуського району. Там, згідно з відповідним документом, “групою екстремістів була здійснена зухвала акція антигромадського характеру. Під приводом 30-ліття з дня смерті С.Бандери біля хати, в якій він народився і жив, були встановлені хрест і пам’ятна табличка з його біографічними даними, а також три чорно-червоні знамена”⁵⁵.

Наступного вихідного, 22 жовтня, відбулися людні зібрання, приурочені відкриттю пам’ятників Т.Шевченку в селах Стратин Рогатинського та Микитинці Косівського районів, несанкціоновані греко-католицькі богослужіння у Коломиї та селі Гвізд Надвірнянського району, екологічний мітинг у селі Черніїв Тисменицького району⁵⁶.

А кульмінаційним акордом масових виступів осені 1989 року стало перепоховання останків жертв комуністичних репресій у Дем’яновому Лазі біля Івано-Франківська, де, за різними оцінками, зібралось від 80 тис. (дані обкому КПУ) до півмільйона (твердження організаторів та учасників зібрання-реквієму). Воно стало наймасовішою на той час подією на Прикарпатті, а його характер, як і власне поведінка учасників, засвідчили високу національну і громадянську культуру населення.

Мітингова хвиля, яка прокотилася Прикарпаттям упродовж 1989 року, стала важливим фактором активізації суспільно-політичних процесів у краї. Вона відбувалася на фоні загального піднесення мітингового руху в республіці і водночас була важливою його складовою. Особливістю багатолюдних мітингів було чітке національно-демократичне спрямування, співзвучне тональності масових зібрань у сусідніх галицьких областях. Зібрання були зорієнтовані на потребу зміни політичної системи республіки, підтримку новітніх організацій – НРУ, УГС, ТУМ, задоволення національно-культурних і духовних потреб українського народу.

Важливими були й наслідки “мітингової демократії”. Проведення публічних заходів стало найпопулярнішою формою політичної діяльності цього періоду не тільки у “неформалів”, але й в представників партійних та державних органів влади. У ході мітингових дискусій формувалася позитивна практика політичної змагальності. Трибуна мітингу, реакція слухачів на виступ, кількість учасників визначали реальне співвідношення симпатій населення, його підтримку тієї чи іншої сторони. Практика проведення таких заходів сприяла становленню правил публічної поведінки громадян, формувала у них навички політичної культури, позбавляла людей підсвідомого страху радянської доби, котрий жив у кожному внаслідок насадження тоталітарного порядку за принципом “більше трьох не збиратися”. Публічні заходи формували психологію вільного громадянина – суб’єкта суспільного життя.

Окрім суто політичного прагматизму, яким диктувалася тактика демократів у проведенні численних мітингів, зборів, богослужінь, слід визначити їх як фактор відродження історичної традиції галичан обговорювати найбільш важливі суспільні проблеми на загальних зібраннях. Цим можна пояснити масовий характер участі в подібних зібраннях представників різних поколінь, професійних і соціальних груп. Проведення масових заходів на Івано-Франківщині у 1989 р. можна вважати тогочасною формою політичного та демократичного волевиявлення населення у протистоянні з комуністичною партійно-бюрократичною владою, в ході якої вкорінювалася ідея боротьби за національно-державне самовизначення України.

- ¹ Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2616, арк. 137, 143.
- ² Кобута С. Розвиток політичної боротьби на Прикарпатті в 1989–1990 роках / Степан Кобута // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1999. – № 3. – С. 76–94.
- ³ Круцик Р. Демянів Лаз. Геноцид Галичини / Роман Круцик. – К., 2009. – 352 с.; Марусик П. А ми туго червону підійmemo... Документальне есе 1989–1999 / Петро Марусик. – Івано-Франківськ, 1999. – 240 с.
- ⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 3330, арк. 14–15.
- ⁵ Там само, оп. 32, спр. 2616, арк. 108–109.
- ⁶ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П4, оп. 49, спр. 99, арк. 34–35.
- ⁷ Вівчар Б. Пам’ять і позиція / Богдан Вівчар // Прикарпатська правда. – 1989. – 1 лют.
- ⁸ Марусик П. Названа праця. – С. 26.
- ⁹ Чорновіл В. Народний мітинг чи відкриті партійні збори (Івано-Франківський “Рух” в цупких обіймах рідного обкому) / В’ячеслав Чорновіл // Листок прес-служби УГС. – 1989. – 30 січ. – Ч. 58.
- ¹⁰ Білецький Б. Нема терміну давності / Богдан Білецький // Комсомольський прапор. – 1989. – 4 лют.
- ¹¹ Андріуца М. Із законом на “Ви” / Микола Андріуца // Прикарпатська правда. – 1989. – 3 верес.
- ¹² Архів Івано-Франківського культурно-наукового товариства “Рух”, папка матеріалів за 1989 р.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Круцик Р. Названа праця. – С. 41–42.
- ¹⁵ Три повстання Січків : у 2 т. Т. 1 : Спогади Стефанії Петраш-Січко : Документи / Харківська правозахисна група ; ред.-упоряд. В. В. Овсієнко. – Х., 2004. – С. 239–240.
- ¹⁶ Там само. – С. 240–241.
- ¹⁷ Там само. – С. 241.
- ¹⁸ Марусик П. Названа праця. – С. 42–44.
- ¹⁹ “Про несанкціоноване зборище 18 червня 1989 року в Івано-Франківську” // Західний кур’єр. – 1991. – 21 груд.
- ²⁰ Круцик Р. Названа праця. – С. 45.
- ²¹ “Про несанкціоноване зборище 18 червня 1989 року в Івано-Франківську”...
- ²² Там само.
- ²³ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. ПП, оп. 1, спр. 5473, арк. 124–125; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2616, арк. 108–109.
- ²⁴ Михайлюк Б. Який товар нам пропонують / Богдан Михайлюк // Прикарпатська правда. – 1989. – 23 черв.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2616, арк. 108.
- ²⁷ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2П, оп. 1, спр. 1258, арк. 1.
- ²⁸ Андрухович Ю. Репетиція в парку / Юрій Андрухович // Комсомольський прапор. – 1989. – 29 лип.
- ²⁹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2П, оп. 1, спр. 1258, арк. 11.
- ³⁰ Повар С. Не гаслами, а ділом / Євген Повар // Прикарпатська правда. – 1989. – 13 серп.
- ³¹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. ПП, оп. 1, спр. 5481, арк. 22; Марусик П. Названа праця. – С. 48–49.
- ³² Ярчук О. Кому це вигідно? / О. Ярчук // Прикарпатська правда. – 1989. – 18 серп.
- ³³ Держархів Івано-Франківської обл., ф. ПП, оп. 1, спр. 5481, арк. 20–21.
- ³⁴ Там само, арк. 21.
- ³⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2642, арк. 159–162.
- ³⁶ Держархів Івано-Франківської обл., ф. ПП, оп. 1, спр. 5453, арк. 17–18.
- ³⁷ Там само, спр. 5453, арк. 16–17.
- ³⁸ Там само, арк. 17.

- ³⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2555, арк. 150.
⁴⁰ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 5453, арк. 18.
⁴¹ Там само, ф. 2П, оп. 1, спр. 1254, арк. 57.
⁴² Там само, арк. 38.
⁴³ Там само, арк. 68.
⁴⁴ Там само, ф. 1П, оп. 1, спр. 5481, арк. 25; Круцик Р. Названа праця. – С. 62.
⁴⁵ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 5481, арк. 25.
⁴⁶ Там само, арк. 26.
⁴⁷ Там само, арк. 34.
⁴⁸ Круцик Р. Названа праця... – С. 99–155.
⁴⁹ Новий час. – 1990. – 23 серп.
⁵⁰ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 1П, оп. 1, спр. 5481, арк. 44.
⁵¹ Там само, арк. 34.
⁵² Там само, спр. 5455, арк. 3.
⁵³ Там само.
⁵⁴ Там само, спр. 5481, арк. 36–37.
⁵⁵ Там само, спр. 5455, арк. 3.
⁵⁶ Там само, спр. 5481, арк. 40–41.

Рассматриваются процессы проведения первых неформальных (несанкционированных коммунистической властью) собраний в Ивано-Франковской области в контексте формирования национально-освободительного движения за достижение независимости Украины. Проведен анализ движущихся сил, главных идей и тем, которые затрагивались на многочисленных митингах и были в центре внимания общества. Отражена роль новейших политических организаций, которые оказались в авангарде национально-политических преобразований, содействовали становлению в области массового демократического движения.

Ключевые слова: демократизация, сходы, Ивано-Франковск, собрания, митинги, Национальное движение Украины, национально-демократические силы, Украинская Хельсинкская группа, Украинская греко-католическая церковь.

The article deals with the organization of the first informal (not authorized by the communist authority) meetings in 1989 in the Ivano-Frankivsk region within the framework of the formation of the national-liberation movement for the Ukrainian independency. It provides the analysis of the major motive forces, as well as the main ideas and themes, which were brought up during the mass meetings and held the attention of the society. It defines the role of modern political organizations, which made up the vanguard of the national-political transformations and provided a basis for a vast democratic movement formation in the region.

Keywords: democratization, gatherings, Ivano-Frankivsk, meetings, rallies, National movement of Ukraine, national-democratic forces, Ukrainian Helsinki group, Ukrainian Greek-Catholic church.

УДК 94 (100)

Оксана НАЩОЧИН

ВИШЕГРАДСЬКА ГРУПА ЯК ФОРМА СПІВПРАЦІ В СУБРЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (1989–2004 рр.)

У статті проаналізовано передумови тристоронньої співпраці між Польщею, Угорщиною, Чехословаччиною після “весни народів” 1989 р., а також ставлення, мотиви та очікування, які керували лідерами, політичними елітами країн; висвітлено основні напрямки співпраці та підсумки діяльності вишеградських самітів; вказано на взаємозалежність євроінтеграційних та безпекових аспектів.

Ключові слова: Вишеградська Група, європейська інтеграція, ЗСС, НАТО.

“Весна народів” 1989 р. у регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) принесла із собою радикальні перетворення. Дисиденти, які прийшли до влади в Польщі, Угорщині та

Чехословаччині, розуміли потребу тіснішої співпраці, ініціатором якої виступав президент Чехословаччини В. Гавел¹. Політик під час офіційного візиту до Варшави вказував: “Перед нами відкривається перспектива дружби для реалізації спільної мети”². Перебуваючи із візитом у Будапешті, В. Гавел наголошував, що країни об’єднує прагнення повернення до Європи, тож треба скористатися реальним історичним шансом, який заповнить політичний вакуум у регіоні³. Власне, ще в період перебування їхніх країн у ОВД і РЕВ, президенти Л. Валенса, В. Гавел та прем’єр Й. Антал об’єднали зусилля пошуку альтернативної форми регіональної співпраці.

Вивчення євроінтеграційного досвіду країн ЦСЄ залишається дуже актуальним. Цьому питанню присвячені публікації Є. Кіш, Л. Шишелина, Ю. Тимановського, Р. Зємби, Ф. Голембського, С. Пазимеша, А. Ламассюра. Метою нашої статті є висвітлення роботи Вишеградської Групи, а також дослідження мотивів та очікувань кожної з країн від такої співпраці, з’ясування її значення на шляху до західних структур.

Після “оксамитових революцій” 1989 р. лідери ЦСЄ самостійно прийшли до рішення про потребу співпраці. Прем’єр Польщі Т. Мазовецький у Сеймі 1990 р. говорив про “особливу роль контактів із країнами регіону”⁴. Перший обмін поглядами лідерів країн на геополітичні зміни відбувся у Братиславі 9 квітня 1990 р. – зустріч мала пленарний характер⁵. Президент Польщі Л. Валенса у виступі перед парламентом Чехословаччини зазначав: “Маємо нову Європу, яка створює для нас шанси нового сусідства”⁶.

Спільна *Вишеградська Декларація*, підписана 12 лютого 1991 р., означала зародження Вишеградського трикутника (а з 1993 р. – Групи, що пов’язувалося із розпадом Чехословацької федерації), як форми співпраці трьох держав. У Декларації наголошувалося, що метою її діяльності є розвиток демократії, громадянського суспільства, ліквідація залишків тоталітаризму, розвиток ринкової економіки країн⁷. Місто Вишеград вдруге виконало свою дипломатичну місію із врегулювання питання “регіональної безпеки”: у 1335 р. тут було вирішено конфлікт між Польщею і Тевтонським орденом⁸; в 1991 р. – врегульовано стосунки в Східному блоці. Вишеградська співпраця мала на меті сприяти інтеграції трьох країн до західних структур та захистити від негативних впливів з боку Євразійського континенту⁹. Вишеградська Група фактично виникла і діяла на руїнах ОВД¹⁰.

У Вишеградську Групу увійшли країни, що були приблизно рівними за своїм потенціалом і можливостями¹¹. Ці країни об’єднував синдром “московського укусу”: вразливості на політику Росії¹². Група не являла собою міжнародну організацію, вона радше існувала у вигляді консультаційного Форуму¹³. Зустрічі президентів, міністрів мали політичний характер, відбувалися нерегулярно і довільно, без секретаріату та конкретних інструментів співпраці¹⁴. Спільні кінцеві ухвали зібрань, крім рішень Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі (*CEFTA*), не мали правозастосування¹⁵. Дослідниця Є. Кіш вказує, що специфічну систему взаємовідносин країн Вишеграда можна окреслити як систему *ad hoc*, бо Група створювалася зі специфічною метою, яка в кінцевому результаті так і не перетворилася на впливове об’єднання¹⁶.

Діяльність Групи не можна вважати новою формою інтеграції в регіоні, бо її лідери ставили за мету перебудувати та модернізувати національні економіки та інтегрувати їх до західноєвропейських структур. Власне, Рада Європи виявилася першою європейською організацією, яка “відкрилася” для цих країн¹⁷. Вишеградська дипломатія надавала нових безпекових імпульсів у регіоні¹⁸. Лідери, закладаючи фундамент співпраці, керувалися насамперед політичним розрахунком¹⁹.

Власне, ще до підписання Краківської Декларації відбулися важливі геополітичні зміни: конференція “4+2” закінчилася підписанням Московського трактату (1990 р.)²⁰. Вперше в історії без воєн виникла одна німецька держава²¹. Об’єднання країни за згоди Москви свідчило про розпад біполярного порядку²². По суті, відбулося своєрідне “витіснення” Росії з Європи²³. Успіхом польської дипломатії стало також підписання польсько-німецького договору щодо непорушності кордону (1990 р.)²⁴ без територіальних претензій на майбутнє²⁵. Угода вносила акценти до архітектури безпеки, відкривши дорогу Заходу вбік ЦСЄ²⁶.

Країни Вишеграда розуміли потребу ліквідації ОВД. Генсек СРСР М. Горбачов у листі до Л. Валенси наголошував: “потрібно до 1 квітня 1990 р. ліквідувати військові структури ОВД, що дозволить перейти до двосторонніх стосунків”²⁷. Міністри країн ОВД на зустрічі 25 лютого 1991 р. у Будапешті поставили це питання радикально: “ухвалили припинити стягнення членських внесків держав-учасниць на розвиток об’єднаних збройних сил”²⁸. Під час наступної зустрічі в Будапешті 28 червня 1991 р. було ліквідовано РЕВ²⁹. Політичний союз ОВД ліквідовано в Празі 1 липня 1991 р.³⁰ Лідери трьох країн одразу отримали листи від генсека М. Горбачова про потребу укладання добрих стосунків із СРСР³¹.

Захід своїм єдиним партнером у регіоні бачив Росію, навіть після розпаду ОВД, що підтверджує зустріч Групи-7 із М. Горбачовим у Великобританії, де обговорювався план проведення економічних реформ³². Проте керівник Єврокомісії Ж. Делорс наголошував, що “уряд СРСР за останні два роки отримав 50 млрд дол., а результатів не видно. М. Горбачов повинен виконати умови: стабілізувати стосунки з республіками, оздоровити економіку, провести реформи, бо гроші треба рахувати, а катастрофічна ситуація негативно відображається на інших країнах ЦСЄ”³³.

Захід вишеградську співпрацю сприймав позитивно, щоб у такий спосіб уникнути “балканізації” Європи. Також геополітичні зміни в ЦСЄ вимагали часу і зусиль на вироблення нової концепції³⁴. Субрегіональне об’єднання із населенням 65 млн чол. виявилось своєрідним “помостом” у торговельних контактах між Сходом і Заходом, вносило елемент стабільності в регіон³⁵.

Під час третьої зустрічі в Кракові, 5–6 жовтня 1991 р., було сформульовано спільне послання до НАТО із закликом до співпраці. У прийнятій Декларації наголошувалося, що метою діяльності є політична співпраця із ЄЕС, Групою-24³⁶. Також зазначалося, що метою співпраці є включення країн регіону до європейської політичної, економічної, правової системи; наголошувалося на потребі банківської, енергетичної, комунікаційної співпраці³⁷. Міністри Групи виразили готовність до поглиблення безпекової співпраці в Європі³⁸. Держави ЦСЄ брали активну участь в діяльності КБСЄ, яка на той час була своєрідною “парасолею безпеки”³⁹. Водночас у “Паризькій Карті” йшлося: “ера конфронтації закінчилась... починається ера демократії, миру і єдності”⁴⁰. Країни ЦСЄ намагались вийти із “сірої зони безпеки” через налагодження прагматичних стосунків з НАТО, ЄС, ЗЄС⁴¹. Міністр закордонних справ К. Скубішевський підкреслював: “Польща – європейська держава. У Європі порушено симетрію, бо НАТО існує, а ОВД йде в минуле, тому НАТО повинно розширитись”⁴². Уже в червні 1991 р. Рада міністрів у Копенгагені звітувала: “Вітаємо розширення контактів із країнами КБСЄ і СРСР, які прийняли нашу мирно протягнуту руку”⁴³. Президент Ф. Міттеран скептично сприйняв можливість розширення організації на схід, бо це могло б переключити НАТО із мілітарного в суто політичний союз, у “Священну Лігу” при ізоляції РФ⁴⁴. Стратегія Франції полягала в інтеграції країн Вишеграда спочатку до ЗЄС, як гаранта європейської безпеки за Маастріхтським трактатом⁴⁵.

Четвертий вишеградський саміт відбувся в Празі 6 травня 1992 р., де обговорювалася роль Групи в стабілізації регіону та поставлено такі цілі: досягнення членства в НАТО, політичний діалог із ЄЕС, активізація в КБСЄ. В Декларації лідери високо оцінили роль Ради Європи в євроінтеграційних процесах⁴⁶. Власне, під час саміту, прийнято Послання до Ради Європи⁴⁷. Також лідери країн підкреслили роль транскордонної співпраці, що стала ключовим пунктом в процесі євроінтеграції⁴⁸. Про підтримку країн ЦСЄ на шляху до Європи йшлося і у зверненні до Групи-7⁴⁹. Празька Декларація стала останнім офіційним документом групи на найвищому рівні, бо розпад Чехословацької федерації негативно позначився на роботі таких самітів.

У вересні 1992 р. прийнято спільний Меморандум, який являв собою звернення до країн ЄС у справі налагодження тіснішої співпраці, де вказувалося, що метою діяльності є досягнення членства в Спільноті та асоціативного членства в ЗЄС через дипломатичні засоби⁵⁰. Перед переломним Копенгагенським самітом 1993 р. уряди країн звернулися до ЄС із проханням “надання сигналів” підготовки до членства⁵¹. Міністр оборони Ф. Леотар висловився, що не

слід у добре зрозумілому інтересі Спільноти тримати в політичній, мілітарній і дипломатичній ізоляції країни ЦСЄ, Балтії та якнайшвидше зінтегрувати їх⁵².

Дослідник С. Пазимеш вказує, що вишеградська співпраця, як консультативний форум, ніколи не набрала б розмаху з причин страху лідерства в ній Польщі⁵³. Основними “деструктивними” особливостями діяльності Групи стали: а) економічні успіхи Угорщини із найвищим показником іноземного капіталу; б) успіхи Чехії і Словаччини в боротьбі з інфляцією, які не бажали поглиблювати співпрацю із Польщею, яка мала найбільші досягнення в трансформаційних процесах і могла “перетягнути” на свій бік політичне лідерство в Групі. Дослідник М. Перчинський вказує, що на її діяльність негативно вплинули постійні зміни урядів, які не спромоглися виробити спільної субрегіональної стратегії⁵⁴.

У рамках Вишеградської Групи відбувалася співпраця в галузі економіки, екології, культури, обміну інформацією. Позитивом у роботі Групи можна вважати порозуміння про Центральноєвропейську асоціацію вільної торгівлі (CEFTA), де вирішувалося питання мит, імпорту-експорту, розвитку сільськогосподарства⁵⁵. Дослідник Е. Галіжак підкреслює, що це було перше економічне порозуміння в Європі між державами із пострадянськими та західноєвропейськими економіками⁵⁶. У квітні 1994 р. у Будапешті підписано порозуміння щодо повної лібералізації торгівлі до 2001 р.⁵⁷. Під час зустрічі прем’єрів у Познані 1994 р. прийнято звернення до Брюсселя, де аргументовано потребу збільшення фінансування країн через ФАРЕ та лібералізацію умов експорту на сільськогосподарські товари до ЄС⁵⁸.

Щоразу під час вишеградських самітів підкреслювалося, що кінцевою метою є інтеграція, повернення до західної цивілізації⁵⁹. Першим кроком на цьому шляху було підписання угод про асоціацію між “країнами Вишеграда” і ЄЕС в 1991 р.⁶⁰. На думку С. Пажимеса, підписання умов відображало прагнення країн стати частиною економічного та правничополітичного простору Спільноти; підписання посилювало процеси вестернізації, що заповнювало, своєю чергою, дефіцит безпеки та добробуту⁶¹.

Власне, ще Р. Шуман, будівничий Європи, писав, що “мир у світі та Європі, яку не одразу можна об’єднати, залежить від творчих зусиль країн, лідерів”⁶². Сприяли Вишеградській Групі на її шляху до ЄС і держави, що входили до Центральноєвропейської ініціативи⁶³. Варшава подала заяву щодо членства в ЄС у 1994 р.⁶⁴, а “моторами інтеграції” вважаються Франція і Німеччина⁶⁵. Париж виступав за поглиблення ЄС перед розширенням⁶⁶, а канцлер Г. Коль уважав, що потрібно усунути поділ Європи через прискорення інтеграції⁶⁷.

П’ята зустріч Вишеградської Групи відбулась у Празі (січень 1994 р.) у формі індивідуальних розмов із президентом Америки Б. Клінтоном стосовно програми “Партнерства заради миру”⁶⁸. Програма виявилася практичним кроком країн Вишеграда до НАТО⁶⁹, стала елементом виходу союзу за межі Європи в розбудові стабільності, підтримці спільних цінностей⁷⁰. Наступним етапом стало підписання Індивідуальних Програм Партнерства, де на кожен рік обумовлювалася військова співпраця⁷¹. У ході офіційного обіду в Празі президент Л. Валенса представив польське бачення Європи: “Польща не хоче бути в “сірій зоні” безпеки, а розширення НАТО – це альтернатива для розбудови безпечної і єдиної Європи”⁷². Під час свого візиту до Варшави Б. Клінтон підкреслював, що “Америка підтримує розширення союзу на схід, бо в Польщі народилася нова Європа, нове життя, а президент Л. Валенса – “батько дитини”⁷³. Практичним свідченням успіху вишеградської дипломатії було прийняття в Конгресі США поправки Бровна – Сімона, яка передбачала фінансову допомогу, постачання зброї до країн Вишеграда⁷⁴.

Зустріч, присвячена питанням євробезпеки відбулася у Будапешті 1998 р., де святкували 7-му річницю з нагоди заснування Форуму⁷⁵. Президент Польщі О. Квасневський в новорічній промові 2000 р. перед дипкорпусом підкреслював: “Високо цінуємо зв’язки із країнами Вишеграда – нашими партнерами”⁷⁶. У січні 2000 р. опубліковано Декларацію комітетів з питань євроінтеграції та оборони, де наголошувалося, що країни об’єднує спільне історичне коріння і ціль – досягнути членства в ЄС у 2002 р.⁷⁷. У червні 2000 р. у Празі відбулася зустріч на рівні прем’єрів, присвячена політиці “відкритих дверей” НАТО⁷⁸. Крім того, було прийнято рішення про створення Міжнародного Вишеградського Фонду, де частка кожної із країн на

2001 р. становила 6 250 тис. євро⁷⁹. Фонд виявився єдиною інституцією, яка існувала в рамках консультативного Форуму.

У грудні 2000 р. у Варшаві відбулося засідання керівників закордонних, оборонних і євроінтеграційних парламентських комітетів. У прийнятій заяві парламентаріїв йшлося: "Країни, об'єднані спільною євроінтеграційною метою, прагнуть до зміцнення зв'язків із Європою та США для того, щоб східні сусіди мали можливість контактувати із демократичними стандартами"⁸⁰.

У Пщинську 2001 р. відбулась урочиста зустріч лідерів з нагоди святкування 10-річчя Вишеградської Групи. В кінцевій Декларатії зазначалося: "Пріоритетом країн є прискорення процесу інтеграції. Результатом роботи Групи стало прийняття країн Вишеградської Групи до НАТО. Подальша співпраця буде полягати в поглибленні торгівлі, охороні прав людини і нацменшин"⁸¹. У святковій промові президент Польщі О. Квасневський високо оцінив результати діяльності Групи: "Ініціатива президента В. Гавела пришвидшує шлях до ЄС, створює активні форми політичного діалогу. Результат діяльності – видимий, бо створено зону вільної торгівлі, закладено співпрацю між прикордонними регіонами країн, відбувається студентський і молодіжний обмін. Прагнемо, щоб наші країни уже брали участь у виборах до Європарламенту 2004 р."⁸². Президент Чехії В. Гавел у промові запевнив: "Європа хоче змінити цілий світ, а Чехія буде охороняти спільні цінності"⁸³. Між тим, президент Словаччини висловив сподівання на прискорення переговорного процесу щодо членства в ЄС⁸⁴. Угорський президент своєю чергою наголосив: "Угорщина зробила важливий історичний вклад щодо врегулювання добрих відносин у цьому регіоні; велике значення має діяльність Фонду, який через культуру змінюватиме ментальність в субрегіоні"⁸⁵.

У червні 2001 р. відбулася робоча зустріч Вишеградської Групи на рівні прем'єрів у Кракові, в результаті якої опубліковано спільну заяву: "Метою діяльності залишається регіональна співпраця, досягнення членства в ЄС, активна діяльність в НАТО та продовження на Схід політики "відкритих дверей". Ніцейська "Дорожня карта" – це 18-місячний план переговорів щодо членства в ЄС, що є індивідуальним підходом у переговорах"⁸⁶. У результаті зустрічі парламентаріїв у Празі 2001 р. опубліковано заяву: "Вишеградська Група як інструмент регіональної співпраці, після розширення ЄС 2004 р., представлятиме зовні його інтереси"⁸⁷.

У спільному Комюніке прем'єрів від 15 лютого 2002 р. зазначалося, що 2002 рік буде важливим для фінансування сільської місцевості, як і було передбачено в проектах ЄС, а також це час закінчення переговорного процесу щодо членства⁸⁸. У 2002 р. у Будапешті відбулася 8-ма робоча зустріч керівників комісій міністерств оборони, євроінтеграції та закордонних справ, на якій було поставлено завдання "продовжити інтеграцію; долучитись до міжнародної антитерористичної коаліції, бо атака на США 11.09 2001 р. – це атака на демократичні права"⁸⁹. Ряд ініціатив щодо гармонійного розвитку сільської місцевості втілено в життя після пражської зустрічі у квітні 2002 р.⁹⁰. Питання роботи Фонду, щорічних внесків у сумі 600 тис. євро, підтримка субрегіональних безпекових проектів стали темою саміту на рівні прем'єрів у червні 2002 р.⁹¹. 2004 рік, як і 1999-й, став вирішальним для діяльності Групи, оскільки виконано поставлене завдання – інтегруватись із західними структурами.

Отже, Вишеградська Група – це консультативний Форум, який виник 1991 р. у Вишеграді з метою наближення, інтеграції із західними структурами (ЄЕС, НАТО, ЗЄС, Радою Європи). Група не є міжнародною організацією та не має бюрократичного апарату. Міжнародний Вишеградський Фонд став єдиною інституцією в рамках Форуму. Потенційно рівні за можливостями країни об'єднались, щоб уникнути політичної ізоляції та не перетворитись на "буферну зону" між Сходом і Заходом, оскільки в регіоні ЦЄЄ перехрещувались інтереси Німеччини і Росії. Ініціатором субрегіональної співпраці став президент Чехословаччини В. Гавел.

В історії діяльності Групи мають місце три офіційні декларації, прийняті на найвищому рівні. Співпраця розвивалася в трьох напрямках: політичному, економічному і безпековому, де два останні були найбільш вдалими. Кінцеві декларації в рамках СЕФТА, яка виникла в грудні 1992 р., мали правовий характер, принесли економічні ефекти країнам: сприяли зросту

товарообігу в регіоні, було утворено зону вільної торгівлі, усунуто торговельні бар'єри, що в результаті прискорило європейську інтеграцію.

Захід ставився до Вишеградської співпраці, яка мала функціональний характер, позитивно, щоб у такий спосіб уникнути "балканізації" субрегіону та виграти час щодо напрацювання нової геополітичної концепції. Лідери ЄС намагалися відтягнути реальну співпрацю із країнами ЦЄЄ, даючи взамін фінансову допомогу.

Можна твердити, що завдання Вишеградської декларації реалізувалися, бо припинили існування РЕВ, ОВД; було виведено радянські війська, країни отримали членство в Раді Європи. У 1991 р. уряд Польщі підписав Угоду про асоціацію із ЄЕС, а на членство подано заявку 1994 р. Того ж року було реалізовано також постулати Краківської декларації, бо налагоджено співпрацю із НАТО, підписано програму та індивідуальні плани програми "Партнерства заради миру". Варшава до того ж отримала статус асоційованого партнера ЗЄС.

Вивчення досвіду роботи Вишеградської Групи є важливим, оскільки подібним шляхом могла б піти й Україна. Польська дипломатія неодноразово у ході самітів піднімала питання залучення свого сусіда до такої співпраці. Форум може бути також корисним у розбудові субрегіональної співпраці при залученні до роботи молоді й неурядових організацій.

- 1 Deszczyński P. Grupa Wyszegradska. Współpraca polityczna i gospodarcza / P. Deszczyński, M. Szczepański. – Toruń : Adam Marszałek, 1995. – S. 10.
- 2 Adres by prezydent of Czechoslovakia Vaclav havel delivered at the Joint Session of the Polish Sejm and Senate during visit to Poland. Warsaw, January 25, 1990 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1991. – № 1. – S. 58.
- 3 Kołodziejczyk K. Start do innej przyjaźni / K. Kołodziejczyk // Rzeczpospolita. – 1990. – 27–28 stycznia. – S. 9.
- 4 Fikus D. Rozpoznanie / D. Fikus // Rzeczpospolita. – 1990. – 24 stycznia. – S. 1.
- 5 Herman M. Grupa Wyszegradska / M. Herman // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – Warszawa, 2001. – № 2. – S. 166.
- 6 Sierszła B. Havel przydzie do Polski / B. Sierszła // Rzeczpospolita. – 1991. – 17 września. – S. 1.
- 7 Declaration of the republic of Poland, the Czech and Slovak Federal republic and the Republic of Hungary on cooperation in Pursuit of European integration. Visegrad, February 15, 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1991. – № 1. – S. 235.
- 8 Шишлина Л. Вышеградская четверка и Европейский Союз / Л. Шишлина // Современная Европа. – 2007. – № 4. – С. 57.
- 9 Kamiński A. Rozpad ZSRR a bezpieczeństwo Europy Środkowej / A. Kamiński, L. Kościuk // Sprawy międzynarodowe. – 1993. – № 1. – S. 52.
- 10 Zaleski B. Regionalne i subregionalne uwarunkowania bezpieczeństwa / B. Zaleski // Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie / [pod red. J. Kukułki]. – Warszawa : Sholar, 1994. – S. 67.
- 11 Malik R. Trójkąt równowagi / R. Malik // Rzeczpospolita. – 1991. – 5–6 października. – S. 1.
- 12 Kuźniar R. Sikorski nie zgadza się sam ze sobą / Kuźniar R. // Gazeta Wyborcza. – 2014. – 9 lipca. – S. 8.
- 13 Zięba R. "Nowy regionalizm" w Europie a Polska / R. Zięba // Sprawy międzynarodowe. – Warszawa : PISM, 1992. – Zes. 1–2. – S. 29.
- 14 Tymanowski J. Przemiany w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w procesie integracji europejskiej / J. Tymanowski // Współczesne problemy globalne a bezpieczeństwo europejskie / [pod red. J. Tymanowskiego]. – Toruń : Adam Marszałek, 2001. – S. 84.
- 15 Bernatowicz G. Nowy europejski regionalizm / G. Bernatowicz // Sprawy międzynarodowe. – 1994. – № 3. – S. 37.
- 16 Кіш Є. Новий кордон – нова модель відносин. Інтеграція країн Центральної Європи до ЄС: геополітичні наслідки для України / Є. Кіш // Політика і час. – 2004. – № 6. – С. 69.
- 17 Lalumière K. Le Conseil de l'Europe dans la nouvelle architecture européenne / K. Lalumière // Nouvelle Europe. – 1990. – Juin. – № 2. – P. 51.
- 18 Gołembski F. Grupa Wyszegradska – próba realizacji koncepcji wielostronnej współpracy w Europie Środkowej / F. Gołembski // Sprawy międzynarodowe. – 1994. – № 3. – S. 64.
- 19 Tabor M. Wojskowe czynniki bezpieczeństwa / M. Tabor // Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie / [pod red. J. Kukułki]. – Warszawa : Sholar, 1994. – S. 95.

- ²⁰ Treaty on the final Settlement with Respect to Germany. Moscow, September 12, 1990 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1991. – № 3. – S. 71.
- ²¹ Zięba R. Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie / R. Zięba. – Warszawa : Wydawnictwa Akademickie i profesjonalne, 2010. – S. 22.
- ²² Hajnicz A. Meandry polskiej polityki zagranicznej 1939–1991 / A. Hajnicz. – Warszawa : Niemiecki Instytut Historyczny, 2006. – S. 62.
- ²³ Мицик Л. Новітня історія країн Європи і Америки (1918–2007) : навч. посіб. для самостійної роботи студентів / Л. Мицик, Ю. Кузьмено. – К. : Академвидав, 2008. – С. 37.
- ²⁴ Polska polityka bezpieczeństwa 1989–2000 / [pod red. R. Kuźniara]. – Warszawa : Scholar, 2001. – S. 83.
- ²⁵ Traktat między PRL a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy. Warszawa, 14 listopada 1990 r. // Stosunki międzynarodowe. Wybór tekstów źródłowych i materiałów / [pod red. Z. Leszczyńskiego, A. Koseskiego]. – Pułtusk, 2001. – S. 44.
- ²⁶ Barcz J. Polska-Niemcy, Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy / J. Barcz // Państwo i prawo. – 1991. – № 9. – S. 34.
- ²⁷ Letter from Mikhail Gorbachev president of the USSR to Lech Wałęsa President of the RP Concerning liquidation of the Warsaw Treaty Military Structures delirered in Warsaw on February 13, 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 1. – S. 214.
- ²⁸ Protocol on the Waiver of the Military Agreements concluded in the framework of the Warsaw Treaty and on of the Dissolution of its organ and Military Structures. Budapest, February 25, 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 1. – S. 223.
- ²⁹ Protokół o rozwiązaniu rady wzajemnej pomocy Gospodarczej. Budapeszt, 28 czerwca 1991 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 1. – S. 232.
- ³⁰ Protokół o utracie mocy Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej, podpisanego w Warszawie 14 maja 1955 r. oraz Protokołu o przedłużeniu jego obowiązywania, podpisanego w Warszawie 26 kwietnia 1985 r. Praga, 1 lipca 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 2. – S. 145.
- ³¹ Gontarski W. List Gorbaczowa / W. Gontarski // Rzeczpospolita. – 1991. – 5 lipca. – S. 1.
- ³² Wołek A. Rady Majora dla Gorbaczowa / A. Wołek // Rzeczpospolita. – 1991. – 19 lipca. – S. 5.
- ³³ Gontarski W. Sceptyczna EWG / W. Gontarski // Rzeczpospolita. – 1991. – 15 lipca. – S. 5.
- ³⁴ Kuźniar R. Geostrategiczne uwarunkowania bezpieczeństwa Polski / R. Kuźniar // Sprawy międzynarodowe. – 1993. – № 1. – S. 13.
- ³⁵ Dudek A. Historia polityczna Polski 1989–2005 / A. Dudek. – Kraków : ARGANA, 2007. – S. 169.
- ³⁶ The Cracow Declaration of the “Triangle States”. Cracow, October 6, 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 2. – S. 172.
- ³⁷ Kołodziejczyk K. Otwarcie wobec siebie i wobec Europy / K. Kołodziejczyk // Rzeczpospolita. – 1991. – 7 października. – S. 1.
- ³⁸ Statement by the Ministers of Foreign Affairs of the “Triangle States” concerning cooperation with the NATO. Cracow, October 5, 1991 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 2. – S. 169.
- ³⁹ Zięba R. Instytucjonalizacja wspólnych opcji zewnętrznych państw / R. Zięba // Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie / [pod red. J. Kukułki]. – Warszawa : Scholar, 1994. – S. 173.
- ⁴⁰ Paryska Karta nowej Europy. Paryż, 21 listopada 1990 r. // Stosunki międzynarodowe 1989–2000. Wybór tekstów źródłowych i materiałów / [pod red. Z. Leszczyńskiego, A. Koseskiego]. – Pułtusk : Wydawnictwo Wyższa Szkoła Humanistyczna, 2001. – S. 62.
- ⁴¹ Prystrom J. Problem bezpieczeństwa w polityce zagranicznej Polski / J. Prystrom // Rocznik polskiej polityki zagranicznej. – Warszawa : PISM, 1995. – S. 36.
- ⁴² Polska a bezpieczeństwo europejskie. Przemówienie ministra spraw zagranicznych RP K. Skubiszewskiego do zgromadzenia Północnoatlantyckiego. Londyn, 29 listopada 1990 r. // Stosunki międzynarodowe : Wybór tekstów źródłowych i materiałów / [pod red. Z. Leszczyńskiego, A. Koseskiego]. – Pułtusk, 2001. – S. 81.
- ⁴³ Partnerstwo z krajami Europy Środkowej i Wschodniej – oświadczenie przyjęte na sesji Ministerialnej Rady Północnoatlantyckiej. Kopenhaga, 6–7 czerwca 1991 r. // Studia i materiały. NATO 1990–1992. Otwarcie Sojuszu na Wschód. – Warszawa : PISM, 1992. – Lipiec. – № 1. – Zes. I. – S. 27.
- ⁴⁴ Parzymies S. Dlaczego Francja wraca do NATO? / S. Parzymies // Stosunki międzynarodowe – International Relations. – 2008. – № 3–4. – S. 58.
- ⁴⁵ Europejskie struktury współpracy. Informator / [red. S. Parzymiesa]. – Warszawa : Zarząd obsługi MSZ, 1997. – S. 47.
- ⁴⁶ Summit of the Visegrad Triangle. Prague, May 5–6, 1992 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 3. – S. 175.

- ⁴⁷ Message of the Leaders of the Visegrad Triangle Countries to the Members of the European Council. Prague, May 6, 1992 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 3. – S. 179.
- ⁴⁸ Joint Declarations of intent to Establish trilateral Transfrontier Cooperation. Prague, May 5, 1992 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 3. – S. 179.
- ⁴⁹ Message to the Group of Seven. Prague, May 6, 1992 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 3. – S. 181.
- ⁵⁰ Memorandum polityczne rządów Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej, Republiki Węgierskiej i Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie ściślejszej integracji ze wspólnotami Europejskimi i perspektywy przystąpienia. Budapeszt, Praga, Warszawa, 11 września 1992 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1992. – № 4. – S. 120.
- ⁵¹ Aide-memoire rządów państw Grupy Wyszegradzkiej do państw Wspólnoty Europejskiej. Przekazane w Brukseli 2 czerwca 1993 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1993. – № 2. – S. 145.
- ⁵² Helnarska K. Polityka Francji wobec Europy Środkowej po zimnej wojnie / K. Helnarska. – Toruń : Dom Wydawniczy “Duet”, 2008. – S. 166.
- ⁵³ Parzymies S. Stosunki międzynarodowe w Europie 1945–2004 / S. Parzymies. – Warszawa : DIALOG, 2004. – S. 180.
- ⁵⁴ Perczyński M. Współpraca państw Grupy Wyszegradzkiej a integracja europejska / M. Perczyński // Sprawy międzynarodowe. – Warszawa : PISM, 1993. – № 2. – S. 66.
- ⁵⁵ Środkoeuropejska umowa o wolnym Handlu (CEFTA) przez republikę Czeską, Republikę Węgierską, Republikę Polską, Republikę Słowacką. Kraków, 21 grudnia 1992 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM. – № 3. – 1994. – S. 183.
- ⁵⁶ Haliżak E. Ekonomiczne czynniki bezpieczeństwa / Haliżak E. // Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie / [pod red. J. Kukułki]. – Warszawa : Scholar, 1994. – S. 79.
- ⁵⁷ Studia i materiały. Współpraca Wyszegradzka. Geneza, doświadczenia, perspektywy / [pod red. B. Góralczyka]. – Warszawa : Polska Fundacja Spraw Międzynarodowych, 1999. – S. 10.
- ⁵⁸ Bielecki J. Każdy swoją drogą do Unii / J. Bielecki // Rzeczpospolita. – 1994. – 26 listopada. – S. 1.
- ⁵⁹ Posłanie przywódców państw Trójkąta Wyszegradzkiego do członków Rady Europejskiej. Praga, 6 maja 1992 r. // Stosunki międzynarodowe. Wybór tekstów źródłowych i materiałów / [pod red. Z. Leszczyńskiego, A. Koseskiego]. – Pułtusk, 2001. – S. 198.
- ⁶⁰ Traité instuant la Communauté économique européenne (CEE), Rome, 25 mars 1957 // Integracja europejska w dokumentach / [Wybór i opracowanie dokumentów S. Parzymiesa]. – Warszawa : PISM, 2001. – P. 186.
- ⁶¹ Parzymies S. La Pologne et la Communauté européenne / S. Parzymies // Politique étrangère. – Paris, 1992. – № 2. – P. 389.
- ⁶² Déclaration de Robert Schuman. Paris, 9 mai 1950. Integracja europejska w dokumentach. Wybór i opracowanie dokumentów / [pod red. S. Parzymiesa]. – Warszawa : PISM, 2008. – P. 101.
- ⁶³ Document adopted by the Ministers of foreign Affairs of the member States of the Central European initiative. Trieste, March 4–5, 1994 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1994. – № 1. – S. 121.
- ⁶⁴ Wniosek rządzie Rzeczypospolitej Polskiej o członkostwo Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej. Warszawa, 5 kwietnia 1994 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1994. – № 2. – S. 9.
- ⁶⁵ Froment-Meurice H. Une politique étrangère pour quoi faire? / H. Froment-Meurice // Politique étrangère. – Paris, 2000. – № 2. – P. 328.
- ⁶⁶ Lamassur A. Najpierw spełnienie warunków, potem przyjęcie do Unii / A. Lamassur // Rzeczpospolita. – 1994. – 24 listopada. – S. 27.
- ⁶⁷ Grzybowska K. Cel – Europa bez podziałów / K. Grzybowska // Rzeczpospolita. – 1994. – 24 listopada. – S. 27.
- ⁶⁸ Sierszula B. Zgoda na Partnerstwo / B. Sierszula // Rzeczpospolita. – 1994. – 13 stycznia. – S. 9.
- ⁶⁹ Partnership for Peace: framework dokument. Brussels, January 10–11, 1994 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1994. – № 3. – S. 170.
- ⁷⁰ Nowak J. NATO: główne dylematy i pytania o przyszłość / J. Nowak / Dokąd zmierza świat? / [pod red. A. Rotfelda]. – Warszawa : PISM, 2008. – S. 273.
- ⁷¹ Individual Partnership Programme between the Republic of Poland and NATO. Warsaw-Brussels, July 5, 1994 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1994. – № 3. – S. 103.
- ⁷² Address by the president of the Republik of Poland Lech Wałęsa at the official luncheon of the Presidents of the Visegrad Group Countries and the President of the United States of America Bill Clinton. Prague, January 12, 1994 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1994. – № 1. – S. 12.
- ⁷³ Wągrowka M. Ameryka popiera rozszerzenie NATO na Wschód / M. Wągrowka // Rzeczpospolita. – 1994. – 7 lipca. – S. 20.

- ⁷⁴ Zachurski T. Polska, Czechy, Węgry – partnerami NATO / T. Zachurski // Rzeczpospolita. – 1994. – 17 lipca. – S. 23.
- ⁷⁵ Joint Statement of the Chairmen of the Foreign Affairs and Defense Committees of the parliaments of the Czech Republic, Hungary and Poland. Budapest, February 18, 1998 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 1998. – № 1. – S. 124.
- ⁷⁶ Przemówienie prezydenta Rzeczypospolitej polskiej A. Kwaśniewskiego na spotkaniu noworocznym z Korpusem Dyplomatycznym. Warszawa, 12 stycznia 2000 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2000. – № 1. – S. 18.
- ⁷⁷ Joint Declaration of the Chairmen of the Foreign Affairs, European Integration and Defence Committees of the Visegrad Four Countries Adopted at their 5-th Meeting. Bratislava, January 26–28, 2000 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2000. – № 1. – S. 72.
- ⁷⁸ Joint Statement of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries. Prague, June 9, 2000 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2000. – № 2. – S. 179.
- ⁷⁹ International Visegrad Fund. Resolution Adopted at the 1 st Meeting of the Conference of Ministers of Foreign Affairs. Prague, June 9, 2000 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2000. – № 2. – S. 181.
- ⁸⁰ Wspólne oświadczenie przyjęte na 6. Spotkaniu przewodniczących komitetów spraw zagranicznych, obrony i integracji europejskiej parlamentów państw Grupy Wyszegradzkiej. Warszawa, 17–18 grudnia 2000 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2000. – № 4. – S. 95.
- ⁸¹ Pszczyna Declaration of the presidents of the Visegrad Group States. Pszczyna, January 19, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 1. – S. 31.
- ⁸² Visegrad group Summit. Statement by the President of Poland Aleksander kwasnewski. Pszczyna, January 19, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 1. – S. 34.
- ⁸³ Visegrad Group Summit. Statement by the President of the Czech Republic Václav Havel. Pszczyna, January 19, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 1. – S. 37.
- ⁸⁴ Visegrad Group Summit. Statement by the President of the Slovakia Rudolf Schuster Republic. Pszczyna, January 19, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 1. – S. 40.
- ⁸⁵ Visegrad Group Summit. Statement by the President of the Hungary Ferenc Mádl. Pszczyna, January 19, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 1. – S. 42.
- ⁸⁶ Joint statement of the heads of Government of the Visegrad Group member Countries. Cracow, June 1, 2001 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 2. – S. 112.
- ⁸⁷ Wspólne oświadczenie przewodniczących komitetów spraw zagranicznych, obrony i integracji europejskiej parlamentów polski, republiki Czeskiej, Słowacji i Węgier przyjęte podczas siódmego posiedzenia. Praga, 25 czerwca 2001 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2001. – № 2. – S. 116.
- ⁸⁸ Statement of the Prime Ministers of the Visegrad group Countries. Budapest, February 15, 2002 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2002. – № 1. – S. 129.
- ⁸⁹ Joint Statement Adopted at the 8th of the Chairmen of foreign Affairs, Defense and European integration Committees of the Parliaments of the Czech Republic, Poland, Slovakia and Hungary. Budapest, January 31 – February 1, 2002 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2002. – № 1. – S. 126.
- ⁹⁰ Prague initiative for the World Summit on Sustainable Development. Prague, April 6, 2002 // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2002. – № 2. – S. 62.
- ⁹¹ Spotkanie na szczycie szefów rządów państw Grupy Wyszegradzkiej. Wspólne oświadczenie. Estergom, 29 czerwca 2002 r. // Zbiór dokumentów. – Warszawa : PISM, 2002. – № 2. – S. 65.

В статті проаналізовані передумовки, які привели до трестороннього співробітництва між Польщею, Венгриєю, Чехословаччиною після "весни народів" в 1989 р., а також відносини, мотиви та очікування, які керували лідерами, політичними елітами країн; освічені основні напрями співробітництва та результати діяльності вишеградських самітів; вказано на взаємозалежність євроінтеграційних аспектів та аспектів безпеки.

Ключевые слова: Вишеградская группа, европейская интеграция, ЗЕС.

The article analyzes the conditions that contributed to the trilateral cooperation between Poland, Hungary, Czechoslovakia after the "Spring of Nations" in 1989, as well as attitudes, motivations and expectations that led leaders of the political elite. The basic directions of cooperation and results of Visegrad summits; given the interdependence of European integration and security aspects.

Keywords: Visegrad Group, European integration, WEU and NATO.

ІСТОРИЧНЕ КРАЇНОЗНАВСТВО

УДК 94 (477)

Василь БУРДУЛАНЮК

РОЛЬ НТШ У НАУКОВИХ ЗВ'ЯЗКАХ ГАЛИЧИНИ З НАДДНІПРЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджуються творчі взаємини галицьких і наддніпрянських вчених кінця ХІХ – початку ХХ століття. Висвітлюється співпраця В. Антоновича, О. Барвінського, М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Вовка та інших вчених Галичини і Наддніпрянської України. Показано роль НТШ у розвитку їх творчих взаємин.

Ключові слова: наукові зв'язки, Наукове товариство імені Шевченка, Галичина, Наддніпрянська Україна.

У час утвердження української державності актуальним завданням вітчизняної історичної науки є проблема дослідження наукових зв'язків Галичини і Наддніпрянської України та ролі в них НТШ в кінці ХІХ – на початку ХХ століть. Започаткували її вивчення безпосередні учасники подій В. Дорошенко, К. Студинський, В. Гнатюк, М. Кордуба, І. Крип'якевич¹.

На противагу заангажованій історіографії радянського періоду, яка дану проблему вперто замовчувала, українські вчені в еміграції Л. Винар, В. Дорошенко, В. Кубійович, О. Оглоблин, О. Прицак, М. Семчишин² активно досліджували розвиток української науки в Галичині, торкаючись і порушеної нами проблеми. Серед праць сучасних українських дослідників, що порушують цю проблематику, слід згадати Г. Касьянова, Р. Кучера, Я. Дашкевича, П. Арсенича, В. Грабовецького³ та ін. Однак піднята тема досі не знайшла цілісного висвітлення.

Виходячи з цього, автор поставив за мету з'ясувати роль НТШ в наукових зв'язках Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Розвиток української науки в Галичині в досліджуваній період проходив у тісних взаєминах з науковим життям Наддніпрянської України. Вони були започатковані ще раніше. Діячі "Руської трійці" І. Вагилевич та Я. Головацький підтримували наукові зв'язки з М. Максимовичем, О. Бодянським та І. Срезневським⁴. Галицькі вчені А. Петрушевич та С. Шараневич були обрані почесними докторами Київського університету⁵. Підтримували зв'язки з наддніпрянськими вченими й інші галицькі дослідники. Та загалом ці зв'язки мали тоді епізодичний характер.

Валуєвським циркуляром 1863 року та Емським указом 1876 року в Наддніпрянській Україні фактично було припинено будь-яку наукову, освітню і літературну діяльність рідною мовою. В умовах тотальних репресій царського режиму перед українською громадськістю постала невідкладна проблема – знайти можливість обійти нечувані в Європі перешкоди, які царський уряд ставив перед українською культурою.

Для реалізації цього задуму в 1873 році з ініціативи і при фінансовій підтримці письменника і громадського діяча О. Кониського, колишнього кирило-мефодіївця Д. Пильчикова, Є. Милорадович та М. Жученка з Наддніпрянської України та С. Качали, О. Огоновського і К. Сушкевича з Галичини у Львові було засновано Товариство імені Шевченка, яке ставило перед собою мету "спомогати розвою руської (малоруської) словесності"⁶. Це передбачалось здійснювати шляхом видання наукових праць та творів письменників з Галичини і Наддніпрянщини. У заходах з підготовки до заснування товариства активну участь брав також М. Драгоманов⁷. Незважаючи на об'єктивні труднощі – брак українських науковців і громадських діячів, обмеженість фінансових можливостей та недобррозуміле ставлення з боку поляків і москвофілів – товариство за перші два десятиліття свого існування все ж таки приділяло певну увагу не лише видавничій діяльності, а й науково-дослідній роботі.

Для зміцнення авторитету товариства важливе значення мала передача йому 1885 року права видання часопису “Зоря”, який невдовзі став всеукраїнським літературно-науковим органом, що існував до кінця 1897 року, коли його заступив видаваний за ініціативою М. Грушевського заходами товариства “Літературно-науковий вісник”. З цього часу починається постійна видавнича діяльність товариства.

Наприкінці 80-х років XIX століття об’єктивно визріла необхідність створити у Львові потужний науковий осередок, що відповідав би рівневі академічних установ державних націй. Єдиною основою такої організації було Товариство імені Шевченка і його вирішили перетворити в наукову установу. Ця думка визріла серед діячів культури Галичини і Наддніпрянщини. Особливо її підтримували В. Антонович, О. Барвінський та О. Кониський. Новий статут Товариства був прийнятий в березні 1892 року. Тепер метою Товариства була вже не звичайна допомога розвитку українській словесності, а “розвиток і розроблення науки на українській мові”⁸.

Перетворення товариства в наукову установу значно розширило масштаби його діяльності. Воно було поділено на три секції – історико-філософську, філологічну та математично-природописно-лікарську. На секції покладалась організація всієї наукової роботи Товариства.

Було вирішено також заснувати при Товаристві бібліотеку та музей⁹. З цього часу НТШ стає центром розвитку української науки для всіх українських земель. Про це свідчать різні аспекти його діяльності. То ж зупинимось докладніше на розгляді творчих взаємин вчених Галичини і Наддніпрянської України, які в досліджуваний період співпрацювали в НТШ.

Важливу роль у формуванні наукового обличчя Товариства відіграв у цей період відомий український історик М. Грушевський, який 1894 року переїхав з Києва до Львова, де за рекомендацією професора В. Антоновича у Львівському університеті очолив кафедру всесвітньої історії з українською мовою викладання. Він відразу приступив до праці в НТШ і скоро став головним організатором його наукової діяльності. В 1894 році М. Грушевського обирають головою історико-філософської секції, а в 1897 році він стає головою НТШ¹⁰. М. Грушевський був шостим головою НТШ і на цьому посту перебував до 1913 року.

За активної участі голови НТШ в 1898 році було затверджено новий третій Статут Товариства, за яким колишні дійсні члени Товариства тепер отримали назву звичайних¹¹. Одночасно поруч було утворено нову категорію дійсних членів Товариства, якими могли стати лише вчені на підставі їх наукової кваліфікації. Новим було й те, що закордонні члени НТШ тепер могли брати участь і голосувати на загальних зборах через своїх відпоручників, яким вони передавали свій голос¹². Цей момент мав важливе значення для наддніпрянських вчених, які не мали можливості систематично відвідувати збори НТШ. Ця організаційна реформа значною мірою спричинилась до активізації наукової діяльності Товариства.

1899 року було проведено перші вибори дійсних членів НТШ. До історико-філософської секції увійшло 12 чоловік, до філологічної – 10, до математично-природописно-лікарської – 10¹³. Серед них поруч з галицькими вченими І. Франком, В. Гнатюком, О. Колессою, К. Левицьким, В. Охримовичем, К. Студинським, С. Томашівським та іншими бачимо також ряд вчених з Наддніпрянської України – В. Антоновича, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Дикарева, О. Кониського, Ю. Сіцінського, О. Черняхівського та Я. Шульгина¹⁴.

Багато вчених з Наддніпрянської України обирались дійсними членами НТШ разом зі своїми галицькими колегами і в наступні роки. Це, зокрема, М. Біляшівський, П. Житецький, В. Липинський, О. Левицький, К. Михальчук і В. Перетц з Києва, М. Сумцов з Харкова, О. Грушевський, М. Комаров та О. Маркевич з Одеси, Д. Яворницький з Катеринослава, А. Кримський з Москви, В. Лесевич та С. Руденко з Петербурга. Загалом за 1899–1914 роки дійсними членами НТШ було обрано 29 вчених з Наддніпрянської України¹⁵.

Крім того, в досліджуваний період ряд вчених і діячів культури Наддніпрянщини входили до складу різних комісій НТШ. Серед них слід назвати Д. Багалія, Б. Грінченка, М. Лисенка, В. Науменка, І. Каманіна, М. Гехтера, В. Модзалевського¹⁶. Близько двадцяти наддніпрянських вчених і діячів культури були звичайними членами НТШ¹⁷. Це, зокрема, С. Єфремов, В. Дорошенко, В. Щербаківський, І. Шраг, Є. Чикаленко та інші.

Слід згадати й про те, що деякі визначні наддніпрянські вчені та діячі культури в кінці XIX – на початку XX століття були обрані почесними членами НТШ. Це голова НТШ М. Грушевський, а також В. Антонович, І. Нечуй-Левицький та М. Лисенко. З галицьких діячів культури цього високого звання удостоїлись І. Франко, І. Верхратський та С. Громницький¹⁸. Наведені дані переконливо свідчать про те, що НТШ щодо членства в досліджуваний період було всеукраїнською науковою організацією.

Австро-Угорський уряд виділяв для діяльності товариства незначні кошти. М. Грушевський, як голова НТШ, розумів, що без відповідної фінансової бази воно не зможе належним чином розгорнути свою наукову і видавничу діяльність.

На щастя М. Грушевський мав довір’я в меценатів з Наддніпрянської України і Росії, які давали кошти НТШ. Саме цьому слід завдячувати швидке зростання фінансових ресурсів товариства. В 1898 році йому пожертвував 80 тисяч корон професор хірургії Військово-Медичної академії в Петербурзі Павло Пелехин, а згодом ще 10 тисяч¹⁹. За ці кошти товариство придбало у Львові будинок, де розташувало друкарню і палітурню. Згодом в 1912 році НТШ було закуплено у Львові ще один будинок. Для цього було отримано 250 тисяч корон у відомого мецената з Наддніпрянщини Василя Смиренка²⁰. Меценати з Наддніпрянської України виділяли також кошти і на інші культурні цілі. Так, Є. Чикаленко фінансував видання товариством в 90-х роках XIX століття у Львові російсько-українського словника М. Уманця і А. Спілки. Пізніше він покрити усі видатки літніх університетських курсів, що були влаштовані з ініціативи М. Грушевського у Львові влітку 1904 року, а також виділив кошти в сумі 63 тисячі корон, які лягли в основу фонду українського академічного дому та фонду для допомоги українським письменникам ім. Д. Мордовця²¹. З інших дрібніших допомогових фондів, що були утворені при НТШ в досліджуваний період завдяки підтримці меценатів Галичини і Наддніпрянщини, слід згадати Академічний резервний фонд, фонд ім. М. Грушевського, фонд літераторів ім. І. Котляревського²² тощо. Створення цих фондів було доказом того великого довір’я, яке мало НТШ серед широких кіл громадськості по всій Україні.

Розглядаючи роль НТШ у зміцненні наукових зв’язків з Наддніпрянщиною, слід згадати про бібліотеку товариства. Спочатку її фонди зростали повільно, але з 1895 року, коли товариство почало обмін виданнями з іншими науковими установами в краї і за кордоном, ситуація змінилась на краще. У 1900 році обмін літературою з НТШ вже вели 18 організацій і установ з Наддніпрянської України²³, а в 1914 році – 23 організації²⁴. Географія їх охоплювала всю територію Наддніпрянської України від Холма і Кам’янець-Подільського на Заході до Харкова на Сході.

Друге джерело, що сприяло зростанню бібліотеки НТШ, – це подарунки книг від різних осіб, редакцій та товариств. До початку цього спричинився О. Кониський, що 1893 року подарував товариству перших 392 книжки, а перед смертю заповів йому решту своєї книгозбірні. На заклик НТШ дарувати книги відгукнулося громадянство з усіх українських земель. Серед основних меценатів слід згадати товариство “Просвіта”, що передало бібліотеку й збірку рукописів І. Франка (7 тисяч книг, 500 рукописів та архів), книгозбірню цінних філософських і соціологічних праць наддніпрянського філософа В. Лесевича (близько 3 тисяч книг) та багато іншої цінної літератури і документів²⁵. Серед багатьох інших меценатів, що дарували книги бібліотеці товариства, слід згадати таких вчених і діячів культури з Наддніпрянщини як Д. Багалій, Ф. Вовк, Д. Дорошенко, М. Сумцов, М. Слабченко, Д. Яворницький, Б. Грінченко, В. Винниченко, Х. Алчевська, А. Кримський, Г. Хоткевич та цілий ряд інших²⁶.

Регулярно дарували свої видання в бібліотеку НТШ також окремі організації Наддніпрянщини. Це стосується, зокрема, Українського наукового товариства в Києві, музею української старовини в Чернігові, редакцій полтавського часопису “Рідний край”, катеринославської газети “Дніпрові хвилі”²⁷ тощо. І, нарешті, закупівля книг із царини україністики в краї і за кордоном також була вагомим джерелом поповнення бібліотеки товариства. На початку XX століття бібліотека НТШ підтримувала зв’язки з метою закупки книг з 4 книгарнями в Києві, 3 – в Одесі, 1 – в Харкові і 1 – в Холмі²⁸. За рахунок всіх цих джерел кількість книг в бібліотеці НТШ в досліджуваний період значно зросла. Якщо у 1894 році в ній нараховувалось лише 600 книг²⁹, то в 1913 їх було вже 70 238³⁰.

Слід відмітити, що цінність бібліотеки НТШ полягала не так в її кількісному вимірі, як у якості. Вона мала найбільшу і найсистематичнішу збірку українки – як друків українською мовою, так і друків, присвячених українознавству різними мовами. Цінним був також рукописний відділ бібліотеки, де були українські рукописи XIV–XX століть, зокрема збірка рукописів і листів діячів культури з усіх українських земель XIX – початку XX століття. Бібліотека товариства напередодні першої світової війни стала найбільшою українською книгозбірнею на всій українській території. З цього погляду вона стала всеукраїнською національною бібліотекою.

У досліджуваній період в різний час співробітниками бібліотеки були галичани О. Маковей, М. Павлик, І. Кревецький, І. Джиджора та наддніпрянці М. Вороний, М. Залізняк, О. Назаріїв та В. Дорошенко³¹.

Росту популярності бібліотеки, розширенню її зв'язків з Наддніпрянською Україною сприяла також і створена в 1899 році книгарня НТШ. Заходами М. Грушевського було засновано її філії в Києві та Харкові³². Через них можна було виписувати будь-яку книгу з Галичини.

Зміцненню культурних взаємин Галичини з Наддніпрянською Україною певною мірою спричинився і музей НТШ, який було засновано в 1895 році³³. Він поповнювався за рахунок подарунків і закупки експонатів з усієї української території. Особливо інтенсивно вони почали надходити з 1900 року, коли музейна комісія НТШ звернулася до української громадськості з закликком про збирання експонатів.

Як свідчать джерела, надходили до музею різнопрофільні експонати – археологічні, етнографічні та нумізматичні колекції, портрети діячів української культури, фотографії, стародруки тощо. Археологічні та етнографічні збірки музею найбільш активно поповнювали галицькі і наддніпрянські вчені Ф. Вовк, М. Біляшівський, М. Грушевський, І. Франко, О. Роздольський, З. Кузеля та К. Широцький, твори живопису – художники І. Труш та Ф. Красицький. Так, Ф. Вовк в 1903 році закупив для музею в Парижі велику збірку археологічних експонатів³⁴. Від М. Біляшівського в 1909 році в музей НТШ поступили 153 археологічні експонати з розкопок на Київщині, Черкащині і Волині³⁵, а в 1911 році – колекції з 158 вишивок і 1 500 пам'яток археології³⁶.

В музеї товариства найдовше працювали емігранти з Наддніпрянщини М. Залізняк та О. Назаріїв. Завдяки заходам останнього в 1912–1913 роках кількість експонатів музею значно зросла у зв'язку з придбанням великої колекції старожитностей з церков Галичини. На кінець досліджуваного періоду їх нараховувалось 14 819³⁷. Вся діяльність музею НТШ, як бачимо, є яскравим свідченням тісної творчої співпраці вчених і діячів культури Галичини і Наддніпрянської України.

Паралельно із розширенням матеріальної бази відразу після реформи 1892 року НТШ все активніше почало розгортати свою наукову роботу, яка особливо активізувалася після приїзду до Львова М. Грушевського. Але ще раніше заходами О. Кониського товариство приступило до видання “Записок Наукового товариства імені Шевченка” (“Записок НТШ”), перший том яких за редакцією Ю. Целевича вийшов наприкінці 1892 року. Він був укомплектований в основному працями наддніпрянських авторів і виданий за фінансовою допомогою з Наддніпрянської України.

З 1895 року справу редагування “Записок НТШ” взяв на себе М. Грушевський, збільшивши їх вихід спочатку до чотирьох, а з 1896 року – до шести разів на рік. Так вони виходили впродовж усього досліджуваного періоду. За цей час за редакцією М. Грушевського вийшло 110 томів “Записок НТШ”³⁸.

Спочатку “Записки НТШ” були органом всіх секцій товариства, але зростання його наукової діяльності привело до дальшої спеціалізації видань. Для публікації етнографічних матеріалів в 1895 році було засновано “Етнографічний збірник”, а для археографічних публікацій – серії “Жерела до історії України-Русі” і “Пам'ятки українсько-руської мови та літератури”. З 1898 року почали виходити “Збірник історико-філософської секції” та “Збірник філологічної секції”, а з 1899 року – “Матеріали до українсько-руської етнології”. Для інформації членів товариства та широких кіл громадськості про його роботу з 1900 року видавалася “Хроніка НТШ”.

Слід згадати й про те, що НТШ в 1894 році перебрало на себе випуск “Руської історичної бібліотеки”, заснованої 1883 року в Тернополі О. Барвінським за сприяння В. Антоновича³⁹. Тут в перекладах українською мовою були видані 24 монографії наддніпрянських вчених В. Антоновича, М. Дашкевича, О. Єфименко, М. Костомарова, І. Линниченка та інших. Ця добре продумана серія історичних праць виконала важливу функцію ознайомлення галичан з основними досягненнями наддніпрянських авторів в галузі історії України. Слід відмітити й ту обставину, що, готуючи видання “Руської історичної бібліотеки”, В. Антонович і О. Барвінський поклали початок регулярній творчій співпраці наддніпрянських і галицьких вчених в галузі історичної науки, що стала характерною рисою пізнішого етапу її розвитку. Загалом НТШ в досліджуваній період видавало близько 20 різних періодичних і серійних видань, в яких побачили світ понад 300 томів публікацій⁴⁰. Крім того за цей же період вийшло понад 200 окремих відбитків праць, що друкувались у виданнях НТШ⁴¹.

Серед авторів праць, які публікувались на сторінках видань НТШ, була щонайменше третина наддніпрянських авторів⁴², а в окремих випадках значно більше. Так, на сторінках “Записок НТШ” в досліджуваній період опублікували свої праці (крім дрібних заміток) 105 авторів, серед них 37 з Наддніпрянщини⁴³, а на сторінках “Матеріалів до українсько-руської етнології” впродовж 1899–1914 років з'явилися матеріали 25 авторів, 14 з яких були з Наддніпрянщини⁴⁴. Подібним був склад авторів публікацій і в інших виданнях НТШ.

Нормальну роботу НТШ в досліджуваній період значною мірою стримувала відсутність у Галичині українських вищих навчальних закладів, на викладачів та випускників яких зазвичай спирається робота кожної академічної установи чи наукового товариства. М. Грушевський вживав енергійних заходів, щоб побороти ці труднощі. Працюючи у Львівському університеті, він широко залучав своїх студентів до наукової роботи. Серед своїх учнів вчений називав пізніше О. Терлецького, Д. Коренця, М. Кордубу, С. Томашівського, С. Рудницького, О. Целевича, Ю. Кміта, З. Кузеля, О. Чайківського, В. Герасимчука, О. Сушка, Ф. Голійчука, І. Джиджору, І. Кревецького, І. Крип'якевича та інших⁴⁵. Творчість більшості з них згодом стала помітним явищем в українській науці.

Як бачимо, Наукове товариство імені Шевченка в кінці XIX – на початку XX століття стало справжнім всеукраїнським науковим центром і відіграло важливу роль у наукових зв'язках Галичини і Наддніпрянської України.

¹ Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1873–1892–1912) / Дорошенко В. – К. ; Львів, 1913; Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною / Студинський К. – Львів, 1906; Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка / Гнатюк В. – Львів, 1923; Кордуба М. Академік Михайло Грушевський як історик / Кордуба М. // Літературно-науковий вісник. – 1926. – Кн. 12. – С. 346–357; Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя та діяльність / Крип'якевич І. – Львів, 1935.

² Винар Л. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації / Винар Л. – К., 1995; Дорошенко В. Огнище української науки. Наукове товариство імені Т. Шевченка / Дорошенко В. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1951; Кубійович В. Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949) / Кубійович В. – Львів, 1991; Оглоблин О. Наукове товариство імені Шевченка в історії України / Оглоблин О. // Український історик. – 1977. – Ч. 3–4. – С. 5–14; Прицак О. Мирон Кордуба і його життя / Прицак О. // Дзвін. – 1990. – № 7. – С. 114–116; Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин. – К., 1993 *та ін.*

³ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть. Соціально-політичний портрет / Касьянов Г. – К., 1993; Кучер Р. Наукове товариство імені Шевченка / Кучер Р. – К., 1992; Дашкевич Я. За науковим кермом. Михайло Грушевський – творець концепції національної науки / Дашкевич Я. // Дзвін. – 1991. – № 9. – С. 18–24; Арсенич П. Родина Заклинських / Арсенич П. – Івано-Франківськ, 1995; його ж. Родина Шухевичів. – Коломия, 1995; Грабовецький В. Михайло Грушевський – видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч / Грабовецький В. – Івано-Франківськ, 1991 *та ін.*

⁴ “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987. – С. 37, 85.

⁵ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка. Особисті архівні фонди відділу рукописів. Анотований покажчик. – Львів, 1977. – С. 112, 154.

⁶ Кучер Р. Наукове товариство імені Т. Шевченка / Кучер Р. – К., 1992. – С. 13.

- ⁷ Драгоманов М. Австро-руські спомини / Драгоманов М. // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Т. 2 / М. П. Драгоманов. – К., 1970. – С. 200–201.
- ⁸ Дорошенко В. Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1873–1892–1912 рр.) / В. Дорошенко. – К. ; Львів, 1913. – С. 7.
- ⁹ Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка / В. Гнатюк. – Львів, 1913. – С. 8–9.
- ¹⁰ Крип'якевич І. Михайло Грушевський / І. Крип'якевич. – Львів, 1935. – С. 22, 25.
- ¹¹ Хроніка Наукового товариства імені Шевченка (далі – Хроніка НТШ). – 1900. – Ч. 1. – С. 15.
- ¹² Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового товариства ім. Шевченка / Винар Л. // Український історик. – 1969. – № 1–3. – С. 7.
- ¹³ Хроніка НТШ. – 1900. – Ч. 1. – С. 15.
- ¹⁴ Хроніка НТШ. – 1901. – Ч. 5. – С. 13–20.
- ¹⁵ Підраховано за: Хроніка НТШ. – 1900–1914. – Ч. 1–59.
- ¹⁶ Хроніка НТШ. – 1902. – Ч. 9. – С. 22; 1904. – Ч. 17. – С. 36; 1908. – Ч. 36. – С. 15; 1911. – Ч. 47. – С. 15.
- ¹⁷ Підраховано за: Хроніка НТШ. – 1918. – Ч. 60–62. – С. 35–40.
- ¹⁸ Хроніка НТШ. – 1918. – Ч. 60–62. – С. 20.
- ¹⁹ Винар Л. Михайло Грушевський як голова Наукового товариства ім. Шевченка / Винар Л. // Український історик. – 1969. – № 1–3. – С. 16.
- ²⁰ Розгін І. Володимир Симиренко / І. Розгін. – Вінніпег, 1959–1960. – С. 24.
- ²¹ Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага, 1934. – С. 26, 30–31.
- ²² Кучер Р. Назв. праця. – С. 25–26.
- ²³ Підраховано за: Хроніка НТШ. – 1901. – Ч. 5. – С. 32–35.
- ²⁴ Підраховано за: Хроніка НТШ. – 1914. – Ч. 57. – С. 34–46.
- ²⁵ Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка. (1873–1949) / В. Кубійович. – Львів, 1991. – С. 27; Нарис історії “Просвіти”. – Львів ; Краків ; Париж, 1993. – С. 29.
- ²⁶ Центральний державний історичний архів, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 309, оп. 1, спр. 853, арк. 4–77.
- ²⁷ ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 853, арк. 27, 58, 62 зв., 65 зв., 72 зв.
- ²⁸ Підраховано за: ЦДІАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 852, арк. 1–141.
- ²⁹ Гнатюк В. Назв. праця. – С. 9.
- ³⁰ Хроніка НТШ. – 1914. – Ч. 57. – С. 4.
- ³¹ Дорошенко В. Огнище української науки / В. Дорошенко. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1951. – С. 82–83.
- ³² Там само. – С. 68–69.
- ³³ Записки НТШ. – Львів, 1982. – Т. 223. – С. 418.
- ³⁴ Хроніка НТШ. – Львів, 1904. – Ч. 17. – С. 48.
- ³⁵ Хроніка НТШ. – Львів, 1909. – Ч. 39. – С. 45.
- ³⁶ Хроніка НТШ. – Львів, 1911. – Ч. 45. – С. 58; Ч. 47. – С. 21.
- ³⁷ Хроніка НТШ. – Львів, 1913. – Ч. 53. – С. 4.
- ³⁸ Кубійович В. Назв. праця. – С. 20.
- ³⁹ Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. 2 / О. Барвінський. – Львів, 1913. – С. 322–323; Соневицький Л. Володимир Антонович і українська історична наука в Галичині / Л. Соневицький // Український історик. – 1981. – № 1–4. – С. 99–100.
- ⁴⁰ Підраховано за: Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка (1885–1939). Анотований покажчик. – Львів, 1991.
- ⁴¹ Дорошенко В. Огнище української науки. – С. 111.
- ⁴² Там само. – С. 105.
- ⁴³ Підраховано за: Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка (1885–1939) : Анотований покажчик.
- ⁴⁴ Підраховано за: Матеріали до українсько-руської етнології : Систематичний анотований покажчик змісту. – Львів, 1992.
- ⁴⁵ Великий українець. Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К., 1992. – С. 204.

В статтє исследуются творческие отношения галицких и приднепровских ученых конца XIX – начала XX века. Освещается сотрудничество В. Антоновича, А. Барвинского, М. Грушевского, И. Франко, В. Гнатюка, Ф. Вовка и других ученых Галичины и Приднепровской Украины. Показана роль НОШ в развитии их творческих взаимоотношений.

Ключевые слова: научные связи, Научное общество имени Шевченко, Галичина, Надднепрянская Украина.

In the article the creative ties between the scientists of Galichina and Naddniprovska Ukraine are investigated. The cooperation between V. Antonovich, O. Barvinskyi, M. Grushevskiyi, I. Franko, V. Gnatyuk, F. Vovk and other scientists of Galichina and Naddniprovska Ukraine is represented. The role of SOSH in the development of their creative ties is shown.

Keywords: scientific ties, Shevchenko Scientific Association, Galychyna, Naddniprovska Ukraine.

УДК 94 (477.83/.86): 94(100): 94(470+571) “1914/1917”

Андрій КОРОЛЬКО

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПОКУТТІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто особливості російської окупаційної політики на території Покуття в період Першої світової війни. Автором показано перебіг воєнних дій, які спричинили захоплення історико-географічного регіону російськими військами, розкрито характерні риси становлення окупаційного режиму у краї, простежено непрості взаємини російської влади з місцевим населенням.

Ключові слова: Перша світова війна, Покуття, воєнні дії, фронт, окупація, окупаційна адміністрація, репресії.

Приводом до Першої світової війни стало вбивство 28 червня 1914 р. у Сараєво наступника австрійського престолу Франца Фердинанда. У війні брали участь два антагоністичні блоки європейських держав: з одного боку, це був Троїстий союз, до якого входила Німеччина, Австро-Угорщина та Італія, а з іншого – Антанта в складі Англії, Франції і Росії. Згодом до Троїстого союзу примкнули Болгарія і Туреччина і вийшла Італія, а до Антанти приєдналися Румунія, США, Італія та Японія.

Метою статті є комплексне дослідження російської окупаційної політики на території Покуття в період Першої світової війни. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: показати перебіг воєнних дій, які спричинили захоплення історико-географічного регіону російськими військами; розкрити особливості становлення окупаційного режиму у краї; простежити непрості взаємини російської влади з місцевим населенням.

Важливим джерелом для вивчення проблеми є неопубліковані матеріали, які зберігаються у центральних і місцевих архівних установах України. Використовуючи фондосховища Центрального державного історичного архіву України м. Київ, опрацювали дані жандармських установ Тимчасового воєнного генерал-губернаторства Галичини (ф. 365), де міститься інформація про економічний і політичний стан Покуття після його захоплення російськими військами восени 1914 р. (листування і звіти представників жандармського управління), військові дії і дислокацію окупаційних армійських частин. У Центральному державному історичному архіві України м. Львів міститься колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини, зокрема і Покуття, у роки війни (ф. 694), пересування підрозділів Галицького округу, м. Чернівці у 1916–1917 рр. (ф. 748).

Події Першої світової війни на Покутті знайшли своє відображення на сторінках часописів російської окупаційної адміністрації “Львовское военное слово” і “Львовский Вѣстник”, а також українських газет “Діло”, “Свобода”, “Громадський Голос”, “Буковина”. Тут міститься цінна інформація про перебіг військових дій на території краю (звіти командних частин російської і австро-угорської), спостереження очевидців про діяльність властей у часи російської окупації 1914–1917 рр.

Цінними джерелами, які проливають світло на перебіг суспільно-політичних та військових процесів у роки війни, є спогади М. Фірманюка про письменників, представників “Покутської трійці” Василя Стефаніка і Марка Черемшину (неопубліковані, зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,

м. Київ¹, С. Бровчука², М. Григора³ та інших. Заслужують на окрему увагу щоденники Марка Черемшини⁴ і головного пароха греко-католицької парафії м. Тисмениці о. Івана Коцюби⁵, а також українського історика Дмитра Дорошенка⁶, які фіксують по гарячих слідах перебіг воєнних лихоліть, народногосподарський стан краю після російської окупації.

Події Першої світової війни протягом тривалого часу висвітлювались крізь призму застарілої теорії й методології, нав'язаної суспільству правлячим радянським режимом. Поновому переосмислюються події Великої війни у період незалежності. Серед узагальнюючих праць з історії Першої світової війни на території України слід виокремити дослідження О. Реєнта і О. Сердюка⁷, В. Головченка і В. Солдатенка⁸, Н. Загребельної і І. Коляди⁹, М. Литвина¹⁰. Позитивні динамічні зрушення у вивченні Великої війни окреслилися з кінця 1990-х рр. Важливою віхою стало проведення 1998 р. в Києві та Чернівцях представницьких міжнародних наукових конференцій, присвячених Першій світовій війні¹¹. Проблема перебігу воєнних дій і російської окупації краю частково відображена у дослідженнях В. Волковинського¹², А. Бахтуріної¹³, В. Заполовського¹⁴, О. Мазура¹⁵, І. Кучери¹⁶, І. Барана¹⁷, В. Савченка¹⁸, О. Добржанського, В. Старика¹⁹, М. Гуйванюка²⁰, П. Костючка²¹ та інших.

Переддень і початок Першої світової війни на території Покуття ознаменовані пошуками і виявленням неблагоннадійних елементів з боку австрійської влади. Відбувались масові репресії і військові розправи над мирним населенням. Особливо жорстокими по відношенню до українців, яких звинувачували у співпраці з росіянами, були угорські військові частини (угорські гонведи). М. Григор згадував, що в Городенці “мадярські війська <...> переводили безоглядні “пацифікації”, які часто кінчалися вішанням населення на сільських вербах”²². Не кращою виглядала ситуація в Снятинському повіті. Хоч з початком вересня 1914 р. у Снятині припинили роботи всі австрійські державні установи, проте місцева жандармерія жорстоко ставилася до місцевого українського населення, підозрюючи в лояльності до російських військ. Відомий громадсько-культурний і освітній діяч Снятинщини Семен Зінкевич радив: “Не говорім і не приставайте явно із собою, бо ми українці підозрілі і нас вішають, а приставайте радше з поляками і євреями”²³. У Тисмениці в умовах відступу австрійські генерали, за словами П. Волосенка, “начитавшись всяких брехонь про українців, добачували в кожному “подлу зраду”. Як вони скрізь голосили, щоб, мабуть, прикрити свої стратегічні невдачі. Глупота цих генералів доходила до того, що у випраному й вивішеному на плоті біллі добачали сигнали для ворога й грозили розстрілами <...>”²⁴. У місті в період до 20 серпня 1914 р. мали місце репресії з боку австрійських військових властей стосовно тисменицьких “русофілів”. Низка відомих громадських і культурно-освітніх діячів арештовано і відправлено до Талергофу²⁵. Декілька відомих українців на кілька днів були затримані в товмацькій (тлумацькій) тюрмі, де їх від концтабору й можливої смерті врятувала російська козацька частина, що зайняла Товмач. Серед арештованих був і активний культурно-просвітній діяч Яків Голуб, який з цього приводу у своєму вірші каже, що “якби не ті козаченьки у шапках високих, то сидів би Яків Голуб панбіг знає доки”²⁶.

На початку Першої світової війни основний театр бойових дій розгорнувся з наступу російських військ на Україні та в Східній Пруссії. Безпосередньо на Україні воєнні дії точилися на Південно-Західному фронті, який простягався на 450 км від Івангорода до Кам'янця-Подільського. Саме тут з 10 серпня до 13 вересня 1914 р. розгорнулася грандіозна Галицька битва, в якій взяли участь близько 700 тис. чол. російських військ і понад 830 тис. чол. австро-угорської армії. Завершилась вона повною поразкою австро-угорських військ. Контрнаступ австро-угорських і німецьких військ, розпочатий у кінці вересня 1914 р. по лінії Варшава – Івангород – Нова Олександрія – Сандомир – правий берег р. Сян – Самбір – Стрий – Коломия – Чернівці, в другій половині жовтня зазнав краху. Зокрема, південна група австрійських військ, відступаючи на захід через Карпати, прогнала низку локальних битв на території Покуття. Так, в околицях Коломиї 23 жовтня російські війська захопили один кулемет, десять офіцерів, 260 солдатів. Наступного дня ув'язнили до тисячі полонених. Лише поблизу Снятина один з австрійських загонів завзято захищався до початку листопада²⁷. Покуття остаточно було окуповане російськими військами наприкінці осені 1914 р.²⁸.

Росія, сповідуючи ідею панславізму, прагнула включити до своїх меж території Галичини та Буковини. Вона вважала, що населення цих земель є однією з гілок великоруської народності, яке в силу історичних причин перебувало під владою Австро-Угорщини й зазнавало національної дискримінації. Тому історична місія Росії полягала у звільненні та приєднанні південно-західних “ісконних руських” земель до матері-Росії і закінченні тим самим справи І. Калити²⁹. Окупаційною адміністрацією стверджувалося, що прихід російських військ на територію краю зумовлений загальним збіднінням населення (“нищета Галичини”) через економічну експлуатацію матеріальних ресурсів місцевою польською шляхтою, незграбну політику австрійського уряду, намагання відродити польську державність “від моря до моря”. “Польське господарство” породило серед населення Галичини п'ять економічних типів: 1) образ експлуататора-лихваря, панівними представниками якого є жителі єврейської національності; 2) різновид незграбного (“промотаного”) польського пана-поміщика, що не може адаптуватися до сучасних реалій економічного життя і тому витісняється євреями; 3) тип міського інтелігента, що “живе першим числом місяця, щоб отримати зарплату”; 4) образ малоземельного або безземельного селянина, який протягом календарного року під тягарем державних центральних і місцевих податків постійно перебуває в злиднях; 5) міський пролетаріат, який страждає від безробіття і котрого долучають до антиросійських демонстрацій, але внутрішньо переконаний, що “допоки не буде ситий”, доти Галичина не відійде “до царської Росії”. Тому дії російської окупаційної адміністрації інтерпретувались як “високогуманні”, насамперед були спрямовані в наданні адресної допомоги злиденному населенню Галичини³⁰.

На теренах Галичини і Буковини був запроваджений жорстокий окупаційний режим. Генерал-губернатором краю було призначено графа Олександра Бобринського, який у своєму програмному виступі перед представниками міста Львів цинічно заявив: “Східна Галичина і Лемківщина споконвіку – невіддільна частина єдиної великої Русі; у цих землях корінне населення зажди було російським, устрій їх через це повинен бути заснований на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і устрій”³¹.

У повітових центрах знаходилось російське цивільне і військове командування. Всі українські установи, бібліотеки, видавництва, газети, школи було закрито. Почалися репресії і проти місцевого населення, яке звинувачували в “австрофільстві”, тобто “любові до Австрії”. За словами М. Грушевського, “поголовно висилано українських священиків або всю інтелігенцію, цілі маси свідомих селян і міщан. Все те самим нелюдським способом хапали в чім застали, арештували, волочили по в'язницях і етапами висилали в Сибір без ріжниць, жінок, дітей, старців, хорих і калік. Скільки таким способом забрано і знищено людей, се переходить всяку ймовірність”³².

Страхітливою виглядала картина зруйнованих покутських міст і зухвалого ставлення окупаційних властей до місцевого населення. Так, у листі до очільника січово-стрілецького руху Сеня Горука Марко Черемшина відзначав: “... Снятин – місто має вигляд спаленого міста <...> в читальні міщанський бюст Шевченків розбили, лайном людським зогидили. В Красноставцях (село тогочасного Снятинського повіту. – А.К.), як оповідають, могилу Шевченка розрили і з'огидили. Взагалі звірилися над усім, що українське, і можеш собі уявити нашу радість, коли ми їх позбулись <...> московських паліїв та рабівників...”³³.

Керуючись “Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, Верховний головнокомандувач 29 серпня 1914 р. видав наказ про створення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. В адміністративному аспекті на початку вересня 1914 р. його територія поділялася на Львівську і Тернопільську губернії³⁴. Згодом, після захоплення російськими військами значної частини Буковини, було створено Чернівецьку губернію, яку очолив С. Євреїнов. Згідно з адміністративним поділом окупованих західноукраїнських земель Покуття увійшло до складу Чернівецької (Городенківський, Коломийський, Снятинський, частина Печеніжинського, Косівського і Надвірнянського уїздів) і Тернопільської (Товмацький, частина Станіславівського уїзду) губерній³⁵. Тогочасні джерела по-різному подають інформацію про стан окупації російськими військами повітів і повітових центрів Покуття. Згідно зі свідченнями, Коломия не особливо постраждала, за винятком передмістя – німецької колонії Маріямгільф³⁶. У місті залишилось багато пред-

ставників української освітньої інтелігенції: директор гімназії С. Недільський, учителі гімназії Б. Левицький, Рибчук, Мостович, Лаврів, Даниш та ін. Заарештовано було тільки гімназійного викладача Лаврова і депутата Галицького крайового сейму Лаврука у січні 1915 р., якого через деякий час випущено на волю. Російську окупаційну владу очолив капітан Сквирський, а його заступниками були поляк за походженням Сиссак і Скалецький. Прикметно, що в Коломиї капітан Сквирський дозволив відомому видавцеві українських книг Я. Оренштайнові надрукувати українською мовою кишеньковий календарик на 1915 р. – це єдиний з черги українськомовних видань твір, дозволений для публікування російською окупаційною владою³⁷.

Городенка російськими військами була зайнята 1 вересня 1914 р. Окупаційну владу очолив Сапунов, який заприятелював з місцевими поляками, а тому бурмістром призначено секретаря магістрату, представника польської національності Цвіклінського. Начальником Городенківського повіту став Миколаєнко, а його заступником Єрмолін. Настав жорстокий окупаційний режим. Розповсюджувалися відозви на російській, польській і румунській мовах з вимогою, що у всіх, у кого є українські книжки, віддавати російській адміністрації. Проведена перевірка місцевої української приватної гімназії, інвентар якої передано керівному осередку жандармерії. Особливо жорстокими були репресивно-каральні дії по відношенню до національно-свідомих жителів с. Серафінці Городенківського повіту. Жандармерія на чолі з російським офіцером Єрмоліним заарештувала і побила в приміщенні місцевого “Народного Дому” вчительку Орису Коновалівну та її брата, учня VII класу Городенківської гімназії Олексія, студентів Івана Жогаєвича і Василя Рогожинського, а також викладача навчального закладу Яківчика. Їх перевезли до повітового міста, де “посадили в неопалених казматах серед тріскучого морозу, де просиділи майже до приходу австрійських військ”³⁸. Напередодні контрнаступу австро-угорських військ 16 лютого 1915 р. російська окупаційна влада здійснила арешт відомого громадсько-політичного діяча, депутата австрійського парламенту Т. Окуневського³⁹.

Дещо іншу картину стосовно окупації Снятинщини подав Микола Фірманюк. Перший російський патруль увійшов до Снятина 3 вересня, а остаточно укріпилися у жовтні 1914 р. На думку очевидця подій, російські частини в місті поводити себе людяно, у порівнянні з попереднім станом, у Снятині і в околицях життя виглядало спокійним. На відміну від Т. Окуневського, до іншого депутата австрійського парламенту Василя Стефаніка російська окупаційна влада ставилась приязно. В. Стефанік оповідав, що в його рідне с. Русів неодноразово приходили російські офіцери-українці і говорили, що знають його як письменника і виказували йому пошану. Проте місцеве українське населення не йшло на співпрацю з росіянами, бо “австрійські розвідники-добровольці гляділи за всім пильно, і на випадок повороту Австрії, біда готова”⁴⁰.

На Товмаччині українське населення прихід російської окупаційної влади у вересні 1914 р. сприйняло ворожо, здійснюючи перешкоди в організації її діяльності. Керівники українських громад сіл Хотимир, Грушка, Долина і Братишів Товмачського повіту відмовилися збирати податки в населення на користь царської влади. За підбурювання селян с. Долина до непокори заарештовано й відправлено на заслання відомого українського скульптора і громадського діяча Михайла Бринського. У с. Олеша антимосковську агітацію проводив Іван Кузьма (Байдак), який відкрито говорив російським офіцерам: “Від повітря, граду огня і московського панованя хорони нас, Господи”. Національно свідомі вийти сіл Товмачського повіту відмовлялися в урядових приміщеннях знімати портрети австрійського імператора Франца Йосифа. У селах Горигляди, Грушка, Палагичі і Братишів селяни навіть переховували австро-угорських воїнів, а в Петриліві і Колінцях по кілька раз обривали телефонний і телеграфний зв'язок штабу російських військ і жандармерії. У відповідь окупаційна влада заарештувала місцевих жителів, переважно учителів шкіл та греко-католицьких священиків⁴¹.

Наприкінці 1914 р. – на початку 1915 р. російська окупаційна адміністрація на всій території Галичини, зокрема і на Покутті, провела анкетування про стан суспільно-політичного і соціально-економічного життя краю. У донесенні Тимчасовому Жандармському управлінню Воєнного генерал-губернаторства в Галичині від унтер-офіцера м. Коломия за 18 січня 1915 р. вказувалося, що з приходом російських військ “поляки, русини (українці) і загалом усе населення не проявляють незадоволення до Росії, російського імператора, російської влади, а тому

Галичина мала б відійти до Російської імперії, а євреї ще надіються, що австрійські війська мають повернутися до Галичини”. Католицьке (римо-католицьке) і уніатське (греко-католицьке) духовенство поводять себе обережно, проте при богослужінні згадують австрійського імператора Франца Йосифа. Інтелігентний прошарок населення Коломиї не проявляє незадоволення проти росіян⁴².

Соціально-економічне становище Покуття характеризувалося масовими ревізіціями з боку російської окупаційної влади. Жителі Коломийського повіту у визначений час кожного тижня змушені були за власний кошт доставляти велику рогату худобу до Коломиї або Корнича. При відступі навесні 1915 р. російські військові частини забрали у місцевого населення багато сіна, залишаючи худобу без корму⁴³.

Переслідувалося єврейське населення. Зокрема, в Коломиї пограбовано третину будинків, переважно жителів єврейської національності. Цікаво, що у своїй звітності окупаційна адміністрація вказувала, що в пограбуванні євреїв причетними були й місцеві українці⁴⁴. Вже на другий день після приходу російських військ у Тисменицю у вересні 1914 р. військовий комендант Гун, що був яскраво вираженим антисемітом, наказав усім євреям під загрозою кари смерті покинути Тисменицю і відправлятися “до своїх” за лінію фронту. Похід у “супроводі” морозу, снігу і вітру до с. Волосів, де проходила лінія фронту, тривала три дні. Однак австрійське командування відмовилося їх пропустити і не залишалося іншого виходу, як повертатися назад, оскільки ніхто не хотів замерзати серед поля⁴⁵. Вдруге російська жандармерія напередодні свого остаточного відступу з Тисмениці у квітні 1915 р. намагалася виселити євреїв з міста. Д. Хіровський вказував, що 27 квітня військовий комендант вислав з міста близько 300 осіб євреїв у віці від 8 років до Золочева, Зборова, Сисова і Язлівця⁴⁶. Греко-католицький священник І. Коцюба зазначав, що 28 квітня “російські власті військові випроводили жидів-мужчин з Тисмениці в напрямку Станиславова, а жінки й діти залишилися”⁴⁷.

Надто жорстокими до місцевого населення були російські козацькі частини. Так, керівництво м. Тисмениця звернулося до окупаційного керівництва в Товмачі, де “просили коменданта війська російського про захист від козаків і солдатів, які нападають на християн та жидів і забирають гроші й дорогоцінні речі”⁴⁸. У с. Печеніжин на Коломийщині жорстокістю відзначалися “черкеські козаки”, яких особливо боялися місцеві євреї і жінки. Останні разом із дітьми увечері йшли до тих хат, де був хтось із чоловіків⁴⁹. На Коломийщині російські козаки були жорстокими до жителів єврейської національності: “Жидівські торговлі спліндрували й знищили зовсім. Що для козаків видавалося цінним, те забирали зі собою, все інше кидали на вулицю й нищили. В коршмі забрали всі напитки, повибивали шиби, а уряджене знищили... Як людність була перестрашена вказує се, що хлопці не сміли навіть виходити до роботи на поли”⁵⁰. А в с. Нижнів Товмачського повіту посеред дня початку вересня 1914 р. російські козаки напали на єврейські крамниці і полишені помешкання: “З крамниць викидано на вулицю, або на сьміте всі товари, а з помешкань меблі, начине, біле, образи і ин. <...> Відразу по тім всі пізнали і зрозуміли, що московський жовнір є безперечно варвар, некультурний, не має почуття законного ладу і приватної власності”⁵¹. Характеризуючи жорстокість російських козаків (“20.12. День ясний, теплий, ночі темні, місяць серпом, тільки звечора. Яким оповідає, що повели нині 280 бранців, наших жовнірів і що повели гуцулів, 20 жінок і дівок, тих, що каміння зі скал спускали, а село їх спалили. Нагайками їх били, аж кров йшла <...>”), покутський письменник Марко Черемшина у своєму “Щоденнику” подає не зовсім схвальну характеристику зовнішнього вигляду солдатів російської армії: “<...> в сивих шапках, сивий мундир, а зверху біла порошниця полотнянка. Арапник на плечах, вуси біляві, лиця червоно-білі, набрясклі, спиті <...>”⁵².

Російська жандармерія Коломийського уїзду у своїх донесеннях до Жандармського управління Воєнного генерал-губернаторства в Галичині теж визнавала жорстокість злодіянь козацьких військових частин на місці⁵³. А громадські активісти Тисмениці греко-католицький священник І. Коцюба, вірменський парох і бурмістр Малащук ходили до Товмача і “просили коменданта війська російського про захист від козаків і солдатів, які нападають на християн та жидів і забирають гроші й дорогоцінні речі”⁵⁴.

У національно-культурній політиці окупаційна влада намагалася зросійшити всі ділянки своєї роботи. Невідомий кореспондент російського окупаційного часопису “Львовский Вѣстникъ”, прізвище якого ховається під псевдонімом “Скіф”, вказував, що напередодні Першої світової війни були створені передумови для русифікації населення Покуття і Поділля. Зокрема, тут зв’язок з Росією був значно глибшим і сильнішим, ніж в інших куточках Галичини. Звідси вийшов шанований у великоросійському суспільстві о. І. Наумович, який в 1871 р. почав видавати в Коломиї русофільський часопис “Русская Рада”⁵⁵.

В освітній сфері за допомогою місцевих москвофілів планували зрусифікувати народні, виділові, середні, фахові і вищі навчальні заклади Східної Галичини і Північної Буковини. Українську мову царський уряд намагався викоринити з офіційного діловодства: “<...> ні в суді, ні в уряді, ні в школі не вільно нашому народови уживати своєї рідної мови”⁵⁶. Оскільки не вистачало вчителів з російською мовою викладання, окупаційна влада за допомогою “Русского Народного Совета” запрошувала учителів з Російської імперії. Відкрились курси російської мови для галицьких учителів у Львові, Самборі, Станиславові, Тернополі і Чернівцях, де викладали виключно московські професори і вчителі, а їхніми учасниками здебільшого були москвофільські студенти і педагоги⁵⁷.

Австрійські війська з самого початку російської окупації намагалися повернути Покуття. Наступальні операції австрійських військ спостерігалися на початку жовтня 1914 р., у січні 1915 р., однак вони були невдалими. Хоча на початку лютого 1915 р. австрійцями на деякий час були захоплені Коломия, Тисмениця, Городенка⁵⁸. Військові зведення російського штабу Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту заперечували поразки власних збройних сил, наголошуючи на успішних військових діях у м. Станислав, Тисмениця, с. Ворона і Підпечари Станиславівського повіту (хоча очевидець подій, кореспондент часопису “Львовское военное слово”, прізвище якого ховається під криптонімом Р. С., вказував, що росіяни, відступаючи до Галича, залишили Станиславів 6 лютого⁵⁹). На терені Станиславівського району військовими діями у період з 8 до 18 лютого російські збройні сили захопили 5 гармат, 62 кулемети, 153 офіцерів, 18 522 (?) солдати, 519 коней⁶¹.

Головна лінія фронту на середину лютого 1915 р. проходила в районі сіл Серафінці і Незвисько Городенківського повіту біля Дністра. Австрійська військова команда намагалася у своїх звітах показати легкість захоплення населених пунктів Покуття. Зокрема, при першому здобутті Коломиї в середині лютого австрійська адміністрація втішалася тим, що “Москалів побито так ґрунтовно, <...> не могли вони навіть завчасу втікнуту і висадити мосту над Прутом”⁶².

З кінця лютого 1915 р. розпочався контрнаступ російських військ. 20 лютого захоплено покутські містечка Товмач і Нижнів. Фронт на 2 березня 1915 р. проходив по лінії Товмач – Отинія – Терновиця. До середини березня російські війська захопили Тисменицю, Отинію, під повним контролем знаходилася Коломия. Проте наприкінці березня 1915 р. австро-угорські війська вкотре намагалися повернути Покуття, зокрема її північну частину. В донесенні унтер-офіцера Станиславівського жандармського управління Фурмана до начальника відповідного відомства воєнного генерал-губернаторства від 3 квітня 1915 р. вказувалося, що ворог артилерійським обстрілом серйозно поруїнував населені пункти передмістя Товмача Колінці, Гринівці і Грушку, місцеві жителі залишились без хати над головою⁶³.

Протягом другої половини весни 1915 р. австрійські війська розпочали загальне звільнення Покуття. Проте наприкінці квітня – в першій половині травня російські війська при допомозі перекинутих частин з північної Бессарабії вкотре спробували здійснити контрнаступ, намагаючись розірвати австро-німецький фронт між містами Отинія і Городенка, на північ від Коломиї і над р. Прут на схід від Чернівців⁶⁴. Кровопротитні бої проходили біля Обертину, північних околиць Коломиї і Снятина та неподалік Чернівців. Російський штаб Верховного Головнокомандуючого військ Південно-Західного фронту у своїх воєнних зведеннях намагався показати легкість захоплення населених пунктів Покуття, інколи подаючи викривлені (перебільшені) дані здобуття в полон живої військової сили і трофеїв австрійської армії. Зокрема, 30 квітня вдалою виявилася вилазка окупаційних військ під керівництвом Осовського поблизу с. Жуків і Жукотин Коломийського повіту. Російські піхотинці взяли в полон тисячу солдатів, а

терські козаки перехопили під час втечі з окопів 1 500 австрійських військовослужбовців (за іншими даними, захопили в полон 12 офіцерів, 1 700 солдатів, а також три кулемети⁶⁵). Того ж дня вранці здобуто позиції противника в районі с. Кривотули, Королівка і м. Отинія Товмацького повіту. У ході жорстокої битви захоплено сусідні с. Прибилів і Пужники Товмацького повіту, ув’язнено 56 офіцерів, 4 387 солдатів, а як трофеї взято 4 гармати, 6 кулеметів і 2 бобмомети⁶⁷.

На іншому військовому напрямку 29 квітня здобуто Городенку, захоплено в полон 49 австрійських офіцерів і 3 800 солдатів⁶⁸. Після кровопролитних сутичок увечері 30 квітня російські війська ввійшли до Снятина, взято в полон 9 австрійських офіцерів, 300 військовослужбовців нижнього стану, а також в якості трофеїв здобуто один кулемет і один автомобіль. Наступного дня взято Надвірну⁶⁹. 22 травня окупанти переправили військові частини на правий берег р. Прут між Делятином і Коломиєю. Всі спроби австрійської армії відбити стратегічні позиції зазнали краху⁷⁰. 29 травня росіянам вдалося зупинити контрнаступ австрійських військ поблизу м. Тисмениця Товмацького повіту, взято в полон 33 офіцери і 490 солдатів⁷¹. 31 травня – 2 червня австрійці спробували атакувати військові позиції росіян в с. Нижнів Товмацького повіту біля Дністра, однак останнім вдалося відбити артобстріл і захопити в полон 1 500 солдатів⁷².

Тогочасна російська окупаційна преса хизувалася, на перший погляд, легкими перемогами: “На всіх напрямках противник поспішно відступає, переслідуваний нашою кіннотою і передовими частинами”⁷³. Проте російська офензива виявилася невдалою⁷⁴. Штаб Верховного Головнокомандуючого російських військ, незважаючи на окремі успішні локальні дії, визнавав складність захоплення головного міста Покуття Коломиї протягом травня 1915 р.⁷⁵, підтверджував, що на початок червня окупаційні збройні сили відійшли між Дністром і Прутом до Чернівців, дислокуючись у рамках кордонів, визначених напередодні Великої війни⁷⁶.

У червні 1915 р. головні стратегічні пункти Покуття Городенка, Снятин, Обертин, Коломия, Товмач, Тисмениця остаточно захоплені австрійськими військами. Фронт посунувся на північний схід. До осені російські війська залишили всю Східну Галичину, а також Північну Буковину і 5 повітів Волині⁷⁷.

На початку 1916 р. російські війська спробували повернутися в Східну Галичину. Одна з ліній фронту, на якому знаходилася 9-та російська армія, проходила по лінії Тисмениця – Нижнів – Порхова – Ялівець – Чортків. Однак особливо “ожив” фронт наприкінці весни 1916 р. Новий наступ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова на просторі від Луцька до Чернівців розпочався у кінці травня. Наступ російських військ на територію Покуття відбувався в кількох напрямках. У першій декаді червня відбувалися запеклі бої за контроль над р. Дністер. Російські війська захопили Снятин і Городенку. Особливо вперті бої відбувались в районі с. Незвисько Городенківського повіту⁷⁸. Інший напрям наступу російських військ мав місце в районі Коломиї і Станиславова⁷⁹. У другій половині червня австрійські війська змушені залишити Коломию. Російські кавалеристи великими силами наступали на північ від Обертину, однак австрійській піхоті й артилерії вдалося на деякий час призупинити атаку ворожих сил⁸⁰.

Наступ російських частин на територію Покуття у червні – липні 1916 р. був серйозно підготовленою військовою акцією (використовувалася військова авіація і кавалерія), про що свідчить вказівка австрійського командування від 12 червня 1916 р. опорожнити м. Товмач за один день: “Пусте і глухе місто представляло дуже сумний вид. Майже всі склепи замкнені, на улиці великий військовий рух, цивільних людей нігде не видно <...>”⁸¹.

Наприкінці липня 1916 р. військова ситуація на Покутті нормалізувалася. Австрійській армії Ботнера вдалося стримати наступ російських військ на лінії від устя р. Коропець до р. Дністер – Озеряни – шлях між м. Товмач і с. Незвисько – залізнична дорога в районі с. Черемхів поблизу Отинії. Отож стратегічно важливі для австрійської армії містечка Товмач і Отинія не були зайняті російськими військами. Інша фронтова лінія простягалася на південь від Станиславова на Саджавку, Ланчин до Делятина і Татарова, де проходили серйозні військові сутички. Часопис “Діло” стверджував, що неправдивою є інформація про загальну втечу українського населення в ході наступу російських військ на територію Північної Буковини, за винятком євреїв, які дізналися про страту побратимів, здійснених російськими козаками в м. Снятин⁸².

Проте на початку серпня 1916 р. Товмач опинився на лінії серйозних військових сутичок між австрійцями і росіянами. Завзяті битви проходили біля с. Живачів і Озеряни Товмацького повіту, а ще один населений пункт Хотимир фактично був поділений на половину двома ворожими дивізіями. Інша стратегічна лінія на Покутті проходила вздовж залізничної колії в с. Черемхів Коломийського повіту на шлях зі Станиславова до Коломиї. Третій фронт на території краю проходив від с. Живачів до р. Дністер через с. Долина Товмацького повіту до гирла р. Коропець. Особливо жорстокі бої відбувалися в районі с. Озеряни Товмацького повіту, де черкеські козаки в лавах російської армії “з шаблею і списом в руках, з кинжалом в зубах” спробували здобути населений пункт. Внаслідок такої несподіваної атаки загинуло 12 і поранено 20 цивільних осіб, у сусідньому с. Ісаків загинуло більше 100 цивільних осіб⁸³.

У другій декаді серпня 1916 р. здійснювався наступ російських військ на фронті по периметру 25 км в напрямі Тисмениці. Головним стратегічним завданням було здобуття Товмача і його околиць та території краю вбік залізничного шляху Станиславів – Коломия. В ході здобуття частини території Покуття російські війська використали отруйні гази невідомого походження. У полон потрапило 2 тис. австрійських військ. Здобуто населені пункти Товмацького повіту Нижнів, Братишів, Палагичі, Надорожна, Чернолізці, Кривотули і Отинія. Відступаючи, австрійські війська спеціально знищували мости і різноманітні склади з боеприпасами і амуніцією, аби не дісталось ворогу⁸⁴. 8 серпня 1916 р. російська армія Лєшицького здобула Тисменицю, захопивши в полон 88 офіцерів і 7 400 австрійських солдатів. Частина російських військ просунулася далі на захід в напрямі Станиславова⁸⁵.

Таким чином, протягом червня – початку серпня 1916 р. Покуття знову опинилося в руках росіян. На початок вересня 1916 р. Південно-Західний фронт вийшов на лінію: р. Стоход – Киселин – Золочів – Бережани – Галич – Станиславів – Ворохта⁸⁶. У результаті Брусиловського прориву (4 червня – 20 вересня 1916 р.) на окупованих російськими арміями територіях було утворене “Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни” з центром спочатку в Тернополі, а згодом у Чернівцях. В адміністративному аспекті воно поділялося на дві губернії: Тернопільську та Чернівецьку. Територіальні межі останньої охоплювали Буковину та Городенківський, Коломийський, Снятинський і Косівський повіти. Тернопільська губернія включала в себе всі окуповані російськими військами галицькі повіти, крім Покуття (якщо не врахувати більшу частину території Товмацького повіту, яка залишалася у складі Тернопільської губернії. – А.К.)⁸⁷.

Окупація Покуття 1916 р., хоч була короткотривалою, але мала більш жорстокий характер, ніж у другій половині 1914 р. – на початку 1915 р. Особливих руйнувань зазнали населені пункти. Польський кореспондент “Познанського кур’єру”, який знаходився в лавах російської армії, так описав руйнацію Покуття: “Треба би затратити всякі людські почування, щоби не зацеміло серце у кого небудь, хто мусить дивитися на згарища, в які обернула сю країну воєнна пожежа. Страшно описувати, що зроблено з тою землею і з тим народом <...> Недавно їздив я з Коломиї до Чернівців, задержуючи ся по дорозі у місточках. Всюди там сумний образ знищення. Кілька кілометрів за Коломиєю, по правім боці шляху, було село, в яким зберегло ся лише кілька хат. Снятин зовсім виселений, дуже знищений і спалений, особливо часть міста коло ринку і головного гостинця <...>⁸⁸. На початку 1917 р. Коломия виглядала спустошеною, залишилось близько 5–6 тисяч мешканців: “Цілі части міста пусті. <...> Нема палива, нафти, цукру, чаю, а мало мяса і набілу. В околиці дворів майже нема. Від Коломиї по Городенку не заорано ні одного морга поля під озимину”⁸⁹. Захопивши втретє Тисменицю, козаки й солдати знову вдалися до грабунків. За словами очевидця тих подій, члена міського уряду Д. Хіровського, козаки позабирали з приміщення гміни шафи і столи, “документи порозкидували і завели коней до приміщення. Прихід до міста російських військ цього разу остаточно доконав справи державного значення. Упродовж кількох днів росіяни грабували, вбивали і гвалтували ціле місто. Ночами Тисменицю освічували зарева від пожеж”⁹⁰.

Про складне матеріальне становище місцевого населення вказував і уповноважений Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті, відомий український історик Дмитро Дорошенко, який з 1915 р. очолював відділення допомоги українцям на окупованих російськими військами територіях Галичини і Буковини. У праці “По Галициі” [Дорожные впечат-

лення о бедственном положении населения в период войны]” він писав: “Навіть моральний стан населення по відомій степені впливає на настрої військ, не говорячи вже про голод чи хвороби. Тому і військові власті і Тимчасова військова адміністрація неодноразово зверталась до громадських організацій з проханням зайнятися справою допомоги населенню. Ми не говоримо вже про відомий моральний обов’язок забезпечити харчуванням населення областей, зайнятих по праву війни. Обстеження прифронтової смуги і бесіди з представниками місцевого населення привели до висновку, що населення потребує не стільки в безкоштовному харчуванні, або в інших яких-небудь видів дарованої допомоги, скільки в наданні можливостей отримувати необхідні продукти за гроші”. Український діяч зауважив, що варто відродити українські кооперативи, які успішно функціонували до війни: населення звикло до організації, самостійності і самопомоги. Російська окупаційна адміністрація для цього не повинна створювати перешкоди, а зобов’язана зайнятися доставкою усього необхідного для жителів краю⁹¹.

Навчене гірким досвідом російської окупації 1914–1915 рр., місцеве українське населення не втікало з рідних домівок, віддаючи на поталу власні господарства ворогу. Греко-католицькі священники Товмацького повіту залишилися на місці, опікуючись селянами, не даючи можливості росіянам здійснювати мародерство і реквізицію майна. Самі ж селяни, переважно жінки, ховали майно в безпечніше місце, далеко від ворога: “Се повинно бути приміром і для інших селян і селянок в часі наїзду і вони рівнож не повинні кидати свого села, остати на місці і витерпіти все, що може нанести тяжка воєнна хвиля”⁹².

Брусиловський прорив через великі втрати остаточно підірвав боєздатність як австро-угорської, так і російської армії. На фронтах знову почалася позиційна війна, яка тривала до весни 1917 р. Попри намагання австро-угорської армії звільнити територію Східної Галичини і Північної Буковини, довгий час залізнична мережа на території Покуття і Північної Буковини знаходилася в руках росіян. Стратегічним вважався Коломийський вузол, до якого входили залізничні лінії Коломия – Делятин – Хриплин, Коломия – Стефанівка, Коломия – Лужани, Лужани – Стефанівка – Заліщики, Неполоківці – Вижниця, що утримувалися царською владою до літа 1917 р.⁹³

У роки Першої світової війни Покуття остаточно від російських військ було звільнено восени 1917 р.

Таким чином, Покуття стало ареною безперервних воєнних дій, за роки війни фронт чотири рази проходив її територію. Присутність російських військ і жандармерії 1914–1915 рр. супроводжувалася реквізицією народногосподарського реманенту і майна, переслідуванням жителів єврейської національності, жорстокістю російських козацьких частин. Наступна окупація краю в ході Брусиловського прориву 1916 р., хоч була короткотривалою, але мала більш жорстокий характер. Проте, навчене попереднім гірким досвідом попередньої окупації, місцеве українське населення не втікало з рідних домівок, намагаючись захистити майно від злодіянь російських військових частин. З поверненням австрійської влади більшість осіб, запідозрених у співпраці з росіянами, заарештовували й депортували в концентраційні табори. У 1917 р. воюючі сторони опинилися на грані виснаження, що призвело до падіння двох імперій: Російської у 1917 р. і Австро-Угорської у 1918 р. Водночас Перша світова війна засвідчила марність сподівань імперських кіл встановити тотальний контроль на західноукраїнських землях. З іншого боку, політизація українського суспільно-політичного руху наприкінці XIX – на початку XX ст., поширення ідей національної державності й соборності у Галичині і, зокрема, на Покутті створили необхідні передумови до збройної боротьби за Українську державу.

¹ Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ НАН України), відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8 Василь Стефаник, спр. 916. Фірманюк М. М. “Спомини про Василя Стефаника”, 2 зошити, 1–22 арк. (4 чисті). 19.IX.1951; 2 – 14 арк. (1 чист.) – [Б. д.]; ф. 12 Марко Черемшина, спр. 161. Фірманюк М. М. “Спогади про Марка Черемшину (Д-ра Івана Семанюка)”. 25 серпня 1952 р. – 24 арк., 2 зошити.

² Бровчук С. Г. Колись повітове містечко Печеніжин / С. Г. Бровчук // Коломия й Коломищина : зб. споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія : Вид. Комітету Коломиян, 1988. – С. 527–553.

- ³ Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки та їхнє “адміністрування” / М. Григор // Городенщина : Історично-мемуарний збірник / зред. Михайло Г. Марунчак. – Нью Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – [Український архів. Т. XXXIII]. – С. 121–126.
- ⁴ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 12 Марко Черемшина, спр. 72. Щоденник, що починається з 18 грудня [1914], 12 арк.; Черемшина Марко. Щоденник / Марко Черемшина // Твори : у 3 т. / за ред. Я. Пеленського. – Львів : Ізмарад, 1937. – Т. 3. – С. 125–142.
- ⁵ Андрухів І. Тисмениця / І. Андрухів, С. Гаврилюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – 486 с. – С. 185–199.
- ⁶ Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУ ім. В. Вернадського НАН України), ф. 318 Архів Дорошенка, од. зб. 35 [Дорошенко Дмитро Іванович] “По Галичії” [Дорожніе впечатления о бедственном положении населения в период войны]. [1916–1917 гг.]. Автограф 8, 1 екз., 17 арк.
- ⁷ Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.
- ⁸ Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни : монографія / В. Головченко, В. Солдатенко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.
- ⁹ Загребельна Н. Велика війна: Українство і благодійність (1914–1917 рр.) / Н. Загребельна, І. Коляда ; ред. О. П. Реєнт ; Ін-т історії України, НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К. : [б. в.], 2006. – 193 с.
- ¹⁰ Литвин М. Р. Український та польський істеблшменти у період “Великої війни” і національно-демократичних революцій (1914–1918) / М. Литвин // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13 : у 2 ч. Ч. 1 : Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. праць і спогадів пам’яті П. Калениченка (1923–1983). – С. 157–175.
- ¹¹ Перша світова війна і слов’янські народи : м-ли міжнар. наук. конф., 14–15 трав. 1998. – К., 1998. – 251 с.; Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: м-ли міжнар. наук. конф., присв. 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – 326 с.
- ¹² Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни / В. М. Волковинський // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. 4. – К. : Ін-тут історії України НАН України, 2002. – С. 52–70.
- ¹³ Бахтурина А. Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914–1917 гг.) / А. Ю. Бахтурина. – М. : РОССПЭН, 2004. – 392 с.; її ж. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина ; [В. В. Шелохаев (предисл.)]. – М. : АИРО-XX, 2000. – 264 с.
- ¹⁴ Заполовський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини / В. Заполовський // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 31–39.
- ¹⁵ Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 / О. Я. Мазур. – Львів, 1997. – 22 с.
- ¹⁶ Кучера І. Суспільно-політична і культурно-релігійна діяльність російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині в роки Першої світової війни / І. Кучера // Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України XX століття : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам’яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського, 17 трав. 2007 р. / за ред. І. Монолатія. – Коломия : Вік, 2007. – С. 62–69.
- ¹⁷ Баран І. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914–1915 рр.) / І. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 17. – С. 154–161.
- ¹⁸ Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Н. Савченко // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 96–113.
- ¹⁹ Добржанський О. В. Бажаємо до України! / О. В. Добржанський, В. П. Старик. – Одеса : Маяк, 2008. – 1168 с.
- ²⁰ Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни / М. Гуйванюк // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи : м-ли міжнар. наук. конф., присв. 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 39–42.
- ²¹ Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни / П. Костючок // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 197–205.

- ²² Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки... – С. 121.
- ²³ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8, спр. 916, арк. 20.
- ²⁴ Волосенко П. Тисмениця / П. Волосенко. – Нью Йорк : Накладом Тисменицьких Земляків, 1958. – С. 47.
- ²⁵ Там само. – С. 47–48.
- ²⁶ Андрухів І. Тисмениця... – С. 186.
- ²⁷ На галицькомъ фронтѣ... // Львовское военное слово. Ежедневная военная, политическая, общественная и литературная газета. – 1914. – 28 октября. – № 27. – С. 1.
- ²⁸ Покуття. Історико-етнографічний нарис. – Львів : Манускрипт-Львів, 2012. – С. 142.
- ²⁹ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 124; Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації... – С. 198.
- ³⁰ Л. Галицькое обозрѣніе. Экономическое положение Галичины / Л. // Львовское военное слово. – 1914. – 27 сентября. – № 2. – С. 1–2; Мѣропріятія Правительства въ Галичинѣ. Помощь Русскаго Правительства населенію Галичины // Львовское военное слово. – 1914. – 27 сентября. – № 2. – С. 2.
- ³¹ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. : у 2 т. Т. 1 : Доба Центральної Ради / Д. І. Дорошенко ; упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. – К. : Темпора, 2002. – С. 30.
- ³² Покуття. Історико-етнографічний нарис... – С. 143.
- ³³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 385 Горук Семен (1873–1920), військовий діяч, отаман Легіону УСС, начштабу Начальної Команди УГА, журналіст, оп. 1, спр. 41, арк. 61; Гуйванюк М. Щоденник Марка Черемшини як історичне джерело / М. Гуйванюк // Гуйванюк М. Марко Черемшина: невідоме й призабуте. Наукові розвідки, републікації, документи. – Снятин : Прут Принт, 2007. – С. 33–39.
- ³⁴ Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях... – С. 60.
- ³⁵ ЦДІАЛ України, ф. 6964 Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1914–1919 рр., оп. 1, спр. 22. Списки повітів та їх начальників Львівської, Тернопільської та Чернівецької губерній. 1915 р., арк. 1–2.
- ³⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 365 Жандармское учреждение Временного военного генерал-губернаторства Галиции, оп. 1, спр. 325. О количестве населения до и после военных действий в г. Коломые, наличии фабрик и заводов, составе населения, роде занятый, арк. 143.
- ³⁷ З Коломиї // Свобода. Ілюстрована політична, просвітна і господарська часопись. – Відень, 1915. – 9 цвітня. – Ч. 9. – С. 4–5.
- ³⁸ Григор М. Перший прихід царських військ до Городенки... – С. 123–124.
- ³⁹ Там само. – С. 124–125; Вісти з краю. Городенка // Свобода. – Відень, 1915. – 18 червня. – Ч. 19. – С. 5–6.
- ⁴⁰ ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 8, спр. 916, арк. 22–23.
- ⁴¹ Вісти з краю. Товмаччина // Свобода. – Відень, 1915. – 17 серпня. – Ч. 26–27. – С. 6; Дописи з краю. В. Л. Братишів (пов. Товмач). (Дев’ять місяців в московськiм ярмі) / В. Л. // Свобода. – Відень, 1915. – 18 грудня. – Ч. 40. – С. 3.
- ⁴² ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 256. Донесения начальнику жандармского управления военного генерал-губернаторства Галиции о приеме унтер-офицером Станиславского пункта и отъезде в командировки... 2 декабря 1914 г. – 10 апреля 1915 г., арк. 143.
- ⁴³ Бровчук С. Г. Колись повітове містечко Печеніжин... – С. 535.
- ⁴⁴ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325, арк. 143.
- ⁴⁵ Андрухів І. Тисмениця... – С. 192.
- ⁴⁶ Chirowski D. Dzieje miasta Tyśmienicy / D. Chirowski. – Lwów, 1938. – S. 48.
- ⁴⁷ Андрухів І. Тисмениця... – С. 192.
- ⁴⁸ Там само. – С. 187.
- ⁴⁹ Бровчук С. Г. Колись повітове містечко Печеніжин... – С. 533.
- ⁵⁰ З Коломиїщини // Свобода. – Відень, 1915. – 2 марта. – Ч. 4. – С. 6.
- ⁵¹ Дописи з краю. В. Л. Братишів (пов. Товмач). (Де’ять місяців в московськiм ярмі) / В. Л. // Свобода. – Відень, 1915. – 18 грудня. – Ч. 40. – С. 2.
- ⁵² ІЛ НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 12, спр. 72, арк. 3, 7; Черемшина Марко. Щоденник... – С. 126, 131; Гуйванюк М. Щоденник Марка Черемшини як історичне джерело... – С. 36–37.
- ⁵³ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 325, арк. 143–144.
- ⁵⁴ Андрухів І. Тисмениця... – С. 187.

- ⁵⁵ Скифь. По Галицкому Подолью. (Отъ нашего корреспондента) / Скифь // Львовскій Вѣстникъ. Ежедневная газета издаваемая при Управлении Военнаго Генераль-Губернаторства Галиции. – 1915. – 26 мая. – № 85. – С. 2.
- ⁵⁶ Пляни змосковщєня сѣдной Галичини // Свобода. – Вѣдєнь, 1915. – 2 марта. – Ч. 4. – С. 1.
- ⁵⁷ Там само. – С. 1–2; Организация въ Галиции курсовъ общєрусскаго языка // Львовское военное слово. – 1914. – 14 ноября. – № 39. – С. 2.
- ⁵⁸ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 2, спр. 27. Телеграммы начальнику штаба корпуса жандармов о ходе военных действий в Галиции. Копии. 31 декабря 1914 г. – 31 августа 1915 г., арк. 20, 22, 23, 46; оп. 1, спр. 235. Жандармский пункт Временнаго жандармскаго управления в гор. Коломые, Коломыйскаго уезда. Сведения об экономическом положєнии, об административныхъ учреждениях и политическихъ организацияхъ Коломыйскаго уезда; донесєния начальнику жандармскаго управления военного генерал-губернаторства Галиции... 7 декабря 1914 г. – 28 февраля 1915 г., арк. 14, 14 зв.
- ⁵⁹ Р. С. Бой въ Станиславовѣ / Р. С. // Львовское военное слово. Издав. Штабомъ Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго Фронта. Военная, политическая, общєственная и литературная газета. – 1915. – 21 февраля. – № 132. – С. 3.
- ⁶⁰ Обзоръ военныхъ дѣйствій. По свѣдєніямъ Штаба Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. Къ 12-му февраля // Львовское военное слово. – 1915. – 12 февраля. – № 124. – С. 1–2. – С. 2; Отъ штаба Верховнаго Главкомаандующаго. Официально, 12 февраля // Львовское военное слово. – 1915. – 14 февраля. – № 126. – С. 1–2. – С. 2.
- ⁶¹ Обзоръ военныхъ дѣйствій. По свѣдєніямъ Штаба Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта. Къ 19-му февраля // Львовское военное слово. – 1915. – 20 февраля. – № 131. – С. 1.
- ⁶² Вѣйна. (3 военнихъ звѣтѣв до дня 23 лютого с. р.). В Галичинѣ // Свобода. – Вѣдєнь, 1915. – 23 лютого. – Ч. 3. – С. 6.
- ⁶³ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 256. Донесєния начальнику жандармскаго управления военного генерал-губернаторства Галиции о приеме унтер-офицеромъ Станиславскаго пункта и отъезде в командировки... 2 декабря 1914 г. – 10 апреля 1915 г., арк. 88, 101; оп. 1, спр. 186. Переписка с начальникомъ жандармскаго управления военного генерал-губернаторства Галиции и жандармскими унтер-офицерами о наблюдєнии за местнымъ населєнием... 26 апреля 1915 г. – 18 мая 1915 г., арк. 6, 6 зв.
- ⁶⁴ ЦДІАК України, ф. 365, оп. 1, спр. 27, арк. 329.
- ⁶⁵ Обзоръ боевыхъ дѣйствій “Армейскаго Вѣстника”. Отъ 3 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 5 мая. – № 65. – С. 3.
- ⁶⁶ Обзоръ боевыхъ дѣйствій “Нашєго Вѣстника”. За 2 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 4 мая. – № 64. – С. 3.
- ⁶⁷ Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣніямъ Штаба Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта). Ко 2-му мая // Львовское военное слово. – 1915. – 5 мая. – № 168. – С. 1.
- ⁶⁸ Там само.
- ⁶⁹ Там само; Обзоръ боевыхъ дѣйствій “Армейскаго Вѣстника”. Отъ 3 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 5 мая. – № 65. – С. 3; Отъ штаба Верховнаго Главкомаандующаго. Официально, 2 мая // Львовское военное слово. – 1915. – 3 мая. – № 167. – С. 1.
- ⁷⁰ Вѣйна. Отъ штаба Верховнаго Главкомаандующаго. Официально, 24 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 25 мая. – № 84. – С. 3.
- ⁷¹ Вѣйна. Отъ штаба Верховнаго главкомаандующаго. Официально, 30 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 31 мая. – № 90. – С. 3; Отъ Ставки Верховнаго Главкомаандующаго. (По телеграфу). 30 мая // Львовское военное слово. – 1915. – 31 мая. – № 191. – С. 1.
- ⁷² Вѣйна. Отъ штаба Верховнаго главкомаандующаго. Официально, 2 іюня // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 3 іюня. – № 93. – С. 3; Вѣйна. Отъ штаба Верховнаго главкомаандующаго. Официально, 4 іюня // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 6 іюня. – № 96. – С. 3; Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По увѣдомлѣніямъ Штаба Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта) // Львовское военное слово. – 1915. – 2 іюня. – № 192. – С. 3; Отъ Ставки Верховнаго Главкомаандующаго. (По телеграфу). 5 іюня // Львовское военное слово. – 1915. – 6 іюня. – № 195. – С. 1.
- ⁷³ Обзоръ боевыхъ дѣйствій “Армейскаго Вѣстника”. Отъ 3 мая // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 5 мая. – № 65. – С. 3; Обзоръ военныхъ дѣйствій. (По свѣдѣніямъ Штаба Главкомаандующаго Арміями Юго-Западнаго фронта). Ко 2-му мая // Львовское военное слово. – 1915. – 5 мая. – № 168. – С. 1.
- ⁷⁴ На Покутью і Буковинѣ // Свобода. – Вѣдєнь, 1915. – 21 мая. – Ч. 15. – С. 6; Запововський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойовихъ дѣй ... – С. 35–38.
- ⁷⁵ Отъ штаба Верховнаго Главкомаандующаго. Официально, 8 мая // Львовское военное слово. – 1915. – 9 мая. – № 172. – С. 1.

- ⁷⁶ Вѣйна. Отъ штаба Верховнаго главкомаандующаго. Официально, 2 іюня // Львовскій Вѣстникъ. – 1915. – 3 іюня. – № 93. – С. 3.
- ⁷⁷ Покуття. Историко-єтнографічний нарис... – С. 143–144.
- ⁷⁸ Вѣйсковий орган про російську офєнзиву. Останнє число “Вѣйскового Листка” (з 17 с. м.) ось як розглядає положєнє на російськѣм фронтѣ за час до 14 червня с. р. // Дѣло. – 1916. – 21 червня. – Ч. 152 (9051). – С. 2.
- ⁷⁹ Російська офєнзива // Дѣло. – 1916. – 28 червня. – Ч. 158 (9057). – С. 2.
- ⁸⁰ Военні вѣсти // Громадський голос. Українська радикальна часопись. – 1916. – 10 липня. – Ч. 14. – С. 6; Опорожненє Коломиї і наш похід на Волині // Дѣло. – 1916. – 2 липня. – Ч. 162 (9061). – С. 2; Звѣти австро-угорськаго генеральнаго штабу. Вѣйна з Росією // Свобода. – Вѣдєнь, 1916. – 8 липня. – Ч. 28. – С. 2.
- ⁸¹ Вѣсти з Товмача // Свобода. – Вѣдєнь, 1916. – 15 липня. – Ч. 29. – С. 5.
- ⁸² Новинки. Що діє ся на Покутью // Дѣло. – 1916. – 27 липня. – Ч. 183 (9082). – С. 3.
- ⁸³ Новинки. Товмач під боевою лінією // Дѣло. – 1916. – 1 серпня. – Ч. 187 (9086). – С. 3.
- ⁸⁴ Російські звѣдомлєня. З 8 серпня по полудни. З 8 серпня вечером // Дѣло. – 1916. – 12 серпня. – Ч. 197 (9096). – С. 2.
- ⁸⁵ Російські звѣдомлєня. З 9 серпня по полудни. З 9 серпня вечером // Дѣло. – 1916. – 13 серпня. – Ч. 198 (9097). – С. 2.
- ⁸⁶ Покуття. Историко-єтнографічний нарис... – С. 144.
- ⁸⁷ Савченко В. Н. Восточная Галиция... – С. 98; Кучєра І. Суспільно-політична і культурно-релігійна діяльність російської окупаційної адміністрації... – С. 67.
- ⁸⁸ Знищенє сѣдної Галичини // Дѣло. – 1916. – 2 падолиста. – Ч. 267 (9174). – С. 2.
- ⁸⁹ Вѣсти зі Станиславова і з Коломиї // Свобода. – Львів, 1917. – 20 сїчня. – Ч. 3. – С. 6.
- ⁹⁰ Chirowski D. Dzieje miasta Tuśmienicy... – S. 49.
- ⁹¹ ІР НБУ ім. В. Вернадського НАН України, ф. 318, од. зб. 35, арк. 12–14.
- ⁹² Вѣсти з Товмача // Свобода. – Вѣдєнь, 1916. – 15 липня. – Ч. 29. – С. 5.
- ⁹³ ЦДІАЛ України, ф. 748 сч. Перєсування підрозділів Галицькаго округу, м. Чернівці у 1916–1917 рр., оп. 1, спр. 7. Завєдывающий передвиженіємъ русскихъ войскъ Галиційскаго района. Перечєнь ж/д линий по участкамъ и комендантскими управлениямъ и переписка о распределєнии комендантовъ по участкамъ. 22 декабря 1916 г. – 14 марта 1917 г., арк. 15.

В статъє рассмотрєны особенности российской оккупационной политики на территории Покуття в период Первой мировой войны. Показан ход военных действий, которые привели к захвату историко-географического региона российскими войсками, раскрыты характерные особенности становления оккупационного режима в крае, прослєжены непростые взаимоотношения российской власти с местным населєнием.

Ключевые слова: Первая мировая война, Покутье, военные действия, фронт, оккупация, оккупационная администрация, репрессии.

The peculiarities of the Russian occupying policy on the territory of Pokuttya in the period of World War I are studied in the article. The run of military operations that caused the seizure of the historic and geographic region by the Russian forces are shown by the author; the characteristic features of the Russian regime formation on the land are revealed; not simple relations between the Russian authority and the local population are traced.

Keywords: World War I, Pokuttya, military operations, front, occupation, occupying administration, repressions.

УДК 94 (477)

Андрій МІЩУК, Мар'яна МІЩУК

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ
ЮЛІАНА ЦЕЛЕВИЧА

У статті проаналізовано ту частину наукової спадщини Ю. Целевича, яка безпосередньо присвячена вивченню малодосліджених регіональних проблем української історії у другій половині XIX ст. На основі систематизації фактичного матеріалу подано оцінку його внеску в розвиток національної історіографії. Доведено, що при вивченні тих чи інших проблемних питань Ю. Целевич висував власні концепції, опираючись на документальні матеріали. Більшість ідей і думок, висунутих Ю. Целевичем, згодом знайшли своє підтвердження у працях з історії України.

Ключові слова: Ю.А. Целевич, Галичина, козаки, "русини", регіоналізм, Закарпаття, етнічні процеси, Покуття.

Одним із найважливіших напрямів сучасної історичної науки є дослідження регіональних проблем у контексті вітчизняної історії. Попри те, що вона розвивалася в умовах бездержавності, регіональні проблеми розглядалися у тісному взаємозв'язку з подіями загальноукраїнського масштабу. Саме така характерна ознака була притаманна для історичної науки на західноукраїнських землях, що перебували під владою Австро-Угорської імперії. Значний внесок у дослідженні регіональних проблем зробив Юліан Целевич (1843–1892 рр.), який досліджував етнонаціональні відносини на Закарпатті, Галичині в контексті загальноукраїнського історичного процесу.

Перша спроба ознайомити наукову громадськість зі спадщиною Ю. Целевича була здійснена у 1993 р. під час наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження дослідника¹. Матеріали конференції містили неповний аналіз праць історика на основі розвідки Богдана Барвінського². Інтерес до наукової спадщини Ю. Целевича і поява досліджень припадає на останнє десятиліття³.

Виходячи із актуальності теми та враховуючи сучасний стан її розробки українською історіографією, автори поставили собі за мету – комплексно й об'єктивно проаналізувати наукову спадщину Ю. Целевича у вивченні регіональної історії, подати оцінку його внеску у розвиток національної історіографії.

Одну із важливих ділянок української історичної науки становить дослідження історії Закарпатської України (Угорської Руси). Вивчення її було започатковане працею Й. Базиловича "Короткий нарис фундації Федора Корятовича...", яка була видана латинською мовою у Кошицях у двох книгах 1805 р. У ній І. Базилович, за визначенням сучасного дослідника Д. Данилюка, "започаткував історичну науку в Закарпатті"⁴. У 1867 році була опублікована розвідка Германа Бідермана про закарпатських українців, яка містила багатий матеріал, але була написана в дусі тогочасної австрійсько-угорської політики, що зводилася до спростування автохтонності українського населення Закарпаття.

Як дослідник української історії, Ю. Целевич прагнув висвітлити своє бачення історії Закарпаття і донести його до широкої громадськості. Результатом цього стала розвідка "Дешо за поселення угорської України Русинами и за унию церкви православної угорських Русинів з Римом"⁵. У ній автори розкривають події, пов'язані із заселенням території Закарпаття українцями, прийняттям християнства. Крім того, Ю. Целевич звертає увагу на етнонаціональні та міжрелігійні відносини.

Основна заслуга молодого Юліана Целевича полягала у тому, що він зумів систематизувати історичні факти та подати їх у проблемному викладі, висунувши власні концепції. Однією із них була проблема автохтонності українського населення "русинів" (один з історичних етнонімів українського народу поряд з такими, як руські, руси, русинці, русаки, роси, карпатороси, угророси та ін.) на Закарпатті. Автор робить спробу розкрити етнографічні відмінності між українцями Наддніпрянщини і Карпат. Це проводиться на основі порівняння природних особливостей, які значною мірою вплинули на спосіб життя людей. Особливу увагу

Ю. Целевич звертає на взаємовідносини "русинів" із сусідніми народами. Він писав, що, на відміну від Наддніпрянщини і Надністрирщини, територія, на якій проживало населення за Карпатами, була "ареною диких орд Гуннів, Лонгобардів, Гепідів, Готів, Герулів, Обрів, Угрів, Моголів та Турків з одної, а Німців и пізніше Австрияків з другої сторони"⁶.

У дослідженні Ю. Целевич вступає фактично у дискусію з австрійським дослідником історії Закарпаття Бідерманом щодо часу появи українців на території Закарпаття. На його думку, у VI ст. нашої ери, коли відбулося переселення народів, білороси освоїли одночасно територію Галичини і Закарпаття. А вже звідти частина їх змушена була емігрувати на Балкани у пошуках нових вільних територій. Ю. Целевич спростовував думку Бідермана, що українці поселилися разом з угорцями. Автор вказує, що згадка про "русинів" під час болгарського нашествия була відсутня у зв'язку з тим, що українці і болгары фактично злилися в одне ціле і не розмежовувалися. Важливим для нього є те, що після нападу кочових племен – аварів, відбувся новий перерозподіл земель, і південні слов'яни, асимільовані болгарами, заселили частину території Панонії. Він звертає увагу і на процес переселення угорців, показує два шляхи, якими вони просувалися на територію Закарпаття. Ю. Целевич наводить факт, який знаходить у безіменного нотаря короля Бели, про те, "що галицькі Русини показали Уграм дорогу через гори"⁷. Прихід угорців докорінно змінив становище, у якому перебувало населення, бо вони швидко поширили своє панування на території Панонії. Наслідки приходу угорців автор отожднює з новим поділом "русинів". На його думку, одна частина населення повернулася до Галичини, інша розселилася між угорцями, а ще інша влилася у слов'янські народи.

Михайло Грушевський, розглядаючи етнічні процеси на території Закарпаття, твердив: "У другій половині VI в. українська колонізація могла в головніший уже опанувати свою територію"⁸. Це є фактично підтвердженням думки Целевича про час можливої появи українців на Закарпатті. Проблема білих хорватів М. Грушевський сприймав під певним кутом зору: "... виходить таке диво, що на сім просторі сиділи поруч себе три одноіменні народи, які належали до трьох осібних груп – чеської, польської та руської, а взявши сюди ще тих полудневих емігрантів, будемо мати якийсь містичний хорватський мікрокосм, до котрого входили народи всяких можливих слов'янських галузей"⁹. Саме у цей час відбувався процес формування слов'янських народів і була відсутня їх чітка диференціація. Однак М. Грушевський стосовно цього спирається на аноніма – нотаря Бели, який твердив, що "в Карпатських горах старі осадники жили від непам'ятних часів, коли угри мандрували до Угорщини, а це період VI–VII ст."¹⁰.

Володимир Гнатюк у статті "Чи закарпатські Українці автохтони?" загалом підтверджував погляди Ю. Целевича. Він зазначав: "Та кілька разів появлялися азійські кочовничі племена на степовій Україні, стільки разів випирали Українців на північ і на захід, наслідком чого вони відступали в волинські ліси, польські болота та Карпати. Се діялося від половини VI до кінця ст., коли переходили туди Авари, Болгари, Мадяри, Печеніги"¹¹.

Дослідник історії стародавнього Ужгорода і Закарпаття І. Кондратович (1878–1957 рр.) також стверджував, що час появи українців на цій території припадав на VI–VII ст. Крім того, він розкривав роль кочівників в еміграції слов'янських племен, а особливо українців, які під тиском перших змушені були переходити на нові території за Карпати¹².

Сучасний розвиток археології дає змогу визначити три етапи у процесі заселення і розвитку слов'ян у Верхньому Потиссі. Перший належить до першої половини I тисячоліття н. е. і пов'язаний з появою у регіоні незначних слов'янських груп, які залишили пам'ятки типу пшеворської і прашівської культур. Другий період (V–VIII ст.) характеризується масовим заселенням Закарпаття носіями празької культури. У цей період ще не відбувся поділ слов'ян на східних, західних і південних. Це був загальнослов'янський світ, який розмовляв на споріднених племінних діалектах, мав близьку матеріальну і духовну культуру. Третій період (VIII–IX ст.) відзначається формуванням на східнослов'янських землях давньоукраїнської культури. Увійшовши в користування, етноніми "Русь", "руський" поширилися на колишнє хорватське населення Верхнього Потисся¹³.

Питання про час появи українців на Закарпатті не розв'язано остаточно в сучасній історіографії, а концепція Ю. Целевича про те, що українці проживали на цій території перед

приходом угорців, підтвердилася пізнішими дослідженнями, як і його теорія про розселення “русинів”.

Історія запорізьких козаків неодноразово привертала увагу науковців та отримувала часом неоднозначну оцінку. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробив Юліан Целевич. Утім, сьогодні ще немає комплексного аналізу творчого доробку вченого з даного питання.

Найбільш вагомою була стаття Ю. Целевича “Облога міста Львова в р. 1672”¹⁴. На початку статті Ю. Целевич так характеризує становище Речі Посполитої: “Три рази стояла Польща у віку 17. На самім краю пропасти”¹⁵. Основними причинами такого становища історик справедливо вважав повстання Б. Хмельницького 1648 р., його похід у 1655 р. за підтримки Росії на Річ Посполиту та 1672 р., коли гетьман П. Дорошенко, уклавши союз із Туреччиною, напав на Польщу. Автор висловлює думку, що спочатку Польщу врятувала нерішучість Хмельницького, згодом прихильність Росії та польський патріотизм.

Ю. Целевич розкриває внутрішньополітичну ситуацію у тогочасній Польщі. Він звертає увагу на те, що у 1672 р. посилилася конфронтація у боротьбі за владу. Проявом боротьби стала поява двох конфедерацій – прокоролівської і шляхетсько-магнатської, представники яких прагнули бачити керівником держави свого ставленика. Ю. Целевич зазначав, що такий стан призвів би у кінцевому результаті до збройного протистояння.

Стосовно становища українських земель Ю. Целевич слушно відзначав, що вони були предметом суперечностей і боротьби Росії, Польщі і Туреччини. Він пригадує й Андрусівське перемир'я 1667 р., за яким Росія отримала Лівобережну Україну з Києвом, де владу під зверхністю царя здійснював гетьман Д. Многогрішний, а після його усунення – І. Самойлович. На Правобережжі гетьманом був Петро Дорошенко, на противагу якому Польща призначила гетьманом М. Ханенка, намагаючись обмежити вплив П. Дорошенка. Третьою особою, яка, на думку Ю. Целевича, виступала проти всіх загарбників, був запорізький отаман Іван Сірко.

Найбільшу увагу Ю. Целевич зосередив на діяльності П. Дорошенка, бажанням якого було об'єднання українських земель в одну державу. Передусім це виявилось у намаганні П. Дорошенка приєднати Правобережжя до Росії, однак після відмови він врешті розпочав переговори з Польщею на підставі й умовах Гадяцького договору (1658 р.). Проте, як писав історик, не отримавши бажаного результату, гетьман П. Дорошенко змушений був піти під зверхність Туреччини через прийняття бунчука. Ю. Целевич коротко аналізує дипломатичні відносини між Польщею й Туреччиною, показує чинники, які призвели до походу султана Магомета IV. Ю. Целевич висвітлює внутрішнє становище, в якому перебувало місто та показує підготовку Львова до оборони. Він подає точні дати появи турків та козацьких військ біля Львова, описує процес їх розміщення навколо міста¹⁶.

Подіям облоги Львова Ю. Целевич присвятив значну частину свого дослідження. Автор дуже скрупульозно дослідив кожну подію, яка відбувалася в місті. Зокрема, автор розкрив процес підготовки переговорів, подав кількість членів депутації від міста, направлених до султана, висвітлив хід переговорів, а також вказав суму, яку повинно було заплатити місто за свою безпеку, та труднощі, що виникли при зборі коштів на викуп міста. На основі спогадів бурмістра м. Львова Б. Зімеровича Ю. Целевич передав зміст розмови між депутатами та П. Дорошенком. Дослідник показав становище Польщі й шляхти у ній, а також розповів про плани П. Дорошенка разом із турками захопити Варшаву, Краків та Люблін.

Наприкінці статті Ю. Целевич охарактеризував становище Львова після закінчення облоги. Він звернув увагу на те, що більшість членів магістрату під час облоги покинули місто, залишивши його мешканців напризволяще, через що згодом не було кому здійснювати управління справами міста. Завершуючи дослідження, Ю. Целевич відзначив, що війна закінчилася укладенням Бучацького договору (1672 р.), за яким Польща втратила частину Правобережної України та Поділля¹⁷. Як бачимо, автор, попри характерну спрямованість дослідження, все ж таки подає відомості, що мали безпосереднє відношення до описуваних ним подій, тобто не лише констатує події, але і розкриває історичне тло, на якому вони відбувалися, а також висловлює власні оцінки.

У розвідці “Перехід козаків через Покуття до Молдавії в р. 1739”¹⁸ Ю. Целевич показав один з епізодів російсько-турецької війни (1735–1739 рр.), яка тривала чотири роки і крім

значних втрат не принесла бажаного результату, що полягав у бажанні Російської імперії захопити південь України та Крим.

На початку статті Ю. Целевич визначає принципи, якими повинні користуватися дослідники: “Нам не йти в слід за тими, що добувають із своєї історії самі блискучі, світлі образи, а промовчують або затемнюють правду”¹⁹. Таким чином автор намагався певною мірою закликати сучасників і наступників не покривати вину своїх предків через висвітлення неправди. Оскільки, на думку Ю. Целевича, ті, хто замовчують правду, приречені на довгі пошуки власної сутності.

У статті Ю. Целевич розкриває участь козаків у російсько-турецькій війні 1735–1739 років. Він, зокрема, зазначає, що завдяки козакам російська армія здобула у Криму Перекоп, Бахчисарай та інші міста. Автор зображає лицарство і безстрашність козаків, але говорить, що постійні війни, праця і змагання за власну свободу, а також гніт з боку старшини призвели до упадку козацтва. “Се все нехай служить в доказ, – пише Ю. Целевич, – що з одної сторони не угасла ще тоді була між козацтвом хоробрість і жажда бою, так з другої сторони упадати мусіла між ними рівень гуманності і лицарської ніжності”²⁰.

Аналізована у статті подія обіймає малий проміжок часу – кілька днів у серпні 1739 року, коли “козаки перелетіли вихром через Покуття та Молдавію”²¹. Автор, подаючи загальну характеристику козацького походу, відзначав, що козаки руйнували культові споруди, незважаючи на їх належність до певної конфесії, нищили матеріальні цінності, вбивали населення. Водночас дослідник намагався розкрити причини, що призвели “у таке варварство і крайню здичілість славне колись на весь світ лицарство”²². До таких причин він відносить загарбання України сусідами, позбавлення її природних, історичних прав в умовах, коли вона стала ареною боїв прикордонних держав. У розвідці згадано і про роль старшини, яка втратила віру у власні сили й переходила завжди на бік того, хто пропонував вигідніші для неї умови.

Описуючи долю простого народу, Ю. Целевич вказував, що до еміграції українців змушувало важке матеріальне становище, податковий тиск, постійні контрибуції, військові зобов'язання. Дослідник ставить питання “Чи ж може бути той здоровим, кого змусять випити тільки отрути?” й одразу дає відповідь: “При тім усім, не згинула ще була давня хоробрість і давня сваволя”²³. На підтвердження цих слів автор показує роль запорізьких і козацьких полків під час військових кампаній, які проводила російська армія, зазначаючи, що остання завдяки сміливості і самовідданості козаків здобувала перемоги у важких битвах, незважаючи на численні жертви.

Характерною особливістю статті є констатування на основі “маніфестацій” самого факту нападу на певну територію та шкоди, яку при цьому козаки завдавали конкретним особам та громадам. Автор визначив і територію, яку зайняли козацькі загони, – “ціле Покуте аж по Станіславів, цілий отже правий берег Дністра понизше Галича аж по молдавську границю”²⁴.

Наприкінці статті Ю. Целевич подав відозву російського генерала Мініха до “шляхти, комісарів, губернаторів і арендаторів польских”, датовану 9 жовтня 1737 р. (Acta Castr. Kal Lib. 243 a. 1739 rad. 1728 Manifestationspublicae per Generalen Munich)²⁵. У відозві повідомлялося, що договір із Туреччиною вже укладений, і звучало прохання надати допомогу війську продуктами харчування та фуражем для коней.

М. Драгоманов у листі до І. Франка від 2 січня 1886 р. дав оцінку дослідження Ю. Целевича. Він, зокрема, писав: “Целевича “Перехід козаків” просто скандал, звісно, окрім актів. Вступ такий міг написати тільки чоловік, котрий у руках не держав Костомарова. Невідомі йому і Дневныя Зап. Марковича, котрий був у тому поході”²⁶. А в наступному його листі від 14 січня 1886 року зазначалося: “Про Целевича ја писав не к тому, шчо таких статей не печатати, а к тому штоб такого не писати. Не буде добра в краю, поки льуде будуть виховувати свій розум на безпідставному верхоглядстві”²⁷.

Богдан Барвінський, проаналізувавши “Дневник Марковича”, заперечив М. Драгоманову: “Дневник Марковича” крім звістки про участь Кантеміра в поході з 1739 р. та факту розграблення Городенки запорожцями, не дає нічого більше для історії покутського епізоду”²⁸. Щодо праць М. Костомарова, то крім згадки про сам похід, у них більше немає відомостей про Покуття.

Дослідження покутського епізоду дало можливість Ю. Целевичу пролити світло на неординарну подію, пов'язану з перебуванням козаків у Галичині. Недоліком є те, що при використанні актів Ю. Целевич не займався їх глибинним аналізом, а лише констатував факти.

Незважаючи на те, що більшість згаданих розвідок Ю. Целевича були присвячені дослідженню регіональних проблем, автор розкрив їх в системі загальноукраїнського історичного процесу. Характерною рисою Ю. Целевича як науковця вважаємо широту його дослідницького поля. Завдяки використанню методів різних галузей історичних знань – джерелознавства, етнографії, статистики, історичної географії, він зумів поглибити можливості свого творчого пошуку, що було співзвучне новим віянням західноєвропейської науки другої половини XIX ст. через поширення ідей позитивізму. Історик зміг розкрити окремі етапи розвитку українського народу. Зробити це йому вдалося цілісно, без літературного нашарування, надавши аргументованості своїм поглядам, особливо при розгляді питання окремішності українського народу серед інших східнослов'янських народів та проблем перебування на теренах Галичини запорізьких козаків.

- ¹ Історик, етнограф, педагог : Матеріали міжвузівської наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Юліана Целевича. – Івано-Франківськ, 1993. – 84 с.
- ² Барвінський Б. Д-р Юліан Целевич (23. III. 1843 – 24. XII. 1892) і його наукова діяльність на полі української історіографії і етнографії в світлі давніших та новіших дослідів / Б. Барвінський. – Львів : Накл. НТШ, 1927. – С. 16–33.
- ³ Мішук А. Юліан Целевич про політику австрійського імператора Йосифа II у Галичині / А. Мішук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. VI. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 395–406; Мішук А. Юліан Целевич як дослідник історії запорізьких козаків на теренах Галичини / А. Мішук // Питання історії України : зб. наук. статей. – Чернівці, 2004. – Т. 7. – С. 158–161.
- ⁴ Данилюк Д. Розвиток історичної науки в Закарпатті (з кінця XVIII – до середини XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Д. Данилюк ; Ужгородський державний університет. – Ужгород, 1994. – С. 24.
- ⁵ Дещо за поселення угорської України Русинами и за унию церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. – 1868. – Ч. 35–42.
- ⁶ Дещо за поселення угорської України Русинами и за унию церкви православної угорських Русинів з Римом (Написав Улян Ц. в Відню) // Правда. – 1868. – Ч. 35. – С. 417.
- ⁷ Там само. – С. 418.
- ⁸ Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. Т. 1 / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 160.
- ⁹ Там само. – С. 183.
- ¹⁰ Там само. – С. 233.
- ¹¹ Гнатюк В. Чи Закарпатські Українці автохтони? / В. Гнатюк // Літературно-науковий вістник. – 1922. – Т. LXXVI. – С. 275–276.
- ¹² Кондратович И. Історія Подкарпатскої Русі для народа / И. Кондратович. – Ужгород, 1924. – С. 9; Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року). – Ужгород, 1993. – Т. 1. – С. 44.
- ¹³ Нариси історії Закарпаття (з найдавніших часів до 1918 року). – Ужгород, 1993. – Т. 1. – С. 44.
- ¹⁴ Целевич Ю. Облога міста Львова в р. 1672 / Ю. Целевич // Зоря. – 1883. – Ч. 14, 16/17.
- ¹⁵ Там само. – С. 230; там само. – С. 230–231.
- ¹⁶ Там само. – С. 230–231.
- ¹⁷ Там само. – С. 263; Целевич Ю. Перехід козаків через Покуття до Молдавії / Ю. Целевич // Зоря. – 1885. – Ч. 3, 6.
- ¹⁸ Целевич Ю. Перехід козаків через Покуття до Молдавії / Ю. Целевич // Зоря. – 1885. – Ч. 3, 6; там само. – С. 30.
- ¹⁹ Там само. – С. 30.
- ²⁰ Там само. – С. 31.
- ²¹ Там само. – С. 30.
- ²² Там само. – С. 30.
- ²³ Там само. – С. 30.
- ²⁴ Там само. – С. 31.
- ²⁵ Там само. – С. 68.

²⁶ Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших (1881–1886) / М. Драгоманов. – Львів : Накладом Українсько-Руської видавничої спілки, 1906. – Ч. 1. – С. 144; там само. – С. 146.

²⁷ Там само. – С. 146.

²⁸ Барвінський Б. Указ. праця. – С. 118.

В статті дан аналіз той частини наукового насліддя Ю. Целевича, котра непосредственно посвящена изучению малоисследованных региональных проблем украинской истории второй половины XIX в. На основе систематизации фактического материала дана оценка его вклада в развитие национальной историографии. Доказано, что при изучении тех или иных проблемных вопросов Ю. Целевич выдвигал собственные концепции, опираясь на документальные материалы. Большинство идей и мыслей, выдвинутых Ю. Целевичем, впоследствии нашли свое подтверждение в работах по истории Украины.

Ключевые слова: Ю.А. Целевич, Галичина, казаки, "русини", регионализм, Закарпатье, этнические процессы, Покутье.

The article analyzes the part of the scientific heritage Yu. Tselevych that directly devoted to studying unexplored regional issues of Ukrainian history in the late nineteenth century. Based on the systematization of factual material evaluates its contribution to the development of national historiography. It is proved that the study of various issues Yu Tselevych put forward their own concept, based on documentary material. Most of the ideas and opinions put forward by Yu Tselevychem later were confirmed in the works on the history of Ukraine.

Keywords: Yu.A. Tselevych, Galicia, Cossacks, "Ruthenians" regionalism, Transcarpathia, ethnic processes, Pokuttya.

УДК 94 (477)+32

Володимир КОСТЮК

МИХАЙЛО ПАВЛИК І ЖУРНАЛ "НАРОД"

У журналі "Народ", який видавали М. Павлик та І. Франко, вперше в історії української періодики широко висвітлювалося життя трудового народу, особливо селянства. Часопис сприяв поліпшенню економічного та політичного становища людей праці, піднесенню їх політичної, національної свідомості і культурного рівня. Журнал "Народ" став офіційним органом Русько-української радикальної партії – першої в Україні партії нового парламентського типу.

Ключові слова: радикальна партія, народовці, москвофіли, національне відродження, українофіли, незалежність, соціалізм, соборність, Галичина.

Про діяльність Михайла Павлика у журналі "Народ" писали науковці М. Кугутяк, П. Шкраб'юк, А. Круглашов, В. Качкан, Б. Савчук, М. Василенко та ін.

М. Павлику належала провідна роль у переході журналу "Друг" (1876) на демократичні позиції та утвердженні в ньому народної мови, що засвідчило народження нової української журналістики. Тематичні збірники і журнал "Громада" (1880), які в Женеві разом з М. Драгомановим та С. Подолинським видавав М. Павлик, стали першими зразками вільної української позацензурної преси, визначного явища в політичній літературі кінця 70-х – початку 80-х рр. XIX ст.

Новим етапом у журналістській і видавничій діяльності М. Павлика стала праця у "Народі", "Хліборобі".

5 грудня 1889 р. М. Павлик змушений був покинути редакцію газети "Батьківщина". У листі до М. Драгоманова він писав: "Ми рішили видавати популярне письмо, котрого редакція буде в моїх руках. "Батьківщини" не хочу, так як вона скомпрометувала і себе, і мене... Напишіть свою думку про програму. Я буду стояти на тому, щоб головною задачею "Русина" (назва газети. – В.К.) було утворити одну демократичну партію з усіх чесних русинів"¹.

Від 1 січня 1890 р. за редакцією М. Павлика та І. Франка почав виходити двотижневик “Народ”. Цьому допоміг щасливий випадок. Адже М. Павлик та І. Франко фінансово не змогли б забезпечити це видання. У жовтні 1889 р. М. Драгоманов їздив до Парижа на фольклорний конгрес, і там після полеміки з делегатами-українофілами (про драгоманівський космополітизм) один з них – М. Ковалевський – не без вагань, вручив йому чек на 1 000 франків. Ці невеликі гроші й пішли на нове видання².

Сам М. Драгоманов так відгукнувся про це: “Позаяк коло того часу д. Павлик казав мені, що хоче закласти газету “Народ”, то я й зараз же назначив ті гроші на це діло”³.

У журналі “Народ” (1890, №20) була надрукована перша програма Русько-української радикальної партії, ухвалена на з’їзді 6 жовтня 1890 р. і підписана М. Павликом, І. Франком, С. Даниловичем, Є. Левицьким, Р. Ярославичем, як членами управи РУРП⁴.

З початком 1891 р. “Народ” прагнув, як було в ньому заявлено, стати й “органом українців у Росії”.

У листі від 25 березня 1891 р. до брата М. Косача Леся Українка напише: “Злоба дня у них тепер це “раскол” в москвофільській партії. Справа така – молоді москвофіли прилюдно (в печаті) одцуралися старих “твердих” і пристали (принаймні виразили бажання пристати) до радикалів. Ти не можеш зрозуміти, чого “Народ” хоче перетягти до себе “кацапів”, але він має рацію, бо кацапська партія досить велика, міцна, та й гроші має і вплив на попів, отже, якби від неї відлучились молоді розумніші люди, то вона б дуже ослабла, а се для Галичини було б велике щастя. Звісно, коли вони стануть радикалами, то перестануть бути кацапами, та то й слава богу”⁵.

А в листі до М. Драгоманова від 3 вересня 1891 р. Леся Українка писала: “Знаю тільки, що про “Народ” і про ваші статті в ньому говорять багато і говорять дуже різно: одні кажуть, що увесь “Народ” у купі з тими статтями слід би спалити, а вже ніяк не давати в руки молодим людям бо то погибель і “образа Божа”, а другі кажуть, що то єдина можлива галицька часопись. Треті не кажуть нічого, тільки як де запорвуть яке число, то зачитуються страх”⁶.

Скрутне матеріальне становище примусило М. Павлика перебазувати редакцію журналу “Народ” ближче до свого рідного села в Коломию, де порівняно з іншими містами досить швидко розвивалася видавнича справа. Вже на кінець XIX ст. тут було кілька приватних друкарень і видавництв, серед яких – друкарня Михайла Білоуса та “Галицька накладня” Якова Оринштейна, де видано багато творів українських письменників. З 15 липня 1892 р. в Коломиї продовжує випуск “Народу” М. Павлик. Із цього часу журнал видавався в значно скороченому обсязі і перетворився в офіційний суспільно-політичний орган радикальної партії⁷.

Програма УРП, співтворцем якої став М. Павлик, була побудована на засадах громадянського соціалізму й цим відмежовувалася від марксистської соціологічної концепції. “Допомагала” в цьому і влада. Газета “Діло” 1 червня 1892 р. писала, що “прокуратура державна сконфіскувала брошуру “Соціалізм утопійний і науковий” Фр. Енгельса, яка появилася в перекладі накладом “Народа”⁸. У листі до М. Драгоманова від 16 грудня 1892 р. М. Павлик писав: “... Вернувши зі Львова, де я мусив відсиджувати кару за Енгельса, а окрім того, цими днями мушу заплатити кари: по 10 гульд. за себе, Франка і друкаря... (за те, що передрукував до “Народу” його (Енгельса. – В.К.) маніфест, заборонений в Австрії”⁹.

М. Павлик зайнявся в Коломиї ще й редагуванням газети радикалів для селян “Хлібороб”. Від 1893 р. йому в цьому допомагав Лесь Мартович. Видавцями “Хлібороба” в Коломиї були С. Данилович та І. Герасимович. Утім, вихід “Хлібороба” негативно зустріло нове керівництво газети “Батьківщина”, де радикалізм називався “страхопудом XIX віка, який порушує становисько порядку і права”¹⁰.

20 вересня 1893 р. П. Куліш писав М. Павликові: “Посилаю Вам, приятелю Івановичу, “Товитови Словеса”. Друкуйте, спасибі Вам, у славній Коломиї на дешевенькому папері та й пустіть по такій ціні, якої друк і папір нам самим коштуватиме, а вбогим людям даруйте обома руками. Увесь збір грошей оберніть на підмогу газети “Народ”, як єдиної розумної в Червоній Русі”¹¹. Коли М. Павлик у 1893 р. захворів, П. Куліш у листі до нього писав: “Велико зажурились ми, що наш дорогий Михайло Безверхий (Павлик. – В.К.), найславніший з учнів Золотоверхого (Драгоманова. – В.К.) та лежить у недужі, і таку ся недуга відкрила нам сумну перс-

пективу, що ми самі задумуємо чимчикувати до Коломиї. Вирахуйте мені: яких треба грошей на видавництво “Народу”¹².

М. Павлик переклав і видав “Ерфуртську програму” Карла Каутського. Це видання стало популярним і серед наддніпрянських соціалістів. Денис Лукіянович, який у 1894 р. став секретарем журналу “Народ” і якого Павлик посилав до Києва, інформував: “У Лесі Українки був, через мене вона передасть Вам відомі Вам записки Н. В. Ко. (М. В. Ковалевського. – В.К.), а що Ви мали писати їй, то напишіть в листі до мене, я з Садагури вертаю другий раз за кордон і листа або перевезу, або затямлю зміст його і перекажу Лесі...” В цьому ж листі Д. Лукіянович просить прислати для київської молоді павликівські видання – Ерфуртську програму Каутського і твори Толстого¹³.

Схвальні відгуки про редакторську діяльність Михайла Павлика надійшли від М. Драгоманова, Лесі Українки, Пантелеймона Куліша, Євгенії Ярошинської та інших відомих діячів національного відродження. Журнал “Народ” отримують В. Білозерський, П. Куліш, В. Вернадський, двадцять примірників надсилалось у США. Тираж “Народу” коливався від 200 до 300 примірників. Це немало для тих часів і для такого типу періодичного видання, і як для видання, що зазнавало постійних переслідувань.

Іван Франко у листі до М. Павлика від 12 серпня 1894 р. пише: “Дорогий друже! Постараюсь приїхати на неділю. Шлю Вам тим часом 10 руб. на книжку Кримського. Драгоманов пише мені, що ви хоруете. Я й сам догадувався, що щось воно недобре, коли ні “Народ”, ні “Хлібороб” не виходять”¹⁴.

З листопада 1894 р. “Народ” знову виходив у Львові. Останній, 17-й номер журналу вийшов у серпні 1895 р. В ньому М. Павлик, як редактор, повідомляв, що через смерть М. Драгоманова, в останніх часах “головної підпори” “Народу”, а також через недугу редактора журнал припиняє своє існування¹⁵. Згадані причини дійсно мали місце, але до цього слід додати ще одну причину занепаду журналу – кризу в радикальному русі, яка виникла в середині 1890-х рр.

Незважаючи на борги і відсутність коштів, протягом 1894–1895 рр. М. Павлик помістив у “Народі” понад сорок статей, повідомлень та інформацій, що належали його перу. Леся Українка писала з Євпаторії, що вона з братом Михайлом теж читає “Народ”: “Обоє ми дивуємося вашій енергії, бо виносити на собі такі номериська та ще й так редагувати і корегувати, за се вам осібно дяка від мене. То така робота неабияка”¹⁶.

Наддніпрянець Павло Грабовський, який із 38 років життя 20 провів у неволі, 1 листопада 1894 р. у листі до І. Франка просить його: “Перекажіть при нагоді Павликові, що послав йому допис про переселенців – дістав чи ні? Спасибі декому з галичан – не забувають, на жаль, тільки не дістаю й половини того, що шлеться” (вилучала цензура. – В.К.)¹⁷. А у листі до М. Павлика від 5 вересня 1895 р. з Вілюйська П. Грабовський писав: “Спиніться висилати поки що часопись, бо я переїжджаю...”¹⁸. Саме в Коломиї у журналі “Народ” М. Павликом були надруковані статті П. Грабовського “Дещо у справі жіночих типів” та “Лист до молоді Української”. Пізніше П. Грабовський у листі від 6 січня 1901 р. з Тобольська до відомого громадського діяча і авторитетного філолога Б. Грінченка напише: “Тільки єдине бажання, єдина надія підтримує та зміцнює мене: це – хоч перед смертю побачити Галичину, подивитись, що там і як робиться, побачитись з тими людьми, що працюють на рідній ниві, а тоді б не жалкував, здається, хоть би й умерти”¹⁹.

Михайло Драгоманов вважав організацію незалежних від влади видань і розгортання кооперативно-спількового руху особливо важливою заслугою своїх галицьких товаришів. Він писав: “...Я дозволю собі звернути Вашу увагу на діяльність Франка, Павлика і друзів їх, що знайшла вираз між іншим у виданні “Народа” і “Хлібороба” (популярних газет). Це перший досвід залучення до активної політики самого галицького простонароддя і якби він не проявився ні в чому іншому, як в організації кооперативно-селянських асоціацій, як Гуцульська Спілка, народні спілки в різних місцях, – у влаштуванні мітингів, то й тоді він би заслугоував на увагу”²⁰.

Редагуючи журнал “Народ”, М. Павлик багато зробив для розвитку шевченкознавства. Значною заслугою “Народу” була його послідовна і наполеглива боротьба проти фальсифікації спадщини Т.Г. Шевченка, проти намірів видати твори Шевченка в “обчищеному вигляді”.

М. Павлик крім статей І. Франка та М. Драгоманова про Кобзаря поміщає у журналі свої статті “Шевченко й радикали перед угодовцями”, “Поминки Шевченка в Кракові”. Відстежуючи поряд із соціальними проблемами і національні, М. Павлик писав: “І в кого нема за душею ніяких соціальних ідеалів, ніяких справедливих суспільних основ... у того язик мусить у справах суспільно-просвітніх вічно крутитись мов млинок на вітрі, а на ділі такий завше скорше сам піде за всякими кривдителями та затемнителями, проти котрих ціле життя воював, наприклад, Шевченко”²¹.

У “Народі” вперше друкувались останні праці М. Драгоманова “Чудацькі думки про українську національну справу” (1892), “Австро-руські спомини” та “Листи на Наддніпрянську Україну” (1893), а також перші розділи “Ukraina ingredenta” Ю. Бачинського. В журналі брали участь В. Стефаник, Лесь Мартович, Н. Кобринська, Є. Ярошинська, молоді діячі радикальної партії Є. Левицький, В. Охримович, В. Будзиновський, С. Данилович, І. Герасимович.

В 1895 р. у Львові з М. Павликом зустрілася Етель-Ліліан Войнич. Було домовлено про допомогу в пересиланні лондонських видань “Фонду вільної російської преси” до Росії. Група С. Степняка, до якої входила Е.-Л. Войнич, надсилала Павлику свої видання, а він, відповідно, до Лондона – свої видання “Народ” і “Хлібороб”. Коли ці видання перестали виходити, чоловік англійської письменниці Михайло Войнич у листі до М. Павлика 2 грудня 1895 р. писав: “Важке положення, важке всюди, тому що скрізь реакція, навіть в Англії... Реакція не може вічно продовжуватися, вона вже докінчує себе. Будуть і кращі дні, прикладемо свої сили з більшою користю і з більшими результатами... Братерське Вам спасибі за все, що зробили для нас”²². З М. Войничем співпрацював відомий народник українського походження Ф. Волховський, який вирізнявся від інших російських народників тим, що випускав свої агітаційні листки українською мовою. Він був засуджений до довічного заслання в Сибір, однак утік, опинившись у Лондоні, редагував видання “Фонду вільної російської преси”. Працюючи в Коломиї та Львові, М. Павлик переписувався з Ф. Волховським.

Кілька років тому професор з Каліфорнії Джон Карк привіз в Україну копії автографів листів М. Павлика в Лондон до Ф. Волховського. Лист з Коломиї від 9 листопада 1893 року написаний на офіційному бланку журналу. На ньому вказується: “Редакція “Народа”, Коломия, Замкова вулиця”²³. Листи М. Павлика та один лист М. Драгоманова до Ф. Волховського зберігаються в колекції Ф. Волховського в інституті Гувера при Стенфордському університеті (США, штат Каліфорнія)²⁴.

Значний вплив своїми публікаціями і діяльністю М. Павлик справив і на українську еміграцію за океаном. Він одним з перших почав розробляти тему української еміграції. У журналі “Народ” М. Павлик відстежує проблему трудової еміграції. У 1890 р. він поміщає свої статті “Про еміграцію наших людей”²⁵, “Про Американську Русь”²⁶. У наступні роки в “Народі” друкуються статті М. Павлика “До ситуації”²⁷, “Окуневський і еміграція”²⁸, “З життя русинів в Америці”²⁹, “Третій транспорт емігрантів до Бразилії”³⁰.

Леся Українка зауважувала: “До слова приходиться сказати, що не всі радикали у всьому солідарні з “Народом”, – тутешні (віденська група. – В.К.), наприклад, потребували поправки “програми” і ладнають тепер свою, по власній думці вряжену програму. Хто знає, як то буде, але певне, “Народ” у власному інтересі – муситиме погодитись з молодими радикалами, бо не зможе ж сама редакція займати становище партії”³¹.

Керівництво партії враховувало думку віденської групи, шукало нові можливості обговорення партійних рішень, причому навіть у листуванні однопартійці вільно висловлювали свою думку, якою б гострою вона не була. Критика надходила і від М. Драгоманова, який, стежачи за діяльністю галицьких радикалів, 24 серпня 1894 р. із Софії писав: “Получив... № 23 “Народу”. Досить інтересний, тільки неприємно разить самолюбівання: ми, наша партія, під впливом нашої партії і т. і. Лекше з тим! Подождіть поки само діло похвалить нашу партію”³³.

І у видавничій, і в перекладацькій діяльності М. Павлик продовжував дотримуватись свого принципу добиватися історичної правди за усяку ціну, якою б жорсткою вона не була. У листі до Драгоманова із Львова 8 січня 1895 р. Павлик писав: “Посилаю Вам “Відозву” про “Народ”, за котру і Ви, бачу, не поглядите мене по голівці. Я ж дивлюся на таке з історичного погляду і рад був би якби всі руські редактори від “Зорі Галицької” були такі “наївні” як я, і

казали правду про себе і свою публіку. Було би цінніше для історії, ніж добра половина надрукованого ними. Теж саме скажу і про руських політиків”³⁴.

Після того, як М. Павликом та іншими українцями зацікавились австрійські військові кола, він повідомляв М. Драгоманова, що з ним кокетують “військові сфери”, які пропонують йому гроші на газету. Він писав М. Драгоманову: “Головна ціль їх (буцімто) притягнути Україну до Австрії. Я сказав, що це може бути тільки тоді, коли українці побачать повну волю австро-угорських русинів, тоді се буде мати великий моральний вплив на Україну... вони ще прийдуть до мене, бо починають розуміти, що перед можливою війною з Росією їм слід попустити трохи крайньому напрямкові руському. Коли дадуть підмогу на “Народ”, то візьму, а робити буду своє для народу”³⁵.

Коли М. Павлик разом з І. Франком у 1892 р. організували як додаток до журналу “Народ” спеціальний листок “Из России и для России” російською мовою з метою інформування громадськості про революційні події, що відбувалися в Росії, то в передмові до першого листка написали: “Служіння справі свободи в Росії ми вважаємо своїм прямим обов’язком як русько-українські патріоти і радикали так як, по нашому глибокому переконанню, свобода і успішний національний і культурний розвиток нашої русько-української нації прямо залежить і нерозривно зв’язаний зі свободою і прогресом всієї останньої Росії”³⁶. І хоч вийшов лише один номер цього додатку, реакція урядовців імперської Росії не забарилася. 17 березня 1892 р. міністерство внутрішніх справ у Петербурзі видало таємне розпорядження київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ігнат’єву про заборону в’їзду на територію Росії І. Франкові, М. Павлику та іншим.

Прихильник М. Драгоманова і меценат “Народу” М. Ковалевський заявив Т. Окуневському, який в цей час був у Києві, щоб речень про те що “кожна інтелігентна людина в Галичині повинна знати російську літературу”, більше в “Народі” не було”³⁷.

У листі до М. Драгоманова у січні 1894 р. М. Павлик пише про К. Арабажина: “Про нерви Арабажина я знав і без Вас і переказував йому, а сказав це в “Народі” через те, що його статейки про українофілів – нерви. Нагадую Вам, що він і жінка його радили мені не чіпати в “Народі” Росії, то мовляв получити дебіт!! Це все чортівщина, котра страшенно шкодить нам перед Українцями, і спеціально Вам. Треба ж раз це все сказати йому, – нехай рішучо стане або з нами або против нас”³⁸. Гостре ставлення М. Павлика до К. Арабажина, який кілька разів відвідував Галичину, навіть був автором статті про М. Павлика, як виявилось, було не зайвим, пізніше він став переконаним “общеруссом”³⁹.

Коли М. Павлик редагував тижневик “Батьківщина”, він хотів серією статей започаткувати в ньому рубрику “З життя і праці нашого жіноцтва”, але редколегія заявила, що вона “не на часі” і в цьому немає потреби⁴⁰. У журналі “Народ” М. Павлик друкує свої дослідження на жіночу тематику: “В справі робітних людей і жінок у Галичині”⁴¹, “Дещо про рух русинок”⁴², “Товариство руських жінок на Буковині”⁴³ та ін. Ці праці М. Павлика, надруковані у “Народі”, сучасні дослідники вважають етапними у формуванні ідеології фемінізму в Україні⁴⁴. У жовтні 1890 р. у “Народі” з’явилась окрема рубрика “Жіночі справи”, що відіграла значну роль у популяризації жіночого питання. В полеміці з питань жіночої освіти, що розгорнулася на його сторінках, взяло участь і в такий спосіб зробило пробу журналістського пера чимало жінок⁴⁵.

Високу оцінку радикальній пресі дав С. Єфремов: “... Органи партії, як “Народ”, опісля Франкове “Житє і слово” виступили не тільки з гострою критикою галицьких місцевих стосунків, але із загальними ідеями, на які обізвалася уся Україна: суперечка на галицькому ґрунті починає набирати всеукраїнської ваги, як принципіальна боротьба між політикою недобитків “рутенства” й дрібних компромісів та політикою українства і справжніх народних інтересів”⁴⁶.

У автобіографії, надісланій одному з видавництв, І. Франко зазначив: “У Львові виник гурток молодих інтелігентних і незалежних українців і ухвалив заснувати радикальну селянську партію в краю, яка мала покласти кінець дотеперішньому українському партійному хаосу і безграмотності інтелігенції. Було засновано часопис “Народ”, перший річник якого 1890 р. – це найкраща і напутніша публіцистична праця, якою може взагалі похвалитися українська література”⁴⁷.

Отже, особливою заслугою М. Павлика стала розробка і реалізація програми журналу "Народ" (1890–1895), який під його керівництвом став трибуною пошуків українською демократією суспільних ідеалів. В історії демократичного руху та суспільно-політичної думки на західноукраїнських землях, а також в Наддніпрянській Україні "Народ" відіграв визначну роль. Журнал за короткий час здобув популярність і авторитет, а особливо серед галицького селянства.

- ¹ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 5 : 1886–1889. – Чернівці, 1912. – С. 408.
- ² Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 463.
- ³ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / М. Драгоманов // Вибране / М. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991. – С. 463.
- ⁴ Василенко М. Іван Франко і радикали / М. Василенко // Буковинський журнал. – 2015 – № 3. – С. 187.
- ⁵ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 87–88.
- ⁶ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 111.
- ⁷ Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 372.
- ⁸ Народ. – Львів, 1892. – 1 червня.
- ⁹ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 7 : 1892–1893. – Чернівці, 1911. – С. 107.
- ¹⁰ Павлик М. Шевченко й радикали перед угодовцями / М. Павлик // Твори / М. Павлик. – К. : Дніпро, 1985. – С. 332.
- ¹¹ Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М. Павликом) / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 170.
- ¹² Возняк М. Останні зносини П. Куліша з Галичанами (з додатком його листування з М. Павликом) / М. Возняк // Записки НТШ. – Львів, 1928. – Т. CXLVIII. – С. 223.
- ¹³ Українка Леся. Документи і матеріали / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 129.
- ¹⁴ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 510.
- ¹⁵ Історія української літератури : у 8 т. – К. : Наукова думка, 1969. – Т. 4, кн. 1. – С. 76.
- ¹⁶ Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 10 : Листи (1876–1897) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 104.
- ¹⁷ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 231.
- ¹⁸ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 79.
- ¹⁹ Грабовський П. Твори / П. Грабовський. – К. : Молодь, 1965. – С. 232.
- ²⁰ Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2000. – С. 312.
- ²¹ Павлик М. Поминки Шевченка в Кракові / М. Павлик // Твори / М. Павлик. – К. : Дніпро, 1985. – С. 322.
- ²² Полек В. Зустріч на все життя. Е.-Л. Войнич і М. Павлик / В. Полек // Прикарпатська правда. – 1989. – 12 травня.
- ²³ Костюк В. Листи М. Павлика в архіві Гувера / В. Костюк. – Косів : ДІПДМ, 2004. – С. 10.
- ²⁴ Hoover Institution Archives for Stanford Univesity (California, USA) Box 2. Folder 10. Dragomanov M. 1894. Folder 11; Pavlik M. 1894–1903.
- ²⁵ Народ. – Львів, 1890. – № 1.
- ²⁶ Народ. – Львів, 1890. – № 9.
- ²⁷ Народ. – Львів, 1892. – № 19.
- ²⁸ Народ. – Львів, 1892. – № 20–21.
- ²⁹ Народ. – Львів, 1894. – № 2.
- ³⁰ Народ. – Львів, 1895. – № 11.
- ³¹ Українка Леся. Документи і матеріали / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 246–247.
- ³² Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 87–88.
- ³³ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 90.
- ³⁴ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 8 : 1894–1895. – Чернівці, 1911. – С. 175.
- ³⁵ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 6 : 1890–1891. – Чернівці, 1910. – С. 1–2.
- ³⁶ Круглашов А. Драма інтелектуала : Політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2000. – С. 139–140.

- ³⁷ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів : Академія мистецтв, 2000. – С. 159.
- ³⁸ Переписка М. Драгоманова з Михайлом Павликом. Т. 8 : 1894–1895. – Чернівці, 1911. – С. 13–14.
- ³⁹ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів : Академія мистецтв, 2000. – С. 112.
- ⁴⁰ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С. 173.
- ⁴¹ Народ. – Львів, 1890. – № 23.
- ⁴² Народ. – Львів, 1894. – № 13–14.
- ⁴³ Народ. – Львів, 1894. – № 19.
- ⁴⁴ Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст. / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – С. 186.
- ⁴⁵ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С. 173–174.
- ⁴⁶ Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Лейпциг ; Нью-Йорк, 1991. – Т. 2. – С. 236.
- ⁴⁷ Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 50 : Листи (1895–1916). – С. 364.

В журнале "Народ", издававшимся М. Павликом и И. Франком, впервые в истории украинской периодики широко освещалась жизнь трудового народа, особенно крестьянства. Журнал содействовал улучшению экономического и политического состояния людей труда, повышению их политического, национального сознания и культурного уровня. Журнал "Народ" стал официальным органом Руско-украинской радикальной партии – первой в Украине политической партии нового парламентского типа.

Ключевые слова: радикальная партия, народовцы, москвофилы, марксизм, национальное возрождение, социализм, украинофилы, соборность, независимость, Галичина.

For the first time in the history of Ukrainian periodical press the journal "Narod" published by Mykhailo Pavlyk and Ivan Franko wrote about working people's lives, especially about peasantry. The journal "Narod" became the official organ of the Ruthenian-Ukrainian Radical party which was the first party of the parliamentary type in Ukraine.

Keywords: the Radical Party, the moskvofils, natiogenesis, liberalizm, marksism, the national revival, independence, unity, socialism, Galychyna.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ

УДК 282: 262.7 + 316.422

Олег ЄГРЕШІЙ

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: МІЖ ТРАДИЦІЄЮ І МОДЕРНІЗМОМ (СПРОБА ІСТОРИЧНОЇ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ)

У науковій статті автор через історичний екскурс намагається зрозуміти становище Римо-католицької церкви на сучасному етапі. На думку автора, в сучасних умовах у середовищі Римо-католицької церкви існує дві течії – традиціоналістська і модерністська, і ці релігійно-церковні процеси варто розглядати у широкому цивілізаційному контексті.

Ключові слова: Римо-католицька церква, цивілізаційні зміни, секуляризація, традиція, модернізм.

Вочевидь, тенденції та ознаки розвитку сучасної цивілізації, повсякденного життя, етосу соціуму диктують логіку та задають тон історичним дослідженням. Науковці, що історично належали до жрецької категорії, покликані не лише слідувати моді часу, в умовах якого вони розвиваються, а й своїми дослідженнями певною мірою застерігати сучасників, вказуючи на загрози та виклики доби, ба більше, коли йдеться про науковців-істориків, які можуть, вдаючись до історико-екстраполяційного методу, побачити динаміку змін людської цивілізації, провести історичні паралелі між минулим і сучасним. Історики закликають уважніше вивчати традицію державо- і націотворення, аби змогли запозичити (принаймні не втратити) важливих рис предків. Отже, маючи фундамент минулого, іти у ногу з часом. Безумовно, що церковно-релігійна традиція має засадничий характер.

Разом із тим живемо у час стрімких цивілізаційних змін (і технологічних, і ментальних), які зумовлюють адекватну відповідь науковців, інтелектуалів, гуманітаріїв. Проблема “не випадання з колії часу” (і традицію плекати і не дисонувати з модерними виявами), на наш погляд, видається дуже знаковою.

Схожі питання постають нині перед Римо-католицькою церквою, яка також в силу виразних цивілізаційних змін опинилася свого роду між традицією і модернізмом, адже без врахування тенденцій сьогодення Церква, за визначенням папи Франциска (Хорхе Маріо Бергольо), “ризикає стати музеєм”. З іншого боку, втрата традиції рівнозначна втраті віри. Тож аби глибше усвідомити сутність викликів, що постають нині перед Церквою і перед людським суспільством назагал, не варто гребувати історичним аналізом.

Здійснюючи історичні екскурси в минуле Римо-католицької церкви, використовували передусім працю угорського історика Єньо Гергея “История папства”¹. Ураховано нами також книгу російського історика Ольги Четверикової “Измена в Ватикане, или Заговор пап против христианства”². Щоправда, робота, на наш погляд, має відверто “конфесійно-заангажований” характер. Проаналізовано також науково-публіцистичну працю відомого католицького ієрарха Марселя Лефевра “Они предали Его. От либерализма к отступничеству”³. Попри те, що автора складно назвати науковцем, а його роботу витриманою в дусі принципу історизму, книга дає уяву про позицію католиків-традиціоналістів щодо розвитку Римо-католицької церкви у період після Другого Ватиканського собору. (Як відомо, сам автор – архієпископ Марсель Лефевр був відлучений від Церкви папою римським Іваном Павлом II у 1988 р. Незважаючи на те, що за понтифікату папи Бенедикта XVI анафему було знято, до сих пір папа не визнає цілковитого канонічного спілкування з братством Пія Х, засновником якого був якраз М. Лефевр.) Для аналізу нинішнього становища Римо-католицької церкви використано передусім сайти католицьких видань. Разом з тим фундаментальних науково-аналітичних робіт про сучасне становище Римо-католицької церкви нині однозначно бракує.

Історично наука Церкви прямо відображала ментальні ознаки часу – суворе дотримання сакральних архетипів минулого у повсякденному житті соціуму (архетипів *табу*, *жертви*), сприяння дотриманню вертикальної патерналістичної побудови суспільства, при якій освічений, аристократичний і заможний верх керує малоосвіченим/неосвіченим, нерідко закріпаченим низом. Вертикальна побудова соціуму езотерично віддзеркалювала Божу волю, яка давала особливу силу монарху як “помазаніку Божому”. До того ж усталена соціальна вертикаль, як уважалось, сприяла дотриманню цивілізаційного Порядку. Тож закономірно, що на вершині цієї вертикалі знаходився “жрецький” прошарок – Церква. Історично Церква підтримувала абсолютні монархії, багатонаціональні імперії, натомість критично сприймала різномірні відцентрові тенденції, засуджуючи національні рухи, переклади Священних текстів на національні мови, революційні виступи проти влади монархів (усталився священний стереотип – “Уся влада від Бога”). Такі виступи сприймалися як посягання на божественний Порядок, а тому засуджувались священнослужителями включно до відлучення від Церкви, а бунтарі зазвичай піддавалися анафемі.

Цивілізаційний злам доби Реформації, не посягнувши вирішально на соціальну вертикаль, значно увиразнив її. Церковні інституції “в особі” світських навчальних закладів, світської літератури, отримали конкурентів за вплив на свідомість народних мас. Великі географічні відкриття XV–XVI ст. і наукова революція XVI–XVII ст. здійснили своєрідний світоглядний переворот, значно розкріпачивши людських розум. Поява нового прошарку – буржуазії (людей капіталу) похитнула усталену віками абсолютистську систему, динамічні національні рухи поступово, але неухильно перекроювали карту Європи. Церкві відтоді доводилося шукати нову нішу, призвичаюватись до нових модерних ідеологій, нових тенденцій і тяжінь історичної доби.

Наукові відкриття XVI–XVII ст., культура доби Відродження, що мали світський характер та гуманістичний світогляд, стали своєрідним “цивілізаційним мостом” між Реформацією і Просвітництвом. Принцип науковості переконував, що основним засобом пізнання світу є експеримент (а не провіденціалістські засади, як у середньовіччі), а поширення нових цінностей – повага до людини, незалежно від її походження, плюралізм – орієнтували на пізнання нового. В умовах ранньомодерної доби наука, мистецтво та політика поступово, але неухильно звільнялися з-під монопольного впливу Церкви. Як зазначав російський історіософ Максим Бороженець, “Церква невдовзі була витіснена на периферію Науки”⁴.

Велика Французька революція 1789–1799 рр. з її гаслами особистісної і національної свободи, рівності, соціокультурного плюралізму стала своєрідним викликом для виражено консервативної позиції Церкви, з її монопольним безальтернативним правом визначати пріоритети людського життя. Результатом революційних змін стала ліквідація “старого порядку”: абсолютизму, залишків феодальних відносин, станового поділу суспільства, а політична та економічна влада цілком перейшла до буржуазії. Було проголошено невід’ємні права людини і громадянина, започатковано формування правової держави і громадянського суспільства. Зокрема, в 1789 р. було прийнято Декларацію прав людини, в якій проголошувалися принципи народного суверенітету, рівності всіх людей перед законом, а також свободи слова, друку і совісті. У Франції, а невдовзі і в інших країнах Європи встановлюється республіканська форма правління, утверджується верховенство представницьких органів влади.

Мабуть, в жоден історичний період Церква не вступала в такі жорсткі протиріччя з епохою, як наприкінці XVIII ст. – у час Просвітництва і Великої Французької революції. Тоді папство було вимушене постійно оборонятися від буржуазних ідей Просвітництва, що привели раціоналізм і секуляризацію до вираженого триумфу. Поступово у Європі Просвітництво стало антифеодальною і антиклерикальною світоглядно-революційною політичною програмою. Раціоналізм і антропоцентризм назавжди розірвали середньовічне світосприйняття і католицьку церковну духовно-ідеологічну монополію. У традиційному суспільстві джерелом влади, витоком її харизми, ідейною санкцією, що її легітимізувала, була Божя воля, яка давала особливу силу монарху. З крахом ідеології Божого помазання духовним джерелом державної влади став народ⁵.

Папа Бенедикт XIV (Просперо Лоренцо Ламбертіні, роки понтифікату 1740–1758 рр.), на думку відомого угорського історика, дослідника історії папства Є. Гергея, був єдиним папою

того часу, який визнавав необхідність адаптації вчення Римо-католицької церкви до духу часу і відходив від жорсткої замкнутої позиції. У своєму ставленні до ідей Просвітництва Бенедикт XIV також вибрав не метод проклять і відлучення від церкви, а діалог. Водночас його наступник, Папа Климент XIII (Карло делла Торе Реццоніко, роки понтифікату 1758–1769), був повною протилежністю своєму попереднику. Папство в час його понтифікату зайняло жорстку позицію щодо будь-яких реформаторських устремлінь усередині церкви⁶. Папою, який зустрів великі потрясіння епохи Великої Французької революції, був Пій VI (Джованні Браскі, роки понтифікату 1775–1799). У своїй першій енцикліці папа Пій VI виразно засудив модерні погляди доби.

Метаморфози XIX століття з його соціальною і національною емансипацією стали виразним наслідком революційних змін Великої Французької революції. Буржуазні реформи у багатьох країнах світу значною мірою сприяли демократизації життя, а національні рухи з їх характерним антиімперським змістом виразно засвідчували неминучість цивілізаційних змін модерної доби. Водночас реформи підняли на поверхню ряд гострих визначальних питань, серед яких – чи не найгострішим було питання місця Церкви у новій модерній соціокультурній конфігурації. Словом, якою мірою Церква повинна сприймати феномени демократії, плюралізму, соціалізму, націоналізму, лібералізму, раціоналізму тощо? Як реагувати на нові виклики часу? Значна частина папських енциклік зламу XIX – початку XX століття була присвячена саме цій дилемі.

Зокрема Папа Лев XII (в миру – Аннібале, граф делла Дженга, роки понтифікату 1823–1829) 1824 р. в буллі “Quod divina sapientia” заборонив створення світських шкіл, зробивши навчання виключно монополією церкви.

Папа Лев XII суворо засудив релігійну індивідуальність і терпимість як головне джерело суспільних бід. У енцикліці “Quo Graviora” (“Важче”), що побачила світ 1826 р., папа засудив діяльність масонських лож⁷. Традиціоналістом був і папа Григорій XVI (в миру – Бартоломео Альберто Капелларі, роки понтифікату 1831–1846). Папа, зокрема, відкидав будь-які буржуазні реформи і національні устремління, засудивши італійський та польський революційні рухи. В очах папи кожен, хто шукав можливостей іти в ногу з часом, вважався єретиком. В опублікованій 15 серпня 1832 р. енцикліці, яка починалася словами “Mirari vos”, Григорій XVI сформував програму своєї папської діяльності. Папа відхилив усі суспільно-політичні зміни, що були спрямовані на примирення з буржуазними реформами. У другій частині енцикліки проголошувалися єретичними релігійні відхилення, свобода совісті і релігії, непослух церковним і світським властям, вчення, які були спрямовані на відокремлення церкви від держави, а також небезпечні, на його погляд, рухи – лібералізм, франкмасонство, соціалізм і комунізм⁸. 24 червня 1834 р. в енцикліці “Singulari nos” папа розцінив погляди ліберального католицького ідеолога Робера Фелісите Ламенне як єретичні, що призвело до розриву Ф. Ламенне з церквою і з папою.

Водночас вчення Ф. Ламенне стало джерелом для католицьких соціально-політичних рухів XIX і XX ст. Ліберальні католики, зокрема, прагнули примирити буржуазне суспільство і конституційну ліберальну державу з католицизмом. Вимагаючи прав на свободу, відмови від церковних привілеїв, відокремлення церкви від держави, вони добивалися включення церкви до буржуазного розвитку суспільства. Ф. Ламенне і його ідейні соратники в 1829 р. визнали справедливість національної боротьби за свободу. Отець Ламенне, до слова, визнавав правомірність революції – буржуазної і національної. Поступово він став прихильником демократичної республіки і народовладдя⁹.

Зі вступом на престол папи Пія IX (світське ім'я Джованні де Феретті, (1846–1878 рр.) розпочався найдовший в історії католицької церкви понтифікат, що тривав 32 роки. Правління папи Пія IX відноситься до найбільш суперечливих. Пій IX значно активніше, аніж його попередники, протистояв ідеям модерної епохи, і все ж саме він став творцем папства нового часу, розпочавши помірковані ліберальні конституційні реформи. Під загрозою відлучення від церкви папа заборонив католикам брати участь у виборах і в політичному житті назагал. Лібералізм незалежно від віросповідання його прихильників переслідувався. Папа відкинув

прогресистську ідею, що поступово брала гору в багатьох європейських державах, – “вільна церква у вільній державі”.

У грудні 1864 р. папа Пій IX опублікував енцикліку “Quanta cura”, в якій оголосив тотальний антагонізм по відношенню до буржуазних реформ. Джерелом “лжеучень” він назвав матеріалізм, секуляризацію суспільства, атеїзм. Суворо заперечувалися також раціоналізм, соціалізм, комунізм, пантеїзм, натуралізм, “лжевчення” про суспільство (світська школа), лжевчення, пов'язані з християнським шлюбом (наприклад, громадянський шлюб); моральні “лжевчення” (виступи проти світської влади) тощо. Суворо заперечувалася діяльність також масонських організацій, індивідуальність і свободолюбство¹⁰. Невдовзі було оприлюднено перелік заборонених книг – “Силлабус” (Syllabus)¹¹. Цей перелік виглядав настільки суворим по відношенню до епохи, що в низці країн, зокрема Франції і Італії, його публікацію було заборонено.

Фінал піввікової боротьби завершився впродовж 1869–1870 рр.: з боку папи прийняттям на Першому Ватиканському соборі догмата про папську непогрішність, а з боку Італійської держави – приєднанням Риму і ліквідацією світської влади папи. Ключова мета собору – регуляція положення церкви і папства в нових суспільно-політичних обставинах, прийняття принципів, викладених у “Силлабусі”, увінчання торжества папського абсолютизму з метою ефективної боротьби з модерними ідеями. 18 липня 1870 р. собор прийняв догмат про непогрішність папи – “Pastor aeternus”. Догмат був покликаний зберегти традицію Церкви, а рішення, які приймав папа в царині віри і питань моралі, є обов'язковими для всієї Церкви¹².

Папам останньої третини XIX і XX ст. таким шляхом дійсно вдалося зберегти єдність церкви, відновити папський абсолютизм та централізацію в управлінні церквою. Принцип “Roma locuta, causa finita” (“Рим відзначив – справу вирішено”) втілювався повністю. З іншого боку, проголошення догмата про папську непогрішність було своєрідним викликом гасію, науці і тогочасному буржуазному суспільству. Не випадково окремі країни розцінили його як виразно ворожий світській державі. На догмат “Про папську непогрішність” буржуазний світ відповів повною ліквідацією світської влади папства, що призвело, врешті, до повного відособлення папи від громадянського суспільства. По суті, папа відсторонився від розуміння буржуазного розвитку, включаючи такі його наслідки, як створення національних держав.

Перемога буржуазних революцій XIX ст. засвідчила торжество ліберальної ідеї у межах західної цивілізації. Зокрема у політичній сфері було повалено монархічні режими і встановлено демократичні республіки; у сфері економіки утвердилися відносини вільного ринку і принципи конкуренції; у галузі права була проголошена рівність усіх громадян перед законом; у світоглядній сфері утвердився принцип всемогутності розуму (раціоналізму) і необмеженої свободи особи (індивідуалізму)¹³. Утім, в час понтифікату Пія IX ще не могло відбутися згуртування між папством і буржуазними державами.

При папі Пію IX протистояння папства буржуазній епосі було ще вираженим. Вивести папство зі стану ізоляції і включити його в русло міжнародної політики, ментальності часу вдалося папі Леву XIII (в миру – Вінченцо Джоакіно Рафаель Луїджи Печчі, роки понтифікату 1879–1903). До 1870-х рр. прогалина між церквою і сучасною культурою стала ще глибшою, бурхливо йшов процес відходу світського світу від церкви, і в буржуазному середовищі і серед робітничого середовища. Для церкви життєво важливим питанням було відвоювання втрачених позицій і пошуку діалогу з громадянським суспільством.

21 квітня 1878 р. папа Лев XIII видав свою першу енцикліку “Inscrutabili Dei”, в якій окреслив програму свого понтифікату. Він намагався привести до згоди церкву і культуру, аби знову християнізувати сучасний світ, а християнство осучаснити. Для здійснення цього церкві було необхідно зрозуміти глибокі суспільно-політичні і ментальні метаморфози, які відбувалися в буржуазну епоху. Усвідомлення цього дозволило б приєднатися до громадянського буржуазного суспільства і держави, а отже, дозволило б Церкві брати активну участь у житті тогочасного суспільства. Цей поворот, цю нову політику “дозволив і пов'язав” (за Є. Гергеєм) папство змогло б реалізувати в тому випадку, якщо буржуазія епохи імперіалізму не видавалася б такою революційною, а прагнула консервації свого становища.

Папа Лев XIII вступив на шлях примирення з ліберальними урядами і буржуазними країнами. Понтифік намагався привернути результати науки на скріплення віри, зробивши її більш сучасною. Подібним чином він ставився і до преси, вважаючи її засобом культурного та ідеологічного впливу і виховання мас. Папська енцикліка "*Diuturnum illud*" (1881 р.) висувала постулати, що стосувалися походження і природи політичної влади, а також властивостей і завдань християнської держави. У ній підкреслювалося, що держава і влада мають божественне походження, а найоптимальніша форма правління – це монархія. Папа вважав церкву найефективнішою хранительською державою від революції. Водночас у середовищі церкви з'явилися нові сили – прогресисти, які схилили понтифіка ширше враховувати віяння епохи.

Однак енцикліка від 1 листопада 1885 р. "*Immortale Dei*" проголосила зміни концепції папи: вперше папа вказав на те, що церква не пов'язана з жодною формою держави, вона може прийняти будь-яку форму державного правління, якщо вона забезпечує вільну діяльність церкви. У своїй енцикліці від 20 червня 1888 р. "*Libertas praestantissimum*" ("*Про людську свободу*") папа Лев XIII здійснив ще один крок до визнання всіх форм держави. У ній папа визнав позитивні сторони неантирелігійного лібералізму, прав людини і парламентської демократії. Водночас папа наголосив, що цими свободами ще потрібно вміти користуватися – потрібен духовний імунітет.

У вказаній вище енцикліці "*Libertas praestantissimum*" Папа Лев XIII визнає, що "свобода – найвищий з природних дарів", який притаманний лише особам інтелектуальним. Свобода дає людині велику перевагу, честь і владу над своїми діями і вчинками, – підкреслює папа, а Католицька церква завжди боролася за свободу людини проти єретиків і Церкву аж ніяк не можна вважати злісним ворогом людської свободи. Утім папа зауважує: "Але найважливіше значення має той образ, яким людина цим даром користується, оскільки від того, як використовується свобода, залежить рівно ж і найвище благо, і найбільше зло". Свобода, на думку папи, мусить використовуватися з відповідальністю, її потрібно застосовувати з благом, із законом, і особливо – з Вічним законом Божим. Людина вільна слідувати за моральним благом, але в силу своєї слабкості може тяжіти до речей, які тільки видаються людині позитивом, а насправді є злом.

Папа Лев XIII пише: "... Всяка свобода, окрім тієї, яка закликає до підпорядкування Богові і Його Волі, нерозумна. Людська свобода недосконала. Її необхідне керівництво і закон. Її необхідний Вічний закон Божий". Папа стверджує: "відкидати вищу владу Бога, і відкидати усякий послух Йому в суспільних питаннях, або навіть і в приватних і домашніх справах, є велике збочення свободи і гірший від лібералізму"¹⁴.

У травні 1891 р. з'явилась енцикліка папи "*Regum novarum*", що була присвячена ставленню Церкви до соціалістичних ідей. Енцикліка визнала права робітників на створення професійних спілок, існування класів і протиріч між ними. "*Regum novarum*" уважала можливим зміну суспільного становища робітників без політичної боротьби, шляхом їхньої депролетаризації. Для цього і держава, і Церква мусили допомогти робітничому класу. Тим самим енцикліка визнала право робітників боротись усіма легальними засобами, включаючи і страйки, за достойну оплату їхньої праці. Тож енцикліка "*Regum novarum*" стала важливою віхою, бо через неї папа заявив про намір церкви вирішити центральну суспільну проблему капіталізму, вирішити врешті робітничі питання. У цілому, вважається, що Папа Лев XIII вивів папство зі стану ізоляції, осучаснив католицьку церкву¹⁵.

Щоправда, уже наступник папи Лева XIII папа Пій X (Джузеппе Мелькіоре Сартто, роки понтифікату 1903–1914) здобув репутацію консервативного папи. В його енцикліці "*E supremi apostolatus cathedra*", опублікованій 4 жовтня 1903 р., було викладено програму консервативного реформаторського папства. Її центральною думкою було гасло: "*Inaugurare omnia in Christo!*" ("Все оновити у Христі!"). У відношенні до державної влади папа Пій X симпатизував консервативним монархіям. Заходи, спрямовані на поглиблення релігійного життя, передбачали укріплення єдності вчення і управління Церквою, щоби папа міг ефективно боротися з єресями, захищаючи чистоту віри. Папа Пій X називав наукові методи і тогочасні філософські досягнення в царині теології модернізмом, який роз'їдає основи всієї християнської віри, і стає осердям для революційних і атеїстичних ідей, які значною мірою загрожують

існуванню Церкви. Під впливом революції 1905 р. в Росії позиція папи стала ще більш жорсткою по відношенню до сучасних католицьких напрямів, оскільки вони симпатизували свободолюбивим гаслам і Російській революції 1905–1907 рр.

Модернізм започаткували теологи прогресивного спрямування, які намагалися примирити католицьку теологію із сучасною наукою. Найпомітнішим її представником був француз Альфред Луазі, що застосовував метод історичної критики при вивченні джерел віри. Найвідоміша праця Луазі вийшла друком у 1902 р. під назвою "*L'evangeli et l'eglise*" ("Євангеліє і церква"). Однак одразу ж Рим включив цю книгу до "Індексу заборонених книг". Інші модерністи: французи Леруа, Альберт Хутен, італієць Ромоло Муррі, англієць Джордж Тіррел, німець Дьоллінгер прагнули поєднати сучасні буржуазні філософські системи з католицьким вірвченням і етикою. Змагаючись з модернізмом, папа Пій X виклав програму інтегрizmu (на захист цілісності вчення). Першим вираженням офіційного інтегристського напрямку можна вважати виданий Пієм X 3 червня 1907 р. декрет "*Lamentabili sane exitu*" і додане до нього за-судження 65 модерністських тез. Ще безкомпромісною була енцикліка від 8 вересня 1907 р., "*Pascendi dominici gregis*", яка різко проголошувала модернізм джерелом усіх єресей¹⁶.

7 березня 1908 р. в Римі було відлучено від церкви згаданого вище Альфреда Луазі, а в Італії і Франції з університетів було звільнено відомих професорів, яких папа проголосив модерністами через бажання привести Церкву у відповідність із прогресом суспільно-політичного життя. У результаті цього до "Індексу заборонених книг" потрапили книги німецького теолога Альберта Ерхардта "*Католицизм і XX століття*", а також три праці угорського богослова Оттокара Прохаски. Більше того, папа виявив бажання щоб священники, префекти і теологи давали антимодерністську присягу, а хто відмовлявся – того відлучали від Церкви. Було створено таємну інтегристську службу "*Sodalitum Pianum*", яка мала досє на кожного підозрілого теолога і церковного дяча; а філіали "*Sodalitum Pianum*" діяли в Мілані, Фрайбурзі, Відні, Берліні, Кьольні, Женеві, Брюсселі і Парижі.

Контрверсійно склалися взаємини Апостольської столиці також з французьким урядом. 1905 р. у Франції було прийнято закон про відокремлення церкви від держави, який забезпечував у країні свободу совісті і віросповідання. Уже наступного, 1906 р., папа виступив проти цього закону. Папа Пій X висловлював підтримку реформам лише у разі консолідації буржуазно-ліберальних сил проти соціалістів. 1905 р. у зв'язку з поширенням соціалістичної ідеології папа дозволив католикам при підтримці церковної ієрархії брати участь у парламентських виборах там, де вибору кандидата-соціаліста і антиклерикала іншими шляхами запобігти неможливо. Папа був прихильником принципу "*Noni expedit!*" ("Не дозволяти!") і віруючих-католиків бажав цілком підчинити ієрархії Церкви.

Важливий етап цивілізаційних змін – Перша світова війна 1914–1918 рр. і наступні ліквідації імперій (Австро-Угорської, Російської, Німецької, Османської), а також революції на інших материках – Сінхайська революція в Китаї (1911 р.), Мексиканська революція (1910–1917 рр.), революція в Ірані (1905–1911 рр.), Младотурецька революція (1908 р.) та ін. Зазначені революції мали антифеодальний, антиабсолютистський характер. Поступово замість монархій, імперій "на масовому рівні" утверджуються республіки, на політичних картах з'являються нові національні держави, в яких все частіше усталюються демократичні режими, починають функціонувати національні парламенти, упроваджуватися різноманітні свободи, права. Таким чином, традиційний союз між тронем і алтарем було ліквідовано.

Понтифікат наступного папи – Бенедикта XV (світське ім'я – Джакомо, маркіз делла Кьеза. 1914–1922) припав саме на революційні події Першої світової війни. Папа Бенедикт XV врешті примирився не лише з новоутвореними державами, а й з прогресивними католицькими рухами. Крім того, папа зняв заборону на участь католиків у парламентських виборах, прагнучи досягти примирення з парламентською демократією.

Варто також акцентувати на тому, що в останній третині XIX ст. – на початку XX ст. швидкими темпами проходила науково-технічна революція (НТР). Урбанізація, залізниця, телеграф, телефон, автомобілі, радіо – все це "дітища" якраз кінця XIX ст. Інша річ, що, телефонізація, радіо, автомобілізація населення на масовому рівні вкоренилися вже у XX ст.

Хоча, звісно ж, “прискорення часу”, технологічний бум, який почала переживати цивілізація, робили можливим утверджувати нові світоглядні ідеї значно більшої кількості людей.

Однак понтифікат папи Пія XI (в миру – Аброджіо Даміано Акілле Ратті, роки понтифікату 1922–1939) був характерний новим поверненням до консерватизму. На поверхню у міжвоєнні роки вийшли нові ідеології, зокрема фашизм, який проявився спочатку як консервативний авторитарний напрям, створюючи широку коаліцію, в тому числі і з католицькими партіями і організаціями.

Папа Пій XI у своїй енцикліці “*Ubi arcano Dei*” від 23 грудня 1922 р. окреслив основний напрям свого понтифікату. Папа прагнув абсолютної моральної та ідеологічної влади над Церквою і віряними, в той час як політика має належати консервативній світській владі.

На початку 1923 р. уряд італійського лідера Беніто Муссоліні ввів обов’язкове викладання закону Божого, розпустив франкмасонські ложі. Своєю активною боротьбою проти комуністів і соціалістів, несприйняттям лібералізму, франкмасонства і обіцянками зробити католицизм державною релігією фашисти на перших порах завоювали довіру Пія XI. Проте поява в Італії таких явищ, як теорія расизму і расових законів, обумовили зміну ідеології папства. Папа вбачав у расистських законах порушення конкордату з Італією, а в ширшому сенсі – і християнської моралі. Расові закони і їх трагічні наслідки розсіяли ілюзію про можливу внутрішню згоду між фашистською державою і католицизмом.

Ще критичніше склалися взаємини Ватикану з Німеччиною, зокрема з німецьким нацизмом. Адольф Гітлер одразу ж запропонував папі укласти імперський конкордат, що і було втілено 20 червня 1933 р. Апостольська столиця на перших порах була переконана в тому, що нацизм і А. Гітлер є непримиренними противниками більшовизму, а з католицизмом мають намір співпрацювати. Однак з початком кампанії ліквідації парафіяльних шкіл, католицької преси і організацій релігійно-морального характеру, папі Пію XI нічого не залишалось, як виступити з публічним протестом. В енцикліці на німецькій мові “*Mit brennender Sorge*” від 14 березня 1937 р. він різко засудив “новоязичництво” націонал-соціалістів, тоталітаризм, расову теорію і расистські переслідування. Врешті, у 1937 р. папа Пій XI рішуче засудив комунізм, фашизм за їх вороже ставлення до Церкви і релігії, а в 1938 р. священнослужитель створив комісію за участі теологів для розробки проекту енцикліки, яка засуджувала расову дискримінацію і антисемітизм¹⁷.

Зазначимо, що на міжвоєнну добу припадає подальше розгортання масової культури і науково-технічної революції. Утім високий виробничий і споживчий потенціал призводив до ослаблення стереотипів традиційного суспільства. За вдалим висловом авторів навчального посібника “Історія світової культури” (наук. ред. Василя Шейка), “науково-технічна революція демократизує культуру, а сучасні засоби інформації доносять її до кожного будинку, не стільки, однак, піднімаючи кожного до рівня дійсної культури, скільки опускаючи культуру до масового сприйняття, до рівня “масової культури”¹⁸. Папа Пій XI усвідомлював значення преси і мистецтва для формування суспільної думки. Понтифік у своїй енцикліці “*Vigilanti cura*” від 29 червня 1936 р. визнав значні можливості кіномистецтва у здійсненні впливу на народні маси. Уважалось допустимим показувати фільми відповідного релігійно-морального змісту і політичного спрямування. Разом з тим папа рекомендував створити державну цензуру кіномистецтва¹⁹.

Серед енциклік папи Пія XI можна знайти цілу низку взаємопов’язаних між собою послань про виховання молоді, про шлюб, про сімейне життя і суспільний устрій. В енцикліці “*Divini illius magistri*” (1929 р.) підкреслювалося, що право виховання християнської молоді в першу чергу належить Церкві, сім’ї і лише в останню чергу державі²⁰. А енцикліка “*Casti connubii*” про шлюб і сім’ю, що була опублікована в 1930 р., ідеалізувала традиційний союз між чоловіком і жінкою, морально благословляючи перевагу в ньому чоловіка²¹.

У цілому папа Пій XI виходив з досвіду XIX ст., довіряючи більше авторитарним режимам, аніж ліберальним державам.

Папа Пій XII (Еудженіо Марія Джузеппе Джованні Пачеллі, роки понтифікату 1939–1958) був автократичним главою церкви, політичним ідеалом якого була консервативна монархія. Він підтримував, до слова, католицькі консервативні сили французької держави (режим Анрі Петена), а 7 червня 1941 р. підписав договір з фашистським режимом Франко²².

Папа Пій XII також підтримував монархію як форму державного правління, вважаючи її ідеальною християнською формою держави, а концепцію про державу ліберальних філософів – небезпечним для католицизму лжевченням. Відкидаючи божественний авторитет і силу законів, державна влада, на думку папи, приписує собі права, які перед ніким не відповідають. Церква ж проповідує і проголошує повагу до законів і покору до світської влади, яка отримала свій початок від Бога.

Щоправда, різдвяний виступ папи Пія XII 1944 р. по радіо можна вважати своєрідним свідченням повороту папства в бік демократії. “Церква не забороняє помірковані демократичні системи, – заявив папа, – якщо вони не виступають проти католицького вчення про походження і здійснення суспільної влади”. На виборах до Народних зборів Італії, 2 червня 1946 р., з питання визначення форми державного правління (монархії чи республіки) папа дав зрозуміти, що охочіше сприйняв би саме монархію.

Священнослужитель констатував, що післявоєнні суспільно-політичні і соціокультурні зміни (подальше розгортання масової культури і науково-технічної революції) суперечать курсу, який він і католицька церква вважають правильним.

У 1950-х рр. Католицька церква ще не могла відритися світу, який надшвидкими темпами видозмінювався і модернізувався. Енцикліка папи “*Humani generis*” від 12 серпня 1950 року засуджувала філософські напрями новітньої доби, повертаючи церкву до курсу, який проводили папи Пій IX (“*Quanta cura*”) і Пій X (“*Pascendi*”)²³. Водночас папа Пій XII розумів велике значення і можливості сучасних засобів масової інформації для ідейного впливу на народні маси. Зокрема, в енцикліці “*Miranda prorsus*” від 8 вересня 1957 р. відзначалися роль і значення кіно, радіо і телебачення в справі поширення віри. Однак Пій XII усвідомлював не лише можливості, але і небезпеки, оскільки ці ж засоби використовують і ворожі антикатолицькі сили для поширення своїх ідей²⁴.

Нині можна вважати незаперечним фактом, що в 1958 р. з папи Івана XXIII (Анджело Джузеппе Ронкаллі, роки понтифікату 1958–1963) і скликаного ним собору реформ почалася нова епоха, новий напрям в історії папства і Римо-католицької церкви. Аджорнаменто (aggiornamento – оновлення, модернізація, приведення у відповідність з духом часу) викликало значні зміни у Церкві. Католицизм більше вже не міг відгородитися від відповідей на питання, які були поставлені на повістку дня самим життям. Відкритість до інших ідеологій, можливість співіснування із соціалістичними країнами і діалог з невірними, атеїстами розгорталися під знаком відкритості до світу, оновлення. Папство, як зазначає угорський дослідник Є. Гергей, стало ангажованим прихильником суспільного прогресу світу.

На конклаві 1958 р. полемізували між собою інтегристи, що бажали продовжувати консервативний курс папи Пія XII (лідер інтегрістів – кардинал Альфредо Оттавіані), і прогресисти, що були прихильниками реформ (їх лідер – кардинал Джузеппе Сірі). Новий папа Іван XXIII, що належав до прогресистської течії, у червні 1959 р. і сформулював програму аджорнаменто – через оновлення і модернізацію приєднати Церкву до сучасного світу. Папа Іван XXIII виражав сутність аджорнаменто таким порівнянням: двоохтисячолітній будинок Церкви він уподібнював до кафедрального собору, в якому застоюлося повітря історії. Для того, аби людство змогло знову в ньому вільно дихати, добре себе почувати, потрібно відкрити вікна у світ – нехай до собору увійде свіже повітря.

Соціальна енцикліка папи Івана XXIII “*Mater et magistra*” (“Мати і наставниця”), що з’явилася 15 травня 1961 р., відображала вже новий дух епохи. Раніше пропозиції вирішити соціальні проблеми в умовах еволюції світу в бік демократії і соціалізму були неприйнятними для Церкви. Тепер папа Іван XXIII певною мірою порвав з патерналізмом, бо послідовно визнавав правомірність боротьби робітників на захист своїх прав, він розглядав боротьбу робітників за соціальну справедливість як об’єкт підтримки з боку Церкви. Енцикліка “*Mater et magistra*” стала вираженням чіткої однозначної позиції захисту демократії, суспільної системи, яка визначалась антропоцентризмом – правами і свободами людини. Нова позиція означала також, що папа признає плюралізм суспільства²⁵.

Найхарактерніше визнання папою Іваном XXIII змін у світі представлено у його останній енцикліці від 9 квітня 1963 р. – “*Pacem in Ternis*” (“Мир на землі”). Нове звучання отримав,

зокрема, екуменізм – як зближення і співпраця між різними християнськими конфесіями. Папа Іван XXIII декларував також необхідність співпраці християн і з атеїстами. Енцикліка “Pacem in Terris” зробила можливим для Ватикану пошук контактів і зв’язків із соціалістичними країнами, зокрема із СРСР²⁶.

Без сумніву, енцикліки пап початку 1960-х рр. – закономірна відповідь Церкви на тенденції часу, що неухильно змінювався. Культурне життя Західної Європи 1960–1970-х рр. зумовлювала атмосфера політичного лібералізму, значного розвитку технології і засобів масової інформації. Успішно розвивалися комунікаційні засоби, на тлі урбанізації суспільства стрімко зменшувалася кількість неписьменного населення, тривав розвиток преси. Значно збільшили масову аудиторію кіно, радіо і звукові технології, було започатковане загальне телемовлення у Франції (1944 р.), Британії (1946 р.), Західній Німеччині (1952 р.) та ін. Повсякденне життя 1960-х рр. стало куди вільнішим та егалітарнішим, ніж раніше. Патерналізм остаточно не зник, проте люди стали мобільніші, а добробут і прибуток ставали головним критерієм суспільного прогресу²⁷. Водночас релігійне життя європейців переживало великий занепад. Відвідування Церкви перестало бути усталеною необхідністю, тепер кожна родина чи індивід самостійно вирішували, відвідувати їм храм чи ні. Як промовисто зазначає відомий англійський історик Норман Дейвіс, “вперше за півтора тисячоліття християнство стало релігією меншості”²⁸.

Другий Ватиканський собор (1962–1965 рр.) відкрив нову епоху в історії папства і Римо-католицької церкви. У своєму вступному слові, відкриваючи собор, 11 жовтня 1962 р., папа Іван XXIII зазначив, що завданням собору є відповідна обнова Церкви, щоби тим самим Церква продемонструвала своє розуміння розвитку світу і підключилася б до цього процесу. Папа виразив побажання, аби результатом собору стала відкрита світу Церква²⁹.

Відкритість Церкви світу, початок діалогу, реалізація екуменічних ідей, упорядкування взаємовідносин із соціалістичними країнами – все це були завдання, що стояли перед новим папою Павлом VI (Джованні Баттиста Енріко Антоніо Марія Монтіні, роки понтифікату 1963–1978). Папа обнародував декрет про східні церкви (“*Orientalium Ecclesiarum*”) і декрет про екуменізм (“*Unitas redintegratio*”). А у квітні 1965 р. папа створив Секретаріат у справах невірних. Дуже важливим документом для нового розуміння екуменізму, а також для переусвідомлення відносин між католицькою Церквою та іудаїзмом була декларація “*Nostra aetate*”. У 1965 р. була прийнята також Декларація про свободу віросповідання (“*Dignitatis humanae*”) і важливий документ собору – Духовно-пастирська конституція про відносини Церкви із сучасним світом (“*Gaudium et spes*”).

Щоправда, частина священнослужителів-традиціоналістів не прийняла деякі документи собору. Архієпископ Марсель Лефевр відмовився поставити свій підпис під трьома із прийнятих Собором документів – Догматичною конституцією про Церкви *Lumen Gentium*, Пастирською конституцією про відносини Церкви із сучасним світом (“*Gaudium et spes*”) і Декларацією про свободу віросповідання (“*Dignitatis humanae*”). У 1970 р. М. Лефевр заснував Священне братство св. Пія X, яке об’єднало противників нововведення Другого Ватиканського собору католиків-традиціоналістів³⁰.

Важливим форумом колегіального управління після Другого Ватиканського Собору став постійний єпископський синод. У цілому, реформа децентралізувала куріальні заклади, а сама курія помітно інтернаціоналізувалася. До того ж в умовах понтифікату Павла VI помітно покращилися відносини з англіканською церквою, папа зустрічався з народами різних країн і континентів, а своїм розпорядженням “*Missale Romanum*” понтифік зробив можливим використання в літургії національної мови. Серед кількох нових католицьких організацій велику увагу привернула “*Opus Dei*” (“Божа справа”), що утверджувала особливу роль мирян у житті Церкви³¹.

Папа солідаризувався з позицією свого попередника – Івана XXIII, вважаючи що Церква може давати відповіді на запити часу тільки із врахуванням суспільно-економічних змін. У справі суспільного руху вперед, економіки, культури Церква готова до відкритого діалогу із усіма людьми доброї волі, незважаючи на їх світоглядну і політичну точку зору. Папа Павло VI

закликав католиків перейти після столітнього монологу до діалогу з невірними, марксистами, визнавши гуманістичні і соціальні завоювання соціалізму.

Водночас консервативну лінію продовжила папська енцикліка від 25 червня 1968 р. (“*Humanae vitae*”) про християнський шлюб і регулювання народжуваності. Енцикліка знову підтверджувала єдність шлюбу як святині – папа морально заборонив християнам регулювання народжуваності³². До певної міри дух енцикліки “*Humanae vitae*” суперечив духу аджорнаменту, що спричинило опозицію в Церкві. Зокрема в Голландії, Бельгії і ФРН значна частина священнослужителів критикувала позицію папи.

Революція статі (“сексуальна революція”) 1960-х рр., як вважає згаданий вище англійський історик Норман Дейвіс, полегшила загальний доступ до контрацептивних пігулок і швидко зруйнувала традиційні звичаї. Вона знищила соціальний сором за позашлюбні статеві стосунки, незаконнонародженість, гомосексуалізм, розлучення, конкубінатство (нешлюбне співжиття). У більшості європейських країн “сексуальна революція” супроводжувалася поступовою декриміналізацією содомії, пом’якшенням законів про порнографію і непристойність, повсюдною легалізацією абортів³³.

Новий папа Іван Павло II (Кароль Войтила, роки понтифікату 1978–2005) увів до своєї програми твердження єдності віровчення, дисциплінарних визисків на католицьких аналітиків, які відходили від пастирського вчення. У 1979 р. Конгрегація віровчення, рішення якої затверджував папа, засудила цілий ряд американських теологів, головним чином за їх погляди, які суперечили основним принципам католицької моральної теології, сексуальної етики і “*Humanae vitae*”. Крім того, було засуджено тих теологів, які піддавали критиці тезу про непогрішність папи. Так, потрапив під осуд німецький теолог Ганс Кюнг і французький богослов Жак Пойе. Папство також виступило проти “теології визволення”.

“Теологія визволення”, зокрема, є контроверсійною формою, з погляду офіційних доктрин, теології, що зосереджується на Ісусові Христі не лише як Відкупителі, а і як Визволителі пригноблених. Вона наголошує на першочерговій християнській місії надати справедливість убогим та пригнобленим. Ганс Кюнг – швейцарський теолог прогресистських поглядів, який нерідко піддавав критиці діяльність римських пап після Другого Ватиканського собору, вважав, що для виходу Римо-католицької церкви з кризи, яка настала після Другого Ватиканського собору, її необхідно децентралізувати – посилити роль національних єпископських конференцій, надавши їм більше повноважень; для прийняття важливих рішень частіше скликати синод (колегіальність єпископів), а посадовців формувати на виборчій основі. Крім того вартує, на думку Г. Кюнга, посилити роль в Церкві вірян. Швейцарський теолог виступав за тіснішу співпрацю Римо-католицької церкви з протестантськими церквами, мусульманами та іудеями. Найрадикальніша вимога – допускати до св. Євхаристії розлучених осіб, які живуть в нових союзах, та дозволити використання контрацептивів³⁴.

Разом із тим ряд сентенцій теологів-прогресистів знайшли відображення у діяльності папи Івана Павла II. Так, папа Іван Павло II розвинув ідею створення синоду єпископів, запроваджену папою Павлом VI, розповсюдивши цю колегіальність і на діяльність Святої колегії кардиналів.

У кількох енцикліках папа-поляк виклав свої ключові погляди. В енцикліці “*Evangelium Vitae*” (“Євангеліє Життя”) розкрито фундаментальні питання, що стосуються цінностей і достоїнства людського життя. Енцикліка “*Ut Unum Sint*” (“Да будуть всі єдині”) присвячена проблемі екуменізму³⁵, а енцикліка “*Centesimus Annus*” (“Сотий рік”), що була видана на ознаменування сотієї річниці енцикліки “*Rerum Novarum*”, розкрила сучасне соціальне учіння Церкви³⁶. В енцикліці “*Veritatis Splendor*” (“Сіяння Істини”) було розкрито фундаментальні питання морального вчення Римо-католицької церкви³⁷.

Одним із центральних питань понтифікату Івана Павла II було активне сприяння справі збереження миру у всьому світі. 8 грудня 1988 р. з нагоди всесвітнього дня миру Іван Павло II направив послання людям усього світу. Основна думка цього послання – для здобуття миру необхідно дотримуватися прав меншин, як національних, так і світоглядних та суспільних. Свобода у всій многогранності, плюралізм у всіх царинах життя є важливою формою збереження, розвитку й удосконалення загального і універсального людського суспільства.

Значне місце в поглядах папи займає інкультурація, під якою понтифік розуміє пристосування Євангелія до місцевої культури. Папа часто звертався до вірян на їх рідній мові, виступав на захист прав людини і її гідності, таврував і називав ганьбою масову бідність та голод. Папа був відкритий для технічного розвитку, усвідомлюючи можливість поставити досягнення техніки на службу людству. Щоправда, з багатьох етичних і догматичних питань, які покликані охороняти вічні божественні начала, він виразно консервативна людина, яка стійко охороняє традицію.

Варто зазначити, що на початку XXI ст. (останні роки понтифікату Івана Павла II та понтифікат Бенедикта XVI (Йозеф Алоїз Ратцінгер, 2005–2013)) світове суспільство переживає загальну безпрецедентну “технологічно-комунікативну” революцію. Для повсякденного життя світового суспільства початку XXI ст. характерними стали: мобільний зв'язок, інтернет, соціальні мережі, електронна пошта, багатоканальне телебачення, модернізовані засоби пересування, новітня реклама (за влучним висловом російського історіософа-традиціоналіста О. Фоміна, “людство розвивається в умовах медіократії – тотального впливу інформації, надмодерної техніки, яка цілком домінує над людською свідомістю, створюючи своєрідну “віртуалізацію” дійсності”)³⁸.

Київський учений, філософ Валерій Капелюшний безкомпромісно стверджує, що традиційні духовні засади цивілізації нині підміняються квазіцінностями комерціалізованої “одновимірної” культури гіпермаркету”, і все очевиднішим стає “агресивний натиск мережевого суспільства”, “порногламуру” й глобалізаційної уніфікації³⁹. Тілесно-зорієнтована культура постіндустріального суспільства, “тілоцентризм” ведуть, на думку українського вченого, до девальвації понять, які ще донедавна вважалися репрезентативними підставами людської цивілізації: дух, духовність, душа, любов, милосердя, віра та ін.⁴⁰ Втрата аксіологічних підстав західної цивілізації (етичних канонів та естетичних критеріїв) на зламі XX і XXI століть потягла за собою глибоку світоглядну кризу, драматичне розчарування в людині як істоті духовній і раціональній. Глобалізація й постмодернізм, інтенсифіковані комунікаційними технологіями мережевого суспільства, зруйнували і “демістифікували” традиційні обґрунтування культурних сенсів людського буття, проте поки що не в змозі дати адекватні часу й переконливо аргументовані альтернативні підходи. У цих умовах, на думку В. Капелюшного, нагальною є потреба переосмислення ключових сенсів людського буття, котрі зазнають незворотних змін⁴¹. Адже “споживацько-гедоністичне” ставлення до життя вступає у пряму суперечність із сакральними архетипами минулого.

Водночас український філософ, лауреат Шевченківської премії Сергій Кримський у статті “Смисл постісторії” цілком слушно відзначає, що поява інтернету стала знаменною подією в розгортанні пізнавальних процесів і позначила ще небачений в людському бутті віртуальний вимір історії. Перед людством й справді відкрилися неосяжні потенційні світи пізнання⁴².

Папа римський Бенедикт XVI у книзі “Сіль землі: Християнство й Католицька Церква в XXI столітті” дуже промовисто охарактеризував місце Церкви в умовах нових історичних тенденцій: “... Зараз християнство дуже суттєво втрачає своє значення а Церква змінює свій вигляд. Християнське суспільство розпадається майже на очач. Тож відносини між суспільством і Церквою змінюватимуться і надалі та, очевидно, будуть пов'язані з подальшою дехристиянізацією суспільства. Те, що відбувається у царині віри, більше не впливає на загальну суспільну свідомість.

Центральною сферою сьогоденного життя є простір економічних і технічних інновацій. Там, а надто у світі розваг, пропонованих засобами масової інформації, формується мова і поведінка. ... Публічна, масова культура є не трансцендентною, вона позбавлена християнства як ключової сили”⁴³. Утім, на думку папи Бенедикта XVI, кожна історична епоха має свій глибинний сенс, у ній, свого роду, втілюється Божий задум, тож людині, яка живе саме в умовах сьогодення, варто у цій епосі розібратися⁴⁴.

Щоправда, за папою Бенедиктом XVI стійко закріпилося реноме папи-консерватора. В умовах його понтифікату мали місце окремі суперечності як з мусульманами, так із іудеями. Гучний резонанс був пов'язаний з лекцією священнослужителя “Віра, розум і університет:

спогади і роздуми”, яку папа прочитав 12 вересня 2006 р. в університеті Регенсбурга. Ця лекція викликала протести мусульман усього світу, оскільки вони побачили у висловлюваннях Бенедикта XVI образу їхніх релігійних почуттів. Справа в тім, що папа у своїй лекції процитував слова візантійського імператора Мануїла II Палеолога, сказані ним у час дискусії з одним вченим персом: “Добре, покажи мені, – говорив імператор, – що нового приніс Мухаммед, і ти знайдеш там лише зле і нелюдське, таке, як його наказ розповсюджувати мечем віру, яку він проповідував”. Ця цитата, вирвана із загального контексту лекції, була інтерпретована як вираження особистої позиції понтифіка, що і спровокувало скандал. Звісно ж, вирішальну роль у виникненні конфлікту відіграли ЗМІ, які розтиражували наведену цитату без спеціальних роз'яснень.

Знайомство з повним текстом лекції показує, що сутності ісламського віровчення у ній папа взагалі не торкається.

Однак уже через декілька днів після виступу папи в Регенсбурзі по всьому світу розпочалися протести як мусульманських релігійних лідерів, так і політиків країн з домінуванням мусульманського населення. Прем'єр-міністр Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган заявив, що висловлювання папи “неприйнятні і недоречні”, король Марокко Мохаммед VI відкликав свого посла у Ватикані для консультацій, а президент Ємену Алі Абдалла Салех навіть пригрозив переглянути свої відносини зі Святим престолом⁴⁵. Папа мусив здійснювати серйозні політичні зусилля для врегулювання конфлікту. 25 вересня 2006 р. Бенедикт XVI прийняв послів 22-х мусульманських країн, представників міжнародних організацій і мусульманської общини Італії і закликав розвивати діалог між ісламом і християнством. Лише після цього дипломатичний конфлікт було вичерпано, хоча стихійні протести проти висловлювань священнослужителя тривали і надалі.

Мали місце певні суперечності папи Бенедикта XVI і з іудеями.

24 січня 2009 р. з ініціативи папи було обнародовано декрет Конгрегації у справах єпископів, який ліквідував відлучення від Церкви чотирьох ієрархів, що були рукоположені в 1988 р. згідним нами вище архієпископом Марселем Лефевром без папського мандата. Однак ці події викликали цілком несподіваний для Ватикану резонанс. Справа в тім, що одним із цих чотирьох єпископів був Річард Уільямсон, відомий своїми антисемітськими висловлюваннями. Як тільки стало відомо, що папа Бенедикт зняв церковне відлучення з єпископа Р. Уільямсона, Верховний раввінат Ізраїлю в знак протесту заявив про розрив офіційних відносин із Ватиканом. Невдовзі про розрив відносин зі Святим престолом заявила і Центральна рада євреїв у Німеччині⁴⁶.

Папа Бенедикт XVI вже 28 січня 2009 р. (в день річниці визволення Освенцима) поспішив заявити про свою “повну і безапеляційну солідарність із братами-євреями”. Протиріччя, які розгорілися навколо єпископа Уільямсона, поставили під сумнів візит папи до Ізраїлю. Однак Ватикану вдалося зняти напругу у взаємовідносинах з іудейськими організаціями, і візит понтифіка на Святу Землю все ж відбувся (папа Бенедикт XVI відвідав Ізраїль у травні 2009 р.).

Резонансним виявилось також інтерв'ю папи напередодні його турне по Африці, в якому він торкнувся, зокрема, і проблем СНІДу, що вирував на африканському континенті. Щоби запобігти подальшому розповсюдженню вірусу, міжнародні гуманітарні організації, які працюють в Африці, активно пропагують серед місцевого населення обов'язкове використання контрацептивних засобів. Утім, розмірковуючи у своєму інтерв'ю на цю тему, папа Бенедикт XVI підтвердив негативне ставлення католицької Церкви до контрацептивів, відзначивши, що презервативи не вирішують проблеми, а навпаки – загострюють її. Папа підкреслив, що єдиний захист від СНІДу – дошлюбна чистота і подружнн вірність⁴⁷.

Інтерв'ю папи миттєво викликало різку критику з боку місцевих суспільних організацій і міжнародних груп, які намагалися вирішити проблему поширення СНІДу в Африці. Активісти компанії по боротьбі з ВІЧ розцінили слова папи як удар, нанесений по їхній діяльності. Позицію папи піддало критиці Міністерство іноземних справ Франції, а також Міністерство охорони здоров'я і економічного розвитку Німеччини.

Відречення папи Бенедикта XVI (лютий 2013 р.) слід розуміти як данину часу, потребу змін. Новий папа – Франциск (Хорхе Марія Бергольо, початок понтифікату – березень 2013 р.)

уже в перший рік свого понтифікату провів низку значимих реформ в контексті рішень Другого Ватиканського собору. Так, він створив раду з восьми найбільш авторитетних кардиналів, які представляли усі континенти. Принципово почав змінюватися образ Католицької церкви. Замість Церкви “караючої” папа Франциск хоче бачити церкву “милосердну” до людини. “Двері церкви, – відзначає папа, – повинні бути відкритими, вона мусить бути місцем милосердя, а не звинувачень... Сповідальниця – це не камера тортур... Ми не можемо зациклюватися тільки на питаннях, пов’язаних з абортами, одностатевими шлюбами і використанням методів контрацепції. Це неможливо”⁴⁸.

“Нова модель Католицької церкви неможлива без повернення до колегіальності... і перегляду ролі і місця в ній папи римського... Папі непотрібно, – зазначає папа Бергольо, підміняти собою місцеві єпископати в розпізнанні всіх територіальних проблем. У цьому сенсі я відчуваю необхідність приступити до благодійної “децентралізації”⁴⁹. Як реальні і дієві органи влади папа пропонує використовувати консисторії (наради) кардиналів і синоди єпископів.

У своєму апостольському зверненні “*Evangelii gaudium*” (“Радість Євангелія”), презентація якого відбулася 26 листопада 2013 р., папа розвиває тему наближення Євангелія до сучасного світу і проблему місіонерства у сучасних умовах, проблему децентралізації Церкви, перебудови єпископських конференцій у дусі колегіальності.

Папа відзначає: “Церкві належить вийти за межі своєї огорожі, щоби дійти до людських окраїн... Необхідно, щоби двері церков усюди були відкритими. Усі можуть якоюсь мірою брати участь в житті Церкви, і навіть двері Таїнств не можна закривати з того чи іншого приводу. Євхаристія – це не нагорода для досконалих, а благодійні ліки і пожива для слабких. Церква – це не митна служба, а батьківський дім, де знайдеться місце кожній людині з її непростим життям”⁵⁰.

Папа підкреслює, що він прагне бачити “Церкву поранену і брудну від того, що вона вийшла на вулицю, аніж Церкву... для якої тільки і важливо бути центром, яка зачинається у клубку нав’язливих ідей і процедур”⁵¹.

Велике євангелізаційне значення має, на думку папи, також екуменічний діалог, передусім із православними, а також з іудеями і мусульманами, агностиками і невіруючими⁵².

За два роки понтифікату папи Франциска ані в курії, ані в Католицькій церкві в цілому не сумніваються в тому, що новий папа почав серйозну перебудову (пишуть про “революцію Франциска”). Це підтвердив і координатор Ради кардиналів при папі латиноамериканський кардинал Оскар Родрігес Марадьяга: “У цього папи є нове розуміння церкви... Він відчуває покликання побудувати церкву, яка служить цьому світу, будучи вірною Христу і Його Євангелію”. Разом із тим кардинал з Гондурасу зауважив, що в Римській курії росте опозиція курсу папи Франциска⁵³.

Не всі ініціативи папи Франциска отримали схвальні відгуки і підтримку серед церковників. Можна говорити про певний супротив реформам як з боку впливових сил в курії, так і серед ієрархії на місцях. Префект Конгрегації віровчення кардинал Герхард Людвіг Мюллер висловився проти адаптації вчення Церкви до поширених сьогодні “язичницьких” (за його визначенням) стилів життя. В інтерв’ю німецькому журналу “*Die Tagespost*” префект Конгрегації віровчення зазначив, що не можна ставити на один рівень так звані “життєві реалії” та Святе Письмо і традицію Церкви. Префект Конгрегації віровчення наголосив, що обговорення важливих питань вчення Церкви є необхідними, але істина не повинна встановлюватися під впливом громадської думки⁵⁴.

Коментар кардинала розцінили як критику “таємної ради” – зустрічі єпископів та експертів Німеччини, Франції та Швейцарії, що відбулася 25 травня 2015 р. у Римі. Церковні ієрархи роздумували над погодженням пасторального підходу з досвідом сучасної людини, особливо у сфері сексуальної етики. Австрійський сайт “*Kath.net*” опублікував їхні твердження про те, що саме “життєві реалії”, з якими зустрічається людина сьогодні, мають стати “джерелом інформації для формування догматичних та моральних істин”. Коментуючи контроверсійну зустріч єпископів у Римі, яка відбулася за закритими дверима, Герхард Мюллер зазначив, що обмін досвідом та думками – річ добра та необхідна, але, додає кардинал, “не можемо домовлятися про те, що вважатимемо за істину”. Якщо будемо діяти за таким

принципом, то доктрину буде формувати громадська думка, а це, безсумнівно, “руйнуватиме церковну спільноту”, вважає він. Префект Конгрегації віровчення переконаний: “Католицька Церква – мати та вчителька всіх церков. Церква навчає, і не слід навчати Церкву. Вона не потребує жодних наставників, які допоможуть їй розібратися у ситуації сучасної людини та сформулювати істини віри. Адже Церква живе згідно з цими істинами та оберігає їх ще з апостольських часів”⁵⁵.

В інтерв’ю французькому католицькому виданню “*Famille Chrétienne*” кардинал Герхард Мюллер відзначив: “Церква не є благодійною організацією. Не достатньо говорити, що ми поважаємо думки усіх, що ми бажаємо добра усім. Представити Євангеліє як простий терапевтичний метод неважко, однак це не відповідає вимогам Ісуса”. Розкритикував префект конгрегації віровчення і децентралізаційні прагнення окремих єпископів. Ієрарх зазначив: “Єпископські конференції мають владу щодо певних питань, однак вони не є магістеріумом поза Магістеріумом, без Папи і без сопричастя з усіма єпископами”. Префект Конгрегації віровчення критикує присутню серед католиків на Заході зафальшовану, як він назвав, light версію католицизму, яка обмежується лише формальною участю у культурі та вибірковим прийняттям вчення Церкви.

Кардинал Г. Мюллер висловив також стурбованість з приводу дискусії про можливість допуску до Святого Причастя розлучених осіб, що розгортається в середовищі Римо-католицької Церкви напередодні Синоду єпископів у жовтні 2015 р. Він підкреслив, що вчення Церкви не може бути іншим, ніж пастирська практика. Ці дві речі не можуть бути відокремлені одна від одної, бо становлять єдність. “Божих правд ми не маємо права змінювати”, – підкреслив кардинал Г. Мюллер⁵⁶.

Солідаризм з кардиналом Г. Мюллером висловив і голова Папської ради сприяння єдності християн кардинал Курт Кох. У своєму інтерв’ю німецькому католицькому виданню “*Die Tagespost*” він твердо заперечив пропозицію німецького кардинала Райнхарда Маркса і єпископа Оснабрюке Франца-Йозефа, які, як делегати майбутнього Синоду з питань сім’ї, запропонували, щоб Церква більше наблизилася до “реалій життя” і лібералізувала своє ставлення до питання конкубінату розлучених і знову “одружених”. Кардинал К. Кох дав зрозуміти, що не місія Католицької церкви адаптовувати свої вчення в дусі часу. Але Церква повинна слідувати вченню Христа в усі часи протягом усієї історії. Також кардинал К. Кох наполягає, що небезпечно оголошувати “життєві реалії” третім джерелом Об’явлення поряд зі Святим Письмом і Переданням⁵⁷.

Опонентом реформаторського курсу Церкви виступає і американський кардинал Раймонд Берк. У березні 2015 р. міжнародний католицький блог “*Rorate Caeli*” опублікував інтерв’ю з Р. Берком, у якому кардинал застеріг від “хибної дихотомії” окремих священнослужителів. “Неможливо змінювати правила, зберігаючи церковну доктрину”, – відзначив кардинал⁵⁸. Ієрарх наголошує на тому, що наука Церкви є незмінною, про що красномовно засвідчує енцикліка Папи Пія XI “*Casti connubii*” та енцикліка Папи Павла VI “*Humanae vitae*”. Згадує кардинал Р. Берк також папу – святого Івана Павла II і його Апостольський лист “*Familiaris consortio*”. “Своїм служінням Папа підтримує цю науку, – говорить Р. Берк, – і подає її у новий, свіжий спосіб, але він її не змінює”. Нині кардинал Реймонд Берк здобув реноме “ультраконсервативного фанатика”, “анти-Синодального”, що знаходиться “у змові проти Папи”. Кілька італійських єпископів навіть відмовилися від проведення в їхніх єпархіях лекцій за його участі⁵⁹.

Кардинал з Гвінеї Роберт Сара, префект Конгрегації у справах Божого культу і дисципліни таїнств, в інтерв’ю французькому тижневику “*Le Journal Du Dimanche*” зазначив: “Ідея помістити Учительський уряд у красивій скриньці, що відокремлює його від душпастирської практики, яка могла б розвиватися залежно від обставин, моди і пристрастей, є формою ересі, небезпечною шизофренічною патологією”⁶⁰. “Якщо хтось не хоче визнавати законність доктрини, нехай залишиться язичником”, – сказав кардинал Сара, нагадуючи, що за ці доктрини мученики віддавали своє життя. На його думку, Церква в Європі стає слабшою через відносність моралі та християнських цінностей. Молоді люди більше не мають на що опертися, їм не вистачає орієнтирів. Він нагадав, що в таких питаннях, як розлучення, гомосексуальні відносини та вільні зв’язки, Бог говорив зрозуміло. Крім того, стосовно розлучених без сакрамен-

тального союзу Іван Павло II не залишив жодних сумнівів – це не може піддаватися дискусії⁶¹. Глава дикастерії Ватикану заявив, що він задоволений популярністю папи Франциска, однак шкодує, що це іноді має досить поверхневий характер: “Вірні хочуть бачити Папу, щоб торкнутися до нього, зробити фотографію з ним, але священники в Італії визнають, що церкви порожні”, – сказав кардинал Роберт Сара⁶².

Активізація позиції противників реформ Римо-католицької церкви виразно простежилася після Надзвичайної сесії синоду Римо-католицької церкви, що тривала у Римі впродовж 5–19 жовтня 2014 р. Зокрема три із 62 пунктів підсумкового документа Синоду єпископів на тему сім'ї не набрали в голосуванні 18 жовтня 2014 р. кваліфікованої більшості (двох третин) голосів, але продемонстрували стійку реформаторську тенденцію. Не пройшли, зокрема, пункти 52, 53 і 55. Пункт 52 підсумкового документа Синоду єпископів на тему сім'ї, який підтримали 104 єпископи за спротиву 74, що означає просту більшість, підбиває підсумки дискусії щодо можливості допущення розлучених, які перебувають у нових зв'язках, до таїнств покаяння і євхаристії. Якщо одні єпископи висловилися за дотримання наявної дисципліни, інші – прихильні допускати розлучених до причастя за чітко визначених умов. Наступний пункт (53) стосується так званого духовного причастя для розлучених, які мають нові зв'язки. У ньому занотовано сумніви, чому ці особи не можуть приступати і до сакраментального причастя. Результат голосування – 112 за і 64 проти. Серйозні зіткнення й поділи викликав пункт, який стосується осіб одностатевої орієнтації та пастирської уваги щодо них у світлі вчення Церкви. Цей пункт дістав схвалення 118 учасників за 62 голосів проти. Він проголошує, що “не існує жодної підстави для порівняння чи створення аналогій, навіть далеких, між одностатевими зв'язками і планом Божим стосовно подружжя і сім'ї”. Натомість сказано, що стосовно гомосексуалістів потрібно уникати “несправедливої дискримінації”⁶³.

Речник Ватикану о. Федеріко Ломбарді пояснив, що ці три спірні питання не зустріли “широкого схвалення”. Своєю чергою, голова Конференції єпископату Польщі архієпископ Станіслав Гондецькі зазначив, що вони просто-напросто “відкинуті”. Аналітики-вaticanісти звертають увагу на те, що голосування розкрило глибокі поділи серед єпископів щодо найбільш суперечливого питання. Вони зазначають, що навіть якщо зазначені вище спірні питання не отримали належної кількості голосів, то вони залишаються предметом дискусії.

Італійські медіа, посилаючись на реакції учасників Синоду, пишуть, що на Синоді не бракувало суперечностей, протиріч та виразів протесту. Публіцист газети “*Corriere della Sera*” Массімо Франко написав, що існує небезпека, що може поширитися картинка “Папи-реформатора і впертої Церкви”, а отже – понтифікату, не здатного “навернути” деяких єпископів⁶⁴. Вислів про “три відкинуті пункти” не означає, що вони не мали вагомої підтримки. Насправді, вони здобули просту більшість голосів, але не набрали вирішальної більшості (двох третин).

Папа Франциск у завершальному виступі на Синоді застерігав від крайнощів. Він зазначив, що Церква має шукати шлях поміж “неприятною суворістю” і “фальшивим розумінням милосердя”⁶⁵. Папа Франциск підкреслив, що Христова Церква покликана служити кожній людині, а тому вона не боїться та тримає свої двері відкритими навстіж.

Папа називає дискусію між синодальними отцями “спільно пройденим шляхом”, але вказує також на моменти напруження, спричинені різними спокусами. Однією із таких спокус він називає “неприятну заскоружність серця”. Вона, за його словами, проявляється “у бажанні закритися у написаному (літера) і не відкритися на несподіванки Бога несподіванок (дух); спокуса сховатися за законом, за впевненістю у тому, що ми знаємо, уникаючи того, що ми повинні ще навчитися та досягнути. Від часів Ісуса це є спокусою ревнителів, скрупулянтів, надто старанних і так званих традиціоналістів та інтелектуалістів”. Протилежною до цієї Святіший Отець називає спокусу “руйнівної поблажливості”. Це є спокуса “боязких і так званих прогресивістів та лібералістів”, які “в ім'я обманливого милосердя завивають рани, не залікувавши їх перед тим, які займаються симптомами, а не причинами і коренями” проблеми. Далі папа вказав на спокусу “перетворювати камінь у хліб”, з метою “перервати довгий піст”, але також і спокусу “перетворити хліб у камінь”, щоб кидатися ним у грішників, перемінити його “у незносні тягарі”. Існує також спокуса зійти з хреста для того, щоб вдовольнити натовп, замість того, щоб залишатися на ньому для того, щоб “сповнити волю Отця”, спокуса піддатися

“духові світу, замість того, щоб очищувати його та підпорядковувати Божому Духові”. Врешті, спокуса “не брати до уваги скарб віри, вважаючи себе не сторожами, а його власниками і панамі”, або ж, з іншого боку, “спокуса неприйняття дійсності, послуговуючись дріб'язковою мовою”, яка багато про що говорить, але не каже нічого.

“Багато коментаторів, – зауважив Святіший Отець, – уявили собі, що бачать посварену Церкву”. Однак, додав він, “Синод ніколи не піддавав сумнівові фундаментальні істини Святої Тайни Подружжя: нерозривність, єдність, вірність, прокреативність, тобто відкритість на життя”. Одночасно “Церква не боїться закотити рукави, щоб обробити рани людей оливою та вином”, адже вона “не дивиться на людство через стіни скляного замку, щоб судити чи класифікувати”.

“Такою, – наголосив папа, – є єдина, свята, католицька, апостольська Церква, яка складається з грішників, які потребують Божого милосердя. Такою є Церква, справжня Христова Наречена, яка намагається бути вірною своєму Нареченому та Його навчанню. Це Церква, яка не боїться їсти та пити з блудницями й митарями. Церква, двері якої відкриті навстіж, щоби приймати потребуючих, розкаяних, а не лише праведних чи тих, які вважають себе досконалими”. Церква, яка “не соромиться брата, який упав і не вдає, що його не бачить”, а навпаки, “почувається зобов'язаною підвести його та захопити відносити подорож” до небесного Єрусалима⁶⁶.

Під час загальної аудієнції 10 грудня 2014 р., що відбулася на площі Святого Петра у Ватикані папа Франциск, коментуючи перебіг праці III Надзвичайної Асамблеї Синоду Єпископів (жовтень 2014 р.), відзначив, що “все відбувалося “cum Petro et sub Petro”, тобто в присутності Папи, що є запорукою свободи, довір'я та ортодоксії”. Наступник святого Петра, додаючи, що кінцевий звіт, який є підсумком праці попереднього синодального зібрання, став основою для приготування наступної асамблеї, що відбудеться впродовж 4–25 жовтня 2015 р. у Ватикані. Генеральний секретар єпископської асамблеї кардинал Лоренцо Балдісери повідомив, що на жовтневій XVI Звичайній сесії Синоду єпископів у Ватикані говоритимуть про покликання і місію сім'ї у сучасному світі. Ієрарх нагадав, що в зустрічі візьмуть участь більше синодальних отців, ніж у Надзвичайній сесії Синоду. Вони будуть обрані окремими єпископатами залежно від їх чисельного складу⁶⁷.

Серед синодальних голосів пролунала думка, що це зібрання єпископів, яке щойно завершилося, нагадує II Ватиканський Собор. Оскільки як і 50 років тому, так і зараз ми спостерігали зіткнення поміж прихильниками більшої відкритості Церкви на зміни, що відбуваються у світі, і захисниками традиції.

Традиціоналісти мають сумнів, чи здатна відкрита сучасному секуляризованому світу Церква зберігати давні сакральні архетипи, чи зможе людина розібратися у світі плюралістичних ідеологій. Як приклад наводиться поширення гендерної ідеології (гендер – психосоціальні, соціокультурні ролі чоловіка і жінки як особистостей, на відміну від статі, яка позначає біологічні відмінності) в Європі, збільшення кількості країн, які легалізують одностатеві шлюби.

Так, президент італійського єпископату кардинал Анджело Баньяско, відкриваючи 23 березня 2015 р. засідання Постійної ради Італійської єпископської конференції, висловив сподівання, що Європа проявить більше відповідальності в боротьбі проти будь-яких форм ідеологічної колонізації, зокрема гендерної теорії⁶⁸. Архієпископ Болоньї Кардинал Карло Каффарра, що є відомим фахівцем з питань шлюбу та сім'ї, визнав гендерну теорію “індоктринаційним нищенням алфавіту людського спілкування”⁶⁹.

20 червня 2015 р. в Римі відбулася півмільйона демонстрація проти поширення гендерної ідеології в школах. Маніфестація пройшла під гаслом “Захистимо наших дітей. Стоп гендеру в школах”⁷⁰. Церква, до слова, підтримала гасла маніфестації. До організаційного комітету звернувся із посланням Президент Папської Ради у справах сім'ї архієпископ Вінченцо Палья. Сановник висловив глибоке переконання, що християнська сім'я, яка ґрунтується на моногамному й нерозривному подружжі, буде великим багатством для суспільства також і в майбутньому. Він цитує слова папи Франциска до єпископів Європи про необхідність сприяти сім'ї як зв'язковій між чоловіком і жінкою, що є основною клітиною кожного суспільства⁷¹.

Папа Франциск у своїх виступах неодноразово засуджував гендеризм: “Гендерна теорія – це помилка людського розуму, вносить величезне замішання і нападає на сім’ю”⁷². У червні 2015 р. на зустрічі з єпископами країн Карибського басейну понтифік зауважив, що союз між чоловіком і жінкою як основа подружжя постійно ставиться під сумнів ідеологами гендера “в ім’я справедливого та вільного суспільства”⁷³. У відкиданні гендерної ідеології (теорії) папа Франциск слідує науці папи Бенедикта XVI, який говорив про глибоку “брехню гендеризму і антропологічну революцію”.

Боротьба з гендерною ідеологією відбувається вже і на слов’янському просторі. 12 березня 2015 р. в Окружному суді Перемишля відбулося перше засідання у справі архієпископа Юзефа Міхаліка, проти якого позивається Малгожата Маренін, глава товариства “Стоп Стереотипам”. Причиною для позову були слова архієпископа Міхаліка, сказані в жовтні 2013 р. під час 90-ї річниці від народження кардинала Генрика Гульбінювіча: “... Ми є свідками наступу поширення нової гендерної ідеології. Вже кільканадцять найважливіших університетів Польщі запровадили лекції цієї нової і не дуже зрозумілої ідеології, до програмної ради якої входять найбільш активні польські феміністки, які впродовж років знущуються з Церкви і традиційної етики, підтримують аборти і борються з традиційною моделлю сім’ї і подружньої вірності”⁷⁴. Малгожата Маренін вимагала вибачення у загальнопольській газеті або під час недільної чи святкової проповіді, а також компенсації в сумі тисячі злотих на користь “Центру прав жінок”. Утім позов М. Маренін такі не було задоволено. А в сусідній Словаччині був опублікований “Заклик лікарів, психологів та інших фахівців про вплив гендерної ідеології на психічне здоров’я дітей”, в якому експерти закликали владу заборонити проникнення гендер-ідеології в освітній процес⁷⁵.

Тривогу церкви викликає також поширення легалізації одностатевих шлюбів у Європі і світі. Причому за минулі роки таке практикування торкнулося традиційно консервативних країн – Іспанії, Португалії, Мальти. Зокрема шквал обговорень серед фахівців викликав референдум в Ірландії (травень 2015 р.), на якому більшість сказала “так” одностатевим союзам⁷⁶. Тим часом суперечки точаться як всередині, так і поза стінами церков. Держсекретар кардинал П’єтро Паролін запевняє, що “результат референдуму в Ірландії – це поразка людства”, в той час деякі священнослужителі, як наприклад, єпископи Мадзара-дель-Валло, Доменіко Могавєро, вже висловилися для преси, що “Церква не повинна втручатися “в питання цивільних союзів між одностатевими парами”⁷⁷. Водночас один із високопоставлених ієрархів Церкви, Патрон Мальтійського ордену кардинал Раймонд Берк відзначив, що, легалізувавши одностатеві шлюби, Ірландія пішла далі, ніж язичництво, і “кинула виклик Богу”⁷⁸.

26 червня 2015 р. Верховний суд США постановив, що заборона одностатевих “шлюбів” у законах і конституціях частини штатів є неконституційною (із 50 американських штатів до цього моменту одностатеві “шлюби” було визнано у 37 штатах). Попри те, що вердикти Верховного суду обов’язкові до виконання, Конгреси та Сенати деяких штатів США налаштовані рішуче проти запровадження одностатевих “шлюбів”⁷⁹. Водночас у США католицькі священники-традиціоналісти нерідко зазнають різноманітних дискримінацій. Так, проти архієпископа Сан-Франциско, владики Сальваторе Корделіоне, провадиться серйозна кампанія через його вимогу до викладачів католицьких шкіл архієпархії строго дотримуватися принципів вчення Католицької церкви. Кілька конгресменів, які представляють Демократичну партію у Конгресі штату Каліфорнія, вимагають від архієпископа Корделіоне припинити “дискримінацію” викладачів, які підтримують ЛГБТ-ідеологію (лесбійки, гомосексуалісти, бісексуали, трансвестити) або живуть у гомосексуальних партнерствах. Різноманітні ЛГБТ-організації, до яких приєдналися ліберальні католики, організували маніфестацію перед катедрою у Сан-Франциско проти архієпископа. Викликає занепокоєння факт, що близько 80% відсотків викладачів католицьких шкіл Сан-Франциско підписалися під петицією до архієпископа з вимогою відкликати вимогу дотримуватися католицького віровчення⁸⁰.

Водночас у Польщі сейм заблокував дебати щодо легалізації одностатевих партнерств. Сейм Польщі відкинув цю пропозицію, висунуту Союзом демократичних лівих сил, яка означала, що у разі прийняття законопроекту одностатеві пари в цивільних партнерствах зможуть платити податок на прибуток спільно, матимуть право на успадкування та соціальну допомогу

у результаті смерті. Законопроект тепер, швидше за все, буде відкладено, тому що депутати переважно більшістю проголосували проти обговорення цього питання. Всього 146 депутатів проголосували “за”, 215 – “проти”, 24 “утрималися” і 75 депутатів не були присутніми в залі під час голосування. Пропозиція вперше була представлена ще в січні 2013 р.⁸¹.

Уважаємо, що аналізувати становище Римо-католицької церкви на сучасному етапі варто лише у широкому історичному контексті з врахуванням динаміки цивілізаційних і ментальних змін. Церква історично мусила відповідно реагувати на ці глобальні метаморфози. Не дивно, що у середовищі Церкви формується традиціоналістська і прогресивістська лінії. Як правило, традиціоналістське її крило прохолодніше сприймало потребу адаптації Церкви під епоху, а прогресивісти уважали за доцільне цілісніше враховувати контекст часу.

Разом із тим варто дуже обережно класифікувати пап XIX–XX століття на традиціоналістів/прогресивістів. Адже якщо, скажімо, на початок свого понтифікату (середина XIX ст.) папа Пій IX сприймався як прогресивіст, то вже через 30 років, із розгортанням цивілізаційних змін, його погляди вважалися традиціоналістськими. Водночас прогресивістом (шукав точки дотику з ліберальною і соціалістичною ідеологіями) сприйняли папу Лева XIII. На схожі думки наштовхує також аналіз понтифікатів пап XX століття: розгортання цивілізаційних змін спонукало відповідну реакцію і Римо-католицької церкви.

По суті, з кінця XVIII ст. відбулося кілька цивілізаційних зламів (Велика Французька революція з гаслами свободи, рівності, братерства; буржуазно-демократичні революції середини XIX ст., які дали новий імпульс національній і ліберально-демократичній ідеологіям; початок XX ст. – ліквідація світового абсолютизму і імперіалізму, утвердження демократичних режимів і республіканської форми правління, бурхливий розвиток технологічної революції; 1960–1970-ті рр. – поширення масової культури, початок так званої “революції статі” (“сексуальної” революції); початок XXI ст. – подальші технологічні зміни, “медіакратія” та неухильна інтернетизація суспільства).

Уважний погляд на минуле дозволяє дійти висновку, що Римо-католицька церква поступово та обережно відкривалася світові, вбачаючи у нових віяннях епох загрозу та посягання на сакральний порядок. Для середини XIX ст. викликом для Церкви були національні рухи у мультинаціональних імперіях, революційні виступи проти абсолютизму, боротьба за громадянські права, загальне виборче право, ліберальні гасла свободи в цілому. Наприкінці XIX – на початку XX ст. Церква, продовжуючи підтримувати монархії як форму державного правління, дещо пом’якшила своє ставлення до демократичних гасел, плюралістичних ідей та національних революцій. Значні поступки світові з боку Церкви відбулися в середині XX ст. Другий Ватиканський Собор, безумовно, є реакцією Церкви на тогочасні, цивілізаційні зміни, науково-технічну революцію, розгортання масової культури. Нині в силу подальших цивілізаційних метаморфоз, глобалізації, подальшої демократизації соціуму, інтелектуалізації суспільства, врешті, його емансипації, Римо-католицька церква знаходиться перед нелегкою дилемою – йти в ногу з часом, відкритися модерному світові чи зберегти притаманні Церкві, як надприродному утвору, традиційні архетипи. Гострота дилеми ще й у тому, настільки широко можна відкриватися світові, де, власне, знаходиться межа відкритості Церкви світовому соціумові, і чи може взагалі консервативна Церква уживатись у плюралістичному, глобалізованому, технологічному, емансипованому просторі. Адже Церква за “свою природою” мусить бути табуваною, застерігаючою, обмежувальною.

- ¹ Гергей Е. История папства / Е. Гергей ; [пер. с венг. О. В. Громова]. – М. : Республика, 1996. – 463 с.
- ² Четверикова О. Измена в Ватикане, или Заговор пап против христианства / О. Четверикова. – М., 2010. – 314 с.
- ³ Лефевр М. Они предали Его. От либерализма к отступничеству / Марсель Лефевр. – М., 2007. – 350 с.
- ⁴ Борозенец М. Просвещение после Просвещения / М. Борозенец // INTERTRADITIONALE (1) : Международный альманах Традиции и Революции. – 2010. – С. 9.
- ⁵ Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – С. 295.
- ⁶ Гергей Е. История папства / Е. Гергей ; [пер. с венг. О. В. Громова]. – М. : Республика, 1996. – 463 с.
- ⁷ Quo Graviora [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.papalencyclicals.net/Leo12/12quoogr.htm>.
- ⁸ Mirari vos [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.papalencyclicals.net/Greg16/g16mirar.htm>.

УДК 241.83 (477.83/.86) “1953/1980”

Ольга МАСЛІЙ

РАДЯНСЬКА РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЖІНОЧИХ ЧЕРНЕЧИХ СПІЛЬНОТ У ГАЛИЧИНІ (1953 р. – ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-х рр.)

У статті досліджується нелегальна діяльність десяти жіночих чернечих спільнот Української греко-католицької церкви після їх ліквідації сталінським тоталітарним режимом на території західних областей Української РСР з 1953 р. до першої половини 1980-х рр. Основну увагу приділено аналізу форм і методів політики радянської влади щодо жіночих монарших спільнот з метою їхньої остаточної ліквідації, розкрито способи тиску владних структур на діяльність монашества.

Ключові слова: нелегальна діяльність, переслідування, Українська греко-католицька церква, чернечі спільноти.

Зміна партійного керівництва після смерті Й. Сталіна і початок “хрущовської відлиги” дали початок новому етапу в діяльності Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) – “катакомбному”. Основними промоторами церковного життя в підпіллі були єпископи, священники, монахи, монахині й миряни, які залишалися вірними релігійним переконанням. Однак їхня діяльність упродовж періоду заборони УГКЦ супроводжувалася переслідуваннями, застрашуваннями, ув’язненням представниками державних органів контролю. Радянська влада продовжувала вести систематичну кампанію проти Церкви з метою домогтися її остаточної ліквідації і дискредитації в очах суспільства.

У сучасній історичній науці окремі розвідки в контексті історії Церкви про радянську релігійну політику щодо жіночих чернечих спільнот у Галичині досліджуваного періоду подають матеріали конференції монашества “Преображення у Господі” (Львів, 21–26 липня 2003 р.)¹. Окремі аспекти політики держави щодо нелегальних монаших спільнот знайшли відображення в працях І. Андрухів², схм. Х. Гнатів³, О. Кіс⁴, с. С. Сало⁵, Я. Стоцького⁶ та деяких ін. Науковий інтерес представляють документи радянських органів влади, опубліковані В. Сергійчуком⁷, матеріали з життя УГКЦ у період її переслідування, зібрані Інститутом історії Церкви Українського Католицького Університету (Львів)⁸. Основу для написання статті склали матеріали Державного архіву Івано-Франківської області (ф. Р.-388, Р.-389), Державного архіву Львівської області (ф. Р.-1332) і Державного архіву Тернопільської області (ф. Р.-3239, Р.-3241, П.-1), що дозволили автору проаналізувати становище монашества під радянською владою.

“Хрущовська відлига”, що почалася після широкомасштабних сталінських репресій з приходом до влади М. Хрущова в 1953 р., започаткувала процес амністії для політичних в’язнів. Після звільнення представників УГКЦ державні органи влади розпочали новий етап переслідування. Радянську владу турбувало повернення із заслання і тюрем великої кількості греко-католицьких священників, які продовжували богослужіння і мали на меті відновлення УГКЦ. 6 серпня 1956 р. була надана “Інформація голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г. Карпова Центрального Комітету Комуністичної партії України (далі – ЦК КПУ) про необхідність детального вивчення дій колишніх уніатів”, у якій писалося: “У даний час 243 особи із 344 репресованих у період 1945–1950 рр. уніатського духовенства звільнені. Повертаючись до місця свого проживання, частина цього греко-католицького духовенства проводить богослужіння і виконує релігійні обряди”⁹. Про це, зокрема, свідчить також “Довідка про посилення діяльності католицької церкви”, яку написав начальник четвертого відділу Комітету державної безпеки (далі – КДБ) при Раді Міністрів (далі – РМ) УРСР по Тернопільській області підполковник Лещенко у своїй “Докладній записці про наявність і діяльність релігійних культів на території області за 1957 р.”: “Причиною посилення активності католиків стало повернення із заслання більшості уніатських священників”¹⁰.

Водночас нова влада, взявши курс на лібералізацію існуючого режиму, не послабила антирелігійної пропаганди та контролю над релігійними переконаннями багатьох людей. 25 січня 1966 р. спільною постановою ЦК КПУ та РМ УРСР Рада в справах Російської право-

славної церкви (створена 1943 р.) (далі – РПЦ) і Рада уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР (створена 1944 р.) об’єднані в єдиний орган – Раду в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР¹¹. У положенні “Про Раду в справах релігій при раді Міністрів СРСР” від 10 травня 1966 р. були передбачені такі функції Уповноваженого Ради в справах релігій при Раді міністрів СРСР: здійснення контролю за правильним застосуванням законодавства про культу місцевими радянськими органами, посадовими особами, всіма громадянами; інформування Ради про діяльність релігійних організацій, про всі випадки порушення законодавства про культу на території республіки, краю, області та ін.¹².

У кожній з 25-ти областей Української РСР діяв уповноважений Ради в справах релігійних культів, який здійснював контроль не тільки за діяльністю легальних релігійних організацій, але й заборонених. До таких нелегальних релігійних громад належала УГКЦ, яка на так званому “Львівському соборі” 8–10 березня 1946 р. з погляду церковного права неканонічному (бо на ньому не було жодного греко-католицького єпископа) після возз’єднання з Російською православною церквою припинила своє існування. Саме уповноважений Ради в справах релігійних культів займався боротьбою із “залишками уніатства”: єпископами, священниками, чернечими спільнотами і мирянами.

Ліквідація монастирів на території Галичини тривала з 1946 до 1950 рр. У підпілля перейшло дев’ять жіночих чернечих спільнот: Згромадження сестер милосердя св. Вікентія (далі – ЗСМСВ), Згромадження сестер мироносиць (далі – ЗСМ), Згромадження сестер Непорочної Серця Марії Фатімської (далі – Згромадження сестер НСМФ), Згромадження сестер Пресвятої Родини (далі – ЗСПР), Згромадження сестер священномученика Йосафата (далі – ЗССЙ), Згромадження сестер службниць Непорочної Діви Марії (далі – ЗССНДМ), Згромадження сестер святого Йосифа-Обручника Пречистої Діви Марії (далі – згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ), Сестер чину святого Василя Великого (далі – ЧСВВ) і Свято-Покровський монастир Студійського уставу¹³. 21 квітня 1957 р. в УГКЦ було створено ще одне жіноче згромадження – сестер Пресвятої Євхаристії¹⁴.

Владу непокоїла діяльність уніатських монахинь, що творили невеликі спільноти по три-чотири особи. У доповідній записці працівників ЦК КПУ В. Нікуліна і М. Гладаревського секретареві ЦК КПУ С. Червоненку про боротьбу із залишками унії в західних областях України за 19 січня 1959 р. зазначалося: “Діяльність уніатського духовенства після возз’єднання значно ослабла, все ж повністю вона не ліквідована. Певна частина невоз’єднаних священників продовжує відправляти нелегально церковні служби і треби... використовуючи для цього колишніх мешканців ліквідованих уніатських монастирів”¹⁵.

Монашество активізувало свою діяльність після повернення із заслання в період хрущовської “відлиги” членів своїх спільнот. Упродовж 1953–1960 рр. з ув’язнення повернулися сестри василіянки – 20 монахинь (на жаль, дві відійшли з життя на засланні), сестри службниць – 29 монахинь, сестри св. Йосифа-ОПДМ – сім монахинь (п’ять померли на засланні), вісім монахинь Студійського Уставу та чотири сестри згромадження Пресвятої Родини. Однак процес їхнього повернення затягнувся на декілька років. Свідченням цього були спогади с. Глікерії Ходань згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ, яка завдяки письмовим скаргам на ім’я М. Хрущова отримала дозвіл повернення на Батьківщину лише в 1960 р.¹⁶.

Монахині, які повернулися із заслання, мали труднощі з пропискою. Про це, зокрема, дізнаємося зі спогадів с. Веніамини Марцинковської ЗСПР, яка в 1957 р. приїхала в Галичину разом із с. Андреєю Брошнівською: “Нас ніде не хотіли приписати, абсолютно. Ми всюди їздили, по цілій Галичині, просилися – нікуди нас не приймали. Ми у Львові були, ми були в Івано-Франківську, ми були в Тернополі, в Заліщиках... Відмова була одна – їдьте назад, де були”¹⁷. Ніхто із сестер не повернувся на місце заслання, а за сприяння знайомих їм вдавалося приписатися на території Галичини, де вони раніше проживали. Серед черниць, які повернулися із заслання, були колишні настоятельки. Саме вони розпочали активну працю над згуртуванням і об’єднанням членів своїх богопосвячених спільнот, щоб поодинокі будинки, у яких проживали монахині в нелегальних умовах, стали центрами релігійного життя. Також був відновлений зв’язок між членами монашої спільноти, які належали до одного згромадження, чину чи монастиря.

Упродовж нелегального існування чернечих спільнот, тобто від часу ліквідації всіх монастирів (1950 р.) аж до 1989 р., усі черниці, які прийшли в монастир до 1950 р., перебували на обліку в уповноваженого Ради в справах релігійних культів. Ще перед остаточною забороною існування монастирів у 1950 р. радянські адміністративні органи, відновивши свою владу в Галичині влітку 1944 р., розпочали збирання інформації про кожну черницю. У період сталінського режиму монахинь неодноразово викликали в Народний Комісаріат внутрішніх справ (далі – НКВС), де їх розпитували особисті біографічні дані: рік народження, імена батьків, родичів, рід заняття, причину вступлення до монастиря, освіти, місцевості проживання, про контакт з німцями під час війни, священиками УГКЦ та ін.¹⁸ Зібрана інформація про монахинь зберігалася в уповноваженого Ради в справах релігійних культів у кожній області, який здійснював контроль за функціонуванням нелегальних чернечих спільнот.

Протягом усього часу заборони легальної діяльності УГКЦ у Дрогобицькій (у 1959 р. була включена до складу Львівської обл.), Львівській, Станіславській (з 1962 р. – Івано-Франківській) і Тернопільській областях здійснювався контроль обласними уповноваженими за діяльністю і кількістю монахинь. У 1962 р. Голові ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР В. Курєдову (Москва) було надіслано “Інформаційне повідомлення про хід виконання плану заходів Ради в справі ліквідації залишків унії”, написане уповноваженим Ради по Львівській області М. Винниченком. Він повідомляв, що “монашого елемента на території області нараховується 421 особа... Уніатські священики опираються на монаший елемент і залишки груп монахинь Орденів “Василіанок”, “Студиток”, “Службниць”, “Св. Вінкентія”. У Львові таких груп є п’ять, а в районах Львівської області діє 22 такі групи”¹⁹.

Для органів влади був відомий поділ черниць УГКЦ на чини, згромадження і монастирі. У звітах уповноваженого, крім даних про місце проживання, праці, завжди зазначалося, до якої чернечої спільноти належить дана особа: “василіянка”, “йосифітка”, “службниця”. Дуже рідкісними були записи представника державних органів влади – “невідомо якого чина”²⁰. В. Курєдов отримав дані не тільки про кількість черниць на території Львівської області, але також інформацію про настоятелів цих спільнот: “Дві групи монахинь ордену “св. Вінкентія” очолює настоятелька Поппе Аліція, піддана Бельгії. Дві групи монахинь ордену “Василіанок” очолює ігумена Слободян. Одна група монахинь “службниць” на чолі з монахиною Дубик”²¹.

У 1964 р. на обліку уповноваженого в справах релігії у Львівській області перебувало 204 “колишні уніатські” монахині. Таку інформацію представник державних органів влади отримав з “рапортів отців благочинних” у Львівській області (благочинний – служитель православної церкви, що керує церквами кількох парафій). Священики РПЦ через тиск і погрози органів КДБ були змушені до співпраці. У “рапортах отців благочинних” зазначалося, що у Львові проживало 54 уніатські монахині. Благочинний М. Пашковський інформував, що дев’ять монахинь “проводять активну уніатську діяльність, а 45 – недіяльні в релігійних справах”²². Про діяльність монахинь на території Львівської області з архівних матеріалів дізнаємося: “Усього, згідно рапортів, дуже не докладних, оо. Благочинних по Львівській області проживає 150 колишніх уніатських монахинь, у тому числі: 23 проявляють уніатську, ворожу Православній церкві діяльність, а 127 є недіяльними”²³. Отців благочинних непокоїли навіть “недіяльні” черниці. Свідченням цього була заява протоієрея РПЦ М. Пашковського: “Монахині мовчать, однак своїм ігноруванням церкви виявляють свою неприхильність до неї”²⁴.

Контроль радянських органів влади над діяльністю монахинь відбувався в різноманітний спосіб – від арештів і заслання до “індивідуальних розмов з колишніми уніатськими монахинями”. Послаблення режиму не припинило судових процесів над проявом будь-якої релігійності. Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області М. Коломацький 29 листопада 1961 р. зафіксував підготовку дітей до першої сповіді колишньою монахиною с. Монікою (Марією) Ребриною. Сестра Моніка Студійського Уставу була притягнута до кримінальної відповідальності за те, що “організувала заняття дітей шкільного віку (3–6 класи) для підготовки їх до першої сповіді. ... На заняття приходило 7 дітей”²⁵. За такі дії, як дізнаємося зі звіту уповноваженого в Тернопільській обл. М. Радченка від 12 серпня 1967 р., с. М. Ребрина отримала три роки ув’язнення і п’ять років заслання²⁶. Покарання вона відбувала в Кижмі Красноярського краю²⁷.

Звіт уповноваженого по Тернопільській обл. М. Радченка від 12 серпня 1967 р. подавав інформацію про діяльність і кількість черниць на території області: “У більшості випадків священики-уніати свою нелегальну роботу проводять при активній допомозі і підтримці монахинь колишніх уніатських монастирів... Таких монахинь в області є 112 осіб, серед них: ордену службниць – 78, василіан – 12, студитів – 9, Пресвятої Родина – 7, Святого Йосафата – 6”²⁸. Щоправда, кількість черниць, які перебували на обліку представників органів державної влади, постійно змінювалася. Так, на 28 липня 1975 р. в Тернопільській обл. проживало “82 монахинь із колишніх уніатських монастирів”. Про це, зокрема, свідчить “Довідка про релігійну ситуацію в області за 1975 р.” уповноваженого Ради в справах релігій по Тернопільській обл. В. Старовойта²⁹. Станом на 10 жовтня 1981 р. на обліку влади перебувало вже 52 монахині. Такі дані подавав заступник уповноваженого ради А. Короткий Раді в справах релігій при РМ УРСР у своєму звіті “Відомості про уніатський монаший елемент у Тернопільській обл.”³⁰.

1 жовтня 1968 р. на обліку уповноваженого Ради в справах релігії Івано-Франківської області А. Атаманюка знаходилося 220 “колишніх монахинь із колишніх уніатських монастирів”³¹. Причому більшість із них – 128 сестер – при перевірці не були встановлені на місці прописки. Відсутність цих монахинь уповноважений у справі релігії констатував так: дехто з них “виїхав у Львівську область”, про інших “точних даних немає”, а про декого із сестер писав – “нібито померла”³². Після перевірки в жовтні 1968 р. на обліку в уповноваженого в справах релігії в Івано-Франківській області залишилося 92 монахині³³. На 20 березня 1977 р. в області проживало 127 монахинь, як про це дізнаємося з “Документів про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1977 р.”³⁴. Через чотири роки, станом на 1 лютого 1981 р., уповноважений ради в справах релігійних культів В. Ліченко по Івано-Франківській області подає дані про 97 черниць, які проживали на території області³⁵.

Зменшення чисельності монахинь в усіх областях Галичини пов’язувалося з тим, що багато “монахинь колишніх уніатських монастирів” відійшли з життя, інші “доживали свого віку”³⁶. У документах представників органів державної влади часто вказувався вік черниць. Так, у “Довідці про кількість колишніх уніатських священиків і монахинь, покутників у Івано-Франківській області станом на 1.01.1980 р.” уповноважений ради В. Ліченко писав: “Всього монахинь – 101, до 40 р. життя – немає, до 50 років – 2, до 60 років – 16, більше – 60 років – 84”³⁷. Похилий вік черниць для представників державних органів влади був однією з передумов ліквідації УГКЦ. У своїх документах уповноважений ради зазначав: “Більшість монашествуючих – жінки похилого віку й активної діяльності не проводять”³⁸.

Влада продовжувала застосовувати проти греко-католицького чернецтва репресивні заходи: вигнання з будинків, висміювання життя монахинь у газетних публікаціях, “перевірку паспортів”, змушування до співпраці тощо. Для боротьби з “монашим елементом” органи КДБ використовували жорсткі методи боротьби. До співпраці залучали сільські і селищні Ради депутатів трудящих. Так, у 1964 р. головою сільської ради с. Жовтанці (Кам’янка-Бузькому районі Львівської області) були вигнані з будинку, де проживали після закриття монастиря, с. Єроніма Луцик і с. Фільотея Дроздовська Згромадження св. Йосифа³⁹.

26 червня 1960 р. в газеті “Львівська правда” була надрукована стаття Є. Дмитрієнко “У тихій обительі”, у якій автор подавав у негативному світлі життя черниць милосердя св. Вінкентія і звинувачував їх у співпраці з “буржуазними” націоналістами. Автор статті зневажливо писав: “Після війни частина ченців, правильно оцінивши ворожу діяльність уніатської церкви, перейшла в православ’я, а частина, назавжди перекресливши ганебне минуле, покинула монастирі і здобула собі повагу радянських людей чесною працею. Але не всі”. У публікації висвітлено устрій чернечої спільноти, вказані монаші і світські імена, прізвища монахинь, наголошено на антирадянській діяльності черниць: “Скромна сестра Єлизавета. Тиха її обитель. Але це тільки видимість... у важких скринях колишньої настоятельки були виявлені і такі невід’ємні атрибути чернечого побуту, як антирадянська література, чужі паспорти, великі суми радянських грошей і американські долари, жовто-блакитні прапори покійного Бандери...”⁴⁰.

- ¹⁶ Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : документи радянських органів державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – С. 355.
- ¹⁷ Там само, с. 358–359.
- ¹⁸ Концур Н. Становище Української греко-католицької церкви після відновлення радянської влади в Західній Україні / Наталія Концур // Мандрівець : Всеукраїнський науковий журнал. – Тернопіль, 2006. – № 6. – С. 14–17.
- ¹⁹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 : Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз / І. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1. – С. 310–316.
- ²⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 1, спр. 20. Информации и справки Уполномоченного Совета по делам русской православной церкви при СМ СССР по УССР и областных Уполномоченных Советов, переписка по вопросу о воссоединении униатской церкви с русской православной церковью в Западных и Закарпатской областях Украины (27.02.1946 – 28.11.1946), арк. 97–100.

Научная статья является историческим исследованием, в котором осуществлен системный анализ антиуниатской политики советских государственных органов и органов государственной безопасности, направленной на обеспечение процесса ликвидации УГКЦ.

Коммунистическая власть стремилась легитимизировать церковную монополию подконтрольной Русской православной церкви на западно-украинских землях, установив подобным образом полный идеологический контроль над духовной жизнью западных украинцев. Его проведение должно было завершить уничтожение УГКЦ, как национальной религиозной структуры, которая своей деятельностью мешала утверждению коммунистического режима. В борьбе с греко-католиками использовался широкий арсенал идеологических, репрессивных и административных методов. Главную роль в реализации антиуниатской политики коммунистического руководства сыграли органы государственной безопасности.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, митрополит, режим.

The article offers the analysis character, peculiarities and main tendencies of soviet state policy towards UGCC during the period under investigation, concerning statements of soviet researchers about its antinational activity. The attempts and events of the church authority directed to preserving of independent church organization under the conditions of reign of two totalitarian regimes are shown.

It is proved that the aim of abolishment of UGCC was the wish of soviet authority to abolish national religious structure which remained the spiritual heart of millions of Ukrainians and with its activity prevented the formation of communist regime on the Western Ukrainian lands. In the struggle against greek-catholic they used a wide arsenal of ideological, repressive and administrative methods. The main role in the realization of communist authority plans played national security organs which prepared the plan of abolishing of the church, fulfilled all practical job in terms of its realization. All the activity of soviet structure had a determined antiunion character that had a defined political line of communist authority directed to the struggle against religion on the whole and Vatican in particular.

Keywords: Ukrainian greek-catholic church, metropolitan, regime.

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

УДК 271.5: (477.86)

Галина СТЕФАНЮК, Юрій КЛОНОВСЬКИЙ

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ У СТАНИСЛАВОВІ (1715–1946 рр.): ІСТОРІКО-ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено функціонування Ордену єзуїтів у Станиславові, зокрема описано періоди його перебування у місті та внесок в культурно-освітню сферу. Зроблено акцент на важливості у вивченні діяльності єзуїтів джерел – архівних документів, тогочасної періодики, спогадів. Проаналізовано панегірики, в яких відображено діяльність відомих меценатів та покровителів єзуїтів. Охарактеризовано архівні матеріали, що відображають будівництво єзуїтських костелів та колегіуму на теренах Станиславова.

Ключові слова: єзуїти, джерела, архівні документи, костел, панегірик, Станиславів.

Головним знаряддям боротьби з єресью в період Контрреформації став Орден єзуїтів, заснований 1540 р. іспанським лицарем Ігнатієм Лойолою. Інституція відзначалася чіткою структурою і суворою дисципліною, а головним девізом був вислів “Все для слави Божої”. Шляхи реалізації своєї мети єзуїти вбачали у проповідуванні, сповіді та вихованні юнацтва. Їхні школи були безкоштовними та доступними для усіх віросповідань, тому швидко здобули авторитет. Початок діяльності Ордену в місті Станиславові припадає на 1715 р.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі документального та історичного матеріалу з проблеми суспільної та культурно-освітньої діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові.

В історіографії оцінка діяльності отців-єзуїтів є неоднозначною. Зокрема, в радянський період діяльність Ордену та єзуїтських шкіл засуджувалася і піддавалася нищівній критиці. Втім, попри недостатнє вивчення, Товариство Ісуса, зважаючи на вагомий роль в історії культурних процесів, привертало увагу й багатьох українських та зарубіжних учених. Саме тому функціонування Ордену в Станиславові впродовж 1715–1946 рр. заслуговує на окреме дослідження.

Обрана тема знайшла відображення у працях В. Грабовецького¹, М. Вуянко², І. Бондарева³, О. Масловської⁴, В. Фацієвича⁵ та ін. Тематика діяльності Ордену єзуїтів у Станиславові була цікавою і для польських дослідників, зокрема І. Кадильської⁶, С. Заленського⁷, Р. Пізановського⁸, А. Батлея⁹ та ін.

Побіжна згадка про єзуїтів викликає у пересічного читача досить складні й суперечливі асоціації. Якщо історики, прихильники православ'я, вважають єзуїтів винуватцями чи не всіх бід і розколу Української православної церкви у XVI ст., а протестантські теологи вбачають у них головну силу контрреформації, то автори, прибічники католицизму, визнаючи помилки братів-єзуїтів, визнають їхні заслуги.

За довідковою літературою єзуїти – члени християнського чернечого ордену Римокатолицької церкви (лат. Societas Jesu – Товариство Ісуса), створеного на вірець студентської спільноти. Втім об'єднання дуже швидко розповсюдилося і перетворилося на одну із найбільших організацій. Принципи братства будувалися на дотриманні суворої дисципліни та безумовному підпорядкуванні лише генералові ордену або римському Папі. Єзуїти займалися місійною, науковою і просвітницькою діяльністю, створенням найбільшої в історії церкви мережі шкіл: середніх – колегіумів і вищих – академій. Перші відомості про перебування в Станиславові монахів Ордену єзуїтів на запрошення власника міста Йосифа Потоцького датуються 1715 р.¹⁰ Для тимчасового проживання їм призначили дерев'яний будинок. Новий осідок єзуїтів називався “резиденцією” і підпорядковувався колегії Св. Петра у Львові¹¹. Отці на місці неіснуючої на той час академії, закладеної Андрієм Потоцьким в 1669 р., створили

- ²³ Ratio studiorum et institutiones scholasticae Societatis Iesu per Germaniam olim vigentes collectae, concinnatae, dilucidatae a G. M. Pachtler SJ. – Berlin, 1887–1894. – Vol. 1–3.
- ²⁴ Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-388, оп. 2, спр. 1, арк. 17.
- ²⁵ Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis 1715 r. Obejmujace przeciag czasu od 7 wrzesnia 1730 roku do 24 pazdziernika 1796 roku (Rekopism w bibliotece koscielnej parafii rzumsko-kat.) // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 11. – С. 324–326.
- ²⁶ Заленський С. Назв. праця. – С. 23.
- ²⁷ Acta Capitularia Ecclesiae Collegiatae Stanislao-polensis 1722 r. // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 362–365.
- ²⁸ Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Poloniae 1725 r. – Bibl. Czartoryskich w Krakowie // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 321–322.
- ²⁹ Epistolae ad Generalis // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 362–365.
- ³⁰ Meridies Lechici Poli Luce Publica inter Hymenaei. taedas declaratus illustr. neosponsis d. d. Stanislao Potocki... ac Marianna Łaszczówna... – In minime Societatis Stanislao-politani Collegii umbra horam indicans Anno D. 1719 // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 23. – С. 5–9.
- ³¹ Na zgon Wiktorji Potockiej w 1732 r. Capitis aeternus dolor fatum lil-mae ex-mae dnae Victoriae de Leszczyniis Potocka publico luctu comploratum. Veniente in dolentium partem magnam minimae Societatis Jesu Collegio Stanislao-politano // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 7. – С. 41–45.
- ³² Na zgon Stanisława Potockiego w 1760 r.: żalosna strata oyczyzny, Ojca, Starodawnego domu ozdoby, Rycerstwa chwały z śmierci JW. Imci P. Stanisława Potockiego, wojewody poznańskiego JW. Imci Pani Helenie z Zamojskich Potockiej) żalosnej małżonce wyrażona. od ubolewającego nad śmiercią fundatora i protektora swojego Collegium stanisławowskiego Societatis Jesu // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 20. – С. 32–53.
- ³³ Заленський С. Назв. праця. – С. 49.
- ³⁴ Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy : 1564–1995 / Oprac. L. Grzebień. – Krakow, 1996.
- ³⁵ Заленський С. Отці єзуїти у Станіславові / С. Заленський. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2010. – 69 с.
- ³⁶ Załeski S. Jezuci w Polsce / S. Załeski. – Lwów ; Kraków, 1900–1906. – T. V. – 1009 s.
- ³⁷ Słownik Geograficzny Krolestwa Polskiego i innych krajow slowianskich. – Warszawa, 1893. – T. XI. – S. 415.
- ³⁸ Capitis Aeternus Dolor Fatum illusstrissimae exellentissimae Dominae Viktoriae de Leszczyniis Potocka Generalis Terrarum Kijoviae Palatinae. Varsaviensis, Sniatunensis, Lezauscensis, Kolomiensis etc. Capitaneas publico luctu comploratum. Veniente in Dolentium Parter Magnam Minimae Societatis Jesu Collegio Stanislao-politano. Anno Quo Caput nostrum Christus in humanis doluit 1732. Leopoli. Typis Collegii Soc. Jesu // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 314–316.
- ³⁹ Баронч С. Пам'ятки міста Станіславова / С. Баронч. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 143 с.
- ⁴⁰ Шарловський А. Станіславів і Станіславівський повіт з огляду історичного та географічно-статистичного / А. Шарловський. – Івано-Франківськ, 2009. – 176 с.
- ⁴¹ Uroczystość Koronacji chdownego obrazu Naiśw. M. Panny łaskawej w Stanisławowie. – Lwów, 1938. – 88 s.
- ⁴² Niesiecki K. Herbarz Polski i imionospis zaslužonych w Polsceludzi (T. I–X) / K. Niesiecki. – Lipsk, 1839–1846. – T. II. – 364 s.
- ⁴³ Eweryst A. Geografia Galicyi i Lodomeryi z r. 1786 / A. Eweryst. – Lwów, 1858. – 135 s.
- ⁴⁴ Lukaszewicz J. Historia szkol w Koronie i w KsLitewskiem. Litewskiem / J. Lukaszewicz. – Poznan, 1849–1851. – 245 s.
- ⁴⁵ Dąbrowski T. Historia c. k. Gimnazium wyzszej w Stanisławowie / T. Dąbrowski. – Lwów, 1878. – 215 s.
- ⁴⁶ Optulerunt midí Patres Soc. Jezu promtitudinem suam, ad erudiendam iuventutem gic Stanislavoviae // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 12. – С. 367–380.
- ⁴⁷ Karpinski F. Pamietniki / F. Karpinski. – Warszawa, 1896. – 156 s.
- ⁴⁸ Валагурський Ф. Історично-статистичний нарис міста Станіславова / Ф. Валагурський. – Львів, 1786. – 234 с.
- ⁴⁹ Catalogus Personarum et officiorum Provinciae Poloniae 1725 r. – Bibl. Czartoryskich w Krakowie // Рукопис цісарсько-королівської бібліотеки у Відні. – № 10. – С. 321–322.
- ⁵⁰ Kuryer Stanislawowski. – 7 листоп. – 1895.
- ⁵¹ Зоря Галицька. – 1851. – 7 квіт.

В статті показано функціонування Ордену єзуїтів у Станіславові, описані періоди його перебування в місті та вклад в культурно-просвітительську сферу. Сделан акцент на важности в изучении деятельности єзуїтів источников – архивных материалов, периодики, воспоминаний. Проанализированы панегирики, в которых изображена деятельность меценатов и покровителей єзуїтів. Охарактеризированы архивные материалы, которые изображают строительство єзуїтских костелов и коллегіума на территории Станіславова.

Ключевые слова: єзуїти, коллегіум, источники, костел, архив, панегирик, Станіславов.

The article deals with the functioning of the Jesuits in Stanislav particular periods described his stay in the city and contribute to the cultural and educational sphere. Made emphasis on the importance of the study of the Jesuit sources - archival documents, contemporary periodicals, memories. Panehirnyky analyzed, reflecting the activities of known philanthropists and patrons of the Jesuits. Characterized archival materials that reflect the Jesuit church building and the Collegium on the territory of Stanislav.

Keywords: Jesuit sources, archival documents, church, panehirnyk, Stanislav.

УДК 908: 930/1 “1830–1939”

Олена ДУТЧАК

ШКІЛЬНЕ КРАЄЗНАВСТВО ГАЛИЧИНИ 1830–1930-х рр.: ІСТОРІОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Стаття присвячена розгляду проблем шкільного краєзнавства у Галичині 1830–1930-х рр. у сучасній українській історіографії. Проаналізовано широкий спектр різножанрової та різноматематичної літератури з окресленої проблеми. Виокремлено основні тематичні блоки історіографії шкільного краєзнавства у Галичині та визначено ступінь їхньої наукової розробки. Зроблено висновки про нерівномірність відображення досліджуваної проблеми в літературі різного тематичного спрямування та потребу у спеціальному комплексному вивченні проблем шкільного краєзнавства Галичини.

Ключові слова: шкільне краєзнавство, Галичина, історіографія.

Невід'ємним складником краєзнавчого руху є шкільне краєзнавство. Національно-політичне становищем краю, характер шкільної системи й інші чинники суспільного життя 1830–1930-х рр. визначили архітектуру історіографії порушеної проблеми. Вона ввібрала праці різного тематичного спектра, в якому значне місце посідає історико-педагогічна література.

Мета статті полягає у комплексному аналізі різновекторних напрацювань сучасних українських вчених з проблем розвитку галицького шкільного краєзнавства 1830–1930-х рр.

Кілька присвячених спеціальних публікацій не пропонують комплексного підходу до висвітлення проблеми шкільного краєзнавства. Так, Л. Середяк у статті “Краєзнавство як засіб національного виховання у навчальних закладах Східної Галичини в міжвоєнний період”¹ зосередилася на аналізі україномовної педагогічної преси як засобу інформування про зміст польської освітньої політики. Цікавішим виглядає розгляд дослідницею виступів у періодиці українських діячів з пропозиціями запровадження до шкільних програм краєзнавчих матеріалів задля протистояння курсу на колонізацію молоді. У розділі праці Я. Треф'яка² про краєзнавчу роботу в національній школі задекларовано мету – показати її висвітлення на Прикарпатті за доби панування Австро-Угорщини й Польщі. Однак, насправді, автор акцентував увагу на заходах із запровадження вивчення “місцевої історії”³ до навчальних планів українських шкіл.

Заслуговує на увагу дослідження А. Козицького³, який розкрив діяльність у 1920–1923 рр. таких осередків краєзнавчого руху, як учнівські та студентські гуртки і товариства. Науковець показав, що підстави для активізації краєзнавчої діяльності в молодіжному середовищі того часу давали легальний статус навчальних закладів, наявність приміщень, доступ до бібліотек, підтримка з боку вчителів. Також висвітлюються форми її проведення учнівськими гуртками Львова, Станіслава, Коломиї (екскурсії, збиральницька робота, створення колекцій старожитностей тощо); з'ясовуються причини, що обмежували число їхніх учасників та розгортання

краєзнавчої пропаганди, тощо. Втім автор фактично не відобразив розвиток шкільного краєзнавства наступних років, яке набирало якісно нових форм і змісту.

Ці прогалини в історичних й історико-краєзнавчих студіях компенсують історико-педагогічні дослідження, що відзначаються різноплановою тематикою та здебільшого представляють окремі фрагменти розвитку шкільного краєзнавства, які в сукупності наближають до формування повніших уявлень про його становлення та зростання. Зважаючи на значний масив такої літератури, обмежимося розглядом репрезентативних монографічних і дисертаційних праць, які узагальнюють науковий доробок. Серед них головну групу становлять праці з історії освіти Галичини. Так, з надбань Б. Ступарика⁴⁻⁷, який у середині 1990-х рр. виступив одним з піонерів вивчення цієї теми, впливає присутність “краєзнавчих елементів” у педагогічній думці Галичини другої половини XIX – 30-х років XX ст. Вони проявляються в наріжному принципі народності, що передбачав пізнання “свого середовища” через безпосереднє збирання і збереження місцевих артефактів. На його реалізацію спрямовувала навчально-методична література для шкільних закладів різних типів. Учений показав наслідування українськими вченими-педагогами відповідного зарубіжного досвіду та освітню політику пануючих політичних режимів, які прагнули перетворити школу на засіб виховання лояльних громадян держави.

Поглиблене висвітлення цієї проблематики характерне для студій Т. Завгородньої⁸⁻¹⁰, яка узагальнила діяльність українських педагогів з використання українознавчих (краєзнавчих) матеріалів у навчально-виховному процесі українських шкіл Галичини в 1918–1939 рр. За тогочасних умов, на думку вченої, врахування особливостей середовища, відомостей про місцеві історичні постаті й події набирало особливого значення, стаючи одним з важливих факторів формування національної свідомості молоді. З’ясовуючи розробку теоретико-методичних поглядів учених і педагогів П. Біланюка, М. Галушинського, А. Домбровського, Б. Заклинського, В. Калиновича, С. Маланюка, М. Пушкаря, М. Семчишина та ін., дослідниця розкрила зміст обґрунтованих ними принципів народності та регіоналізму в навчанні. Вони передбачали пізнання і безпосереднє прилучення до історії, традицій, звичаїв, рідного краю та шанобливе ставлення до сусідніх етноспільнот. Показано протистояння навколо запровадження до навчальних планів годин, що передбачали ознайомлення учнів із краєзнавчими матеріалами. Аналіз фрагментарного відображення порушеної проблеми у праці Т. Завгородньої¹¹ засвідчує, що українознавчі елементи з акцентом на пізнання “свого краю” наскрізь пронизували теорію і практику навчання в українській системі освіти Галичини зазначеного періоду.

Доцільність включення в історіографічний, зокрема й історико-краєзнавчий, науковий простір доробку історико-педагогічної науки ілюструє дослідження М. Чепіль¹² про теорію і практику формування національної свідомості молоді Галичини у другій половині XIX – першій третині XX ст. Науковець доводить, що поняття “національна свідомість” уперше вжив й обґрунтував С. Томашівський, який уважав, що її формування слід розпочинати з виховання любові до рідного краю, але це не має переходити в ізолюваний егоїзм. Так само і плекання патріотизму варто розпочинати з пізнання “свого найближчого середовища”, а вже потім – загальноукраїнських цінностей. Глибші уявлення про стан і розвиток шкільного краєзнавства дають дослідження, присвячені окремим ланкам освітнього процесу. Так, у праці Г. Лемко про зміст початкової освіти в українських школах Західної України у 1919–1939 рр.¹³ показано, що при організації в них навчально-виховного процесу, з одного боку, та при підготовці вченими-педагогами дидактичної літератури, з іншого, активно розроблявся і використовувався принцип регіоналізму, що вимагав використання відомостей з історії і географії України та окремих сіл, міст, де функціонували навчальні заклади. Цікавий новаторський зріз використання краєзнавчого матеріалу розкрила Л. Сливка при вивченні проблеми виховання здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України вказаного періоду¹⁴. Дослідниця відзначає, що його фундаментальною основою є концепція виховуючого навчання, яка передбачала залучення дітей до збору фольклорно-етнографічних і краєзнавчих матеріалів задля безпосереднього прилучення й пізнання “дійсності довкілля”.

У різнотипових працях: монографіях (І. Курляк¹⁵⁻¹⁶), дисертаціях (О. Ворошук¹⁷, Н. Сабат¹⁸ та ін.) розробляється проблема розвитку шкільного краєзнавства у середніх початкових закладах (гімназіях і ліцеях) Галичини останньої третини XIX – 30-х рр. XX ст. У них достат-

ньо глибоко, детально розкриваються його роль і місце в навчальному процесі та в позакласній і позашкільній роботі, що проявлялося в діяльності шкільних “наукових” краєзнавчих гуртків та пластових організацій, які здійснювали пізнавальні прогулянки за спеціальними “правильниками” (вказівниками. – *О.Д.*), збирали етнографічні матеріали й різні старожитності; в роботі шкільних музеїв відповідного спрямування; в розробці маршрутів і проведенні екскурсій; пам’яткоохоронній діяльності тощо. Щоправда, вивчалися головню українські приватні й державні заклади, а польські залишалися майже поза увагою.

У дослідженні М. Барни¹⁹ про розвиток педагогічної освіти Галичини в 1867–1939 рр. показано вимоги української громадськості до вчителів щодо знання й поваги до місцевих традицій, звичаїв. Це забезпечувало їхню адаптацію і зростання авторитету серед мешканців громад, а також використання “матеріалів живого довкілля” в навчально-виховному процесі.

Червоною ниткою через історико-педагогічні дослідження проходить теза, згідно з якою шкільне краєзнавство слугувало важливим фактором формування національної свідомості української молоді Галичини, тому між українськими вченими-педагогами й учителями, з одного боку, та офіційними державними чинниками, з іншого, точилося непримириме протистояння щодо запровадження його окремих форм і елементів до навчально-виховного процесу. За таких обставин краєзнавча робота використовувалась і як засіб денационалізації. На сторінках дисертаційного дослідження У. Кецик²⁰ про громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини в першій третині XX ст. узагальнено зміст і форми роботи (краєзнавчі гуртки й екскурсії, конкурси зі знання місцевої історії і звичаїв, заходи з ушанування могил героїв, полеглих за волю України, відвідування етнографічних і мистецьких виставок), що забезпечували їх гармонійне виховання як “пожиточних” і національно свідомих особистостей.

Вивчення шкільного краєзнавства здійснювалося і в контексті досліджень з етнопедагогіки, що перетворилася на окремий синтетичний науковий напрям, який розвивається в тісному зв’язку з історичними, краєзнавчими, етнографічними студіями. Одним із сучасних “батьків” етнопедагогіки, що розробив її науково-теоретичні засади, вважається М. Стельмахович²¹. У масиві наукової і дидактичної літератури, зокрема ґрунтовних навчальних посібників²²⁻²⁴, представлено цікавий матеріал з досвіду і практики застосування надбань народознавчих і краєзнавчих знань у навчально-виховному процесі різних типів навчальних закладів другої половини XIX – 30-х років XX ст. У дослідженні Л. Левицької²⁵ про етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській етнопедагогіці Галичини в 1919–1939 рр. узагальнено теорію і практику використання довколишнього соціокультурного середовища як формуючого чинника зростаючого покоління. Вона обґрунтувала постулат, згідно з яким родинне життя розглядається як взірць громадського життя, а родина – як “мала Батьківщина”; на цій основі кристалізувалося розуміння ролі довкілля та “Батьківщини великої” у формуванні людських чеснот.

Виокремлюємо групу праць у вигляді комплексних досліджень (С. Лаба²⁶) та окремих статей (напр., І. Гургула “Краєзнавча тематика на сторінках львівського педагогічного часопису “Основа” та ін.) про роль педагогічної преси в розвитку краєзнавства. Ця проблема розкривається із трьох позицій. По-перше, завдяки висвітленню становища шкіл, учительства, освітнього життя в окремих місцевостях вона становить цінне джерело для вивчення культурно-освітніх процесів. По-друге, в педагогічних часописах друкувалися матеріали дидактичного та інформаційного характеру, які спрямовували на використання різних форм і засобів краєзнавчої роботи як дієвого напрямку національного виховання української молоді, а також пропагували практику і досвід її використання в певних навчальних закладах. По-третє, такі дослідження конкретизують, поглиблюють уявлення про розвиток регіональних друкованих органів, навколо яких гуртувалися місцеві творчі сили.

Маємо чимало праць з історико-педагогічної біографістики про українських педагогів і громадських діячів Галичини другої половини XIX – 30-х років XX ст. Один із наукових осередків її вивчення формується в Івано-Франківську, про що засвідчують десятки дисертаційних і монографічних досліджень та спеціальних книжкових і довідниково-біографічних видань. З-поміж них відзначимо ґрунтовні роботи про педагогічні погляди та громадсько-просвітницьку діяльність А. Крушельницького (О. Канчалаба²⁸, Н. Чаграк²⁹), О. Партицького (Р. Ко-

валюк³⁰⁻³¹), Г. Врецьони та І. Ющишина (Б. Ступарик, Л. Калинчук, Р. Михайлишин³²⁻³⁴), Б. Заклинського (О. Каськів³⁵), Д. Петріва (Т. Завгородня³⁶), О. Барвінського (Б. Гречин³⁷), В. Сімовича (Т. Когут³⁸) та ін.

Не вдаючись до поглибленого аналізу творчого доробку і практичної діяльності цих персоналій, відзначимо, що у царині шкільного краєзнавства він висвітлюється у трьох головних аспектах. Перший стосується підготовки навчально-методичної літератури – читанок, підручників тощо. Показано, що, наслідуючи зарубіжний досвід та сповідуючи принцип народності, їхні автори доводили значущість використання краєзнавчого компонента при викладанні різних предметів. Зокрема, при вивченні рідної мови й літератури учні мали знайомитися з усною поетикою народу, залучатися до збирання казок, легенд, переказів; при вивченні історії в них формувалися знання про свою малу Батьківщину, любов до свого міста, села, регіону (Галичини); вивчення географії пропонувалося розпочинати з ознайомлення з рідною місциною тощо. Другий аспект полягає в показі практичної роботи з організації краєзнавчої діяльності у вигляді краєзнавчих прогулянок, гуртків тощо. Третій – у видавничій і редакторській діяльності та пропаганді народознавчої спадщини, зорієнтованої на пізнання свого народу, його звичаїв і обрядів.

Наскільки масштабною, продуктивною могла бути така праця, засвідчило дослідження Н. Клименко про культурно-просвітницьку діяльність І. Крип'якевича³⁹. Дослідниця відобразила його клопітку працю в Рогатинській українській гімназії з організації краєзнавчих екскурсій як форми позакласної роботи; акцентувала увагу на активному використанні ним читанок й оповідань з історико-краєзнавчої проблематики, частину з яких І. Крип'якевич написав власноруч. Показано вплив цього досвіду на організаційно-краєзнавчу працю історика у 1920–1930-х рр.

За останнє десятиріччя посилилась увага науковців до функціонування польського шкільного краєзнавства, що проявилось у висвітленні окремих аспектів цієї проблеми, пов'язаних з функціонуванням відповідних інституцій. Так, у спеціальній публікації Р. Масика⁴⁰ відображено працю Львівського відділення Польського краєзнавчого товариства, яке зорганізувало мережу краєзнавчих гуртків у школах та гімназіях, заохочувало учнів до збирання матеріалів, вивчення і популяризації краєзнавчих знань, видавало спеціальний часопис. Різноманітна діяльність громадської організації з розвитку шкільного і вузівського краєзнавства на території Галичини фрагментарно висвітлена у праці Н. Заставецької⁴¹. Дослідники В. Лавренюк і Я. Гайдукевич⁴²⁻⁴³ показали роботу польського товариства “Народна школа” (1894 рр.) з налагодження краєзнавчої роботи в заснованих ним 55 початкових школах Тернопільського воєводства. Ці та інші розвідки засвідчують потребу спеціального поглибленого вивчення окресленої проблеми, яка, до речі, з відповідних націоцентричних позицій широко представлена в польській історіографії.

Отже, розглянутий аспект розвитку краєзнавчого руху має нерівномірний рівень дослідженості, а його відображення в літературі різного тематичного спрямування характеризується нерівномірністю. Труднощі та особливості, пов'язані з аналізом присвяченої їм літератури, зумовлюються тим, що вона має різнопрофільний (історичний, історико-краєзнавчий, історико-педагогічний, мистецтвознавчий тощо) і різнотипний характер, а в тематичному відношенні публікації із цієї теми часто перегукуються й “накладаються” одна на одну. Тема шкільного краєзнавства здебільшого фрагментарно розкривається в історичних роботах, тож основний здобуток її вивчення презентують історико-педагогічні дослідження. Шкільне краєзнавство Галичини (навіть окремі його складники) заслуговує на спеціальне комплексне вивчення. Поліпшенню стану справ у цій сфері сприятиме тісніша співпраця аматорів і любителів старожитностей із фаховими вченими, які піддаватимуть науковій експертизі рукописи чи інші артефакти, щоб спільними силами поглиблено вивчати краєзнавчий рух у Галичині в 1830–1930-х рр.

¹ Середяк Л. Краєзнавство як засіб національного виховання у навчальних закладах Східної Галичини в міжвоєнний період / Лариса Середяк // Історичні пам'ятки Галичини : матеріали. наук. краєзнавч. конф., (м. Львів, 26 жовтня 2000 р.). – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – С. 261–274.

- ² Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі / Ярослав Треф'як. – Івано-Франківськ, 2002. – 110 с.
- ³ Козицький А. М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / А. М. Козицький. – Львів, 1996. – 24 с.
- ⁴ Ступарик Б. М. Шкільництво на Галичині 1772–1939 / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ : Лілея, 1994. – 140 с.
- ⁵ Ступарик Б. Вчитель-громадянин Григорій Врецьона / Б. Ступарик, Л. Калинчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 72 с.
- ⁶ Ступарик Б. Педагогічна концепція Івана Ющишина / Б. Ступарик, Р. Михайлишин. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 88 с.
- ⁷ Ступарик Б. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик, М. Моцюк. – Коломия : Вік, 1998. – 173 с.
- ⁸ Завгородня Т. Денис Петрів – галицький педагог / Тетяна Завгородня // Обрії. – 2000. – Ч. 1. – С. 14–16.
- ⁹ Завгородня Т. Елементи народної дидактики у змісті шкільної освіти Галичини (1918–1939) // Тетяна Завгородня, Михайло Паньків // Матеріали Третньої Прикарпатської історико-краєзнавчої наукової конференції. – Коломия : Вік, 1997. – С. 29–31.
- ¹⁰ Завгородня Т. Теорія і практика навчання в Галичині (1918–1939) / Тетяна Завгородня. – Івано-Франківськ, 2007. – 392 с.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина XIX – перша третина XX ст.) / Марія Чепіль. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 503 с.
- ¹³ Лемко Г. І. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Г. І. Лемко. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
- ¹⁴ Сливка Л. В. Народні традиції у вихованні здорового способу життя учнів початкових шкіл Західної України (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Лариса Сливка. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.
- ¹⁵ Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.) : історико-педагогічний аспект / Ірина Курляк. – Тернопіль, 2000. – 328 с.
- ¹⁶ Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918) / Ірина Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.
- ¹⁷ Ворошук О. Д. Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок XX ст. – 1939 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13. 00. 01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Д. Ворошук. – Івано-Франківськ, 2005. – 19 с.
- ¹⁸ Сабат Н. В. Національне виховання учнівської молоді Галичини (1869–1914 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Н. В. Сабат. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
- ¹⁹ Барна М. М. Розвиток педагогічної освіти в Східній Галичині (1867–1939 рр.) : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / М. М. Барна. – К., 1996. – 25 с.
- ²⁰ Кецик У. В. Громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / У. В. Кецик. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.
- ²¹ Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка : навч.-метод. посіб. / М. Стельмахович. – К., 1997. – 232 с.
- ²² Там само.
- ²³ Левицька Л. Я. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській етнопедагогіці Галичини (1919–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. Я. Левицька. – Житомир, 2007. – 20 с.
- ²⁴ Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посіб. / [за ред. акад. В. Кононенка]. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 508 с.
- ²⁵ Левицька Л. Я. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській етнопедагогіці Галичини...
- ²⁶ Лаба С. В. Ідея української національної школи у педагогічній пресі на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / С. В. Лаба. – Івано-Франківськ, 1994. – 19 с.

- ²⁷ Гургула І. Краснавча тематика на сторінках львівського педагогічного часопису “Основа” / І. Гургула // Історичне краснавство і національне виховання : матеріали наук.-практ. конф. – Львів : ЛДУ, 1994. – С. 21–22.
- ²⁸ Канчалаба О. Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог : матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / О. Канчалаба. – Львів, 2002. – 296 с.
- ²⁹ Чаграк Н. І. Педагогічні погляди і просвітницька діяльність Антона Крушельницького : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Наталія Чаграк. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
- ³⁰ Ковалюк Р. Національний рух студентів Львівської політехніки (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / Роман Ковалюк. – Львів : Нац. ун-т “Львівська Політехніка”, 2002. – 200 с.
- ³¹ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX – XX ст. : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Р. Ковалюк. – Львів, 2003. – 31 с.
- ³² Ступарик Б. Вчитель-громадянин Григорій Врещона...
- ³³ Ступарик Б. Педагогічна концепція Івана Ющишина...
- ³⁴ Ступарик Б. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик, М. Моцюк. – Коломия : Вік, 1998. – 173 с.
- ³⁵ Каськів О. Й. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Богдана Заклинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. Й. Каськів. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
- ³⁶ Завгородня Т. Денис Петрів – галицький педагог...
- ³⁷ Гречин Б. П. Громадсько-просвітницька та педагогічна діяльність Олександра Барвінського / Б. П. Гречин. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 232 с.
- ³⁸ Когут Т. М. Педагогічна та просвітницька діяльність Василя Симовича (1880–1944) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Т. М. Когут. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
- ³⁹ Клименко Н. П. Культурно-просвітницька діяльність Івана Крип'якевича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Клименко Н. П. – К., 2009. – 20 с.
- ⁴⁰ Масик Р. Львівське відділення Польського краєзнавчого товариства і організація шкільних краснавчих гуртків / Роман Масик // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2008. – Вип. XI–XII. – С. 206–213.
- ⁴¹ Заставецька Н. Діяльність Польського товариства краснавчого у сфері збереження пам'яток історії та культури на західноукраїнських землях (1920–1930-ті рр.) / Наталія Заставецька // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2008. – Вип. 17 : Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття. – С. 275–281.
- ⁴² Лавренюк В. Тернопільський обласний краснавчий музей : нарис-путівник / В. Лавренюк, Я. Гайдукевич. – Тернопіль, 1998. – 68 с.
- ⁴³ Лавренюк В. А. Музей товариства “Народна школа” в Тернополі / В. А. Лавренюк // Музеї України XIX – початку XX ст. : зб. наук. праць. – К. : Асоціація етнологів, 2005. – С. 194–200.

Статья посвящена рассмотрению проблем школьного краеведения в Галичине 1830–1930-х гг. в современной украинской историографии. Проанализирован широкий блок разножанровой и разнотематической литературы по обозначенной проблеме. Сделаны выводы о неравномерности отражения исследуемой проблемы в литературе различного тематического направления и потребности в специальном комплексном исследовании проблем школьного краеведения Галичины.

Ключевые слова: школьное краеведение, Галичина, историография.

The article is devoted to the problems of school local lore in Galicia 1830–1930 in the modern Ukrainian historiography. A wide block of various genres and different topics literature from outlined problems is analyzed. The main thematic blocks of the historiography of school local lore in Galicia is determined and the degree of their scientific development is defined. The conclusions about the uneven reflection of the problem in the literature of different thematic direction and the need for a special study of the complex problems of school ethnology Galicia is done.

Keywords: school local lore, Galicia, historiography.

УДК 94 (477.83.86)

Лілія ШОЛОГОН

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “ДІЛО” (1880–1914 рр.)

Зроблено огляд публіцистичних статей, присвячених різним аспектам національно-культурного руху українців Галичини, опублікованих на сторінках першої української щоденної газети “Діло” упродовж 1880–1914 рр. За допомогою контент-аналізу нам вдалося отримати кількісні дані про національно-культурну проблематику, яка зацікавила редакції часопису в різні роки його виходу у світ. Автор доходить висновку, що найважливіші події культурного руху українців Галичини в газеті висвітлені ґрунтовно та різнобічно.

Ключові слова: “Діло”, періодичне видання, щоденник, часопис, Галичина, національно-культурний рух.

Упродовж 1862–1866 рр. молоді народовці, що об'єднувалися при громадах та інших подібних товариствах, були причетні до видання літературних, літературно-наукових та літературно-політичних журналів: “Вечорниці” (лютий 1862 – червень 1863 рр.), “Мета” (жовтень 1863 – грудень 1865 рр.), “Нива” (січень – липень 1865 рр.), “Русалка” (січень – квітень 1865 рр.). Вихід у світ народівської преси на цьому не припинився, а, навпаки, набрав нових обертів: газети та журнали, що видавалися згодом, користувалися належною увагою читача, мали, як правило, міцну матеріальну основу і видавалися не одне десятиліття. Започаткував таку традицію журнал “Правда”, перше число якого з'явилося 1 квітня 1867 р. Проте провідним друкованим органом народівців став часопис “Діло”, без передових статей та інформаційних матеріалів якого дослідження суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – першої третини XX ст. буде неповним.

Безперечно, обрана тема не могла залишитися поза увагою дослідників. У міжвоєнний період вона знайшла відображення у працях І. Копача¹, К. Левицького², К. Малицької³ тощо. Тематика щоденної газети “Діло” зацікавила й українських зарубіжних дослідників, зокрема Ю. Тернопільського⁴, А. Животка⁵. Маємо також ґрунтовні праці сучасних науковців Ю. Шаповала⁶, М. Романюка, М. Галушко⁷, присвячені вищевказаній проблематиці.

Метою статті є аналіз публікацій громадсько-політичного видання “Діло”, присвячених висвітленню різних аспектів національно-культурного руху українців Галичини у 1880–1914 рр.

Вихід у світ 1880 р. газети “Діло” став непересічним явищем в історії української преси. У довоєнний період часопис регулярно знайомив читача з найважливішими подіями, що відбувалися в Австро-Угорщині та світі з 1 січня 1880 до 29 серпня 1914 рр., поки видання “Діла” не було перервано Першою світовою війною. При цьому особливу увагу автори газети звертали на український національний рух в Галичині та за кордоном. 1888 р. “Діло” стало першим українським щоденним часописом. Газета не лише оперативно інформувала читачів про події, що відбувалися, була цікавою та змістовною, але й завжди стояла на захисті українських національних інтересів. Неабияка заслуга в цьому була її головних редакторів: ініціатора засновника “Діла”, публіциста та письменника Володимира Барвінського (1880–1893 рр.), юриста та співзасновника Української національно-демократичної партії Антіна Горбачевського (1883 р.), журналіста та перекладача Івана Белея (1884–1902 рр.), публіциста, етнографа та громадського діяча Володимира Охримовича (1902 р.), одного із засновників Русько-української радикальної партії (далі – РУРП) в Галичині Євгена Левицького (1902–1906 рр.), юриста, громадського діяча та публіциста Льонгіна Цегельського (1906–1908 рр.), педагога та журналіста Олександра Борковського (1908–1909 рр.), політика та публіциста Володимира Бачинського (1909–1912 рр.), відомого громадсько-політичного діяча та редактора українських видань Володимира Панейка (1912–1918 рр.). Варто також зазначити, що впродовж двох років (1883–1884) до редакційного комітету “Діла” належав І. Франко⁸. Тут він опублікував чимало своїх як публіцистичних творів, так і літературних праць та доклав чимало зусиль, щоб часопис видавався на належному рівні.

викладів ім. П. Могили, театрального колективу “Руської бесіди”, Українського драматичного товариства імені Котляревського, спортивно-пожежного товариства “Сокіл” тощо.

Зважаючи на великий обсяг інформації, що стосується досліджуваної теми, об’єктом проведеного нами кількісного дослідження або контент-аналізу стали редакційні статті, тобто ті, які найбільше відображали офіційну позицію редакцій, присвячені різним аспектам національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Всього було проаналізовано п’ятнадцять позицій. З метою рівномірного дослідження концепції редакцій щодо тієї чи іншої проблематики, ми використали всі випуски народовської газети “Діло” через кожні десять років, тобто за 1880, 1890, 1900, 1910 рр. і 1914 р. (останній, згідно з часовими параметрами дослідження). За результатами вибіркового контент-аналізу складено таблицю.

Таблиця

Окремі аспекти національно-культурного руху українців Галичини на сторінках часопису “Діло”	Кількість редакційних статей				
	1880 р.	1890 р.	1900 р.	1910 р.	1914 р.
Діяльність громадських організацій	11	19	22	22	12
Створення нових українських народних шкіл та реформування вже існуючих	28	6	13	20	4
Реформування системи підготовки педагогів у вчительських семінаріях	5	2	1	3	0
Захист фахових інтересів педагога української народної школи	2	3	3	1	2
Стан середнього шкільництва Галичини	6	6	10	15	3
Проблеми вищої освіти та полеміка щодо створення українського університету у Львові	2	0	1	44	0
Створення й належна підтримка інтернатів (бурс) для української молоді	2	1	3	1	0
Проблема використання української мови у громадському житті	3	1	6	8	0
Полеміка з русофілами щодо фонетичного правопису	0	0	12	8	0
Інші питання мовного характеру	10	1	0	0	2
Стан українського театального мистецтва	1	7	1	8	3
Українське музичне мистецтво	3	4	3	3	1
Український літературний рух	2	5	3	8	11
Образотворче мистецтво	0	2	3	5	0
Науковий рух	0	0	0	3	2

Підсумовуючи кількісні дані, можемо стверджувати, що традиційно високим було зацікавлення газети діяльністю громадських організацій національно-культурного спрямування. Як правило, редакція пропагувала діяльність тих, які були близькі їм ідейно, і не опускала нагоди критикувати працю своїх опонентів. Дещо меншим, але стабільним, було зацікавлення освітньою тематикою, проблемою використання української мови у громадському житті краю, науковій та художній літературі тощо. Поряд з цим, українське мистецтво (театральне, образотворче, музичне) та науковий рух Галичини не стали об’єктом особливої уваги громадсько-політичного видання.

Варто зазначити, що частота висвітлення на сторінках “Діла” певної проблематики була зумовлена важливими подіями загальноукраїнського масштабу. Наприклад, в розпал боротьби за український університет у Львові 1910 р. газета присвятила цій непротій тематіці 44 редакційні статті. Чимало передових статей “Діла” за 1913 р. (31) про український літературний

рух в краї, пояснюється тим, що громадськість святкувала 50-літній ювілей творчої праці І. Франка і сумувала з приводу смерті Лесі Українки. Щодо 1914 р., то на сторінках часопису домінувала проблематика військово-політичного характеру, а події культурного життя у редакційних статтях щоденника висвітлювалися лише частково у першій половині року.

Отже, на сторінках “Діла” впродовж 1880–1914 рр. знайшли відображення всі найважливіші події національно-культурного руху українців Галичини. Як правило, вони висвітлені ґрунтовно, детально та різнобічно. Традиційним для журналістського колективу було друкувати не одну, а цілу серію статей, присвячених різним аспектам проблеми, що висвітлювалася. Окрім цього, специфіка щоденної газети дозволяла простежити за процесом прийняття того чи іншого важливого рішення, побачити тяглість національно-культурного поступу українців краю впродовж зазначеного часового проміжку.

- 1 Копач І. З моїх споминів про “Діло” / І. Копач // Діло. – 1938. – 14 січ.
- 2 Левицький К. Як радили наші старші громадяни 1879 р., чи приступати до видавництва “Діло” / К. Левицький // Діло. – 1938. – 14 січ.
- 3 Малицька К. Доріжкою спогадів / К. Малицька // Діло. – 1938. – 14 січ.
- 4 Тернопільський Ю. Українська преса з перспективи 150-ліття / Ю. Тернопільський. – Джерсі-Сіті, 1974. – 175 с.
- 5 Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.
- 6 Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.) : поступ української суспільної думки / Ю. Г. Шаповал. – Львів : Львів. обл. книжкова друкарня, 1999. – 384 с.
- 7 Романюк М. Українські часописи Львова (1848–1939) / М. Романюк, М. Галушко. – Львів : Світ, 2001. – Т. 1. – 744 с.
- 8 Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.)... – С. 28.
- 9 Відповідь русько-української молоді університетської – польській шовіністичній // Діло. – 1901. – 17 лист.
- 10 Сецесія молоді // Діло. – 1901. – 24 лист.
- 11 Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.)... – С. 101.
- 12 Перед Шевченківський ювілеєм // Діло. – 1914. – 5 берез.
- 13 Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.)... – С. 23.
- 14 Як найкраще вшанувати ювілей Франка // Діло. – 1913. – 22 січ.
- 15 Смаль-Стоцький С. Характеристика літературної діяльності І. Франка / С. Смаль-Стоцький // Діло. – 1913. – 1 лип.
- 16 Шаповал Ю. “Діло” (1880–1939 рр.)... – С. 39.
- 17 З Відня надійшла сьогодні телеграфна звістка // Діло. – 1894. – 13 квіт.
- 18 Торжество XXV-літнього ювілею руського народного театру // Діло. – 1889. – 15 берез.
- 19 Перша руська прогулька артистична // Діло. – 1889. – 2 серп.
- 20 Миколі Лисенкові – в привіт! // Діло. – 1903. – 22 лист.
- 21 Шаповал Ю. Г. “Діло” (1880–1939 рр.)... – С. 72.
- 22 Панькевич Ю. Руська виставка штуки, а європейська критика / Ю. Панькевич // Діло. – 1899. – 9 січ.

Дан обзор публицистических статей, посвященных разным аспектам национально-культурного движения украинцев Галиции на страницах первой украинской ежедневной газеты “Дило” на протяжении 1880–1914 гг. С помощью контент-анализа удалось получить количественные данные об национально-культурной проблематике, интересной редакции газеты в разные годы издания. Автор пришел к заключению, что главные события культурного движения украинцев Галиции в издании освещены основательно и непредвзято.

Ключевые слова: “Дило”, периодическое издание, ежедневник, газета, Галиция, национально-культурное движение.

In the article made review the publicistic writing, that devoted of various aspects of Ukrainians national and cultural life in Galicia, that published at the pages of first Ukrainians daily newspaper “Dilo” during the 1880–1914. Through content-analysis we to be able to obtain quantitative data of the national and cultural problems that concerned the wording of the diary in the different years of its publication. The author concluded that the most important events of cultural motion of Ukrainian of the Galicia in newspaper described thoroughly and comprehensively.

Keywords: “Dilo”, periodicals, diary, newspaper, Galicia, national and cultural movement.

УДК 94 (477) (051)

Bogdan PASKA

THE FIGURE OF DISSIDENT VALENTYN MOROZ IN THE RUSSIAN SELF-PUBLISHING NEWSPAPER "CHRONICLE OF CURRENT EVENTS"

Стаття дає характеристику джерельних матеріалів, що стосуються особистості українського дисидента Валентина Мороза, на сторінках російського часопису "Хроніка текущих событий" (ХТС). Цей журнал був центральним періодичним виданням дисидентського руху в СРСР і нелегально розповсюджувався протягом 15 років. ХТС приділяв достатньо уваги українському дисидентському руху загалом та одному з його яскравих представників Валентину Морозу зокрема. Матеріали ХТС, які висвітлюють період другого ув'язнення дисидента у 1970–1979 рр., мають важливе значення для дослідження його постаті.

Ключові слова: Валентин Мороз, дисидентський рух, "Хроніка текущих событий", радянський тоталітарний режим, самвидав.

The figure of Valentyn Moroz as one of the leaders of Ukrainian dissident movement in the 60–70's of XX-th century is one of the least studied in modern historiography. Another problem that needs better lighting, is a state of source's base on the life and work of dissident.

The object of this study are materials of self-publishing Russian edition of "Chronicle of Current Events", which are highlighting the life and work of Ukrainian dissident Valentyn Moroz. The subject of thesis is the source study analysis of information "Chronicle..." relatively V. Moroz, their placeS in the complex study of dissident figure.

It is considered that all sources, which are relating to Moroz can be divided into five groups. The first of them belong to the creative inheritance of the dissident, its journalistic works (essays "Report from Beria reserve", "Chronicle of Resistance", "Among the snow", "Moses and Dathan"), historical works ("Lectures on the istory of Ukraine" "Sixty years in Ukraine. Attempt of historical exploration", "Ukraine in the twentieth century: 1900–1920 years"), letters to the government agencies, political pamphlets, literary works, etc. The second group of sources includes mentions of Moroz in self-publishing newspapers ("Chronicle of Current Events" (hereinafter – CCE), "Ukrainian Journal"), the edition of which was secretly organized by dissidents in the USSR. The articles are devoted to him in the editions of Ukrainian emigration ("Freedom", "Liberation Road", "Modern") belong to the third group of sources. A separate group are the memories of his contemporaries about V. Moroz (a book of Raisa Moroz "Against the Wind", a memoir of M. Heifetz, memories of M. Heifets, memories of I. Gel, P. Arsenych etc.). Finally, to the fifth group belongs official Soviet sources especially legal cases of V. Moroz, the investigation materials, interrogation transcripts and courts, which are mainly kept in the archives of public institutions. By official sources also applies journalism Soviet press (articles in the newspaper "Literary Ukraine", "Carpathian Truth", "Soviet study of literary" and etc.).

One of the most comprehensive is the second group of sources, such as mentions about V. Moroz in self-publishing editions – "Ukrainian Journal" and the all-union "Chronicle of Current Events". The mentioned publications are a bit volumetric for the amount of information about the activities of dissidents and are peculiar encyclopedias of the dissident movement. Therefore, the work of the famous Ukrainian dissident Valentyn Moroz, did not remain beyond their attention. Information of self-publishing about Moroz is the most objective comparison with other source groups. Also, it is valuable because it reflects the most active period of Moroz – the end of 60–70's of the XX-th century and quite subtly traces the changing of its role in the environment of Soviet dissidents. Particularly valuable self-publishing newspaper is "CCE" that A. Saharov called the greatest achievement of the dissident movement for the entire period of its existence. Journal regularly out during 1968–1982, thanks to the whole activity of Russian dissidents – O. Kosteryn, P. Grigorenko, P. Litvinov, N. Horbanevska, L. Bogoraz, P. Yakir, A. Jacobson and others. During this period, there were shown sixty-five editions of HTS in the self-publishing.

The information about the largest periodical self-publishing edition of the USSR about V. Moroz – "Chronicle of Current Events" are covering a ten year period and are connecting with the

events in 1969–1979. Since the most of this period V. Moroz was in imprisonment, mainly the information about it can be found in section CCE "In prisons and stockades" (subheadings "Vladimirskaya prison" and "Mordovskye stockades"). Some conciseness of presentation materials on dissident, is explained by using of editors CCE the particular style of writing articles as a "chronicle". The information of CCE about the life and activity of V. Moroz are volumetric enough and it represents three great articles and at least ten references to headings. General information about Moroz is contained in thirteen editions of CCE – from issue № 7, which is dated April 30, 1969 to issue № 53 on August 1, 1979.

The first information about V. Moroz "Chronicle of Current Events" published in the seventh issue, which is dated April 30, 1969. This is short message about transference o dissident f from Kiev KDB prison where he was held on charges of writing "Report from the Beria Reserve" to Vladimir prison at the beginning of April 1969. This is perhaps the only mention of CCE Moroz in the first period of his prison term. This situation makes the natural assumption that in the late 60s of the XX-th century his figure was still relatively little-known in Russian dissident environment. The tenth edition of CCE in two sentences announces the end of the first prison term of V. Moroz and his return to Ivano-Frankivsk.

Quite in a short spoken way, under the heading "Kratkye messages", CCE issue № 14 (30 June 1970) provides information about the second arrest of V. Moroz, which was held on June 1, 1970. It is claimed that the reason for the arrest was the search of the Moroz' apartment at the end of April in 1970, and in result of which the manuscripts of the last three essays of V. Moroz "Chronicle of Resistance", "Among the snow" and "Moses and Dathan" were seized.

The first major article is devoted directly V. Frost, appeared in issue 17 CCE (31 December 1970) entitled "The trial of Valentyn Moroz". It describes the trial process on 17–18 November in 1970 in Ivano-Frankivsk, in which V. Moroz was sentenced to nine years in prison and 5 years of exile and recognized as "recidivist". The author describes the events related to the arrest Moroz in detail, pre-trial investigation, which was conducted by local government KDB. Consistently particular attention is paid to the numerous violations of procedure of the court session, including preventing on V. Moroz' supporters, his actual closure; witnesses' behavior I. Dziuba and V. Chornovil and Boris Antonenko-Davidovich, who categorically refused to testify. The appearance of such articles in the CCE indicates considerable resonance of Moroz' cases in dissident circles and the growing popularity of his figure. We can conclude that after a trial in November 1970 V. Moroz comes to the first roles in the Ukrainian dissident movement.

Paying attention to difficult conditions of Moroz' imprisonment in Vladimir prison for four years, CCE issues don't contain almost any information about its activities. The situation changed in 1974 when on July, 1 the dissident announced an indefinite hunger strike in protest against the inhuman conditions of detention and demanding his transfer from prison to the camp. CCE 32 issue of 17 July 1974 contains a lot of important information on V. Moroz' situation during the 1970–1974 and which gives an opportunity to understand the main causes of starvation of dissident. Note, dedicated to V. Moroz, like most similar materials period 1974–1976 is in the CCE heading "In prisons and stockades", subtitled "Vladimirskaya prison". Particular attention is paid to the criminal methods which applied the Soviet repressive system to punish famous Ukrainian dissidents. In particular, states that "... Moroz' co-prisoners were criminals, they mocked him, didn't give him to sleep at night, and one of them cut him stomach by sharpen like a knife spoon handle... After that for a request of V. Moroz and his wife was placed in solitary ward. He has been imprisoned there for two years. "On the large scale ethnic discrimination of Ukrainian political prisoners in the Soviet prisons is evidence of CCE about ban V. Moroz to communicate in their native language during meetings with relatives. The author points out that "Valentyn Moroz heavily carries detention in solitary ward, it is close to a nervous breakdown". This information of CCE is valuable because it helps to find out the deep nature of the Soviet regime and its attitude towards dissidents.

145-day hunger strike of V. Moroz in 1974 was one of the main themes CCE issue № 33 (10 December 1974). This issue contains a volumetric article entitled "V. Moroz continues hunger strike", which highlights the key points of his starvation. The central theme of the article is a chronicle of struggle V. Moroz' wife – Raisa for the release of her husband, her letters to influential organiza-

tions (International Pen-club, the International Red Cross, Amnesty International) and the heads of leading Western countries (US President George Ford, prime minister of Canada Mr. Trudeau, Chancellor of Germany Helmut Schmidt) with requests to intervene around V. Moroz. The text of the article presents one of such letters R. Moroz, dated November 5, 1974 and the letter of dissident's father J. Moroz to the General Secretary of the CC CPSU, Leonid Brezhnev, with a similar request. Article CCE also elucidates on KDB attempts to stop the hunger strike Moroz, which received significant international attention through blackmail his family. In particular, there are shown numerous threats on the part of Ivano-Frankivsk employees of the KDB on dismissal of Raisa Moroz or physical violence over her. Thus, the information concerning the course of CCE and the most prolonged hunger-strike of V. Moroz is quite significant in the study of the topic.

Some fragmentary information about the difficult situation of V. Moroz after hunger-strike are contained in the 35 and 36 editions of CCE (March – May 1975) under the heading “Vladimirskaia prison”. In particular, states that in January 1975 the dissident was thrown in isolation ward for 15 days. In February of the same year threats of reprisals on the part of mental health worker Vladimir prison – V. Rogov, were said in V. Moroz' side. Only in May 1975 took place Moroz' visit with relatives, in which he said that he feels much better than once after hunger-strike, and he reads a lot. The issue, 36 of CCE newspaper published a list of known prisoners in Vladimir prison from which we learn that the comrades in misfortune of V. Moroz in this period were such prominent dissidents as L. Luk'yanenko and V. Bukovsky.

Details of CCE issue №39, which dates from March 12, 1976, indicate that V. Moroz did not stop his struggle against the Soviet regime, participating in collective protest of political prisoners. In the days of XXV Congress of the CPSU (February, 24 – March 5, 1976) a group of 32 political prisoners of Vladimir prison, including V. Moroz, V. Bukovsky, Y. Shukhevych held a hunger strike demanding to stop psychiatric repression against dissidents. It was prepared in accordance appeal to the Congress party, but the prison administration said it has no authority to send participants to the congress.

Another volumetric CCE publication on the situation V. Moroz is the article “Valentyn Moroz is on psychiatric examination” (issue № 40, May 20, 1976) Here sufficiently is described the entire course of the application of the Soviet regime of punitive psychiatry against V. Moroz' purpose. In March 1976 dissident was placed “in the medical institution to establish the nature of physical work which he could do in camp”. His wife, R. Moroz to May, 1976 could not find out the type of “medical establishment”. Only May 18, 1976, after numerous threats concerning publicity situation, the leadership of Vladimir prison had to tell his wife that V. Moroz since May, 10 is on psychiatric examination in the Institute named after Serbskiy, in Moscow. The reason to the examination is absurd, “increased religiosity and self-inflicted injuries”. Taking into consideration that June 1, 1976 in V. Moroz was ending the prison sentence which lasted six years and was beginning camp prison, CCE evidence pointing to the true purpose of psychiatric examination of political prisoner. It is to continue too famous dissident isolation from the outside world. The issue № 40 CCE also announces about special attention to the situation of the USA Congress V. Moroz.

The next issue № 41 “Chronicles...” under the heading “in prisons and stockades” provided information on recognizing V. Moroz by Institute by Serbskiy on June 18, 1976 mentally healthy and transference him in the special regime camp in Mordovia.

Materials relating to V. Moroz in 45 editions and 47 CCE issues placed under the heading “Mordovskie stockades”. The information of 45 release (25 May, 1977) concerns the involvement of V. Moroz in a one-day hunger strike on January, 12, 1977 in the fifth anniversary of the repression campaign in Ukraine. Along with V. Moroz took part in the hunger strike M. Osadchii, I. Gel, S. Karavansky, V. Romaniuk, D. Shumuk, V. Chornovil, V. Stus, M. Heifetz, E. Kuznetsov and others. The main requirements of hunger strikers were cessation of persecution in the Soviet Union for the national conviction and dismissal of Ukrainian dissidents from prisons and camps.

The issue № 47 (November 30, 1977) describes an event which in the future led to a decline in the authority of V. Moroz among Ukrainian dissident movement. In the summer of 1977 in Sosnovskiy volunteer camp was set up a committee of political prisoners D. Shumuk, V. Romaniuk and E. Kuznetsov. The committee's tasks were to announce a friendly climate and improve interna-

tional unity among prisoners, mutual respect and recognition between the individual human rights of prisoners of all ideological directions. The Committee issued a reprimand for V. Moroz and I. Gel “for behaviour which is unworthy for the status of political prisoners”. Especially, V. Moroz was accused of inciting ethnic hatred towards Russians and Jews, contempt for the views of other dissidents refusing to participate in collective protests against the prison administration. Emphasized that antisemitism of V. Moroz harms the democratic movement in the Soviet Union as a whole, since his name is very popular in the West. Most Ukrainian political prisoners condemned behavior of V. Moroz. V. Moroz by himself was transferred to brigade of criminals and voluntarily thrown into solitary confinement. The Committee called for a total boycott of V. Moroz and I. Gel and suspension and references to their names in self-publishing.

First edition of CCE took a neutral position in the conflict, saying that he is “... the consequence fracture of moral and physical strength prisoners in inhuman conditions of the special treatment camp”. Despite the authors CCE statement that “Chronicle” recognized the obligation to publish this statement but, in any case, not joining to the call for a boycott, which is contained in it “during the late 1977 – early 1979 the name of V. Frost was completely absent in its pages. Only this fact eloquently testifies to a significant change of attitude V. Moroz among both Ukrainian and Russian dissident. V. Moroz actually became isolated among dissidents.

But in the future, only once CCE focuses V. Moroz. It was is connected with one of the most significant events in the history of the Soviet dissident movement of the late 70-ies XX century, the exchange of five political prisoners from the Soviet Union (V. Moroz, O. Ginsburg, H. Vince, M. Dymshits and E. Kuznetsov) for two Soviet spies from the US (and Chernyaev and Enger). The issue № 53 (August 1, 1979) describes the procedure in detail under the heading “Obmen”. The exchange took place on the night of 27 to 28 April, 1979 in New York Kennedy Airport. Attention is drawn to the fact that the dissidents did not ask consent to move to the United States; action was framed as a deprivation of Soviet citizenship and expelled from the country.

CCE allows us to look at V. Moroz in terms of inherent opposition of Soviet society in 70-s of the XX-th century. Materials about V. Moroz covering the end of the first period of imprisonment dissident, and complete the second period of imprisonment, including his stay in Vladimir prison (1970–1976) and in Mordovia camps (1976–1979) This self-publishing eliminates the image of V. Moroz of “Ukrainian bourgeois nationalist”, traitor and recidivist, created by the Soviet press and other official documents of the Soviet era. Not idealized the image of dissident, CCE describes key events of V. Moroz biography for 1969–1979 in details – the second trial in 1970, 145-day hunger strike in 1974, an attempt psychiatric repression against dissidents in 1976, the conflict among dissidents that led to the isolation of V. Moroz in 1978 and his deportation abroad (1979) The main emphasis of CCE articles is aimed at the disclosure of major points of V. Moroz' struggle with the totalitarian regime in terms of prison imprisonment and attempts to release a dissident from the side of relatives and associates.

Consequently, the value of CCE information for the study of life and V. Moroz during the 1969–1979 is hard for overestimation. Self-publishing as a number of objective and subjective reasons does not intend heroism of Ukrainian dissident activity, in contrast to the relevant Ukrainian Diaspora publications and magazines. This makes the level of objectivity of information CCE extremely high. In this statement confirms by using editors “Chronicle...” laconic style in describing the events that just does not give the place for subjective reasons, the authors highlight articles of CCE. CCE materials are an integral part of a systematic study of the figure of Valentyn Moroz, but they must be used only in conjunction with other sources.

¹ Alekseeva L. History ynakomuslyya in the USSR / L. Alekseeva. – Режим доступу : www.memo.ru/history/diss/books/alexeewa. – 2001.

² Rusina J. “Chronicle of Current Events – the most Achieving Large Human Rights Activist...” To Soviet history of secret periodicals 1960–1980 / J. Rusina. – Режим доступу : [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027\(03_142003\)&doc=../content.jsp&id=a13&xsl=showArticle.xslt](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0027(03_142003)&doc=../content.jsp&id=a13&xsl=showArticle.xslt).

³ Polytzaklyuchennye i ssilenie // Chronicle of Current Events. – 1969. – 7 issue. – 30 April.

⁴ Kratkye soobtchenie // Chronicle of Current Events. – 1969. – 10 issue. – 31 October.

- ⁵ Kratkye soobtchenie // Chronicle of Current Events. – 1970. – 14 issue. – 30 June.
⁶ The trial of Valentyn Moroz // Chronicle of Current Events. – 1970. – 17 issue. – 31 December.
⁷ Kasyanov H. Dissenting voices: the Ukrainian intelligentsia in the resistance movement of 1960–80's / H. Kasyanov. – K. : Lybid, 1995. – S. 155.
⁸ In prisons and camps // Chronicle of Current Events. – 1974. – 32 issue. – 17 July.
⁹ Valentyn Moroz prodolzhaet holodovky // Chronicle of Current Events. – 1974. – 33 issue. – 10 December.
¹⁰ In stockades and prisons. Vladimirskaia prisons // Chronicle of Current Events. – 1975. – 35 issue. – 31 May.
¹¹ In stockades and prisons. Vladimirskaia prisons // Chronicle of Current Events. – 1975. – 36 issue. – 31 May.
¹² In stockades and prisons. Vladimirskaia prisons // Chronicle of Current Events. – 1976. – 39 issue. – 12 March.
¹³ Valentyn Moroz na psyhyatrycheskoy ekspertuzi // Chronicle of Current Events. – 1976. – 40 issue. – 20 May.
¹⁴ Tam samo.
¹⁵ In prisons and camps // Chronicle of Current Events. – 1976. – 41 issue. – 3 August.
¹⁶ In prisons and stockades . Mordovskye lageria // Chronicle of Current Events. – 1976. – 45 issue. – 25 May.
¹⁷ In prisons and stockades. Mordovskye lager // Chronicle of Current Events. – 1976. – 47 issue. – 30 November.
¹⁸ Tam samo.
¹⁹ Political liberation. Exchange // Chronicle of Current Events. – 1976. – 53 issue. – 1 August.

Стаття содер­жит характеристику джерел, що стосуються особистості українського диссидента Валентина Мороза, на сторінках російського видання "Хроніка поточних подій" (ХТС). Цей журнал був центральним періодичним виданням диссидентського руху в СРСР і нелегально розповсюджувався протягом 15 років. ХТС надавав достатню увагу українському диссидентському руху в цілому і одному з його яскравих представників Валентину Морозу в частині матеріалів ХТС, які освітлюють період другого ув'язнення диссидента в 1970–1979 рр., мають важливе значення для дослідження його особистості.

Ключевые слова: Валентин Мороз, диссидентський рух, "Хроніка поточних подій", радянський тоталітарний режим, самвидав.

The article characterizes source materials which are relating to the personality of Ukrainian dissident Valentyn Moroz, which are described in the Russian magazine "Chronicle of Current Events" (CCE). This magazine was a central periodical dissident movement in the Soviet Union and illegally distributed for 15 years. In general CCE paid enough attention to Ukrainian dissident movement and especially one of its bright representatives Valentyn Moroz. CCE materials that highlight the second period of imprisonment of dissident in 1970–1979's, are important for the study of his figure.

Keywords: Valentyn Moroz, the dissident movement, "Chronicle of Current Events" Soviet totalitarian regime, self-publishing.

УДК 314.12 (=161.2) 1960/1970

Надія КИДРАЧУК

ВСЕСОЮЗНІ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ 1959 і 1970 рр. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТИТУЛЬНОЇ НАЦІЇ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 60-х рр. ХХ ст.

У статті досліджено Всесоюзні переписи населення 1959 і 1970 рр. як основне джерело для комплексного вивчення динаміки чисельності і територіального розміщення представників титульної нації України в різних регіонах УРСР протягом 60-х рр. ХХ ст., показано стан збереження ними рідної мови, визначено фактори, які в умовах тоталітарного режиму негативно впливали на зміну демографічних процесів, зокрема етнічного складу українського суспільства в окреслений період. Охарактеризовано національну політику радянської влади, що керувалася пріоритетом державної загальнонаціональної єдності всього "радянського народу" та зневажала цінність етнічної нації.

Ключові слова: всесоюзні переписи населення, демографічні зміни, титульна нація, українці, українська мова, національне питання, тоталітарний режим, асиміляція.

Консолідуючою силою в нашій державі завжди була і залишається українська титульна нація з українською державною мовою, звичаями, традиціями, багатовіковою культурою, незламним духом та могутньою єдністю. Ідея національної єдності ніколи не полишала наш народ – це, зрештою, і стало запорукою створення Української демократичної, суверенної, незалежної держави. Однак в радянський період відбувалося систематичне нищення української нації та її етнічної єдності, українці поглиналися "ноюю історичною спільністю" – "радянським народом", територія УРСР заселялась іноетнічними елементами для радикальної, штучної зміни складу корінного населення.

Зі здобуттям незалежності України були створені сприятливі умови для вільного вивчення радянського минулого українського народу, переосмислення власної історії. Тому всебічне дослідження Всесоюзних переписів населення 1959 та 1970 рр. як джерела вивчення чисельності представників титульної нації України протягом 60-х рр. ХХ ст. є надзвичайно актуальним і вимагає особливого підходу у вивченні, адже сьогодні велике значення має відтворення максимально повної та об'єктивної етнічної історії України, відновлення національної пам'яті, зруйнованого комуністичним режимом генофонду української нації, виховання патріотизму серед молодого покоління, сприяння росту національної ідентичності та самосвідомості українського народу, завдяки яким успішно вирішуються назрілі у суспільстві проблеми державотворення.

Питання динаміки чисельності населення УРСР другої половини ХХ ст., формування його етносоціальної структури частково висвітлено в працях таких авторів, як: Я.Гирич¹, В.Свєтух², В.Крисаченко³, В.Скляр⁴, Г.Стєценко⁵, І.Суботіна⁶, С.Чорний⁷, О.Рафальський⁸ та ін. В полі зору науковців потрапили тільки окремі аспекти окресленої теми, зокрема формування соціального складу та професійно-галузевої зайнятості різних етнічних груп в Україні та її регіонах, особливості географічного розміщення представників різних етносів, визначальні риси їх етнокультурного розвитку, динаміка статево-вікової структури населення УРСР, демографічні наслідки урбанізації тощо. Однак в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу в цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – дослідження Всесоюзних переписів населення 1959 р. та 1970 р. як джерела вивчення чисельності представників титульної нації України в УРСР протягом 60-х рр. ХХ ст., визначення факторів, які негативно впливали на зміну етнічного складу українського суспільства в зазначений період.

Відразу ж після закінчення Другої світової війни більшість європейських країн провели переписи населення. У СРСР перший післявоєнний перепис відбувся лише через 14 років, а саме у 1959 р. Основними причинами такої тривалої перерви після перепису 1939 р. були фінансові труднощі, а також небажання радянського керівництва показати дійсні масштаби людських втрат, оскільки довоєнна чисельність населення була відновлена лише у 1955 р. завдяки відносно високому рівню народжуваності⁹. Рішення про проведення загального перепису населення в 1959 р. було ухвалено постановою Ради Міністрів СРСР № 480 від 5 травня 1958 р. "Про Всесоюзний перепис населення 1959 року" та відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР № 755 від 6 червня 1958 р.¹⁰. Цей перепис вперше охоплював територію України в її сучасних кордонах, адже попередній загальний облік населення, що відбувся двадцять років до того, охоплював УРСР ще без західноукраїнських областей, але з Молдавською АСРР.

Основним документом перепису 1959 р. була програма – затверджений урядом переписний лист, який складався з 15 запитань і, на думку радянських демографів, мав максимально характеризувати суспільство. Статистичні показники визначали стать, вік, сімейний стан, національність, рідну мову, громадянство, освіту, місце роботи та ін. Етнічна приналежність визначалася шляхом самоідентифікації опитуваного, національність дітей вказувалась їх батьками.

Згідно з даними цього перепису Україна була багатоетнічною державою, а на її території мешкало 41 869 046 осіб¹¹. Представники титульної нації України домінували в усіх регіонах республіки, особливо в центральних і західних областях, винятком був лише Кримський півострів, де головним чином, зростала чисельність питомої ваги кримських татар¹². Етнічні українці у 1959 р. склали 32 158, 5 тис. осіб, а це, відповідно, 76,81% від усього населення республіки¹³.

Впродовж 60-х рр. ХХ ст. кількість представників титульної нації України зростає більше ніж на 3 млн осіб, однак протягом наступного десятиліття зростання було значно меншим – 1,2 млн осіб¹⁴. Це пояснюється перш за все загостренням демографічної ситуації в УРСР та різким зменшенням природного приросту населення в цілому. Іншою важливою причиною такої ситуації були швидкі темпи приросту чисельності представників інших національностей, перш за все росіян та білорусів. З 1959 до 1970 рр. частка українців збільшилася на 9,7%, а росіян і білорусів – відповідно на 28,7% і 32,6%¹⁵. В досліджуваній період в усіх областях Східного регіону УРСР та на Півдні республіки абсолютна і відносна чисельність росіян теж зростала значними темпами, однак все ж таки поступалася в цьому українцям. Так, за офіційними даними Всесоюзних переписів населення питома вага українців серед населення Одеської області у 1959 р. складала 55,82% та у 1970 р. – 54,99%, в Донецькій – 55,58% та 53,08%, Дніпропетровській – 77,74% та 74,84%, Луганській – 57,75% та 54,77%, Херсонській – 81,06% та 78,33%, Миколаївській – 81,16% та 78,87% відповідно^{16, 17} (інформацію узагальнено у поданій нижче таблиці).

Таблиця

Чисельність представників титульної нації України (тис. осіб) та їх питома вага серед населення УРСР (%)

№	Область	1959 р.		1970 р.	
		тис. осіб	%	тис. осіб	%
<i>Західний регіон</i>					
1	Закарпатська	686,5	74,56	808,1	76,46
2	Івано-Франківська	1 037,7	94,80	1 186,8	94,99
3	Львівська	1 818,3	86,26	2 134,4	87,46
4	Тернопільська	1 030,2	94,89	1 107,0	96,60
5	Хмельницька	1 452,9	90,16	1 466,9	90,87
6	Чернівецька	518,2	94,46	581,1	93,14
<i>Північно-західний регіон</i>					
7	Волинська	842,0	94,55	924,9	94,89
8	Рівненська (до 1991 р. Ровенська)	864,8	93,37	979,6	93,50
<i>Центральний регіон</i>					
9	Вінницька	1 966,4	91,80	1 960,8	91,97
10	Київська	1 602,2	93,18	1 689,1	92,09
11	Кіровоградська	1 079,8	88,66	1 110,0	88,13
12	Черкаська	1 413,1	93,99	1 425,1	92,84
<i>Східний регіон</i>					
13	Дніпропетровська	2 102,9	77,74	2 492,1	74,84
14	Донецька	2 368,1	55,58	2 596,9	53,08
15	Луганська	1 416,3	57,75	1 506,6	54,77
16	Харківська	1 734,1	68,81	1 869,4	66,14
<i>Північно-східний регіон</i>					
17	Полтавська	1 524,7	93,44	1 557,6	91,23
18	Сумська	1 330,8	87,91	1 312,1	87,20
19	Чернігівська	1 468,2	94,46	1 462,9	93,14

Продовження табл.

<i>Північний регіон</i>					
20	Житомирська	1 355,2	84,50	1 383,9	85,07
<i>Південний регіон</i>					
21	Кримська	267,7	22,28	480,7	26,45
22	Миколаївська	822,8	81,16	905,6	78,87
23	Одеська	1 124,4	55,82	1 313,8	54,99
24	Херсонська	668,1	81,06	806,8	78,33
<i>Південно-східний регіон</i>					
25	Запорізька	999,4	68,28	1 164,8	66,64
<i>Всього по Україні</i>		32 158,5	76,81	35 283,9	74,87

Упродовж 1972–1974 рр. були офіційно оприлюднені підсумки чергового загального перепису населення, що проходив 15 січня 1970 р. Спочатку він планувався на 1969 р., але неготовність технічних засобів оброблення підсумків перепису стала основною причиною його перенесення на 1970 р. По суті, він мало чим відрізнявся від перепису 1959 р. як за організаційно-методологічними положеннями, так і за своєю програмою. Однак, на відміну від перепису 1959 р., коли підсумкові звіти й таблиці публікувалися для кожної союзної республіки окремим томом, цього разу було видано сім тематичних томів для всіх республік. До сфери інтересів органів статистики входила інформація про абсолютну та відносну кількість населення, його розміщення, народжуваність, національний склад та розподіл за мовами, освіту, чисельність сімей, статеву-вікову та шлюбну структуру, розподіл за джерелами засобів існування, родом занять, житлові умови, міграційний рух та ін.

Станом на 1970 р. серед загальної чисельності населення України, що становила 47 126 517 осіб¹⁸, домінуючою національністю залишалися українці – 35 283,9 тис. осіб, тобто 74,87% від всього населення республіки¹⁹. В абсолютному обрахунку кількість українців зросла на 3,1 млн, їх питома вага скоротилася з 76,8% до 74,87%, а кількість росіян збільшилася на 2,1 млн з 16,9% до 19,3%²⁰. Виходячи з вищезазначених даних, особи російської національності становили вже не одну шосту, а одну п'яту населення. При цьому потрібно відзначити, що кількість українців зростала виключно шляхом природного приросту, в той час як росіян – внаслідок позитивного сальдо міграцій з інших республік Радянського Союзу. Суть тогочасної національної політики радянського керівництва полягала у формуванні “нової історичної спільноти” – “радянського народу”, що на практиці зводилося до зростання чисельності некорінного населення в Україні та утворення у великих промислових центрах, малих та середніх містах російськомовних більшостей²¹. Так, впродовж 1968 та 1969 рр. до УРСР прибуло 589 922 особи (22,67% загальної величини республіканських міграцій), з них 419 660 осіб з РРФСР, що становило 71,1% прибулих з інших радянських республік²². Такий перебіг подій призводив до зростання неукраїнського населення в УРСР. Фактично відбувалася поступова деукраїнізація України, вигідна росіянам, проте несприятлива для українців.

У вивченні чисельності титульної нації України протягом 60-х рр. ХХ ст. потрібно звернути увагу й на мовне питання, що ставилося в анкетах досліджуваних Всесоюзних переписів. Так, за офіційними даними перепису 1959 р. російську мову як рідну назвали 10,3 млн осіб (з них 6,9 млн – росіяни, 2 млн – українці), а в 1970 р. цей показник збільшився до 13,4 млн осіб (8,9 млн росіян та 3 млн українців)²³. Якщо в 1959 р. частка зросійшених за мовою складала 6,45% від загального числа українців, то в 1970 р. вона зросла до 8,55%²⁴. А це й не дивно, адже російська мова упродовж багатьох століть була державною, не зазнавала утисків і вважалася “перспективною”, і саме тому не піддавалася денационалізації.

Найвищою (понад 90%) серед всіх областей була частка україномовного населення в Тернопільській (96,69% у 1959 р. та 97,09% у 1970 р.), Івано-Франківській (95,19% у 1959 р. та 95,06% у 1970 р.), Волинській (94,52% у 1959 р. та 94,79% у 1970 р.), Вінницькій (94,52% у 1959 р. та 92,0% у 1970 р.), Рівненській (93,84% у 1959 р. та 94,32% у 1970 р.), Полтавській (92,72% у 1959 р. та 90,34% у 1970 р.) областях, а найнижчою – в Криму (11,91% у 1959 р. та 15,71% у 1970 р.), Донецькій (44,41% у 1959 р. та 37,89% у 1970 р.), Одеській (49,42% у 1959 р.

та 46,72% у 1970 р.) і Луганській (51,13% у 1959 р. та 43,38% у 1970 р.) областях^{25, 26}. У східних і південних регіонах питома вага російськомовних українців переважала частку україномовних українців у розміщенні обох груп на території УРСР, а у західних та центральних областях співвідношення цих груп було на користь українців, які зберігали власну національну мову.

Однак зробити точні висновки щодо національної ідентичності українців цього періоду досить важко. У переписі населення 1959 р. рідну мову громадян УРСР визначали за допомогою запитання, сформульованого таким чином: “Яку мову ви вважаєте своєю рідною?”, а не, наприклад, “Яку ви краще знаєте?” або “Якою мовою ви користуєтесь у повсякденні?”, тобто ті, хто назвали своєю рідною мовою українську, в реальному житті могли послуговуватися нею мало або взагалі не використовувати²⁷.

Отже, дослідивши Всесоюзні переписи населення 1959 і 1970 рр., можна зробити висновки про те, що протягом 60-х рр. ХХ ст. кількісне переважання українців в УРСР було безперечним. Представники титульної нації України домінували в усіх регіонах республіки, особливо в центральних і західних областях, за винятком Кримського півострова. Частка українців у Південному регіоні була найменшою й мала тенденцію поступового зниження.

Абсолютна чисельність представників титульної нації України постійно зростала, а саме з 32 158,5 тис. осіб у 1959 р. до 35 283,9 тис. осіб у 1970 р., проте їх питома вага серед населення республіки весь час зменшувалася, кількість українців з 76,81% всього населення УРСР у 1959 р. знизилася до 74,87% у 1970 р. Чисельність представників титульної нації України зростала виключно шляхом природного приросту населення, у той час як кількість представників російської нації збільшувалася внаслідок внутрішньореспубліканських міграційних процесів, спланованих національною політикою радянської правлячої верхівки. Частка росіян в 1959 р. складала 16,9% від загальної кількості населення УРСР, тоді як у 1970 р. збільшилася до 19,3%. Порівняно з іншими націями росіяни виступили вагомим фактором асиміляції та русифікації корінного населення України та штучного формування її національно-етнічного складу. В таких умовах втрачалися національні традиційні основи українського народу.

- ¹ Гирич Я. М. Урбанізація в Україні за даними Всесоюзного перепису населення 15 січня 1959 року / Я. М. Гирич // Грані. – 2009. – № 5 (67). – С. 19–24.
- ² Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник / В. Євтух, В. Трошинський, К. Галушко, К. Чернова. – К. : Наукова думка, 2004. – 344 с.
- ³ Крисаченко В. С. Динаміка населення: демографічні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2005. – 368 с.
- ⁴ Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959 – 1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. М. Скляр. – К. : Просвіта, 2008. – 392 с.
- ⁵ Стеценко Г. С. Демографічна статистика / Г. С. Стеценко. – К. : Вища школа, 2005. – 415 с.
- ⁶ Суботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Суботіна Інга Володимирівна. – Чернігів, 2008. – С. 82.
- ⁷ Чорний С. Національний склад населення України в ХХ сторіччі : довідник / С. Чорний. – К. : ДНВП Картографія, 2001. – 88 с.
- ⁸ Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ ст.: історіографічний нарис / О. О. Рафальський. – К. : Плюс, 2000. – 447 с.
- ⁹ Радянські переписи населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.org.ua/archive/2008-11-17/ukrstat.org.ua/02_04_04.htm.
- ¹⁰ Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К. : Політвидав України, 1958. – № 9. – С. 34.
- ¹¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР / [отв. за вып. К. А. Орехов]. – М. : Госстатиздат, 1963. – С. 168.
- ¹² Там само. – С. 170.
- ¹³ Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. ... – С. 339.
- ¹⁴ Суботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні ... – С. 82.
- ¹⁵ Там само. – С. 84.
- ¹⁶ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. – С. 168–178.
- ¹⁷ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – М. : Центральное стат. управление при Совете Министров СССР, 1972. – Т. 4 : Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. – Ч. 1, кн. 2. – С. 152–190.

- ¹⁸ Там само. – С. 152.
- ¹⁹ Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. ... – С. 339.
- ²⁰ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – С. 153.
- ²¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. / [отв. за вып. К. А. Орехов]. – М. : Статистика, 1974. – Т. VII : Миграция населения, число и состав семей в СССР, союзных и автономных республиках, краях и областях. – С. 79.
- ²² Там само. – С. 79.
- ²³ Романцов В. Населення України і його рідна мова за часів радянської влади та незалежності (XX – початок ХХІ століття) / В. Романцов. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 35.
- ²⁴ Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр. ... – С. 172.
- ²⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. – С. 168–178.
- ²⁶ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. – С. 152–190.
- ²⁷ Тєвікова О. В. Повсякденне життя громадян УРСР: соціальні та культурні аспекти (1953–1964 роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тєвікова Ольга Валентинівна. – Полтава, 2010. – С. 148.

В статті досліджено Всесоюзні переписи населення 1959 і 1970 рр. як основний джерело для комплексного вивчення динаміки чисельності та територіального розміщення представників титульної нації України в різних регіонах УРСР в період 60-х рр. ХХ в., показано стан збереження ними рідного мови, визначено фактори, які в умовах тоталітарного режиму негативно впливали на зміну демографічних процесів, зокрема етнічного складу українського суспільства в означений період, охарактеризовано національну політику радянської влади, яка керувалась пріоритетом державної етнічної політики всієї “радянської нації” і не врахувала цінності етнічної нації.

Ключові слова: всесоюзні переписи населення, демографічні зміни, титульна нація, українці, українська мова, національний питання, тоталітарний режим, асиміляція.

The article analyses the All-Union censuses in 1959 and 1970 as a primary source for a comprehensive studying the population dynamics and the settlement of Ukrainians in different regions of the Ukrainian SSR in the 1960's. The author has studied a state of preservation of their native language, has defined the factors which under the totalitarian regime negatively influenced the change of demographic processes, especially the ethnic composition of Ukrainian society at the outlined period. The article also describes the national policy of Soviet authorities which guided by the national priority of state and nationwide community of “the Soviet people” and ignored the value of an ethnic nation.

Keywords: All-Union census, demographic changes, the titular nation, Ukrainians, the Ukrainian language, a national question, totalitarian regime, assimilation.

УДК 94 (477.030) “1990”

Степан БОРЧУК, Степан НЕДІЛЬСЬКИЙ

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ “УКРАЇНЬСЬКА МОВА” 1990-х рр.: ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ НАПИСАННЯ

У статті розглянуто передумови появи енциклопедії “Українська мова” напередодні проголошення української незалежності та в першій половині 1990-х рр. Охарактеризовано роль науково-дослідних інституцій в організації видання, проаналізовано обговорення змістового наповнення проекту енциклопедії, показано внесок авторів фундаментальної праці в опублікуванні ЕУМ. Авторі стверджують, що ця енциклопедія є необхідною українському суспільству і по праву займає гідне місце серед усіх українських енциклопедичних видань ХХ – початку ХХІ ст., навіть не зважаючи на свій незначний (як для енциклопедії) обсяг.

Ключові слова: енциклопедія “Українська мова”, енциклопедистика, Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України, Інститут української мови НАН України, енциклопедична стаття.

Новий поштовх розвитку української енциклопедистики припадає на початок ХХІ ст., коли вдалося подолати основні наслідки економічної кризи, викликані розпадом Радянського Союзу, і стабілізувати не лише загальноекономічні показники, купівельну спроможність населення

(потенційних покупців енциклопедії), а й фінансування наукових проектів. Тому наприкінці 1990-х рр. активізується робота з підготовки та випуску енциклопедій спільно з НАН України, що повинні були стати першим кроком до створення універсальної української енциклопедії.

З метою збереження кадрового потенціалу, а також для систематичного ознайомлення громадськості з найновішими розробками в галузі енциклопедистики Інститут енциклопедичних досліджень НАН України (створений 2004 р.) започаткував видання “Енциклопедичного вісника України”. Це давало можливість для висловлення власних позицій не лише теоретиків енциклопедичної справи, а й творців енциклопедій чи енциклопедичних видань. Важливим досягненням цього проекту стало створення підстав для залучення іноземного досвіду; вирішення теоретичних питань щодо створення енциклопедій різного типу (універсальних, галузевих, регіональних); аналізу сучасних тенденцій української та світової енциклопедистики. Враховуючи особливості історичного часу, потрібно сказати, що енциклопедії незалежної України умовно можна поділити на дві частини – ті, що передбачали незначну кількість томів і відповідно на момент дослідження були остаточно завершеними (як-то “Юридична енциклопедія”, “Енциклопедія лісництва”, однотомна енциклопедія “Українська мова”, що вже мала три перевидання, тощо; і ті, робота над якими триває і сьогодні. У своїй переважній більшості це багатотомні проекти, вихід яких пов’язаний передусім з об’єктивними причинами – відсутністю часу на роботу над всіма томами.

Питання створення галузевих енциклопедій у незалежній Україні ставало все більш актуальним з перебігом років. Адже, незважаючи на негаразди в економічному забезпеченні вчених, кадрових проблемах початку 1990-х рр., наука продовжувала розвиватися, і суспільство потребувало реального результату наукових досліджень. Особливо це було актуально для таких сфер, підходи в яких докорінно змінилися після відходу від радянської ідеологічної та методологічної доктрин і які мали безпосереднє використання у житті суспільства. Однією із завершених енциклопедій, що знайшла свого читача і своє місце в інформаційному просторі України, стала “Українська мова” (ЕУМ), укладена колективами науковців Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України та Інституту української мови НАН України разом з колективом працівників Всеукраїнського державного спеціалізованого видавництва “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. Не зважаючи на свій незначний обсяг – лише 1 том, “Українська мова” стала одним із найпопулярніших в науковому середовищі посібників, що не лише давав докладну інформацію з предмета, а й вчасно реагував на зміни в об’єкті дослідження. Саме така популярність серед читачів й одночасно необхідність мобільного реагування на зміни зумовили вихід вже трьох її видань, кожне з яких було виправлене та доповнене. Це те, чого до сьогодні не спромоглась жодна інша енциклопедія України.

Робота над проектом ЕУМ розпочалась ще за радянських часів, у 1980-ті рр., коли, не зважаючи на русифікацію, виникла потреба узагальнення й поширення серед широкого загалу спеціалістів та простих громадян знань про українську мову, чію унікальність і неповторність не заперечували навіть найбільш консервативні та русофільські радянські діячі. Саме в другій половині 1980-х рр., коли ідеї перебудови та лібералізації набули практичного поширення, при Інституті мовознавства імені О. Потебні АН УРСР було створено робочу групу з підготовки концепції та реєстру Енциклопедії “Українська мова”. Групу очолив академік В.М. Русанівський, а увійшли до неї провідні вчені Інституту: І.Р. Вихованець, Н.Ф. Клименко, О.С. Мельничук, В.В. Німчук¹. Робота цього невеликого колективу була досить успішною – вже в 1988 р. було підготовлено тематичний покажчик-реєстр енциклопедії, винесений на громадське обговорення. В останньому взяли участь всі зацікавлені у виході ЕУМ суб’єкти: вчені-мовознавці, викладачі вищих навчальних закладів, літератори тощо. Затверджений за результатами цього обговорення реєстр став основою для створення власне енциклопедії.

Робота з підготовки до друку ЕУМ тривала близько 10 років, що пояснюється передусім тими складними для науки й енциклопедистики зокрема часами на рубежі отримання Україною незалежності й розбудови власної державності. Значні матеріальні труднощі зумовили не лише затримки у авторській та редакторській роботі, а часто ставили під сумнів саму можливість виходу енциклопедії. Однак, незважаючи на все, Редакційна колегія у складі В.М. Русанівського (співголова), О.О. Тараненка (співголова), М.П. Зяблюка (заступник голови), Є.А. Кар-

піловської (відповідальний секретар), І.Р. Вихованця, П.Ю. Гриценка, С.Я. Єрмоленка, Л.М. Задунайської, Н.Ф. Клименка, О.С. Мельничука, В.В. Німчука, Г.П. Півторак, В.Г. Склярєнка та О.Б. Ткаченка² продовжувала свою роботу, яка завершилась успіхом – виходом у 2000 р. першого видання Енциклопедії “Українська мова” накладом 5 000 примірників. Воно вмістило 1 797 статей, розташованих за алфавітним принципом³. Наступні видання ЕУМ стали ще більш розгорнутими: друге видання – 1 935 статей (понад 10,5 аркушів нових матеріалів та ілюстрацій)⁴; третє – 2 027 статей з ілюстраціями⁵. У другому й третьому виданнях енциклопедії “Українська мова” тексти статей істотно виправлені, доповнені новими відомостями та ілюстраціями. Уміщено також низку нових матеріалів, серед яких: статті “Гіперкоректність” і “Дискурс” С.Я. Єрмоленка, “Гніздо” Є.А. Карпіловської, “Друкарство” М.С. Тимошика, “Епіграфіка” та “Святе Письмо” В.В. Німчука, “Когнітивна лінгвістика” М.П. Кочергана, “Контрактивна лінгвістика” і “Лінгвоцид” Б.М. Ажнюка, “Ораторський стиль” Л.І. Мацько, “Харківська філологічна школа” В.Ю. Франчук, “Лінгвофілософія” Ф.С. Бацевича, “Мова інтернет-комунікації” С.Г. Чемеркіна, “Мова реклами” О.В. Ожигової; персоналії: “Г. Бідер”, “В.М. Мокієнко” О.О. Тараненка, “О. Брех” П.Ю. Гриценка, “А.І. Волошин” В.В. Німчука, “В.І. Даль”, “І.М. Дзюба”, “Д.В. Нитченко”, “М.П. Драгоманов”, “І.В. Качуровський”, “Г.П. Кочур”, “Леся Українка”, “М.О. Лукаш”, “О.М. Молдован” та інші⁶.

У підготовці статей до цього проекту взяли участь не лише науковці інституту мовознавства ім. О. Потебні (з 1991 р. – Інституту української мови ім. О. Потебні НАН України), а й провідні вчені Інституту українознавства імені І.П. Крип’якевича НАН України, Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України, представники вищівської науки – Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Київського національного лінгвістичного університету, Національного університету “Києво-Могилянська академія”, Львівського, Одеського, Прикарпатського, Таврійського, Ужгородського, Донецького національних університетів, а також науковці з-за кордону: Австрії, Казахстану та Словаччини⁷.

Як зазначається у передмові видання, воно було розраховане як на філологів – українців і фахівців з інших мов у нашій країні та за кордоном, так і на широке коло читачів. В ньому вперше на основі досягнень сучасного мовознавства в систематизованій та водночас стислій і доступній формі подано відомості про українську мову та українське мовознавство. Особливо широко розкриті такі питання:

1. Власне термінологічні одиниці, які використовуються для наукового опису української мови.

2. Номенклатурні одиниці (назви окремих мов, говорів української мови тощо; назви розділових і діакритичних знаків, літери українського алфавіту та ін.).

Розглянуто також інші аспекти будови української мови – її будову, поширення, соціальне та стилістичне функціонування, її історичний розвиток, місце серед інших мов і контакти з іншими мовами, пам’ятки української мови і писемності, українську мову на карті світу, прикладне застосування її досліджень, історію та сучасний стан науки про українську мову (як в Україні, так і за кордоном) та інше⁸. Відповідно до такої тематики здійснювалася і підготовка статей.

Над створенням статей до ЕУМ працювала значна кількість провідних спеціалістів України: академіки НАН України В.М. Русанівський – статті з історії української мови та граматики, О.С. Мельничук – з теорії мови та етимології, В.Г. Склярєнка – з акцентології, Г.П. Півторак – з історії української мови та української писемності; члени-кореспонденти НАН України В.В. Німчук – статті з історії української мови та діалектології, І.Р. Вихованець – з граматики сучасної української мови (морфології та синтаксису), О.Б. Ткаченко – з питань міжмовних контактів та соціолінгвістики, С.Я. Єрмоленко – зі стилістики та культури мови, Н.Ф. Клименко – зі словотворення та морфеміки; доктори наук, професори П.Ю. Гриценка – з діалектології та лінгвістичної географії, О.О. Тараненко (співголова редколегії) – з лексикології та лексикографії тощо⁹.

Будучи прив’язаними до однієї конкретної наукової тематики, більшість провідних статей ЕУМ пов’язані між собою, містять посилання одна на одну. Таким чином авторам

вдалося у найбільш доступній і короткій формі висвітлити максимум інформації, пов'язаної з мовознавством, показати ті взаємовпливи, які існують у різних галузях науки. Значна частина статей ЕУМ присвячується також персоналіям – діячам української культури, науки і мистецтва, котрі своїми досягненнями внесли значний внесок як у розвиток української мови, так і науки про неї – мовознавства. Всього в ЕУМ міститься 498 персональних статей, що для такого видання є досить значною цифрою. На окрему увагу, безперечно, заслуговують розвідки, присвячені репресованим українським мовознавцям, діяльність яких замовчували в радянській період. Це статті: М.Г. Железняка про В.М. Ганцова; З.Т. Франко про Г.К. Голоскевича; О.Г. Муромцевої про О. Б. Курило; Є.С. Регушевського про Г. О. Сабалдира; М.А. Жовтобрюха про О.Н. Синявського; Т.Б. Лукинової про Б.Д. Ткаченка; З.Т. Франко та М.П. Зяблюка про К.Й. Студинського; Т.І. Панько про П.П. Кострубю; П.О. Селігея про Г. Г. Холодного та інші матеріали, присвячені представникам старшої генерації вітчизняних мовознавців¹⁰. І хоча більшість персональних статей досить невелика за обсягом, проте саме ЕУМ містить таку кількість текстів про особистостей, які не згадуються в інших енциклопедичних виданнях. Найбільшою з персональних статей, вміщених у ЕУМ, є стаття, присвячена Т.Г. Шевченку (автор – В.М. Русанівський), що добре відображає його роль і місце у становленні української мови, її розвитку і піднесенні до рівня етнооб'єднуючого чинника¹¹.

Найбільшими ж за обсягом є статті, присвячені окремим розділам мовознавства та дослідження української мови, певним її особливостям. До таких варто віднести статті “Україністика” В.М. Русанівського; “Суржик” О.О. Тараненка; “Антоніми” О.О. Тараненка; “Грамматика” І.Р. Вихованця¹²; статті присвячені говорам української мови (Бойківській, Волинській та інші) та ряд інших, котрі стосуються цілої низки особливостей української мови. Для зручності користування статтями в них введено не лише наскрізні посилання, а й транскрипцію (в разі потреби), дефініцію одиниць реєстру, наявність окремого списку скорочень та інші притаманні енциклопедіям методики. Окрім загальнотеоретичних статей, енциклопедія містить і більш практичні гасла, в яких висвітлюються конкретні моменти української граматики, пунктуації тощо. Не можна оминати увагою також статті, що висвітлюють ті проблеми української мови і України в цілому, котрі виникли в результаті політичних подій ХХ ст., і котрі певною мірою відображають сучасний стан мови в країні. До них можна віднести статті “Двомовність” В.М. Брицина, “Державна мова”, В.В. Німчука, “Мовна політика” В.М. Брицина, “Лінгвоцид” Б.М. Ажнюка¹³ та інші.

Досить значна кількість статей Енциклопедії “Українська мова” присвячена і питанням розвитку та еволюції української мови та українського письма. В ній висвітлені не лише етапи її становлення (статті “Староукраїнська літературна мова” В.М. Русанівського, “Нова українська літературна мова” Л.Т. Масенко), різні форми її існування (статті “Усна мова”, “Писемна мова”, обидві – Д.Х. Баранника), територіальні особливості (статті “Західноруська писемна мова” В.М. Русанівського, “Західноукраїнська мовно-літературна практика” О.Г. Муромцевої) та стильові різновиди (“Стильові різновиди староукраїнської мови” В.А. Передрієнка)¹⁴, а й основні пам'ятки староукраїнської мови, першодруки, типи писемних стилів: устав, півустав, скоропис з наведенням прикладів та ілюстрацій, зокрема пам'яток давньоруського часу: “Руської правди”, “Ізборніка Святослава”, “Слова о полку Ігоревім” та ін.; зразки українських літописів: Київського, Галицько-Волинського, Радзивілівського, літописів Граб'янки, Самовидця, Величка; Остромирова Євангелія¹⁵ тощо. Описані в ЕУМ також Українські абетки різних часів (з наведенням зразків тексту в ілюстраціях), книги, котрі відіграли найбільшу роль у становленні і розвитку української мови, культури, духовності: “Лексикон словеноруський” Л. Зизанія, Києво-Печерський Патерик, “Енеїда” І. Котляревського, “Кобзар” Т. Шевченка та ін.

Окрему групу статей, вміщених до Енциклопедії “Українська мова”, складають статті, присвячені методиці викладання мови та її пропаганди: “Українська мова в школі” М.Я. Плющ, “Методика викладання української мови” та “Письмові роботи з мови” О.М. Біляєва, “Підручники української мови” М.С. Вашуленка, О.М. Біляєва та К.Г. Городенської тощо¹⁶. Містяться в ЕУМ і статті про українські видання, котрі відіграли важливу роль у збереженні української мови в найбільш несприятливих для неї історичні періоди, в тому числі в часи радянської русифікації: журнали “Дивослово” (“Українська мова і література в школі”), “Записки

наукового товариства імені Шевченка”, журнал “Рідна мова”, котрий видавався у Варшаві в 1930-х рр.; сучасні мовознавчі і методологічні журнали, що видаються провідними ВНЗ країни: “Українська мова”, “Урок української”, “Культура слова” та інші.

Таким чином, така сукупність різнопланових статей діє на користь Енциклопедії “Українська мова”, збільшуючи потенційну кількість її читачів. Неодноразове доопрацювання та перевидання лише засвідчує – названа енциклопедія є необхідною українському суспільству, і по праву займає гідне місце в сукупності українських енциклопедичних видань всіх часів, навіть не зважаючи на свій незначний (як для енциклопедій) обсяг. Розуміючи це, авторський колектив не зупиняється на третьому виданні, а продовжує роботу, прагнучи ще більше розширити ЕУМ, зробити її ще більш інформативною та доступною для читачів. За такими планами можна проігнорувати певні недоліки, характерні для цього важливого в культурному та науково-освітньому плані проекту.

¹ Карпіловська Є. Енциклопедія “Українська мова”: структура та принципи укладання / Є. Карпіловська, М. Зяблюк // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – № 1. – С. 48.

² Енциклопедія “Українська мова” / ред. В. М. Русанівського та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 2.

³ Там само. – С. 752.

⁴ Там само. – С. 824.

⁵ Там само. – С. 856.

⁶ Карпіловська Є. Енциклопедія “Українська мова”... – С. 52.

⁷ Там само. – С. 48.

⁸ Енциклопедія “Українська мова”... – С. 5.

⁹ Карпіловська Є. Енциклопедія “Українська мова”... – С. 48.

¹⁰ Там само. – С. 52.

¹¹ Там само. – С. 53.

¹² Там само. – С. 50.

¹³ Енциклопедія “Українська мова”... – С. 827–829.

¹⁴ Карпіловська Є. Енциклопедія “Українська мова”... – С. 51.

¹⁵ Енциклопедія “Українська мова”... – С. 803–804.

¹⁶ Там само. – С. 700.

В статті рассмотрено предпосылки издания энциклопедии “Украинский язык” накануне провозглашения украинской независимости и в первой половине 1990-х гг. Охарактеризована роль научно-исследовательских институций в организации издания, проанализировано обсуждение содержимого наполнения проекта энциклопедии, показан вклад авторов фундаментальной работы в издании ЭУЯ. Авторы статьи утверждают, что эта энциклопедия необходима украинскому обществу и по праву занимает достойное место среди всех энциклопедических изданий XX – начала XXI вв., даже несмотря на свой незначительный (для энциклопедий) объем.

Ключевые слова: энциклопедия “Украинский язык”, энциклопедистика, Институт языковедения им. О. Потебни НАН Украины, Институт украинского языка НАН Украины, энциклопедическая статья.

In the article the prerequisites of appearing encyclopedia “Ukrainian language” on the eve of the proclamation of Ukrainian independence and in the first half of the 1990-s is examined. The role of scientific and research institutions in the organizing of the edition is characterized, the discussion of the semantic content of the of the encyclopedia project is analysed, there is shown the author’s contribution in the publishing fundamental work EUL. This Encyclopedia is necessary for Ukrainian society, and rightfully takes its worthy place among all Ukrainian encyclopedias of XX-s – beginning of XXI century; even inspite of its small (as for the encyclopedias) volume.

Keywords: Encyclopedia “Ukrainian language” entsyklopedystka, Institute of Linguistics named after O.O.Potebnia of NAS, Institute of Ukrainian language of NAS of Ukraine, encyclopedic article.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 745.51: 749.1

Марія ДЯКІВ

ДО ІСТОРІЇ СВІТОВОГО МЕБЛЯРСТВА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для визначення художньо-декоративних ознак сучасних меблів важливим є розкриття процесу зародження, генерації столярного мистецтва, вдосконалення технології декорування. У статті розглядаються чинники виникнення ремісничого виробництва меблів, що було пов'язане з інтенсивним розвитком цієї галузі. Простежується очевидний вплив архітектури на тектонічні видозміни меблевих форм. Проводиться пошук нових художніх форм меблевих виробів, через використання культурних традицій, а також висвітлюються явища, під впливом яких формувалися вподобання майстрів.

Ключові слова: меблярство, прототип, тектоніка, орнамент, інкрустація, профілювання.

З історії меблярської справи відомо, що прототипом сьогодняшнього стільця користувалися єгиптяни, і така форма в них була доповнена функцією розкладання, а також його використовували в Древній Греції як стілець для прогулянок¹⁶. У романських житлових приміщеннях використовували вбудовані меблі. Але до сьогодні остаточно не з'ясовано час та місце виготовлення перших меблів, зокрема в дослідників грецького мистецтва знаходимо інформацію про те, що перші зразки-прототипи сучасних меблів виникли в Середземномор'ї, і вже в II ст. до н. е. сформувалися єгипетські прадавні місця для сидіння, представлені табуретами, стільцями та кріслами, а також скрині, кушетки та підголівники². Дослідження гробниць дало можливість виявити рельєфи сюжетних сцен із життя фараонів та знаті, де зображені меблі. Прикладом такого зображення є рельєф в інтер'єрі гробниці Кавіт (XXI ст. до н. е.) з виразними абрисами крісла, що має складну за конструкцією форму з невисокою спинкою. Більш складна тектоніка стільця з низькою спинкою та ніжками у вигляді звіриних лап зображена на стелі гробниці Хенуну, а використання зооморфного мотиву було пов'язане з релігійними віруваннями та їх трактуванням в усіх видах мистецтва. Сакралізація мотивів живої і неживої природи притаманна для ритуальних меблів Єгипту, на яких можна побачити солярні мотиви (сонце, зірки), рослинні (папірус) та геометричні орнаменти. Підтвердженням цього є трон Тутанхамона (XIV ст. до н. е.) у 20 рр. XX ст. знайдений археологом Говардом Картером, декорований різноманітними техніками – рельєфною різьбою, розписом та металевими накладками³. Дивує майстерність, з якою виготовлений цей виріб, адже тоді обробка деревини здійснювалася вручну (сокирою, пилою, свердлами, ножами) й зачищалася піщаником та пемзою. Майстри найчастіше використовували привозну деревину з Лівану, Фінікії, Нубії, і в одному виробі єгиптяни могли комбінували різні за структурою та кольором породи дерева. У зв'язку з цим слід припустити, що саме в Єгипті було започатковано виготовлення меблів (саркофагів, крісел, тронів), що стало взірцем для творення перших ліжок, диванів, кушеток.

Ритуальні меблі, зображені на кам'яних плитах Месопотамії, засвідчують існування меблів для сидіння в давніх ассірійців (700 р. до н. е.) (пластина з Ешнунна (Париж, Лувр) має зображення табурета)¹. Скупі відомості про меблі Крито-Мікенської культури (III–II тис. до н. е.) збереглися в поодиноких зразках – кам'яні лави, стільці Кносського палацу¹⁴.

У збережених артефактах вазопису древньої Греції простежується особливий декоративний підхід у створенні меблів, чому сприяв вплив різних культур на давньогрецьке мистецтво і будівельно-проектні процеси, що відбулися в архітектурі, де з'явилися нові типи храмів (периптер) та цивільних споруд. Останні склалися з мегарону – однокімнатного приміщення, з якого пізніше розвинулися різні модифікації багатокімнатного будинку. Важливим формотворчим чинником в архітектурі було запровадження ордерної системи (доричний, іонічний, коринфський ордери). У доричному ордері колона мала форму стовпа, що звужувався доверху, в іонічному – база та капітель мали вигляд двох завитків (волюти та колони коринфського

ордера), які відрізнялися від іонічної карнізоформуючої капітеллю з рослинного орнаменту (листя аканта). Слід звернути увагу й на антаблемент, складений з архітрава (балки, що лежать на колонах і несуть весь тягар перекриття), фризу та карнізу. Ці елементи ордерної системи використовувались як основний формотворчий аспект у конструкції меблів XVI – поч. XIX ст.

Грецькі меблі архаїчного періоду – прості геометризовані форми, запозичені з азіатського мистецтва, але після розпаду у III ст. до н. е. Греції, художні традиції нової елліністичної держави стали вирішальними. У цей період були створені автентичні грецькі меблеві форми, серед яких виділяється “клімос” – жіночий стілець зі спинкою, різні зображення якого можна знайти у вазописі та на надгробних стелах (стела Хегесо 340 р. до н. е.). Окрім стільців та крісел, поширення набув складний стілець з вигнутими всередину ніжками, а також лава – звичайна, церемоніальна. Форми цих меблів об'єднувало використання зооморфних та архітектурних мотивів – волюти та канелюрів, що забезпечували стильову єдність виробів. У вазописному сюжеті лекіфа “Померлий біля стели” (остання третина V ст. до н. е.) зображено важкий масивний стілець з високою спинкою, яка завершується трикутним фронтоном з акротеріями по кутах⁸. Подібні аналоги таких форм можна спостерігати у конструкціях тронного чи “крилатого” крісла, а також у сучасних, дещо спрощених стільчиках.

Невід'ємною частиною інтер'єру грецьких будинків було ложе (“кліне”), що являло собою ліжко-софу. Воно мало два призначення – місце для сидіння й місце для відпочинку. Тому конструкція ложа (рама на чотирьох опорах) була зумовлена його призначенням і стала незмінною в наступних історичних стилях. У вазописі є також зображення столів простих форм, що складаються з прямокутної стільниці на чотирьох опорах (“Танцівниці і акробатки” Гідрія, бл. 430 р. до н. е.)⁹. Сюжети вазопису відображають і більш витончені форми столів зі звуженими до низу ніжками, декорованими повздожніми лініями (канелюрами), що імітують та повторюють драпірування тканини. Саме проста форма стала прототипом “кухонного” стола і найбільш поширена в меблярстві. У грецьких меблях застосовувалося декорування металевими накладками, пластинами, вставками, а також “... виготовляли уже і багаті меблі з бронзи...”⁷.

Римська архітектура мала суттєві відмінності від грецької, особливо це виявлялося в плануванні римських приміщень, що склалися з атріума, таблінума (ідальні), кімнат для чоловіків та жінок, а також господарських кімнат. Таке планування мали будинки міста Помпеї, що трагічно припинило своє існування через вулканічну лаву в 79 р. до н. е. Дерев'яні взірці меблів не збереглися, але при розкопках були знайдені у Помпеях мармурові столи та меблі з бронзи, аналогічні до конструкцій попередньої культури. У їх декорі з'явилися нові елементи – арка і розетка, та на відміну від грецьких інтер'єрів римська культура, окрім меблів для сидіння (стільці, крісла, табурети) використовувала велику кількість столів, що пов'язувалося з її традицією споживання їжі напівлежачи. Особливо цінувалися круглі обідні столи на одній опорі, що були поширені в ренесансі, а також у XX ст. – римські столи з прямокутною стільницею, які мали багате декорування. Декор, зокрема, був нанесений рельєфною різьбою, зооморфними та рослинними мотивами (фігури грифонів, левів, орлів, листя аканту, квітів, гірлянд). Самостійним типом меблів стали скрині на ніжках, з яких поступово розвивалися різноманітні типи шаф, змінюючи в часі свій внутрішній та зовнішній вигляд.

Римські меблі характеризувалися двома формотворчими напрямками, що базувалися на геометричних, прямолінійних конструкціях та дугоподібних формах. Останні інтерпретують зооморфні мотиви, що виявляються в реалістичних зображеннях голів та лап лева на ніжках столів, стільців, табуретів. Цікаве чергування геометричного орнаменту (меандру) з рослинним створює на римських взірцях лінійні композиції, що підтримують стилістику виробу. Дедалі частіше почали з'являтися меблі для сидіння з м'якими частинами (сидіння, подушки), прикрашені пластичним декором, а “основними елементами орнаментики були рослинні орнаменти, комбінації квітів, листя...”¹¹ Меблеві майстри наступних століть не тільки не відкинули нововведення в тектоніці, декорі римського мистецтва, а й розвинули ідею стилю, втілюючи її в подальших стильових напрямках.

Меблі ранньохристиянського періоду представлені новим напрямком, відмінним від попереднього більшою геометризovanістю форми та схильністю до східних мотивів (арабеск). Нові типи споруд – п'ятинефні базилики декорувалися фресковими мозаїчними зображеннями.

До того ж меблярство мало подібну до мозаїки техніку декорування – інкрустацію, якою відтворювали символічно-орнаментальні стрічкові та модульні композиції. З тектоніки та декору зникає пластика плавних, вигнутих ліній, – їх замінює чітка вертикаль та горизонталь. В орнаментику вводяться нові знаки-символи – хрестовидні мотиви, що широко використовувалися на меблях сакрального призначення (лавах, скринях, стільцях).

Для меблів цього періоду важливим було не саме декорування, а наповнення його християнськими знаками, і такий підхід мимоволі створював художній аспект форми, що демонструють сторінки Галицького Євангелія (XII – поч. XIII ст.). У Євангелії зображені різні за формою крісла, спинки яких мають трикутні, прямокутні та овальні завершення¹⁰. Такі крісла й стільчики призначалися для роботи за письмовим столиком. З ілюстрованої сторінки євангеліста Марка чітко видно письмовий стіл на двох опорах, наскрізно прорізаних трикутниками у вигляді хреста. Євангелісти Іоанн та Лука зображені за столиками прямокутної форми на чотирьох продовговуватих ніжках, що оздоблені інкрустацією та різьбою. На іконі невідомого походження “Моління з чинами” XV ст. (регіональний музей Перемишльської землі) крісло з овальною спинкою є центром композиції, а тричетвертне положення крісла дає можливість оглянути його бокову частину з невисокими ніжками.¹² Широка геометризована спинка стільця на іконі з Ванівки “Моління з чинами” XV ст. (Національний музей у Львові) з боків обрамлена стовпоподібними ніжками, що зверху мають завершення у вигляді трикутної піраміди, а сидіння перетворене на лаву з чотирма боковинами¹³.

Для візантійських меблів характерна масивність форм, застосування філюночних модулів, ритмічне повторення елементів, запозичених з архітектури. У період розвиненого середньовіччя, XI–XII ст., мистецтво “... знаходилося під сильним впливом феодално-релігійної ідеології”¹⁵. Художники, ремісники “... стояли на нижчих ступенях феодалної драбини...”, що не давало їм можливості пропагувати нові ідеї в мистецтві⁴. Лише після завершення процесу формування середньовічного міста ремісники стали об’єднуватися в цехи, залучаючи художників-майстрів “... які діяли на свій страх і ризик, прикрашаючи храми”, і завдяки яким “мистецтво у середньовічній Європі стало справою рук людей із нижчого класу, але не тільки рук, але й розуму і серця”⁵. Однак тоді усі види мистецтва перебували під жорстким контролем церкви, серед яких й архітектура, що розвинула нові типи храмів і житлових будівель.

Фортеці – будівлі заможних феодалів, що мали оборонне призначення, не потребували розкоші. Визначений спосіб життя у фортецях не сприяв виникненню нових видів меблів, а використовувані предмети (скрині, лави, стільці) мали спрощені форми й невелику кількість оздоблення. В цей період зі скринь розвинулися форми невеликих шаф для зберігання церковного майна, найчастіше окуті металевими декоративними смугами, як декоративний елемент впроваджувалися точені стержні для стільців, крісел.

На тимпані церкви св. Ядвіги у Тшебниці зображено сюжет “Давид перед Саулом”, де персонажі сидять на двох різних за формою стільчиках, але однакових за конструкцією⁶. Основним декоративним елементом цих форм є профільовані аркові пластини між ніжками. Техніка профільювання пластин полягала в накладанні на гладку дерев’яну поверхню дошки з прорізаними отворами у формі арок чи інших архітектурних елементів. Конструктивні з’єднання стільця оздоблювали квітами (трилистої, чотирилистої форми), а в окремих випадках нижня частина подібних стільчиків виконувалась як скриня, що було інноваційним у меблярстві.

Без видимих конструктивних змін залишилося ліжко, до якого пізніше додали верх (балдахін). Столи – прості за конструкцією, здебільшого на двох опорах, що з’єднувалися царгами. Стилістика романських меблів тяжіла до спрощеної подачі форми, підтримуваної лаконічною декорацією.

У романському мистецтві тільки зароджувався художній світогляд середньовіччя, що досягнув свого апогею в XII–XIII ст. у країнах Європи (Франції, Німеччині). Не порушувалася гармонія середовища та інтер’єру, меблеві форми запозичували елементи з готичної архітектури (стрільчасті арки, краби, вімперги, “рози”, нервюри, мерлони), а конструкція меблів створювалася за принципом рамочно-філюночної в’язі і була відома ще римлянам. На відміну від романських, готичні меблі виготовляли з пиляних дошок, що стало можливим лише з використанням пили 20-х рр. XIV ст.

Дерев’яні меблі ранньої готики (шафи, скрині) за об’ємом нагадували важкі кам’яні форми пізньої готики, тектоніка та пропорції меблів змінилися за рахунок видовження їх форми, що зумовлювало незначну деформацію їхніх окремих частин. Це особливо простежувалося в меблях для сидіння, спинки яких у висоту розширилися, а нижня важка частина набула форми скрині. Такі громіздкі, нерухомі меблі були частиною дорогого інтер’єру. Але існували й альтернативні варіанти стільців та крісел – простий стілець з дошок, що за формою нагадував лаву. Проте найпоширенішою серед меблів для сидіння була лав (одномісна, багатомісна), складена з двох боковин, дошки для сидіння, підставки для ніг і задньої спинки-ніжки. У побуті XI–XIII ст. були поширені скрині, замінені шафами у пізній готичі. Прямокутні скрині на чотирьох опорах оздоблювалися металевим окуттям, різьбою. З різновидів готичних шаф виник буфет (місце для зберігання посуду та кухонного приладдя), що складався з верхньої відкритої частини (приставки), у деяких випадках з нішами, і нижньої частини у вигляді шухляди та скрині. Один вид меблів поєднував дві й більше функцій, що забезпечувало більш зручне використання їх у побуті. Так, у кухонних столах під прямокутною стільницею з’явилися шухляди, у письмових столах рухомі стільниці.

Інноваційною формою, призначеною для зберігання церковних книг та вітварів-складнів, стала молитовна шафа невеликих розмірів на високих ніжках, що всередині складалася з великої кількості полиць та комірок. В іспанських готичних меблях поширення набуло бюро, що взяло від конструкції шафи нижню частину з полицями, а для французьких готичних меблів характерне було багате оздоблення філюнок стрічковим ажурним орнаментом, мотивами трилисника, плюща, виноградної лози, грифона, імітації тканин. У європейських країнах оздоблення меблів здійснювалося різними техніками. В Іспанії раму та філюнку шаф оздоблювали, крім різьблення, інтарсією. Італія та Іспанія геометризували рослинні елементи, зводячи їх до простих форм кола, ромба, квадрата, у Німеччині використовувалося складне поєднання ажурних плетінок з рослинних та архітектурних мотивів, а доповненням до складного рельєфного оздоблення було профільювання окремих деталей лав, столів.

Металеві меблі середньовіччя представлені поодинокими взірцями у вигляді стільців зі шкіряними сидіннями. В подальшій історії меблярства відомо про металеві вироби при дворі Карла Великого (срібні крісла) та металеве ліжко Наполеона¹⁷.

Меблеві форми Європи відображають зміни історичних стилів і зміни, що відбувалися в тектоніці, декорі та в техніці виконання. Виготовлення їх тісно пов’язане з особливостями менталітету певної країни. В історії меблярства можна виділити два підходи до меблетворення: професійне та аматорське. Збережені взірці ремісничого виробництва засвідчують високий професійний рівень майстрів столярної справи. Про меблі як вид декоративного мистецтва можна говорити з огляду на те, що вони мали не лише конкретне призначення в побуті, а й виконували естетичну функцію. Меблеві форми набули певних стильових ознак, притаманних архітектурі, що, у свою чергу, визначило необхідність умбелювання внутрішнього простору з подальшим поділом меблів на види, типи відповідно до зон їх розташування. Таким чином, під впливом архітектури відбувалися значні зміни в художніх меблях, їх формі та декорі.

¹ Анри де Моран. История декоративно-прикладного искусства / Анри де Моран. – М. : Искусство, 1982. – С. 118.

² Дмитриева Н. А. Краткая история искусств. Вып. 1 : От древнейших времен по XVI век : Очерки / Н. А. Дмитриева. – 6-е изд. – М. : Искусство, 1988. – 319 с. : ил.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Кес. Д. Стили мебели / Д. Кес. – М. : Изд-во В. Шевчук, 2005. – 269 с.

⁸ Колпинский Ю. Д. Великое наследие античной Эллады и его значение для современности / Ю. Д. Колпинский. – 2-е изд. – М. : Изобразительное искусство, 1988. – 161 с. : ил.

⁹ Там само.

¹⁰ Кривавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. : у 3 ч. / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова ; передм. проф. С. Павлюка. – Львів : Світ, 2004. – Ч. 2. – 268 с. : 80 вкл., іл.

- ¹¹ Ліниця О. Химерність римських меблів / О. Ліниця // Про меблі : Всеукраїнський рекламно-інформаційний журнал. – 2009. – № 2 (47). – С. 33.
- ¹² Патріарх Димитрій (Ярема). Иконопис Західної України XII–XV ст. / Патріарх Димитрій (Ярема). – Львів : Друкарські куншти, 2005. – 505 с.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Полевой В. М. Искусство Греции : в 2 т. / В. М. Полевой. – 2-е, доп. изд. – М. : Советский художник, 1984. – Т. 1. – 536 с. : ил.; т. 2. – 408 с. : ил. : 578.
- ¹⁵ Черепихина А. Н. История художественной обработки изделий из древесины : учеб. для сред. ПТУ / А. Н. Черепихина. – 2-е изд. – М. : Высшая школа, 1987. – 191 с. : ил.
- ¹⁶ Möbel: von der Renaissance bis zum Jugendstil / von Gert K. Nagel. – 6. Aufl. – München : Battenberg, 1994. – 236 s.
- ¹⁷ Там само.

Для определения художественно-декоративных признаков современной мебели важно раскрытие процесса зарождения, генерации столярного искусства, совершенствования технологии декорирования. В статье рассматриваются факторы возникновения ремесленного производства мебели, что было связано с интенсивным развитием этой отрасли. Прослеживаются очевидные влияния архитектуры на тектонические видоизменения мебельных форм. Ведётся поиск новых художественных форм мебельных изделий через использование культурных традиций, а также освещаются явления, под влиянием которых формировались предпочтения мастеров.

Ключевые слова: мебельное дело, прототип, тектоника, орнамент, инкрустация, профилирование.

To determine the artistic and decorative features modern furniture is important to the process of disclosure of origin, generation wood art decoration improving technology. The article describes the factors of production craft furniture that was is connected with the intensive development of industry. There has a clear implication for the tectonic architecture modifications furniture forms. To search for new artistic forms of furniture products through the use of cultural traditions and highlights the phenomenon under the influence of artists formed preferences.

Keywords: furniture, prototype, tectonics, ornament, incrustation, profiling.

УДК 745: 738.8

Олена ДЯКІВ

ВИТОКИ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Одним з важливих завдань у дослідженні західноpodільського гончарства XIX–XX ст. є регіональне вивчення, проведене на матеріалі пам'яток музейних збірок, а також польових матеріалів. У рамках західноpodільського безпосереднього під регіону об'єктом наукового осмислення обрано культурно-мистецькі процеси у сфері гончарства, простежується спільна морфологічна належність творів, їх стилістичні витoki.

Ключові слова: осередок, майстер, культура, гончар.

На початок XX ст. припадає поява наукових досліджень, присвячених гончарству Поділля. У поле уваги дослідників потрапили східноpodільські центри гончарства, яким присвячені праці О. Прусевича (видання 1916 р.) та дослідження М. Фріде (1928 р.). У вивченні кераміки західних областей помітний внесок зробили К. Матейко (вид. 1959 р.) та Ю. Лащук (вид. 1969 та 1998 pp.). У монографії К. Матейко матеріал подано в історико-етнографічному аспекті, розкрито функційні та локальні особливості осередків гончарства¹. У розділах “Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва” Ю. Лащук найбільшу увагу відводить XIX ст., як найбільш продуктивному, на його думку, періоду гончарства України. Автор виокремлює центри підполивного розпису Східного Поділля (Бубнівка, Смотрич), а також західноpodільські – Бережани, Підгайці, Товсте². Упродовж 1970–1990-х pp. українське мистецтвознавство поповнилося кількома виданнями, що присвячувалися кераміці різних історико-

етнографічних зон України, зокрема праці Л. Данченка (вийшли друком 1974 р.), В. Гудак (1973 р.) та В. Щербак (1974 р.).

За кількістю і науковою цінністю знахідок печера “Вертеба” не мала собі рівних на Поділлі і її називали “Наддніпрянською Помпеєю”. Тут було знайдено значну кількість розмалюваного посуду культового призначення, антропоморфні та зооморфні глиняні фігурки. Антропоморфна пластика схематизована, фігурки тільки жіночі, однотипні, стоячі. Зі знаків, які нанесені на статуетках, характерним є ромб, що символізує ідею жіночої плодючості, руки позначені конічними виступами з отворами, а груди – невеликими наліпками. Зооморфна пластика представлена зображеннями бичків, які у віруваннях трипільців символізували чоловіче начало і також були символом сонця.

Одночасно з трипільською культурою на території Західного Поділля існувала культура кулястих форм, причому топографія могильників культури кулястих амфор була досить великою (с. Увисла, с. Хартонівці, с. Глубічок, с. Довге Тернопільської обл.)⁸.

Кулясті амфори являють собою посудини з рівним або округлим дном, кулястим тілом, циліндричною шийкою. Їх основним орнаментальним мотивом є горизонтальні рядки переплетених ліній, що утворюють овали чи ромби в комбінації зі звисаючими трикутниками, заповненими дугастими заглибленнями (мотив “риб’ячої луски”) або ромбами, утвореними скісною насічкою. Не менш поширеним був мотив обернутої ялинки.

Велику роль відіграв також глиняний посуд у побуті скіфів. Культура населення скіфського часу бере початок від чорноліської культури (1050–725 pp. до н. е.), найбільше вживався посуд із лискованою поверхнею сірого або чорного кольору. Наприкінці перших століть до н. е. спостерігається перехід від ліпного способу виготовлення кераміки до формування її на ручному гончарному крузі. Це період ранньослов’янських культур – зарубинської (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) і черняхівської (II–IV ст. н. е.). Для цього періоду властиві певні конструктивні знахідки у формах лощеного посуду, а саме – завершеність країв виробів вінчиком, коліноподібний злам на межі переходу миски в її край, ребристість горщиків. Ці характерні особливості перейшли в керамічні вироби наступних часів і частково збереглися до сьогодні в народній кераміці.

Кераміка черняхівської культури залежно від складу глиняної маси ділиться на кухонну і столову з лощеною поверхнею. Багато кераміки цього часу знайдено на Борщівщині (Тернопільська область) в селах Вовківці, Більче-Золоте, Глибочок, Кривче, Горошова. Могильники у цих місцевостях досліджував П. Кіркор у 1873 р. У селі Вовківці, зокрема, знайдено фрагменти сірої кераміки і фрагменти ліпних товстостінних посудин, поверхня яких добре згладжена⁹. Це миски, вази з ручками, глечики, столові горщики, кубки, вазочки, чаші, переважно конічних, біконічних та кулеподібних форм, пластично збагачених різноманітними ребрами, згинами, виступами. Всі вироби тонкостінні, сірого і чорного тонів, здебільшого оздоблені рельєфними рубцями, прямими і хвилястими лініями та іншими геометричними елементами, що утворюють ускладнені композиції.

Археологічні пам’ятки ранньослов’янського періоду, зокрема наявність гончарських печей у поселеннях, техніка виготовлення свідчать про масове виробництво гончарного посуду. Поширення набула також чорна кераміка з лискованою поверхнею, прикрашена прорисованим орнаментом. Застосування гончарного круга наприкінці VIII – впродовж IX ст. здешевило виробництво посуду, скоротило час його виготовлення, він стає значно тонкостіннішим, а форми – значно вишуканіші та різноманітні. Для Західного Поділля характерні не тільки горщики із загальнодавньоруським типом вінець, а й так звані галицьким, який зустрічається виключно в Придністров’ї і фактично домінує над першою групою керамічного посуду.

Упродовж XI–XII ст. крім побутового посуду виготовляли для будівництва цеглу, кахлі, плитку, а також почали застосовувати поливу. Гончарі випалювали посуд в простих горнах, що були закопані в землю, виготовляли горщики, миски, глечики, підсвічники, блюда і особливо великі посудини, схожі на амфори з двома ручками, які називали корчагами. Як правило, у корчагах зберігали вино та масло. Горщики мали округлу форму, невеликі та стійкі ручки, що робило їх зручними у побуті. Деякі з них мали на горловині валики. Корчаги і глечики отримували на гончарному крузі витягнуті форми, а окремі глеки покривалися зеленою глазур’ю.

¹¹ Ліниці, що прикрашали цей поливний посуд, знаходяться в межах хвилястих смужок, що маїїт по сірій глині. Така орнаментация має старослов'янське походження, але за часів Патріаї Русі вона ускладнилася мотивами плетення. На відміну від візантійської прозорої Львів неprozора полива мала у своєму складі велику кількість окису олова, і ця полива, на Там са Василенко, була запозичена київськими гончарами від грецьких складувів і майстрів Полев'озаїки, що жили в Києві¹. Виробництво кахель досягало високого розвитку у Києві в 1984. Черепі, а їх численні фрагменти знайдено в Крилосі біля Галича, а також в селах Товстому, А. Н. у. Ланівцях, Пищатинцях, Устю. У XV–XVI ст. серед відомих гончарських центрів Möbel:я м. Теревовля (2 гончарі)⁴. Крім того на Західному Поділлі у 1705 р. функціонував 1994. тема у Будзанові, а в 1745 р. – у Струсові. Гончарі нерідко об'єднувалися в цехи, що Там сарозвитку цехово-ремісничих відносин⁵.

XVII ст. подільські майстри практикують розпис кольоровими глинами (ангобами) з Длчм покриттям речей прозорою свинцевою глазур'ю. Так було започатковано традицію процесса ення розписної полив'яної кераміки, названою “народною майолікою”. Розвиток В статк у цей час визначався значною мірою поглибленням зв'язків між сільськими і місь-связано с лєслами, взаємопроникненням і взаємозбагаченням різних культур. Кераміка Поділля тектони IX ст. була сплавом художніх традицій попередніх епох з новими доповненнями, що изделий валися побутово-господарською та естетичною функціями.

Ктр Наприкінці XIX ст. гончарство найбільше розвивалося у двох містечках – в Буданові (рив) і Струсові (20 гончарів). Виробляли неполив'яний посуд, до складу якого входив

То ата, гладушки, горщики, накривки, баньки на воду, миски, макітри, маленькі скарбни-disclosure рідки на триніжках. Згодом буданівські гончарі стали виробляти на замовлення філь-of productсорів величезні гладуни (на 30–40 літрів) і випалювали їх на чорно і червоно, а у Стру-implicatioцьки на чорно. Виробом полив'яного посуду в Буданові займався лише один фахівець, а furniture чарі спеціалізувалися на виготовленні “стіжкових” бань з глини, що вставляли на верх of artistsfo

Кей Теофіл Земський із цього осередку – димлений посуд, прикрашений квітковим орна- який наносився технікою гладження. Орнамент на чорному посуді (горщики) розташо- га “плечах”, нижче лінії до якої доходили рогачі. На горщиках конусоподібної форми альним розписом наносив рослинні мотиви, що склалися з дубових і каштанових УДК 74 Такий посуд виготовляли не тільки у Буданові, а й у Струсові, Заліщиках, Торському, Гончарівці, Велесневі, а неполив'яний посуд – у Боршеві та Калагарівці.

радиційною технікою виготовлення гончарних виробів було формування на гончарно- , а декорування відзначалося різноманітністю технік. Основною технікою є ріжкування є зробити ангобом чіткий малюнок), а за допомогою – фляндрівку. Наприкінці XIX ст. ширення контурний розпис на побілкованому тлі (гравірування) і ним, в основному, регіональ зали миски.

рамках Центром розписної кераміки кінця XIX ст. було село Товсте на Гусятинщині, в якому культурн в народний майстер Яким Прикарський. Його вироби, зокрема дзбанки і миски, озна- творів. Ів лавим декором із застосуванням підглазурних барвників: зелених, жовтих, коричневих. ш відмінною рисою гончарства XIX ст. було широке впровадження поливи сільськими ми. На мисках Я. Прикарського орнамент нанесений гравіруванням на побілкований ділля. Уїй спосіб декорування подібний до художньої майоліки Коломиї, Пістєня, Косова і на чені прані (Сокаля). Серед орнаментальних композицій використовує розетки, що базуються на міки за; і прочитуються знизу вверху. Основним мотивом композиції є квітка з галузками, яка (вид. 190ється зооморфними зображеннями. Часто зооморфні мотиви (птахи, олені) поєднані з аспекті, ими і виконані лінійно, силуетно. Центральний мотив миски оточений “беріжковим” з історіїщо складається з елементів рослинного і геометричного орнаментів. Основні риси цих водить льнь – лаконізм композицій, чітка виразність мотивів та їх єдність з рослинним орнамен- виокремжає вміння автора лаконічно і образно подати реальні зображення (птахів, оленів, риб), західночить про спорідненість розпису з іншими видами декоративно-ужиткового мистецтва, тещтвози з різьбою, розписом по дереву, писанками тощо.

Ще одним центром розписної кераміки Західного Поділля були Копичинці, де до 1931 р. працювало 20 гончарів⁶. Тут виготовляли столовий посуд: горщики, глечики, макітри, баньки, миски. Найбільше виготовлялося простого теракотного, чорнодимленого посуду і менше – полив'яного посуду, форми якого протягом кількох століть майже не змінювалися, хоча і мають закономірні для народного мистецтва варіанти. Вироби наділені плавними лініями силуету, довершеною конструкцією, що гармонійно узгоджена з функцією тієї чи іншої посудини.

Форми полив'яних виробів декоровані гравіруванням, ріжкуванням білою фарбою на коричневому тлі, а всі елементи декору розміщуються смугами різної ширини. Тут збережений основний композиційний принцип керамічного орнаментування – підкреслення архітектонічної частини баньки, зокрема вичеревка. Декоративні елементи побудовані на зіставленні прямих ліній з косими, вертикальних з горизонтальними, прямих і хвилястих ліній тощо. Мотиви – “сосонка”, “конюшинка”, “хвилька”, “триквіт”, що прикрашають основні площини посуду, а їх аналогії зустрічаємо серед оздоблень тканин.

Для цього осередку є характерним покриття мисок суцільною зеленою поливою. Так звані “миски на показ”, що виставлялися в мисниках були окрасою житла, а тому і народні гончарі намагалися прикрасити їх відповідно до своїх естетичних смаків і можливостей. Декоративне звучання підсилюється розеткоподібними композиціями мотивів, в основному це квітка, що трактується як традиційний образ розетки і має в керамічних розписах солярне походження. аналогії цього мотиву зустрічаємо в різьбленні на дереві та камені.

Виробництвом таких мисок у першій чверті XX ст. (1920 р.) славився гончарний осередок у с. Товсте Заліщицького району. Центральними мотивами розпису на дні мисок є вазоноподібні композиції, а беріжкові мотиви мають усталений декоративний набір елементів, що притаманний тільки цьому осередку: “хвилька”, смужки, косі рисочки. Вони розподіляють всю внутрішню поверхню миски на окремі частини і ритмічно повторюються навколо центрального мотиву, який утворюється з геометричних елементів: капок, рисочок, крапочок. Тут рослинні форми зазнали стилізаційних змін і перейшли в геометричні, що не заважає прочитання рослинного орнаменту. За колоритом ці вироби наближені до кераміки Покуття і Гуцульщини, де основними кольорами є зелений, коричневий, жовтий. В інших селах Заліщицького району (с. Бедриківці, с. Кошилівці, с. Устечко) сільські гончарі виготовляли дешевий чорнолощений посуд і тільки в окремих випадках застосовували розпис неполив'яного посуду коричневою фарбою, що мав натуральний колір черепка. Загалом, на початку XX ст. нараховувалося 35 центрів західноподільської народної кераміки.

До гончарства селян штовхало малоземелля, а також поклади високоякісних глин, що зосереджувалися у цих районах. Кращі вироби гончарів демонструвалися на етнографічних та промислових виставках у Львові (1877 р. та 1894 р.) і в Тернополі (1877 р.), зокрема вироби Земського Теофіла і Прикарського Якіма⁷.

Деякі з цих осередків діяли до 1950 р., бо ще відчувалася нестача металевого, скляного та фаянсового посуду, а глини завжди вистачало та й попит на гончарні вироби не зменшувався. У багатьох осередках на цей час було побудовано цегельні, кахельні заводи, де працювало багато гончарів.

З 1960-х рр. починається масовий випуск фабрично-заводської продукції, зокрема дешевого фаянсового посуду, який витіснив керамічний посуд із вжитку. Саме цим можна пояснити скорочення гончарного промислу, що спостерігається в післявоєнний час. Частина майстрів залишила своє ремесло, а незначна кількість (старше покоління), що не була залучена до праці в колгоспах, продовжує працювати, збуваючи свої вироби в сусідніх селах та містах. Упродовж 1970-х рр. гончарний промисел цілком занепадає у Товстому Гусятинського району, в Заліщицькому районі, у Копичинцях, Підгайцях, Бережанах, Струсові, Теревовлі, про що свідчать надходження гончарних виробів у Тернопільський краєзнавчий музей.

Аналіз виробів кінця XIX – початку XX ст., що знаходяться у музейних збірках Львова, Тернополя, Бучача дають підставу стверджувати, що поряд із чорнодимленим посудом з'являються осередки гончарства, в яких виготовляють полив'яний посуд із центром розписної кераміки у селі Товсте Гусятинського району. Тут сформувалися головні риси підполивного

розпису, що відрізнявся від мальованих виробів інших гончарних осередків України. Виявлено рослинні та геометричні орнаментальні мотиви на мисках, що поєднувалися із сюжетним розписом. Осередкове розташування мотиву в композиціях мисок має спорідненість зі східно-подільськими виробами і для них характерна декоративність при зображенні зооморфних зображень, які наносилися способом гравірування на побілковане тло. У Бережанах, Копичинцях, Підгайцях, Антонівцях, Золотому Потоці, Товстому (Заліщицького р-ну) діяли осередки з розписом ріжкуванням та фляндруванням, що спричинило формування яскравих локальних відмінностей і визначило своєрідне художнє обличчя цих гончарних центрів. Так, характер розпису Бережан, Підгайців, Товстого за технікою виконання і частково стильовими ознаками споріднений із розписами Василькова, Любенців Київської області, Гнильця, Сунків, Канева Черкаської, Косова Івано-Франківської областей. Загалом на початок ХХ ст. нараховувалося 35 центрів західно-подільської народної кераміки, які частково продовжували діяти до середини ХХ ст. Гончарство, як явище народної культури, зберегло духовний зв'язок різних поколінь, в якому традиція настільки сильна, що відокремила народне мистецтво від сторонніх явищ.

- ¹ Василенко В. Русское прикладное искусство / В. Василенко. – М. : Искусство, 1977. – 350 с.
- ² Лашук Ю. Кераміка / Ю. Лашук // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1969. – С. 84–88.
- ³ Матейко К. І. Народна кераміка західних областей УРСР / К. Матейко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – 108 с.
- ⁴ Там само.
- ⁵ Там само.
- ⁶ Там само.
- ⁷ Провідник по краєвій виставці у Львові. – 1894. – С. 47.
- ⁸ Свешніков І. К. Культура шнурової кераміки західної частини УРСР / І. Свешнікова // Археологія Української РСР. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. I. – С. 292–309.
- ⁹ Сохацький М. Археологічні роботи Борщівського краєзнавчого музею у 1991–1993 рр. / М. Сохацький // Літопис Борщівщини. – Борщів : Джерело, 1993. – Вип. 3. – С. 10–21.
- ¹⁰ Шуган П. Домашня або дрібна промисловість. Тербовлянська земля : історико-мемуарний збірник / П. Шуган. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1968. – С. 363–370.

Одной из важных задач в исследовании западнорудольского гончарства XIX–XX ст. является региональное изучение, проведенное на материале памятников из музейных сборников, а также полевых материалов. В рамках западнорудольского подрегиона объектом научного осмысления избраны культурно-художественные процессы в сфере гончарства, прослеживается общая морфологическая принадлежность произведений, их стилистические истоки.

Ключевые слова: центр, мастер, культура, гончар.

One of the important problems in the study of pottery zahidnopodilskoho XIX–XX centuries is a regional study conducted on the material attractions of the museum collections and field materialy. Within subregions zahidnopodilskoho object of scientific understanding of selected cultural and artistic processes in the field of ceramics, there is a common morphological identity works, their stylistic origins.

Keywords: center, master, culture, potter.

УДК 7.071.2

Тарас КМЕТЮК

МУНІЦИПАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКТИВИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИКАРПАТТЯ

Проаналізовано творчу діяльність муніципальних мистецьких колективів міста Івано-Франківськ у контексті розвитку музичної культури Прикарпаття. Висвітлено історію виникнення цих ансамблів, особливості виконавського стилю, розкрито репертуарні тенденції та їх взаємозв'язок з концертною діяльністю.

Ключові слова: муніципальний колектив, музична культура, творчість, виконавський стиль, репертуар, національне мистецтво.

В умовах духовного відродження українського народу та побудови незалежної держави зростають роль і значення музичної культури як невід'ємної складової загального культурно-творчого історичного процесу. Демократичні зрушення в Західній Україні, активізація громадського життя, інтенсифікація мистецьких процесів у кожному з регіонів, зокрема й на Прикарпатті, не могли не впливати на музичну творчість та виконавство в краї. Проведення численних концертів, фестивалів, конкурсів упродовж останніх років за участі ансамблів, оркестрів яскраво засвідчує плідне їх функціонування й важливе значення в популяризації національної культури.

Суттєві сторони музичного життя західного регіону України знайшли певне висвітлення в ряді історико-теоретичних і краєзнавчих праць вітчизняних дослідників Л.Кияновської, М.Черепанина, Г.Дзюби, Л.Мороз, М.Бурбана, Ю.Булки, Н.Костюк, Л.Мазепи, Т.Мазепи, В.Дутчак, В.Барвінського та ін., наукові розвідки яких дають можливість осмислити регіональний аспект в українському музикознавстві. Матеріали про діячів західноукраїнської музичної культури містяться в працях П.Медведика, Л.Кияновської, М.Загайкевич, С.Павлишин, Т.Кметюка, Ю.Булки, Я.Колодій, І.Гриневецького, М.Антоновича, З.Лиська та ін. Історія розвитку музичного мистецтва Прикарпаття відображена в наукових дослідженнях Л.Романюк, Л.Пасічняк, П.Дрозди, Р.Дудик, З.Федорак, Г.Карась, М.Шевченко. Однак ці музикознавці у своїх наукових працях не ставили за мету повною мірою відтворити панораму мистецької діяльності муніципальних колективів м. Івано-Франківськ. Цій проблематиці присвячено лише окремі фрагментарні розвідки. Тому метою й основними завданнями наукової статті є: висвітлити історію виникнення й творчий шлях муніципальних мистецьких колективів, які функціонують в Івано-Франківську, визначити особливості їх виконавського стилю, розкрити репертуарні тенденції й охарактеризувати концертну діяльність.

Івано-Франківськ – один із найбільших культурно-мистецьких центрів України. Івано-Франківці достойно оберігають творчі надбання: самобутнє мистецтво, яке побутує в народних обрядах, запальних танцях, музиці й піснях. Культурне життя в місті постійно вирує. Активно й успішно діють масштабні міжнародні, всеукраїнські й регіональні мистецькі фестивалі, конкурси, зокрема: міжнародні заходи – художня виставка “Орнаментальне ковальство”, фестивалі “Вогні ратуші”, “Карпатська кулінарна спадщина”, “Свято ковалів”, хорової музики “Передзвін”; всеукраїнські й регіональні заходи – фестивалі “Прикарпатська весна”, “Коляда на Майзлях”, дитячо-юнацький “Таланти землі Галицької”, декоративно-прикладного мистецтва “Прикарпатський вернісаж”, естрадно-спортивного танцю “ФЕСТ”, молодіжної музики “Едельвейс”, Христового міста “Вгору серця”, національно-патріотичної пісні та поезії “Воля”, фестини духовної музики “Від Різдва до Великодня”, Різдвяний парад вертепів, національний конкурс ім. С.Назаренка “Фотопортрет”, конкурси вокалістів ім. І.Маланюк, хорової музики ім. Д.Січинського, юних виконавців ім. М.Лисенка та ін.¹

У місті функціонує комунальний концертний заклад культури “Об'єднання муніципальних мистецьких колективів Івано-Франківська”, заснований міською радою. До складу закладу входять сім муніципальних мистецьких колективів: естрадно-симфонічний оркестр,

капела бандуристів, камерний хор “Галицькі передзвони”, концертний оркестр духової музики “Дивертисмент”, ансамбль саксофоністів “Джаз-класик”, тріо бандуристів “Намісто” й оркестр народної музики “Рапсодія”².

Мета функціонування цих творчих інституцій – здійснення концертної діяльності як у межах міста, так і на території України чи за кордоном для пропаганди музичного мистецтва. Головні завдання муніципальних колективів – збереження та розвиток національної культури, музичне забезпечення мистецьких заходів, розширення міжнаціональних і міжнародних культурних зв’язків. Напрямами діяльності закладу культури “Об’єднання муніципальних мистецьких колективів Івано-Франківська” є: створення концертних програм на високому художньому рівні; участь у конкурсах, фестивалях, музичних вечорах, творчих зустрічах, інших мистецьких імпрезах; організація культурного та творчого обміну колективів для популяризації музичного мистецтва; підготовка молодих виконавців і створення умов для їх участі в мистецьких заходах; випуск та виготовлення компакт-дисків, буклетів, плакатів, проспектів, сувенірної продукції, виробів декоративно-прикладного мистецтва та іншої продукції, яка пропагує діяльність муніципальних колективів; створення нотного, книжкового й музичного фондів і под³.

Вагому роль відіграють художні керівники муніципальних колективів, які входять до вказаного закладу культури. Вони визначають загальну художньо-творчу концепцію та перспективи діяльності колективу; формують репертуарні плани, забезпечують їх художню якість; залучають до творчої співпраці провідних майстрів, ведуть роботу з композиторами, літераторами зі створення нових музичних і літературних творів, підтримують постійні зв’язки з творчими спілками; забезпечують кваліфіковане комплектування та використання творчих кадрів; визначають систему, форми й порядок підвищення професійної кваліфікації творчих працівників тощо⁴.

Одним із найвідоміших прикарпатських ансамблів є капела бандуристів, яка заснована 1969 р. при обласному будинку народної творчості. До 1989 р. керівником колективу була бандуристка, викладач музичного училища ім. Д.Січинського Ірина Стефанович, а учасниками капели – студенти цього ж навчального закладу. Оркестровки для бандуристів здійснювала сама Ірина Стефанович, оскільки на той час їх просто не існувало. Під час роботи над оркестровкой враховувалися відповідність інструментовки з хоровим звучанням, а також намагання аранжувати твір так, щоб інструментальне виконання мало не тільки акомпануючу функцію, а й було повноцінним учасником творення художнього образу⁵.

У різні роки мистецьким колективом керували Григорій Керниця, Богдан Дебенко, Мирослава Кардаш, Тарас Степаняк. У 1972 р. капелі присвоєно звання народна аматорська. З 1991 р. і до сьогодні творча інституція концертує під орудою Марти Шевченко – заслуженого працівника культури України, члена Національної спілки кобзарів України, доцента Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка. Хормейстер – Ірина Моргулець. Під орудою М.Шевченко колектив є лауреатом численних міжнародних і всеукраїнських фестивалів та конкурсів кобзарського й бандурного мистецтва⁶.

Рішенням Івано-Франківської міськради та виконкому від 27 квітня 2005 р. капелі бандуристів присвоєно статус муніципальної, що є вагомим свідченням високого визнання її творчого вкладу в розвиток бандурного мистецтва Прикарпаття.

Репертуар колективу різноплановий і нараховує понад 70 творів: світова й українська класика (М.Лисенко, Д.Січинський, В.Барвінський, Д.Котко, В.Матюк), твори прикарпатських композиторів (І.Легкий, А.Кос-Анатольський), духовна музика, пісенна шевченкіана, побутові, обрядові й стрілецькі пісні⁷. Усі учасники творчого ансамблю мають середню спеціальну або вищу музичну освіту. Солісти капели – заслужені артисти України Володимир Турко, Мирослав Петрик, а також Павло Ковальчук, Віолетта Дутчак, Степан Чубинський.

Оркестр народної музики “Рапсодія” створений 1977 р. при міському Будинку культури № 1 для популяризації й збереження народно-інструментальної музики й автентичної пісенної спадщини Карпатського регіону (народної музики гуцулів, лемків, бойків, буковинців, закарпатців, а також угорців, молдаван, чехів, румунів). Мистецький ансамбль був організований з ініціативи скрипаля-віртуоза, композитора, диригента, народного артиста України Петра Терпелюка, який став першим автором багатьох обробок, аранжуваль, оркестровок для колективу.

Уже 1980 р. самодіяльний оркестр народних інструментів “Рапсодія” взяв участь у Х Міжнародному фестивалі-конкурсі фольклорного мистецтва Придунайських земель “Narodna muzika Podunavskih zemalja Novi Sad 1970–1980” (Югославія, †980 р.), де серед колективів-учасників 28 країн світу отримав найвищу нагороду – гран-прі й золоті медалі.

У січні 1981 р. оркестру присвоєно звання народний аматорський. Тоді ж “Рапсодію” очолив заслужений артист України М.Петрина. У 1984–1987 рр. колективом керував Я.Щирба, у 1988–1991 – баяніст-віртуоз Р.Жилавий, у 1992–2000 – знову Я.Щирба. З 2000 р. художній керівник та диригент оркестру – заслужений артист України Любомир Никорак, талант, професійні здібності, організаторське вміння й велика самовіддача якого стали генеруючою силою, завдяки якій ансамбль творить і досягає успіхів. Концертмейстер оркестру – Олег Юзюк⁸.

У творчому доробку колективу – твори музичної класики; обробки, аранжування, інструментовки, редакції народних пісенних і танцювальних мелодій різних регіонів України; авторські інструментальні композиції (в’язанки, фантазії, варіації, сюїти, п’єси), створені на основі мелосу Карпатського регіону; оригінальні твори для оркестру народних інструментів; пісні українських композиторів, місцевих авторів та народні; музика до танців. Окреме репертуарне угруповання становлять твори керівників оркестру, написані спеціально для колективу, зокрема, П.Терпелюка, Я.Щирби, Р.Жилавого, Л.Никорака.

Виконавський стиль “Рапсодії” вирізняється музичальністю й віртуозністю, глибоким відчуттям стилю й манери народного виконавства, різноманітністю й неповторністю музичних прийомів у відтворенні яскравого колориту виконуваного твору. Багата палітра народного українського інструментарію (сопілка, дводенцівка, окарина, най, теленка, дрімба, цимбали, коза, бугай, бубон) в органічному синтезі з традиційно-класичними інструментами (кларнет, скрипка, віолончель, контрабас) дають можливість оркестру відтворювати всі тонкощі й колорит національного фольклору.

Муніципальний колектив неодноразово представляв народно-інструментальне мистецтво на міжнародних і всеукраїнських конференціях, брав участь у міжнародних і регіональних фестивалях, конкурсах, обласних оглядах народної творчості, святкуваннях Днів міста, мистецьких імпрезах, нагороджувався грамотами, подяками, дипломами. Географія, зміст і форма гастрольних виступів колективу широкі й різноманітні. Він концертував по Україні, Польщі, Росії, Латвії, Естонії, Румунії, Югославії, Франції, Італії, Німеччині, США.

У 2001 р. “Рапсодія” отримала статус муніципального колективу, до складу якого на той час увійшли провідні музиканти-інструменталісти міста, солісти-вокалісти. Сьогоднішня діяльність мистецького гурту спрямована на відродження національної автентичної інструментальної та вокальної музики й пропаганду кращих зразків світової музичної культури. Різноманітність заходів, виконавських форм, репертуару засвідчує активну професійно-творчу діяльність колективу. Аналізуючи концертні виступи оркестру, слід відзначити неабияку вимогливість і бажання Л.Никорака бути завжди в полоні творчості, популяризувати народну музику, зберігати й примножувати новими проектами традиції своїх керівників-попередників.

Ансамбль саксофоністів “Джаз-класик” створений 1987 р. зі студентів Івано-Франківського музичного училища ім. Д.Січинського. Статус муніципального колектив отримав 2001 р. До репертуару ансамблю входять твори композиторів-класиків, сучасних українських і зарубіжних авторів, обробки народних композицій, “мелодійні звуки яких є втіленням краси, ніжності, вічності”⁹. Художній керівник колективу – заслужений працівник культури України, доцент Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаніка Олександр Мельник. Склад ансамблю: Мирослав Пасічник (альт саксофон), Андрій Палійчук (сопрано й альт саксофон), Олександр Купчак (тенор саксофон), Руслан Круль (баритон саксофон), Євген Якимович (перкусія).

Колектив саксофоністів “Джаз-класик” – лауреат міжнародних конкурсів “Сурми-2000” (Рівне) та “Срібний дзвін” (Ужгород, 2002). П’ятнадцятого травня 2009 р. у приміщенні обласної філармонії відбувся ювілейний концерт “Станіславське рандеву” за участі муніципального ансамблю саксофоністів. За вагомий внесок у розвиток культурно-мистецького життя міста та з нагоди відзначення ювілею колектив нагороджений грамотою виконкому Івано-Франківської міської ради, керівник О.Мельник відзначений грамотою управління культури міськвиконкому,

а кожен учасник ансамблю – подякою за активну участь у мистецькому житті міста. Поруч з іншими колективами ансамбль саксофоністів “Джаз-класік” є активним учасником мистецьких заходів, які відбуваються в Івано-Франківську й області.

Концертний оркестр духової музики “Дивертисмент” було створено 1988 р. при міському парку культури та відпочинку ім. Т.Шевченка. Художній керівник і диригент – Степан Єднак. Багато загальноміських віче й заходів культурно-патріотичного, масово-політичного чи спортивного спрямування відбуваються саме за участі цього оркестру. У репертуарі мистецького колективу понад 150 різножанрових творів, а солістами-вокалістами ансамблю виступають Олесь Семчук та Оксана Кречко. В їх творчому доробку до 20 творів різного жанру: від оперних арій до народних і сучасних пісень, у тому числі й місцевих авторів. Двадцять сьомого грудня 1991 р. концертному оркестру духової музики “Дивертисмент” присвоєно звання народний аматорський. У травні 2000 р. за високий професіоналізм колектив отримав статус муніципального¹⁰.

Камерний хор “Галицькі передзвони” створений у серпні 1991 р., а у травні 2000 р. йому надано статус муніципального. Учасники хору – викладачі й студенти мистецьких закладів Івано-Франківська, а в складі колективу функціонують чоловічий і жіночий вокальні ансамблі. Художній керівник та диригент – кандидат мистецтвознавства Ігор Дем’янець, хормейстер – Богдан Ваташук, концертмейстер – Наталія Сич, директор – Петро Конєв.

У репертуарі камерного хору близько 100 творів: хорові композиції українських і зарубіжних композиторів-класиків, сучасна музика, духовні твори, українські народні пісні, пісні народів світу. Важливе місце в репертуарній палітрі мистецького колективу посідають твори композиторів Прикарпаття. “Галицькі передзвони” співпрацюють з обласною організацією національної Спілки композиторів України, з композиторами Прикарпаття (Б.Шиптур, В.Черленюк, В.Сидорак, І.Фіцалович), з іншими українськими авторами (Л.Дичко, Г.Гаврилець, В.Степурко, Б.Дерев’янка, Ю.Алжневий, В.Зубицький), зарубіжними композиторами (R.Twardowski, Польша й D.Gesseneu-Rappo, Франція)¹¹. У творчому доробку колективу два компакт-диски: “Українські народні пісні та твори українських композиторів” (2006) і “Духовна музика українських та зарубіжних композиторів” (2008). Записи творів у виконанні хору містяться у фондах обласного радіо й телебачення “Галичина”.

За час свого існування творчий колектив багато концертував в Україні та за її межами. Він є лауреатом та дипломантом міжнародних і всеукраїнських конкурсів у Польщі (Хелм, 1994, 1997, 2007), Словаччині (Снина, 1995 і Трнава, 1999), Великобританії (Лланголлен, 1997); лауреатом міжнародного конкурсу хорового мистецтва ім. Лесі Українки (Луцьк, 1994, 1996, 2006), III, IV, V та VII всеукраїнських конкурсів ім. Д.Січинського (Івано-Франківськ, 2001, 2003, 2005, 2009), Першого регіонального конкурсу хорів ім. Є.Козака (Дрогобич, 2007). “Галицькі передзвони” – учасник міжнародних мистецьких заходів: фестивалю духовної пісні Візантійського обряду в Кошице (Словаччина, 1999), музичного фестивалю “Музика без кордонів” у Балашадьярматі (Угорщина, 2000), XV фестивалю хорового мистецтва у Валлетті (Мальта, 2003), фестивалю “Культурні мости Балтики” у Сшіамісі (Естонія, 2010), IV хорового фестивалю “Схід – Захід – зближення” у Радомско (Польща, 2008), Першого фестивалю хорової музики “Львівські зустрічі” (2008), фестивалю “Передзвін” (Івано-Франківськ, 2000, 2002, 2004, 2006, 2008); всеукраїнських і регіональних заходів: 12 хор-фесту “Золотоверхий Київ” (2008), X всеукраїнського хорового фестивалю “Співочий Собор” (Донецьк, 2007), Першого регіонального фестивалю хорової музики “На хвилях Стрия” (2006), Першого обласного молодіжного фестивалю “Франк-опера-фест” (Івано-Франківськ, 2010) та ін¹².

Хор “Галицькі передзвони” бере активну участь у концертному житті міста й області. Це – виступи, присвячені різним пам’ятним чи релігійним датам, ювілеям: до Дня Злуки, Дня міста, Конституції, Незалежності, пам’яті жертв голодомору, річниць УПА, Шевченківських днів, виступи з різдвяними програмами тощо.

Тріо бандуристок “Намисто” засноване 1996 р. при товаристві “Просвіта”. З 2000 р. колектив працював на базі міського Народного дому, а з 2001 р. – при центральному Народному домі. За високий професійний рівень та активну концертно-виконавську діяльність у серпні 2001 р. тріо бандуристок “Намисто” отримало звання народного аматорського, а в січні

2008 р. – статус муніципального. Склад ансамблю: Надія Нестерук (художній керівник), Оксана Павлів і Руслана Красій. Своєю творчою діяльністю учасниці прикарпатського колективу зуміли показати себе як спеціалісти високого фахового рівня, які професійно володіють грою на інструментах і мають добрі вокальні дані.

Тріо “Намисто” бере активну участь у культурно-мистецькому житті міста й області, є постійним учасником міжнародних та всеукраїнських фестивалів і конкурсів. У репертуарі ансамблю понад 50 творів різної тематики, серед яких українські народні пісні, твори композиторів Прикарпаття, забуті та маловідомі пісні.

Десятого червня 2012 р. з нагоди відзначення 15-річчя заснування колективу в приміщенні центрального Народного дому відбувся святковий концерт “З тобою, бандуро, зійшла моя доля”. З вітальним словом виступили: начальник управління культури виконкому Івано-Франківської міської ради М.Петрик; директор обласного навчально-методичного центру культури Прикарпаття В.Олексюк; заслужені працівники культури України Г.Карась і П.Чоловський; кандидат мистецтвознавства, доцент В.Дутчак; учений-філолог, академік АН ВШ України В.Качкан; директор центрального Народного дому Г.Бай.

На ювілейному концерті зібралося багато шанувальників бандурного мистецтва. Під час виступу звучали українські пісні “Співай, бандуро”, “Научала мати рушник вишивати”, “Пісня про маму”, “Кленова балада”, “3 липи цвіт”, “Чотири воли пасу я”, “Чиє ж то полечко”, “На вулиці скрипка грає” та ін. Завершилося свято піснею “Чом, чом, земле моя”, яку виконали тріо “Намисто” разом з муніципальним оркестром народної музики “Рапсодія”. Крім того, ювілейний концерт “Намисто” доповнювали попередні учасниці тріо – Н.Євенко та О.Катериняк¹³.

За багаторічну сумлінну працю, активну культурну діяльність, популяризацію бандурного мистецтва в Україні й за її межами, вагомих внесок у розвиток культурно-мистецького життя Прикарпаття та з нагоди ювілею муніципальне тріо бандуристок “Намисто” нагороджено грамотою виконкому й грамотою управління культури виконкому Івано-Франківської міської ради.

Естрадно-симфонічний оркестр створений навесні 1999 р. для розвитку і популяризації національної та світової музичної культури, творів сучасних українських композиторів. Художній керівник і диригент – Валерій Чикирис. Ансамбль розпочав музикувати майже в тому ж складі, у якому грає нині. Крім керівника й директора-розпорядника, творчий колектив виступає в кількості 40 музикантів.

В.Чикирис засвідчує: “Наша творчість розпочалася з відсутності репертуару. Тому що ноти пишуть, як правило, або для духового, або ж для симфонічного оркестру. Тож багато довелось писати самотужки, випускати партитури, до кожної з них – нотні поголосники. І робилося все це від руки”¹⁴. Нині у творчому доробку колективу близько 150 різних за жанром творів. Цікаво підібраний репертуар дає можливість репрезентувати класичні твори українських і зарубіжних композиторів, естрадні й джазові композиції, а також твори місцевих авторів – Б.Шиптура, І.Фіцаловича, М.Петрика, О.Камінського, Ю.Коваля, С.Пушика, Р.Юзви, Є.Бондаренка. Крім інструментальних виступів, оркестр акомпанує солістам-вокалістам: заслуженим артистам України Мирославу Петрику й Світлані Суховій та Олександрі Сисоєву.

Аналіз мистецької діяльності муніципальних колективів Івано-Франківська дає підстави стверджувати, що постійний творчий пошук, любов до національного мистецтва, безперервне вдосконалення виконавської техніки, широкий репертуарний ареал, бездоганна й самобутня інтерпретація музичних творів, репрезентація професійної музичної культури Прикарпаття на концертних сценах України й закордоння стали головними засадами феноменологічної концепції їх функціонування. Тому існування таких творчих інституцій у місті впливає на активний розвиток музичної культури Прикарпаття, що відповідає потребам різних соціальних і національних верств населення в українському мистецтві.

¹ Мистецька палітра Івано-Франківська // Західний кур’єр. – 2013. – № 47. – С. 9.

² Статут комунального концертного закладу культури “Об’єднання муніципальних мистецьких колективів Івано-Франківська”. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 2–3.

³ Там само. – С. 3.

- ⁴ Там само. – С. 5–6.
- ⁵ Досінчук-Чорний М. Капела бандуристів в Івано-Франківському / Микола Досінчук-Чорний // Бандура. – 1994. – № 10. – С. 49–51.
- ⁶ Шевченко М. Концертно-просвітницька діяльність Івано-Франківської муніципальної капели бандуристів з нагоди 40-річного ювілею (під орудою заслуженого працівника культури України Марти Шевченко) / Марта Шевченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. – 2009. – № 23. – С. 126–133.
- ⁷ Шевченко М. Задзвенімо разом, браття : репертуарний збірник для мішаної капели бандуристів / Марта Шевченко. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 171 с.
- ⁸ Пасічняк Л. Оркестр “Рапсодія”: виконавський феномен народно-інструментального мистецтва Прикарпаття / Лілія Пасічняк // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2009. – Вип. 15–16. – С. 156.
- ⁹ Мистецька палітра Івано-Франківська... – С. 9.
- ¹⁰ Муніципальні колективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvk.if.ua/news/23345/>.
- ¹¹ Федорак З. Народньо-професійне інструментальне виконавство як явище сучасної культури (на матеріалі народно-інструментальних колективів Івано-Франківщини) : магістерська робота на здобуття кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю “Музичне мистецтво” / З. Федорак. – Івано-Франківськ, 2008. – 89 с.
- ¹² Камерний хор “Галицькі передзвони” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parafla.org.ua/choir/kamernyj-hor-halyski-peredzvony>.
- ¹³ “Намісто” з Івано-Франківська отримало статус муніципального колективу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2008/01/24/123226>.
- ¹⁴ Шегда Н. Естрадно-симфонічному – 10 років / Надія Шегда // Репортер. – 2009. – № 13. – С. 17.

Проанализирована творческая деятельность художественных коллективов г. Ивано-Франковска в контексте развития музыкальной культуры Прикарпаття. Отражена история возникновения этих ансамблей, особенности исполнительского стиля, раскрыты репертуарные тенденции и их взаимосвязь с концертной деятельностью.

Ключевые слова: муниципальный коллектив, музыкальная культура, творчество, исполнительский стиль, репертуар, национальное искусство.

The article analyses creative work of municipal performance groups in Ivano-Frankivsk in the context of musical culture development at Prykarpattia. It elucidates history of formation of these ensembles, peculiarities of their performance style. It also describes repertoire tendencies and their interrelation with concert activity.

Keywords: municipal group, musical culture, creative work, performance style, repertoire, national art.

ДОКУМЕНТИ

УДК 94(477.83/.86) XIX

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ-ГІМНИ В ГАЛИЧИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ До 150-ліття першого виконання Національного гімну України “Ще не вмерла Україна”

У статті висвітлюється історія написання і першого виконання найбільш популярних свого часу українських пісень-гімнів у підавстрійській Галичині “Мир вам, браття” і “Ще не вмерла Україна”, а також короткі відомості про їх авторів. Перша з них була написана І. Гушалевичем у 1848 р., стала свосрідним національним гімном галицьких русинів-українців періоду “весни народів”. Сучасний національний гімн України – поезія П. Чубинського, вперше опублікована в Галичині 1863 р. і покладена на музику М. Вербицьким. – перший раз привселюдно прозвучав у Перемишлі 10 березня 1865 р.

Ключові слова: національне відродження, національний гімн, патріотична пісня-вірш, поезія.

Маловідомою сторінкою в українській історії є питання першого виконання найбільш популярних свого часу українських пісень-гімнів у Галичині (“Мир вам, браття” і “Ще не вмерла Україна”)¹, що стало предметом дослідження в пропонованій статті. ХІХ століття увійшло в історію України як період новітнього національного відродження (модерного націотворення), що проявилось в розвитку національної самосвідомості на етнічних українських землях під владою Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Як відомо, будь-якому національно-визвольному рухові притаманні певні символи, що не лише втілюють у собі конкретні ідеї, а й сприяють їх популяризації і згуртуванню прихильників. Для національної свідомості особливе значення мають символічні прояви “винайденої традиції”: крім національного прапора і гербу, в кожного народу є свій гімн (вважається, що перший з них – неофіційний гімн Великої Британії “The Save the King/Gueen” на слова Г. Кері 1740 р.) і національні свята (наприклад, святкування 14 липня у Франції та 4 липня у США)².

Причому нерідко, як в українському національно-визвольному русі, на роль головного національного гімну (слово “гімн” у перекладі з грецької мови означає святкова пісня) претендувало відразу кілька віршів-пісень. Так, духовним гімном України вважається вірш О. Кониського на музику М. Лисенка в 1885 р. “Боже великий єдиний, нам Україну храни...” (в первісному варіанті – “Русь-Україну храни...”) або “Молитва за Україну”. Не меншої популярності свого часу набула пісня-гімн “Не пора...” на слова І. Франка 1880 р. (із циклу “Україна”), покладений на музику Д. Січинським. У ролі національного гімну широко використовувався раніше також знаменитий “Заповіт” Т. Шевченка. Однак для українського народу головним національним гімном стала вірш-пісня “Ще не вмерла Україна”, музична редакція якої була затверджена Верховною Радою України в січні 1992 р., а текст гімну – “Законом про Гімн України” в березні 2003 р. Одним із найбільших традиційних українських національних свят стали шевченківські дні, шанування дня народження і смерті Т. Шевченка 9–10 березня.

У березні 2015 р. відбулося рівно 150 років від часу першого публічного виконання національного гімну України, що відзначається в 200-річчя від дня народження М. Вербицького, одного з його авторів, на державному рівні. 12 січня 2015 р. вийшов указ Президента України “Про відзначення 200-річчя від дня народження М. Вербицького та 150-ї річниці першого публічного виконання національного гімну”. Слова вірша “Ще не вмерла Україна” написав громадський діяч, етнограф, фольклорист і поет з Наддніпрянщини, уродженець Полтавщини П. Чубинський у вересні 1862 р. На жаль, автограф цієї поезії не зберігся³. Невдовзі російський царизм вислав П. Чубинського за українську діяльність (нібито “за вредное влияние на умы простолудиновъ”) у далеку Архангельську губернію Росії в кінці листопада 1862 р., під нагляд поліції, де він пробув аж до 1869 р.⁴ Поезія мала резонанс у галицькому суспільстві, на музику її поклав галицький греко-католицький священик, композитор і диригент М. Вербицький⁵, а вперше привселюдно національний гімн було виконано півтора століття тому, 10 березня 1865 р. на шевченківському святі в Перемишлі.

Нещодавно, 4 березня, виповнилося також 200 років від дня народження М.Вербицького. Він народився в 1815 р. у священичій родині в с. Явірнику Руським біля Перемишля, внаслідок раннього сирітства опинився під опікунським крилом свого родича, відомого церковного і культурного діяча І.Снігурського, одного з лідерів культурно-освітнього Товариства греко-католицьких священиків у Перемишлі. Обдарований юнак М.Вербицький отримав патріотичне виховання, як і більшість тогочасної української інтелігенції, здобув богословську освіту. Після закінчення львівської греко-католицької духовної семінарії він довгий час працював парохом церкви в с. Млини біля Перемишля, священицьку діяльність намагався поєднувати із захопленням музикою, передусім хором мистецтвом, навчився добре грати на гітарі. М.Вербицький ще в юнацькі гімназійні роки почав писати духовну музику, що набула популярності серед галичан⁶. Композиторська спадщина М.Вербицького охоплює музичні твори до театральних вистав різних жанрів (“Жовнір-чарівник” за І.Котляревським, “Верховинці” за Ю.Коженювським та ін.), його багатолітній інтерес до діяльності “руського” театру проявився під час революційних подій у Галичині 1848 р. Чи не найбільшу популярність М.Вербицькому принесли світські хори, зокрема “До зорі” (на слова І.Гушалеви́ча), “Жаль” (на текст В.Шашкевича), “На погибель” або “Тост до Русі” (вірш В.Стебельського) тощо⁷.

У поезії П.Чубинського “Ще не вмерла Україна” використано мотиви польського гімну (“*Jeszcze Polska nie zginęła*”) та сербської патріотичної пісні (“Срце біје и крв ліје за своју слободу”)⁸. Очевидно, що перший рядок поезії переформулюється з назвою польського гімну “Ще Польща не загинула”. Автограф пісні “Ще не вмерла Україна” (“Ще не вмерла Украина”), написаної М.Вербицьким для голосу в супроводі гітари, зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України (далі – ЛННБУ) ім. Василя Стефаника⁹. У цьому ж фондї Є.Якубовича ЛННБУ міститься пісня-вірш “Ще не вмерла Україна” для жіночого тріо в супроводі фортепіано в обробці галицького композитора Д.Січинського, написана в тональності сі-бемоль мажор¹⁰. Приблизно в той же час був написаний хорівий варіант твору, що від самого початку увійшов у виконавське життя¹¹. Автори національного гімну П.Чубинський і М.Вербицький, українські діячі по обидва боки австро-російського кордону, не мали особистих контактів між собою, зв'язки між наддніпрянцями й галичанами в останній третині ХІХ ст. були ще досить слабкими. Крім М.Вербицького, музику на слова П.Чубинського в різний час написали наддніпрянські громадські діячі, композитори М.Лисенко і К.Стеценко, але їх музичні версії не набули особливої популярності¹².

Символічно, що національний гімн України вперше прилюдно прозвучав на шевченківському “музично-декламаторському” вечорі, організованому перемишльськими народовцями в 1865 р. Щорічні шевченківські вечори, коли традиційно читалися поезії з “Кобзаря”, стали головною формою громадської маніфестації національної єдності Галичини з Наддніпрянською Україною в 60-х рр. ХІХ ст. Творча спадщина Т.Шевченка як видатного поета і національного ідеолога відіграла особливу роль в українській історії. Діячі “Руської трійці” вперше познайомилися з його творчістю з альманаху “Ластівка”, упорядкованого і виданого Є.Гребінкою в Петербурзі 1841 р. В альманасі було надруковано кілька поезій з першого петербурзького видання “Кобзаря” 1840 р. Однак відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів середини ХІХ ст. (Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше у польськомовній, а їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х рр.¹³. Шевченкова творчість стала широковідомою в краї вже після його смерті в 1861 р., викликала справжню інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. М.Павлик згадував, що під впливом поезії Т.Шевченка в суспільній свідомості відбулася “ціла революція межі русинами, особливо молодшими”¹⁴.

Голосне читання вибраних творів Т.Шевченка набуло поширення серед шанувальників його творчості в першій половині 1860-х рр. Перше публічне читання вірша “Ще не вмерла Україна” в Галичині, автором якого помилково вважався Т.Шевченко, відбулося 26 жовтня 1863 р. на вечорі товариства “Руська бесіда” у Львові¹⁵. За свідченням львівського історика О.Середи, “уперше як прилюдна громадська подія “вечерниці”, повністю й відкрито присвячені Т.Шевченкові, відбулися в Перемишлі 10 березня 1865 р.”¹⁶. На цих урочистостях і прозвучала перший раз пісня-вірш “Ще не вмерла Україна”, хоча учасники свята на території сучасної

Польщі навряд чи здогадувалися, що вона колись стане національним гімном України. Починаючи із середини 60-х рр., шевченківські свята стали традиційними в Галичині, зокрема у Львові регулярно відзначалися з 1868 р.¹⁷. У літературі зустрічаються відомості, правда, без чіткого документального підтвердження¹⁸, що вірш П.Чубинського на музику М.Вербицького виконувався дещо раніше, до 1865 р., але це було непублічне виконання. Як писав у спогадах А.Вахнянин, перемишльська народовська громада, до якої він входив на початку 60-х рр., організувала 10 березня 1865 р. у “роковини смерти Тараса” Шевченка концерт, коли “Перемишль вперше почув українську пісню”¹⁹.

У Галичині вірш П.Чубинського вперше був надрукований у народовському журналі “Мета” у Львові в грудні 1863 р., а його автором помилково вказаний Т.Шевченко²⁰. У першому друкованому виданні творів Т.Шевченка в Галичині 1867 р. Т.Шевченкові також приписувалося авторство цього вірша, бо упорядники не мали оригіналів Шевченкових поезій для перевірки текстів²¹. Під час шевченківського вечора в Перемишлі 10 березня 1865 р. хор заспівав “Ще не вмерла Україна” в другій частині програми (під восьмим номером) як звичайний вірш Т.Шевченка, на який написано музику. Як писалося у львівському журналі “Мета” в березні 1865 р., “молоді козаченьки, що стояли в півкруза за декляматором (він прочитав вірш народовця К.Климовича “На вічну нам’ять Тарасові”. – І.Р.) гукнули сильним хором завітній гимн Тараса:

*Ще не вмерла Україна
И слава, и воля!...²²*

Березневий 1865 р. вечір пам’яті Т.Шевченка у Перемишлі закінчився промовою Будеволі (Д.Танячкєвича) про наддніпрянсько-галицьку єдність, яку надрукувала “Мета”. Т.Шевченко “кохав рідню Україну... – сказав доповідач. – Кохаймо и ми, цілимь серцемь, ту руїну славу! ... Не лякаймося признаватись, що ми одинь народь съ тою Україною!”²³.

Однак півтора десятиліття раніше в період європейської “весни народів” 1848–1849 рр., що викликала хвилю національного піднесення, в Галичині вже були українські патріотичні пісні гімнічного характеру. Для галицьких русинів-українців, як і для більшості народів у складі Австрійської імперії, революційні події сприяли устійненню національних символів. Поряд з “руською” національною символікою, що поширилася на початку революції (як відомо, в синій й жовтій кольори були оздоблені зали засідань першої української політичної організації – Головної руської ради (далі – ГРР) та її місцевих філій, синьо-жовті стрічки й кокарди стали модними серед молоді тощо)²⁴, з’явилася потреба в пісні-гімну для піднесення патріотичного духу²⁵. Галичани в 1848 р. співали кілька патріотичних пісень, що мали характер національних гімнів, виконувалися під час проведення різних урочистих подій. Вони були видані в 1849 р. окремою брошурою “Пѣсни на день 3/15 мая 1849” у Львові, де містилися три пісні, з нотами до віршованих творів: “Мир вам, браття, всім приносим”, “Де єсть руська отчина”, “Щасти нам Боже...”²⁶.

Найбільш популярна з тогочасних патріотичних пісень була написана галицьким греко-католицьким священиком, поетом і громадським діячем І.Гушалеви́чем (1823–1903 рр.) “Мир вам, браття”, а його автор став одним із перших галичан селянського походження, що здобув вищу освіту²⁷. І.Гушалеви́ч народився в грудні 1823 р. у с. Паушівці (тепер Палашівка Чортківського району) на Тернопільщині. Отримав богословську освіту, закінчивши, як і М.Вербицький, греко-католицьку духовну семінарію у Львові. На період “весни народів” припало піднесення творчої і громадської діяльності І.Гушалеви́ча, що став членом ГРР. На третьому засіданні ради 6 травня 1848 р. він читав свої твори (“виробы”), як записано в протоколі, “поезія подобалася, й оуряджено, абыся печатала”²⁸. Свою першу поетичну збірку “Стихотворенія” видав 1848 р. у Перемишлі²⁹. У вірші, опублікованому в збірці, молодий поет у відповідь на питання “де єсть Руська Отчина?” з позицій української національної єдності відповідав: Де Сян, Дністер, Буг реве, / Порогами Дніпр трясе, / Де широкі суть степи, / Де гуляли козаки; / На-на-на-на-на, / Ой там руська Отчина!³⁰. У першій половині 1849 р. І.Гушалеви́ч був редактором українських часописів “Новини” і “Пчола” у Львові, йому належала першість у вживанні поряд з етнонімом “руський” через тире, як синонім слова “український”³¹. Після поразки революції він поступово перейшов на русофільські позиції, писав макаронічним “язичієм”. І.Гушалеви́ч довгий

час працював викладачем у львівській Академічній гімназії, обирався послом Галицького крайового сейму та австрійського парламенту. Помер у Львові в червні 1903 р., де й похований³².

У збірці “Стихотворенія” І.Гушалеви́ча вміщено кілька поезій, перша з них мала назву “Миръ Русинамъ”, більш відома як “Мир вам, браття” (“Миръ вамъ, братя!”)³³. З-під його пера в 1848 р. вийшло “кілька руських пісень патріотичного змісту”, за словами Я.Гординського, дослідника життя і творчості І.Гушалеви́ча, революційні події висунули молодого поета “на ширшу публічну арену”. Виголошена І.Гушалеви́чем поезія “Мир вам, браття” стала “властивим народним гімном галицьких русинів” у 1848 р., принесла автору стільки “лаврів”³⁴. Перші поезії І.Гушалеви́ча періоду “весни народів”, як зауважила в некролозі львівська газета “Діло”, “писані народною мовою, були витані русинами дуже прихильно”, а його вірш “Мир вам, браття”, покладений на музику, став “народним співом в Галичині”³⁵. Русофільська газета “Галичанинъ”, що відгукнулася на смерть І.Гушалеви́ча в червні 1903 р. (на 80-му році життя) некрологом, відзначила поетичний талант автора першої пісні-гімну Галицької Русі в 1848 р., якому судилося стати одним із небагатьох творів галичан, названих “въ полномъ сего слова значеніи народными”³⁶. І.Франко вважав вірш-пісню “Мир вам, браття” своєрідним національним гімном підавстрійських русинів у 1848 р., за його висловом, це був “почти национальнй гимн Галицкой Руси, несмотря на отсутствие в нем какой-нибудь идеи и кое-где даже смысла”³⁷.

Про обставини, в яких був написаний відомий вірш І.Гушалеви́ча, згадував сам автор, вважав дослідник Я.Гординський, на схилі віку. 13 березня 1848 р. І.Гушалеви́ч вийшов із семінарії у Львові, коли була гарна погода, на прогулянку з групою учнів-семінаристів і побачив “огромную толпу народа”. Присутні зібралися, щоб підписати петицію до імператора Фердинанда в зв'язку з проголошенням конституції, в революційних подіях брала активну участь молодь. Під час виступу на мітингу члена Ставропігійського інституту Кирила Вінковського наголошувалося, що “на галицкой землѣ есть народъ русскій”, який має “право и должность употреблять свой собственный языкъ... въ высшихъ учебныхъ заведенияхъ, въ судѣ и администраціи...” Однак ця теза не сподобалася місцевим полякам, звідусіль посипалися голоси: “то москаль, московскій шпіонъ”³⁸. Перші львівські масові акції в березні 1848 р., услід за повстанням у Відні, мали емоційний вплив на юнака, особливо польсько-українські суперечки, за словами І.Гушалеви́ча, “выдача, як сварять ся поляки з русинами”. Саме на початку революційних подій було написано поезію “Мир вам, браття”, очевидно, з метою сприяти полагожденню “спору поміж самими русинами, з одної сторони, а поміж русинами і поляками, з другої”³⁹. На думку львівського дослідника І.Чорновола, І.Гушалеви́ч написав вірша на замовлення єпископа Г.Яхимовича⁴⁰.

Автором музики до вірша-гімну Я.Гординський назвав галичанина П.Любовича (1826–1869 рр.). Щоправда, в літературі найчастіше вважається, що музику написав галицький композитор, піаніст і громадський діяч Т.Леонтович (1812–1886 рр.). Мелодика композиції нагадувала, за висловом Я.Гординського, пісню, яку співав би, “той, що привик ходити усе в тому самому ярмі і тою самою дорогою”. Водночас мелодія, “безперечно, дібрана знаменито до слів – така монотонна, така усипляюча, як було монотонне та оспале життя переважаючої частини галицьких русинів 1848 р.”⁴¹. Вибух революції застав зненацька єдину освічену верству руського населення – греко-католицьке духовенство, галичани виявилися не готовими для оформлення масового національного руху, не мали чіткого усвідомлення свого становища і власних потреб⁴². За цих обставин пісня-вірш об'єктивно відобразила “погляди загалу тодішніх русинів”, які вперше виступили в Галичині на політичній арені. Русин, як писав Я.Гординський, “заяканий тою бурєю, бачить, що не має сил” для протидії суспільному катаклізму, бо “вона (буря. – І.Р.) тягне його на силу у свій вир. І він зносить тільки руки до неба та благає о мир ... для себе та для цілого світа”, щоб мати можливість роздивитися “спокійно кругом себе...”⁴³. Розгубленість галицько-руської інтелігенції на початку революції, прагнення знайти собі опору в бурхливих подіях 1848 р. в Австрійській імперії знайшла відображення в тексті і мелодії “Мир вам, браття”.

І.Франко присвятив життю і творчості І.Гушалеви́ча в 1903 р. окрему статтю, надруковану в “Літературно-науковому віснику”. У ній, зокрема, наголошувалося, що галичанин став відомим “разом із піснею” “Мир вам, браття”, яку вперше було виконано “на семінарським

обході цісарських іменин, тобто дня 7 (по новому стилю 19) мая 1848 р., а в пісні згадано вже про “свободу молодую” (І рознесем піснь новую / Ген, за море в чужину, / І свободу молодую / Повітаймо як вино (виділено нами. – І.Р.), тобто правдоподібно про знесення панщини...”⁴⁴. Як відомо, кріпосне право в Галичині було ліквідовано в квітні 1848 р. цісарським декретом з 15 травня того ж року. Я.Гординський, у свою чергу, переконував, що під згаданим висловом “свободу молодую” в Гушалеви́чевій поезії малася на увазі швидше не ліквідація панщини, а “надання конституції, котра так одушевила тодішніх русинів”⁴⁵. На початку революції проголошено скасування цензури, демократичні свободи, а 25 квітня 1848 р. – конституцію, що перетворювала імперію в конституційну монархію⁴⁶. Виступивши у львівській духовній семінарії 7 (19) травня 1848 р. в “день уродин цісаря Фердинанда”, І.Гушалеви́ч “дав себе пізнати ширшій публіці як оратор і поет”. Пізніше перед присутніми після його промови “виступив хор... і заспівав голосно новозложеною пісню “Мир вам, браття”. Посипалися оплески з боку гостей. Настрій у цілій семінарії був повний захвату, ентузіастичний”⁴⁷.

У літературі немає точних відомостей про час написання поезії І.Гушалеви́ча “Мир вам, браття”. І.Франко припускав, що вона була написана в другій половині квітня – першій половині травня 1848 р. (за новим стилем, далі – н. ст.), за кілька тижнів до першого виконання пісні-вірша⁴⁸. На думку Я.Гординського, слова і музика першого “руського” гімну в Галичині з'явилися десь у період між 13 березня (25 березня за н. ст.) і 7 травня (19 травня за н. ст.) 1848 р. Услід за І.Франком він вважав, що вперше Гушалеви́чева поезія прозвучала у Львові 7 травня (19 травня за н. ст.) “з нагоди обходу цісарських уродин – отже, тую пісню зложено перед тим днем”⁴⁹. Вона стала “немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність, була навіть окремою карткою видана і роздана в Празі руською делегацією на слов'янський з'їзд іншим представникам слов'янства”, що були присутні на Слов'янському конгресі у Празі в червні 1848 р.⁵⁰. Серед представників політичних організацій слов'янських народів у складі Австрійської імперії, що прибули на конгрес, галицьких русинів представляли ГРР і Руський собор. Організатори конгресу передбачали вироблення принципів взаємодії австрійських слов'ян для забезпечення їх національних прав, на противагу німецькому централізму, перетворення Габсбурзької монархії у федеративне об'єднання⁵¹.

Про перше публічне виконання української пісні-гімну “Мир вам, браття” в Галичині 1848 р. збереглися спогади одного з очевидців подій (мабуть, це був сам І.Гушалеви́ч). Вони були надруковані майже через 40 років після революційної “весни народів” у журналі Ставропігійського інституту “Временник”⁵². У спогадах писалося про проведення весною 1848 р. у львівській духовній семінарії, де навчалися майбутні греко-католицькі священики, урочистостей з нагоди дня народження австрійського імператора Фердинанда I (як відомо, він (Ferdinand I, 1793–1875 рр.) народився 19 квітня (за н. ст.))⁵³. Після І.Гушалеви́ча, що виступив з палкою промовою, хор голосно заспівав “новосочиненную пѣснь “Мир вамъ, браття”. Рукоплесканія со стороны задержавшихся гостей посыпались”. Усі присутні були настільки збуджені й захоплені співом, що автора пісні “схвачено и поднесено на руки и ношено по саду. Гости отозвались: добре такъ, добре – онъ заслужиль”. Учасники святкування, вихованці духовної семінарії у Львові, відчули піднесення патріотичних почуттів, про що відверто згадував один із них: “Мы ободрились, а надежда лучшей будущности вступила въ насъ. Отвага, любовь къ русскости сильно возбудились”⁵⁴.

Художній рівень вірша “Мир вам, браття” навряд чи можна назвати достатньо високим, як і декількох поезій І.Гушалеви́ча, надрукованих у “Зорі галицькій” періоду “весни народів”. За словами І.Франка, “їх поетична вартість ніяка, мова хоч зближена до народної, але нечиста, вислів недотепний, думки крайньо наївні”⁵⁵. В умовах, коли місцеві русини виявилися “неприготованими до публічного життя, була велика посуха на людей, а обставини вимагали їх багато”. Революційні події нерідко “викидали наверх” освічених осіб невисокого творчого рівня: “Вистарчила одна в пору сказана промова, одна гучна фраза, сама фігура та постава, щоб із невідомого нікому чоловічка зробити “історичну особу”. ... До таких щасливців, винесених хвилиним успіхом на висоту”, І.Франко відносив й І.Гушалеви́ча. “Безідейна, а в основі своєї реакційна пісня “Мир вам, браття”, – писав він, – зробила його відразу поетом руської нації в Австрії, отворила йому дорогу до публічної діяльності...”⁵⁶. У революційному 1848 році цю пісню-вірш можна назвати своєрідним музичним символом українського національного

відродження в Галичині.

Однак поезія І. Гушалевича маловідома в наш час, ще менше інформації про написану на неї музику. Вірш не увійшов до опублікованого в радянські часи збірника творів західноукраїнських письменників першої половини XIX ст., де містилося 18 невеликих Гушалевичевих поезій. Серед них, зокрема, було надруковано вірш “Де єсть руська отчина”, що став патріотичною піснею, але про більш відому в 1848 р. поезію “Мир вам, браття” навіть не згадується⁵⁷. Вона побачила світ у сучасній Україні з деяким літературним редагуванням:

*Мир вам, браття, всім приносим,
Мир – то наших отців знак,
Мира з неба всі днесь просим,
Чи багатий, чи бідак.
Разом руки ся подаймо
І, як браття, ся любім,
Одні другим помагаймо,
К спільній меті поспішім!
Що ж нам нині на заваді?
Все вже зникло, тепер час!
Далі й в мирі, далі й в ладі
В ім'я Боже, лише враз!
Мир вам, мир вам, руські діти,
І гаразд вашим хатам!
Разом сили сполучіте,
Добре, добре буде нам!⁵*

Нижче подаємо поезію “Мир вам, браття” з нотами для виконання її як музичного твору. Як видно, в оригіналі вірш-пісня мала ще два куплети, другий і третій:

*2) І рознесем пісню новую
Ген, за море в чужину,
І свободу молодую
Повітаймо як вино.
Мир да буде вовік з нами,
Бо де мир єсть, там і Бог,
Мир нас злучит з небесами
Сил ізліє на нас мног.
3) Тоді світ ся весь дізнає,
Що рід руський ще жиє,
Рідну віру в серці має
Й над землею понесе.
Мир вам! Далі й тепер жваво
Підлітаймо вище все
З добрим словом некривавим
Куди ясне сонце йде.*

Сподіваємося, що вірш-пісня І. Гушалевича як історичний документ викличе інтерес серед українських істориків, музикознавців, краєзнавців, широкої громадськості. Поезія і ноти для співу подаються в першодруку, українським правописом, що вживався в тогочасній Галичині.

Таким чином, у період європейської “весни народів” почалася політизація українського національно-визвольного руху в Галичині, що сприяло устійненню національних символів, серед яких у середині XIX ст. особливе значення мав гімн – патріотична пісня урочистого характеру. Першими піснями-гімнами для галицьких русинів-українців, що стали популярними в освічених, патріотично налаштованих колах суспільства, були “Мир вам, браття” та “Ще не вмерла Україна”. Якщо перша з них, що набула поширення під час революційних подій 1848 р., поступово стерлася із суспільної пам'яті, то пісні-віршу “Ще не вмерла Україна”, уперше привселюдно виконаному в березні 1865 р., судилося стати національним гімном України.

- ¹ Державний гімн України : Популярний історичний нарис / упоряд. М. Линник, В. Пономаренко. – К., 2006. – 55 с.; Серета О. Перші публічні декламації поезій Тараса Шевченка та шевченківські “вечерниці” в Галичині / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 18–33; Гординський Я. Іван Гушалевич і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – Львів, 1905. – 153 с. *та ін.*
- ² Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Георгій Касьянов. – К., 1999. – С. 113.
- ³ Державний гімн України : Популярний історичний нарис / упоряд. М. Линник, В. Пономаренко. – К., 2006. – С. 12.
- ⁴ Чередниченко Д. Павло Чубинський / Дмитро Чередниченко. – К., 2005. – С. 191, 205.
- ⁵ За припущенням письменника Д. Чередниченка, вірш П. Чубинського “Ще не вмерла Україна” привіз до Галичини українофіл з Наддніпрянщини, поляк за походженням П. Свенціцький (Павло Свій), а М. Вербицькому його міг показати Ю. Желехівський (*див.*: Чередниченко Д. Від патріотичних пісень до національного гімну (Історія створення пісні “Ще не вмерла Україна”) / Дмитро Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 12. – С. 42.
- ⁶ Державний гімн України : Популярний історичний нарис... – С. 19, 20, 21.
- ⁷ Там само. – С. 22, 23.
- ⁸ Вишневецька Г. Головна пісня України / Галина Вишневецька // Рідний край. – 2013. – № 2 (29). – С. 53.
- ⁹ Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника. Відділ рукописів, ф. 171 (Якубович Є.), од. зб. 10, п. 1, арк. 1.
- ¹⁰ Там само, од. зб. 11, п. 1, арк. 1. Автограф Д. Січинського – чорнилом.
- ¹¹ Державний гімн України : Популярний історичний нарис... – С. 26.
- ¹² Там само. – С. 19.
- ¹³ *Детальніше див.*: Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія / Ігор Райківський. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 291.
- ¹⁴ Павлик М. Про русько-українські народні читальні / Михайло Павлик // Павлик М. Твори / упоряд. В. Яременка ; передм. В. Качкана ; приміт. В. Качкана та В. Яременка. – К., 1985. – С. 216, 217.
- ¹⁵ Серета О. Перші публічні декламації поезій Тараса Шевченка та шевченківські “вечерниці” в Галичині / Остап Серета // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 24, 32.
- ¹⁶ Там само. – С. 29.
- ¹⁷ Серета О. В. Формування національної ідентичності: ранні народовці у південно-східній Східній Галичині (1860–1873) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії зі спеціальності історія / Остап Володимирович Серета. – Будапешт, 2003. – С. 24.
- ¹⁸ Чередниченко Д. Від патріотичних пісень до національного гімну... – С. 42.
- ¹⁹ Вахнянин А. Спомини з життя (Посмертне видане) / Анатоль Вахнянин ; зладив К. Студинський. – Львів, 1908. – С. 3.
- ²⁰ Ще не вмерла Україна // Мета. – 1863. – Грудень (вийш. 3/15 січня 1864 р.). – С. 271, 272.
- ²¹ Поезії Тараса Шевченка / накладом К. Сушкевича. – Львів, 1867. – Т. I. – 280 с.; Т. II. – 350 с.
- ²² Вечерниці в пам'ять Тараса. Допись зь Перемишля // Мета. – 1865. – № 3. – 15 (27) марця. – С. 80, 81.
- ²³ Бudevоля. Прощальна річ, говорена на вечерницяхъ въ Перемишля вь пам'ять Тараса Шевченка / Бudevоля // Там само. – С. 87.
- ²⁴ Турій О. “Українська ідея” в Галичині 1848–1849 рр.: проблема національної та державної самостійності / Олег Турій // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. II (1995–1997). – С. 429.
- ²⁵ Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині 1848 р. / Андрій Гречило // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – Львів, 1998. – Чис. 16. – Червень. – С. 2.
- ²⁶ [Гушалевич І.] П'єсни на день 3/15 мая 1849. – Львовъ, 1849. – 8 с.
- ²⁷ Чорновол І. Національні гімни і Львів. Іван Гушалевич / Ігор Чорновол // Львівська газета. – 2007. – № 101. – 15–17 червня. – С. 7. І. Чорновол вважає, що І. Гушалевич написав поезію на замовлення єпископа Г. Яхимовича.
- ²⁸ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О. Турія ; упоряд. У. Кришталович та І. Сварник. – Львів, 2002. – С. 2, 20.
- ²⁹ Гушалевич І. Стихотворенія Івана Гушалевича / І. Гушалевич. – Перемишль, 1848. – 32 с.
- ³⁰ Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / упоряд., підгот. текстів І. І. Пільгука та М. Г. Чернописького. – К., 1965. – С. 499, 500.
- ³¹ Франко І. Іван Гушалевич / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1982. – Т. 35. – С. 32. На сторінках часопису “Новини” при згадці про скрипаля, композитора і педагога К. Ліпін-

- ського газета образно назвала його “нашим руско-українським гусяромъ”, який грав “народныхъ пѣсней рускихъ-українськихъ; всѣ утвори его грають рускою думкою, рускимъ духомъ” (Австрійська держава // Новини. – 1849. – Ч. 15. – 19 лютого (3 марця). – С. 61).
- 32 Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму / Ігор Чорновол. – Львів, 2010. – С. 128, 129.
- 33 Там само. – С. 3, 4.
- 34 Гординський Я. Іван Гушалеви́ч і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – Львів, 1905. – С. 6, 14, 35.
- 35 О. Іван Гушалеви́ч // Діло. – 1903. – 21 мая (3 червня). – Ч. 112. – С. 2.
- 36 О. Іоаннь Гушалеви́ч // Галичани́нь. – 1903. – 22 мая (4 іюня). – С. 1.
- 37 Франко І. Южнорусская литература / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко. – К., 1984. – Т. 41. – С. 129.
- 38 Гординський Я. Іван Гушалеви́ч і його літературна діяльність... – С. 45, 46, 47.
- 39 Там само. – С. 48.
- 40 Чорновол І. Національні гімни і Львів. Іван Гушалеви́ч / Ігор Чорновол // Львівська газета. – 2007. – № 101. – 15–17 червня. – С. 7.
- 41 Там само.
- 42 Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848–1849 років / Олег Турій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – С. 159, 160.
- 43 Гординський Я. Іван Гушалеви́ч і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – С. 45, 52.
- 44 Франко І. Іван Гушалеви́ч / Іван Франко. – С. 10.
- 45 Гординський Я. Іван Гушалеви́ч і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – С. 48, 49.
- 46 Цьольнер Е. Історія Австрії / Еріх Цьольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. – Львів, 2001. – С. 345, 346.
- 47 Франко І. Іван Гушалеви́ч / Іван Франко. – С. 24, 25.
- 48 Там само. – С. 10.
- 49 Гординський Я. Іван Гушалеви́ч і його літературна діяльність / Ярослав Гординський. – С. 45.
- 50 Там само. – С. 10.
- 51 Турій О. Українська “Весна народів” / Олег Турій // Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції. – С. XXVI.
- 52 Воспоминання старика очевидця із семинарской жизни 1848-го года // Временник Ставропигійского института съ мѣсяцословомъ на 1888 г. – Львовъ, 1887. – С. 108–117.
- 53 The New Encyclopedia Britannica. Vol. 4. – Chicago ; Auckland ; Geneva ; London ; Madrid ; Manila ; Paris ; Rome ; Seoul ; Sydney ; Tokyo ; Toronto, 1993. – P. 730.
- 54 Воспоминання старика очевидця із семинарской жизни 1848-го года... – С. 113, 114.
- 55 Франко І. Іван Гушалеви́ч... – С. 27.
- 56 Там само. – С. 23.
- 57 Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. – С. 491–512.
- 58 Сарбей В. Національне відродження України / Віталій Сарбей // Україна крізь віки : у 15 т. / за заг. ред. В. Смолія. – К., 1999. – С. 123.

В статтє освещаеться история написания и первого исполнєния самых популярных в свое время украинских песен-гимнов в подавстрийской Галичине “Мир вам, братья” и “Ще не вмерла Украина”, а также краткие сведения об их авторах. Первая из них была написана И. Гушалеви́чем в 1848 г. и стала своеобразным национальным гимном галицких русинов-украи́нцев периода “весны народов”. Современный национальный гимн Украины – поэзия П. Чубинского, впервые опубликована в Галичине 1863 г. и положена на музыку М. Верби́цима, – первый раз публично прозвучал в Перемышле 10 марта 1865 г.

Ключевые слова: национальное возрождение, национальный гимн, патриотическая песня-стихотворение, поэзия.

The article is devoted to the history of creating and the first performance of the most popular Ukrainian anthem songs in Halychyna “Myr vam, brattia” (“Peace to you, brothers”) and “Shche ne vmerla Ukraina” (“Ukraine has Not Yet died”). The information about the authors of the anthems is given. The first anthem song was written by I. Hushalevych in 1848 and it became the national anthem of the Ukrainian people from Halychyna during the “Spring of Nations”. The lyrics of the modern national anthem of Ukraine were written by Pavlo Chubynsky and the poem was first published in 1863. The music was composed by Mykhailo Verbytsky and the first performance of the piece was in Peremyshl on March 10, 1865.

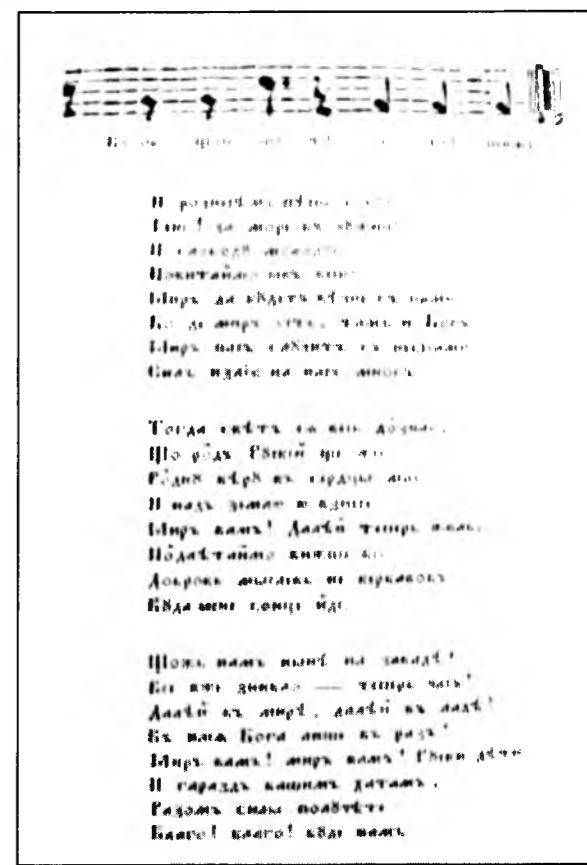
Keywords: national revival, national anthem, patriotic song-verse, poetry.

ПІСНЯ-ВІРШ І. ГУШАЛЕВИЧА “МИР ВАМ, БРАТТЯ” 1848 р. – ПЕРШИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІМН ГАЛИЦЬКИХ РУСИНІВ-УКРАЇНЦІВ

Титульна сторінка брошури 1849 р. у Львові, де вперше опубліковано пісню-вірш І. Гушалеви́ча “Мир вам, браття”

*“Мир вам, браття” І. Гушалеви́ча – пісня-гімн галицьких русинів-украї́нцев періоду “весни народів” 1848 р.
“Myr vam, brattia” I. Gushalewicza – song-anthem Galician Ruthenian-Ukrainian of the period
of “Spring of Nations” in 1848*

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

УДК 904: 726.95 (477.85)

Олена БІЛИК

САКРАЛЬНІ ВИРОБИ ГАЛИЦЬКОЇ ЮВЕЛІРНОЇ МАЙСТЕРНІ XIII ст.

У статті розглядаються шляхи проникнення в Галицько-Волинську Русь одного з типів хрестів-енколпіїв, які виготовлялися в Києві в 1237–1240 роках. Автор висловлює припущення про налагодження їх виробництва в Галичі.

Ключові слова: археологія, Галич, давньоруські пам'ятки, Південно-Західна Русь, хрести-енколпіїв.

Серед десятків типів хрестів-енколпіїв, поширених в X–XIII ст. на території Галицько-Волинської Русі, увага дослідників здебільшого була прикута до релікваріїв з дзеркальним написом “Пресвятая Богородица, помагай”. Вважалося, що зворотний напис на лицевій стулці з'явився внаслідок помилки, допущеної майстром-каменерізом у процесі виготовлення ливарної формочки. Про цей тип складенів, які відомі з Південно-Західної Русі, маємо дослідження у працях Галі Корзухіної і Галини Пескової¹, Ярослави Станчак² та Марини Ягодинської³. Цілий ряд вчених висловив твердження, що енколпіїв не тільки виготовлялись в Галицько-Волинському князівстві, але й поширювалися звідти в сусідні країни.

Метою нашої статті є спроба встановити діяльність виробничого центру в давньому Галичі, ремісники-ювеліри якого були обізнані з технологіями та іконографічними композиціями такого типу сакральних виробів.

Основна схема історії поширення хрестів-енколпіїв з розміщенням на них у зворотньому порядку написом: “Прасвятая, Богородица, помагай” була розроблена видатним російським дослідником, академіком Борисом Рибаким⁴.

У той час, коли науковець починав формулювати основні постулати своєї концепції, в його розпорядженні було 16 екземплярів знахідок. Вони були виявлені в Києві та на Райковецькому городищі⁵ серед залишків споруд, знищених татаро-монгольською ордою на чолі з ханом Батисем.

Заслуга Б. Рибакіна полягає в тому, що він довів їх проникнення в культурні шари взимку 1240–1241 років. Подібні хрести-складені були відсутні в домонгольських шарах Старої Рязані і у містах Північно-Західної Русі, зруйнованих загарбниками в числі перших зимою 1237–1238 рр. На цих релікваріях знаходиться молитовне звернення за допомогою до Богородиці, тому науковець висловив припущення, що виробництво таких складнів було налагоджене в найкритичніший момент давньоруської історії, тобто напередодні нашествия татаро-монголів на Київ.

Дослідник надавав особливого значення тому факту, що в Києві поблизу Десятинної церкви були знайдені ливарні форми для відливання хрестів з написом “Пресвятая Богородица, помагай”. Це відкриття належить Вікентію Хвойці, який досліджував у 1907–1908 роках садибу Петровського⁶.

Перший комплект формочок вирізьблено на поверхні світло-сірого пірофіліту. Комплект складався з двох частин: а) двосторонньої форми із заглибленими зображеннями для відливання зовнішньої сторони стулок енколпіїв; б) двосторонньої форми з випуклими зображеннями гладкого хреста, призначеними для формування внутрішньої поверхні стулок. Усі написи під поперечною перекладиною Хресного дерева (ИВАНО, ГАВРИ), як і написи на формі з Богоматір'ю (ВАСИЛИ, ИВАНО, ГРОГОРИ), виконані у дзеркальному вигляді.

Друга формочка, знайдена на садибі Петровського, як і попередня, збереглася лишень наполовину. Одна її поверхня призначалася для відливання енколпіїв із дзеркальним написом, друга – для трьох колодочок рясен⁷.

Ливарні формочки, виявлені в самому центрі княжого Києва, дали можливість встановити провідний виробничий центр одного з найпоширеніших типів енколпіїв на Русі. За київським центром Б. Рибаків окреслив й історико-географічний район збуту продукції, до якого відніс Київ, Васильків, Городськ, Дівич-Гора, Княжа Гора, Канів, Райковецьке городище. Загальна протяжність окресленого району сягала близько 200 км, причому він був витягнутий в південному напрямку⁸.

Науковці виділяють ще один ареал, де зберігаються київські енколпіїв, що вийшли наприкінці 1230-х років із майстерні Старого міста. До нього належить Північний Кавказ і Поволжя, куди, очевидно, потрапляли кияни зі своїми реліквіями і де вони перебували в татарському полоні.

У 1886 р. у с. Кудінетово в районі м. Нальчик було знайдено енколпіїв із зображенням Богородиці в центрі і погрудними фігурами в анфас, розміщеними у кінцях хреста, в медальйонах. На енколпіїв є зворотний давньоруський напис: “Пресвятая Богородица, помагай”, а ім'я ВАСИЛ у нижньому медальйоні також виконано в дзеркальному зображенні.

Повністю ідентичний йому складень було виявлено на городищі Маджари XIII–XVI століть Ставропольського краю. На вцілілій верхній стулці зображена Матір Божа з оберненим написом: “Пресвятая Богородица, помагай”. На кінцях хреста в медальйонах поміщені погрудні зображення євангелістів⁹.

Енколпіїв, виявлений на поселенні Березівка у Верхньому Поволжі, також слід пов'язувати з татаро-монгольським нашествям і перебуванням тут руських людей¹⁰.

Є всі підстави вважати, що виробництво хрестів-складнів могло бути налагоджено у Володимирі-Волинському і в давньоруському місті Городище (Ізяслав) біля Шепетівки. Олександр Цинкаловський подав інформацію про кам'яну форму для відливання мощевиків, знайдену у Володимирі, в урочищі Прокопівщина, але ілюстрації до неї немає¹¹.

Галина Пескова, яка зробила докладний аналіз хрестів-енколпіїв з Городища, подала опис кам'яної ливарної форми, призначеної для виготовлення сакральних виробів. Проте дослідниця не має впевненості, що вона була призначена для відливання двостулкового релікварію. З них могли відливатися і плоскі накладні хрести¹².

Галич і Галицька земля належать до тих регіонів, де знайдено найбільшу кількість давньоруських енколпіїв. Перший галицький екземпляр хреста із дзеркальним написом відкрив археолог Ярослав Пастернак у 1939 р. на Золотому Току, де розміщувався княжий двір¹³. Енколпіїв вилитий з бронзи, рівнораменний, стулки мають заокруглені кінці з 5-частинними композиціями (із центральними зображеннями у ріст і 4 – погрудні в медальйонах).

На лицевій стулці зображена Богородица в повний ріст, в позі моління, з двома фігурами предстоячих. Навколо Богоматері у середхресті вміщено напис: “СВЯТАЯ БОГОРОДИЦА, ПОМАГАЙ”.

Проаналізувавши всі енколпіїв зі зворотними написами, які походять із території Галицької землі, ми переконалися, що на більшості з них у бічних медальйонах лицевій сторони розміщені святі Козьма і Даміан, а у верхньому і нижньому – святі Петро та Василій Великий.

У нижній стороні хреста зображено рельєфне розп'яття Христа з двома фігурами предстоячих – Богоматері та Йоана Богослова. На середхресті, під руками розп'ятого Спасителя розміщено напис: ХРЕСТЬ НАМБ ПОХВАЛА КРЕСТЬ НАМБ УТЕШЕНИЕ. Фігура Христа майже пряма, голова схилена вправо, руки в ліктях та ноги в колінах ледь зігнуті. Над головою зображений німб із перехрестям та монограмами “IC” “XC”. У верхньому і нижньому медальйонах є поясні зображення святих. Святитель у верхньому медальйоні тримає у лівій руці книгу, а правою благословляє. За написом НИКОЛ в ньому розпізнається святий Миколай. У долішньому медальйоні знаходиться зображення святого Григорія з відповідним написом.

Академік Б. Рибаків, який першим виявив дзеркальні написи на однотипних хрестах, вважав, що вони мали сакральний зміст і повинні були посилити оберігаючу функцію християнської реліквії¹⁴.

Станом на сьогодні відомі аналогічні вироби, але з грецьким дзеркальним написом. Можливо, на початковому етапі формування іконографії цих хрестів участь у їх створенні брали грецькі майстри.

Релікварії відливали з бронзи та мідних сплавів у ливарних кам'яних формах. Провінційні майстри вдавалися до відтискання хрестів з оригіналу в ретельно вимішаному глиняному тісті.

Ми спробуємо аргументувати наше припущення, що в княжому Галичі існувала ювелірна майстерня, в якій виготовлялися в ливарних формах високоякісні хрести з написом “Пресвятая Богородиця, помагай”, а також на масовий ринок відтискалися енколпіони, на яких констатується невиразність рельєфних зображень, абсолютна нечіткість літер і пористість поверхні.

У найбільш узагальненому каталозі давньоруських релікварій, укладеному Г. Корзухиною і Г. Песковою, описано сім екземплярів хрестів згаданого типу¹⁵, які походять з території княжого Галича. Географія їх розповсюдження досить широка: від княжого двору на Золотому Тоці в Крилосі аж до ремісничо-торгового посаду і окольних районів та місць розміщення давніх монастирів. Енколпіони, які ми виявили у приватних колекціях Івано-Франківщини, походять з Галича і його історичних околиць. Вони належали представникам різних соціальних груп: княжої і боярської верхівки, ремісникам, купцям, хліборобам. За нашими підрахунками, професійні археологи і звичайні шукачі старовини відкрили в Галичі понад 15 екземплярів таких складенів.

У найближчому сусідстві до столиці Галицько-Волинської Русі вони відомі із с. Зеленче Тербовлянського району Тернопільської області¹⁶. До випадкових знахідок належать ідентичні за іконографічними композиціями пам'ятки з сіл Неслухів і Скнилів Золочівського району Львівської області¹⁷. За минулі десятиліття дослідники назвали нові археологічні координати, де були виявлені хрести з дзеркальним написом. До них належать с. Крутилів Гусятинського району і с. Старий Збараж Збараського району¹⁸. Значний інтерес становить зворотна стулка енколпіона, яку знайшли при розбиранні давнього кам'яного муру в с. Лисичники Золіщицького району. На поверхні хреста є рельєфне зображення Розп'яття Христа та святих у чотирьох медальйонах. З правого боку від Розп'яття розміщено погруддя Богородиці, зліва – святого Йоана Богослова, зверху, у медальйоні, вміщено зображення святого Миколая, а внизу – святого Григорія¹⁹.

На Буковині, яка входила в XIII ст. до складу Галицько-Волинського князівства, енколпіони цього типу найкраще вивчені за кількома екземплярами з Чорнівського городища²⁰.

Як шедеври давньоруського декоративно-прикладного мистецтва і виразні символи християнського вірування, вони були близькими для мешканців сусідніх країн, де їх, зокрема знайдено у Польщі, Румунії, Молдові й Угорщині. На думку багатьох дослідників, туди вони потрапляли із Галицько-Волинського князівства внаслідок політичних, династичних, торгових, культурних церковних обов'язків Русі з країнами Центральної Європи²¹.

У Південно-Західній Русі існувало декілька центрів виробництва цих сакральних предметів, серед яких найвизначнішим був Галич.

У 1981 році відбулося одне з важливих відкриттів в історії галицької археології. Тоді експедиція під керівництвом Вітольда Ауліха відкрила на дитинці давнього Галича, розміщеному на Крилоській горі, загибле сховище-комору галицьких ювелірів. На жаль, автор відкриття залишив тільки загальну характеристику цієї унікальної пам'ятки²².

Якщо із всієї території Давньої Русі ми знаємо про знахідки більше як півсотні тигельків (спеціальних маленьких глиняних посудин для литва виробів з благородних металів), то в галицькій коморі-сховищі їх було знайдено майже 160 штук. Отже, виробничий інвентар використовувала ціла ремісничка корпорація. Крім прикрас до жіночого убору, прикрас побутового характеру, книжкових застібок, умільці Галича виливали в майстерні ще й бронзові ікони. В археологічному об'єкті було знайдено три кам'яні іконки “Розп'яття Христа”, “Зішестя в ад” і “Богородиця-Одигітрія” та дві бронзові іконки “Христос-Пантократор” й “Богоматір з Дитятком”. Місцеві умільці виконували замовлення для галицьких храмів, про що свідчать знахідки у сховищі від панікадила – хороса і два фрагменти від центральної чаші церковного світильника.

Про диференціацію праці в рамках тільки однієї спеціалізації галицької ювелірної корпорації можемо говорити й на прикладі виробництва хрестів-енколпіонів. Вони були представлені в ямі №6 сімнадцятьма фрагментами. Із п'яти з них вдалося скласти одну, майже цілу

стулку. Розміри енколпіона дорівнювали 7,8 на 7,3 см, а ширина рамен – 1,8 см. Краї планок хрестика прикрашені рельєфним пружком з насічками. На заокруглених кінцях рамен є по два невеликі виступи (“слізки”). На утворених в цей спосіб полях, на верхньому і бокових раменах помітні погрудні зображення святих, а на середній планці – зображення Богородиці у весь ріст з дитятком на руках. Стан збереження релікварію дуже поганий, не дозволяє більш детального опису. Розчистка неможлива, оскільки метал проїдений окисами наскрізь.

Енколпіони із зображеннями Богородиці-Одигітрії належать до рельєфних хрестів-енколпіонів з медальйонами в округлених кінцях. Їхнім центральним сюжетом є Богородиця та Розп'яття. Зображення Богородиці знаходилося на зворотному боці складня. Богоматір одягнена в хітон та мафорій. Лівою рукою Пресвята Марія тримає маленького Христа, а права рука притиснута до грудей. Навколо голів Богородиці і Немовляти видно німби. У верхньому медальйоні зображувався архангел Гавриїл, а в бокових – погрудні рельєфні портрети святих апостолів Петра і Павла. З лівої сторони знаходиться напис “МВ”, а з правої “ОУ”. На деяких з відомих нам енколпіонах рельєфи зображено нечіткі, образи святих “затерті”, вони не пророблені додатково різцем. Це свідчить, що такі хрести є повторним відливом на глиняній моделі. Дослідники датують енколпіони такого типу в досить широких хронологічних рамках, починаючи з XII і до XIII ст. Разом з тим географія і територія їх поширення досить обмежена. Вони відомі з розкопок Я. Пастернака в давньому Галичі²³.

Окремі знахідки зафіксовані на давньоруських пам'ятках Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. Знахідки з Перемишля впевнили дослідників, що лицева сторона даного типу енколпіона обов'язково мала особливе зображення Розп'яття. Фігура Христа майже пряма, руки трохи зігнуті в ліктях. Навколо голови німб. Ноги стоять на прямокутній підставочці – “голгофі”. Долоні розкриті і заходять на медальйони. Ноги Христа частково прикриті одягом. Над статую Спасителя зображено святого з бородою, з двох сторін від Розп'яття розміщено образи Богородиці та Йоана Богослова.

Болгарська дослідниця Л. Дончева-Петкова наводить приклади, які свідчать про поширення таких енколпіонів на території Болгарії²⁴.

Жоден з інших давньоруських хрестів-енколпіонів не представлено у пам'ятках зарубіжної археології так масово, як складень із Розп'яттям та фігурою Богородиці-Одигітрії на повний ріст. Його знайдено в місцевостях Дзіордзів, Спорвіні, Телятин, Червен, Ярослав (Польща) Капучини (Словаччина), Ракошаолота і Секеш-фехервах (Угорщина), Батошань, Браешти, Вернічени, Ібанешти, Калараш, Сирет (Румунія), Сороки (Молдавія), Стамбул (Туреччина), Велико Тирново, Відін, Каварна, Михайловград, Піленево (Болгарія), Белград (Сербія). У дуже багатьох випадках археологи віднаходили у своїх країнах давньоруські релікварії саме в комплексах речових пам'яток, які датують другою половиною XIII ст.

Окремого вивчення заслуговує верхня частина енколпіона зовсім іншого типу, вилитою з бронзи, рамена якого мають прямокутне закінчення з трохи поширеними кінцями. Збереглися однакові частини обох стулок. На одній з них помітні нечіткі сліди круглих медальйонів із зображеннями святих на кінцях усіх трьох збережених рамен. Дослідники датують такі хрести до більш раннього часу, відносячи їх до палестино-сирійського типу складених релікварій. Крім техніки литва при їх виготовленні застосовувалися й інші художні прийоми, тобто й ця спеціалізація дрібниться на окремі підрозділи. Хрести XI ст. з розширеними кінцями мали зображення, виконані врізаними литими лініями. У них могла поєднатися техніка черні з невисоким рельєфом²⁵.

До дещо іншого типу відноється нижня стулка з відламаним верхнім раменом. Центральне зображення нечітке, хоча при збільшенні рельєфу в ньому простежуються обриси Богоматері-Одигітрії в повний ріст. На кінцях бокових рамен чітко виділені рельєфними пружками круглі медальйони, в яких були помічені погрудні зображення святих. На кінці нижньої перекардини енколпіона збереглося вушко шарніра. Ще на одній стулці, сильно пошкодженій пожежею, помітні нечіткі сліди круглих медальйонів із зображенням святих на кінцях трьох збережених рамен. Якщо попередня стулка була лицевою, то ця була її зворотною частиною. Ще на семи фрагментах, значно менших розмірів, на закінченнях рамен прочитуються погрудні зображення святих у медальйонах²⁶.

Якщо припустити, що хрести-енколпіони, виявлені в сховищі галицьких ювелірів, служили моделями для виготовлення нової серії релікварії, або їх перенесли до комори як готову продукцію, то в будь-якому випадку корпорація ремісників-ливарників займалась виробництвом складених з чудотворним образом Куп'ятицької Богоматері, а також тих, що мали дзеркальний напис "Пресвятая Богородица, помагай".

Проаналізувавши іконграфічні особливості хрестів-енколпіонів із дзеркальним написом, російський мистецтвознавець Сергій Шірінський встановив, що зображення Богоматері на давньоруських енколпіонах 1237–1240 рр. – це копія патронального образу, розміщеного в центральній апсиді Десятинного храму²⁷.

На думку дослідника, виготовлення енколпіонів з патрональним образом Десятинної церкви було включено до складу церковної програми з підготовки щодо канонізації хрестителя Київської Русі і організатора будівництва цього храму князя Володимира Великого.

Не можна не погодитись з висновками шановного російського науковця, адже провідники Руської церкви: архієпископ Кирило (1224–1233) і митрополит Йосиф (1236–1240) саме такими заходами зміцнювали духовну єдність всієї країни. Археологічні пам'ятки з княжого Галича підтверджують, що до реалізації програми, яка мала завершитись канонізацією Володимира Великого, була залучена галицька вища церковна влада. Свідчення цього – налагодження виробництва хрестів-енколпіонів з патрональною іконою Десятинної церкви в одній з ремісничих майстерень міста.

- ¹ Корзухина Г. Ф. Древнерусские кресты-энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина, А. А. Пескова. – С. Пб., 2003. – 432 с.
- ² Станчак Я. Збірка енколпіонів з фондів Львівського історичного музею / Я. Станчак // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 87–95.
- ³ Ягодінська М. Нові культові речі з давньоруських пам'яток Західного Поділля / М. Ягодінська // Старожитності Верхнього Придністров'я. – К. : Стило, 2008. – С. 175–185.
- ⁴ Рыбаков Б. А. Сбыт продукции русских ремесленников / Б. А. Рыбаков // Ученые записки Московского государственного университета. – М., 1946. – Вып. 93. – Кн. 1. – С. 90–96.
- ⁵ Гончаров В. К. Райковецкое городище / В. К. Гончаров. – К. : Изд-во АН УССР, 1950. – 149 с.
- ⁶ Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднестровья и их культура в доисторические времена (по раскопкам) / В. В. Хвойка. – К., 2008. – С. 89.
- ⁷ Корзухина Г. Ф. Древнерусские кресты-энколпионы... – С. 221.
- ⁸ Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд-во АН СССР. – С. 455.
- ⁹ Кузнецов В. А. Энколпионы Северного Кавказа / В. А. Кузнецов // Славяне и Русь. – М., 1968. – С. 80–86.
- ¹⁰ Полубояринова М. Д. Русские люди в Золотой Орде / М. Д. Полубояринова. – М. : Наука, 1978. – С. 111.
- ¹¹ Савицький В. Нагрудні хрести та підвіски з хрестами княжої доби у збірці Любомльського краєзнавчого музею / В. Савицький // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2014. – Вип. VIII. – С. 181–207.
- ¹² Корзухина Г. Ф. Древнерусские кресты-энколпионы... – С. 222.
- ¹³ Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. / Я. Пастернак. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – С. 233.
- ¹⁴ Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XIV вв. / В. А. Рыбаков // Свод археологических источников. – 1964. – Вып. Е1-44. – С. 38.
- ¹⁵ Корзухина Г. Ф. Древнерусские кресты-энколпионы... – С. 199.
- ¹⁶ Власова Г. М. Бронзовые изделия XI–XIII вв. из села Зеленче / Г. М. Власова // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1962. – № 4. – С. 246–259.
- ¹⁷ Станчак Я. Збірка енколпіонів з фондів Львівського історичного музею / Я. Станчак // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 89.
- ¹⁸ Ягодінська М. Хрести та іконки княжої доби із Західного Поділля / М. Ягодінська // Studia archaologica. – Львів, 1993. – № 1. – С. 68.
- ¹⁹ Олійник В. Знахідки давньоруських енколпіонів на півдні Тернопільщини / В. Олійник, В. Олійник // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 2008. – Вип. 12. – С. 391.
- ²⁰ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XVI ст.) / С. Пивоваров. – Чернівці і Зелена Буковина, 2006. – С. 191.
- ²¹ Перхавко В. Б. Находки энколпионов на территории Югославии / В. Б. Перхавко // Советская археология. – 1984. – № 2. – С. 215.

- ²² Аулих В. В. О детинце древнего Галича / В. В. Аулих // Древнерусский город : материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева. – К. : Наукова думка, 1984. – С. 12–14.
- ²³ Ширинский С. С. Кресты-энколпионы с обратной надписью как источник для истории церкви в Древней Руси // История и культура древних и средневековых славян : Труды VI Международного конгресса славянской археологии. – М., 1999. – Т. 5. – С. 13–141.
- ²⁴ Дончева-Петкова Л. Древнеруски кръстове-енколпиони от България / Л. Дончева-Петкова // Археология. – София, 1985. – Кн. I. – С. 40–55.
- ²⁵ Аулих В. В. Звіт про польові дослідження Галицької археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові в 1981 році / В. В. Аулих, Ю. В. Лукомський. – Львів, 1982. – С. 30.
- ²⁶ Аулих В. В. Звіт про польові дослідження Галицької археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові в 1981 році... – С. 131.
- ²⁷ Ширинский С. С. Кресты-энколпионы с обратной надписью как источник для истории церкви в Древней Руси... – С. 140.

В статье рассматриваются пути проникновения в Галицко-Волынскую Русь одного из типов крестов-энколпионов, которые изготовлялись в Киеве в 1237–1240 годах. Автор делает предположение о налаживании их производства в Галиче.

Ключевые слова: археология, Галич, древнерусские памятники, кресты-энколпионы, Юго-Западная Русь.

The article reviews the ways of penetration into Galicia-Volyn Rus of one of the types of crosses-encolpion, which were made in Kyiv in 1237–1240. The author speculates about the origin of their production in Galicia.

Keywords: archeology, Galicia, Old-Rus, monuments, South-Western Rus, cross-encolpion.

УДК 94 (477.83/.86) XIX

Olga KORUNYAK

NATIONAL AND CULTURAL COOPERATION BARVINSKI BROTHERS WITH DNIEPER FIGURES IN THE 60–80-ies. XIX CENTURY

У статті розкриваються взаємозв'язки наддніпрянських діячів з братами Барвінськими упродовж 60–80-х рр. XIX ст. і зображається їх вплив на утвердження ідеї української національної єдності (соборності). Особливу увагу автор зосереджує на реалізації спільних наддніпрянсько-галицьких проєктів – заснуванні "Товариства імені Т.Шевченка", виданні "Руської історичної бібліотеки", "Історії Русі", народовських часотисів.

Ключові слова: взаємовідносини, консолідація, взаємні візити, Галичина, Наддніпрянська Україна.

In the period of ethnic Ukrainian lands were part of the Russian Empire and the Austro-Hungarian monarchy, where assimilation policy was conducted in the attitude to the local population. There were cultural relationships Among the means of mutual-knowledge and Ukrainian rapprochement on both sides of the Austro-Russian border that began installed since the 1820s. The urgency of this problem conditioned by the fact that it, firstly, has socio-political significance, is a definite step towards a deeper understanding of the role of cultural relations Galicians and Dnieper for strengthening the idea of Ukrainian Unification; secondly, in modern historical literature is not fully elucidated all aspects of national and cultural cooperation Barvinsky brothers from Dnieper figures in 60–80s of XIX century. The information about the relationship between Barvinskiy brothers from Dnieper hromadamen gleaned from the memories, correspondence contemporary figures, scientific papers of K.Studynskyi¹, E.Nahlik², O.Hryb³, I.Raykivskyi⁴ and others.

After the defeat of Cyril and Methodius Brotherhood, publication Valuev Circular 1863 and Ems decree in 1876 in the Russian Empire began a long period of counter, that were accompanied by reprisals against any revolutionary, opposition movements. Among the most hromadamen prevailed

the opinion that any attempt to politicize the Ukrainian movement could cause a new wave of repression, so the avid Ukrainophiles considered it necessary to concentrate their attention exclusively on formal cultural and educational activities. The refusal of any manifestations of political activity didn't solve the basic problem – the possibility to promote Ukrainophile ideas. In terms of the Ukrainian word the prohibition was considered in cooperation with Galicia, where local population used democratic rights – the choice of their representatives to the regional Diet and Austrian Parliament, had their own Ukrainian press, the conditions for the development of the Ukrainian language, literature, education, science. In the period the transformation of Galicia for “Piedmont” the Ukrainian revival especially from the Dnieper contributed by P.Kulish, M.Lysenko, Mr. Antonovich, O.Konysky, M.Drahomanov and with Galician brothers Barvinsky, especially Alexander, whose cooperation with figures from Dnieper was the most active.

One of the first cooperation with O.Barvinsky started hromadivets of Poltava O.Konysky, who at the end of 1865 on the way to Dresden stayed for a few months to rest in Lviv “European hotels”. According to his O.Barvinskoho while in Lviv O.Konysky conducted active social and cultural work, published his works in populist newspapers “The goal”, “Mermaid”, attended performances of the local theater, provided advice on design stage productions, conducted interviews with local Ukrainian leaders Y.Holovatskyi, S.Kachaloyu, K.Shashkevych, P.Lukashevych and others. During one of these conversations O.Konysky proposed to O.Barvinsky joint efforts to gather all of his works which were published from 1862 to the Galician periodicals and equip a poetic collection. Work on the manual lasted several months, but due to O.Konysky's health problems (eye disease) and the financial difficulties the publication of original poetry was not reach⁵.

After the creation of the Shevchenko's Society in 1873 O.Konysky and O.Barvinsky, based on the statutes of the Polish scientific societies, developed a basic program provisions Galician scientific and educational society. For Society's library O.Konysky O.Barvinsky passed through O.Barvinsky works of Shevchenko, M.Vovchok, M.Kostomarov, B.Grinenko and others⁶. With the assistance of O.Konysky active cooperation with the Galicians, including brothers began Barvinsky I.Nechuy-Levitsky actively published his works in the pages of “Pravda” and “Delo”. In December 1872 in Galicia published the first book Naddnepriansky writer “I.Nechuy Tale”, and in 1879 company “Enlightenment” has issued the first part of I.Nechuy-Levitsky's “History of Russia”, which interested O.Barvinsky. After reading the contents and Terms of history, Galician made some amendments clarifying that make work I.Nechuy named Levitsky gained popularity not only in Dnieper Ukraine, but in Galicia⁷.

An active literary and scientific activities of I.Nechuy-Levitsky interest Galicians because of social and cultural figures O.Barvinsky raised the the question about attracting talented young scientist and a talented writer to work at the Department of Ukrainian language and literature at Lviv University. This, in particular, stated in a O.Barvinsky's letter to M.Buchynsky: “You send them work hard, especially on our aavtokrativ that they were learning by Nechuy to obnyatty Ruthenian Lviv Cathedral tu”. However, I.Nechuy-Levitsky personal reasons did not take this position⁸.

In early 1868 O.Barvinsky met with M.Lysenko, who traveled to Lipsky Conservatory. During communication with the Galician M.Lysenko to celebrate the anniversary of Shevchenko in Lviv in late 1868 wrote the music to the text “Testament” Shevchenko, initiating the creation of the great cycle “Music to Poet” Shevchenko⁹. Aptly O.Barvinskoho, “he Tarasova songs added another eagle wings his compositions”¹⁰.

Making trips to Kyiv in 1885 and 1888 O.Barvinsky was a welcome guest in the house of the family Lysenko. Being in the capital of Ukraine, Galician nationalist had exciting excursions around the city, had the opportunity to attend concerts with Lysenko, where he was able to make new friends and gain financial support for acquisition and publication of populist publications in Galicia “Truth”, “Dawn” “Notes Scientific Society”, “Reader for the Russian high-school classes”. That material supported Dnieper hromadamen in the nineteenth century and was one of the main means of functioning Galician periodicals¹¹.

Thanks to O.Barvinsky's cooperation with M.Lysenko, Galician populists managed to establish close cooperation with Kulish, who was included to the history of relations between Ukraine Dnieper with Galicia as “the first apostle of unity with Dnipro region Galicia for common cultural and

national work”¹². In April 1869 Lysenko drew the author of “Black council” to work on the Galician reader, and from this period Kulish began active correspondence with O.Barvinsky, giving him various assistance philological and pedagogical nature¹³.

P.Kulish's Letters to O.Barvinsky placing in the Annex to the “Memories of my life”. Much of this correspondence is devoted to preparation for literature textbook for high school gymnasiums. In our view, this is a unique material for studying the history of the emergence of the first textbooks in Galician literature¹⁴. In particular, interesting and instructive for today's compilers educational books of literature is P.Kulish's recommendation on a critical assessment of artistic events in the pages of the textbook. The writer does not recommend to O.Barvinsky abuse criticism that would weaned children to think independently, for students, in P.Kulish's opinion, you must provide the opportunity to delve into the contents of the book, based on his own sensual experience¹⁵.

The final phase of working together over the content reader and its editing took place during the second P.Kulish's visit to Galicia in July 1869. Staying at home Barvinsky brothers, Kulish has prepared revised manuscript reader, made some additions, corrections and recommended for publication¹⁶. Based Kulish O.Barvinskoho proposals for 1870–1871 s. managed to publish “The Rus Reading for higher gymnasium classes” in three parts: I. “Oral literature” II. “Writing literature”, which contained the excerpts from the works of writers and their biographies Kotlyarevskyi from before the 1860s. Including Shevchenko, III. “Writing literature” or “Poshevchenkivska literature”. At the end of the textbook submitted translated into Ukrainian Kulish passages of Scripture – the “First Book of Moses” and the “Gospel” of Matthew¹⁷.

New at the time was the position O.Barvinsky on leaving unchanged language works that carried a dialect of East and West Ukraine. Author-compiler decided not to interfere with text, arguing, “... to submit true image ruskoy literature and its solution as well as Galicia and Ukraine”¹⁸. By submitting original folklore materials not only Galician, but Bukovynian and Dnieper writers, O.Barvinsky introduced phonetic spelling (kulishivku), the replacement process started long etymological spelling in local schools¹⁹.

Besides O.Barvinsky, Kulish maintained close relations with the founder and first editor of the newspaper “Delo” Barvinsky brother Alexander. Journal drew attention Gromadovtsi his critical attitude to the ideology and practice of Russophile movement panslavistskyh ideas repeated stresses that Russia sponsored Russophile movement undermines national unity Ukrainian Galicia and objectively plays into the hands of the Polish ruling elite²⁰. In the pages of “The Affairs” in 1873 was published P.Kulish's novel “Stephen Lawrence”, which advocated the thesis of the unity of Galicia and Dnipro region on both sides of the district Zbruch. In his letters to Barvinsky Kulish emphasized the need to print the story word for word “kulishivkoyu” but if this is not possible, then give etymological spelling, but without cuts and additions²¹.

Kulish passed financial assistance for library staffing company Shevchenko Galician friend through Barvinsky and offered to lead the editorial board for printing in the printing K.Budvaysera his “Psalms”. Kulish main requirements were that “Psalms” published under the nick Paul Rath and Barvinsky monthly reported on the work done and the amount of money spent. However, after a scrupulous review of police letters that came from Galicia to the Russian Ukraine, most notes about the work on the book P.Kulish not reached that caused him irritation and lead to misunderstandings between figures²². With a manual prepared “Psalms” Kulish could read during his third visit to Galicia in December 1881 struck Gromadovtsi done work because Kulish apologized Barvinsky on false charges of financial wasting²³.

Active cooperation with Galicians P.Kulish led to the development of the idea of the Polish-Ukrainian agreement, which provided for the establishment of good neighborliness between the neighboring nations, support the development of the Ukrainian language, the establishment of a separate body to the boundary school board, opening the Ukrainian language department in the University of Cracow. The idea of Polish-Ukrainian reconciliation among the first Galicians supported and actively promoted Barvinsky. However, in the way the action was compromising mutual enmity that the historical memory of the two peoples and a certain distrust Kulish, who has repeatedly changed his ideological views and acted independently, without any authority from the Dnieper public²⁴.

After the collapse of compromising ideas, in May 1882 Kulish moved to Vienna from the city, where he has long worked on the translation of the Scriptures, and in April 1883 returned to the family farm in Motronivtsi, which focused on literary, translation and historical research work. Meanwhile Galician correspondence with friends, according to the O.Barvinskyy memoirs, lasted until 1892 throughout the period to correspondence received from P.Kulish Barvinsky information about the preparation for printing his works in, phased translation of the Old and New Testaments, information on national and cultural development in Dnieper Ukraine, etc.²⁵.

In the early 80's. XIX century. democratic-political development Galicia interested in Ukrainian historian, social and political activist, a member of Kiev "Hromada" Mr. Antonovich. While in Ukraine in March 1880, Mr. Antonovich had become acquainted with the historical exploration O.Barvinskyy's "History of Rus", which received a positive assessment from Naddnepriansky figure. Positive feedback on their work led to O.Barvinskyy personal acquaintance with Mr. Antonovich²⁶.

The first personal meeting between the two leaders took place on 14 July 1885, during which discussed the issue of publishing a series of "The Rus' Historical Library", which should have included research on the history of Ukraine. Unable a possibility to invest "The Rus historical library" O.Barvinskyy decided to release a plan in conjunction with the series V.Antonovych. Outstanding Ukrainian historian recognized the need to create the series and advised to start publishing to the general historical overview, and only later file manohrafiyi history from ancient times to the present²⁷. In order to attract as many subscribers Mr. Antonovich recommended print newly created collection etymological spelling more familiar to the local population, different from new created kulishivky²⁸. It should be noted that the main achievements in the cooperation on the textbook was that Mr. Antonovich offered in "The Rus historical library" to use the term "Ukrainian-Ruthenian" and names on Ukrainian lands – "Ukraine-Russia". In this way, for the first time in the scientific literature to determine historical Ukrainian territory and population introduced the term "Ukraine-Rus" instead of "velykorusky" or "malorusky"²⁹.

The evidence of friendly relations between Ukrainian leaders was the fact that during repeated trips to Kyiv O.Barvinskyy was a welcome guest in V.Antonovych's house and V.Antonovych's daughter, Irina, travel abroad, often stayed in the family Barvinsky on Ternopolschyna. For example, in 1888 during the second visit to Kyiv O.Barvinskyy, hromadivets had the opportunity to stay in V.Antonovych and enlist its support for the restoration of the Lviv magazine "Pravda" that the third time is not come in 1884 through the efforts of his comrades managed to get financial assistance from the Dnipro hromadamen from Kyiv, Kharkiv and Odessa. In personal records O.Konysky even kept a list of 200 persons who allocated funds for publishing journal³⁰.

In the updated "Truth" in 1888 than V.Antonovych, were published such well-known public figures from Dnieper as K.Myhalchuk, I.Shrah, V.Samiylenko, A.Lototsky, A.Krymsky and others. Mediator between Galicia and Naddnipryanshchyna performed A.Telyezhynsky that working railway engineer, often traveled to Kyiv, Kyiv residents through it often passed funds and manuscripts for the "truth" (in his letters called Vozovyk). In August 1888 O.Konysky wrote to O.Barvinskyy that these days "sent Vozovykovi good seed (materials), as part of tomorrow will be on your hands, and then, and the second of this kind that we must sow yeho inconspicuous at first Lan"³¹.

However, already the first edition numbers "Truth" was faced with serious problems. Subscribers of the Dnieper Ukraine were not able to receive regular magazine, which caused decline of interest in the publication, number of subscribers and consequently run. Lysenko in the letter to O.Barvinskyy in the 15 of May 1889 alleged irregularity get the magazine: "With such negligence and carelessness in the edition expulsion interest in sincere patriot die away... i know many who, numbering, gave money and any number of hands had"³².

Meanwhile apparent ideological contradictions within the editor. Drahomanov, who was invited by O.Barvinskyy of the editorial board of the magazine and complemented program article "Truth", his statement discontent through radical departure from the trend and edited using financial aid from the Polish neighbors for the journal. As a result, in 1893 Drahomanov cease all relations with the "Truth" and moderate populists³³.

The development of national and cultural life in the Austrian Galicia interested in the famous industrialist, philanthropist Ukrainian culture V.Symyrenko which established correspondence with

Barvinskyi. A Galician friend V.Symyrenko, being one of the greatest philanthropists in the Dnieper, provided financial assistance for the development of literature and science, including donated a significant amount of the Company for the purposes of Shevchenko. Being a famous gardener V.Symyrenko Barvinskyi repeatedly sent money to him for the purchase of high-quality seeds of apples, which are intended to land on the family farm garden Mliyev³⁴.

In general, personal collaboration with the brothers Barvinsky Dnieper figures in the 60–80-s. XIX century helped to strengthen among intellectuals on both sides of the border ideas of Ukrainian national unity, spread the term "Ukraine-Rus", "Ukraine-Rus", the gradual transition from obscure local journals etymological spelling to phonetic. In the process of consolidation of each of the two "branches" of the Ukrainian people in the face of progressive intellectuals played a role. Dnieper figures without being able to free national development of the Russian Empire, mostly produced ideas, while Galician Ruthenian Ukrainian constitutional conditions Austria-Hungary, the scientific and financial support Dnipro region, implemented them on a local basis as a practical matter, creating these new times Ukrainian national life.

¹ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / К. Студинський. – Львів, 1906. – 40 с.

² Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. К. Нахлік ; НАН України, Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Серія "Літературознавчі студії". Вип. 11/12; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша. – К. : Український письменник, 2007. – Т. 1. – 463 с.

³ Гриб О. Олександр Барвінський та Володимир Антонович: до історії взаємин [Електронний ресурс] / О. Гриб. – Режим доступу : <http://www.archive.nbuv.gov.ua.pdf>.

⁴ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття / І. Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 932 с.

⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга / О. Барвінський ; упоряд. А. Шацька, О. Федорук. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – Т. 1. – С. 109.

⁶ Студинський К. До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873 / К. Студинський. – Львів, 1906. – С. 27.

⁷ Тараненко М. Сідлецький період творчої біографії Івана Нечуя-Левицького [Електронний ресурс] / М. Тараненко. – Режим доступу : <http://www.nadbuhom.pl.html>.

⁸ Тараненко М. Сідлецький період творчої біографії Івана Нечуя-Левицького [Електронний ресурс] / М. Тараненко. – Режим доступу : <http://www.nadbuhom.pl.html>.

⁹ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина друга та третя / О. Барвінський ; упоряд. А. Шацька. – Нью-Йорк ; К. : Стило, 2009. – Т. 2. – С. 403.

¹⁰ Ibid. – С. 407.

¹¹ Ibid. – С. 410.

¹² Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель... – С. 320.

¹³ Співпраця Олександра Барвінського і Пантелеймона Куліша над підручниками з літератури [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua>.

¹⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга. Т. 1. – С. 139.

¹⁵ Ibid. – С. 146.

¹⁶ Кабаль О. Взаємини між наддніпрянськими і галицькими українцями в 60–70-х рр. XIX ст. / О. Кабаль // Студентські історичні зошити. – 2012. – № 3. – С. 90.

¹⁷ Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель... – С. 267.

¹⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга... Т. 1. – С. 157.

¹⁹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель... – С. 268.

²⁰ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття. – С. 585.

²¹ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга... Т. 1. – С. 215.

²² Ibid. – С. 261.

²³ Ibid. – С. 297.

²⁴ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000. – С. 74.

²⁵ Кабаль О. Взаємини між наддніпрянськими і галицькими українцями в 60–70-х рр. XIX ст. ... – С. 90.

²⁶ Гриб О. Олександр Барвінський та Володимир Антонович: до історії взаємин [Електронний ресурс] / О. Гриб. – Режим доступу : <http://www.archive.nbuv.gov.ua.pdf>.

- ²⁷ Гриб О. Олександр Барвінський та Володимир Антонович: до історії взаємин [Електронний ресурс] / О. Гриб. – Режим доступу : <http://www.archive.nbuv.gov.ua/pdf>
- ²⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина друга та третя. Т. 2. – С. 362.
- ²⁹ Гриб О. Олександр Барвінський та Володимир Антонович: до історії взаємин [Електронний ресурс] / О. Гриб. – Режим доступу : <http://www.archive.nbuv.gov.ua/pdf>
- ³⁰ Барвінський О. Спомини з мого життя : частина друга та третя. Т. 2. – С. 383.
- ³¹ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... – С. 307.
- ³² Бернацька Г. Из невідомого листування М. Лисенка з галичанами [Електронний ресурс] / Г. Бернацька. – Режим доступу : <http://www.anthropos.org.ua.pdf>
- ³³ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... – С. 315.
- ³⁴ Ibid. – С. 512.

В статтє раскрываються взаимосвязи надднепрянских деятелей из братьями Барвинскими в 60–80-х гг. ХІХ ст. и отображается их влияние на утверждение идеи украинского национального единства (соборности). Особенное внимание автор акцентує на реализации совместных надднепрянско-галицких проектов – основании “Общества имени Т.Шевченка”, издания “Русской исторической библиотеки”, “Истории Руси”, народных газет.

Ключевые слова: взаимоотношения, консолидация, совместные визиты, Галичина, Надднепрянская Украина.

The article tells about the relationship Dnieper figures with Barvinsky brothers in 60–80 s. XX century and their influence on strengthening the idea of Ukrainian national unity (catholicity). Special attention author focused on the implementation of joint Dnieper-Galicia projects such as the founding of the “Society of Shevchenko” edition “The Rus Historical Library”, “History of the Rus”, the restoration of populist magazines.

Keywords: relationships, consolidation, mutual visits, Galichina, Dniper Ukraine.

УДК 94 (477.83. 86)

Марія ДОРОЖИНСЬКА

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ У ЛЬВОВІ

У статті аналізуються документальні матеріали, що знаходяться у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львів. Вони стали важливим джерелом для дослідження діяльності культурно-освітнього товариства “Просвіта”, яке відіграло активну роль у формуванні національної свідомості українців краю. У фондах архіву зберігаються матеріали про організаційну, просвітницьку, видавничу працю громадської організації, а також особисті документи окремих членів товариства. Архівні дані дають можливість комплексно дослідити діяльність одного з наймасовіших громадських об’єднань – товариства “Просвіта” впродовж 1868–1914 рр.

Ключові слова: Центральний державний історичний архів України у м. Львів, товариство “Просвіта”, документи.

У Центральному державному історичному архіві України у м. Львів (далі – ЦДАІЛ України) зберігається чимало документальної спадщини товариства “Просвіта”. Серед джерел знаходимо архів громадської організації, у якому зібрані такі важливі матеріали, як статuti, звіти, постанови, інструкції, повідомлення про відзначення ювілеїв товариства, діяльність його філій і читалень, видавничу працю, а також особові фонди багатьох просвітян, зокрема голів громадського об’єднання, які становлять неабияку цінність для вивчення обраної теми. Ретельне опрацювання джерел, що відклались у фонді 348, дозволяє досліднику вивчити різні

аспекти діяльності культурно-освітньої організації, що є важливим для сучасної історичної науки.

Метою статті є аналіз архівних джерел, що знаходяться у фондах ЦДАІ України у Львові і дозволяють простежити за різними аспектами діяльності “Просвіти” впродовж 1868–1914 рр.

Обрана тема в різний час викликала неабияке зацікавлення. Вивчення діяльності товариства “Просвіта” наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. розпочали її члени, зокрема І.Белей¹, К.Левицький², М.Лозинський³, С.Перський⁴. У міжвоєнний період організаційна, просвітня та господарська діяльність товариства стала об’єктом уваги таких українських вчених, як В.Дорошенко⁵, В.Янів⁶ та деяких ін. У радянських час об’єктивних досліджень з даної проблематики не проводили, хіба що можна зустріти короткі відомості про “Просвіту” в окремих енциклопедичних виданнях. По-справжньому оцінили діяльність громадської організації в період державної незалежності. Суттєвим доробком в питанні вивчення різних аспектів праці товариства стали дослідження Р.Гарата⁷, І.Зуляка⁸, Р.Іваничука⁹, Ж.Ковби¹⁰, Г.Сварник¹¹.

Насамперед варто зазначити, що у ЦДАІ України у Львові зберігається фонд “Просвіти” (348), де відклалися найбільше матеріалів про діяльність громадської організації впродовж 1868–1914 рр. У ньому знаходимо чимало цікавих та змістовних документів, які дозволяють розширити наше уявлення про працю товариства у довоєнний період. Його доповнюють документи інших фондів цього архіву. Даний фонд налічує 7 691 справу за 1827–1944 рр. і містить статuti “Просвіти” за 1868, 1870, 1891, 1913 рр., інструкції, звіти, інформацію про діяльність і протоколи засідань загальних зборів товариства, особові справи, головні книги реєстрації членів, книгу реєстрації читалень тощо. Крім того, тут зберігається інформація про відзначення ювілеїв “Просвіти”, матеріали про підготовку і проведення конгресів, документи про фінансовий стан, організацію курсів, лекторіїв, театральних, хорових гуртків, облік бібліотечного фонду та його використання¹².

Найважливішими документами, що розкривають організаційні засади діяльності товариства, є його статuti. Цікавим був процес прийняття першого статуту “Просвіти”, який став початковим кроком на шляху до створення нового громадського об’єднання, що, як показав час, стало одним із наймасовіших у Галичині. Серед документів знаходимо також особові фонди багатьох просвітян, які внесли свою лепту у розвиток та діяльність “Просвіти”. Це, зокрема, публікації мемуарного характеру першого голови товариства А.Вахнянина, спогади активних членів громадської організації О.Барвінського, М.Лозинського, О.Огоновського та ін.

Ідея створення “Просвіти” виникла у середовищі молодих народолюбів. Ініціатором її заснування став отець Степан Качала. На початку 1868 р. було утворено організаційний комітет, розроблено статут товариства й отримано дозвіл влади. 8 грудня того року у Львові відбулися перші загальні збори “Просвіти”. Вартий уваги звіт з першого зібрання товариства, з якого отримуємо інформацію про те, що 8 грудня 1868 р. на з’їзд прибуло 64 делегати, які висунули програму піднесення національного життя через просвітництво. У своїй промові на зборах студент М.Січинський, зокрема, говорив: “Кожній нарід, що хоче добитися самостійності, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільності, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом національного організму, відчула своє громадянське і національне достоїнство й дізналася потребу існування нації, як окремишої народної індивідуальності...”¹³.

Рукописні та друковані статuti громадської організації, що зберігаються у фонді 348, дають можливість досліднику простежити, як громадське об’єднання вдосконалювало організаційні засади своєї діяльності, що згодом дозволило йому перетворитися із звичайного просвітньо-видавничого товариства у найпопулярнішу українську громадську інституцію. Згідно з першим статutom “Просвіта” визначалася як науково-просвітницька організація, яка збирає і видає народні пісні, казки, перекази, “все, що уможливує вивчення народу, його історії; а також популярні твори з усіх галузей науки, які відповідали б поняттям народу та його потреб”. Йшлося про те, що мета товариства не просто в “постачанні народів духовної їжі взагалі”, а в “просвіті його в національній свідомості”¹⁴.

Напрями діяльності громадської організації, викладені в першому статуті, не передбачали залучення до його роботи широких народних мас. Високий щомісячний вступний внесок не сприяв масовому характеру товариства.

Із самого початку своєї діяльності “Просвіта” стала важливим чинником громадсько-політичного життя Галичини, активно боролася за рівноправність української мови, використання її у школах і в державних установах. Її членами стала майже вся українська інтелігенція краю, переважно вчителі, службовці, священики, студенти. Всі вони розуміли необхідність просвітницької праці серед найширших мас народу¹⁵.

Найбільшим досягненням “Просвіти” першого періоду діяльності стало структурування організації, розширення географії діяльності товариства й видання значної кількості оригінальних і перекладних українських шкільних підручників та популярної літератури.

Це товариство було одноступеневою організацією, але вже за статутом від 26 травня 1870 р. створило другу, найважливішу ланку – повітові виділи та філії на місцях. “Просвіта” могла розповсюджувати свою роботу на райони, де повинні були створюватися самостійні виділи, наділені правами проводити власні збори. Створення нової структури повинно було сприяти залученню нових членів до лав громадської організації¹⁶.

Завдяки закладеній в статуті можливості організувати власні філії та читальні, “Просвіта” невдовзі перетворилася в найбільш значне в регіоні товариство, що охопило своєю діяльністю всі ланки культурного та економічного життя Галичини. Про це свідчить відкриття філій та читалень у віддалених регіонах краю¹⁷.

Нові зміни прийшли із прийняттям третього статуту товариства. Вступні внески для його членів були ліквідовані, а за місячний платіж людина отримувала одне популярне видання “Просвіти”. Із вступом у дію цього статуту громадське об’єднання стає за своєю структурою триступеневою організацією, на місцях працювали філії, почали відкриватися читальні. Вищим контролюючим органом товариства залишалася загальне зібрання, тобто з’їзд делегатів від філій та читалень, яке затверджувало основні напрямки діяльності товариства, вносило зміни до статуту та ін.¹⁸.

1891 р. було затверджено новий статут “Просвіти”, згідно з яким вдалося розвинути активну економічну діяльність товариства. Перед тим цей напрям позначався лише популяризацією в просвітнянських виданнях економічних знань, агітацією за створення ощадних кас, сільських крамниць. У цей період товариство організовує торгівлю, створюючи при читальнях крамниці, позичкові каси. Були відкриті сільськогосподарські й торговельні школи та гуртки, видавалася популярна сільськогосподарська література. У 1909 р. товариство провело перший український просвітньо-економічний конгрес, який визначив найважливіші напрямки господарсько-освітньої діяльності “Просвіти”¹⁹. Громадська організація ініціювала створення також бібліотек-читалень, активізувала поштову розсилку книг і часописів у міста і села Галичини, де на той час уже діяли осередки товариства, які називалися філіями²⁰.

У статуті “Просвіти”, затвердженому 1913 р., було записано, що товариство має серед інших цілей “видаване усякого рода книжок, творів, письм, журналів і часописів в мові українській або після потреби иншої, особливо ж творів і письм популярних для сільського і міського люду та їх поширюванне”²¹.

Зі звіту громадської організації від 24 грудня 1912 р., що зберігається у фонді ЦДІА України у Львові, дізнаємося, що за 50 років діяльності “Просвіта” видала 348 популярних книжок. Серед них було 88 оповідань, 52 праці – історично-географічного змісту, 42 – економічно-господарського, 28 – на природничу та лікарську тематику, 22 – на юридичну, 31 – на релігійно-моральні теми, 3 – на військову проблематику, 41 збірка вміщувала публікації на різноманітні теми, стільки ж було і календарів²².

З-поміж документів товариства, що відклалися в архіві “Просвіти” знаходимо інформацію й про кількість членів товариства, число яких з кожним роком суттєво збільшувалося. Якщо в 1868 р. їх було 73, 1878 р. – 1277, то у 1899 р. – вже 11 329, а в передвоєнному 1914 р. – 36 489 членів. Так, товариство “Просвіта” стало наймасовішою українською громадською організацією краю²³.

Серед матеріалів фонду є також шість книг протоколів загальних зборів і засідань головного відділу (1868–1923), передані 1990 р. в дар Україні президентом Польщі Лехом Валенсою. У 2005 р. із ЦДІА України у Львові було викрадено ряд одиниць зберігання, у тому числі анкети почесних членів товариства “Просвіта” з фотографіями, проте за сучасними обліковими документами відсутні зазначено лише п’ять справ, зокрема найдавніша книга реєстрації членів товариства від дня його заснування²⁴.

Суттєву роль у згуртуванні жителів краю відіграла активна театральна-мистецька діяльність “Просвіти”, про яку також збереглися документи у фонді товариства, зокрема про влаштування концертів, народних свят. При читальнях і філіях діяли аматорські театральні гуртки, оркестри, хори. Великою була заслуга товариства у вшануванні творчості Тараса Шевченка в Галичині: організації щорічних роковин з дня його народження, інших ювілейних дат, святкових концертів, вечорів, академій, виданні творів Кобзаря та науково-популярних праць про нього. Станом на 1914 р. “Просвіта” мала майже 1 500 аматорських гуртків, у філіях діяло 746 хорів і 115 оркестрів²⁵.

Чимало документів і матеріалів діяльності товариства містяться також в особових фондах провідних діячів “Просвіти” або в документальних комплексах у складі інших збірок.

Зокрема, велику частину свого життя на просвітнянському полі провів знаний в Галичині громадський діяч, педагог і композитор Анатоль Вахнянин. Серед документів його особового фонду (818), що також сформований у ЦДІАЛ України, заслуговують уваги “Спомини з його життя”, де автор залишив нам цікаві згадки про заснування та діяльність товариства, яке він очолював з 8 грудня 1968 р. до 26 травня 1870 р. З документів дізнаємося про те, що А.Вахнянин, будучи редактором часопису “Письмо з Просвіти”, часто друкував власні матеріали про діяльність товариства та філій. Тематика опублікованих ним статей розкриває нам як проблеми, так і досягнення культурно-освітнього громадського об’єднання²⁶.

Маємо в архіві товариства ряд матеріалів, що розкривають його видавничу діяльність, яка складалася з декількох груп видань. Перший – випуск статутів товариства і читалень, адже “Просвіта”, як уже зазначалося, періодично вносила зміни до свого основного документа. Велику групу видань склали підручники для початкових та середніх українських шкіл Галичини. Від 1869 до 1876 р. “Просвіта” випустила 22 підручники загальним тиражем 15,1 тис. примірників. Упродовж 1880–1890-х рр. змінилася тематика видань у бік збільшення випуску художньої літератури. Першу серію під назвою “Руська письменність” “Просвіта” почала видавати в травні 1904 р. Ініціатором видання, автором численних передмов, редактором та укладачем був відомий в краї громадсько-політичний діяч Юліан Романчук.

Утім, книжки серії “Руська письменність” не були доступними для кожної селянської родини. Назріла необхідність у дешевшій і меншій за обсягом серії. Таким потребам цілком відповідали “Просвітні листки”, що почали виходити 1907 р. У перші роки видання цієї серії на 16 сторінках вміщувалося чимало різноманітної інформації, так що книжечка нагадувала газету. Регулярно публікувалися повідомлення у рубриці “Вісті з Просвіти”, де провід товариства інформував про діяльність філій та читалень. Усього у цій серії вийшло друком 60 випусків загальним тиражем 190 450 примірників²⁷.

Отже, у ЦДІАЛ України відклалися чимало документів наймасовішої української громадської організації – культурно-освітнього товариства “Просвіта”. Вони здебільшого зосереджені у фонді 348, де зберігаються матеріали, які дозволяють отримати інформацію про організаційну, просвітньо-виховну та видавничу діяльність громадського об’єднання. Важливими є особисті документи окремих членів товариства, що також зберігаються в архіві і розкривають роботу, як правило, найактивніших членів цієї організації.

Чимало матеріалів з архіву “Просвіти” вже опубліковані, інші – ще чекають свого археографічного опрацювання. Так чи інакше, але в комплексі із періодичними виданнями, публіцистичними працями, мемуарною літературою вони сприяють всебічному дослідженню історії товариства.

¹ Белей І. Двадцять и п’ять лет истории товариства “Просвіта” / І. Белей. – Львів, 1894. – 314 с.

- ² Левицький К. Що має робити “Просвіта” на основі нового статуту / К. Левицький. – Львів : З друкарні Товариства ім. Т. Шевченка, 1913. – 119 с.
- ³ Лозинський М. Сорок літ діяльності “Просвіти” / М. Лозинський. – Львів, 1908. – 378 с.
- ⁴ Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові / С. Перський. – Львів. – 1932. – 456 с.
- ⁵ Дорошенко В. “Просвіта”, її заснування і праця : короткий історичний нарис з додатком про “Просвіти” в інших країнах. – Філадельфія, 1959. – 102 с.
- ⁶ Янів В. “Просвіта” як вияв соціальних спрямувань українського народу / В. Янів. – Мюнхен : Укр. Вільний Ун-т, 1970. – 184 с.
- ⁷ Гарат Р. Діяльність товариства “Просвіта” в Галичині (1868–1921 рр.) / Р. Гарат, А. Коцур, В. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 167 с.
- ⁸ Зуляк І. Видавнича діяльність “Просвіти” (1868–1914 рр.). До 140-річчя з часу заснування товариства : матеріали Міжнар. наук. конф. / І. Зуляк. – Тернопіль : ТНПУ, 2009. – 146 с.
- ⁹ Іваничук Р. Діяльність товариства “Просвіта” в 1868–1914 рр. / Р. Іваничук, А. Середняк, Т. Комаринець. – Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 348 с.
- ¹⁰ Ковба Ж. Просвіта – світло, знання, добро і воля українського народу / Ж. Ковба. – Дрогобич, 1993. – 126 с.
- ¹¹ Сварник Г. Архів товариства “Просвіта” : історія формування, сучасний стан / Г. Сварник // Записки Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 1 (17). – С. 571–600.
- ¹² Сварник Г. Архів товариства “Просвіта” : історія формування, сучасний стан... – С. 592.
- ¹³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДАЛ України), ф. 348 Товариство “Просвіта”, оп. 1, спр. 90 а. Звіт з діяльності товариства “Просвіта” від 8 грудня 1868 р., арк. 7.
- ¹⁴ Там само, спр. 3. Статут товариства. 1868 р., арк. 2.
- ¹⁵ Іваничук Р. Діяльність товариства “Просвіта” в 1868–1914 рр. ... – С. 29.
- ¹⁶ ЦДАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 3. Статут товариства. 1870 р., арк. 5.
- ¹⁷ Там само, спр. 90. Статут товариства. 1876 р., арк. 2.
- ¹⁸ Там само, спр. 90. Статут товариства. 1891 р., арк. 14.
- ¹⁹ Лозинський М. Сорок літ діяльності “Просвіти”... – С. 156.
- ²⁰ ЦДАЛ України, ф. 348, оп. 1, спр. 83. Інструкція по складанню тематичних планів щодо роботи інструкторів філіалів 1892 р., арк. 11.
- ²¹ Там само, спр. 92. Статут товариства. 1913 р., арк. 8.
- ²² Там само, спр. 142. Звіт з діяльності товариства “Просвіта” за час від 25 грудня 1911 р. до 24 грудня 1912 р., арк. 22.
- ²³ Там само, спр. 6816. Газетні статті і повідомлення, інформація про підготовку та відзначення ювілею товариства. 1908 р., арк. 47.
- ²⁴ Сварник Г. Архів товариства “Просвіта” : історія формування, сучасний стан... – С. 593.
- ²⁵ Гарат Р. Діяльність товариства “Просвіта” в Галичині (1868–1921 рр.) / Р. Гарат, А. Коцур, В. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – С. 198.
- ²⁶ ЦДАЛ України, ф. 818 Бібліографічні та особисті документи А. Вахнянина та його дружини, оп. 1, спр. 39. Заснування товариства “Просвіта” у Львові. 1868 р., арк. 18.
- ²⁷ Зуляк І. Видавнича діяльність “Просвіти” (1868–1914 рр.). До 140-річчя з часу заснування товариства... – С. 146.

В статті аналізуються документальні матеріали, що знаходяться в фондах Центрального державного історичного архіву України в г. Львові. Вони стали важливим джерелом для дослідження діяльності культурно-освітнього товариства “Просвіта”, яке зіграло активну роль у формуванні національного свідомості українців краю. В фондах архіву зберігаються матеріали об організаційній, просвітницькій, видавничій діяльності громадської організації, а також особисті документи окремих членів товариства. Архівні дані дозволяють комплексно дослідити діяльність одного з найбільш масових громадських об'єдинень – товариства “Просвіта” (1868–1914 гг.).

Ключевые слова: Центральный государственный исторический архив Украины в г. Львові, общество “Просвита”, документи.

This article analyzes the documentary materials that are in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. They have become an important source for the study of the cultural and educational society “Enlightenment”, which played an active role in shaping the national consciousness of Ukrainian land. The archive holds material on the organizational, educational, publishing social organization and the personal

papers of individual members of society. Archived data enable us to comprehensively investigate the activity of one of the most popular associations – Association “Education” (1868–1914 gg.).

Keywords: Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv, Association “Education”, documents.

УДК 930.2: 94 (438) “1920/1939”

Віра КОЧКОДАН

ГАЗЕТА “ДІЛО” ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ТОВАРИСТВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано повідомлення про жіночі товариства, вміщені у газеті “Діло” впродовж міжвоєнного періоду. Здійснено їх класифікацію і подано коротку характеристику кожній із них. Доведено формування позитивного ставлення до об'єднань серед громадськості, зацікавленість у пресі діяльністю товариств. Розкрито найважливіші події, пов'язані із ними, співпрацю з іншими українськими організаціями.

Ключові слова: жіночі товариства, преса, газета “Діло”, “Союз українок”, товариство “Українська захоронка”.

Сьогодні засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні громадянської свідомості. У міжвоєнний період за відсутності телебачення на погляди населення, їх ставлення до певних подій суттєво впливала преса. У Східній Галичині важливу роль в інформаційній сфері відіграла щоденна українська газета “Діло”.

Метою даної статті є аналіз висвітлення організаційної діяльності та різних аспектів праці жіночих товариств упродовж 20–30-х рр. ХХ ст. на території Східної Галичини на сторінках газети “Діло”, а також їхня систематизація за характером викладу матеріалу.

Обрана для дослідження тема не зацікавила радянських істориків з ідеологічних міркувань. Натомість українські зарубіжні дослідники та сучасні науковці присвятили жіночому руху ряд змістовних наукових розвідок. Їх авторами, зокрема, були: М. Богачевська-Хом'як¹, О. Маланчук-Рибак^{2, 3, 4}, М. Дядюк⁵, М. Павлюх⁶, З. Нагачевська⁷, Б. Савчук⁸ та ін. Водночас дослідження української жіночої преси провадяться нині доволі активно. Серед відомих нам праць заслуговує уваги колективна монографія “Жіноча доля на тлі доби: (Літопис жіночого руху у світлі українських видань)”⁹. Проте аналіз преси як джерела до вивчення діяльності жіночих товариств, зокрема газети “Діло”, не став об'єктом особливої уваги науковців.

Характерною особливістю часопису “Діло” є відсутність згадок про польські жіночі товариства. Тільки українські виступають у центрі уваги редакції. Це можна пояснити українським характером газети, відстоюванням власних національних інтересів, з одного боку. З іншого – у поляків існувала своя преса, яка також не висвітлювала життя українських жіночих товариств.

Усі статті, які зустрічаються у газеті “Діло”, ми поділили на кілька груп за інформаційним критерієм – характером інформації, яку подає газета:

1) повідомчі статті (оголошення про збори, з'їзди товариств, подання переліку резолюцій, які були там прийняті тощо); 2) аналітичні статті відомих представниць жіночого руху на різні актуальні теми; 3) дискусійні статті; 4) реклама жіночих періодичних видань.

Щодо першої групи, то статей такого типу зустрічається найбільше. Вони стосувалися або організації товариств, або різних аспектів їхньої діяльності (влаштування курсів, анкет, благодійних акцій тощо). Статті розміщували у рубриках “З життя товариства”, “Новинки” (до 1930 р.), “Дописи”, “Оповідки” (після 1930 р.). У них найбільша увага приділялася “Союзу українок”, оскільки це була наймасовіша жіноча організація регіону. Друге місце займали “Марійська дружина” і Товариство “Українська захоронка”. Більшість статей повідомляли про щорічні з'їзди “Союзу українок” (фото 1). Наприклад, протягом 1923–1939-х рр. містилися статті під звичною назвою “Загальні збори Союзу українок”, де зазначалися звіти кожної секції. Аналіз всіх цих повідомлень протягом даних років засвідчив їх однотипність. На початку зазначалося час і місце проведення зборів, кількість присутніх, привітання від інших товариств.

Основну частину статті займали доповіді та реферати представниць із різних питань, зокрема організаційних (відкриття нових філій, поширення діяльності на село)¹⁰, сільськогосподарських (влаштування курсів господарських та куховарських, співпраця із “Сільським Господарем” тощо)¹¹, культурно-просвітніх (святкування Дня матері¹², підготовка літніх таборів¹³, створення бібліотек при філіях і гуртках¹⁴), економічних справах (співпраця з українськими кооперативами¹⁵, створення при філіях і кружках товариства кооперативних секцій¹⁶, пропаганда принципу торгівлі “свій до свого”¹⁷), видавничих (вихід у світ часописів “Жіноча доля”, “Нова хата”, “Жінка”)¹⁸, міжнародної співпраці (участь і оборона своїх національних та жіночих проблем на з’їздах Міжнародної жіночої ліги миру та свободи, Міжнародної кооперативної гільдії та ін.)¹⁹. Звичайно, протягом років асортимент питань, які розглядали збори, розширювався. Наприклад, боротьба з алкоголем, створення мандрівних бібліотек, участь у виборах^{21, 22}. Завершуються статті повідомленням про обрання членів нового віділу, виступом голови із закликом єднання усіх національних сил.

Фото 1

Подібними за структурою були повідомлення про з’їзди філій і кружків “Союзу українок”, тільки менші за обсягом. 30 вересня 1922 р. часопис інформував про збори філій у Чорткові²³, Бучачі²⁴, Рогатині²⁵ тощо.

Газета “Діло” систематично повідомляла своїх читачів і про збори товариства “Українська захоронка”. Поле його діяльності було вужчим – воно стосувалося праці із дітьми дошкільного віку, а тому й обсяг висвітлення менший, він мав чимало спільного із тим, як повідомляли про діяльність “Союзу українок”. Наприклад, виступ голови Софії Ракової, відчит про кількість утримуваних захоронок, організаційних півосель, підготовка педагогів на курсах,

організація свята Матері, св. Миколая²⁶⁻³⁰. Кожного разу зазначалася подяка жертводавцям, особливо митрополитові А.Шептицькому.

У цій же рубриці – “З життя наших установ” – значно рідше повідомляли про з’їзди товариства “Вакаційних осель” (автор зазначав, що воно малопопулярне, бо мало членів товариства були присутні на зборах³¹), кількість укладених нових осель³², обрання головою громадської організації Ольги Бачинської.³³ Такого ж характеру уміщувалися статті про діяльність товариства “Будучність”, яке працювало за підтримки Греко-католицької церкви³⁴.

Регулярними були також повідомлення, які стосувалися створення нових товариств. Так, у випусках газети “Діло” за 5 і 8 жовтня 1937 р. було вміщено відомості про перший з’їзд інструкторок “Сільського Господаря”³⁵, з’їзд кооперативних пропагандисток, ініційований “Ревізійним союзом кооперативів”, створення при Товаристві українських агрономів “Секції інструкторок”, яка мала дбати про розвиток городництва на селі. При цьому наголошувалася, що вони не конкуруватимуть, а будуть співпрацювати з усіма жіночими товариствами, які займалися подібною роботою³⁶ (фото 2).

Фото 2

Автори вищевказаних статей не зазначалися, хоча було відомо, що про “Союз українок” писали власні кореспонденти “Діла”, а про діяльність інших товариств повідомляли їхні учасниці.

На основі аналізу цих статей можна визначити популярність товариства серед громадськості, основний напрям діяльності, динаміку розвитку. Наприклад, з повідомлень про організаційні засади праці “Союзу українок” дізнаємося, що їх чисельність стрімко зростала: із 40 філій у 1925 році до 67 у 1937 р³⁷. Коло питань, які їх хвилювали, було широким: фахова освіта, особливо селянок, через організацію курсів і пресу; залучення їх до кооперації, вироблення активної громадянської позиції, співпраця із “Сільським господарем”, жіночими секціями “Просвіти”, “Рідної школи”, “Скали”³⁸.

Не оминало увагою “Діло” й різноманітну діяльність жіночих товариств. Основну кількість статей із цієї проблематики також присвячено “Союзу українок”, “Марійським дружинам”. Останні організували релігійні маніфестації в честь Матері Божої у Бережанах³⁹,

Станіславові⁴⁰ та багатьох інших містах протягом 1930-х рр. Усі статті були вміщені у рубриці “Дописи”: Тут зазначалося про неабияке враження, яке справили на присутніх урочисті заходи, організовані на честь Лесі Українки⁴¹ та Т.Шевченка^{42, 43} (фото 3).

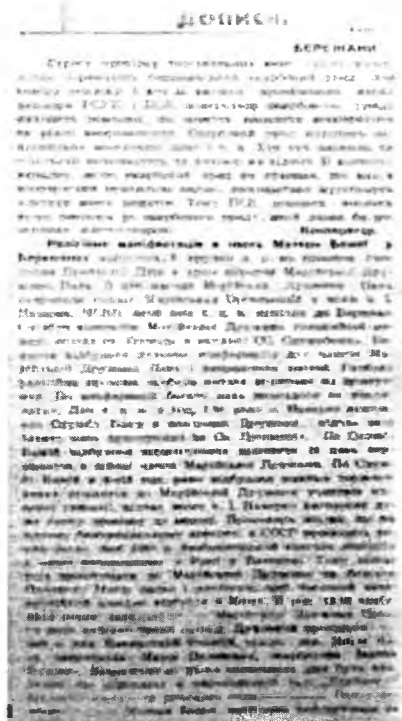

Фото 3

Періодично на сторінках щоденника уміщувалося ставлення “Союзу українок” до радянської політики, засудження масових репресій проти українських письменників та громадських діячів⁴⁵. Натомість радянська преса звинувачувала учасниць жіночих товариств у тому, що вони “пані, а не звичайні робітниці, із буржуазним світоглядом, тупої егоїстичної моралі”⁴⁶.

Окремо хотілося б виокремити питання ліквідації “Союзу українок” у 1929 та 1938-х рр. Статті-повідомлення у двох випадках схожі між собою. Це комунікати – урядові постанови, в яких подавалися причини закриття громадської організації, порушення справи Ольги Бесараб на міжнародній арені, участь у виборчих кампаніях 1928 і 1930-х рр., збір коштів у “Фонд воєнних вдов і сиріт”, співпраця з іншими українськими установами, що порушувало статут товариства⁴⁷⁻⁴⁹. У першому випадку досить швидко “Союз українок” зміг відновити діяльність, у другому – ситуація була складнішою. Так, наступні два місяці у номерах зустрічаються невеликі за обсягом звертання лідерів товариств – К.Малицької, М.Рудницької до своїх соратниць з проханням зберігати спокій, єдність, не приймати спонтанних рішень та не падати духовно⁵⁰. Редакцією подавалися статті у “Дописах” про реакцію окремих філій і гуртків на рішення львівського староства (демонстрації, протести у місцевих староствах проти конфіскації майна⁵¹, обшуку будинків громадського об’єднання)⁵².

Але широкого резонансу ліквідація “Союзу українок” так і не отримала. Вона була “затмарена” зовнішніми подіями (війною Італії у Ефіопії, конфліктами на радянсько-японському кордоні), вбивством Євгена Коновальця. Внаслідок оскарження рішення про ліквідацію громадської організації у Міністерстві внутрішніх справ Польщі, 18 жовтня 1938 р., діяльність “Союзу українок” було відновлено⁵³.

Водночас на сторінках “Діла” з’явилися статті про заснування нової жіночої політичної організації – “Дружини княгині Ольги”⁵⁴. Показово, що у Президію входила також М.Рудницька. Це громадське об’єднання мало продовжувати працю “Союзу українок” у соціальному напрямку. Преса, до слова, цю подію зустріла досить схвально. У подальших номерах висвіт-

лювалася діяльність нової громадської організації. Виголошення рефератів з нагоди утворення ЗУНР⁵⁵, заклик до громадськості під час передвиборчих кампаній⁵⁶, співпраця з Українським національно-демократичним об’єднанням (далі – УНДО), Фронтом національної єдності⁵⁷, висловлення співчуття з приводу скасування автономії Карпатської України тощо⁵⁸.

Друга група статей аналітичного змісту розміщувалися у рубриках “Жіночий вістник” (1922 р.) та “Жіноча сторінка” (1937–1939 рр.). Остання виходила у світ регулярно щотижня. Авторами статей стали активні діячки “Союзу українок” та інших жіночих товариств, які висловлювали власну точку зору з наболілих проблем. Як правило, це були питання фемінізму (цикл статей Валентини Завадської), розвитку жіночого руху, материнства, господарської освіти дівчат, виховання дітей, особливо селянок. Остання проблема найбільше хвилювала громадську активістку Харитю Кононенко. Загалом частка статей, які згадували про фахову господарську освіту жінок, становила, за нашими підрахунками, 10 %, що свідчило про актуальність цього питання у суспільстві. Харитя Кононенко писала: “... наше жіноцтво, засліплене фальшивим фемінізмом, вважало, що господарська праця, особливо домашня, принижує жінку, але за кордоном (Німеччина, Італія, Туреччина) його не соромляться, коли й батьки докоряють дівчині, що закінчила вищі студії і сидить вдома”⁵⁹. Виходом із такого становища вона вважала здобуття господарської освіти на курсах при “Сільському господарі”, створенні фахової господарської школи. Проте чи не найбільш актуальною темою аналітичних статей стало материнство та питання правильного виховання дітей (дотримання гігієни, як навчити дітей писати і читати, привчити до дисципліни, поваги до старших тощо)⁶¹⁻⁶³. Чимало місця на сторінках аналітичних статей відведено належному домашньому вихованню школярів, їх моральній і фізичній підготовці до школи, відвідуванню дитячих садків⁶⁴. У вищевказаних статтях чимало практичних порад. Меншою мірою аналітичні статті торкаються питань економії світла, палива⁶⁵, мішаних шлюбів⁶⁶.

Громадська діячка Валентина Завадська зазначала, що на сучасному етапі розвитку фемінізму важлива не стільки політична рівність із чоловіками, скільки економічна і соціальна (гідна заробітна плата⁶⁶, доплата за дітей⁶⁷, компенсації⁶⁸, коли чоловік інвалід, законодавчий захист і допомога незаміжній жінці із дитиною, рівноправність у подружжі з іноземцем⁶⁹ тощо). Авторка навела конкретні приклади вирішення цих питань у інших європейських країнах^{70, 71}. Її статті були дуже фаховими, нерідко мали порівняльний характер. Крім того, В.Завадська звертала увагу на значний поступ українського жіночого руху.

Змістовною також була рубрика “З міжнародного жіночого руху”, де друкувалися пізнавальні статті. Рубрика містила особливо багато статей до 1930-х рр., присвячених висвітленню праці нашого та іноземного жіноцтва за кордоном (конгрес суфражисток у Парижі⁷², конгрес Ліги миру і свободи⁷³, Міжнародний жіночий конгрес у Берліні⁷⁴, візит активістки жіночого руху О.Кисілевської до США, участь українок в Інтернаціональній літній школі у Подєбрадах⁷⁵). В аналітичних статтях йшлося про захист національних інтересів українського жіноцтва, пропаганду ідеї української державності серед іноземців, висвітлення свого бачення щодо вирішення актуальних проблем сучасності тощо.

Схожими за тематикою, але меншими за обсягом були статті у рубриці “Зі світу”, започаткованій у так званій жіночій сторінці від 1937 р., де йшлося про сучасні жіночі конгреси⁷⁶, кількість жінок-депутатів у європейських парламентах⁷⁷, перші жіночі парламенти, роботу жінок-адвокатів⁷⁸ тощо. Загалом, запровадження в газеті жіночої сторінки дозволило об’єднати в єдине ціле розрізнені повідомлення про діяльність жіночого руху, як українського, так і зарубіжного.

В окремий цикл було відведено і статті з приводу смерті Ольги Бесараб у польській тюрмі за співпрацю із Союзом визволення України. У 1924–1925-х рр. знаходимо великі і менші статті під назвою “Після трагічної події”, де друкувалися виступи міністра справедливості Польщі Виговського щодо її вбивства, яке влада вважала як самогубство⁷⁹, хід його розслідування⁸⁰, подавалась оцінка цих подій українськими громадами у Відні, Празі, Тернополі, зокрема іноземною пресою. Загалом, жіночий рух стояв на боці національних сил і вимагав покарати справжніх злочинців^{81, 82}.

Із повідомчих статей отримуємо інформацію і про менш поширені тогочасні товариства – “Жіночу громаду” в Тернополі⁸³, жіночий гурток “Рідної школи” ім. Ганни Барвінок^{84, 85}, кооператив “Труд”⁸⁶, релігійну організацію сестер Василянок⁸⁷, Товариство жінок з вищою освітою у Львові⁸⁸.

Третя група статей – дискусійні, частка яких є незначною у порівнянні з попередніми. За весь досліджуваний період нам вдалося виявити лише дві статті такого типу. Перша стосувалася питання, чи принесла емансипація щастя жінці. Авторка Ярина Мандюкова наводила як негативні (відкинення жінки в родині, набуття чоловічих характеристик, практикування вільної любові, часті розлучення та ін.), так і позитивні факти з цього приводу⁸⁹. Друга набула широкого розголосу і стосувалася виборів до сейму і сенату у вересні 1935 р. Частина жінок, що належали до “Союзу українок”: О.Грушкевич, Е.Тишинська, С.Ракова та ін., – помістили звернення із закликом взяти участь у виборах, оскільки це дозволить захистити українські справи у органах влади, прохання направити своїх представниць до окружних виборчих комісій⁹⁰. Провід вищевказаного громадського об’єднання в особі Мілени Рудницької (її не включили у список УНДО), вказуючи, що “Союз українок” поза політикою і не має права закликатися до виборчих дій, поставив на з’їзді питання виключення жінок, які закликали до участі у виборах, зокрема Евстахію Тишинську. Остання на сторінках газети переконувала, що кожна із жінок в першу чергу має поступати як свідомо громадянка⁹¹. Такі дискусії не випадково були вміщені на сторінках часопису “Діло”, яке було прихильником діяльності УНДО.

В окремий підтип повідомчих статей можна віднести статті іноземної преси про найбільш гучні події, які стосувалися жіночих товариств. До таких належить стаття про смерть Ольги Бесараб. Так, із 1922 по 1924 рр. знайдено відгуки із швейцарського двотижневика “Ne Mouvement Feminise” (“Рух жіночий”), литовського журналу, болгарського двотижневика “Женский Глас” (“Жіночий голос”), віденської газети “Арбайтер цайтунг” (“Робітничка газета”), польської “Век новий” (“Новий час”) та ін. Всі вони висловлювали співчуття рідним загиблої та вимагали справедливого розслідування від влади⁹². Отже, можна стверджувати про великий резонанс цієї справи. Були вміщені і відгуки іноземної преси про О.Кобилянську в її ювілей⁹⁶.

На останніх сторінках щоденника розміщувалася реклама жіночих періодичних видань “Жіноча доля” та “Світ молоді”^{94, 95}. Вони становлять четверту групу матеріалів, присвячених українському жіночому руху.

Поряд з уже зазначеними рубриками та статтями газета “Діло” із 1937 р. на так званій “жіночій сторінці” вмістила щотижневі тематичні добірки рубрик “З нашої хроніки”, “Практичні поради”, “Балачки про моду”⁹⁷. Це свідчить про зусилля редакції, які були спрямовані на те, аби задовільнити і зацікавити якомога ширше коло українського жіноцтва.

Отже, аналіз статей на сторінках щоденного часопису “Діло” протягом 1920–1930-х рр., які стосувалися жіночих товариств, свідчить, що відбувалося висвітлення діяльності усіх товариств як світського, так і релігійного характеру. Більшість розвідок стосувалася діяльності “Союзу українок” як наймасовішої організації жінок у Східній Галичині. Газета систематично розповідала про організаційне життя товариств, їхню різнопланову діяльність у рубриках короткого повідомчого характеру “Новинки”, “Дописи” та ін. Події резонансного значення (припинення діяльності товариства “Союз українок”, смерть Ольги Бесараб) займали перші шпальти. Про інші товариства згадки коротші, але це закономірно, оскільки їх діяльність була менш помітною. Статті були різноманітного характеру і надавали як побутову інформацію, так і містили роздуми про ідеологію жіночого руху. Із 1937 р. газета розширила і зробила більш систематичними повідомлення про товариства, акцентуючи в першу чергу увагу на найнагальніших проблемах українського жіноцтва.

¹ Богачевська-Хом’як М. Біле по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом’як. – К. : Либідь, 1995. – 434 с.

² Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст. : типологія та європейський культурно-історичний контекст : монографія / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 500 с.

- ³ Маланчук-Рибак О. Українські жіночі студії : історіографія та історіософія / О. Маланчук-Рибак. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1999. – 54 с.
- ⁴ Маланчук-Рибак О. Жіночий рух на західноукраїнських землях (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) / О. Маланчук-Рибак // Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні / за ред. Л. Смоляр. – Одеса : Астропринт, 1999. – С. 110–128.
- ⁵ Дядюк М. С. Жіночі організації Східної Галичини в контексті польсько-українського протистояння під час Першої Світової війни і у повосний період / М. С. Дядюк // Ucrainika Polonica. Вип. 1. – С. 221–235.
- ⁶ Павлюх М. Зародження польської жіночої преси у Львові та Галичині: політичні економічні суспільні умови та історіографічні особливості польського пресознавства (1840–1939) / Марія Павлюх // Вісник Львівського університету. Серія “Журналістика”. – 2011. – Вип. 34. – С. 168–180.
- ⁷ Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст. – 1939 р.) / Зіновія Нагачевська. – Івано-Франківськ : Підприємство Третяк І. Я., 2007. – 764 с.
- ⁸ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина ХІХ ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 280 с.
- ⁹ Передирій В. Жіноча доля на тлі доби : Літопис жін. руху у світлі укр. вид. / В. Передирій, Н. Сидоренко, Т. Старченко ; Дослідниц. центр історії укр. преси. – К., 1999. – 120 с.
- ¹⁰ Загальні збори Союзу Українок // Діло. – 1923. – 10 груд.
- ¹¹ Загальні збори Союзу Українок // Діло. – 1929. – 1 січ.
- ¹² Звіт загальних зборів Союзу Українок // Діло. – 1923. – 10 груд.
- ¹³ Загальні збори С. У. // Діло. – 1936. – 4 квіт.
- ¹⁴ Загальні збори С. У. // Діло. – 1936. – 5 квіт.
- ¹⁵ Загальний з’їзд С. У. у Львові // Діло. – 1937. – 10 жовт.
- ¹⁶ Загальний з’їзд С. У. у Львові // Діло. – 1937. – 12 жовт.
- ¹⁷ Анкета у справі гасла “свій до свого”. – 1935. – 1 січ.
- ¹⁸ Резолюції загального з’їзду товариства Союзу Українок // Діло. – 1935. – 27 берез.
- ¹⁹ Участь українців в Інтернаціональній Жіночій Лізі у Лондоні // Діло. – 1923. – 28 верес.
- ²⁰ Українське жіноцтво робить підсумки своєї праці // Діло. – 1935. – 23 берез.
- ²¹ Українське жіноцтво робить підсумки своєї праці // Діло. – 1935. – 27 берез.
- ²² З життя товариства С. У. Чортків // Діло. – 1922. – 30 верес.
- ²³ Засідання філії С. У. у Бучачі // Діло. – 1933. – 23 лют.
- ²⁴ Загальні збори С. У. у Рогатині // Діло. – 1935. – 6 лип.
- ²⁵ Перед відвіданими Св. Миколая // Діло. – 1938. – 18 груд.
- ²⁶ Як працюємо для наших найменших. Загальні збори Товариства “Українська Захоронка” // Діло. – 1935. – 13 квіт.
- ²⁷ Ялинка для наших найменших. Чергова імпреза Порадні Матерів // Діло. – 1935. – 2 січ.
- ²⁸ Загальні збори Товариства “Українська Захоронка” у Львові // Діло. – 1933. – 24 черв.
- ²⁹ З діяльності “Української Захоронки” у Львові. Свято найменших // Діло. – 1926. – 23 черв.
- ³⁰ Товариство “Вакаційних осель” // Діло. – 1933. – 2 берез.
- ³¹ Збори товариства “Вакаційних осель” // Діло. – 1936. – 15 берез.; Збережімо рівновагу // Діло. – 1938. – 13 трав.
- ³² Товариство “Вакаційних осель” // Діло. – 1933. – 21 листоп.
- ³³ Л. М. Загальні збори товариства українських робітниць “Будучність” / Л. М. // Діло. – 1933. – 1 лют.
- ³⁴ Рефлексії по двох жіночих з’їздах // Діло. – 1937. – 8 жовт.
- ³⁵ Перший з’їзд інструкторок “Сільського Господаря” у Львові // Діло. – 1937. – 5; там само. – 8 жовт.
- ³⁶ На відтинку організованої праці жіноцтва // Діло. – 1933. – 27 черв.
- ³⁷ Зріст жіночого руху // Діло. – 1925. – 21 берез.
- ³⁸ Молебня Марійського товариства // Діло. – 1935. – 19 лют.
- ³⁹ Молебня Марійського товариства // Діло. – 1938. – 28 груд.
- ⁴⁰ Свято Лесі Українки // Діло. – 1933. – 16 листоп.
- ⁴¹ Свято Т. Шевченка, організоване Марійською дружиною // Діло. – 1935. – 4 квіт.
- ⁴² Святочна академія в честь Матері Божої // Діло. – 1939. – 3 січ.
- ⁴³ Святочна академія Марійської дружини // Діло. – 1939. – 3 січ.
- ⁴⁴ Проти червоного терору. Протест українського жіноцтва // Діло. – 1935. – 18 січ.
- ⁴⁵ Більшовицький некролог для Союзу Українок. – 1929. – 9 квіт.
- ⁴⁶ Розв’язання Союзу Українок // Діло. – 1938. – 8 трав.
- ⁴⁷ Розв’язання С. У. // Діло. – 1938. – 7 лип.

- 48 Розв'язання Союзу Українок. Урядова постанова про розв'язання // Діло. – 1929. – 21 берез.
- 49 Збережімо рівновагу // Діло. – 1938. – 13 трав.
- 50 Відгомін розв'язання С. У. // Діло. – 1938. – 18 черв.
- 51 К. М. Відгук припинення С. У. в Америці / К. М. // Діло. – 1938. – 23 черв. – С. 7.
- 52 Союз Українок реактивований // Діло. – 1938. – 18 жовт.
- 53 З життя “Дружини княгині Ольги” // Діло. – 1938. – 24 верес.
- 54 Листопадові роковини // Діло. – 1937. – 11 листоп.
- 55 До українського жіноцтва у виборах до міської ради // Діло. – 1933. – 12 груд.
- 56 До українського жіноцтва. Щодо виборів по селах, волостях, повітах // Діло. – 1939. – 22 січня.
- 57 Х. К. Закарпатські українки / Х. К. // Діло. – 1939. – 25 берез.
- 58 Кононенко Х. Нашій жіночій молоді треба фахової господарської освіти / Х. Кононенко // Діло. – 1937. – 4 черв.
- 59 Кононенко Х. Трагедія інтелігентної жіночої молоді на селі / Х. Кононенко // Діло. – 1937. – 6 серп.
- 60 Кононенко Х. Матері – заопікуйтеся дітьми / Х. Кононенко // Діло. – 1939. – 2 верес.
- 61 Праця на селі // Діло. – 1927. – 12 берез.
- 62 Яковенко М. Піднесення рівня нашої селянської і робітничої жінки / М. Яковенко // Діло. – 1937. – 12 лют.
- 63 Кононенко Х. Дисципліна / Х. Кононенко // Діло. – 1937. – 16 лип.
- 64 Рахунки ощадної господині // Діло. – 1938. – 28 жовт.
- 65 Кононенко Х. “Мішані подружжя” / Х. Кононенко // Діло. – 1938. – 12 листоп.
- 66 Завадська В. Жіночий рух / Валентина Завадська // Діло. – 1926. – 19 трав.
- 67 Завадська В. Жіночий рух / Валентина Завадська // Діло. – 1926. – 20 трав.
- 68 Завадська В. Жіночий рух / Валентина Завадська // Діло. – 1926. – 21 трав.
- 69 Завадська В. Жіночий рух / Валентина Завадська // Діло. – 1926. – 22 трав.
- 70 Завадська В. Жіночий рух / Валентина Завадська // Діло. – 1926. – 23 трав.
- 71 Шепарович О. Конгрес “Суфражу” у Парижі / О. Шепарович // Діло. – 1926. – 1 лип.
- 72 Баранова Б. Делегатка Міжнародної Ліги Миру і Свободи у Львові / Блянка Баранова // Діло. – 1931. – 21 черв.
- 73 Організаційний Міжнародний жіночий конгрес у Берліні // Діло. – 1929. – 21 черв.
- 74 Міжнародний жіночий конгрес у Цюріху // Діло. – 1937. – 19 берез.
- 75 Зі світу // Діло. – 1937. – 28 трав.
- 76 З нашої хроніки // Діло. – 1937. – 12 листоп.
- 77 Перші жіночі парламенти // Діло. – 1937. – 18 черв.
- 78 Після трагічної події // Діло. – 1924. – 8 берез.
- 79 Відгомін трагічної смерті О. Бессарабової // Діло. – 1924. – 2 берез.
- 80 Малицька К. Про Ольгу Левицьких Бессарабової / К. Малицька // Діло. – 1924. – 23 лют.
- 81 Виділ Товариства “Жіноча Громада” // Діло. – 1923. – 2 черв.
- 82 Жіночий кружок “Рідної школи” ім. Ганни Барвінок // Діло. – 1928. – 30 груд.
- 83 Загальні збори жіночого кружка УПТ ім. Ганни Барвінок // Діло. – 1922. – 15 жовт.
- 84 Набір у фахову робітничу школу кооперативу “Труд” // Діло. – 1935. – 9 черв. – С. 5
- 85 Культурна праця СС Василянок // Діло. – 1936. – 1 груд.
- 86 Товариство жінок з вищої освіти у Львові // Діло. – 1925. – 19 листоп.
- 87 Мандюкова Я. Чи емансипація принесла щастя жінці? / Я. Мандюкова // Діло. – 1937. – 2 лип.
- 88 Тишинська Є. Українське жіноцтво і вибори / Є. Тишинська // Діло. – 1935. – 6 верес.
- 89 Тишинська Є. Чи справді зрада і зламання жіночої солідарності / Є. Тишинська // Діло. – 1935. – 18 груд.
- 90 Чужоземна жіноча преса в українській справі // Діло. – 1922. – 14 жовт.
- 91 Чужинна преса про смерть Ольги Бессарабової // Діло. – 1924. – 18 берез. – С. 1–2.
- 92 Реклама журналів // Діло. – 1938. – 11 січ.
- 93 Реклама “Жіночої долі” // Діло. – 1938. – 18 січ.
- 94 Про О. Кобилянську в її ювілей // Діло. – 1938. – 18 трав.
- 95 Практичні поради // Діло. – 1938. – 5 квіт.

В статті проаналізовані повідомлення о женских обществах, помещенные в газете “Дело” межвоенного периода. Осуществлена их классификация и дана краткая характеристика каждой из них. Доказано формирование положительного отношения к объединениям среди общественности, заинтересованность в прессе деятельностью обществ. Раскрыты важнейшие события, связанные с ними, сотрудничество с другими украинскими организациями.

Ключевые слова: женские организации, пресса, газета “Дело”, Союз украинок, товарищество “Украинский приют”.

The article analyzes the message women sorority contained in the newspaper “Delo” interwar period. Their classification and presents a brief description of each of them. Proved the formation of positive attitudes towards unions among hromadskosti, interest coverage the society. Reveals the major events associated with them, cooperate with other Ukrainian organizations.

Keywords: women sorority, newspapers, newspaper “Delo”, the Union of Ukrainian Women, Ukrainian shelters.

УДК 394 “323+324” (477.8)

Богдан РЕВА

ВЕРТЕП ЯК ОСНОВНА ФОРМА ТЕАТРАЛЬНОЇ ВИСТАВИ У РІЗДВЯНОМУ РЯДЖЕННІ НА ОПІЛЛІ В КІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ (за матеріалами с. Мединя Галицького району)

У статті автор розкрив коротку історію виникнення та розвитку українського вертепу як народно-драматичної вистави у сучасному різдвяно-новорічному рядженні. Значну увагу приділено збереженню різдвяних театральних драматичних дійств у живому вертепі на південно-східному Опіллі. Також автор намагався показати місце і роль живого вертепу в народній обрядовості українців, де дійовими особами були люди, а не ляльки.

Ключові слова: вертеп, персонажі, рядження, різдвяно-новорічні дійства.

Найшанованішим періодом народного календаря, який увібрав у себе більш типові форми народно-драматичної діяльності українців, є час зимових різдвяних свят з його традиційним обрядовим колоритом.

Назва “вертеп” походить від праарійських сонячних термінів – архетипів вар, вер, вир (оновлення, вирування, відродження, ріст) і теп (течія космічних вод і плин світової ріки). В українській мові збереглося первісне значення вертепу як водяного виру. Чернівецький дослідник Г.Кожоляноко вважав, що “вертеп має небесно-сонячну етимологію”¹.

Вертеп – динамічна структура, а стереотипність – його сутнісна характеристика. Виокремлюють також таку специфічну якість вертепу, як безособовість. Це поняття часто змінюється категоріями колективності та анонімності. Колективність виявляється по-своєму навіть у межах лялькового вертепу. Вертепник – носій фольклорного знання, колектив за своєю природою, а вертеп – перший прояв колективності. Утім, далеко не кожен вертепник усе робив сам. Одна молода особа виготовляла будиночок, друга – ляльки, а третя шила для них одяг. Вертепник створював виставу, в якій брали участь музиканти². До того ж вертеп – це синтез мистецтв, у якому зустрілися музика, танець, пісня, обрядотворчий ряд, а також мистецтво слова³. Ляльковий вертеп був доволі колоритним обрядовим дійством і через те культивувався серед широких верств населення⁴.

Вертеп як складова частина різдвяно-новорічної обрядовості вирізняється своєю театральною драматичністю та народними традиціями, які походять ще з XVII століття. Саме в цей час натхненні ідеали Сковороди популяризували серед народу українську виставу у вигляді лялькового театру. Важливу роль відігравали місцеві дяки, що поступово залучали населення до вивчення місцевих традицій та їх розпорядження у своїх місцевостях. У майбутньому цей процес посилювався, лише відрізнявся різною динамікою. Сьогодні вертеп – це народна вистава, що відтворюється за певними правилами і поєднується стереотипними уявленнями та нормами. Тому наша мета дослідити суть цього процесу на Опіллі.

У процесі дослідження ключовими завданнями є виявити своєрідність українських традицій та елементів в театральних дійствах вертепу окресленого етнографічного району;

з'ясувати його місце і роль в народній обрядовості; вказати значення вертепу у світогляді українців Опілля.

Великий внесок у дослідження вертепу як головного театрального мистецтва в зимовій календарній обрядовості українців зробили: О.Потебня⁵, І.Франко⁶, С.Килимник⁷, Ф. Колесса⁸, М.Маркевич⁹, К.Сосенко¹⁰, а також сучасні дослідники О.Курочкін¹¹, Й.Федас¹², В.Савчук¹³, П.Смоляк¹⁴, І.Волицька¹⁵, Г.Кожолянко¹⁶, Т.Зінов'єва¹⁷ та ін.

Дослідники по-різному датують появу лялькового вертепу в Україні. Більш ймовірно, його заснування відбулося у межах кінця XVI – початку XVIII століття. Вірогідно, поява цього театралізованого дійства бере свій початок з Польщі. Такої думки дотримувалися, зокрема, вчені Й.Ю.Федас¹⁸ та І.Франко¹⁹.

Походження вертепу можна віднести до часів гетьманування П.Конашевича-Сагайдачного (1600–1620 рр.), коли він почав відновлювати Київську братську школу і Академію²⁰. І.Франко наголошував, що український ляльковий вертеп виник під впливом польської “шопки” і є комбінацією двох абсолютно різнорідних, не пов'язаних аж до XVII ст., елементів – народної світської лялькової драми з її сміховою культурою та церковної різдвяної містерії, в якій ідеться про народження Ісуса Христа, прихід трьох царів та Ірода²¹. Дослідник М.Возняк трактує, що “вертеп” виник вперше в Галичині. Він проводився у формі діалогів, окремих сцен²². Вертепні вистави були поширені по всій Україні, а їхніх різновидів існувало безліч. Не стало винятком і Опілля, де типовий сюжет складає дві частини: релігійну і світську, що простежується в сучасному живому вертепі.

Переживши розквіт “класичних” форм у XVIII ст., український вертепний театр набув значної популярності в XIX ст., поступово втратив свої позиції з початком XX ст. та занепав у 1930-х роках²³. Дослідник М.Грицай вважає, що “після революції український вертеп розвивався двояким шляхом. Перший не вніс кардинальних змін у текст, у саме мистецтво вистави. Зате іншою була доля вертепу, коли він опинився в руках колективу енергійної молоді”^{24, 25}.

У свою чергу, обряд колядування корінням сягає давніх язичницьких часів та супроводжується певними театральними виставами: ритуальний обхід дворів знайомих людей і побажання їм щасливої долі та сімейної злагоди. Отже, особливості колядування існували протягом багатьох віків, тільки видозмінювалася їх зовнішня форма. Невід'ємними складовими залишалися також танці, музика, ігрові жести, розподіл ролей серед учасників вертепу. Всі ці компоненти у взаємопов'язанні створювали необхідну гармонію зимового циклу свят та емоційного забарвлення.

Такий процес колядування єднав народ у вихованні любові до своєї батьківщини, до створення ширших почуттів патріотично-національної ідейності та свідомості, прикріплював повагу до розуміння рідної історії. Свою думку з цього приводу висловив і К.Сосенко: “Однодумне переведення ідей любові і об'єднання в кожній рідні на просторах усієї України робить ці ідеї й кличі всенародними. І так є фактично, бо виразом всенародного почуття любові і з'єднання є формальне свято народного збору в другім дні Різдва Христового”^{26, 27}.

Святковий обхід вертепу на південно-східному Опіллі розпочинається після Святої вечері і триває до 9 січня після ранішньої церковної служби і аж до вечора. Колектив вертепу є один на село. Сьогоднішній персональний склад живого вертепу дещо менший за ляльковий. Ляльковий вертеп міг нараховувати близько 30 діючих ляльок. Діючими особами живого вертепу (на основі зібраного польового матеріалу села Мединя Галицького району Івано-Франківської області) нараховується близько 11–16 осіб^{28, 29, 30}. Зупинимось на одному з діючих традиційних вертепів південно-східного Опілля, який зберігся до наших днів у с.Мединя. Незмінними учасниками є “три царі”, “ангел”, “два пастушки”, “жид” (“Мошко”), “цар Ірод”, “Міністер”. Серед персонажів присутні і “Марія” з “Йосипом”, але вони не мають слів, тому нічого не озвучують³¹.

У народних віруваннях вони складають дві групи: добрих (чуйних, ласкавих, гостинних) і поганих (нечуйних, недобрих, брудних). Персонажі вертепу в народній і релігійній частинах різняться між собою одягом, закритими масками та поведінкою. До добрих відносять “пастушків”, “ангела”, “трьох царів”, “Марію” і “Йосипа”. До поганих – “царя Ірода”, “Міністера”, “жида”³². “Ірод” – негативний персонаж, жорстокий цар, який має безмежну владу,

поводить себе пихато та зневажливо³³. Цар мав на голові корону, розмальовані вуса, “клапи” із довгого волокна, яке фарбували у чорний колір. Ірод обутий в чоботи та одягнений в штани. “Міністер-охоронець” був виконавцем наказів Ірода. Він одягнений у панцер, який був розмальований та позолочений, біля пояса мав залізний меч, підперезаний шкіряним ремнем³⁴. “Два пастушки” – народні персонажі, що прийшли вітати Сина Божого. Ці особи одягнені у кошушки та штани, а голова прикрашена капелюшком. У руках вони тримали довгі “коштурики” (палиці), до яких прив'язані дзвіночки³⁵. “Жид” – негативний персонаж, жвавий та нахабний. Одягнений він у старий плащ, а на плечах – горб із сина чи соломи, який забілений вапняком та підв'язаний “очкурор”. Голову прикрашав старий капелюх, а на обличчі мав “машкару” із вовняного кожуха, при боці обов'язково мала бути пошарпана сумка, в яку збирав “сухарі”, пампушки, горішки чи вино, у руці тримав “коштур”³⁶. Однотипні особи “три царі” – царі зі Сходу, що були одягнені у пишні шати, а в руках тримали дари. “Ангел” був символом благої вісті³⁷. Одяг його складався з білої сорочки, вишитої “галькою”, білої спідниці, вишитої знизу, та крил. “Марія” була одягнена в білу сорочку, а її голова і плечі були покриті білим полотном, на голові носила корону, що була підв'язана поясом. “Йосип” був у кожусі, штани та чоботи завжди пошарпані, а на голові – капелюх. Саме він носив “звізду”³⁸.

Реквізитом вертепу на Опіллі залишається “звізда” і “шопка” – дерев'яний будиночок, що вертепники носили з хати до хати. “Шопка”, або хатка, має вигляд убогої хатинки чи стайні, де за біблійними переказами народився Ісус Христос. У вертеп входять тільки хлопці, переважно не старші шкільного віку. Вертеп готують самі учасники, ролі розподіляють між собою самі ж, без сварок. Цей склад учасників декілька років не змінюється. З часом підрісши, хлопець, який грав роль “пастушка”, вже виконує роль “Міністра-охоронця”, “царя Ірода” або одного із “трьох царів”³⁹.

Зазвичай репетиції проводять перед Різдом у хаті одного з учасників вертепу. Вистачає двох-трьох репетицій, щоб пригадати дії і слова, які призабули за рік. Сценарій живого вертепу зберігається в одного з учасників і залишається незмінним. У кожному селі є свій сценарій цього дійства. За формою він незмінний, дещо розширене коло дійових осіб. Прикладом цього є вертеп с. Темерівці, де збільшена кількість дійових осіб: “смерть”, “стрілець”, “воєвода”, “жидівка”, “дідько”. А в с. Бринь – “два ангели”, “смерть”, “два воїни”. Вертеп с. Залуква – “козак”, “Марко”, “чорт”, “смерть”.

Костюми готують учасники своїми руками. Вони зберігаються у когось із осіб вертепу вдома на “поді” (“горищі”, “стрисі”) з року в рік. Там само і відбувається перевдягнення перед походом по селу⁴⁰.

Обов'язковим компонентом обрядового тексту було строге визначення місця колядування. Підійшовши до хати, учасники виконували спочатку так звані “надворные” або “подоконные” пісні, в яких зберігалися звернення до господаря і прохання дозволу на колядування. І лише після цього колядували⁴¹. На початку театральної вистави всі учасники біля хати виконували одну з основних колядок – “Бог предвічний народився” або “Нова радість стала”⁴². Колядки з біблійним підтекстом охоплюють широке коло євангельських та апокрифічних оповідань про життя, муки, смерть і воскресіння Христа⁴³. Колядка – величальна пісня на честь Коляди Небесної Матері новонародженого Сонця. Вона славила і вистувала початок нового річного кола обертання Землі навколо Сонця⁴⁴.

Після колядування біля вікна вертеп іде до хати. Спочатку заходять “Марія” і “Йосиф”, за ними – “цар Ірод”, який одразу стає збоку від усіх учасників. Потім заходять “пастушки” і стають на коліна, а за ними прямує “ангел” і говорить: “Слава всевишньому Богу! Мир на землі, чоловіче благословенний”⁴⁵. Перший “пастушок” говорить: “Ей, ставайте пастирі, хіба Ви не бачите, що в ніч таку темну видно світло, як удень, Іване, Степане пантруйте овець, щоб не розбіглись в різні сторони. А що це за небесне чудо?”⁴⁶. “Ангел” відказує: “Не лякайтесь, пастирі, це Христос ся рождає. Я Вам благістю радість великую! Месія народився, в стасні укрався, там Діва з Дитятком, з волон і ослятком, з Йосипом стареньким, з Ісусом маленьким. Прийдіте і поклоніться йому!”⁴⁷. Говорить “другий пастушок”: “А коли ж так, то забираємо свої многі дари і йдемо до міста Віфлєса. Споєним, що в пророках записано. Царю рождений, спасителю наш”. “Перший пастушок” каже: “Прийми віру за офіру, я бідний пастух,

з бідної хати, не можу більше дарів дати, крім одного ягнати". По закінченню діалогу "пастушки" встають з колін і стають біля Йосифа з Марією. У цю мить входить "міністер-воїн" і звертається до "царя Ірода": "Високий царю, я воїн з першої брами, доношу до твого відома, що тут зголосилось три царі з Востока, котрі прийшли тебе бачити і відвідати". "Ірод" відповідає: "На розказ мій попрошу зівзати тих трьох царів до палати моєї". "Міністер-воїн" розвертається від "Ірода", підходить до трьох царів, які стоять при вході до хати, і каже: "На розказ високого царя ідіть Ви, "три царі", до палати царської" і відступає вбік, даючи дорогу царям. Вони заходять в хату і стають навпроти "пастушків"⁴⁸. Під час дійства чітко окреслені паралелі між народною і релігійною тематикою. За релігійною частиною персонажі, такі як "Марія", "Йосип", "пастушки", "ангел", стоять по одній лінії в хаті, тоді як "три царі" стоять навпроти. Таким чином створюється вузьке коло для сценічної гри. "Цар Ірод" і "Міністер-воїн" завершують ці дві лінії персонажів, стоячи між ними.

Таким чином, попри значний глобалізаційний вплив на традиційну культуру українців, вертеп залишається одним із головних різдвяно-новорічних дійств і зберігає свій народний вид культурного мистецтва. У ньому відображено боротьбу добра і зла, життя і смерті, що сьогодні актуально для нашого народу. "Живий" вертеп пройшов довгий і тернистий шлях становлення й розвитку, а корені його сягають давніх віків. "Живий" вертеп зі своїми драматичними сюжетами з'явився у XVI ст. в Західній Європі, а згодом перейшов у Польщу і Україну. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. він набуває великого значення серед українського населення, одночасно будучи в одній формі драматично-духовних сцен. Вертеп є фольклорною культурою і невід'ємно складовим елементом українського побуту не лише у відображенні дійсності, але і його складовою частиною. Нашим обов'язком, як українців, є збереження цього дійства у своїх сферах і передача з покоління в покоління нашої любові до традицій рідного краю.

- ¹ Кожолянюк Г. Народний театр українців у період зимової календарної обрядовості: різдвяний вертеп / Г. Кожолянюк // Берегиня : Всеукраїнський народознавчий часопис. – 2008. – № 4. – С. 17.
- ² Федас Й. Феномен українського вертепу / Й. Федас // Етнічна історія народів Європи : збірник наукових праць / НАН України ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ; КНУ ім. Т. Шевченка ; А. Г. Слюсаренко, І. Ф. Курас, В. К. Борисенко. – К., 2002. – Вип. 13. – С. 34.
- ³ Там само. – С. 36.
- ⁴ Смоляк П. О. Роль зимових календарних обрядів в українському театральному мистецтві / П. О. Смоляк // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 53.
- ⁵ Потебня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потебня. – М., 1865. – 310 с.
- ⁶ Франко І. До історії українського вертепа, історично-літературні студії й матеріали XVIII ст. // І. Франко // Збірник томів : у 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 170–375.
- ⁷ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освіченні. Т. 1 (Зимовий цикл) / С. Килимник. – Вінніпег ; Торонто, 1964. – 149 с.
- ⁸ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – Ч. 1–4 (22). – 645 с.
- ⁹ Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / М. Маркевич. – К., 1860. – 171 с.
- ¹⁰ Сосенко К. Культурно-історична постать Різдва і Щедрого Вечора / К. Сосенко. – Львів : Накладом автора, 1928. – 350 с.
- ¹¹ Курочкін О. Українські новорічні обряди: "Коза" і "Маланка": (з історії народних масок) / О. Курочкін. – Опішне, 1995. – 363 с.
- ¹² Федас Й. Указана праця. – С. 34–37.
- ¹³ Савчук В. Український живий вертеп: генеза і способи ретрансляції / В. Савчук. – Івано-Франківськ, 2010. – 320 с.
- ¹⁴ Смоляк П. О. Указана праця. – С. 51–56.
- ¹⁵ Волицька І. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – поч. XX ст. / І. Волицька. – К. : Наукова думка, 1992. – 140 с.
- ¹⁶ Кожолянюк Г. Указана праця. – С. 14–22.
- ¹⁷ Зінов'єва Т. Автентичний український вертепний театр XX ст. / Т. Зінов'єва // Вісник Львівського університету. Серія "Мистецтво". – 2008. – Вип. 8. – С. 3–12.
- ¹⁸ Федас Й. Указана праця. – С. 34–37.
- ¹⁹ Франко І. Указана праця. – С. 170–375.
- ²⁰ Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян / М. Маркевич. – К., 1860. – 171 с.

- ²¹ Франко І. Указана праця. – С. 183.
- ²² Килимник С. Указана праця. – С. 56.
- ²³ Зінов'єва Т. Указана праця. – С. 3.
- ²⁴ Грицай М. С. До історії української вертепної драми / М. Грицай // Вісник Київського університету. Серія філології та журналістики. – 1962. – № 5. – Вип. 2. – С. 14–20.
- ²⁵ Грицай М. С. Ляльковий народний театр-вертеп за радянського часу / М. С. Грицай // Народна творчість та етнографія. – 1962. – № 3. – С. 106–110.
- ²⁶ Сосенко К. Указана праця. – 350 с.
- ²⁷ Смоляк П. О. Указана праця. – С. 53–54.
- ²⁸ Записано автором від Андрусишин Ольги Степанівни. Народилася 26 лютого 1929 р. в селі Мединя, вул. Незалежності Галицького району Івано-Франківської області, працювала в колгоспі, на даний час пенсіонер, проживає в с. Мединя, вул. Незалежності Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ²⁹ Записано автором від Куцоконя Василя Івановича. Народився 27 листопада 1969 р. в селі Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області, працює будівельником, проживає в с. Мединя, вул. Першотравнева Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 16 липня 2014 р.
- ³⁰ Записано автором від Ріжко Надії Василівни. Народилася 5 березня 1938 р. в селі Мединя, вул. Додатки Галицького району Івано-Франківської області, закінчила Снятинське культосвітнє училище, працювала директором Будинку культури в селі Мединя, на даний час пенсіонер, проживає в с. Мединя, вул. Додатки Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ³¹ Записано автором від Лесіва Михайла Олексійовича. Народився 28 листопада 1943 р. в селі Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області, працював художником, на даний час пенсіонер, проживає в м. Калуш Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 25 липня 2014 р.
- ³² Записано автором від Куцоконя Василя Івановича.
- ³³ Савчук В. Указана праця. – С. 34.
- ³⁴ Записано автором від Куцоконя Ярослави Олексіївни. Народилася 9 вересня 1945 р. в селі Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області, працювала муляром та штукатуром четвертого розряду, на даний час пенсіонер, проживає в с. Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ³⁵ Записано автором від Андрусишин Ольги Степанівни. Народилася 26 лютого 1929 р. в селі Мединя, вул. Незалежності Галицького району Івано-Франківської області, працювала в колгоспі, на даний час пенсіонер, проживає в с. Мединя, вул. Незалежності Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ³⁶ Записано автором від Мисів Марії Михайлівни. Народилася 28 серпня 1954 р. в селі Мединя, вул. Підгорецька Галицького району Івано-Франківської області, працювала на заводі "Фурнітурний", на даний час пенсіонер, проживає в с. Мединя, вул. Підгорецька Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ³⁷ Савчук В. Указана праця. – С. 34.
- ³⁸ Записано автором від Шиян Ганни Ільківни. Народилася 25 червня 1941 р. в селі Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області, працювала прибиральницею у школі, на даний час пенсіонер. Проживає в с. Мединя, вул. Набережна Галицького району Івано-Франківської області. Дата проведення польових досліджень 28 грудня 2013 р.
- ³⁹ Записано автором від Ріжко Надії Василівни.
- ⁴⁰ Записано автором від Андрусишин Ольги Степанівни.
- ⁴¹ Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядування / Л. Виноградова. – М. : Наука, 1982. – С. 23.
- ⁴² Записано автором від Куцоконя Ярослави Олексіївни.
- ⁴³ Колесса Ф. Українська усна словесність / Ф. Колесса. – Львів, 1938. – Ч. 1–4 (22). – С. 47.
- ⁴⁴ Кожолянюк Г. Указана праця. – С. 17.
- ⁴⁵ Записано автором від Шиян Ганни Ільківни.
- ⁴⁶ Записано автором від Мисів Марії Михайлівни.
- ⁴⁷ Савчук В. Указана праця. – С. 34.
- ⁴⁸ Записано автором від Куцоконя Ярослави Олексіївни.
- ⁴⁹ Записано автором від Андрусишин Ольги Степанівни.

В статье автор раскрыл короткую историю возникновения и развития украинского вертепа как народно-драматического спектакля в современном рождественско-новогоднем ряженьи. Значительное внимание было уделено сохранению рождественских театрально-драматических действий в живом вертепе на юго-восточном Опилля. Также автор пытался показать место и роль живого вертепа в народной обрядности украинцев, где действующими лицами были люди, а не куклы.

Ключевые слова: вертеп, персонажи, ряженье, рождественско-новогодние действия.

In this article the author has revealed a history of the establishment and the development of the Ukrainian verterp as a national and dramatic play in a modern Christmas and New Year's arrangement. Special attention has been paid to the preservation of the Christmass theatrical and dramatic phenomena in a live verterp in South-Western Opillya. The author tried to show the place and the role of a live verterp in the Ukrainian national ceremonial actions, where the main characters were human-beings, not the dolls.

Keywords: nativity scene, characters, business trips, Christmas and New Year event.

УДК 94 (437): 314. 743: 94 (477)

Андрій ЯВОРСЬКИЙ

ОСОБЛИВОСТІ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО РОБІТНИЦТВА У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано становище українських емігрантів-робітників у Чехословаччині на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. Розкрито створення та основні напрямки діяльності професійно-класової організації робітників – Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу.

Ключові слова: українська еміграція, Чехословаччина, Український Всепрофесійний Робітничий Союз, культурно-просвітницька робота.

Одним із найпотужніших і найбільших українських емігрантських центрів у міжвоєнний період була Чехословаччина. Саме тут після Першої світової війни та поразки у національно-визвольних змаганнях 1917–1923 рр. сконцентрувалася велика кількість вихідців з України, як з Галичини, так і з території колишньої УНР. Значну частину українських емігрантів за своїм соціальним походженням становили робітники. Потреба в існуванні організації, яка б захищала їх інтереси в складних умовах емігрантського життя, привела до створення Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу (УВРС).

Становище та життєдіяльність української еміграції в Чехословаччині міжвоєнного періоду є предметом дослідження значної кількості науковців¹. Однак у переважній більшості вони залишали поза увагою проблему становища українського робітництва в Чехословацькій республіці (ЧСР). Фрагментарно, на нашу думку, до нього зверталися у своїх наукових доробках С. Наріжний², С. Віднянський³, О. Даниленко⁴, О. Сухобокова⁵ та ін. Відсутність спеціалізованих досліджень, присвячених даному питанню, перешкоджає всебічно відобразити історію української еміграції Чехословаччини у зазначений період. Актуальність даного дослідження поглиблюється й тим, що УВРС був однією із небагатьох організацій, яка проводила активну діяльність після завершення “російської акції” (урядової програми з підтримки та допомоги еміграції з території колишньої Російської імперії упродовж 1921–1925 рр.) і не залежала від фінансування чеського уряду.

Метою статті є розкриття формування та діяльності Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу – організаційної структури української робітничої еміграції в Чехословаччині.

Згідно з даними С. Віднянського та О. Даниленка⁶, частка робітників у загальній структурі української еміграції складала 12,4 – 13%. За чисельністю їх перевершували лише селяни та представники інтелігенції. У той час, як останні організовувалися в представницькі об’єднання, наприклад Українська Селянська Спілка чи Українське історико-філологічне товариство, робітники такої організації не мали. Їхні інтереси якщо й представляли українські

емігрантські установи, то опосередковано, а не цілеспрямовано. Так, в Українській Селянській Спілці станом на 1924 р. налічувалося лише 3 філії, які склалися виключно з робітників: у Тегові, Ловновицях та Ервениці⁷.

У середині 1920-х рр. українська еміграція в Чехословаччині вступила в кризовий період свого розвитку. Його причиною було зростання рееміграції та повернення значної частини емігрантів на батьківщину, викликане, своєю чергою, ліквідацією урядом ЧСР трудових таборів для інтернованих стрільців УГА (Йозефів, Ліберці та ін.). Рееміграції також сприяли кампанії радянської влади з амністії учасників громадянської війни, які боролися в складі ворожих комуністам воєнних угруповань. До зменшення кількості українців у ЧСР призвело й поступове згортання “російської акції”, викликані зневірою президента Чехословаччини Т. Масарика у поверненні Росії до демократичного ладу, а також численними політичними протестами з боку радянського уряду проти підтримки емігрантів. Така зміна чехословацької політики пов’язана також і з розвитком самостійницьких тенденцій на Підкарпатській Русі за участі українських емігрантів, що розцінювалося Прагою як загроза цілісності держави. Становище українців ускладнювалося й тим, що внаслідок зростання безробіття й кризових явищ в економіці Чехословаччини урядом ЧСР було видано низку розпоряджень для захисту ринку праці від чужоземців.

Внаслідок цих обставин перед українськими робітниками постало питання щодо їхнього виживання у несприятливому середовищі. Неорганізоване українське робітництво мусило виконувати найважчу роботу за низьку заробітну плату. А внаслідок нової протекціоністської політики уряду Чехословаччини воно опинилося перед загрозою втрати й цього мінімального заробітку. В силу цих обставин, єдиним виходом для емігрантів були, як вказувалося в одному зі звернень організаційного комітету майбутнього УВРС, “самоорганізація й організований захист професійних інтересів. Лише організоване українське робітництво зможе здолати ту страшну примару безробіття й безправ’я, які що день все грізніше й різкіше насаджають на нас”⁸.

Наприкінці 1920-х рр. розпочалась активна робота зі створення УВРС. 19 квітня 1928 р. представники його організаційного комітету доповіли про свою організацію та завдання Міністерству Закордонних Справ ЧСР. Паралельно було проведено переговори про отримання його членами т.зв. “пруказів” – спеціальних особистих документів, які давали правові підстави їхнього перебування в ЧСР. “Прукази” надавалися тим робітникам, за яких могли поручитися УВРС та Український Комітет⁹.

Оскільки загальна чисельність українських робітників була незначною і не могла самостійно становити якийсь вагомий чинник чехословацького внутрішньополітичного життя, вони змушені були об’єднуватися з іншими структурами робітничого руху в ЧСР. 12 квітня 1928 р. між організаційним комітетом УВРС та Централією Чехословацьких Професійних Союзів було підписано угоду про співпрацю, згідно з якою новоутворений Союз впливав в склад останньої. Передбачалося, що Центральня Чехословацьких Професійних Союзів надаватиме УВРС всебічну підтримку¹⁰.

Перед УВРС стояло завдання опікуватися українськими робітниками, добиватися зрівняння їхніх прав із чехословацькими. Він також стежив за тим, щоб “охоронити українських робітників від можливості свідомого чи несвідомого шкодження єдності професійного руху в Ч.С.Р.”¹¹.

10 вересня 1928 р. Міністерство Внутрішніх Справ ЧСР зареєструвало статут УВРС. Центральним місцем його перебування визначалася Прага, а його діяльність поширювалася на всю територію ЧСР. Так, в інших містах Чехословаччини УВРС мав право створювати місцеві філії, які об’єднували не менше 5-ти членів¹³.

За своєю суспільно-політичною орієнтацією УВРС був неполітичним об’єднанням. У “Відозві Всепрофесійного Робітничого Союзу в Ч.С.Р.” зазначалося, що він існує як “правна, державно узнана не політична національно-професійна організація, що має своєю метою всебічний захист українського робітництва всіх фахів на території Ч.С.Р.”¹².

Керівними органами УВРС визначалися Делегатський з’їзд, Виконавчий Комітет та Ревізійна Комісія. Кожна місцева філія Всепрофесійного Союзу висилала по 1 делегату на Делегатський з’їзд, більші – по 1 делегату від кожних 10 осіб. Звичайний Делегатський з’їзд

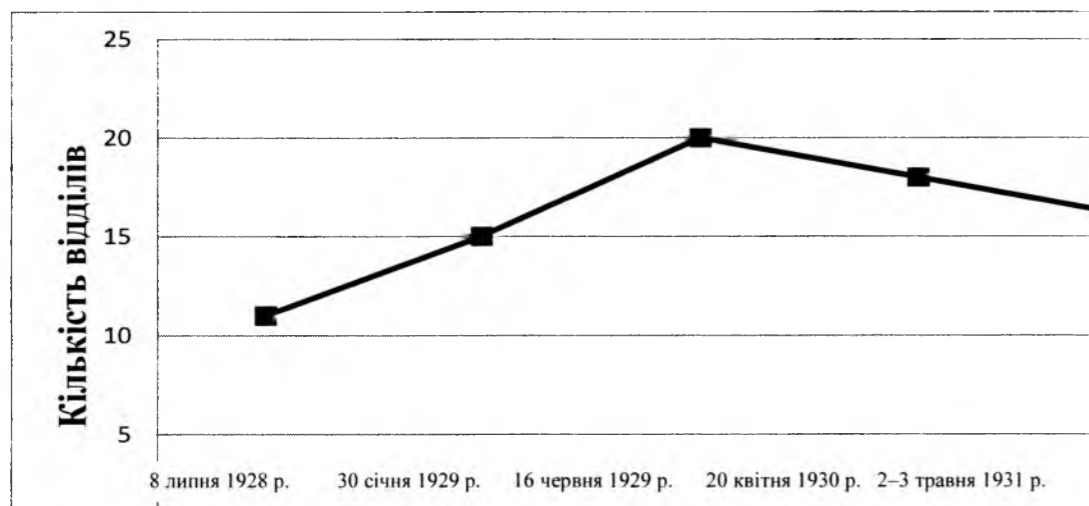
відбувався в першій половині календарного року, Надзвичайний – скликався за бажанням третини всіх місцевих філій УВРС¹⁴. Делегатський з'їзд мав право визначати всі збори і внески; випрацьовувати точні інструкції для діяльності УВРС; вирішувати всі представлені Делегатським з'їздом пропозиції; змінювати статут чи навіть розпускати союз.

З прийняттям статуту завершився організаційний період становлення Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу. Перший делегатський з'їзд УВРС, який водночас був і установчим, відбувся 8 липня 1928 р. у Празі. На ньому, зокрема, був присутній 31 делегат, а Головою УВРС з'їзд обрав Н. Будька¹⁵.

У прийнятій з'їздом резолюції зазначалося, що “основним правилом УВРС мусить бути самоорганізація – зокрема самоорганізація й коштів. При організації матеріальних засобів УВРС мусить покладатися виключно на власні кошти... Приняття допомог чи субсидій можливе лише тоді, коли вони не зобов'язують союз; членський внесок встановлюється в розмірі 5 кч., з яких до Управи надсилається 2 кч. Вписове складає 5 кч., з яких до Управи – 2 кч.”¹⁶. Завдяки цим внескам УВРС і міг проводити свою діяльність.

Напередодні I Делегатського з'їзду, 25 травня 1928 р., УВРС нараховував 5 філій (Двір Королевий, Хеб, Ліберець, Німецька Яблоння, Цвіков), у яких налічувалося 137 осіб¹⁷. У липні 1928 р. кількість філій зросла до 11: Двір Королевий, Ліберецький, Мімопський, Младо-Болеславський, Михайловецький, Німецько-Яблонський, Подебрадський, Празький, Турновський, Цвіковський та Хебський¹⁸. У згадуваній вище “Відозві...” подаються відомості про 15 філій¹⁹.

Про подальший розвиток УВРС вказує динаміка зміни чисельності його філій. Уже на Другому Делегатському з'їзді, який відбувся 16 червня 1929 р., було представлено 20 філій²⁰, на Третньому Делегатському з'їзді, 20 квітня 1930 р., – 18²¹, на Четвертому з'їзді 2–3 травня 1931 р. – 16²². Отже, найбільшого розквіту УВРС досяг у 1929 р. У подальшому спостерігалось призупинення розвитку УВРС, що виразилося у ліквідації місцевих філій і зменшенні чисельності членів Союзу (див. мал. 1).

Мал. 1. Динаміка розвитку Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу

Основну увагу в діяльності УВРС було звернено на культурно-просвітницьку роботу. Розпорочені зазвичай в найбільш індустріально розвинених районах на кордоні з Німеччиною, зокрема в Судетах, українські емігранти потрапляли під вплив німецької культури. Зокрема, в одному зі звернень організаційного комітету УВРС до робітників зазначалося, що “в німецьких околицях українське робітництво, перебуваючи довший час в чужому не лише не українському, але й не слов'янському оточенню, – поступово асимілюється й губиться не лише для українства, а й для слов'янства”²³. З метою протидії цим негативним тенденціям одним із головних

завдань Союзу визначалась організація освітньої роботи серед робітників, яку радили проводити з допомогою існуючого з 1927 р. Українського Робітничого Університету. Пропонувалося провести анкетне опитування членів Союзу стосовно того, яку галузь науки вони бажають опанувати. На основі цього передбачався колективний вступ до цього університету²⁴.

Іншими видами культурно-просвітницької діяльності визначалося відвідування театральних вистав, концертів для українських робітників, де б вони “хоч час від часу мали змогу чути свою плекану музику й пісню”²⁵. У “Відозві...” повідомлялося, що Союзом “організовано бібліотеки, читальні, ощадно-позичкові каси, каси хорих, організуються дитячі шкільки, утворюється кооператива, готуємось до друку робітничого часопису “Українського Робітника”²⁶.

Однак сподівання на Український Робітничий Університет у справі забезпечення членів УВРС освітою не виправдалося. Вже Другий Делегатський з'їзд констатував невиконання цим вищим навчальним закладом взятих на себе зобов'язань. Резолюцією з'їзду визначалося, що надалі Всепрофесійний Робітничий Союз вестиме всю культурно-освітню працю самостійно. Передбачалося створення ним навчальних курсів, зокрема шоферських та інших, технічних²⁷.

Скрутне матеріальне становище УВРС зокрема і всієї української еміграції загалом не дозволило йому розгорнути активну культурно-просвітницьку роботу. Вже на Третньому Делегатському з'їзді голова УВРС Л. Клименко зазначав, що керівництво Союзу змогло лише відшукати приміщення для українських шкіл²⁸.

Видання друкованого органу Союзу – “Робітничого голосу” гальмувалося браком технічних засобів. У травні 1931 р. вийшов друком лише один його номер, а для другого вдалося лише підготувати матеріал. Також до друку були підготовані лекції з українознавства і на тему професійного робітничого руху, однак в силу зазначених вище причин вони видані не були²⁹.

З початку свого створення УВРС зіткнувся із внутрішніми проблемами, протистоянням між різними групами впливу, які підривали його існування. Як зазначалося у звіті Л. Клименка на Третньому Делегатському з'їзді, “... вже на II Делегатському з'їзді група політиканів, що старалися не про добро УВРС, але про поширення свого політичного впливу в союзі й захоплення проводу в нім – своєю деструктивною роботою й провокативними заявами та листами внесла замішання і роздор поміж членами союзу. Уживалося всіх можливих засобів аби розбити УВРС”³⁰. Безпосереднім наслідком цього протистояння стала відсутність протягом трьох місяців надходжень членських внесків у бюджет УВРС. Цей конфлікт за контроль над Управою УВРС тривав і надалі.

Оскільки Л. Клименко та голова Ревізійної комісії УВРС Ф. Швець очолювали також Український Комітет у Чехословаччині, то усобиця вийшла за межі Союзу. Частина управи УВРС закидала Л. Клименку те, що з Українського Комітету за підтримку Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу було виключено Д. Куликовського, В. Гречишкіна, О. Міценка, які, не отримуючи після цього заробітної плати, змушені були шукати роботу і покинути працю в УВРС³¹.

У подальшому протистояння тільки загострювалося. Врешті 19 липня 1930 р. Управа УВРС звільнила секретаря Л. Клименка, а Ф. Швецю було оголошено догану³². 22 липня 1930 р. Л. Клименко подав звіт Секретаріату УВРС, у якому відкинув усі звинувачення. Він, зокрема, звинуватив частину членів із старої Управи (Д. Куликовського, В. Гречишкіна, О. Міценка) у намаганні узурпувати керівництво УВРС, ізолювавши його голову та інших членів Управи. Ревізійна Комісія жодних порушень в роботі Секретаріату не виявила і виступила проти зміщення Л. Клименка з посади³³. У ході цієї усобиці Кошицька філія висловила голові Союзу вотум недовіри і перестала сплачувати членські внески. Її підтримали також робітники з Праги³⁴. Таким чином, конфлікт Управи УВРС із Секретаріатом і Ревізійною Комісією паралізував роботу УВРС і негативно вплинув на подальше його існування.

Негативний вплив на розвиток УВРС і на стан усієї української еміграції ухвалила міжнародна конференція в справах еміграції при Лізі Націй від 15 травня 1929 р. Згідно з цією ухвалою, українській еміграції не надавалося права на самостійне існування на рівні з іншими емігрантами – російськими та вірменськими. Внаслідок ухвали члени УВРС, що в переважній більшості були родом із західноукраїнських земель, позбавлялися опіки Ліги Націй, а їхньою долею мусили відтоді займатись адміністративні уряди держав, у складі яких вони перебували³⁵.

Отже, українські робітники в середині 1920-х рр. зіткнулися з цілою низкою проблем, які значно ускладнили умови їхнього перебування на території Чехословаччини. При значній розпорошеності та відсутності власної організаційної структури їм складно було пристосуватися до нових обставин емігрантського життя. Спробою виправити становище стало створення Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу – першої організації, покликаної безпосередньо захищати інтереси українського робітництва. Від установчого з'їзду (8 липня 1928 р.) і до Третього Делегатського з'їзду (20 квітня 1930 р.) УВРС розгорнув активну громадську й культурно-просвітницьку діяльність, покликану зберегти та примножити національно свідомі кадри для українського робітництва. Проте скрутне матеріальне становище УВРС та внутрішні конфлікти не дозволили йому розгорнути активну діяльність. Незважаючи на це, існування Українського Всепрофесійного Робітничого Союзу було важливим епізодом у життєдіяльності української еміграції за кордоном.

- ¹ Бровченко Т. С. Політика Чехословацької республіки щодо іммігрантів (20–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Т. С. Бровченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 16 с.; Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20–30-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Бублик Тетяна Вікторівна ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997. – 24 с.; Даниленко О. В. Український комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.; Зубко О. Є. Створення та діяльність українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (1923–1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 09.00.12 / О. Є. Зубко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.
- ² Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 / С. Наріжний. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
- ³ Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині : Український вільний університет (1921–1945) / С. Віднянський. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 82 с.
- ⁴ Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект / О. Даниленко // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 10. – С. 37–40.
- ⁵ Сухобокова О. О. Український культурно-освітній осередок у Чехословаччині в 20-х рр. ХХ ст. [Текст] / О. О. Сухобокова // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2009. – Вип. 17. – С. 158–161.
- ⁶ Даниленко О. Українська еміграція в Чехословаччині (1920-ті роки): соціокультурний аспект... – С. 38.
- ⁷ Наша Спілка. – 1924. – Ч. 4–5. – С. 49.
- ⁸ Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України), ф. 3888, оп. 1, спр. 1, арк. 9–9 зв.
- ⁹ Там само, арк. 7.
- ¹⁰ Там само, арк. 7 зв.
- ¹¹ Там само, арк. 10–10 зв.
- ¹² Свобода. – 1929. – 30 січня. – № 24. – С. 4.
- ¹³ ЦДАВО України, ф. 3888, оп. 1, спр. 2, арк. 1–2.
- ¹⁴ Там само, арк. 4
- ¹⁵ Там само, спр. 5, арк. 6
- ¹⁶ Там само, арк. 5.
- ¹⁷ Там само, спр. 1, арк. 3.
- ¹⁸ Там само, спр. 5, арк. 1.
- ¹⁹ Свобода. – 1929. – 30 січня. – № 24. – С. 4.
- ²⁰ ЦДАВО України, ф. 3888, оп. 1, спр. 5, арк. 8.
- ²¹ Там само, арк. 21.
- ²² Там само, спр. 6, арк. 35.
- ²³ Там само, спр. 1, арк. 10 зв.
- ²⁴ Там само, арк. 11.
- ²⁵ Там само, арк. 11.
- ²⁶ Свобода. – 1929. – 30 січня. – № 24. – С. 4.
- ²⁷ ЦДАВО України, ф. 3 888, оп. 1, спр. 5, арк. 13.

- ²⁸ Там само, арк. 25.
- ²⁹ Там само, спр. 6, арк. 35.
- ³⁰ Там само, спр. 5, арк. 24.
- ³¹ Там само, спр. 3, арк. 5.
- ³² Там само, арк. 9.
- ³³ Там само, арк. 11.
- ³⁴ Там само, спр. 6, арк. 33.
- ³⁵ Там само, спр. 5, арк. 25.

В статті проаналізовано положення українських емігрантів-робітників в Чехословаччині на изломе 20–30-х гг. ХХ ст. Раскрыты создание и основные направления деятельности профессионально-классовой организации рабочих – Украинского Всепрофессионального Рабочего Союза.

Ключевые слова: украинская эмиграция, Чехословакия, Украинский Всепрофессиональный Рабочий Союз, культурно-просветительская работа.

The article analyses the standing of Ukrainian working emigrants in Czechoslovakia at the turn of 20–30th years of the XXth century. Discloses creation and main directions of activity of professional and class workers organization – the Ukrainian All Professional Working Union.

Keywords: Ukrainian emigration, Czechoslovakia, the Ukrainian All Professional Working Union, cultural and educational work.

УДК 94 (477)

Галина РІККАРДІ

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 60-х рр. ХІХ – поч. ХХ ст.: СПРОБА ІСТОРИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті аналізується розвиток початкової і середньої освіти у Східній Галичині у 60-х рр. ХІХ – початку ХХ ст. Автор розкриває складнощі цього процесу, зокрема боротьбу українців з поляками за створення українськомовних шкіл та запровадження української мови в уже існуючих. Цьому сприяли виступи галицьких послів на сеймовому рівні, створення нових організацій і товариств, які реалізували ці завдання.

Ключові слова: Галичина, Красва шкільна рада, Австро-Угорщина, система освіти, українізація, польсько-українські взаємини.

Політичне і духовне встановлення нації неможливе без ґрунтовного вивчення її минулого, зокрема подій, що стосуються шкільництва і просвітницького руху. Звернення до мало-відомих сторінок історичного минулого дозволить знайти відповіді на важливі питання, які виникають у процесі розбудови української державності. Дослідження розвитку шкільної освіти в Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. в історичній ретроспективі, на наш погляд, належить до маловивчених сторінок історії краю.

Питання становлення і розвитку шкільництва в Галичині розглядаються у дослідженнях В. Бачинського, Л. Баїка, В. Вериги, М. Грушевського, В. Гнатюка, К. Левицького, К. Малицької, М. Сирника, І. Франка, А. Фікера та Я. Ясінчука.

Складні процеси у сфері шкільництва зумовлювались як політичним, так і соціально-економічним становищем Галичини у складі Габсбурської монархії. Галичина і Буковина, як відомо, перейшли до складу Австрійської монархії в кризовому, занедбаному стані як в економічному, так і в культурному вимірах. Тому австрійський уряд змушений був звернути серйозну увагу на становище шкільної справи, особливо на народне шкільництво в цьому регіоні. Середня освіта в Галичині знаходилась переважно в руках католицьких орденів – єзуїтського василіанського й піярського, які мали в Східній Галичині десяток середніх шкіл, де навчання велося латинською і польською мовами. Австрія перетворила їх на державні гімназії з німецькою мовою навчання. Тільки в 1815 р. почалося навчання польською мовою. Число се-

редніх шкіл почало поступово зростати. Важливими були заходи в галузі народного шкільництва. Вже у 1774 р. заведено три типи народних шкіл: 1) однокласові й парафіяльні, де заняття велося рідною мовою; 2) трикласові “тривіальні”; 3) чотирикласові “нормальні” з німецькою мовою викладання¹. Як рідна мова для навчання у школах використовувалась і українська, власне суміш церковно-слов'янської з українською вимовою. Однак навіть ці половинчасті заходи австрійських властей викликали незадоволення. Проти такої політики австрійського уряду різко виступили провідні польські кола, які мали на меті створити в Галичині базу для майбутнього відродження польської держави й агітували до реалізації цих заходів усе польське громадянство, налаштовуючи його проти українського народу².

З посиленням польського впливу в Галичині між українцями і поляками загострилося суспільно-політичне протистояння. Уже 1848 р. в Галичині адміністративна влада переходить до поляків. Цісарський намісник граф А. Голуховський, як виразник польських прагнень відповідно до політики Відня, отримав широке повноваження, включаючи і нагляд за дотриманням законів, становищем освіти і релігії в провінції³.

З 1849 р. в імперії Габсбургів почали домінувати реакційні сили. Відомо, що австрійський уряд за допомогою російських військ, направлених царем Миколою I, придушив революцію в Угорщині. Невдовзі конституцію 1848 р. було скасовано і уряд звернувся до попередньої системи управління. Проект австрійського уряду змусити українців використовувати латинський правопис збурило усе українське громадянство. Воно одностайно повстало проти цього нововведення на захист слов'янської азбуки, хоча суперечки про те, чи вживати “кирилицю”, чи “гражданку”, тривали й надалі. До значного політичного посилення польського впливу в Галичині дійшло 1867 р., коли Габсбурги, зазнавши поразки у війні з Пруссією, вирішили опертися на поляків як на більш консолідований культурний і політичний елемент. До того ж поляки були значно лояльніші до Відня з погляду на їх непримиренне становище супроти Росії після приборкання повстання 1863 р.

У 1866 р. польська сеймова більшість ухвалила закон про польську мову навчання у початкових і середніх школах, яка до того ж стала крайовою і урядовою. Ще 16 грудня 1865 р. граф А. Потоцький у ландтазі запропонував заснувати шкільну раду, яка б відала всіма шкільними справами в Галичині. На найближчій сесії ландтагу 17 листопада 1866 р. для обговорення цього питання було подано два проекти: перший – “Про заснування крайової шкільної ради”, другий – проект закону “Про викладання в народних і середніх школах”⁴. Після тривалих обговорень, які велися у ландтазі стосовно заснування шкільної ради, імператор 6 липня 1867 р. своїм рескриптом узаконив цю інстанцію. Проте з утворенням крайової ради дедалі більше загострювалася боротьба як і в українських школах, так і у ландтазі. Про цю інституцію висловився депутат галицького сейму І. Красицький так: “Вона не має довір'я в краю... не шанує права української національності... вживає всіх заходів, щоб український елемент як можна більше придушити і українську молодь полонізувати...”⁵. Якщо до створення крайової шкільної ради в Галичині було 1 293 українські школи, то тільки за один рік її діяльності кількість зменшилася на 572, а решту шкіл було закрито і полонізовано⁶. Врешті, 5 листопада 1868 р., було видано адміністративне розпорядження галицької шкільної ради про використання польської мови посадовими особами у справі шкільництва⁷.

Навіть у тих місцевостях, де не було польського населення, українські діти повинні були вивчати польську мову. Тож у багаточисленних громадах через фальсифікацію статистики в школах вводилась польська мова викладання⁸.

У 1869 р. австрійський уряд провів реформу початкової освіти, згідно з положеннями якої школи, що раніше підпорядковувалися церкві, переходили під нагляд світських властей. Цей закон проголошував обов'язкову освіту і вводив нову систему організації народних шкіл, які поділялися на 2 типи: елементарну і вищу народну школу. Термін навчання в елементарній школі тривав 6 років (з 6 до 12 років), а після її закінчення учні змушені були ще 2 роки навчатися на доповнюючих курсах у вечірній час 1–2 рази в тиждень. Ці школи залежно від кількості учнів могли бути одно-, дво- і трикласними і т. д. У вищій початковій школі приймалися діти з 10 років після закінчення 4 класів елементарної школи⁹. Навчання в початковій школі проводилося рідною мовою. Перед початковою школою, як наголошувалося в

законі, стояло завдання “озброїти учнів знанням і навиками, потрібними для подальшої освіти в житті, і створення основ для формування стійких людей і членів суспільства”. Учні мусили вивчати рідну і німецьку мови, арифметику з геометрією, мати загальні відомості з природознавства, фізики, географії, історії, малювання, співів, оволодіти азами гімнастики”.

Становище середніх шкіл видавалося таким. Спершу розвиток гімназій і реальних шкіл не брався урядом до уваги. Всі пропозиції і вимоги, які, імовірно, привели б до успіху гімназійної освіти, також не розглядалися, а обговорення цієї проблеми, як правило, тривало дуже довго¹⁰. Згодом учням, які закінчили 4 клас народної школи надавалася можливість записатися до середньої школи, яка своєю чергою поділялася на гімназії і реальні школи. Навчання в гімназіях тривало 8 років (8 класів) і давало право вступу до усіх вищих навчальних закладів. У гімназіях або латинських школах (вивчалася латинська і грецька мови) головна увага зосереджувалася на природничо-математичних науках¹¹. Крім того ставилося питання про здачу вступних іспитів до гімназій німецькою мовою. Щоправда, вирішальних змін протягом 1880-х рр. щодо реалізації цього плану не відбулося.

У Галичині (у Львові) тільки 1874 р. було відкрито першу українську гімназію, яка давала певний обсяг знань, необхідний для вступу в університет. У реальних школах, учні вивчали ті предмети, що і в гімназіях, лише замість латинської та грецької мов – французьку і малювання. До того ж навчання тривало 7 років. У гімназіях понад 35 відсотків навчального навантаження відводилося для вивчення класичних мов. Якщо врахувати польську та українську, то обсяг мовної підготовки збільшувався до 60–65% годин навчального плану. У реальних школах замість класичних мов глибше вивчали математику, природознавство, креслення, фізику та хімію¹². Ці навчальні заклади готували в основному вступників до технічних і сільськогосподарських вузів.

Згідно з розпорядженням шкільної ради від 29 липня 1872 р. усі школи в Галичині мали перевіряти окружні інспектори. Після відвідання шкіл вони виявляли, що діти не знають добре польської мови, і тому вирішили присвятити багато часу польським заняттям¹³. У багаточисленних громадах батьки відмовлялися відправляти дітей до школи і зверталися з проханнями до уряду запровадити навчання українською мовою. Однак усі ці прагнення наштовхувалися на небажання властей проводити зміни.

Як правило, в українських округах комісія призначала окружними інспекторами поляків, категорично відкидаючи саме існування української мови¹⁴. Для розвитку українського національного шкільництва велике значення мало прийняття у 1872 р. нового закону про організації, який санкціонував національну окремішність українських організацій, дозволяв відкриття приватних шкіл. Останній пункт стосувався насамперед професійного шкільництва, розвитку якого сприяли різні українські економічні і культурно-освітні установи. Становлення професійної освіти в Галичині було пов'язане з діяльністю заснованого у грудні 1868 р. товариства “Просвіта”, головною метою якого було поширення знань і освіти серед українського народу та піднесення його національної свідомості. Засоби розповсюдження знань були різноманітними – від курсів і лекцій до видання дешевих книжечок для селян. Крім того, були започатковані перші українські економічні установи-кооперативи, які займалися здебільшого виробництвом товарів повсякденного вжитку¹⁵.

Незважаючи на несприятливі полонізаційні умови, українське шкільництво розвивалося успішніше, аніж польське. Українська спільнота надавала більшого значення національній школі, ніж польська громада. Підтвердженням цього стало заснування реальної школи у Городку, учні якої мали змогу продовжувати навчання у Львівській вищій реальній школі. “Для цієї школи потрібно було мати 3 вчителів і кожному з них оплачувати 600 флоренів”. Такі зобов'язання прийняла Городоцька громада для утримання школи¹⁶.

У 1893 р. австрійський уряд провів реформу в галузі шкільної освіти, за якою початкові школи було поділено на 2 типи – міські і сільські. Аттестат про закінчення сільської школи не давав права вступу до інших навчальних закладів. До міського типу належали 4-х, 5-ти, 6-ти і 7-класні школи в Галичині і горожанські школи на Закарпатті. Їхні програми забезпечували глибокі знання, давали можливість вивчати німецьку мову. У I–IV класах міських шкіл учні отримували знання для вступу до гімназій і реальних шкіл. Учні, що відчували фінансові

нестатки і не могли продовжувати навчання в середніх школах, закінчували 5 і 6 класи, або так звані виділові школи, і набували навиків праці в ремеслі і торгівлі¹⁷. Водночас до ремісничих майстерень не приймали учнів, які 6 років навчалися у сільській школі. Натомість свідоцтво про закінчення 4-річної міської школи давало право вступу до гімназій, реальних шкіл і навіть до учительських семінарій. Як наслідок цього дещо збільшилася кількість сільських дітей у міських школах. Однак вже у 1906 р. крайова шкільна рада своїм розпорядженням заборонила міським школам приймати сільських дітей до народних шкіл¹⁸.

Станом на 1896 р. народних шкіл у Галичині було 4 098, з них 2 070 українських, 1 095 польських, 92 українсько-польських і 31 школа з німецькою мовою викладання¹⁹. Разом з тим в українських школах діти вивчали польську мову, а в польських школах близько 20 тисяч польських дітей вивчали українську мову. На засіданні галицького сейму, 21 січня 1896 р., посол В. Барвінський так охарактеризував стан освіти в Галичині: “В середніх школах королівства Галичини і Володимирії уряд завів обов’язкове навчання 2 мов – української і польської. Проте крайова шкільна комісія настоювала на тому, що для викладання української мови не має достатньої кількості викладачів і тому українська мова не є обов’язковою”²⁰. Згодом сейм ухвалив, що в польських школах учні повинні вивчати українську мову, а в українських польську. Однак, оскільки уся шкільна освіта знаходилася в руках польської адміністрації, питання вивчення української мови в школах розвивалося вкрай повільно. Додамо, що нерідко в народних школах польських сіл розповсюджувався міський тип навчання. Водночас більшими правами користувалися громадські школи у порівнянні з приватними народними школами, передусім тому, що потрібні були шкільні підручники, а їх видавництвом займалася якраз крайова шкільна рада. В результаті цього підручниками забезпечувалися лише переважно польські школи, а українці нерідко самотужки їх укладали і видавали. Разом з тим зміст цих книг мав великий вплив на формування національної свідомості українців.

Пропонуємо офіційну статистику за 1911 р.²¹:

Міські школи				Загальні народні школи			
разом	німецьких	польських	українських	разом	німецьких	польських	українських
116	2	114	–	5 766	24	3 200	2 542

Особливо жорстку політику шкільна рада здійснювала щодо середніх шкіл. Польська адміністрація усвідомлювала, що збільшення українців у середніх школах сприятиме їх напливу до університету, а це могло перешкоджати здійсненню колонізаторських намірів і підірвати польські впливи у Східній Галичині. У 1867 р. українці не мали жодної середньої школи, функціонували лише 4 середні класи в академічній гімназії у Львові. Водночас поляки мали 18 середніх шкіл. Унаслідок багаточисленних скарг вчителів та парламентаріїв австрійський уряд пішов на поступки і на початку 1875 р. в Галичині вже функціонувало 27 середніх шкіл, 21 гімназія і 6 реальних шкіл. 3-поміж гімназій було 14 вищих, 3 вищі гімназії (між ними Золочівська мала тільки 2 класи), 3 гімназії реальні вищі і одна реальна нижча. Реальні школи діяли у Львові: 4 гімназії і одна реальна школа, в Кракові 2 гімназії і 1 реальна школа, в Тарнові 1 гімназія, в Коломиї 1 гімназія, в Перемишлі 1 гімназія, в Бродах 1 гімназія. У Станиславові функціонувала 1 гімназія і 1 реальна школа (на 18 626 чоловік), в Дрогобичі – 1 гімназія, в Самборі – 1 гімназія, в Стрию працювала 1 гімназія (нижча) і 1 реальна школа (вища). У Ярославі функціонувала 1 реальна школа, в Новім Санчі, Ряшові, Бережанах, Бучачі, Бохні, Золочеві, Воловицях, Яслі також функціонувала лише 1 гімназія²². З 1875 до 1883 рр. сталися незначні зміни у статистиці галицьких середніх шкіл. Між гімназіями було 19 вищих і 2 нижчі, крім того працювало 4 вищі реальні гімназії.

Між тим, кількість польських середніх шкіл зростала з року в рік без будь-яких перешкод. Так у 1908 нараховувалося вже 40 гімназій і 6 філіалів, крім того працювало 11 реальних польських шкіл²³. 1912 р. одна українська середня школа в Галичині припадала на

520 000 українців, тоді як одна польська школа – на 52 000 поляків²⁴. В результаті українські середні школи були дуже переповнені і нерідко українська шкільна молодь змушена була відвідувати польські школи.

У 1892 р. в українській гімназії Львова навчалось 522 учні, а в наступному році це число збільшилось до 55, в Коломиї в 1904 навчалось 540 учнів, а в наступних роках – 660 учнів, у Тернополі здобував освіту 551 учень.

Українці спрямовували значні зусилля на відкриття українських середніх шкіл і нових філіалів. У 1907 р. в Галичині було 83 середні школи: 45 гімназій (з них 2 приватні), 11 реальних шкіл та 17 учительських семінарій. Щоправда, із 45 гімназій тальки в 5-х навчання велося українською мовою (в Перемишлі, Коломиї, Тернополі, Станиславові і Львові). У всіх інших гімназіях, як і в реальних школах, мовою викладання була польська. У цих гімназіях навчалось 27 013 учнів, серед яких було 5 685 українців (21,5 %), 5 597 євреїв, 22 німці і близько 15 500 поляків – майже втричі більше, ніж українців²⁵.

Дещо краще стояло питання в народних школах, які поділялися, своєю чергою, на сільські, маломістечкові та міські, залежно від кількості дітей, і нараховували від 1 до 4 класів. Найвищим типом народних шкіл були так звані виділові школи, в яких навчання тривало 3 роки, а саме в 5-х, 6-х і 7-х класах. Але вони функціонували лише в містах. На території Галичини, до слова, в 1907 р. нараховувалося 96 виділових шкіл: 2 з німецькою мовою, а 94 – з польською мовою навчання і жодної (!) з українською.

У 1904/1905 рр. на 6 240 громад коронного краю Галичини, 2 147 не мали шкіл узагалі. У 8 повітах більшість громад також не мали шкіл, при чому в Ліському повіті східної Лемківщини на 154 громади 115 – не мали шкіл взагалі. У 5 повітах Східної Галичини в 1900/1901 рр. до школи не ходило понад 40 відсотків дітей шкільного віку (в повіті Турка – 42,5%, в Косові – 43,8%, в Снятинському повіті 46,5% і т. д.)²⁶.

Такі були наслідки цілеспрямованої антиукраїнської політики польської адміністрації в Галичині. Про це свідчить і той факт, що для польських шкіл був прикріплений крайовий інспектор при крайовій шкільній раді у Львові та інспектор у кожному повітовому місті, а для українських шкіл – лише один крайовий інспектор, який навіть при найбільшому бажанні не мав можливості припинити всі школи. Повітових інспекторів для українських шкіл призначено не було, а відповідні обов’язки поклалися на польських інспекторів.

Польська адміністрація до освіти селянських дітей ставилася неоднозначно. Чи не найкращим виразником їхньої позиції був Ю. Шуйський – ректор Краківського університету, польський історик і поет, у 1867–1883 рр. посол до крайового сейму. На сьомій сесії, 30 червня 1880 р., він висловив думку, що для селянських дітей не потрібно 6–7-класових шкіл. “Освіта сільських дітей, – говорив Ю. Шуйський, – повинна бути обмежена тільки до чотирьох класів, де вони мали б навчатися, читати й писати, а більше їм і не вартувало знати...” У народних школах міського типу викладання велося польською мовою. Дітей українських селян і ремісників за розпорядженням крайової шкільної ради не приймали до міських шкіл, їм також заборонялося приватно готуватися до вступних іспитів²⁷. До того ж, іспити до вищих навчальних закладів потрібно було складати польською мовою. Було багато випадків, коли дітей просто не повідомляли про час здачі іспитів.

Офіційна статистика вступних іспитів у Тернополі показує:

Роки	Українці		Поляки	
	Кількість абітурієнтів	Взятих	Кількість абітурієнтів	Взятих
1902/03	70	22	45	44
1903/04	64	21	57	36
1904/05	53	21	57	44

- ³³ Ясінчук Л. 50 літ рідної школи (1881–1931 pp.) / Л. Ясінчук. – Львів, 1931. – С. 20.
³⁴ Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1991. – С. 27.
³⁵ Левицький В. Як живеться українському народові в Австрії? / В. Левицький. – Відень, 1915. – С. 19.
³⁶ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 85.

В статті аналізується розвиток начального і середнього образования в Восточной Галиции в 60-х гг. XIX – начале XX в. Автор раскрывает сложности этого процесса, в частности борьбу украинцев с поляками за создание украиноязычных школ и внедрение украинского языка в уже существующих. Этому способствовали выступления украинских послов в Галицком сейме, создание новых организаций и обществ, которые реализовывали эти задачи.

Ключевые слова: Галиция, Краевый школьный совет, Австро-Венгрия, система образования, украинизация, польско-украинские отношения.

The article analyzes the development of primary and secondary education in Eastern Galicia in the 60's XIX – early XX century. The author reveals the complexity of this process, in particular the fight against the Poles by Ukrainian Ukrainian-establishment of schools and the introduction of the Ukrainian language in existing ones. Contributing performances Galician Sejm at the level of ambassadors, the creation of new organizations and companies that have implemented these tasks.

Keywords: Galicia, Krayeva School Board, Austria-Hungary, the education system, ukrainization, Polish-Ukrainian relations.

УДК 94 (477.86): 373.5

Ірина САВІЦЬКА

УКРАЇНСЬКІ ГІМНАЗІЇ СТАНИСЛАВОВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921–1939 pp.)

У статті проаналізовано діяльність гімназій Станиславова з українською мовою навчання в міжвоєнний період (1921–1939 pp.). На основі першоджерел, зокрема архівних матеріалів, і здобутків української історіографії розкрито особливості навчально-виховного процесу в Українській державній гімназії, станиславській Приватній дівочій гімназії Українського педагогічного товариства та Приватній жіночій гімназії сестер Василянок. Розглянуто нормативно-правову базу Другої Речі Посполитої, що регламентувала функціонування середніх навчальних закладів у Галичині.

Ключові слова: Станиславів, українські гімназії, освіта, навчально-виховний процес, Кураторія Львівського шкільного округу.

Освіта залишається важливим чинником суспільного прогресу, оскільки вона відповідає за нагромадження духовних і матеріальних цінностей людством. Без розбудови національної школи неможливий подальший розвиток і збереження української державності. Тому, з одного боку, для розвитку національної освіти потрібно черпати історичний досвід минулих поколінь, опиратися на освітні традиції, а з іншого, розвиток середньої освіти повинен відповідати сучасним вимогам життя і йти в ногу з часом. Особливої уваги з боку держави потребує система гімназійної освіти, яка зорієнтована на спеціалізовану поглиблену підготовку молоді. Метою статті є спроба розкрити особливості навчання в класичних та гуманістичних українських гімназіях Станиславова в міжвоєнний період. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: дослідити вплив законотворчої діяльності польського керівництва на функціонування середніх освітніх закладів Галичини; проаналізувати особливості навчально-виховного процесу в українських гімназіях міста; охарактеризувати склад педагогічного колективу та учнівства; показати напрями шкільної діяльності гуртків і секцій.

При дослідженні організації гімназійної освіти в умовах централізації шкільництва зроблено спробу аналізу нормативно-правових актів, що діяли в міжвоєнний період у Галичині, зокрема в Станиславові. Цінними в цьому аспекті були “Закон від 31 липня 1924 р., що змінював деякі положення щодо організації шкільництва”¹ та “Закон про устрій шкільництва

від 11 березня 1932 р.”². Найбільшу цінність становлять неопубліковані архівні матеріали, що зберігаються у справах фондів 304 (“Державна гімназія з українською мовою викладання у Станиславові”), 288 (“Приватна дівоча українська гімназія У.П.Т. в Станиславові”) та 291 (“Приватна гімназія С.С. Василянок в Станиславові”) Державного архіву Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Змістовними є спогади, вміщені у виданнях “Альманах Станиславівської землі” О. Левицького³, М. Соневицького⁴, Д. Скождополь-Бойчук⁵ та ін. та “Мое місто”⁶. Побіжно торкалися проблеми української гімназійної освіти у Станиславові в міжвоєнний період Б. Ступарик⁷, О. Ворошук⁸, Г. Білавич і Б. Савчук⁹, с. Серафима Сало¹⁰, М. Вуянко¹¹, Б. Савчук¹², І. Стасюк¹³ та ін.

Після завершення Першої світової війни, поразки ЗУНР і невдалої спроби галицьких українців відродити власну державність Східна Галичина в 1921 р. опинилася у складі відродженої Речі Посполитої. Освітня політика міжвоєнної Польщі була спрямована на підпорядкування шкільництва державі, основною метою якого було виховання лояльних підданих. Зокрема, про це свідчить прийняття змін у систему місцевої і повітової шкільної влади. Відповідно до розпорядження міністра віровизнання та народної освіти Польщі в 1921 р., яке набуло чинності на території Львівського, Станиславівського і Тернопільського воєводств 7 березня того року, була ліквідована Крайова шкільна рада, а її повноваження перейшли до новоствореного органу – Кураторії Львівського шкільного округу на чолі з куратором¹⁴. Так, станиславівські гімназії, починаючи з 1921 р., підпорядковувалися Львівському шкільному округу з центром у Львові. Кураторія здійснювала обмежену викладання українською мовою та сприяла закриттю українських гімназій і початкових шкіл¹⁵.

Політика польського уряду розгорталася в напрямку централізації й колонізації освітньої діяльності. Свідченням цього був прийнятий “Закон від 31 липня 1924 р.”, що змінював деякі положення щодо організації шкільництва¹⁶. Відповідно до цього закону шкільні документи гімназій повинні були заповнюватися польською мовою, передбачалося використовувати польські навчальні плани і підручники¹⁷. Сьомим пунктом закону зобов’язувалося ввести в українських приватних і державних гімназіях польську мову, літературу, географію, “історію разом із наукою про сучасну Польщу”, які мали викладатися польською мовою¹⁸. Крім того, утримання національних приватних шкіл було покладено на громади міст, а держава надавала перевагу в підтримці утравістичним (двомовним) школам, що було ще одним проявом колонізаторської політики Другої Речі Посполитої та наступним етапом подальшої колонізації всього українського шкільництва¹⁹. У результаті кількість українських шкіл у Галичині різко зменшилася – з 2 426 в 1921/1922 pp. до 352 у 1938/1939 pp.²⁰

Важливим нормативно-правовим актом, що реорганізував застарілу систему шкільної освіти, став “Закон про устрій шкільництва від 11 березня 1932 р.”. Основні завдання цієї шкільної реформи полягали у наближенні навчальної програми до потреб життя. До реформи загальноосвітню підготовку давала триступенева початкова школа та восьмирічна гімназія, після закінчення яких можна було продовжувати навчатися у вищій школі. Внаслідок реформи восьмирічна гімназія була реорганізована в чотирирічну гуманітарного типу. Перші й другі класи попередньої гімназії ввійшли до початкової школи, а на базі сьомих і восьмих класів запроваджувалися дворічні ліцеї²¹.

У результаті середня школа в Галичині ставала шестилітньою і складалася з чотирирічної гімназії та дворічного ліцею, що “надавали теоретично-наукове підґрунтя для студій у вищих школах”, готували молодь до навчання в подальшому на відповідному факультеті. До першого класу гімназії приймали учнів дванадцятирічного віку, до ліцеїв – гімназистів не менше шістнадцяти років. Абсольвенти (випускники) здавали кінцевий іспит зрілості відповідно до закону не пізніше вісімнадцяти років²². Ліцеї являли собою вищий ступінь середньої освіти, тобто загальна (як і фахова) середня освіта мала двоступеневий характер. У порівнянні з “австрійською ступеневістю гімназій”, де перехід з нижчих класів до вищих здійснювався автоматично, за Польщі між різними ступенями середньої освіти виник проміжний бар’єр – вступні іспити до ліцею після закінчення гімназії (“мала матура”). Це було більш практично, ніж структура попередньої шкільної освіти, оскільки давало можливість швидше завершити навчання відповідно до власних зацікавлень²³.

Закон 1932 р. позитивно вплинув на якість освіти в Польщі, зокрема у станиславівських середніх навчальних закладах. Збільшилася і кількість вступників до гімназій. Так, до першого класу всіх приватних гімназій “Рідної школи” в Галичині у 1934 р. в середньому поступило близько 30 учнів на клас, у той час як у 1931 р. кількість гімназистів у класі дійшла до мінімуму і в середньому становила 19 осіб²⁴. Це свідчило про те, що тогочасне українське суспільство поклало великі надії на шкільну реформу 1932 р., яка мала б змінити на краще плачевне становище середньої освіти. Випускники місцевої Української державної гімназії визнавали, що реформа дещо покращила застарілу систему освіти в краї. “Не з причин професорського складу нашої гімназії, – писав випускник Української державної гімназії у Станиславові І. Коропецький, – але через централізоване укладання шкільної програми державою гімназійна наука не дуже приготувляла нас до модерного життя. Все-таки деякі намагання в цьому напрямі були вже зроблені, починаючи якраз нашою клясою. Вона була першою, на якій випробовували нову систему середньої освіти. По двох клясах ще “старого типу” ми перейшли знову до I-ої кляси “нового типу”. По чотирьох клясах... здавали ми т.зв. малу матуру, щоб вступити до спеціалізованого ліцею. У нашій гімназії були гуманістичний та математично-природничий ліцеї”²⁵.

Однак становище української гімназійної освіти під польською владою внаслідок цілеспрямованої урядової політики було досить складним. У міжвоєнному Станиславові діяло всього три гімназії з українською мовою навчання: Українська державна гімназія, Приватна жіноча гімназія сестер Василянок та Приватна жіноча гімназія “Рідна школа”. На базі кожної гімназії функціонували двокласові ліцеї²⁶. Найдавнішою і єдиною українською державною гімназією у Станиславові була Українська державна чоловіча гімназія, заснована ще в 1905 р. Першим директором гімназії був Микола Сабат, який викладав класичні мови – грецьку і латинську. М. Сабат управляв гімназією найтриваліший період (упродовж 1905–1914 рр. та впродовж 1921–1927 рр.), а його наступники з різних причин недовго перебували на посаді директора. Як зауважує у своїх спогадах учитель гімназії Осип Левицький, її перший директор М. Сабат “виніс школу власними, а не посторонніми заходами чи впливами на передове місце поміж... усіми тодішніми середніми школами в краю”²⁷. У 1914 р. гімназія стала коедукційною, тобто в ній дозволили навчатися і дівчатам.

У фондах Держархіву Івано-Франківської обл. збереглася інформація про викладацький склад, керівництво гімназії та успішність гімназистів міжвоєнного періоду. Для прикладу, на початку 1927/28 навчального року в Українській державній гімназії викладало 30 вчителів. Що стосується керівництва навчального закладу, то директорів гімназії призначала Кураторія Львівського шкільного округу. У 1927 р. на зміну науковцю і класичному філологу М. Сабату на посаду директора гімназії було призначено вчителя німецької мови Г. Кичуна²⁸. Після його передчасної смерті в 1927 р. тимчасовим управителем закладу став учитель української та польської мови О. Бойцун. Невдовзі, в 1928 р., Українську державну гімназію очолив математик Д. Джердж, який у 1933 р. вийшов на пенсію²⁹. На 1934/35 навчальний рік кураторія призначила директором навчального закладу О. Левицького, який обіймав посаду директора гімназії до її закриття у 1939 р.³⁰

Українська державна гімназія підпорядковувалася Кураторії Львівського шкільного округу з центром у Львові за законом 1921 р. При вступі до гімназії абітурієнти складали чотири екзамени, три з яких комбіновано – усно і письмово, зокрема польську та українську мови, “рахунок з геометрії”. Географію вступники здавали тільки усно³¹. Формували тільки два класи – А і Б, у кожен з яких набирали близько сорока учнів³². Бажаючих навчатися в гімназії з українською мовою навчання було значно більше, проте польська влада не була зацікавлена в розвитку українського шкільництва. З іншого боку, кількість вступників залежала від матеріального становища їхніх батьків. Зважаючи на післявоєнну розруху та окупацію краю поляками, тільки незначна частина української молоді могла здобути гімназійну освіту. Соціальне зuboжіння населення супроводжувалося падінням освітнього рівня, українське шкільництво міжвоєнного періоду перебувало в катастрофічному стані³³. Як наслідок, середня україномовна класична освіта у Станиславові була важкодоступною для більшості населення Галичини через недостатню кількість шкіл та високу плату за навчання³⁴.

Українська державна гімназія у Станиславові була гімназією класичного типу, що означало пріоритетну увагу до вивчення двох давніх мов – грецької та латинської. Крім того, обов’язково вивчалася польська (відповідно до закону 1924 р.), а також українська і німецька мови. Під час навчання в гімназії учні вивчали загалом п’ять мов і рівень викладання був доволі високим. За керівництва М. Сабата гімназія вважалася однією з найдисциплінованіших серед гімназій міста. І. Коропецький згадував: “Прийнятих могло бути лише 80, по 40 до відділу А і Б. З них усього 19 були між тими 40 абітурієнтами, які здавали матуру – іспит зрілості – вісім років пізніше – в 1939 р. Причиною... був часом брак фінансових засобів, але частіше – високі вимоги навчання, з якими вони не могли собі дати ради. Відомо, що станиславівська гімназія славилася своїм високим академічним рівнем”³⁵.

Незважаючи на те, що гімназія була українською, директорів та педагогічному колективі потрібно було зважати на обов’язкову присутність у навчальному закладі вчителів від Кураторії Львівського шкільного округу, тобто польських учителів, завданням котрих було стежити за політичними настроями учнів і викладачів гімназії. Представниками кураторії, для прикладу, за керівництва О. Левицького були вчителі польської мови М. Плячек і Ю. Дрозд та вчитель історії, яку теж викладали по-польськи, С. Копіта³⁶.

Більшість учнів були мешканцями сільської місцевості Станиславівського, а в деяких випадках – Тернопільського і Львівського воєводств. У гімназії традиційно навчалася молодь зі Станиславова та його околиць – Княгинин-Міста, Княгинин-Гірки, Княгинин-Колонії. Зрідка в архівних справах трапляються атестати зрілості випускників гімназії, які були уродженцями Краківського воєводства, Буковини та Закарпаття³⁷. Окрім п’яти мов, учні вивчали “історію разом із наукою про сучасну Польщу” (яка теж викладалася польською мовою), природознавство, фізику і хімію, математику та пропедевтику філософії – загалом до атестата входило 12 предметів. Навчальна програма включала також курс фізичного виховання, так звані “тілесні вправи”³⁸.

У гімназії діяла класно-урочна система. Кожного дня, включаючи суботу, передбачалося по 5–6 лекцій (уроків), які починалися о 8 год ранку і тривали приблизно до 14 год дня. Уроки тривали по 45 хв. Вихідним днем була неділя. Вчителі Української державної гімназії часто викладали по декілька різних, не зв’язаних між собою, предметів. Це вказувало на те, що профіль їх викладання був досить широким³⁹. Справжнім життєвим випробуванням для учнів гімназії ставали випускні іспити (“матура”). Проте у своїх спогадах випускники гімназії згадували, що гуманітарний характер навчання в гімназії часто мав негативні наслідки, оскільки класичні мови, яким приділялося занадто багато часу, в подальшому житті мало кому з них пригодилися. Зате давався взнаки недостатній рівень знань з математики, якій, навпаки, приділялося недостатньо уваги в класичній державній гімназії Станиславова⁴⁰.

В Українській державній гімназії діяли учнівські об’єднання: пластова організація, “Самоуправна шкільна громада”, шкільний кооператив “Єдність” (заснований у 1921 р. Д. Джерджом), різноманітні наукові гуртки. Вони спільно з батьками, педагогами і церквою намагалися забезпечувати українське національно-патріотичне виховання молоді⁴¹. У науковій діяльності найбільш помітною була діяльність “Наукового гуртка”, що мав на меті поглиблення знань учнів гімназії та розширення їх світогляду. На початку 1930-х рр. у “Науковому гуртку” діяло сім секцій: українознавча, драматична, філологічна, географічна, природнича, математично-фізична і філософська. У секціях учні вивчали українську та світову історію, культуру, літературу, готували вечори та вистави. Зокрема, проводили святкові вечори на честь Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся та ін., ставили театральні вистави “Мартин Боруля”, “Гетьман Дорошенко”. Особливою популярністю серед учнів користувався спортивний гурток. Учні захоплювалися футболом, відбиванками (волейболом), шахами і неодноразово отримували перемоги у міжгімназійних та місцевих змаганнях⁴².

Відсутність політичної волі і фінансового сприяння з боку польської влади щодо функціонування приватних українських гімназій зовсім не означала відсутності останніх як таких. Справою організації україномовної середньої освіти зайнявся станиславівський громадський актив. Головним рушієм боротьби за українську школу було засноване в 1881 р. Українське педагогічне товариство (далі – УПТ), перейменоване в 1926 р. в УПТ “Рідна школа”. Основною

метою діяльності товариства було вирішення проблем навчання української громади, надання моральної і матеріальної допомоги учням і студентам, виховання молоді в патріотичному дусі та видавнича діяльність⁴³. У першу чергу, товариство сприяло зростанню кількості шкіл з українською мовою викладання.

У 1921 р. УПТ створило Приватну дівочу гімназію у Станиславові. Вона знаходилася в будинку філії товариства “Просвіта” на вулиці Липовій, 80 (сьогодні – вул. Т. Шевченка), яку гімназія орендувала за місячну плату в 250 злотих⁴⁴. Першим її управителем став учитель Української державної гімназії Н. Даниш. Дівоча гімназія, як і Українська державна гімназія, була нефаховим середнім навчальним закладом, який не надавав професійної початкової освіти (як, наприклад, вчительські чи духовні семінарії), і готував освічену молодь до вступу у вищі навчальні заклади. Станиславівська приватна дівоча гімназія УПТ була “школою гуманістичного типу”, тобто головна увага тут приділялася вивченню гуманітарних предметів. Натомість точні і природничі науки вивчалися не так поглиблено⁴⁵. Домінування гуманістичного напрямку в системі середньої освіти загалом було законодавчо закріплене шкільною реформою 1932 р. і передбачало обов’язкове вивчення тільки однієї класичної мови – латинської (на відміну від класичної Української державної гімназії у Станиславові, де обов’язково вивчали дві античні мови). Утворення гімназій гуманістичного типу стало кроком вперед на шляху до оновлення системи навчання відповідно до вимог часу⁴⁶.

Включно до 1924 р. саме українська мова вважалася мовою викладання та ведення офіційного діловодства гімназії. Тільки конверти до листів, які надсилалися польським шкільним властям, були підписані польською мовою. Розпорядженням Кураторії Львівського шкільного округу 1924 р. було введено у всіх гімназіях внутрішнє і зовнішнє урядування польською мовою. Відтоді гімназії і школи зобов’язувалися надсилати до кураторії протоколи шкільних засідань польською мовою, вести польськомовні шкільні каталоги, видавати свідоцтва польськи тощо. Цей закон увійшов в історію під назвою “Кресовий закон Грабського”⁴⁷.

Головна управа Українського наукового товариства у Львові відправила вимогу до Міністерства віросповідань і освіти у Варшаві про скасування нового шкільного закону. Відповідно керівництво жіночої гімназії за дорученням Головної управи і згідно з волею батьків учениць не виконувало даного розпорядження і продовжувало вести шкільну документацію українською мовою. Кураторія Львівського шкільного округу певний час приймала звіти і затверджувала протоколи, написані українською мовою⁴⁸. Згідно з розпорядженням, атестати почали видавати випускникам гімназії двома мовами – польською на першому аркуші, а на наступному – ідентичний текст в українському перекладі. Загалом в атестаті обов’язково вказувалися віросповідання та рік народження гімназистки, період навчання в гімназії, дата здачі екзаменів, атестат зрілості, місце проживання і перелік предметів, які вивчалися⁴⁹.

Навчання в Приватній дівочій гімназії УПТ у Станиславові з українською мовою викладання розпочалося в 1921 р. і було платним. У матеріалах Держархіву Івано-Франківської обл. зберігся вчительський звіт за 1924/25 навчальний рік, з якого довідуємося, що за перше півріччя батьки вихованок гімназії оплачували за навчання від п’яти до двадцяти п’яти злотих помісячно, а в другому – відповідно від п’яти до тридцяти злотих. Від повної оплати за навчання було звільнено п’ять учениць, а часткову суму сплачували батьки 40 гімназисток. У гімназії викладали додаткові предмети – спів, французьку мову, стенографію, гігієну та жіночі роботи⁵⁰. Наприкінці 1924/25 навчального року тут навчалася загалом у всіх шести класах 154 учениці, з яких тільки троє не були українками. Походили гімназистки здебільшого із сімей залізничних, поштових і державних службовців, учителів та священників. Більшість учениць Приватної дівочої гімназії УПТ були мешканками Станиславова (94 учениці зі 154-х)⁵¹. Предмети, що вивчалися, як і атестати зрілості, практично не відрізнялися від тих, які видавали в Українській державній гімназії та в гімназії сестер Василянок. Для більшості випускниць навчання в гімназії не завершувалося – вони продовжували здобувати вищу освіту. Так, у 1931 р. “матуру” склало 77 випускниць, з яких тільки 12 не виявили бажання продовжувати навчання далі⁵².

Особливе значення в українських гімназіях надавалося вихованню учениць. Зокрема, в дівочій гімназії УПТ його основними напрямками були: релігійно-моральне, інтелектуальне, національне і громадсько-суспільне виховання. Обов’язковим предметом у даному навчаль-

ному закладі була релігія. Щонеділі й у свята відбувалися богослужіння в катедральній церкві, в яких обов’язково брали участь вихованки гімназії спільно з отцями-катехитами. Так, 1924/25 навчального року отець Іван Фіголь проводив великодні реколекції разом з ученицями п’ятих і шостих класів гімназії⁵³. При гімназії “Рідної школи” діяв учнівський шкільний кооператив “Будучність”, заснований за сприяння вчителя Української державної гімназії (мав години математики і в дівочій гімназії УПТ) Д. Джерджа. Навколо шкільного кооперативу учениці гуртувалися під гаслом української кооперації “Свій до свого по своє”. Спілка “Будучність” продавала споживчі товари для учениць закладу⁵⁴.

Особлива увага надавалася національному вихованню гімназисток. Так, вони брали участь у днях пам’яті, присвячених актуальним подіям національного життя народу. 1 листопада 1924 р. учениці вшановували пам’ять борців за волю українського народу участю в богослужінні. Упродовж навчального року учениці неодноразово були присутніми на театральних виставах, а 18 червня 1925 р. власними силами поставили концерт у пам’ять 64-х роковин від дня смерті Т. Шевченка в залі товариства “Сокіл”. На дозвіллі учениці нерідко читали книги зі шкільної бібліотеки. У “Науковому гуртку”, який існував при дівочій гімназії УПТ та діяв під проводом опікуна Д. Лиськевича у 1920-х рр., учениці п’ятих і шостих класів вчилися художнього читання. Головною метою гуртка було поглиблення знань шляхом читання наукових книг. Учениці молодших класів часто брали участь в екскурсіях по околицях Станиславова⁵⁵.

Окрему увагу слід приділити освітньо-виховній діяльності сестер Василянок. Педагогічна праця монахинь стала одним із основних чинників швидкого розвитку монастиря у Станиславові. Монастир св. Йосифа Обручника у Станиславові знаходився на вулиці П. Скарги, 17 (сьогодні – вул. Василянок, 17). При ньому існували вчительська семінарія, вселюдна школа та інститут “Марії” для учениць, які були створені ще до Першої світової війни⁵⁶. Найбільшим здобутком освітньо-педагогічної діяльності сестер чину св. Василя Великого в міжвоєнному Станиславові стала організація вчительської семінарії. Хотілося б подати коротку передісторію гімназії сестер Василянок, яка до 1934 р. діяла як семінарія⁵⁷.

Учительська семінарія – це середній педагогічний фаховий навчальний заклад, у якому студентів готували до майбутньої праці на вчительській ниві. Монастирські семінарії підпорядковувалися, як і всі інші початкові та середні навчальні заклади, Кураторії Львівського шкільного округу. Статус державного навчального закладу вчительська семінарія, що входила до складу інституту сестер Василянок “Марія”, отримала 30 жовтня 1909 р. Випускниці вчительської семінарії в майбутньому поповнювали педагогічний колектив виділової та початкової шкіл Станиславова⁵⁸.

Найбільша кількість дівчат, учениць вчительської семінарії, навчалася у 1924/25 навчальному році – 237 учениць. У 1933–1934 рр. учительську семінарію було остаточно перетворено на гімназію. Відповідно до закону 1934 р. на основі колишньої вчительської семінарії при станиславівському монастирі сестер Василянок було утворено два класи ліцею і чотири гімназійні класи. Останні були двох видів – класичні з гуманітарним нахилом і педагогічні, які давали випускникам початкову професійну освіту. Перший випуск ліцеїстів відбувся в 1937 р.⁵⁹ Фактично, щоб здобути повну середню освіту, ученицям потрібно було пройти шість класів початкової школи і ще шість – середньої. Після 12 років навчання вони мали право вступати до вищих навчальних закладів. Гімназія сестер Василянок також підпорядковувалася Кураторії Львівського шкільного округу.

Директором Приватної жіночої гімназії сестер Василянок протягом 1933–1939 рр. був талановитий педагог з великим досвідом роботи в різних навчальних закладах Польщі, вчитель математики Г. Заморока. Українські вчителі закладу відзначалися високим рівнем знань. Так, серед викладачів гімназії були головний теоретик українського “Пласту”, відомий педагог О. Тисовський. У 1930-ті роки в гімназії працювали Г. Тимошук, М. Пасіка, І. Гутникевич, І. Смолинський, Р. Савицький, В. Гошованюк, С. Никифоряк, С. Зубрицька, Б. Бахталовський та ін. Навчав гімназисток співу та гри на скрипці відомий композитор і педагог Ярослав Барнич, що здобув популярність як автор “Гуцулки Ксені”. У другій половині 1930-х рр. завдяки його старанням набули популярності серед шкільної молоді Станиславова “Вечорниці”, присвячені Т. Шевченку, що відбувалися в приміщенні місцевого “Сокола”⁶⁰.

Гімназія сестер Василянок у Станиславові була гімназією гуманістичного типу, в якій вивчали чотири мови, зокрема українську, польську, німецьку та латинську. До основних предметів (які ввійшли до шкільних свідоцтв) також можна віднести історію, релігію, біологію, математику, фізику та хімію і фізичне виховання. Як і в інших гімназіях міста, польську мову, історію та географію тут викладали поляки. Історію та релігію абсолювентки здавали усно на випускних екзаменах, а з польської, німецької та української мови іспити були і усні, й письмові⁶¹.

У станиславівській гімназії сестер Василянок існувала чітка система організації навчання, яка була спільною для всіх василіанських шкіл. На уроки дівчат скликали металевим дзвоником, вони починалися о 8 год. і тривали до 13.30. Один урок тривав 45 хвилин. Навчалися учениці гімназії і в суботу, а єдиним вихідним днем була неділя. Плата за навчання була приблизно такою ж, як у станиславівській Приватній дівочій гімназії Українського педагогічного товариства, – коливалася від 20 до 25 злотих на місяць⁶².

У гімназії навчалися переважно українки, приблизно половина з яких були мешканками Станиславова. Зокрема, на кінець навчального 1935/36 року з 92-х вихованок гімназії 44 учениці постійно проживали у Станиславові, 22 були родом з міст і сіл Станиславівського повіту, а 26 – походили з інших повітів. При цьому приблизно четверта частина дівчат доїжджала щодня до Станиславова, приблизно така ж кількість проживала в шкільному інтернаті, але більшість вихованок мешкала в родичів⁶³. У протоколах засідань учителів за 1935–1939 рр. збереглися також статистичні дані про кількість учениць у кожному з класів гімназії. У 1936/37 навчальному році тут навчалось 90 вихованок, а в 1937/38 навчальному році було зараховано 129 учениць до всіх чотирьох класів гімназії разом⁶⁴.

Особливого значення у станиславівській Приватній українській жіночій гімназії сестер Василянок надавали вихованню християнських чеснот та плеканню побожності. Шкільні заняття починалися в учнів усіх станиславівських шкіл Василянок Службою Божою в каплиці монастиря і закінчувалися молитвою. Відзначення релігійних свят супроводжувалися традиційними виховними заходами. Для прикладу, в переддень Водохреща священник відправляв у стінах монастиря Йорданське Водосвяття, опісля чого отець освячував водою кімнати учениць та класи. Для дітей із незаможних сімей та сиріт гімназистки, що перебували у Марійських дружинах, збирали книжки, влаштовували святкування у день св. Миколая. Марійське товариство було засноване ще при вчительській семінарії у 1921 р. і відіграло особливу роль у релігійному вихованні учениць гімназії.

Як і в інших гімназіях міста, у станиславівській Приватній українській жіночій гімназії сестер Василянок діяли різні навчальні гуртки. Зокрема, гурток під керівництвом Д. Ліськевича влаштовував літературні вечори, вшановуючи творчість видатних письменників. Спортивне виховання здійснювалося як на заняттях з фізичної культури, так і на секціях з волейболу та під час спортивних ігор⁶⁵. У виховній роботі сестер, окрім релігійного виховання дітей та молоді, приділялася особлива увага вихованню патріотизму та любові до батьківщини. При гімназії сестер Василянок, як і при інших навчальних закладах міста, діяв “Пласт”, організатором якого виступила дружина вчителя Української державної гімназії Н. Левицька. Вихованками були пластунки, учениці гімназії – Т. Яросевич, Н. Павлюх, Л. Хромовська і С. Бачинська. У цьому навчальному закладі, як і в інших україномовних навчальних закладах, свідомо плекали патріотичний дух. Як наслідок, з початком Другої світової війни у вересні 1939 р. частина випускниць гімназії та інших шкіл Василянок у Станиславові опинилися в націоналістичному підпіллі, а самі навчальні заклади припинили своє існування⁶⁶.

Таким чином, польський уряд чинив перешкоди для розвитку україномовної освіти і науки в Галичині міжвоєнного періоду. Це, зокрема, виразно проявилось в державній політиці щодо відновлення і фінансування українських гімназій. У Станиславові до початку Другої світової війни функціонувала тільки одна українська коєдукаційна класична державна гімназія, заснована ще в 1905 р. Шкільна реформа 1924 р. посилила курс на централізацію і колонізацію українського шкільництва в Польщі. Асиміляторський характер політики Другої Речі Посполитої проявився в тому, що протягом 1921–1939 рр. не тільки у Станиславові, але й на території всієї Галичини польською владою не було відкрито жодної української гімназії. Організацією

гімназій з українською мовою викладання в міжвоєнному Станиславові зайнялися громадські культурно-просвітницькі організації та УГКЦ. Зусиллями Українського педагогічного товариства була організована у 1921 р. станиславівська Приватна дівоча гімназія УПТ “Рідна школа”, а завдяки освітньо-виховній діяльності Василянського монашого чину з 1934 р. функціонувала Приватна українська жіноча гімназія сестер Василянок. Обидві приватні жіночі гімназії були нефаховими середніми навчальними закладами гуманістичного типу, закінчення яких давало можливість у подальшому вступати до вищих навчальних закладів. Загалом в україномовних гімназіях Станиславова виховання учнівської молоді відзначалося національно-релігійною спрямованістю і належною дисципліною.

¹ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 764, 765, 766. – № 79. – S. 1212–1214. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>.

² Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 389. – № 38. – S. 639–645. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19320380389&type=2>.

³ Мацьків Т. Історія Української державної гімназії в Станиславові / Т. Мацьків, Ю. Каменецький, О. Левицький // Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 261–301.

⁴ Соневицький М. Спогади про дівочу гімназію “Рідної школи” в Станиславові в рр. 1924–1928 / М. Соневицький // Моє місто : Хрестоматія з історії Івано-Франківська / упоряд. І. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – С. 469–472.

⁵ Скождополь-Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові / Д. Скождополь-Бойчук // Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 317–326.

⁶ Моє місто : Хрестоматія з історії Івано-Франківська / упоряд. І. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – 672 с.

⁷ Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаніка, 1994. – 144 с.

⁸ Ворошук О. Теорія і практика учнівського самоуправління в гімназіях Галичини (початок ХХ – 1939 р.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / О. Ворошук. – Івано-Франківськ, 2004. – 244 с.

⁹ Білавич Г. Товариство “Рідна школа” (1881–1939 рр.) / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.

¹⁰ Сало С. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого : нариси з історії / С. Серафима Сало. – Жовква : Місіонер, 2012. – Т. 1. – 432 с.

¹¹ Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станиславова) : перша половина ХХ ст. / М. Вуянко. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1998. – 216 с.

¹² Савчук Б. Твердиня віри : Історія Станиславівського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – 272 с.

¹³ Стасюк І. Освітня діяльність сестер Василянок у Станиславові (1900–1923 рр.) / І. Стасюк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній часопис. – 2011. – Вип. 18–19. – С. 37–42.

¹⁴ Praca szkoły w Polance w okresie międzywojennym [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sp7krosno.republika.pl/his_4.htm.

¹⁵ Мельник Г. Політика Польської держави в Східній Галичині (1918–1926 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.02 / Г. Мельник. – К., 2004. – С. 8.

¹⁶ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 764, 765, 766. – № 79. – S. 1213. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>.

¹⁷ Кузенко О. Соціально-історичні умови розвитку українського шкільництва в Галичині кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / О. Кузенко // Збірник наукових праць НДІУ. – К. : Фоліант, 2005. – Т. 4. – С. 265.

¹⁸ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 764, 765, 766. – № 79. – S. 1213. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19240790766&type=2>.

¹⁹ Алексієвцев Л. Розвиток освіти на польських землях у 1918–1926 рр. / Л. Алексієвцев // Збірник наукових праць “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2008. – Вип. 14. – С. 236.

- ²⁰ Енциклопедія українознавства. Словникова частина [Електронний ресурс]. – Париж ; Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3857–3871. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/encycl/euii304.htm>.
- ²¹ Струганець В. Оцінка О. Тисовським становища шкільної освіти у Східній Галичині в міжвоєнний період [Електронний ресурс] / В. Струганець // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ : Національна гірнича академія України, 2013. – Вип. 3. – С. 142. – Режим доступу : http://ipt.nmu.org.ua/ua/vidavn/gj/2013_3/struganez.pdf.
- ²² Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Poz. 389. – № 38. – S. 641. – Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19320380389&type=2>.
- ²³ Курляк І. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.01 / І. Курляк. – К., 2000. – 43 с.
- ²⁴ Кузьмович В. Чи нова шкільна реформа приносить нам лише шкоди? 1.І.1934 / В. Кузьмович // Діло. – 1934. – С. 3.
- ²⁵ Коропецький І. Остання передвоєнна матуральна кляса Української гімназії в Станиславові / І. Коропецький // Станиславівська Українська гімназія : документи, розвідки, спогади. – Івано-Франківськ, 2005. – Ч. I. – С. 168.
- ²⁶ Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 82–83.
- ²⁷ Мацьків Т. Указ. праця. – С. 274.
- ²⁸ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 13, арк. 1.
- ²⁹ Мацьків Т. Указ. праця. – С. 265.
- ³⁰ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 17, арк. 11.
- ³¹ Там само, спр. 20, арк. 15.
- ³² Там само, спр. 34.
- ³³ Гнот С. Добродійна діяльність греко-католицької церкви у 1921–1939 рр.: (за матеріалами Галицької митрополії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / С. Гнот. – Львів, 2003. – С. 10; Коропецький І. Указ. праця. – С. 164.
- ³⁴ Курляк І. Указ. праця. – С. 24.
- ³⁵ Коропецький І. Указ. праця. – С. 168.
- ³⁶ Мацьків Т. Указ. праця. – С. 274–276.
- ³⁷ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 6.
- ³⁸ Там само, спр. 16, арк. 1.
- ³⁹ Івано-Франківська (Станіславська) українська державна гімназія: історико-педагогічний нарис / за заг. ред. Б. Ступарика. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 103–104.
- ⁴⁰ Коропецький І. Указ. праця. – С. 169.
- ⁴¹ Івано-Франківська (Станіславська) українська державна гімназія: історико-педагогічний нарис / за заг. ред. Б. Ступарика. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 75.
- ⁴² Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1994. – С. 128.
- ⁴³ Ясінчук Л. 50 літ “Рідної школи” 1881–1931 [Електронний ресурс] / Л. Ясінчук. – Львів, 1931. – С. 14–15. – Режим доступу : <http://bookre.org/reader?file=748684&pg=10>.
- ⁴⁴ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 288, оп. 1, спр. 7, арк. 3.
- ⁴⁵ Соневицький М. Указ. праця. – С. 469–472.
- ⁴⁶ Курляк І. Указ. праця. – С. 25.
- ⁴⁷ Струганець В. Указ. праця. – С. 140.
- ⁴⁸ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 288, оп. 1, спр. 11, арк. 1.
- ⁴⁹ Там само, спр. 13, спр. 28.
- ⁵⁰ Там само, спр. 7, арк. 3.
- ⁵¹ Там само, арк. 7.
- ⁵² Білавич Г. Указ. праця. – С. 118.
- ⁵³ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 288, оп. 1, спр. 7, арк. 3.
- ⁵⁴ Ворошук О. Указ. праця. – С. 107.
- ⁵⁵ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 288, оп. 1, спр. 7, арк. 4–5.
- ⁵⁶ Сало С. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого : нариси з історії / С. Серафима Сало. – Жовква : Місіонер, 2012. – Т. 1. – С. 23.
- ⁵⁷ Савчук Б. Указ. праця. – С. 106.
- ⁵⁸ Стасюк І. Освітня діяльність сестер Василянок у Станиславові (1900–1923 рр.) / І. Стасюк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній часопис. – 2011. – Вип. 18–19. – С. 40–41.
- ⁵⁹ Савчук Б. Указ. праця. – С. 115.

- ⁶⁰ Там само, С. 117, 128.
- ⁶¹ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 291, оп. 1, спр. 11.
- ⁶² Савчук Б. Указ. праця. – С. 119.
- ⁶³ Держархів Івано-Франківської обл., ф. 291, оп. 1, спр. 3, арк. 18–19.
- ⁶⁴ Там само, арк. 32, 38.
- ⁶⁵ Скочдополь-Бойчук Д. Моя школа. До історії монастиря та шкіл Сестер Василянок у Станиславові / Д. Скочдополь-Бойчук // Альманах Станиславівської землі : збірник матеріалів до історії Станиславова і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 322.
- ⁶⁶ Савчук Б. Указ. праця. – С. 131.

В статті проаналізована діяльність гімназій Станиславова з українським язиком навчання в 1921–1939 гг. На основі архівних матеріалів і досягнень української історіографії розкриті особливості навчально-виховного процесу в Українській державній гімназії, Станиславівській частиній девичьей гімназії Українського педагогічного товариства і Частиній жіночій гімназії сестер Василянок. Исследовано нормативно-правову базу Другої Речі Посполитої, котра регламентувала функціонування середніх навчальних закладів в Галичині.

Ключевые слова: Станиславов, українські гімназії, освіта, навчально-виховний процес, Кураторія Львівського шкільного округу.

The article analyzes the activities of Stanislaviv's gymnasium with Ukrainian of studies in the interwar period (1921–1939). On the basis of archival materials and achievements of the national historiography we were trying to probe educational process in the Ukrainian state gymnasium, Private girl's secondary school of Ukrainian Pedagogical Society and Private women gymnasium of Basilian's Sister.

Keywords: Stanislavov, Ukrainian gymnasium, Curatoria of Lvov's school district.

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Олександр ДОБРЖАНСЬКИЙ (Чернівці),
Василь МАРЧУК (Івано-Франківськ)

ПРОФЕСОР ВАСИЛЬ БОТУШАНСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ БУКОВИНИ

У Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича на факультеті історії, політології та міжнародних відносин наприкінці грудня 2015 р. відзначено 80-річний ювілей українського історика, доктора історичних наук, професора Василя Ботушанського.

Науковцям Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника вчений відомий із середини 90-х років минулого століття, коли у прикарпатських істориків гостро постало питання збільшення кількості науково-педагогічних кадрів з науковими ступенями. З Івано-Франківська, Коломиї вервечкою потяглися у Чернівці більше десятка молодих дисертантів. Оскільки у Прикарпатському національному університеті спецради по захисту дисертацій з історичних наук ще не було (її відкрили лише у 2003 р.), наукові роботи обговорювалися і захищалися у Чернівецькому університеті. Зазвичай попередній захист дисертацій проходив на кафедрі історії України, яку впродовж 15 років очолював В. Ботушанський. І слід віддати належне науковцям цієї кафедри, і тодішньому її завідувачу зокрема, адже чернівецькі вчені надавали суттєву науково-консультативну допомогу прикарпатським історикам (В. Бурдуланюку, А. Корольку, С. Борчуку, С. Адамовичу, Б. Хруслову, О. Жерноклеєву, Б. Савчуку, В. Марчуку, Л. Шологон, Р. Гарату, Ю. Плекану та ін.). Позитивно, що закладені у 1990-х – першій половині 2000-х рр. міцні основи наукової співпраці діють і нині.

Василь Мефодійович Ботушанський народився 31 грудня 1935 р. в с. Оселівка (кол. Кишло-Неджимове, тур.) Кельменецького р-ну (кол. Хотинського повіту) Чернівецької обл. (тоді перебувала під Румунією) у багатодітній родині середнього достатку. До школи у перший клас майбутній вчений пішов ще при румунській окупаційній владі, восени 1943 р., у квітні – травні 1944 р. – у перший клас уже радянської школи, з осені того ж 1944 р. – знову (уже втретє) у перший клас Оселівської початкової (з 1949 р. – 7-річної) школи.

У третьому класі Василь Мефодійович навчання мусив перервати. Аби не померти з голоду, в 1947 р. батько Мефодій Федорович (глибока йому синівська вдячність і світла пам'ять) відвіз сина у Галичину, у с. Делієве тодішнього Жовтневого (нині Тисменицького) р-ну Станіславської (нині Івано-Франківської) обл. Упродовж 1947–1948 рр. малий Василько перебував у наймах за харчі у місцевої жительки Ганки (Ганни) Дурчак. Оскільки 11–12 річний Василько своїми дитячими очима, нехай і в мініатюрі, мав можливість споглядати життя людей одного галицького села, учні попросили його згадати, що запам'яталося йому з тих тривожних років.

Василь Мефодійович пригадує, на його думку, найсуттєвіше: “Господарка не раз тихо скаржилася: “Московські гранати розірвали чоловіка і сина”. Під час виборів ніхто не хотів іти голосувати навіть якщо солдати приходили з скриньками (урнами) і давали до рук бюлетені. Казали: “Ми вам поможемо щось по господарству, лиш проголосуйте”. Помагають. Молотять на току ціпами 10–15 хв. “Ну що, проголосуйте?” Не проголосували.

У розмовах між собою хазяйка з сусідками чи вдома з великою неприязню вимовляла слова: “совіти”, “колгости”, однак з пошаною вимовляли слова “Наш Степан”. Не знав тоді хто він. Або таке тихо сказане повідомлення: “Цієї ночі біля церкви “виросла” козацька могила, але совіти вдень розкопали її і розкидали. Пізніше дізнався, що насипом таких могил люди вшановували загинувших воїнів УПА (як колись козаки).

Доводилося не раз бачити і самих вояків УПА, яких місцеві люди називали “наші хлопці”. Одного теплого осіннього вечора на подвір'я господині привезено і скинуто велику купу не облуплених ще кукурудзяних початків. Зібралися жінки, дівчата, гуртом “обирають” ті початки. Коли стемніло, звідкілясь з'явилося, можливо, 5–6 чоловіків у цивільному зі зброєю, вітаються, всі знайомі. Сідають, помагають, розмовляють про життєві справи і нічого про

щось “збройне”. Потім дівчата починають співати, жінки підхоплюють, а потім і “домашні воїни”. Вперше чув такі гарні, мелодійні, задушевні українські пісні, які запам'яталися на все життя. Особливо така:

Повіяв вітер степовий,
Трава ся похилила,
Він впав, як той сухий листок,
Сира земля накрила.

А при останніх словах, “що десь там ворон криче” і “Вставай, козаче молодий, Твоя дівчина плаче” мимоволі на очі наверталися сльози.

А скільки співалося жартівливих пісень на зразок:

Ой служив я в пана, та й перше літо,
заслужив я в пана курочку за літо.
А то курка – шабатурка по садочку ходить та й ходить,
Куряточок водить та й водить.

А потім у такому ж порядку щороку заслужив гусочку, барана, теля і т.д. Це підтримувало людей у доброму гуморі, навіть, якщо співалося у трагікомічному дусі. Приміром, коли жінка питає чоловіка, де він її поховас, як вона помре, той у відповідь, жартуючи відповідав:

У фосі [канаві] мила,
У фосі мила,
У фосі уха-ха
Мила чорнобривая.

Співали подібні пісні і у хаті господині. У неї була на виданні дуже гарна дочка Маринка. Тож і восени і взимку ввечері не раз заходили “хлопи” у якійсь зеленій суконній одежі, у білих кучмах зі зброєю. Чоловік 4 – 5. Вітаючись, прикладали правицю до виска, пристукували каблук до каблука чобіт, не дуже голосно вигукували або “Слава Ісусу”, або “Слава Україні”. Розмовляли, співали, випивали. Мало “басараба” з хати відправляли надвір сторожувати, або в іншу кімнату. Але поводитися з Маринкою чемно”.

Нерідко Василько з таким самим бесарабом, як і він, Семком (Семеном) Романюком (походив з Бочківців або з Грозинців Хотинського району і також за харчі, рятуючись від голоду, наймався у сусідів Василя та Іллі Хребтиків) пасли худобу далеко від села, спостерігали такі ситуації, – йде група “хлопів” зі зброєю, речовими мішками за плечима з одного лісу в інший. Через якийсь час надбігає група радянських солдатів, які бігають, шукають українських повстанців. Якщо є копиці сіна, вони довгими металевими пруттями “штрикають” із силою в кожну копицю по кілька разів.

Василь Мефодійович згадує: “В одному лісі скраю стояли дві пусті хати. Там білі стіни були розписані (роздряпані гострими предметами) добірними взаємними погрозами написаними російською, а неподалік – українською мовами, як хто кого незабаром знищить (на сучасну мову – інформаційна війна). Час від часу чув розмови, що у такого-то хазяїна “совіти” у вікна в хату кинули гранати проти “наших хлопів”. Або у Бушовці (мабуть, у Більшівцях) на базарі виставили “совіти” забитих “наших хлопів” для впізнання, але ніхто з рідних не підійшов.

Ідучи одного разу по “гостинцю” з “путнею” до “студні” по воду, побачив на телефонних стовпах приклеєні папірці з буквами, надрукованими на машинці. Прочитав (умів читати) суть: “Хто вступить до колгосту, буде висіти на гіляці”. Хазяйка накричала, щоб скоріше звідти забирався, бо буде біда. Справді, незабаром з'явилися радянські солдати, які великими ножами, мабуть, штиками здирали ті листівки.

У селі бачив багато спалених зруйнованих будинків, причому, видно, добротних. Спитав у хазяйки, чи тут такі страшні бої були. Відповіла приблизно так: “Ні, то “наші хлопці” повиганяли “пшеків”, щоб і ноги їх тут не було”. Нічого тоді не зрозумів. Правда, польський костел стояв цілий.

У ті польські будинки, що уціліли від знищення, невдовзі поселили бойків з гір. Хоча, ставлення місцевого населення до них було негативним.

Десь наприкінці 1947 р. чи на початку 1948 р. у село прибули вантажні машини і багато родин (можливо, 20) вивезли з села. У тому числі й сусідню родину, гарних хазяїв Хребтиків.

Коли прийшов до свого друга “басараба” Семка, не було ні Василя Хребтика, ні його брата Іллі, ні всієї родини, не було й Семка. Пізніше почали надходити від них листи з Караганди”.

Звичайно, малий Василько тоді мало що розумів, бо у східній бессарабській частині Чернівецької області українського націоналістичного руху тоді практично не було. Десь наприкінці березня 1948 р. батько Мефодій забрав Василька додому, і він знову пішов у третій клас, догнавши свого молодшого брата Семена, з яким надалі вчився разом.

Василько, як і кілька мільйонів бессарабців, східняків-українців, росіян, молдаван, навічно залишився вдячним добрій жінці Ганці (Ганні) Дуркач, яка врятувала його від голодної смерті. І варто усім пам'ятати, що якби не допомога Галичини, то офіційна (приблизно) цифра загиблих від голоду 1946–1947 рр. (понад 1 млн чол.) була б у декілька разів більшою за рахунок саме голодуючих Чернівецької, Ізмаїльської, Миколаївської, Сталінської (Донецької), Чернігівської, Запорізької, Вінницької, Дніпропетровської, Ворошиловградської (Луганської), Кам'янець-Подільської (Хмельницької), Полтавської, Харківської, Херсонської, Одеської областей УРСР, а також Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської областей РРФСР, Молдавської РСР. Образно кажучи, Галичина у тяжку годину по-людськи поділилася шматком хліба з мільйонами українців та представниками інших національностей.

Після закінчення Оселівської семирічки В.М. Ботушанський упродовж 1956–1961 рр. навчався у Хотинському і Чернівецькому педучилищах, у Чернівецькому державному університеті (далі – ЧДУ) на історичному факультеті (1956–1961 рр.). Упродовж 1961–1966 рр. майбутній вчений працював на Кельменеччині учителем історії, директором школи. Протягом 1967–1971 рр. Василь Мефодієвич навчався в аспірантурі при кафедрі історії СРСР і УРСР Чернівецького державного університету. З 1969 р. В. Ботушанський – молодший, згодом старший науковий співробітник Чернівецького відділу Інституту історії АН УРСР. Займався дослідженнями історії України, Буковини, вивчав українсько-молдавські взаємини. Кандидатську дисертацію “Аграрні відносини на Буковині на початку ХХ ст. (1900–1914 рр.)” захистив у 1973 р. Невдовзі опублікував монографію про буковинське селянство, взяв участь у написанні колективних праць з історії Буковини, України, українсько-молдавських взаємозв'язків, низки наукових статей¹.

З 1978 р. В.М. Ботушанського обрано за конкурсом старшим викладачем, згодом – доцентом кафедри історії СРСР і УРСР Чернівецького державного університету. Упродовж 1990–2005 рр. – завідувач новоствореної кафедри історії України ЧДУ (з 2000 р. – Чернівецького національного університету). Докторську дисертацію “Сільське господарство Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.” захистив у 1996 р. У 1998 р. отримав вчене звання професора.

Василь Мефодієвич Ботушанський вважав і вважає основною ділянкою роботи навчання студентів, підготовку висококваліфікованих фахівців-істориків. У той же час він активно займався і займається науковими дослідженнями, передусім аграрними відносинами на Буковині. Найважливішою вважається монографія В. Ботушанського “Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)”², у якій на численних джерелах здійснено глибокий історико-економічний аналіз цієї основної галузі господарства краю у пореформенний період. Сьогодні ця праця залишається найповнішим дослідженням з означеної проблематики. Автор, відштовхуючись від аграрної реформи 1848 р., об'єктивно з'ясував наслідки реформи для повсякденного життя українців Буковини, відзначив її прогресивне значення для усіх земель Габсбурзької імперії. Автор монографії зауважив, що у результаті певної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, зокрема використання сільськогосподарських машин і досконалого інвентарю, застосування штучних добрив і проведення меліоративних робіт, засівання полів кращими сортами насіння, загалом поліпшення агротехніки дещо підвищувалася врожайність і збільшувалися валові збори сільгоспкультур. Якщо у 1867–1876 рр. за середньорічною врожайністю Буковина серед 17 австрійських провінцій займала по пшениці 13-тє місце, житу – 8-ме, ячменю – 12-тє, вівсу – 9-тє, то у 1903–1912 рр. – відповідно 4-тє, 7-ме, 4-тє, 2-ге³.

Завдяки певним селекційним заходам, довозу в край на розплід кращих порід худоби, птиці відповідно підвищувалась якість тваринницького стада, його продуктивність. Нала-

годжувалася промислова переробка сільгоспсировини, господарства втягувалися у ринкові відносини, поступово селяни з безправних панщаників стали вільними господарями.

Та постало й чимало проблем, особливо для селян, зазначає автор. Через опір великих землевласників (поміщиків) реформи тривалий час гальмувалися. Селян було наділено за викуп тільки тією землею, якою вони користувалися при панщинній системі. Її розміри для селянських родин були визначені у давнину феодалами на їх розсуд – для біологічного виживання своїх безплатних панщаників. За 1848–1910 рр. населення Буковини зросло в 1,8 раза⁴, а для більшості селянських родин колишні земельні наділи сильно скоротилися, відчувалось аграрне перенаселення. Потрібна була нова аграрна реформа з метою розширення селянського землеволодіння, приміром, за рахунок викупу у поміщиків частини землі, але влада на це не пішла.

Утримуючи майже половину земельної площі краю, нащадки колишніх феодалів і православний релігійний фонд фактично на основі колишнього феодального земельного права обмежували економічні можливості розвитку більшості селянських господарств (сучасною мовою – дрібного і середнього бізнесу), виштовхуючи значну частину “зайвої” робочої сили за межі краю, на еміграцію. Три чверті великих господарств здавалися в оренду. Великі орендарі не були впевнені у продовженні наступного строку оренди, тому далеко не всі поліпшували агротехніку, виснажували землю.

Деякі збанкрутілі поміщики продавали землю, але через брак капіталу їй могла купити незначна частина селян. Йдеться у книзі про зростаючу роль банківського кредиту у різних типах господарств. Загалом чимало прикладів і висновків означеної праці В. Ботушанського про аграрні перетворення тієї доби не втратили актуальності й понині.

Цілком новим є дослідження вченого про сільську кооперацію Буковини¹ як само-допомогу селянства, що набула форми різних об'єднань, спілок: кредитно-ощадних, споживчих, збутових, виробничих, які за національною приналежністю членів цих спілок об'єднувалися у крайові союзи. Підкреслено важливе значення сільської кооперації (понад 800 спілок) як у справі деякого поліпшення матеріального становища членів спілок, так і в їх самоорганізації, згуртуванні у досягненні своїх інтересів.

Про сільську кооперацію йдеться також у праці В.М. Ботушанського, присвяченій діяльності визначного діяча Буковини С. Смаль-Стоцького⁶. Учений підкреслив великі організаторські і пропагандистські зусилля знаного кооператора у створенні понад півтора ста українських кредитно-ощадних спілкових кас, десятків інших спілок, а також крайового кооперативного союзу “Селянська каса”.

Проблемі еміграції буковинців, передусім селян, В.М. Ботушанський почав приділяти увагу ще з 1975 р., а у 2009 р. він у співавторстві з Г.В. Чайкою опублікував спеціальну працю⁷, у якій подано широку картину цього складного, подекуди драматичного суспільного явища. У праці знайшли висвітлення: причини еміграції (важке економічне становище, втеча від служби у війську), види еміграції (заробіткові, сезонна континентальна, кількарічна заокеанська, переселенська в Канаду, США та ін.), райони виходу (в основному з північних повітів краю), соціальний і національний склад (переважно бідні і середньо заможні селяни, українці, а також румуни, представники інших національностей), сфера зайнятості (в абсолютній більшості важка фізична праця на шахтах, підприємствах, на будівництві, транспорті), рівень оплати праці (у 5–6 раз вищий, ніж у старому краї), використання заробленого (сплата боргів, податків, купівля предметів побуту, зрідка – землі, худоби, реманенту), облаштування життя на новій батьківщині (важке освоєння територій, поступове економічне піднесення, турбота про школу, церкву), зв'язки зі старим краєм (листування, пересилання коштів, рідко – відвідування), вплив еміграції в краї (зменшення безробіття, підвищення зарплати у найманих робітників, ширше використання машин, розширення політичного кругозору громадян, сміливіше обстоювання своїх прав, але – зменшення українців у національному складі населення краю, прояви денационалізації).

Певною мірою із сільським господарством краю пов'язана також праця В.М. Ботушанського, присвячена історії Буковинської православної церкви⁸, що вийшла друком 2012 р. У книзі перший розділ присвячений Буковинському православному релігійному фонду. Не

маючи аргументів проти самої церкви, автор вважає, що приналежність фонду чверті усїєї території краю в умовах гострого селянського малоземелля і безземелля виглядала, м'яко кажучи, не по-християнськи. До того ж, далеко не всі прибутки фонду йшли на потреби церкви, освіти. Австрійський уряд тримав ці кошти у банках Відня під своїм контролем, а під час Першої світової війни безповоротно використав до 170 млн крон із цього фонду (приблизно 28-кратна вартість резиденції буковинських митрополитів у Чернівцях)⁹.

В інших розділах цієї книги автор висвітлив церковне будівництво, участь духовенства в антиалкогольній боротьбі; проблеми міжнаціональної толерантності у духовній сфері краю. При цьому автор піддав критиці провідні кола румунського духовенства Буковини, яке прагнуло використати церкву як знаряддя румунізації українського населення краю.

Інтереси буковинського селянства палко захищав на початку ХХ ст. відомий громадський і політичний діяч краю, згодом міністр праці у 4-х урядах УНР О. Безпалко, про що йдеться у відповідній праці В.М. Ботушанського (у співавторстві)¹⁰.

Хоча аграрна проблематика Буковини в історичних дослідженнях В.М. Ботушанського була тривалий час провідною, він, освоївши велику кількість німецькомовних та інших джерел австрійського періоду, істотно розширив тематику своїх наукових пошуків. Це дало йому можливість виступити організатором буковинознавчих досліджень. Як автор проектів, науковий редактор, співавтор і керівник наукових колективів він забезпечив підготовку до друку таких багатосторінкових колективних монографій, як “Буковина: історичний нарис”¹¹, “Чернівецький університет 1875–1995. Сторінки історії”¹², “Буковина в контексті європейських міжнародних відносин”¹³, “Чернівці: історія і сучасність”¹⁴, “Вища педагогічна освіта і наука в Україні. Чернівецька область”¹⁵, “Факультет історії, політології та міжнародних відносин”¹⁶.

При цьому В.М. Ботушанському, як співавторові, довелося висвітлювати не лише добре відомі йому аграрні відносини, а й використати крім наявної літератури багатий власний запас джерел, щоб у відповідних розділах монографій належно показати розвиток ремесла, домашніх промислів, торгівлі, транспорту, банківської справи, освіти, охорони здоров'я, воєнних дій на території краю під час Першої світової війни та ін.

У написанні цих монографій брали участь десятки науковців, що потребувало від керівника наукових колективів певних організаційних зусиль. Нині ці книги є доброю основою для проведення занять з історії краю у школах і вищих навчальних закладах, краєзнавчої роботи, зрештою, здійснення патріотичного виховання молоді, заохочення студентів-істориків до дослідницьких пошуків.

В.М. Ботушанський як співредактор, член редколегій, рецензент, співупорядник причетний до появи таких фундаментальних обласних книг-меморіалів, як 3-томна “Книга пам'яті України. Чернівецька область” про загиблих буковинців у 1941–1945 рр., 3-томна книга “Реабілітовані історією. Чернівецька область” про репресованих визначних політичних, громадських та культурних діячів Чернівецької області та “Книга скорботи”, “Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932–1933, 1946–1947 років в Україні. Чернівецька область”, що вийшли друком, як і в інших областях України, за урядовими розпорядженнями.

Вчений опублікував окремі статті про голодомор в Україні 1932–1933 рр.,¹⁷ власні спогади про голод 1946–1947 рр.¹⁸, а також статті про поширення на Буковині творів Т.Г. Шевченка¹⁹, І.П. Котляревського²⁰. Виступив з полемічною статтею про безпеку існування в умовах державності незалежності України, символіки тоталітарної доби, збереженні назв вулиць, площ, міст, селищ, сіл на честь колишніх комуністичних діячів. В.М. Ботушанський вважає, що ця символіка послужила додатковим фактором виступу сепаратистів у Криму і на Донбасі 2014–2015 рр.²¹.

У 2014 р. до 100-річчя початку Першої світової війни Василь Мефодійович видав збірник документів “Буковина в роки Першої світової війни”²², у 2015 р. – “Нариси з історії становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині у кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст.”²³. Уже впродовж 19 років він є редактором збірника наукових праць “Питання історії України” кафедри історії України ЧНУ (вийшло друком 17 томів видання), членом редколегій низки інших збірників, “Буковинського журналу”, багатьох книг.

В.М. Ботушанський виступав і виступає на багатьох наукових конференціях різних рівнів, у тому числі за кордоном (в Австрії, Румунії, Польщі), продовжує брати участь в організації й виданні матеріалів 10-ти Буковинських історико-краєзнавчих конференцій, публікації трьох томів матеріалів V конгресу МАУ.

Усього за 48 років наукової діяльності В.М. Ботушанський опублікував близько 250 наукових праць, у тому числі понад 20 колективних й індивідуальних монографій, окремі статті вченого друкувалися за кордоном – в Австрії, Канаді, Латвії, Молдові, Польщі, Румунії.

Загалом його праці відзначаються конкретністю у висвітленні подій та явищ, аргументованістю та переконливістю доказів, науковістю узагальнень і висновків, подекуди прикладним значенням проблеми.

У такому ж серйозному ставленні до науки Василь Мефодійович виховує і молодих науковців, аспірантів і здобувачів. Усього під його керівництвом захищено одну докторську і 15 кандидатських дисертацій. Нині В.М. Ботушанський – член двох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей “Історія України” і “Все-світня історія”.

Як і кожен гуманітарій вищої школи, В.М. Ботушанський – активний громадський діяч. Як член товариства “Знання”, Товариства охорони пам'яток історії і культури, Національної спілки журналістів України, Національної спілки краєзнавців України багато разів виступав з лекціями, бесідами в аудиторіях, на радіо і телебаченні, у пресі (надрукував до 120 газетних статей). Нині він є членом комісії зі сприяння книговидаванню і членом краєзнавчої комісії при ОДА, членом міської топонімічної комісії (за його пропозиціями в Чернівцях змінено понад 50 назв вулиць тоталітарної доби), є редактором статей історичної частини “Зводу пам'яток історії і культури. Чернівецька область”.

Науково-педагогічна і громадська робота В.М. Ботушанського відзначена орденом “За заслуги” III ступеня²⁴, Почесною грамотою Кабінету міністрів України, знаком “Відмінник освіти України” МОН України, присвоєнням Національною спілкою краєзнавців України звання “Почесний краєзнавець України”. В.М. Ботушанський нагороджений медаллю “На славу Чернівців”, багатьма грамотами місцевих органів влади, Чернівецького університету, освітніх закладів і громадських організацій, дипломами переможця обласного конкурсу “Книга року”, обласною педагогічною премією імені Омеляна Поповича. Василь Мефодійович – академік Української академії історичних наук, почесний професор Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Попри поважний вік, у намірах ветерана нові цікаві публікації, підготовка молодих фахівців, науковців, участь у різних наукових і громадських проектах. Тож нехай щастить.

¹ Ботушанський В. М. Буковинська трудова еміграція в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Василь Ботушанський // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К. : Наук. думка, 1975. – Вип. 1; його ж: Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900–1914 рр.). – К. : Наук. думка, 1975. – 176 с.; його ж: Братское сотрудничество и взаимопомощь трудящихся Украинской ССР и Молдавской ССР в 60–80-е годы // Нерушимая дружба украинского и молдавского народов в период социализма. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 232–354; його ж: Нариси з історії Північної Буковини / редкол.: Ф. Т. Шевченко (відп. ред.), В. М. Ботушанський, В. М. Курило, П. В. Михайлина, Є. С. Приходько, О. С. Романець (секретар). – К. : Наук. думка, 1980. – С. 120–146, 156–181, 213–220, 249–270.

² Ботушанський В. М. Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Василь Ботушанський. – Чернівці : Золоті литаври, 2000. – 340 с.

³ Там само. – С. 75.

⁴ Там само. – С. 270.

⁵ Ботушанський В. Розвиток сільської кооперації на Буковині у 80-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. / Василь Ботушанський, Олег Ботушанський. – Чернівці : Зелена Буковина, 2002. – 260 с.

⁶ Ботушанський В. М. Степан Смаль-Стоцький – видатний діяч Буковини: штрихи до портрета / Василь Ботушанський. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 68 с.

⁷ Ботушанський В. М. Еміграція з Буковини (60-ті рр. ХІХ – початок ХХ ст.) / Василь Ботушанський, Галина Чайка. – Чернівці : Технодрук, 2009. – 384 с.

- ⁸ Ботушанський В. М. Нариси з історії Православної церкви Буковини (кінець XVIII – початок XX ст.) / Василь Ботушанський. – Чернівці : Технодрук, 2012. – 166 с.
- ⁹ Там само. – С. 42.
- ¹⁰ Осип Безпалко – видатний український громадський і політичний діяч / Василь Ботушанський, Петро Брицький, Галина Чайка, Євгенія Юрійчук. – Чернівці, 2013. – 88 с.
- ¹¹ Буковина : історичний нарис / редкол.: С. С. Костишин (голова), В. М. Ботушанський (відп. ред.), О. В. Добржанський, Ю. І. Макар та ін. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.; с. 3–10, 74–66; 199–222; 307–325; 340–416.
- ¹² Чернівецький університет. 1875–1995. Сторінки історії / ред. рада: С. С. Костишин (голова), О. Е. Панчук (заст. голови), В. М. Ботушанський (відп. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 1995. – 205 с.; с. 3–42, 52–58, 101–117, 119–123, 175–205 (у співав.).
- ¹³ Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (3 давніх часів до середини XX ст.) : [кол. монографія] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. ; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.; с. 5–8, 169–245, 263–489, 644–741.
- ¹⁴ Чернівці : Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто) : [кол. монографія] / В. М. Ботушанський, С. В. Біленкова, О. В. Добржанський та ін. ; [за заг. ред. В. М. Ботушанського]. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 586 с.; с. 6–8, 79–154, 551–562, 567–570, 583.
- ¹⁵ Вища педагогічна освіта і наука України : історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернівецька область / ред. рада: В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, Г. О. Нестеренко ; [редкол.: С. В. Мельничук, Т. В. Марусик, В. М. Ботушанський, М. Г. Іванчук] ; [за заг. ред. С. В. Мельничука] ; відп. ред. В. М. Ботушанський. – К. : Знання України. – 279 с.; с. 12–30, 80–104, 142–144.
- ¹⁶ Факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича / [редкол.: В. М. Ботушанський, О. В. Добржанський та ін.]. – Чернівці : Наші книги, 2012. – 600 с.; с. 5–27, 46–66, 120–123, 432–460 (у співав.).
- ¹⁷ Ботушанський В. М. Голодомор 1932–1933 рр. – велика трагедія українського народу / Василь Ботушанський // Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні : матеріали наукової конференції (Чернівці, 24 вересня 1993 р.) / редкол.: В. М. Ботушанський (відп. редактор), В. Ф. Холодницький (секретар), П. І. Яценюк. – Чернівці : Рута, 1994; його ж. Ботушанський В. М., Чайка Г. В. Апогей антиселянської політики більшовицької влади // Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932–1933, 1946–1947 років. Чернівецька область : статті, спогади, документи, списки жертв голодоморів. – Чернівці : Зелена Буковина, 2008. – 1088 с. – С. 57–66.
- ¹⁸ Ботушанський В. М. Свідчення Ботушанського В. М. // Там само. – С. 542–546.
- ¹⁹ Ботушанський В. М. З історії проведення Шевченківських днів на Буковині (початок XX ст.) / Василь Ботушанський // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2004. – Ч. 2. – С. 291–294; його ж. Пропагування імені й творів Т. Г. Шевченка на Буковині (60-ті рр. XIX – початок XX ст.) / Василь Ботушанський, Олег Ботушанський // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 514–515. – С. 26–28.
- ²⁰ Ботушанський В. Іван Котляревський і Буковина (середина XIX – початок XX ст.) (До 110-річчя встановлення йому пам'ятника у Полтаві) / Василь Ботушанський // Буковинський журнал. – 2014. – № 2 (92). – С. 164–174.
- ²¹ Ботушанський В. Небезпека збереження символів тоталітаризму в топонімії / Василь Ботушанський // Буковинський журнал. – 2015. – № 2 (96). – С. 70–82.
- ²² Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. : Документи / упоряд., передм., комент., пер. з нім. та рос. мов В. М. Ботушанського. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 356 с.
- ²³ Ботушанський В. На зорі боротьби за здорове й тривале життя : (Нариси з історії становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині в кінці XVIII – на початку XX ст.) / Василь Ботушанський, Оксана Гучко. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2015. – 104 с.
- ²⁴ Указ Президента України від 20 листопада 2007 р. № 1123–2007 // Урядовий кур'єр. – 2007. – 5 грудня [Про нагородження В. Ботушанського орденом “За заслуги” III ступеня].

**МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ В РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОМУ
І ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ**
Всеукраїнська науково-практична конференція
до 150-річчя від дня народження,
(м. Івано-Франківськ, 26 листопада 2015 р.)

Актуальність досліджень диктує час. Доба сьогодення, попри свої виразні позитиви і можливості (інтелектуального розвитку, ідеологічного плюралізму, національної і соціальної свободи, мультикультурності, пізнання світу тощо), містить і характерні виклики. Дуже симптоматичною у цьому контексті видається реакція Глави Української Греко-католицької церкви – Преосвященного Святослава Шевчука у справі змін до Конституції України, про що ведуться розмови нині в українському громадському просторі. 16 липня 2015 р. Блаженніший Святослав звернувся листом до Голови Верховної Ради України, голови Конституційної комісії Володимира Гройсмана, у якому із жалем констатував, що майже всі пропозиції змін до Конституції України, які висловила Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій від 12 червня 2015 р. та представила їх на робочих засіданнях робочої групи, були відхилені. Блаженніший Святослав Шевчук наголосив на необхідності врахування за-

сад самотності й традиційних для українських громадян принципів людських взаємовідносин.

Уважаємо, що в цьому контексті звернення до історичної спадщини видатних українських релігійно-церковних діячів має особливе значення. Не лише їхні погляди, а й, що важливо, їхнє життя слугуватиме прикладом, мусить бути своєрідним компасом життєдіяльності. Тут на окремому рахунку особа митрополита Греко-католицької церкви Андрея Шептицького. Можна із впевненістю відзначити, що “із Шептицького” можна черпати усе необхідне, митрополит і на початку XXI ст. залишається актуальним, а його твори затребувані. Адже не буде перебільшенням твердити, що однією з найхарактерніших ментальних рис українського суспільства була релігійність, а традиція Церкви була глибоко вкорінена у свідомості минулих поколінь.

Вочевидь, вплив українського Мойсея, подвижника християнської віри, Велетня духу, праведника митрополита Андрея Шептицького на формування релігійності галицьких українців австрійської та польської доби був визначальним. Практично не було такої суспільної царини, громадської ділянки, яка б не зазнала благодатного патронату митрополита. Адже Андрей Шептицький – не лише релігійно-церковний, а й суспільно-політичний, громадсько-культурний, просвітницький діяч. А найголовніше – священнослужитель був провідником свого народу в час лихоліть та випробувань.

Вирішальне значення для формування світогляду, становлення священнослужителя мало походження, родинне середовище, зустрічі зі знаковими людьми, домашня освіта та виховання. Народився майбутній митрополит 29 липня 1865 р. у с. Прилбичі (нині – Яворівський район Львівської області) у родині графа Івана та графині Софії з родини Фредрів Шептицьких. Шептицькі, як відомо, – одна з найдавніших українських боярських родин. З кінця XVII ст. священнича династія Шептицьких дала цілу плеяду церковних ієрархів Греко-католицької та Римо-католицької церков.

Родина Шептицьких беззастережно дотримувалася традиції. У подружжя Івана та Софії Шептицьких було семеро синів. Двоє найстарших, Степан і Юрій, померли у дитячому та юнацькому віці, наймолодший син Лев був розстріляний НКВД у 1939 р., а Олександр загинув від куль гестапо у 1941 р. Син Казимир, що став успішним адвокатом, у віці 43-х років залишив світську кар'єру і став монахом студитом, відомим під церковним ім'ям Климентій. Станіслав Шептицький згодом став генералом польської армії. Відомо, що майбутній митрополит при хрещенні отримав імена Роман-Марія-Олександр.

Про ранні роки життя митрополита відомо з книги-спогадів його матері – Софії Шептицької. Зокрема вона зазначає, що в дитинстві Роман вирізнявся сумирною вдачею, любов'ю до молитви, зокрема молитви на вервиці. Першу освіту Роман (майбутній митрополит) здобув удома. Згодом розпочав навчання в гімназії Св. Анни у місті Кракові, на правничих студіях в університеті, у Вроцлаві, здобув науковий ступінь доктора права. Господь щедро обдарував Романа, заклавши значний духовно-освітній фундамент його життя.

Роман Шептицький, отримавши чудову освіту, маючи перспективу світської кар'єри, вибрав шлях священика-целєбса. Відмовившись від слави та матеріального благополуччя, у 1888 р. він склав перші чернечі обіти і прийняв ім'я Андрей, а чотири роки поспіль – вічні обіти у Кристинопільському монастирі. Невдовзі він стає монахом Добромільського монастиря Чину св. Василя Великого, а у 1892 р. єпископ Юліан Пелеш висвятив його на священика. Лише велика і справжня любов до Бога могли зробити у його житті такий характерний і вирішальний вибір.

Із повнотою серця молодий тридцятичотирілітній станиславівський єпископ (17 вересня 1899 р. відбулася його єпископська хіротонія) узявся за пасторальну та громадську роботу. За час єпископства у Станиславівській єпархії Андрей Шептицький написав до вірних низку послань, серед яких відомі: “Християнська родина” (до духовенства та вірних), “До моїх любих гуцулів” (гуцульським говором), “На грані двох віків” (до духовенства та вірних) та багато інших. Ставши митрополитом (інтронізація відбулася 12 січня 1901 р. у соборі св. Юра у Львові), А. Шептицький першим із вищих ієрархів Греко-католицької церкви почав використовувати народну мову в спілкуванні з вірними. У 1901 р. священнослужитель заснував монастир Студійського правила, а у 1913 р. запросив до Галичини чин Редemptористів, які прийняли східний обряд і створили свою гілку.

Митрополит щедро підтримував діяльність українських культурно-просвітницьких товариств та організацій: “Просвіту”, “Рідну школу”, “Сільський господар”. Підтримував ієрарх й українську економічну діяльність, сприяв відкриттю українських кооперативів. Митрополит часто відправляв найздібніших українських студентів до університетів Рима, Інсбрука, до Августінеуму у Відні. 1923 р. при Львівській семінарії було засновано Українське богословське наукове товариство, яке було покликане розвивати українське богослов'я. А в 1929 р. постала Львівська богословська академія, яка стала центром вищих студій для греко-католиків. Богословські навчальні заклади готували сотні священиків, які ставали не лише пастирями, а й громадсько-культурними діячами. Митрополит дійсно з ревністю пас Божі ягнята.

Будучи одним із найбагатших людей Галичини, митрополит Андрей щедро спонсорував українські культурно-просвітницькі товариства, надавав стипендії молодим митцям, був знаним галицьким меценатом (для єпархіальної бібліотеки в Станиславові передав 4 тисячі книг з особистої бібліотеки), створював сиротинці. Владика подбав також, щоб австрійський уряд виділив земельну ділянку та 300 тис. корон для побудови єпархіальної семінарії у Станиславові, створював численні церковні та гуманітарні фундації. У 1905 р. священнослужитель заснував Національний музей у Львові і придбав для нього велику кількість експонатів. Завдяки піклуванню А. Шептицького у музеї зібрано одну з найбільших у Європі збірок іконопису.

В умовах лихоліть Другої світової війни митрополит Андрей Шептицький звертався з протестом щодо нищення єврейського населення у Галичині до райхсфюрера СС Гімmlера. У серпні 1942 р. ієрарх написав листа до Папи Пія XII, у якому нацистський режим назвав “системою брехні та обману”. За згодою А. Шептицького значна кількість євреїв переховувалась у греко-католицьких монастирях і навіть у митрополичій резиденції. У листопаді 1942 р. А. Шептицький написав послання “Не убий”, в якому містилися заклики до примирення

українського суспільства, засуджувалися політичні вбивства, містилися застереження про відлучення від церкви організаторів і виконавців таких злочинів. Одним з останніх творів митрополита був твір “Як будувати рідну хату”, що став своєрідним заповітом для українців.

1 листопада 1944 р. українського Мойсея не стало. Усе життя митрополита – то жертвенне служіння Україні і Українській Церкві. Митрополит з честю та гідністю виконував місію Духовного поводиря українського народу.

Нині в умовах характерного космополітизму та відчутної глобалізації ми шукаємо справжнього несурогатного патріотизму. Таким патріотом був А. Шептицький.

З метою збереження історичної пам'яті про релігійного діяча, належного відзначення ювілею священнослужителя Інститут історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого разом з кафедрою історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за підтримки Івано-Франківського Архієпархіального управління УГКЦ, кафедри

релігієзнавства, теології і культурології філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Івано-Франківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України 26 листопада 2015 р. провели всеукраїнську науково-практичну конференцію. Співголовами конференції виступили Архієпископ і Митрополит Івано-Франківський УГКЦ, Великий Канцлер Івано-Франківського богословського

університету імені св. Івана Золотоустого, доктор теології, професор кафедри богослов'я Кир Володимир Війтишин і ректор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор політичних наук, професор Ігор Євгенович Цепенда. До організаційного комітету конференції увійшли: ректор Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, доктор східного канонічного права, професор і завідувач кафедри східного канонічного права Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого о. д-р Олександр Левицький; доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік Академії наук Вищої школи України, заслужений діяч науки і техніки, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Микола Васильович Кугутяк; доктор теології, віце-ректор з наукової роботи Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого, професор кафедри богослов'я о. д-р Ричард Горбань; доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігор Ярославович Райківський; завідувач кафедри релігієзнавства, теології і

культурології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. професор Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого доктор богослов'я (теології), доктор філософських наук, професор. о. д-р Святослав Романович Кияк; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Андрій Зинівійович Королько; кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, викладач і директор Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Олег Ігорович Єгрешій, що виступив модератором конференції; магістр історії, науковий співробітник Інституту історії Церкви Івано-Франківського богословського університету імені св. Івана Золотоустого Руслан Іванович Делятинський (відповідальний секретар конференції); директор Державного архіву Івано-Франківської області, кандидат історичних наук Ігор Іванович Гриник та ін.

Під час роботи пленарного засідання конференції заступник начальника відділу використання інформації документів Державного архіву Івано-Франківської області Любов Михайлівна Соловка представила пересувну виставку “Митрополит Андрей Шептицький – Мойсей українського народу”, підготовлену Державним архівом Івано-Франківської області спільно з парафією святих Кирила і Методія с. Крихівці Івано-Франківської архієпархії УГКЦ. Директор видавництва “Манускрипт-Львів”, краєзнавець Петро Андрійович Мелень презентував книжку “Блажен той муж”, присвячену 150-річчю від дня народження митрополита Андрея Шептицького.

Учасниками конференції виступило понад 70 науковців з Києва, Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Дрогобича, Житомира, Ніжина, Бердянська, серед яких 14 докторів і 38 кандидатів наук різних профілів. Крім того, до роботи конференції було залучено священнослужителів, учителів, аспірантську та студентську молодь обох навчальних закладів.

Науковці працювали у п'ятьох секціях: “Митрополит Андрей Шептицький – великий праведник України”; “Роль Греко-католицької церкви в українському національному відродженні (XIX – перша половина XX ст.)”; “Греко-католицьке духовництво в підпіллі та еміграції”; “Українська Греко-католицька церква перед викликами XXI ст.”; “Постать митрополита Андрея Шептицького в українській літературі та мистецтві”.

Вітчизняні науковці торкалися різномірних граней діяльності як Української греко-католицької церкви, так і митрополита А. Шептицького зокрема. Було заслухано доповіді про архіпастирську діяльність митрополита А. Шептицького, його суспільно-політичні погляди,

розкрито добродійну діяльність священнослужителя, його вплив на формування національно свідомої молоді, філософії національної ідеї у поглядах митрополита, з'ясовано екуменічну місію А. Шептицького. В ході роботи конференції дано оцінку сучасної вітчизняної історіографії щодо постаті митрополита, питанню державного будівництва у творчій спадщині ієрарха, особі митрополита в сучасній українській літературі і мистецтві, феномену полікультуризму у працях митрополита, ціннісним орієнтирам духовної спадщини А. Шептицького, ролі священнослужителя в розвитку галицького іконопису кінця XIX – початку XX ст. тощо.

У ході підсумкової дискусії науковці дійшли висновку, що в сучасних умовах розвитку масової культури, доволі приблизних знань широкого українського суспільства про діяльність митрополита необхідно шукати нових методів популяризації ієрарха шляхом видання не лише наукової, а й науково-популярної та популярної літератури, присвяченої життю і діяльності священнослужителя. На думку науковців, необхідно удосконалювати та розширювати методи наближення особи митрополита до широкої української громадськості, адаптовувати твори митрополита Андрея до повсякденного життя українців початку XXI ст.

Олег ЄГРЕШІЙ,

доцент кафедри історії України

Інституту історії, політології і міжнародних відносин

¹ Шевчук С. Зміни до Конституції загрожують інституту сім'ї в Україні / Святослав Шевчук. – Режим доступу : <http://www.credo-ua.org/2015/07/138202>.

² Шептицька С. Молодість і покликання о. Романа Андрея Шептицького / Софія з Фредрів Шептицька. – Львів : Свічадо, 2009. – 192 с.

³ Маринович М. Митрополит Шептицький і євреї / М. Маринович // Ковчег : науковий збірник з церковної історії. Чис. 7 / відп. ред. Олег Турій. – Львів : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2015. – С. 269–276.

MEMORY

Микола КУГУТЯК, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТІ ІВАНА МИХАЙЛОВИЧА ШУМЕЙКА

4 серпня 2015 р. пішов з життя багатолітній декан колишнього історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.Стефаника (нині – Інститут історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника) кандидат історичних наук, доцент Іван Михайлович Шумейко.

І.М.Шумейко народився 30 квітня 1928 р. у селі Зарів'є Корецького повіту Волинської губернії в незаможній селянській сім'ї. Ця місцевість у міжвоєнний період входила до складу Другої Речі Посполитої, за нинішнім адміністративно-територіальним поділом – це м. Корець Корецького району Рівненської області. Молодий Іван навчався в польській семирічній школі, з дитячих років виявив неабиякий інтерес до історії. Однак шкільне навчання перервала Друга світова війна, в роки німецько-фашистської окупації краю в 1941–1944 рр. він, будучи неповнолітнім, допомагав своїм батькам у веденні сільського господарства.

Після відновлення радянської влади в 1949 р. І.М.Шумейко закінчив Корецьку загальноосвітню школу №1. З травня 1950 р. до жовтня 1953 р. служив у Радянській армії, оскільки в той час був загальний військовий обов'язок. У 1954–1957 рр. він навчався в трирічній партійній школі при Станіславському обкомі Компартії України. Однак зацікавленість історією дедалі більше охоплювала світогляд юнака. У 1952 р. він вступив на історичний факультет Станіславського педагогічного інституту ім. В.Стефаника, де успішно навчався до 1957 р. Завершивши навчання, І.М.Шумейко працював на комсомольській та партійній роботі в Рівненській та Івано-Франківській областях.

З жовтня 1963 р. до лютого 1967 р. І.М.Шумейко навчався в аспірантурі при Київському державному університеті ім. Т.Шевченка. 28 червня 1967 р. успішно захистив дисертацію на партійно-політичну тематику, йому присуджено вчений ступінь кандидата історичних наук. З січня 1971 р. він отримав вчене звання доцента. І.М.Шумейко після закінчення навчання в аспірантурі протягом 34 років працював у Івано-Франківському державному педагогічному інституті ім. В.Стефаника, а з 1981 до 1991 рр. займав посаду декана історичного факультету. І.М.Шумейку судилося очолювати один із провідних факультетів колишнього педагогічного інституту в перехідний період від радянської вищої школи до Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, що відбувалося в умовах становлення національної освіти за часів державної незалежності України. “За часів мого перебування на посаді декана, – писав І.М.Шумейко в спогадах у журналі “Галичина” в 2010 р. (вип. 17), – професорсько-викладацький і студентський колектив був одним із найбільш активних у структурі тодішнього педінституту”.

Вступити на історичний факультет – було мрією багатьох тодішніх студентів, тож конкурси для абітурієнтів у період перебування І.М.Шумейка на посаді декана були стабільно високими. Серед викладачів працювали відомі вчені і педагоги – доктори історичних наук, професори В.В.Грабовецький, О.Ю.Карпенко, П.С.Федорчак, кандидати історичних наук, доценти А.В.Крюков, В.Духніч, М.Ф.Кучернюк, Д.І.Іванцев, І.І.Червінкін та ін. До складу факультету в 1980-х рр. входили кафедри історії СРСР і УРСР (завідувач – професор О.Ю.Карпенко), загальної історії (завідувач – професор Ю.І.Патлажан) і кафедра теорії і методики піонерської та комсомольської роботи (завідувач – доцент Ю.М.Томин). Будучи доброзичливим, чуйним до проблем студентів, Іван Михайлович користувався авторитетом у студентському середовищі, будь-хто з випускників того часу може згадати популярний тоді вислів жартівливого характеру: “Найкращий декан – Шумейко Іван”.

Останні роки роботи І.М.Шумейка деканом факультету збіглися з періодом горбачовської перебудови й демократизації суспільства в другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр.

Слід зазначити, що студенти факультету переймалися проблемами національно-культурного відродження, підтримували діяльність новостворених громадських організацій патріотичного спрямування, таких як “Студентське братство”, “Товариство української мови”, “Народний рух України” та ін. І.М.Шумейко, як декан, користувався популярністю серед студентів за свою толерантність, людяність, прихильність до акцій національно-культурного відродження. Водночас йому доводилося нелегко в умовах поступового послаблення адміністративного тиску на навчально-виховний процес, появи різних точок зору на дискусійні проблеми історичного минулого, динамічного зростання інтересу до українства, що в попередні десятиліття існування партійно-тоталітарної влади зазнавало всіляких утисків, репресій. Свідченням цього, зокрема, був той факт, що “історія України” в колишньому педінституті вивчалася тільки студентами-істориками в обмежених обсягах протягом 2–3 семестрів. Набагато більше часу відводилося вивченню таких ідеологічних дисциплін, як “Історія Комуністичної партії Радянського Союзу” і т. п., причому на всіх спеціальностях педінституту.

У часи керівництва І.М.Шумейка студенти-випускники факультету працювали переважно на освітянській ниві. Кращі випускники продовжували навчання в аспірантурі, пізніше поповнювали професорсько-викладацький склад історичного факультету та інших вищих навчальних закладів України. Зокрема, серед колишніх студентів, які навчалися в період, коли І.М.Шумейко був деканом, і які відвідували його лекційні й семінарські заняття, можна назвати відомих сучасних науковців – докторів історичних наук, професорів О.С.Жерноклеєва, І.Я.Соляра, І.Я.Райківського, С.М.Борчука та ін. Частина випускників того часу працює в органах державної влади і силових структурах. Є й такі, що стали відомими на політичній арені в незалежній Україні, у т. ч. О.М.Синютка, голова Львівської обласної держадміністрації, багатолітній заступник міського голови Івано-Франківська, перший заступник міського голови Львова; Т.Д.Парфан, що в різний час працював заступником голови Івано-Франківської обласної держадміністрації, Богородчанської районної держадміністрації тощо. І.М.Шумейко тією чи іншою мірою мав навчально-виховний вплив на багатьох колишніх студентів, які здобули визнання в різних сферах сучасного життя України.

У 1990 р. на факультеті було створено кафедру історії України під керівництвом доктора історичних наук, професора В.В.Грабовецького, куди в лютому 1993 р. перейшов працювати (з кафедри політичної історії) І.М.Шумейко. Він викладав нормативний курс історії України ХХ століття та спецкурс “Українські визвольні змагання (1920–1955 рр.)”. Працював на кафедрі до червня 1999 р. – часу виходу на пенсію.

В останні роки І.М.Шумейко важко хворів, після інсульту втратив зір. За ним турботливо доглядала дружина Михайлина Степанівна Шумейко (Сірко), лікар за фахом, з якою спільно прожив майже 60 років. Єдина донька подружжя Шумейків, Галина Іванівна, закінчила Київський національний університет ім. Т.Шевченка, факультет романо-германської філології. А відрадою для Івана Михайловича була онука Наталя.

Незважаючи на невиліковну хворобу, І.М.Шумейко залишався доброзичливою людиною, намагався підтримувати контакти із професорсько-викладацьким складом факультету, студентами, хвилювався через політичні події в сучасній Україні. Він зробив значний внесок у розбудову нашого університету, зокрема історичного факультету, в непрості для історіографії роки, коли вона перебувала під тиском догматичної партійно-класової ідеології.

НАШІ АВТОРИ

БАЮРЧАК Назар – дипломант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень: секуляризаційні процеси ХХІ ст.

БЛИК Олена – здобувач кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує сакральні вироби галицької ювелірної майстерні ХІІІ ст.

БОЯН Світлана – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує весняно-літню календарну обрядовість бойків.

БОРЧУК Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – біографістика, енциклопедистика, український студентський рух першої половини ХХ ст.

БУРДУЛАНЮК Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням історії української науки й культури в Галичині.

ВОЙТОВИЧ Леонтій – доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України; завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів). Сфера наукових інтересів: генеалогія правлячих династій, політична і військова історія Центрально-Східної Європи в середніх віках.

ГАВРИЛИШИН Марія – магістр історії, аспірантка кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів). Сфера інтересів: стосунки британських королівств і Русі у ІХ–ХІІІ ст.

ГАВРИЛИШИН Петро – кандидат історичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – діаспора та сучасна українська імміграція в країнах ЄС та Америки, міжнародні відносини України після 1991 р., українські землі в складі Австро-Угорської імперії та Другої Речі Посполитої.

ГАВРИШ Іванна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує розвиток богословської освіти на теренах Станиславівської єпархії у “катакомбний” період існування УГКЦ (60–80-ті роки ХХ ст.).

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політичну історію України першої половини ХХ ст.

ДОРОЖИНСЬКА Марія – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – джерела до вивчення діяльності товариства “Просвіта”.

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила – доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує український кооперативний рух у міжвоєнний період.

ДУБЧАК Сергій – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – церковно-релігійна проблематика середньовічної доби.

ДУТЧАК Олена – кандидат історичних наук, доцент кафедри організації туризму та управління соціокультурною діяльністю Інституту туризму (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів: історіографічні проблеми галицького краєзнавства, пам'яткоохоронна діяльність, міжнародний та етнографічний туризм.

ДЯКІВ Марія – доцент, кандидат мистецтвознавства кафедри образотворчого мистецтва та реставрації ім. М. Фіголя Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурологічний аспект розвитку світового меблярства.

ДЯКІВ Олена – доцент, кандидат мистецтвознавства кафедри образотворчого мистецтва та реставрації ім. М. Фіголя Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує мистецтвознавчий аспект розвитку українського гончарства.

ЄГРЕШІЙ Олег – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини ХХ століття.

КІНДРАЧУК Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – всесоюзні переписи населення 1950–1970-х рр.

КЛОНОВСЬКИЙ Юрій – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Ордену єзуїтів у Станиславові (1715–1946 рр.).

КМЕТЮК Тарас – кандидат мистецтвознавства, асистент кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує творчий шлях і мистецьку діяльність українського хорового диригента Дмитра Котка.

КОБУТА Лариса – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує питання розвитку української політичної думки у ХХ столітті, вивчає процес становлення багатопартійності та застосування політичних технологій у політичному житті України.

КОБУТА Степан – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України 1990-х рр.

КОНЦУР-КАРАБІНОВИЧ Наталія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує історичні умови Львівського “псевдособору” 1946 р.

КОРОЛЬКО Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця ХІХ – першої половини ХХ століття.

КОРУНЯК Ольга – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – українське національно-культурне відродження ХІХ ст.

КОСТЮК Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії мистецтва і гуманітарних наук Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв (м. Косів). Досліджує громадсько-політичну діяльність Михайла Павлика.

КОЧКОДАН Віра – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – преса як джерело до вивчення історії жіночих товариств Східної Галичини (1884–1939 рр.).

КРАВЕЦЬ Данило – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника (м. Львів). Сфера наукових зацікавлень – історія України міжвоєнного періоду; зв'язки Західної України з радянською Україною у 20–30-х рр. ХХ ст.; українські політичні партії та організації на еміграції ХХ ст.

КУГУТЯК Микола – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині ХІХ–ХХ ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

ЛІСІН Дмитро – магістр історії, аспірант кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету ім. Івана Франка (м. Львів). Сфера наукових інтересів: рання історія Ірландії ІV–ХІІ ст.

ЛЮБЧИК Ігор – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні та громадсько-культурні процеси на Лемківщині.

МАСЛІЙ Ольга – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує радянську релігійну політику щодо жіночих чернечих спільнот у Галичині (1953 р. – перша половина 1980-х рр.).

МІЩУК Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історична біографістика, національно-визвольний рух на Прикарпатті ХХ ст.

МІЩУК Мар'яна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в Західній Україні першої половини ХХ ст.

НАЩОЧИН Оксана – аспірантка кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням польсько-французьких відносин 1989–2004 рр., вивченням Веймарського трикутника та Вишеградської групи.

НЕДІЛЬСЬКИЙ Степан – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної та корекційної освіти, заступник директора з навчальної роботи Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Викладає дисципліни “Педагогіка загальна”, “Основи педагогічної майстерності”, “Педагогічний менеджмент”, “Організація і керівництво дошкільними закладами освіти”.

ПАВЛЮК Андрій – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми середньовічної історії.

ПАСКА Богдан – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію дисидентського руху в Західній Україні в 1960–1980-х рр.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині ХІХ – першої половини ХХ ст.

РЕВА Богдан – аспірант кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень: осінньо-зимові календарні звичаї та обряди на Опіллі (ХХ – початок ХХІ ст.).

РІККАРДІ Галина – асистент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ).

САВІЦЬКА Ірина – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурно-освітнє життя Станиславова у міжвоєнний період.

СЕМАК Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – драматургія української діаспори першої половини ХХ століття.

СІРЕДЖУК Петро – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Основна тематика наукових праць – колонізація західноукраїнських земель у ХІV–ХХ ст. та історія національних меншин Галичини.

СТЕФАНІЮК Галина – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурно-освітні процеси в Україні періоду Другої світової війни.

ШЕЛЕП Юлія – аспірантка Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ (м. Львів). Досліджує актуальні проблеми соціальної історії новітнього часу.

ШОЛОГОН Лілія – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженнями джерел з історії національно-визвольного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

ЯВОРСЬКИЙ Андрій – аспірант кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає особливості та умови формування організаційної структури українського еміграційного робітництва у Чехословаччині (кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.).

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лїве – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – № 1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище – жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими

чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;

- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року:

- резюме й ключові слова англійською мовою;
- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

**Число 27
2015**

GALICIA

Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical

**№ 27
2015**

Головний редактор
Комп'ютерна верстка
Коректор

*Василь Головчак
Віра Яремко
Руслана Боднар*

Підп. до друку 12.02.2016.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.

Друк. арк. 49. Наклад 100 пр. Зам. № 190

Видавець

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22

*Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006*

Віддруковано у друкарні МПП “ТАЛЯ”
смт. Брошнів-Осада, вул. Шкільна, 2
тел./факс: (03474) 46-8-98, 46-4-38, 2-06-44
e-mail: pp.talya@ukr.net